

**T.C.
DOKUZ EYİÜLÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI
DOKTORA TEZİ**

KURÂN'DA CİHAD

İsmail KURT

**Danışman
Prof. Dr.Ömer DUMLU**

İZMİR-2019

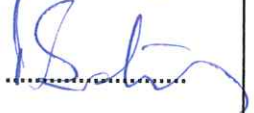
DOKTORA
TEZ ONAY SAYFASI

Üniversite : Dokuz Eylül Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Adı ve Soyadı : İsmail KURT
Öğrenci No : 2013800826
Tez Başlığı : Kur'an'da Cihad

Savunma Tarihi : 06/09/2019

Danışmanı : Prof.Dr.Ömer DURLU

JÜRİ ÜYELERİ

<u>Ünvanı, Adı, Soyadı</u>	<u>Üniversitesi</u>	<u>İmza</u>
Prof.Dr.Ömer DURLU	- Dokuz Eylül Üniversitesi	
Dr.Öğr. Üyesi Seyfullah EFE	- Dokuz Eylül Üniversitesi	
Prof.Dr.İbrahim EMİROĞLU	- Dokuz Eylül Üniversitesi	
Doç.Dr.İskender ŞAHİN	- İzmir Katip Çelebi Üniversitesi	
Doç.Dr.Mustafa HOCAOĞLU	- Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi	

İsmail KURT tarafından hazırlanmış ve sunulmuş olan bu tez savunmada başarılı bulunarak oy birliği () / oy çokluğu (X) ile kabul edilmiştir.

Doç. Dr. Erkan GÖKSU
Müdür V.

YEMİN METNİ

Doktora Tezi olarak sunduğum “**Kur’ân’da Cihad**” adlı çalışmamın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını, yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu ve bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

06/09/2019

İsmail KURT

ÖZET
Doktora Tezi
Kur'ân'da Cihad
İsmail KURT

Dokuz Eylül Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı
Temel İslam Bilimleri Programı

Bu çalışmada cihad konusu Kur'ân merkezli olarak ele alınmıştır. Araştırmamızda Kur'ân'ın cihada yaklaşımı ve Hz. Peygamber'in cihadı uygulaması detaylı bir şekilde incelenmiştir. Çalışma, giriş, iki bölüm, değerlendirme ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş'te araştırmanın konusu, amacı, önemi, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde cihadın semantik analizi yapılmıştır. Kur'ân'da anlatılan cihadın daha çok teorik yönü, dil analizi üzerinden ortaya konulmaya çalışılmıştır. Öncelikle cihad kavramının sözlük ve terim anlamı en ince ayrıntısına kadar verilmiştir. Cihadın semantik analizini yapabilmek için Cahiliye döneminde cihadın ne anlama geldiği incelenerek c-h-d kökünün Cahiliye şairleri ve Muhadram şairler tarafından nasıl kullanıldığı üzerinde durulmuştur. Ardından Kur'ân'ın Mekke ve Medine'de cihada ne anlam yüklediği ortaya konulmaya çalışılmıştır. Daha sonra cihad kavramı ile en fazla bağlantılı olan kavramlar ayrı ayrı ele alınmış, en son ulaşılan sonuçlar ise semantik analiz ışığında cihadın genel bir değerlendirmesi altında sunulmuştur.

İkinci bölümde cihadın pratikte uygulaması, kimlere karşı yapıldığı ve sonuçları ele alınmıştır. Bu bölümde cihadın uygulaması bağlamında Kur'ân ve siyer birlikte değerlendirilerek, olgu-nass diyalektiği çerçevesinde kronolojik olarak cihad-tebliğ ilişkisi üzerinde durulmuştur. Cihadın kimlere, neye karşı yapıldığı, nasıl yapıldığı ve yapılması gerektiği incelenmiştir. Bu bölümün sonunda cihadın uygulamasında ortaya çıkan şehitlik, ganimet, fetih gibi sonuçları değerlendirilmiştir. Son olarak konuyla ilgili genel bir değerlendirme

yapılmış ve sonuç kısmında çalışmamızda ulaştığımız bulgular değerlendirilerek verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur’ân, Cihad, Semantik, Peygamber, Uygulama.

ABSTRACT
Doctoral Thesis
Doctor of Philosophy (PhD)
Jihad in the Quran
İsmail KURT

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Basic Islamic Sciences
Basic Islamic Sciences Program

In this study the issue of jihad is discussed on the basis of the Quran. In the study the approach of the Quran to jihad and the practice of the Prophet in jihad are examined in detail. The study consists of an introduction, two chapters, an evaluation and a conclusion. The subject of the study, its purpose, importance, method and references of the study are examined in the introduction chapter.

Jihad is semantically analysed in the first chapter. Mostly the theoretical aspect of jihad which is mentioned in the Quran is presented in terms of linguistic analysis. First of all, lexical and terminological meaning of the concept of jihad is provided in detail. The use of the root of j-h-d by Jahiliyyah and Muhadram Poets is dealt with by means of examining the meaning of jihad in the period of Jahiliyyah in order to analyze the semantic of jihad. Then different kinds of meanings given for jihad by the Quran in Mecca and Madinah are presented. Next, the related concepts with jihad where in the semantic field of jihad are discussed separately and ultimate results are presented under the light of semantic analysis with general evaluation.

In the second chapter the practice of jihad in life, to whom it was done against and the results of jihad are discussed. The relation of jihad and call (dawah) is emphasized chronologically as a part of dialectic between fact and text in the context of practice of jihad in the Quran and Sirah (the life of the Prophet). It is examined that to whom and what jihad is done against, how jihad

had been practiced and must have been practiced. At the end of this chapter, the results of practice of jihad like martyrdom, booty, conquest is evaluated. Lastly, a general evaluation has been made and in the conclusion chapter final findings generally is summarized.

Keywords: Quran, Jihad, Semantic, Prophet, Practice.

KUR'ÂN'DA CİHAD

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
TABLolar LİSTESİ	xii
ŞEKİLLER LİSTESİ	xiii
EKLER LİSTESİ	xiv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM CİHADIN SEMANTİK ANALİZİ

1.1. CİHAD KAVRAMI	17
1.1.1. Sözlük Anlamı	17
1.1.2. Terim Anlamı	22
1.1.2.1. Cihad	23
1.1.2.2. Mücahede	26
1.1.2.3. İctihad	28
1.1.3. C-h-d Kökü ve Müştaklarının Cahiliye'de Kullanımı	30
1.1.3.1. Cahiliye Şiirlerinde C-h-d Kökü ve Cihad	32
1.1.3.1.1. C-h-d'nin Sözlük Anlamdaki Kullanımları	32
1.1.3.1.2. C-h-d'nin Zıd Anlamlıları	44
1.1.3.1.3. Düşmana Karşı Cihad Etmek veya Düşmanın Cihad Etmesi	49
1.1.3.2. Muhadram Şiirlerinde Cihad	53
1.1.4. C-h-d Kökü ve Müştaklarının Kur'ân'da Kullanımı	63

1.1.4.1. Mekke Dönemi Cihad Ayetleri	66
1.1.4.2. Medine Dönemi Cihad Ayetleri	76
1.2. CİHAD KAVRAMI İLE BAĞLANTILI KAVRAMLAR	110
1.2.1. İman	110
1.2.2. Sabır	120
1.2.3. Hicret	126
1.2.4. İnfak	133
1.2.5. Kıtıl	141
1.3. SEMANTİK ANALİZ IŞIĞINDA GENEL DEĞERLENDİRME	161

İKİNCİ BÖLÜM

CİHADIN UYGULANMASI VE SONUÇLARI

2.1. CİHAD TEBLİĞ İLİŞKİSİ	175
2.1.1. Mekke Dönemi	176
2.1.1.1. Habeşistan’a Hicrete Kadar Tebliğ ve Cihad	178
2.1.1.2. Medine’ye Hicrete Kadar Tebliğ ve Cihad	195
2.1.2. Medine Dönemi	207
2.1.2.1. Hudeybiye Barışına Kadar Tebliğ ve Cihad	211
2.1.2.2. Hudeybiye Barışı Sonrası Tebliğ ve Cihad	220
2.2. CİHADIN YAPILDIĞI MUHATAPLAR	223
2.2.1. Düşman	224
2.2.2. Şeytan	230
2.2.3. Heva	242
2.3. CİHADIN SONUÇLARI	255
2.3.1. İ’lâ-yi Kelimetullah	256
2.3.2. Şehitlik	264
2.3.3. Cennet	273
2.3.4. Ganimet	283
2.3.5. Fetih	296
DEĞERLENDİRME	307

SONUÇ	313
KAYNAKÇA	323
EK	1

KISALTMALAR

b.	:Bin/İbn (oğlu)
b.y.	:Basım yeri yok
Bkz.	:Bakınız
h.	:Hicri
Hz.	:Hazreti
m.	:Miladi
s.	:Sayfa
ss.	:Sayfalar/Sayfalar arası
Thk.	:Tahkik eden
Trc.	:Tercüme eden
ts.	:Basım tarihi yok/Tarihsiz
v.	:Vefat tarihi
vb	:Ve benzeri

TABLÖLAR LİSTESİ

Tablo 1: İman-Cihad İlişkisi Tablosu s. 118

Tablo 2: Cihadın Cahiliye ve İslam'daki Anlam Sahası Tablosu s. 164

ŞEKİLLER LİSTESİ

Şekil 1: Cihadın Kur'ân'daki Genel Semantik Sahası s. 166

Şekil 2: Cihadın Kur'ân'daki Olumlu Semantik Sahası s. 167

EKLER LİSTESİ

Kur'ân-ı Kerim'deki Cihad Ayetlerinin Kronolojik Tablosu

ek s.1

GİRİŞ

a. Araştırmanın Konusu

“Kur’ân’da Cihad” başlığı altında ele aldığımız bu çalışma sadece Kur’ân’ın 23 yıllık nüzul dönemine odaklanmaktadır. Araştırmamızı cihadın dil analizi ve uygulaması şeklinde iki bölümde inceledik. Birinci bölümde Kur’ân’da bahsedilen cihadın semantik analizini yaptık. Öncelikle cihadın sözlük ve terim anlamını, c-h-d kökünün Cahiliye’de hangi anlamlarda kullanıldığını detaylı bir şekilde verdik. Daha sonra Kur’ân’ın cihadı terimleştirip terimleştirmedini ortaya koymaya çalıştık. Sonuç olarak Kur’ân’ın farklı pasajlarında anlatılan cihadın teorik yönünü bütüncül bir bakış açısıyla sunmayı amaçladık. İkinci bölümde ise tefsirlerin yanı sıra özellikle siyer kaynaklarından yararlanarak Hz. Peygamber’in cihadı nasıl uyguladığını ortaya koymaya çalıştık. Kısacası bu çalışmada “*Cihad nedir*” sorusu etrafında söz konusu kavram hakkında sorulabilecek en genel iki soruya cevap aradık. Birinci bölümde “*Kur’ân’da cihad nedir*”, ikinci bölümde “*Nüzul dönemi uygulamasında cihad nasıl yapılmıştır*” sorusunu cevaplamaya çalıştık

b. Araştırmanın Amacı

Araştırmamızın amacı -bir kavram olarak doğuşu Kur’ân’a dayanmakla beraber- anlamı daha sonra ortaya çıkan fıkıh, tasavvuf gibi İslami ilimler tarafından da şekillendirilen ve günümüzde çok tartışmalı bir konu olan cihadın Kur’ân’daki orijinal anlamını ve uygulanmasını ortaya koymaktır. Amacımız cihad kelimesinin geldiği c-h-d kökü ve türevlerinin semantik analizini yaparak, Cahiliye ve Kur’ân’daki kullanımını mukayese ederek, bu kavramın tam olarak neyi ifade ettiğini anlamaya çalışmaktır. Gayemiz, cihadın Kur’ân’da nasıl anlatıldığını, Kur’ân’da sadece bir savaş mı yoksa savaştan daha kapsamlı bir şey mi olduğunu araştırmak, cihad şayet bir savaş ise onun ne tür bir savaş olduğunu ve şartlarını ortaya koymaktır. Hedefimiz tarihi, siyasi ve ekonomik şartlardan kaynaklanan fakat Kur’ân’a aykırı gözükten cihad hakkındaki diğer görüşlerden sıyrılıp cihadın Kur’ân ve Hz. Peygamber’in uygulamasındaki orijinal halini ortaya çıkarmaktır. Kısacası

zaman içinde daha çok siyasi, iktisadi, sosyal ve kültürel etkilerden kaynaklı olarak üzeri örtülmüş olan Kur'ânî cihad olgusunun yeniden gün yüzüne çıkarılması hedeflenmektedir. Bu sebeple tezimizde araştırmanın en temel amacını oluşturan “*Kur'ânî bir kavram olarak cihad nedir*” ifadesi etrafındaki şu sorular cevaplanmaya çalışılmıştır:

1. Kur'ânî bir kavram olarak cihadın doğru bir anlamına nasıl ulaşırız?
2. Kur'ân ve Cahiliye dönemi kullanımındaki cihadın gerçek (orijinal) anlamı nedir?
3. Kur'ân'a göre cihadın amacı nedir, nasıl ve kimlere karşı yapılır?
4. Kur'ân'a göre cihad sadece savaşı mı ifade eder?
5. Cihad kendini savunma ve inanç özgürlüğünü sağlama çabası mıdır yoksa saldırı ve inancını yayma savaşı mıdır?
6. Cihad şayet bir savaşa savunma savaşı mı yoksa saldırı savaşı mıdır ya da her ikisini de kapsar mı?
7. Kur'ân'da anlatılan Hz. Peygamber ve ilk Müslümanların yaptıkları savaşlar kimlere karşıdır ve bu savaşların nedenleri-sonuçları nelerdir?
8. Hz. Peygamber ve ilk Müslümanların yaptıkları savaşlarla cihad kavramı arasında nasıl bir bağ kurulabilir?

c. Araştırmanın Önemi

Cihad konusu günümüzde Müslümanlar ve gayrimüslimler arasında tartışılan en problemli konulardan biridir. Bizim bu konuyu seçmemiz, eğitim amacıyla Londra'da bulunduğumuz sırada, Batı'nın cihad konusunu İslam dünyasının en önemli problemlerinden biri olarak algılamasını fark etmemiz ve bu konuda yapılan birçok araştırmaya, yazılan birçok esere rağmen Kur'ân merkezli ciddi bir araştırmanın olmayışını tespit etmemiz nedeniyledir. Konuyu seçmemizin diğer bir nedeni ise Batı'daki yanlış algının farklı şekillerde İslam dünyasında da var olması, bu nedenle samimi niyet ve halisane duygulara sahip bazı Müslümanların devlet otoritesi boşluğundan doğan ve batılı devletlerce de kullanılan cihatçı örgütlere katılmalarıdır. Bu konuyu Kur'ân merkezli ele almamızın ve sadece Kur'ân'ın nüzul dönemiyle sınırlandırmamızın nedeni ise, tarihi ve siyasi şartların oluşturduğu cihad

algısından olabildiğince sıyrılarak Kur'ân'ın cihad anlayışını ortaya çıkarmaya çalışmaktır. Bu çalışmanın önemi -üzerinde çok fazla yazı yazılan, aynı zamanda çok problemli gözüken- cihadın aslının ne olduğunun, bizzat o dinin en temel kaynağı olan Kur'ân perspektifinden ortaya konmasıdır. Bu araştırmada, günümüzde daha çok retorik yönü öne çıkarılan cihadın Kur'ânî yaklaşımı hem teori hem de pratik üzerinden ele alınmıştır.

d. Araştırmanın Yöntemi

Bu çalışmanın yöntemi bizzat Kur'ân'ın nasıl anlaşılması gerektiğine dayanır. Birinci bölümde “*Kur'ân'da cihad nedir*” sorusunun cevabı araştırılırken metot olarak semantik analiz yöntemi kullanılmıştır. Burada araştırmamızın odak noktası semantik analiz gereği cihadın Cahiliyye'deki ve Kur'ân'daki anlamını ortaya koymaktır. Çalışmamızı gerçekleştirirken şu hususları göz önünde bulundurduğumuzu ifade etmek isteriz:

1. Konunun daha iyi anlaşılması için özellikle erken dönemde oluşturulan Arapça sözlüklerden, Kur'ân Lügatı olarak kabul edebileceğimiz Garibü'l-Kur'ân'lar, Meani'l-Kur'ân'lar ve Vücûh ve Nezâir kitaplarından, terim anlam için Hudud ve Istilah Edebiyatı ve Tasavvuf eserlerinden istifade edilmiştir. Meani'l-Kur'ân, el-Vücûh ve'n-Nezâir gibi teliflerden istifade etmemizin sebebi bunların doğrudan kelimenin Kur'ân'daki kullanımını esas almasının yanı sıra bir kısmının Arapça sözlüklerden önce yazılmış olması ve sözlük müelliflerinin dahi dilbilimci Ferrâ (v. 207/822) gibi Meani'l-Kur'ân müelliflerinden referans vermeleridir.

2. Özellikle cihadın semantik analizini yaptığımız ilk bölümde cihad kavramının daha iyi anlaşılmasını sağlamak ve cihad kelimesinin orijinal anlamını yakalamak için Cahiliye şairlerinin divanlarında (cahiliye şiirlerinde) “c-h-d” kökü ve türevlerinin hangi anlamlarda kullanıldığı incelenmiştir. Ayetlerde yer alan kavramların doğru anlaşılabilmesi için, bunlar etimolojik yaklaşımla ele alınmış ve semantik yöntemle incelediğimiz cihadın Kur'ân öncesi ve Kur'ân'da geçirdiği anlam değişiklikleri (kelime anlamı, terim anlamı, dini anlam vb) dikkate alınmıştır. Kur'ân'da cihadın en fazla irtibatlı olduğu iman, sabır, hicret, infak ve kıtal

kavramlarının da semantik analizi yapılmış ve cihatla olan bağlantısı ortaya konulmuştur.

3. Kur'an'ın doğru anlaşılması açısından, yöntem olarak, mümkün olduğu ölçüde nüzul sırasını esas alan kronolojik okuma benimsenmiş ve böylece cihad kavramı, nüzul sırasına göre (tedricilik yönüyle) analize tabi tutulmuştur. Kronolojik yöntem takip edilerek cihad konusunda daha doğru bir yaklaşımın çizilmesi hedeflenmiştir. Surelerin kronolojisi konusunda genel olarak Câbirî'nin (1936-2010) *Fehmü'l-Kur'ân*'ında verdiği sıralama esas alınmıştır. Câbirî'nin kronolojisini tercih etmemizin nedeni ise onun sure sıralamasını doğrudan Kur'ân-Siyer ilişkisine göre düzenlemesi ve sure kronolojisini iki sure haricinde (Alak ve Müddessir) bölmeden vermesidir. Câbirî'nin yanı sıra özellikle Mevdûdî (1903-1979) ve Derveze'nin (1888-1984) kronolojilerinden de faydalanılmıştır. Bunun yanında incelediğimiz bir ayetin veya ayet grubunun nüzul zamanını tesbit etme konusunda Vâhidî'nin (v. 468/1076) *Esbâb-ı Nüzûl*'ü ile Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767) ve Taberî'nin (v. 310/923) Tefsirlerindeki esbab-ı nüzul rivayetlerinden istifade edilmiştir.

4. Bu çalışmada yöntem olarak Kur'ân'da nesh teorisi kabul edilmemiştir. Kur'ân'ın genel bütünlüğü çerçevesinde ayetler kendi bağlamında değerlendirilmiştir. Kronolojik olarak sıraladığımız cihad ayetlerini analiz etme esnasında ayetlerin “metin içi bağlam”ı ve ayetlerin nüzul bağlamı diyebileceğimiz “metin dışı bağlam” daima göz önünde bulundurulmuştur.

İkinci bölümde “*Nüzul dönemi uygulamasında cihad nasıl yapılmıştır?*” sorusunun cevabı araştırılırken yine araştırmanın ana iskeletini Kur'ân'ın “Allah yolunda cihad edin”, “savaşın”, “cihad ettiler”, “savaştılar” vb cihadın pratik hayattaki uygulamasını mevzu bahis eden ayetlerden yola çıkarak nass-olgu diyalektiği çerçevesinde ele alınmıştır. Bu bölümde metot olarak Kur'ân vahyi ile vahyin nazil olduğu ortam (nass ve olgu) birlikte okunmaya çalışılmıştır. Netice olarak bu bölümde:

1. Metot olarak kronolojik bir sıralama esas alınmıştır. Böylece hem ayetlerin nüzulü hem de bunun siyerdeki karşılığı beraber değerlendirilmiştir. Sonuç olarak Hz. Peygamber ve ilk Müslümanların hayatındaki cihadın uygulaması ortaya konulmuştur. Burada nassın olguya ve olgunun da nassa nasıl etki ettiği göz önüne

alınarak cihadın pratiğe yansması neden-sonuç, etki-tepki münasebetiyle irdelenmiş, özellikle cihad-tebliğ ilişkisi tedrici olarak detaylı bir şekilde incelenmiştir.

2. Cihadın pratik uygulaması yönüyle, Kur'ân'a göre cihadın kime, neye karşı yapıldığı tespit edilmiş, Kur'ân'dan ve Hz. Peygamber'in uygulamasından hareketle de bunlara karşı cihadın nasıl yapıldığı ve nasıl yapılması gerektiği üzerinde durulmuştur. Cihadın uygulamasında ortaya çıkan sonuçlar ise Kur'ân'ın yönlendirmesi ve Hz. Peygamber'in uygulaması üzerinden detaylı olarak incelenmiştir.

e. Araştırmanın Kaynakları

Birinci bölümde semantik analiz yöntemiyle ilgili tez, makale ve kitap olarak birçok eseri inceledik. Daha sonra yöntem olarak, Toshihiko İzutsu'nun "*Ethico Religious Concepts in the Quran*" ve "*God and Man in the Quran Semantic of the Quranic Weltanschauung*" eserlerinde ortaya koyduğu Kur'ân semantiğinin teorik ve pratik uygulamasını biz de cihad kavramına uyguladık. Öncelikle cihadın sözlük anlamını verirken Halil b. Ahmed'in (v. 175/791) *Kitabü'l-Ayn*'ından Ezherî'nin (v. 370/980) *Tehzîbü'l-Lüga*'sına, İbn Fâris'in (v. 395/1004) *Mekâyisü'l-Lüga*'sından Zemahşeri'nin (v. 538/1144) *Esasü'l-Belâga*'sına, İbn Manzur'un (v. 711/1311) *Lisanü'l-Arab*'ından modern dönem sözlükleri olan *el-Mü'cemü'l-Vasît* ve *el-Kutûf*'a kadar 20 civarında sözlükten yararlandık. Cihadın terim anlamını ele alırken İbn Fâris'in (v. 395/1004) *Hilyetü'l-Fükaha*'sından İbn Fûrek'in (v. 406/1015) *Kitabü'l-Hudûd*'una, Nesefî'nin (v. 537/1142) *Tilbetü't-Talebe*'sinden Cürçânî'nin (v. 816/1413) *Tarifât*'ına kadar 20 civarında hudud ve ıstılah edebiyatı eserinden, tasavvufî terim anlamını verirken de İbn Arabî'nin *Futûhâtü'l-Mekkiyye*'sinden tutun da Kuşeyrî'nin *Risâle'si*'ne kadar birçok eserden istifade ettik. Semantik analiz için Cahiliye şairlerinin divanlarına başvurduk. C-h-d kökü ve türevlerini 50 civarında Cahiliye, 10 civarında da Muhadram şairin divanından taradık. İmruülkays'tan (v. m. 540) Tarafe'ye (v. m. 564), Züheyr b. Ebî Sülmâ'dan (v. m. 609) Antere'ye (v. m. 614), Nâbiğa ez-Zübyânî'den (v. m. 604) A'sâ'ya (v. m. 629), Hâtim et-Tâi'den (v. m. 578) Ümeyye b. Ebü's-Salt'a (v. m. 630) kadar birçok Cahiliye şairinin divanını; Mâlik b. Nüveyre'den (v. 11/632) Hz. Ebubekir'e (v. 13/634), Kâ'b b. Züheyr'den

(v. 24/645) Hassân b. Sâbit'e (v. 60/680) kadar birçok Muhadram şairin divanını taradık ve yaklaşık 30 civarında divanı bizzat kaynak olarak verdik. Kelimelerin, kavramların anlamını ele alırken olabildiğince erken dönem dil/sözlük, şiir, tefsir kaynaklarından faydalanmaya çalıştık.

Cihatla ilgili ayetleri nicelik açısından tespit ederken *el-Mektebetü's-Şâmile* programının yanı sıra *ed-Delilü'l-Müfrehes'i*, *Arabic-English Dictionary of Quranic Usage*'ı kullandık. Cihadın kelime anlamı ve Kur'ân'da kullanımları için sözlüklerin dışında Ragıb el-İsfehani'nin (v. 425/1033) *Müfredat*'ı gibi Garibü'l-Kur'ân'ları, Mukatil b. Süleyman'ın, Ebû Hilâl el-Askerî'nin (v. 395/1005) ve Dâmegânî'nin (v. 478/1086) *el-Vücûh ve'n-Nezâir*'lerini ve Ferrâ'nın, Ebu Ubeyde'nin (v. 209/824) *Meani'l-Kur'ân*'larını kullandık. Ayet kronolojisinde Câbirî'nin *Fehmü'l-Kur'ân*'ının yanı sıra modern ve erken dönemde yapılan başka kronolojilerden de istifade ettik. Araştırmamızda birçok tefsiri kullanmamızın yanı sıra en fazla yararlandığımız tefsirler genel olarak Mukâtil b. Süleyman'ın *Tefsir*'i, Taberî'nin *Câmiu'l-Beyan*'ı, Zemahşeri'nin *Keşşaf*'ı ve Câbirî'nin *Fehmü'l-Kur'ân*'ıdır. Ayetlerin mealleri ise tarafımızdan verilmiş olup mealler verilirken Mukâtil b. Süleyman, Ferrâ, Zeccac (v. 311/923), Taberî, Maturidi (v. 333/944), Zemahşeri gibi müfessirlerin tefsirlerinden ve modern dönemdeki Mevdûdî, Câbirî, M. Esed (1900-1992) gibi müelliflerin tefsir ve meallerinden istifade edilmiştir.

Cihadın uygulanması, yapıldığı muhatapları ve sonuçlarını ele aldığımız ikinci bölümde kaynak olarak kullandığımız referanslar ise Kur'ân'ın kendisi, siyer-meğazi eserleri, hadis kitaplarının ve tefsirlerin cihatla, cihadın uygulamasıyla, sonuçlarıyla ilgili tarihi malumat sunduğu bölümlerdir. Bunların dışında olgu-nas diyalektiğine dair doğrudan bilgiler sunan esbab-ı nüzul rivayetleri ve siyer malumatıdır ki bu kaynaklar olgu-nass bütünlüğünü yakalamamızı sağlamaktadır. Özellikle Mekke dönemi cihad-tebliğ ilişkisini ele alırken bu dönem hakkında fazla tarihi malumatın olmaması nedeniyle daha çok Kur'ân'ın Mekkî Surelerini kaynak olarak kullandık. Aynı şekilde bu bölümde de kronolojik okumayı esas aldık.

Bütün bu kaynakların yanında araştırmamız esnasında *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*'nden, konuyla ilgili kitaplardan, tezlerden ve makalelerden de faydalandık. Kullandığımız kaynakları ilk geçtikleri yerde dipnotta ve kaynakçada tüm bilgileri içerecek şekilde verdik. Kullandığımız tüm referansları Kaynakça'da

alfabetik sırayla belirttik. Çalışma esnasında zikrettiğimiz ayetlerin mealleri tırnak içinde italik olarak yazılmıştır. Ayetlerin hem Arapça hem de Türkçeleri, bazen ayetin tamamı, bazen de sadece ilgili kısmı metin içinde veya dipnotta mutlaka verilmiştir. Bununla beraber doğrudan ayet çevirisi olmayıp mefhum ya da yorum olarak referans verdiğimiz ayetleri metin içinde italik olarak yazmasak da Arapça metinlerini dipnotta belirttik. Fakat dipnotta çok sayıda ayeti referans gösterdiğimiz yerlerde ise sadece bir veya birkaç ayetin Arapça metnini verdik. Tezde geçen Arapça şahıs ve eser isimlerini ilk geçtikleri yerlerde orijinal halleriyle, tekrarı durumunda ise kısa isimleriyle ve marifelik takısı olan “el” ifadesini kullanmaksızın yazdık.

Cihad konusunda hicri ikinci asırdan günümüze kadar yapılmış birçok çalışma mevcuttur. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla geçmişten günümüze doğrudan ya da dolaylı olarak cihatla alakalı kaleme alınmış sadece Arapça yapılan çalışmaların sayısı yaklaşık 500 civarındadır. Bununla beraber bu eserlerin erken dönemde yazılanlarının bir kısmı *Keşfü’z-Zünun* gibi eserlerde isim olarak zikredilmekle beraber günümüze ulaşmamıştır. Cihatla ilgili ilk müstakil eserlerin ise daha çok Abdullah İbn Mübarek’in de yaptığı gibi cihad hadislerinin toplanması şeklinde olduğu gözükmektedir. Biz bu eserlerden önemli gördüklerimizden bazılarını kronolojik olarak vermek istiyoruz.

Abdullah İbn Mübarek’in (v. 181/797) “*Kitâbü’l-Cihad*”ı cihadın fazileti, sevabı ve İslâm’daki önemine dair hadisleri ihtiva eden bir kitap olup bu konuda yazılan ilk eserdir. İbn Ebu Asım’a (v. 289/900) ait “*Kitabü’l-Cihad*” Allah’ın erkekler üzerine cihadı farz kılması, düşmanla karşılaşma esnasında sabır vb cihad hadislerini konularına göre tasnif eden bir eserdir. İbn Batta el-Ukberi’ye (v. 387/997) ait “*Seb’üne Hadisen fi’l-Cihad*”, Ebu’l-Kasım İbn Asakir’e (v. 571/1176) ait “*Erbeüne Hadisen fi’l-Cihad*” adındaki eserler de aynı minvaldedir. Taberî’ye (v. 310/923) ait olduğu söylenen “*Kitâbü’l-Cihâd ve Kitâbü’l-Cizye ve Ahkâmi’l-Muḥâribîn*” adlı eser J. Schacht tarafından yayımlanmış olup Ebu Hanife, Hasan-ı Basri, Şafii gibi fakihlerin görüşlerini ve ihtilaflarını ele alan bir eserdir. Endülüslü Muhammed b. Abdillâh b. Ebi Zemenîn’e (v. 399/1008) ait “*Kudvetü’l-Gâzî*” isimli cihad hakkındaki çalışma da baplara göre düzenlenmiş olup cihada teşvik, cihatta

yapılması ve sakınılması gerekenleri genellikle hadisler üzerinden ele alan bir eserdir.

Serahsi'nin (v. 483/1090) "*Şerhu's-Siyeri'l-Kebir*" adlı eseri cihad konusunda, özellikle de Medeni cihad olan savaş konusunda savaşın öncesi, sonrası, ganimetler, esirler vb konuları bablara göre ele alan konuyu ayet, hadis, sahabe, tabiun görüşü ve mezheplerin görüşüne göre değerlendirip fıkhi açıdan inceleyen oldukça hacimli bir eserdir. İbn Menâsîf'e (v. 620/1223) ait "*el-İncad fî Ebvabi'l-Cihad*" isimli eser 10 bابتan oluşmakta olup bablar altında fasıl şeklinde önce ayetler, sonra hadisler ve daha sonra fukahânın konuyla ilgili görüşleri ile cihadın farziyeti, şartları, fey, ganimet, mürtedin durumu, eman vb cihad konularının ele alındığı hacimli bir çalışmadır. İzzeddin b. Abdüsselam'a (v. 660/1262) ait "*Ahkâmü'l-Cihad ve Fedâilüh*" isimli eser ise mal ve canla cihadın farziyeti, Allah yolunda cihada çıkmak, Allah yolunda infak gibi başlıklarla fasıl şeklinde ayet ve hadislerle cihad konusunun ele alındığı bir eserdir. İbn Kesir'e (v. 774/1373) ait "*el-İctihad fî Talebi'l-Cihad*" isimli eser önce cihatla ilgili ayetleri daha sonra hadisleri topluca verdikten sonra Hz. Peygamber ve dört halife zamanındaki fetihlere, Şam'ın, Kudüs'ün, Mağrib'in, Endülüs'ün fethine, İstanbul'un fetih çabasına, kısaca değinen risale sayılabilecek muhtasar bir eserdir.

İbn Nehhas'a (v. 814/1411) ait "*Meşâriu'l-Eşvâk ilâ Meşârii'l-Uşşâk ve Müsîrû'l-Garâm ilâ Dâri's-Selâm*" adlı eser bir taraftan Moğollar, diğer taraftan Franklar'ın (Haçlılar) saldırılarına maruz kalınan bir dönemde Müslümanları cihada teşvik için kaleme alınmıştır. Eser cihadın tarifini, sebebini, aşamalarını, Hz. Peygamber'in savaşlarını vb cihatla alakalı birçok konuyu teferruatlı şekilde ele alan hacimli bir eserdir. Müfessir Alusi'ye (v. 1270/1854) ait "*Sufratü'z-Zad li'Seferati'l-Cihad*" isimli el-yazması da cihadın Hz. Peygamber zamanındaki durumu, cihadın farzı kifaye olması, bugün gücü yeten Müslümanlara cihadın farz olması, cihadın fazileti vb cihad hakkında yazılan 17 varaklı bir eserdir. Hindistanlı âlim Sıddık Hasan Han'a (Ali el-Kannevcî) (v. 1307/1890) ait "*el-Ibra mimmâ Cae fî'l-Gazv ve's-Şehâde ve'l-Hicre*" isimli eser ise isminden de anlaşıldığı üzere cihad konusunu konularına göre ayet ve hadislerle ele alan bir eserdir.

Modern dönemde cihad hakkındaki yapılan Arapça çalışmalardan bazıları ise şunlardır: Mahmud Şeltut'un "*ed-Davetü'l-İslamî ve'l-Kıtal fî'l-İslam*"ı, Muhammed

Abdölfettah İbrahim'in "*Muhammed el-Kâid*"ı. Mevdûdî, Hasan el-Benna ve Seyyid Kutub'a ait "*el-Cihad fi'l-İslam*" ile İzzet Derveze'nin "*el-Cihad fi Sebilillah*" ve Ramazan el-Bûtî'nin "*el-Cihad fi'l-İslam keyfe Nefhemühü ve keyfe Nümarisuhu*" isimli çalışmaları. Muhammed Hayr Heykel'in "*el-Cihad ve'l-Kıtal fi's-Siyaseti's-Şeriyye*"si ve Hasan Eyyüb'ün "*Fıkhu'l-Cihad fi'l-İslam*"ı. Münir Gadban'a ait "*et-Terbiyetü'l-Cihad*" ve Abdürrezzak Murad'a ait "*Mesail fi'l-Cihad*". Meri b. Abdullah b. Meri'nin "*Ahkamü'l-Mücahid bi'n-Nefsi fi Sebilillah Azze ve Celle fi'l-Fıkhi'l-İslami*" adlı eseri konuyla ilgili yazılmış başlıca eserlerden bazısıdır. Cihad konusunda İslam dünyasında Arapça olarak yapılmış doktora tezleri ise şunlardır: İbrahim ed-Desuki'ye ait "*Tasviru'l-Kur'ân li'Cevânibi'l-Cihad*". Muhammed Lütfi Abdüttevab'ın "*İ'cazü'l-Belağî fi Ayâti'l-Cihad*" adlı çalışması. Abdullah b. Ahmed el-Kadiri'ye ait "*el-Cihad fi Sebilillah*". Muhammed er-Rahmuni'nin "*el-Cihad mine'l-Hicra ile'd-Dave ile'd-Devle*"si ile Ali b. Abdurrahman et-Tayyar'ın "*Âdabü'l-Harb fi'l-Fıkhi'l-İslami ve'l-Kanuni'd-Düveli*" isimli doktora çalışmaları.

Batı'da da doğrudan ya da dolaylı olarak cihatla alakalı gerek makale gerekse kitap düzeyinde yapılmış birçok çalışma bulunmaktadır. Batı'da yapılan cihatla alakalı ciddi akademik çalışmaların var olmasının yanı sıra yapılan çalışmaların önemli bir kısmının politik olduğunu söylemek de mümkündür. Özellikle El-Kaide ve sonrasında çıkan örgütlerin, 11 Eylül saldırılarının bunda etkisi olduğu gibi İslam fetihlerinin Hristiyan Batının aleyhine olmuş olmasının da etkisi muhtemeldir. Batı'da İngilizce yazılmış çalışmalardan bazıları şu şekildedir: Rudolph Peters'e ait "*Islam and Colonialism the Doctrine of Jihad in Modern History*" ve Asma Afsaruddin'e ait "*Views of Jihad throughout History*" isimli çalışmalar. Reuven Firestone'un "*The Origin of Holy War in Islam*"ı ve Paul L. Heck'in "*Jihad Revisited*"ı. M. A. S. Abdelhaleem'in "*Quranic Jihad*" adlı makalesi ve Michael Bonner'in "*Jihad in Islamic History Doctrines and Practice*" isimli kitabı. David Cook'a ait "*Understanding Jihad*" ve John Kelsey'e ait "*Arguing the Just War in Islam*". Gilles Kespel'in "*Jihad the Trail of Political Islam*"ı ve Paul Fregosi'nin "*Jihad in the West Muslim Conquests from 7th to the 21st Centuries*" başlıklı çalışmaları. Ahmed Mohsen al-Dawoodi'un "*War in Islamic Law Justifications and Regulations*" adlı tezi ise konuyla ilgili yapılmış bir doktora çalışmasıdır.

Ülkemizde de doğrudan ya da dolaylı olarak cihad konusunda yapılmış çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu çalışmaların en ciddi olanları ise öncelikle doktora çalışmaları daha sonra yüksek lisans düzeyinde olan çalışmalardır. Türkiye’de doktora ve yüksek lisans düzeyinde cihad ve cihatla bağlantılı olan savaş alanında yapılan çalışmalar yıllara göre şu şekildedir:

1991’de Abdülaziz Hatip ve 1993 yılında Ahmet Halıcı tarafından aynı isimle “*Kur’ân-ı Kerim’e Göre Cihad*” başlıklı iki yüksek lisans çalışması yapılmıştır. Benzer konuların ele alındığı iki tez arasında görebildiğimiz en önemli farklardan biri Abdülaziz Hatib cihad-davet ilişkisine vurgu yaparken Ahmet Halıcı’nın cihadın merhalelerine vurgu yapmış olmasıdır. 1996 yılında Hasan Yakut tefsir alanında “*Kur’ân-ı Kerim’de Cihad*” isimli yüksek lisans çalışmasını tamamlamıştır. Yine aynı alanda Ali Çiftçi 1993’te “*İlke ve Amaçları Bakımından Kur’ân’da Savaş*”, Fikret Gedikli ise 1999’da “*İnanç Özgürlüğü Açısından İrtidat ve Savaş Ayetleri*” başlığıyla yüksek lisans tezi yapmıştır. 2000 yılında Abdurrahman Ateş “*Tebliğ Eğitim ve Cihad Sürecinde Kur’ân’ın Şiddet Sorununa Bakışı*”, 2008 yılında Münir Hasan “*Kur’ân’da Savaş Olgusu*” adlı doktora çalışmalarını Tefsir Anabilim Dalında yapmışlardır. 2005’te Veysel Nargül “*Kur’ân ve Hz. Peygamber’in Uygulamaları Işığında Cihad*” başlığıyla İslam Hukuku’ndan, Elşad Mahmudov ise İslam Tarihi’nden “*Sebepler ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber’in Savaşları*” ismiyle doktora çalışması yapmışlardır. 2005’te Mustafa Çiftçi “*İnanç ve Fikir Hürriyeti Bağlamında Kur’ân-ı Kerîm’de Cihad Olgusu*”, 2008’de Mehmet Fatih İldeş “*Kur’an-ı Kerim’in Cihad ve Teröre Bakışı*” ve 2013’te Mustafa Özipek “*Ebussuûd Tefsirinde Cihad Kavramı*” adıyla tefsir alanında yüksek lisans tezlerini tamamlamışlardır. Doktora ve yüksek lisans çalışmalarının dışında İhsan Süreyya Sırma’ya ait “*İslâmî Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad*”, Muhammed Hamidullah’ın “*Hz. Peygamber’in Savaşları*” (tercüme bir eser), Şadi Eren’in “*Kur’ân’ın Işığında Cihad ve Savaş*”, Caner Taslaman’ın “*Terörün ve Cihadın Retoriği*” isimli eserleri cihad konusundaki çalışmalardan bazılarıdır. Bu konuda Türkiye’de yapılan en son çalışma ise cihadın daha çok İslam toplumundaki sosyolojik boyutunu ve özellikle de günümüzdeki cihatçı örgütlerin çıkışını ele alan Ergün Yıldırım’a ait “*Cihad ve İsyan, Selefilik, Vahhabilik, Cihadilik*” isimli bir çalışma ve Saffet Köse’nin “*İslam’ın Dinamiği Cihat*” adlı çalışmasıdır.

Bizim çalışmamızı bunlardan ayıran hususları ise şöyle sıralayabiliriz:

1. Öncelikle çalışmamızın sadece Kur'ân'ın indiği 23 yıllık nüzul dönemine hasredilmiş olmasıdır. Bu sebeple bu araştırmada daha sonra ortaya çıkan İslami ilimlerin cihad kavramını şekillendirmesinden olabildiğince uzak durulmuştur. Aynı şekilde Kur'ân sonrası dönemde şekillenmiş fıkhi izahlardan, sufilerin cihadı algılayış biçiminden, tarihi-siyasi şartların oluşturduğu algılardan ve günümüz cihad tartışmalarından uzak durarak doğrudan kavramın doğduğu yer olan Kur'ân'a odaklanılmıştır. Bununla beraber cihadın var olan terimleşmiş anlamlarının ne olduğu da bir olgu olarak ortaya konulmuştur.

2. Çalışmamızın en önemli yönü diyebileceğimiz bir diğer husus modern bir metot olan semantik analiz yöntemi ile cihad kavramının ilk defa incelenmiş olmasıdır. Çünkü ne Türkçe, ne Arapça ne de İngilizce cihatla alakalı yapılmış çalışmaların hiçbirinde cihad bu yöntemle ele alınmamıştır. Bu yönüyle çalışmamızın birinci bölümü alanında ilk ve tek çalışmadır.

3. Araştırmamızın bir diğer ayırıcı yönü kavram çalışması olması nedeniyle cihadın dil analizinin en ince detayına kadar yapılmış olması, semantik analiz yöntemini esas almamız nedeniyle de sözlüklerde ulaşamadığımız anlamlara Cahiliye şiirinden ulaşabilmemizdir. Bu bakımdan diğer çalışmalarda bulunmayan cihatla ilgili bazı manalar, özellikle sadece Cahiliye şiirlerinden elde ettiğimiz cihadın zıt manalarını ortaya çıkarmamız yalnızca bizim tezimizde var olan bir özelliktir.

4. Çalışmamız cihadın sözlük ve terim anlamıyla ilgili en detaylı bilgi veren analitik bir çalışmadır. Bu yönüyle ilk bölümde kullandığımız sözlükler, şiirler, ayetler ve bazı hadis metinleri dil açısından kullanılmıştır.

5. Araştırmamız Kur'ân merkezli olduğu gibi aynı zamanda Kur'ân'a parçacı yaklaşımdan uzak duran, Kur'ân'ın genel bütünlüğünü esas alan bağlam merkezli bir çalışmadır.

6. İlk bölümde cihadın teorisini ortaya koyduğumuz gibi ikinci bölümde de Hz. Peygamber ve ilk Müslümanların uygulaması üzerinden cihadın pratiğini ortaya koymamız çalışmamızı diğer çalışmalardan ayırt eden yönlerden birisidir. Bu yönüyle çalışmamızda cihadın sadece Hz. Peygamber dönemi uygulamaları ele

alınmış ve böylece Kur'ânî uygulamayla İslam Tarihinde ortaya çıkan uygulamaların ayırt edilmesi sağlanmıştır.

7. Çalışmamızın yöntemi olan olgu-nas diyalektiğini dikkate alan kronolojik bir okumanın yapılması da tezimizi bu konuda yapılan çalışmalardan ayıran özelliklerden biridir. Bu bağlamda cihad-davet ilişkisinin Kur'ân ve siyer üzerinden birlikte değerlendirilerek ele alınması bu araştırmayı diğer çalışmalardan ayırt etmektedir.

8. Tezimizi diğer çalışmalardan ayırt eden en önemli bir diğer yön ise cihatla ilgili eserlerde genellikle düşmana, şeytana ve nefse karşı cihat şeklinde kaba bir tasnif yapılırken biz tasnifimizi nefse karşı cihad yerine Kur'ân'ın kullanımına daha uygun olan hevaya karşı cihad şeklinde yapmamızdır. Bu yönüyle hevaya karşı cihad bağlamında nefis lafzının niçin heva yerine kullanıldığını blirtmemiz de bu çalışmaya has bir durumdur.

9. Kur'ân sonrası dönemde yapılmış nefse karşı cihad şeklindeki hatalı gözüken terimleştirmeyi Kur'ânî kullanımına daha uygun şekilde hevaya karşı cihad olarak düzelttiğimiz gibi şeytana karşı cihad tasnifini, Kur'ân'ın şeytan varlığına yüklediği anlam üzerinden yeniden yapmamız da bu araştırmayı diğer çalışmalardan ayırt eden önemli hususlardan bir diğeridir.

10. Çalışmamızın bir diğer önemli özelliği ise cihad eylemi neticesinde ortaya çıkan maddi ve manevi sonuçları Kur'ân'ın teorisi ile Hz. Peygamber ve ilk Müslümanların pratiği üzerinden vermemizdir.

BİRİNCİ BÖLÜM

CİHADIN SEMANTİK ANALİZİ

Bu bölümde cihadın semantik¹ analizi ile Kur'ân'ın cihad kavramına dair dünya görüşü ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Cihadın semantik analizini yapmak için, öncelikle cihadın sözlük ve terim anlamı üzerinde durulacak, daha sonra cihad sözcüğünün kökeni olan c-h-d kökü ve türevlerinin Cahiliye'de kullanımı Cahiliye şiirleri üzerinden incelenip bu kökün esas manasına² eğer varsa izafi manasına³ ulaşmaya çalışılacaktır. Esas manayı tespit etmede ise Cahiliye şiiri, Arapça sözlükler ve Kur'ân sözlükleri kullanılacaktır. Sonra esas manasına ulaşılan bu kökün Kur'ân'da ne şekilde geçtiği, esas mana-izafi/irtibatlı mana⁴ ile kullanılıp kullanılmadığı, terim anlamı kazanıp kazanmadığı incelenecektir. Aynı şekilde

¹ **Semantik:** Bir dilin anahtar terimleri üzerindeki analitik bir çalışmadır. Tarihi süreç içinde ortaya çıkan kelimelerin anlamındaki değişimin incelenmesidir. O dili kullanan halkın dünya hakkındaki düşüncelerini kavramak için yapılır. Kur'ân semantiği ise incelenen kelimenin, kavramın Kur'ân'ın dünya görüşü açısından ele alınmasıdır. Toshihiko İzutsu (1914-1993), **God and Man in the Quran Semantic of the Quranic Weltanschauung**, İslamic Book Trust, Malezya, 2008, s. 3.

² **Esas Mana** (Basic Meaning): Bir kelimenin esas manası kelimenin doğasında, aslında var olan anlam olup, bu kelimenin girdiği her dil sistemine de taşıdığı anlamıdır.

³ **İzafi Mana** (Relational Meanings): Bir kelimenin çağrışımsal anlamı olup kelimenin ilk asli anlamına ilaveten ilişkili olduğu dil sisteminden, bu sistemdeki diğer kelimelerle olan münasebetinden anlamını alan kelimenin bu sistemde kazandığı yeni anlamıdır. Örneğin kitap kelimesi tek başına kullanıldığında herkesin bildiği basit herhangi bir kitabı ifade eder. Fakat aynı kitap kelimesi vahiy alanına has bir kullanımda ise bizzat Kur'ân'ı ifade eder. Örneğin kâfir kelimesinin esas anlamı nankördür. Kur'ân'ın inanç sisteminde bu kelime esas anlamını da taşımakla beraber esas manası olan insanın insana olan nankörlüğünü değil insanın Allaha karşı olan nankörlüğünü yani inançsızlığı ifade eder hale gelir ve artık Kur'ân'da kâfir Allah'a inanmayan kişidir. Kâfir artık esas manasındaki zıddı olan şâkir (teşekkür eden)'in zıddı değil mümin (inanan)'ın zıddıdır. İzutsu, **God and Man in the Quran**, ss. 12-14.

⁴ İzutsu'nun esas mana (basic meaning) ve izafi mana (relational meaning) tabirinin Türkçedeki kullanımı "*God and Man in the Quran*" kitabının Süleyman Ateş tercümesi nedeniyle esas mana izafi mana tabirleri kullanılır olmuştur. Bu tabirler doğru olmakla beraber izafi mana tabiri yerine kelimenin orijinali olan "relational meaning" in Türkçemizdeki kullanımı "ilintili, irtibatlı mana" olması daha doğru gözükmemektedir. Çünkü her ne kadar izafi kelimesinin aslı Arapçadaki "dayf" "misafir", "izafi" "ekleme" olsa da Türkçemizde daha çok görecelilik anlamında ve özellikle de Felsefe sahasında kullanılan "izafi" "göreceli" terimini çağrıştırmaktadır. Nitekim bu kitabın daha sonraki Kürşat Atalar tercümesinde "relational meaning" ifadesinin "ilişkisel mana" şeklinde tercüme edilmesi ise daha doğru bir çeviridir. Bkz. Toshihiko İzutsu (1914-1993), **Kur'ân'da Tanrı ve İnsan**, (Trc. Kürşat Atalar) Pınar Yayınları, İstanbul, 2018, ss. 43-50. Bundan dolayı biz bundan sonraki kullanımlarımızda "ilintili/irtibatlı mana" tabirlerini de kullanacağız. Bununla beraber "izafi mana, irtibatlı mana, ilintili mana, ilişkisel mana" tabirlerinin her birinin kullanımı doğrudur. "*Esas mana, asli mana, kök mana, temel mana*" ifadelerinin hepsi de aynı anlamdadır.

cihadın semantik anlam sahasını⁵ tespit etme neticesinde cihatla doğrudan bağlantılı olan kavramlar da ele alınacaktır. Son olarak derlenen bilgilerden hareketle cihadın ve bağlantılı kavramların semantik analizi yapılarak cihad kavramının semantik alanı ve Kur'ânî cihadın ne olduğu ortaya konulacaktır. Kur'ân semantiğiyle alakalı gerekli bilgiler dışında teorik semantik bilgisi verilmeyecektir.

Kur'ân'ın iman, İslam gibi en temel anahtar terimlerinden biri olan cihad -ki bu çalışmanın odak kelimesidir⁶ - İslam'ın doğuşundan günümüze Müslümanların dünya hakkındaki tasavvurlarından ve bunun pratik hayata yansımalarından biridir. Bu kavram Kur'ânî dünya görüşünün inananlar nezdinde hem kendi hayatlarının şekillenmesinde hem de diğer insanlarla ilişkilerini belirlemede en fazla etkiye sahip olan bir kavramdır. Şöyle ki günümüzde bazı Müslümanların bir slogan olarak da kullana geldiği “hayat, iman ve cihattır” şeklindeki ifade, bu kavramın Müslümanların yaşamındaki yerini göstermektedir.

Kur'ân'da Allah, iman, cihad, hicret vb⁷ kelimeler birbirinden bağımsız olarak tek başlarına bulunmazlar. Bu kelimelerin her biri diğeriyle yakın ilişki içinde olup somut anlamlarını bu ilişki sisteminden alırlar. Örneğin Kur'ân'da “iman” kelimesi anlamını Allah, tasdik, İslam, şükür, küfür, isyan, tekzib vb kelimelerle kurduğu ilişkiden alır. Kur'ân dil sisteminin bir diğer özelliği ise birbirleriyle ilişki sisteminden aldıkları bu yeni anlamın kelimelere Kur'ân'ın dünya görüşü doğrultusunda Cahiliye dil sisteminden⁸ farklı ve yepyeni bir mana kazandırmasıdır.⁹ Şurası muhakkak ki Kur'ân'ın dünya görüşü hakkındaki en temel anahtar kelimeleri Cahiliye'deki anlamından farklı olarak Kur'ân'da yeni bir anlam kazanmıştır.

⁵ **Semantik Saha** (Semantic Field): Bir dilin bazı kelimeleri arasındaki herhangi kalıplaşmış anlam ilişkisine semantik saha denir. Örneğin rüzgâr ve esmek kelimeleri arasında çok özel bir bağ vardır. Bkz. Toshihiko İzutsu (1914-1993), **Ethico Religious Concepts in the Quran**, McGill-Queen's University Press, Londra, 2002, s. 40. Cihad kelimesi de Kur'ân dil sisteminde fisebilillah ile çok özel bir bağa sahiptir.

⁶ **Odak Kelime** (Focus Word): Bununla kastedilen özel bir anahtar kelimedir. Odak kelime elastiki bir kelimedir. Eğer bir kelime bir semantik alanda odak kelime kabul edilmişse bu kelimenin başka alan veya alanlarda normal kelime olmasına herhangi bir engel yoktur. Bkz. İzutsu, **God and Man in the Quran**, s. 23. Kur'ân'ın bütün anahtar kelimeleri yapılan araştırmaya göre odak kelime olabilir. Bu araştırmada odak kelimemiz cihad, anahtar kelimelerimiz ise Allah yolu, hicret, iman, kıtal, mal, can, vb cihad semantik sahasında bulunan diğer kelimelerdir.

⁷ İzutsu burada örnek olarak Allah, Nebi, iman, İslam vb kelimeleri verir. Örnekleri biz cihad semantik alanına göre verdik.

⁸ Kastımız Cahiliye Arabının hayatının, kültürünün dayandığı kavmiyetçi, asabiyete dayalı, şirk inancına sahip dünya görüşüdür. Kur'ân ise Bir Allah inancına dayalı bir dünya görüşü ortaya koymuştur.

⁹ İzutsu, **God and Man in the Quran**, ss. 4-5.

Cahiliye’de de kullanılan bu kelimeleri Kur’ân yeni anlamlarıyla kullanmaya başlayınca¹⁰ bu durum, Mekke müşriklerine hiç duymadıkları, bilmedikleri ve bu sebeple de kabullenemedikleri yabancı bir şey gibi gelmiştir. Hicaz’da miladi 7. asırda kullanılan aynı kelimeler Kur’ân’ın kavram sistemlerine ait bir kullanıma geçince¹¹ Mekke müşriklerinin bu şaşkınlığı görülmekte ve onların Kur’ân’a karşı nasıl tepki verdikleri ve derin bir düşünceye daldıkları Müddessir Suresinde açıkça şöyle dile getirilmediğidir.¹²

*“Hiç şüphe yok ki o (Müşrik) şöyle bir düşündü taşındı, kahrolası bu ne biçim düşünme taşınma. Allah’ın belası ne biçim düşünme taşınma bu. Sonra aklınca içinden bir şeyler geçirdi, yüzünü astı, kaşlarını çattı sonra da yüz çevirdi kabullenemedi, kibirlendi ve bu gerçekten tesirli bir söz fakat bir insan sözüdür dedi.”*¹³

Hiç şüphesiz Kur’ân Cahiliye döneminin kelimelerini kullanmakla beraber dil sistemini kendi dünya görüşü doğrultusunda oluşturunca Cahiliye Arabı’nın kullandığı bu kelimelerin bazısına, aynı zamanda kavramsal bir anlam yüklemiştir. Cihad kavramı da Kur’ân’ın kavramsallaştırdığı kelimelerden biri olarak gözükmektedir. Nitekim derinlemesine inceleyeceğimiz bu kavram için Ebû Hilâl el-

¹⁰ Cahiliye’nin kelimelerin bizatihi anlamı değil, Kur’ân’ın onları kullandığı bağlam farklı olmuştur.

¹¹ İzutsu, **God and Man in the Quran**, ss. 5-10.

¹² Hac mevsimi yaklaşınca Velid b. Muğire Kureys’ten bir grupla beraber bir araya gelmişti. Amaçları dışarıdan gelen hacıları Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı tebliğinden korumak ve onların Kur’ân’dan etkilenmelerini engellemektir. Bu topluluk gelen insanlara Hz. Peygamberin kâhin, deli, şair, sihirbaz olduğunu söyleyerek Kur’ân’ın sihir olduğunu, Hz. Peygamberin babayla oğlun, karıyla kocanın arasını açan bir sihirbaz olduğunu söylererek gelen hacıları Kur’ân’ın tesirinden korumak istediler. Onlar Hz. Peygamber’e ne diyeceklerini kararlaştırmaları esnasında Velid b. Muğire’den ona ne diyelim diye görüşünü sordular. O da bu (Kur’ân) kâhin sözü değildir, bu adam deli de değildir, bu siir de değildir biz siirin her türlüşünü biliriz. O sihirbaz da değildir ama biz yine de ona en iyisi sihirbaz diyelim şeklinde karar verdi. Velid b. Muğire’nin bu durumunu Kur’ân tasvir etmektedir. Bkz. Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), **Tefsiru Mukâtil b. Süleyman**, (Thk. Abdullah Mahmud Şehhate), Dar-u İhyâi’t-Türaş, Beyrut, 2002, Cilt: 2, ss. 437-438; Yahya b. Sellam, **Tefsiru Yahya b. Sellam** (v. 200/815), (Thk. Hind Çelebi), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2004, Cilt: 1, s. 58; el-Ferrâ, Ebu Zekerriyya (v. 207/822), **Meâni’l-Kur’ân**, (Thk. Ahmet Yusuf Necati, Muhammed Ali Neccar, Abdülfettah İsmail Çelebi), Daru’l-Misriyye, Mısır, ts., Cilt: 3, s. 202; Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd el-Mâtürîdî (v. 333-944), **Te’vilâtü Ehli’s-Sünne**, (Thk. Mecdi Bâsellûm), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2005, Cilt: 10, s. 309; Ebû’l-Leys İmâmü’l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkandî (v. 373/983), **Bahru’l-Ulûm**, b.y., ts., Cilt: 3, s. 516; Ebu Muhammed Abdûlmelik İbn Hişâm (v. 218/833), **es-Siretü’n-Nebeviyye**, (Thk. Mustafa es-Sakka ve diğerleri), Mustafa el-Bâbi el-Halebî ve Evlâdüh, Mısır, 1955, Cilt: 1, ss. 270-271. Benzer bir rivayet için ayrıca Bkz. Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (v. 310/923), **Câmiu’l-Beyan fi Te’vili’l-Kur’ân**, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü’r-Risâle, ts., 2000, Cilt: 24, s. 24.

¹³ Müddessir 74/18-25 “إِنَّهُ فَكَّرَ وَقَدَّرَ فَقَتَلَ كَيْفَ قَدَّرَ ثُمَّ نَظَرَ ثُمَّ عَبَسَ وَبَسَرَ ثُمَّ أَدْبَرَ وَاسْتَكْبَرَ فَقَالَ إِنْ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْتَرُ إِنْ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ”

Askerî (v. 395/1005) Cahiliye’de bunun bilinmediğini, “cihad”ın İslamî bir isim olduğunu ve özellikle müşriklerle savaşmak anlamında kullanıldığını belirtmektedir.¹⁴ Ebu Hâtim Hamdan er-Razi (v. 322/933) ise her ne kadar cihad kavramına değinmese de, müslüman, mümin, kâfir, münafık gibi Kur’ân dil sisteminde insanları sınıflandırmada merkezi bir konuma sahip bu kelimelerin kavramsal anlamıyla bilinmediğini söylemektedir. Örneğin, o kâfir kelimesini Arab’ın “nimete nankörlük” olarak bildiğini, “Allah’ı inkâr” anlamında bilmediğini belirtmekte ve küfrün nankörlük anlamına şiiirden “*nankörlük/küfür iyilik yapana kötülüktür*” şeklinde istişhad getirmektedir.¹⁵ Ebû Hilâl el-Askerî cihadın, Hamdan er-Razi ve İzutsu da Kur’ân’ın en temel kavramlarının İslam’la beraber terimleştüğünü söylese de cihadın semantik analizi ile bunun doğru olup olmadığı aşikâr hale gelecektir.

Bir kelimenin ya da kavramın semantik analizini yapabilmek için öncelikle o kelime veya kavramın etimolojisini bilmek gerekir. İnceleyeceğimiz cihad kelimesi ve türevlerinin zaman içinde kazandığı anlamları araştırarak esas manasına ulaşmaya çalışacağız. Dil, kültür, coğrafya ve o dili konuşan halkın dünya görüşüyle doğrudan bağlantılı olduğu için cihadın semantiğini yaparken öncelikle cihadın kullanıldığı şartlara bakarak ne olduğunu tasvire çalışmamız gerekmektedir. Cihadın Cahiliye’den İslam’a geçirdiği anlam değişikliğini dikkate almamız, bunun yanında Kur’ân’da geçtiği bölümün bütün çevresine (siyak-sibak) bakarak anlamı ortaya koymamız uygun olacaktır. Cihad kavramının ne olduğunu ortaya çıkarmak için yapılacak öncelikli çalışmalardan biri de İzutsu’nun semantik analiz yönteminde kullandığı yedi metottan biri olan “her şey zıddıyla kaimdir” özdeyişinden hareketle cihadın gerek sözlük anlamının gerek terim anlamının zıddını keşfetmek olacaktır. Bunun yanında İzutsu’nun Kur’ân semantiğinde kullandığı “kelime/kavramın ne olmadığı (olumsuzlama)”, “kelimeyi konumsal tanımlama”, “kelimenin eş değerli sözcüğünü bulma”, “kelimenin kalıplaşmış anlam ilişkisini ortaya koyma”, “iki ya da daha fazla kelime arasındaki bağı çıkarma”, “kelimenin seküler ve dini anlamdaki

¹⁴ Ebû Hilâl el-Askerî (v. 395/1005), **el-Vücûh ve’n-Nezâir**, (Thk. Muhammed Osman), es-Sekafe ed-Diniyye, Kahire, 2007, s. 165.

¹⁵ “والْكُفْرُ حَبْنَةُ لِنَفْسِ الْمُنْعِمِ” Ebu Hâtim Ahmed b. Hamdan er-Razi (v. 322/933), **Kitabü’z-Zineh fi’l-Kelimâti’l-İslamiyyeti’l-Arabiyye**, (Thk. Hüseyin el-Hemadani), Merkezü’d-Dirâsât ve’l-Buhûsü’l-Yemenî, Sana, 1994, s. 146.

kullanımını dikkate alma” yöntemlerini de ¹⁶ cihadın semantik analizinde kullanacağız.

1.1. CİHAD KAVRAMI

1.1.1. Sözlük Anlamı

Cihad kavramı “câ-he-de” “جاهد” rubâi (dört harfli) fiilinden gelen bir mastardır. Cihad kavramının geldiği bu fiil “cihad/الْجِهَاد” ve “mücahede/الْمُجَاهَدَة” şeklinde iki adet mastara sahiptir.¹⁷ Cihad kelimesinin aslı “c-h-d” “جهد” fiilinden “cehd/الْجِهْد” veya “cühd/الْجُهْد”den gelir. “Cehd”in kelime anlamı “hastalıktan veya zor bir işten insanı yoran, insanı uğraştıran şeydir.” “Cühd” ise “fakir bir kimsenin yaşam mücadelesini onunla sürdürdüğü az bir şeydir.” “Cehd” aynı zamanda “çabalamaktan geri durmadığın bir işte hedefe ulaşmandır”. Bir diğer ifadeyle yaptığın işi hedefine ulaştırmandır. Şöyle dersin “جهدتُ جهدي” “elimden geleni yaptım”, “zihnimle ve bedenimle gücümün son haddine kadar çabaladım”¹⁸ el-Feyyûmi’ye (v. 770/1368) göre takat, güç, kuvvet masasındaki “cühd” Hicaz bölgesinde; meşakkat, zorluk anlamındaki “cehd” ise diğer bölgelerde kullanılmaktadır.¹⁹ Yine yiyeceklerle alakalı olduğunda “cühd”; amelle, bir şey yapmayla alakalı durumlarda “cehd”in kullanıldığı söylenmektedir.²⁰ Bir başka görüşe göre ise “cehd” ve “cühd” aynı manadadır. Örneğin “kişi gücünün kuvvetinin son haddine ulaştığında adam cehdine, cühdüne ulaştı” “بلغ الرجل جهده و جهده” denir.²¹ İbn Sikkit’e (v. 244/858) göre ise “cehd” gayedir, amaçtır. Ferrâ bu konuda şöyle demiştir: “بلغتُ به الجهد” “onunla gayeye ulaştım”, “اجهد جهدا في هذا الأمر” “bu işte amacına çabala” diğer bir ifadeyle “ابلغ فيه غايتك” “onda gayene ulaş”. “Güçlerinin

¹⁶ İzutsu, **Ethico Religious Concepts in the Quran**, ss. 37-41.

¹⁷ Ömer b. Muhammed en-Nesefî (v. 537/1142), **Tilbetü’t-Talebe** Mektebetü’l-Müsennâ, Bağdat, 1893, s. 79.

¹⁸ Halil b. Ahmed, el-Ferâhidi (v. 175/791), **Kitabü’l-Ayn**, (Thk. Mehdi Mahzumi ve İbrahim Semarraî), Mektebetü’l-Hilal, b.y., ts., Cilt: 3, s. 386; Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed el-Ezherî, (v. 370/980) **Tehzîbü’l-Lüga**, (Thk. Muhammed Avz Merab), Dar-u İhyâü’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 2001, Cilt: 6, s. 26.

¹⁹ Ahmed b. Muhammed b. Ali el-Feyyumi (v. 770/1368), **el-Misbahu’l-Münir fi Garîbi’s-Serhi’l-Kebir**, el-Mektebetü’l-İlmiyye, Beyrut, ts., Cilt: 1, s. 121.

²⁰ Ezherî, **Tehzîbü’l-Lüga**, Cilt: 6, ss. 26-27.

²¹ Ebubekir Muhammed b. el-Hasan İbn Düreyd, (v. 321/933), **Cemheretü’l-Lüga**, (Thk. Remzi Münir Ba’lebekî), Daru’l-İlm li’l-Malâyin, Beyrut, 1987, Cilt: 1, s. 452.

(*cühd*) yettiği kadarını bulanlar”²² وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ” ayetinde ise “cühd” takat, güç anlamında kullanılmıştır.²³ “Cehdü’l-belâ” “جَهْدُ الْبَلَاءِ” “musibetin sıkıntılısı” anlamındaki ifade ise fakirlik, aile fertlerinin çokluğu (bundan kaynaklı sıkıntı) veya ölümü aratan bir durum ortaya çıktığında “çetin sıkıntı” anlamında kullanılmaktadır.²⁴

“كلُّ مَنْ بَالِغٌ فِي شَيْءٍ فَقَدْ جَهِدَ وَاجْتَهَدَ” ifadesi, “bir şeyde mübalağa yapan/abartan herkes çabalamıştır/gayret etmiştir” anlamındadır. Bu bağlamda “أَجْهَدُ الْقَوْمَ عَلَيْنَا فِي الْعَدَاوَةِ” “topluluk bize karşı düşmanlıkta çabaladı”²⁵ ifadesi “kavim bize karşı düşmanlıkta çok ileri gitti” anlamında bir tabirdir. “Adam işinde gayret etti” الرجل “جَاهِدَ فِي أَمْرِهِ” demek “جَادَّ فِيهِ” “o işinde çabaladı/ciddiyet gösterdi” manasındadır.²⁶ Kişi bir şeyde (çok) çabaladığında “elinden geleni yaptı” “جَدَّ فِيهِ”, yani abarttı “بَالِغٌ” denir. “Süte çabaladım” “جَهْدْتُ اللَّبَنَ” sözü ise onun bütün yağını çıkardım anlamındadır ve ona (yağı çıkarılan süte) “mechûd” “çabalanmış” denmektedir. Yine “su ile karıştırılan her süt” çaba sarfedildiğinden dolayı “mechûd” diye isimlendirilmiştir.²⁷ Çünkü karıştırılan her şey çaba gerektirmektedir.²⁸ Bu anlamın dışında süttten ve yemekten iştah duyulan şeye “mechûd”, iştah duyan kimseye de “câhid”²⁹ denilmektedir. Bununla bağlantılı olarak “جَهْدْتُ الطَّعَامَ” ifadesi hem “yemeğe iştah duydum”, hem de “yemeği çok yedim” anlamında kullanılmaktadır.³⁰

Kelime analizi konusunda mahir olan İbn Fâris (v. 395/1004) ise “cihad”ın geldiği “cühd” sözcüğünün aslı anlamının meşakkat, zorluk olduğunu ve buradan hareketle buna yakın şeylere hamledildiğini söylemektedir. Örneğin yağı çıkarılan süte “mechûd” denir, çünkü bu ancak zorlukla ve yorulmakla olur. Diğer bir ifadeyle nasıl ki sütün yağı alınırken güçle alındığından buna “mechud” (çaba harcanmış) dendiye; cihad’a cihad denmesi de güçlünün gücünün, kuvvetinin onun (cihad

²² Tevbe 9/79.

²³ Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, Cilt: 6, ss. 26-27.

²⁴ Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdi (v. 816/1413), *el-Kamûsu’l-Muhit*, (Thk. Müessesetü’r-Risâle), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 2005, s. 275.

²⁵ Halil b. Ahmed, *Kitabü’l-Ayn*, Cilt: 3, s. 386.

²⁶ İbn Düreyd, *Cemheretü’l-Lüga*, Cilt: 1, s. 452.

²⁷ Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, Cilt: 6, ss. 26-27.

²⁸ Ebü’l-Kâsım İsmâill b. Abbâd (v. 385/995), *el-Muhît fi’l-Lüga*, (Thk. Muhammed Hasan Âl-i Yasin), Alemü’l- Kütüb, Beyrut, 1994, Cilt: 3, s. 370.

²⁹ İbn Abbâd, *el-Muhît fi’l-Lüga*, Cilt: 3, s. 370.

³⁰ Ebul’l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzur (v. 711/1311), *Lisanü’l-Arab*, Dâr-u Sâdir, Beyrut, 1993, Cilt: 3, s. 135.

etmenin) şiddetiyle, zorluğuyla ortaya çıkmasından dolayıdır.³¹ Aynı şekilde sert toprak anlamındaki “cehâd” kelimesi zorlukla olan yakınlığından ötürü bu şekilde isimlendirilmiştir. Daha açık ifadeyle sertlikte bulunan zorluktan dolayı “bu (sert) toprağa” “cehâd” denmiştir. el-Askerî’ye göre kuru ve sert toprağa “cehâd” denmesinin sebebi, bu toprağı insanın ancak gücünün sınırlarını zorlayarak kazabilmesidir.³² Yine dümdüz olup çukuru, tepesi olmayan bir araziye, çöle ve sert toprağa her birine “cehâd” denilmesi³³ zorlukla olan irtibattandır. Çöle “cehâd” denmesi çölün yaşam için zorluğundan, düz araziye denmesi ise etrafında hiçbir şey olmadığı için tehlikeye açık olması sebebiyle hayatta kalmanın zorluğundan dolayıdır. Aşırı derecede çok yemek yediğinde kişiye yemeği cehdediyor (çok yiyor) “فَلَانٌ يَجْهَدُ الطَّعَامَ” denir.³⁴ Böyle denmesi de çok yemek yemenin mideyi, dolayısıyla da insanı yorması nedeniyle olsa gerektir. “فَلَانٌ يَجْهَدُ لَكَ” “falan kişi seni gözetleyendir/müchidir” ifadesindeki “müchid” lafzı ise “مَحْتَاطٌ” “gözetleyen” anlamında kullanılmıştır.³⁵ Çünkü gözetlediğinde kişi pür dikkat kesildiği için yorulur.

Saçlarda beyazlama çok ve hızlı olduğunda “أَجْهَدُ الشَّيْبُ” ifadesi “saçlar birdenbire beyazladı”³⁶ anlamında kullanılan bir tabirdir. Saçların birdenbire beyazlaması da yine insanın karşılaştığı zorluk ve sıkıntı nedeniyledir. Bu kullanım bir nevi saçlar yoruldu anlamında mecazi bir kullanımdır. Benzer şekilde Adam bir zorlukla karşılaşp yorulduğunda, bitip tükendiğinde “جَهْدَ الرَّجُلِ” denir. “Raculün müchid” “رَجُلٌ يَجْهَدُ” ifadesi de “yorgunluktan zayıf düşmüş bir hayvana sahip adama” denir. Hz. Osman da zorluk ordusunda³⁷ insanlar “yorgundular” derken “müchidun” lafzını kullanmıştır.³⁸ Yine hayvana yük taşıırken gücünün üstünde yük yüklendiğinde hayvanı yordu, zorladı, onu zora koştı anlamında “جَهْدَ دَابَّتِهِ وَأَجْهَدَهَا”

³¹ Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (v. 395/1004), **Hilyetü'l-Fükaha**, (Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), el-Müttehîde, Beyrut, 1983, s. 201.

³² Askerî, **Vücûh ve'n-Nezâir**, s. 165.

³³ Ezherî, **Tehzîbü'l-Lüga**, Cilt: 6, ss. 26-27.

³⁴ İbn Fâris (v. 395/1004), **Mekâyisü'l-Lüga**, (Thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Daru'l-Fikr, Şam, 1979, Cilt: 1, ss. 486-487; İbn Fâris (v. 395/1004), **Mücmelü'l-Lüga**, (Thk. Züheyr Abdülmuhsin Sultan), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986, Cilt: 1, s. 200.

³⁵ Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail b. Side, **el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-A'zam** (v. 458/1066), (Thk. Abdülhamid Hendâvi), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000, Cilt: 4, ss. 153-154.

³⁶ Fîrûzâbâdi, **Kamûsu'l-Muhit**, s. 275.

³⁷ Zorluk ordusundan maksat sıcak yaz gününde Bizans'a karşı Tebük Gazvesi'ne çıkan ordudur. Bkz. Tevbe 9/117: “فِي سَاعَةِ الْعُسْرِ”; İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 518.

³⁸ İbn Manzûr, **Lisanü'l-Arab**, Cilt: 3, ss. 134-135.

denir.³⁹ İnsanlar kıtlığa uğradığında ise “جهد الناس” tabiri kullanılır. Çünkü onlar “mechud”tur. Yani bu kıtlığın zorluğundan dolayı yorulmuşlar, uğraştırılmışlardır.⁴⁰

C-h-d’nin “(bir şeyde) çabalamak, gayret etmek”, “amacına ulaşınca dek zorlanana (yorulana) kadar bir şeyi talep etmek”, “imtihan etmek, sınamak”, “hastalık, yorgunluk veya aşkın kişiyi bitirip tüketmesi” anlamları vardır.⁴¹ Yine “جهد الرجل” ifadesindeki c-h-d fiilini Zemahşeri “ısrar etmek” “الح عليه”⁴² şeklinde anlamlandırırken, Ebubekir er-Razi “c-h-d”nin elinden geleni yapmak, abartmak anlamında olduğunu söylemektedir.⁴³ Bunun yanında bir şey ayan beyan ortaya çıktığında ise “أجهَد لك الحق”, “أجهَد لك الطريق”, “senin için hak ortaya çıktı”, “senin yolun belli oldu/bariz oldu” tabirleri kullanılmaktadır.⁴⁴ “İctihâd” ve “tecâhüd” ise bir şeyi talepte kapasitenin, gücün tamamını harcamak manasındadır.⁴⁵

Kur’ân kelimelerini ele alan modern sözlüklerden Qutûf (Kutûf) “c-h-d”yi “meşakkatle yaptı, zoru zoruna yaptı” “câ-he-de”yi ise “gücünü, kuvvetini son haddine kadar harcadı” anlamında alır.⁴⁶ Modern Dönem sözlüklerinden olan *Mu’cemü’l-Vasît*’de ise “جهد” “c-h-d”nin “جاهد” “câ-he-de” şeklinde rubai olarak gelmesinin mübalağa/abartma için olduğu belirtilmektedir.⁴⁷ Bu bağlamda, Mutarrizî (v. 610/1214) “düşmanla cihad ettim” “جاهدْتُ العدو” ifadesinin “düşmanla karşılaşıldığında imkân dâhilindeki gücün, kuvvetin tamamının sarf edilmesi veya gücün sınırlarının zorlanması” anlamında olduğunu söylemektedir.⁴⁸ İbn Manzur ise “cihad”ı düşmana karşı harbetmek olarak, yani “fiil veya söz olarak güç kapasite ne varsa hepsini harcamaktır ve bunda abartıya kaçmaktır” diye tarif etmektedir.⁴⁹ İbn Sîde’ye (v. 458/1065) göre hem “c-h-d” hem de “ic-te-he-de” her ikisi de “çabaladı,

³⁹ İsmail b. Ahmed el-Cevherî (v. 400/1009), *es-Sihâh Tâcü’l-Lüga ve Sihâhu’l-Arabiyye*, (Thk. Ahmed Abdulgafur Attâr), Daru’l-İlm li’l-Melâyin, Beyrut, 1987, Cilt: 2, ss. 460-461; İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, Cilt: 3, s. 135.

⁴⁰ İbrahim Mustafa ve diğerleri, *el-Mü’cemü’l-Vasît*, Daru’d-Dave, Kahire, ts., Cilt: 1, s. 142.

⁴¹ İbrahim Mustafa, *Mü’cemü’l-Vasît*, Cilt: 1, s. 142.

⁴² Ebü’l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemahşerî (v. 538/1144), *Esasü’l-Belâga*, (Thk. Muhammed Bâsil Yunissevâd), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1998, Cilt: 1, s. 153.

⁴³ Ebu Abdillâh Zeynüddin Muhammed b. Ebu Bekr b. Abdilkadir er-Razi (v. 666/1268), *Muhtâru’s-Sihah*, (Thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed), el-Mektebetü’l-Asriyye, Beyrut, 1999, s. 63.

⁴⁴ Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, Cilt: 6, ss. 26-27.

⁴⁵ Cevherî, *Sihâh*, Cilt: 2, ss. 460-461; İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, Cilt: 3, s. 135.

⁴⁶ Muhammed Bâsim Mikati ve diğerleri, *el-Kutûf*, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 2007, ss. 155-157.

⁴⁷ İbrahim Mustafa, *Mü’cemü’l-Vasît*, Cilt: 1, s. 142.

⁴⁸ Ebü’l-Feth Burhânüddin Nâsır b. Abdisseyid b. Ali el-Mutarrizî (v. 610/1214), *el-Muğrib fi Tertîbi’l-Mu’rib*, (Thk. Mahmud Fahri ve Abdülhamid Muhtar), Mektebetü Usame b. Zeyd, Halep, 1979, Cilt: 1, s. 171.

⁴⁹ İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, Cilt: 3, ss. 134-135.

elinden geleni yaptı” “جَدَّ” anlamındadır. Farabi ise (v. 350/961) “اجْتَهَدَ” ile “جَهْدَ”nin manasının aynı olduğunu fakat “اجْتَهَدَ”nin sayılamayan şeyler için kullanıldığını belirtmektedir.⁵⁰ “اجْتَهَدَ” eğitim ile ilgili olarak kullanıldığında, örneğin “تلميذ مجتهد” ifadesi “çalışkan öğrenci” anlamında kullanılır.⁵¹ Yine bu fiilin mastarı olan “ictihad”ın sözlük anlamı ise güç harcamak,⁵² zorluk ve meşakkat gerektiren bir işi neticelendirmede bütün gücü harcamaktır. Bundan dolayı taşı kaldırmada gayret etti (ictehede) denir, fakat hardalı kaldırmada gayret etti denmez.⁵³ Çünkü kişinin gücünü, kuvvetini harcamasına ve zorluklara katlanmasına ictihad denilmiştir.⁵⁴ İnsanın hardal tanesini kaldırmada elini kaldırma dışında harcadığı bir güç ve zorlanma yoktur.

Kısaca özetlemek gerekirse aslı zorluktan gelen c-h-d kökü cehd veya cühd kökünden gelmektedir ve genel olarak şu iki anlam verilmiştir:

1. Cehd: Zorluk, meşakkat.
2. Cühd: Güç, kuvvet, takat.

Sonuç olarak c-h-d kökünün içerdiği anlamları maddeler halinde şu başlıklar altında sıralamak mümkündür:

1. Çabalamak, uğraşmak, gayret etmek (جَادَّ - جَدَّ)
2. Elinden geleni yapmak (جَهَدْتُ جَهْدِي)
3. Yorulmak (تَعَبَ)
4. Yormak, zorlamak (جَهَدْتُ فَلَانًا: بَلَغْتُ مَشَقَّتَهُ \ وَجَهَدَهُ الْمَرْضُ وَالتَّعَبُ وَالْحُبُّ)
5. Bitmek, tükenmek (هَزَلَ)
6. Bütün gücü, kuvveti harcamak (بَذَلَ الْوَسْعَ)
7. Amaca ulaşmak (بَلَغَ مَجْهُودَهُ)
8. Amaca ulaşınca kadar zorlanana dek bir şeyi talep etmek (طَلَبَ حَتَّى (وَصَلَ إِلَى الْغَايَةِ وَبَلَغَ الْمَشَقَّةَ)
9. Bir şeyi talepte gücün tamamını sarfetmek (بَذَلَ الْوَسْعَ فِي طَلَبِ الْأَمْرِ)
10. İştah duymak (اشْتَهَى)

⁵⁰ Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm el-Fârâbî (v. 350/961), *Divanü'l-Edeb*, (Thk. Ahmed Muhtar Ömer), Darü's-Şa'b, Kahire, 2003, Cilt: 2, s. 399.

⁵¹ Muhammed Bâsim Mikati, *Kutûf*, ss. 155-157.

⁵² Cevherî, *Sihâh*, Cilt: 2, s. 461; Râzî, *Muhtâru's-Sihah*, s. 63; Ali b. Muhammed Cürcânî (v. 816/1413), *Kitabü't-Târifât*, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983, s. 10.

⁵³ Muhammed b. Ali İbnü'l-Kâdi et- Tehânevî (v. 1158/1745) *Mevsûatü Keşşâf-ı Istılâhâtü'l-Funûn ve'l-Ulûm*, (Thk. Ali Dahruc), Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996, Cilt: 1, s. 101.

⁵⁴ Râgıb el-İsfahânî (v. 425/1033), *el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân*, (Thk. Safvan Adnan el-Davudî), Daru'l-Kalem ve's-Şâmiyye, Dimeşk-Beyrut, 1991, s. 208.

11. Abartmak (بالغ)
12. Israr etmek (ألح عليه)
13. Ayan beyan ortaya çıkmak (برز - ظهر)
14. Hızlı ve çok olmak/sürekli yayılmak (كثُر وأسرع/انتشر)
15. İmtihan etmek (امتحان)
16. Harbetmek, cihad etmek, savaşmak (kital) (جاهد - قاتل)

1.1.2. Terim Anlamı

Cihadın terim anlamı Öztürk'ün de belirttiği gibi daha çok fukaha eliyle şekillenmiş ve İslam toplumundaki cihad anlayışında fukahanın belirlemesi hâkim olmuştur. Fakihlerin cihadı belirlemesi daha çok dış düşmanla savaşmak anlamındaki kital'e yani savaşa indirgenerek tanımlanmıştır.⁵⁵ Cihad konusu İslam hukukunda Kitabü'l-Cihad, Kitabü's-Siyer ve Kitabü'l-Meğazi başlıkları altında ele alınmıştır.⁵⁶ Her ne kadar cihadın şekillenmesi fukaha eliyle olsa da tasavvuf geleneğinde cihad bambaşka bir tanıma dönüşmüştür. Onların tanımı daha çok sufilerin "büyük cihad" diye tanımladıkları nefisle,⁵⁷ nefs-i emmâre⁵⁸ ile mücadeledir ve tasavvuf ıstılahlarında cihad, mücâhede ya da tarik başlığı altında mücâhede alt başlığı ile ele alınır.⁵⁹ Cihadın tefsir geleneğindeki terim anlamı ise düzenli şekilde daha çok vücûh-nezâir eserlerinde cihadın vücûhları (çeşitleri) şeklinde "el-cihad" başlığı altında ele alınmıştır.⁶⁰ Bu eserler cihadın tanımında doğrudan Kur'ân'daki kullanımı

⁵⁵ Mustafa Öztürk, **İslam Kaynaklarında Geleneğinde ve Günümüzde Cihad**, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2016, s. 102.

⁵⁶ Ömer Nasuhi Bilmen, (1883-1971), **Hukuk-ı İslamiyye ve İstilahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1968, Cilt: 3, s. 354; Öztürk, **İslam Kaynaklarında Geleneğinde ve Günümüzde Cihad** s. 111. Hadis kitaplarında da cihad bahsi Fıkıh geleneğindeki benzer başlıklar altında ele alınmıştır. Örneğin Buhârî'nin Sahîh'inde cihad/savaş konusundaki hadisler "Kitabü'l-Cihad ve's-Siyer", "Kitabü'l-Meğazi", "Kitabü'l-Cizye" gibi başlıklar altında ele alınırken Müslim'in Sahîh'inde sadece "Kitabü'l-Cihad ve's-Siyer" başlığı altında ele alınmıştır.

⁵⁷ Nefis kelimesinin Arapça aslı "نَفْس/nefs"tir. Bu kelime, Türkçe telaffuzunun daha kolay olması için genellikle "nefis" şeklinde ifade edilmiştir. Bu sebeple biz de bu kelimeyi genel olarak "nefis" şeklinde kullanacağız.

⁵⁸ Nefs-i Emmâre: Kalbi, ulvî değil, süflî (aşağılık, alçak) şeylere celbeden şeye denir. Nefs-i emmâre, şer yuvası, kötü fiillerin, yerilmiş ahlâkın kaynağıdır ve "*Ben nefsimi temize çıkarmıyorum, zira nefis, kötülükle emredicidir...*" (Yusuf 12/53) ayetinden mülhemdir. Bkz. Ethem Cebecioğlu, **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, b.y., ts., s. 199.

⁵⁹ Suad el-Hakîm, **el-Mucemû's-Sûfiyye el-Hikmetü fi Hududî'l-Kelimât**, Dandaliyye Yayınları, Beyrut, 1981, s.726; Tehânevî, **Keşşâf-ı Istilâhât**, Cilt: 1, s. 598, Cilt: 2, s. 1470.

⁶⁰ Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767), **el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azim**, (Thk. Hâtem Salih ad-Dâmin) Merkezü Cumatü'l-Macîd li's-Sekafe ve't-Türas, Dubâi, 2006, s. 119.

üzerinden yola çıktığı için bunlara cihad'ın Kur'an'da kullanımı başlığı altında değineceğiz. Râgıb el-İsfehâni (v. 425/1034), Semîn el-Halebî (v. 756/1356) gibi müelliflere ait Kur'an müfredatlarının cihad tanımlarına ise burada değineceğiz. Çünkü el-Vücûh ve'n-Nezâir eserleri cihadı doğrudan sadece c-h-d lafzı üzerinden ele alırken Garibü'l-Kur'an'lar cihad ile kıtali beraber almaktadırlar.

1.1.2.1. Cihad

Cihadın terim anlamının ele alındığı Hudud ve Istilah eserlerinde cihadın tanımı şu şekillerde geçmektedir: Allah'ın düşmanlarıyla savaşmada zorluklara tahammül etmek, yani savaşta zorluklara karşı sabır göstermektir.⁶¹ Düşmanla karşılaşmadaki zorluktur.⁶² Hak dine çağırarak, hak dine davet etmektir.⁶³ Allah Resûlü'nden geldiği üzere, savaşta Allah'ın düşmanlarıyla savaşmak, onlarla mücadele etmektir.⁶⁴ Hak dine davet etmek ve kabul etmeyenlere karşı savaşmaktır.⁶⁵ Düşmanla karşılaşmada zorluğa katlanma pahasına düşmana karşı mücadele etmek veya onu defetmede bütün gücü harcamak anlamında olup daha sonra İslam'da kâfirlere karşı savaşmak şeklinde kullanılır olmuştur.⁶⁶ Düşmanı karşılamada gücü, kuvveti harcamak olan cihad, açık düşman, şeytan ve nefis olmak üzere bunlara karşı cihad etmek şeklindedir.⁶⁷ Daha sonra ise şeriattaki kullanımı (terim anlamı) hak dine çağırarak, davet etmek şeklinde olmuştur.⁶⁸ Cihadın bir diğer

⁶¹ Muhammed b. Hasan İbn Fûrek (v. 404/1015), **Kitabü'l-Hudûd fi'l-Usûl**, (Thk. Muhammed es-Süleymanî), Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1999, s. 174.

⁶² Nesefî, **Tilbetü't-Talebe**, s. 79.

⁶³ Cürânî, **Kitabü't-Târifât**, s. 80.

⁶⁴ Ali b. Muhammed el-Musannifek (v. 875/1470), **el-Hudûd ve'l-Ahkâmü'l-Fıkhiyye**, (Thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvez), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991, s. 48.

⁶⁵ Zeynüddîn b. İbrâhîm İbn Nuceym (v. 970/1563), **Resail-ü İbn Nuceym el-İktisadiyye**, (Thk. Muhammed Ahmed Serrac ve Ali Cuma Muhammed), Daru's-Seylâmîr, Kahire, 1999, ss. 444-445; Eyyub b. Musa el-Kefevî (v. 1094/1683) **el-Külliyat Mu'cemü fi'l-Mustalahât ve'l-Furuku'l-Lügaviyye**, (Thk. Adnan Derviş ve Muhammed Mısri), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, ts., s. 354; Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942), **Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh Istılahları Kamusu**, Eser Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 239.

⁶⁶ Kasım b. Abdullah Ali el-Konevî (v. 978/1570), **Enîsu'l-Fukahâ fi Ta'rifâtü'l-Elfâzî'l-Müteddâvile beyne'l-Fukahâ**, (Thk. Yahya Hasan Murad), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, s. 64.

⁶⁷ Muhammed b. Yakûb el-Fîrûzâbâdi (v. 817/1415), **Besairu Zevî't-Temyiz fi Letâifü'l-Kitâbi'l-Azîz**, (Thk. Muhammed Ali Neccar), el-Meclisü'l-Âlâ li's-Şüûnü'l-İslâmî, Kahire, 1996, Cilt: 2, ss. 401-402.

⁶⁸ Muhammed Abdurrauf b. Ali el-Münâvî (v. 1031/1622), **et-Tevkif alâ Muhimmâtü't-Teârif, Âlemü'l-Kütüb**, Kahire, 1990, s. 133.

terim anlamı kâfirlere karşı savaşmak ve bunun benzeri onların boyunlarını vurmak, mallarını gasbetmek, mabetlerini yıkmak, putlarını kırmak tarzında olan şeylerdir.⁶⁹ Cihad ile harb'i (savaş) ayıran Ömer Nasuhi Bilmen ise harbi "düşman ile savaşmak" diye tarif ederken; cihadı "Allah'ın dini yolunda vuku bulacak savaşlarda gerek nefis, gerek mal, gerek lisan ve diğer vasıtalar ile çalışarak elden gelen gayreti sarf etmektir" şeklinde tarif etmektedir. O sadece bilfiil savaşa katılmayı değil aynı zamanda gazilere yardım etmeyi, onların yiyeceğini, içeceğini hazırlamayı, yaralılarını tedavi etmeyi de cihad olarak tarif etmektedir.⁷⁰ Hak ve hakikati hâkim kılmak için gösterilen her türlü çaba da cihattır.⁷¹

Râgıb el-İsfehâni ve Semin el-Halebî'ye göre ise cihad düşmana karşı koymada, onu defetmede bütün gücü harcamaktır ve üç düşmana karşı yapılır. Bildiğimiz görünen dış düşman, şeytan ve nefistir.⁷² Halebî'ye göre ise görünen düşmanla cihad "i'lâ-yi kelimetullah"⁷³ için kâfirlere karşı savaşmak için yapılan gazve ve mülhitlere karşı (Allah'ın varlığını inkâr edenler, ateistler, dehrîler) açık delillerle cihad etmektir. Gizli/görünmeyen düşmana karşı cihad ise nefse ve şeytana karşı cihad etmektir ki bu ise cihadın en zor olanıdır.⁷⁴

Modern sözlüklerden *er-Râid* ise cihadın terim anlamını Müslümanların düşmanlarına karşı dinlerini savunmak için savaşmaları,⁷⁵ *Mucemü'l-Vasît* ise kâfirlerden zimmi⁷⁶ olmayanlara karşı savaşmak şeklinde tanımlamaktadır.⁷⁷

Bütün bu tanımlardan yola çıkarak "cihad"a verilen terim anlamları şu şekilde özetlenebilir:

1. Allah'ın düşmanlarıyla savaşırken zorluklara katlanmak.
2. Allah'ın düşmanlarıyla savaşmak.
3. Kâfirleri hak dine davet etmek.

⁶⁹ Tehânevî, **Keşşâf-ı Istılâhât**, Cilt: 1, s. 598.

⁷⁰ Bilmen, Cilt: 3, s. 354.

⁷¹ Mehmet Erdoğan, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998, s. 58.

⁷² Râgıb, **Müfredât**, s. 208; Semin el-Halebî (v. 756/1355), **Umdetü'l-Huffâz fî Tefsiri Eşrefi'l-Elfâz**, (Thk. Muhammed Bâsil Uyûni's-Sûd), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996, Cilt: 1, s. 351.

⁷³ Allah'ın dinini yüceltmek, hâkim kılmak Bkz. M. Erdoğan, s. 241.

⁷⁴ Halebî, **Umdetü'l-Huffâz**, Cilt: 1, s. 351.

⁷⁵ Cübran Mesud, **er-Râid Mu'cem Lügavî Asrî**, Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut, 1992, s. 284.

⁷⁶ Zimmet'in aslı ahittir. Çünkü bunu bozmak yermeyi, azarlamayı gerektirir. Kâfirlerden Müslümanlarla anlaşması olanlara zimmi denir. Çünkü onun malı ve canı cizye ile garanti altına alınmıştır. Bkz. Konevî, **Enîsu'l-Fukahâ**, s. 65.

⁷⁷ İbrahim Mustafa, **Mü'cemü'l-Vasît**, Cilt: 1, s. 142.

4. Hak dine davet etmek ve kabul etmeyenlerle savaşmak.
5. Zimmî olmayan⁷⁸ kâfirlere karşı savaşmak.
6. Müslümanların kâfirlere karşı savaşmasıdır.
7. Müslümanların kâfirlere karşı dinlerini savunmak için savaşmalarıdır.
8. Kâfirlerle savaşmak, onların boyunlarını vurmak, mallarını gasbetmek, mabetlerini yıkmak, putlarını kırmaktır.
9. Allah'ın dini yolundaki savaşlarda sözle, canla, malla elden gelen gayreti göstermektir.
10. Hak ve hakikati hâkim kılmak için gösterilen her türlü çabadır.
11. İ'lâ-yi kelimetullah (Allah'ın dinini yüceltmek, hâkim kılmak) uğrunda kâfirlerle savaşmak ve nefis ve şeytanla da mücadele etmektir.
12. Görünen düşmanla savaşmak, şeytan ve nefisle mücadele etmektir.

Bütün bu tanımlardan çıkan sonuca göre “cihad”ın terim anlamının İslam devleti ve toplumundaki karşılığı kıtalle yani savaşla ve özellikle de kâfirlerle savaşla özdeşdir. Bu bakımdan “cihad”ı en genel anlamda “Müslümanların gayrimüslim olan düşmanlarıyla savaşmalarıdır” şeklinde tanımlamak mümkündür. Bununla birlikte cihatla ilgili yapılan tanımlara baktığımızda bunların bazısının Müslüman devletlerin ilişkide oldukları gayrimüslim devletlerle olan savaşa dayalı ilişkiler neticesinde yapıldığı görülmektedir. Örneğin yukarıdaki cihadın tanımlarından kâfirlerin boyunlarını vurmak, mallarını gasbetmek, mabetlerini yıkmak şeklinde olan tanımın bir kısmı cihadın Kur’ân’daki haliyle çelişki arz etmektedir. Çünkü Kur’ân’da Müslümanlara savaşa yani cihada izin verilmesinin ve teşvik edilmesinin en başta gelen nedeni onların inancına olan baskıdır. Kur’ân’ın “...Eğer Allah'ın insanları birbiriyle defetmesi olmasaydı içlerinde Allah'ın adının çokça anıldığı manastırlar, kiliseler, havralar, mescitler yıkılıp giderdi”⁷⁹ demesi ve Müslümanların inancına

⁷⁸ Müslüman bir devlet sınırları içinde yaşayan ve Müslüman devletle anlaşması olduğu için onun koruması altında olan gayri Müslimler zimmîdir. Bkz. Mustafa Fayda, “Zimmî”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2013, Cilt: 44, s. 428.

⁷⁹ Hac 22/39-40: “إِذْ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَانْتِهَامٍ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا: “رَبُّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَدِمَتْ صَوَامِعُ وَبِيَعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا””; Bakara 2/193: “وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ ائْتَمَّ فَلَا عُدْوَانَ إِلَّا عَلَى الظَّالِمِينَ””; Ayrıca Bakara 2/217-218. ayetlerde “fitne adam öldürmeden daha beterdir” denilen fitne Mekke müşriklerinin tevhid inancı üzerindeki baskısıdır. Ayetteki fitnenin inanca olan baskı olduğunun izahı “Medine Dönemi Cihad Ayetleri” kısmında gelecektir. Müslümanların bu baskıyı yapan Mekke Müşriklerine karşı verdiği mücadele ise akabindeki ayette “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ” şeklinde cihad olarak isimlendirilmiştir.

olan baskıyı savaş sebebi kabul etmesi ortada dururken ve hiçbir sebep yok iken Müslümanların diğer inanç mensuplarına baskı yapmasını, onların mabetlerini yıkmasını onaylaması mümkün gözükmemektedir.

1.1.2.2. Mücahede

Tasavvufi anlamdaki terim anlamı ise dış düşmanla savaştan ziyade nefisle mücadele etmek şeklinde anlaşılmış ve sufilerin cihadın terim anlamına yükledikleri mana daha çok “nefisle mücâhede” şeklinde olmuştur. Hakîm et-Tirmizî (v. 285/898) “Allah cihadı emretti ve cihad şu iki yolla yapılır” diyerek cihadı şöyle tanımlamaktadır: Düşmana karşı kılıçla cihad etmek ve meşietî (nefs ve hevanın isteklerini) terk etme kılıcıyla da nefse ve hevaya karşı cihad etmektir.⁸⁰ Kuşeyri’ye (v. 465/1072) göre ise mücâhede’nin (cihad) aslı şudur: Nefsi alışkın olduğu şeylerden ayırmak, uzaklaştırmak ve her zaman hevasının zıddına zorlamaktır. Çünkü nefsin hayra (salih amel) engel olan iki sıfatı vardır. Şehvetlere düşkün olmak ve taatlerden (Allah’a itaat) kaçınmaktır. Nefis heva atına binip azgınlaştığında onu takva gemiyle dizginlemek gerekir. Hoşuna giden şeyleri yaparak baş kaldırdığında da nefsi hevanın zıddına çekmek gerekir demektedir.⁸¹ İbn Arabî’ye (v. 638/1240) göre de mücâhede nefsi, karaktere zayıflık ve bitkinlik şeklinde etki eden bedenî sıkıntılara zorlamaktır.⁸² Semîn el-Halebî (v. 756/1355) ise “küçük cihattan büyük cihada döndük” hadisini⁸³ rivayet ettikten sonra bu hadis büyük cihadın nefse ve şeytana karşı savaşmak olduğunu belirtmektedir diyerek şöyle der: Nefsi kontrol etmek ve nefisle yüz yüze gelmek insanı yıpratması yönünden savaştan çok daha yıkıcıdır. Bedeni fiiller kalbî fiillerden çok daha kolaydır.⁸⁴ Seyyid Şerif Cürcânî (v. 816/ 1413) ve Ali el-Münâvî’ye (v. 1031/1622) göre ise muharebe anlamında olan mücâhede, şariat tarafından istenen ve nefse zor gelen şeylere katlanarak kötülüğü

⁸⁰ Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali b. el-Hasen el-Hakîm et-Tirmizî (v. 285/898), **Kitâbü Hatmi’l-Evliya**, (Thk. Osman İsmail Yahya), Kâsoliyye/Katolik Matbası, Beyrut, 1965, s. 56; Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali b. el-Hasen el-Hakîm et-Tirmizî (v. 285/898), **el-Mesâilü’l-Meknûne**, (Thk. Muhammed İbrahim el-Cuyûşî), Daru’t-Türâsî’l-Arabî, b.y., ts., s. 119.

⁸¹ Abdülkerîm b. Hevâzin el-Kuşeyri (v.465/1072), **er-Risaletü’l-Kuşeyriyye**, (Abdulhalim Mahmud ve Mahmud b. eş-Şerif), Daru’l-Maârif, Kahire, Cilt: 1, s. 218.

⁸² Muhyiddîn İbn Arabî (v. 638/1240), **el-Futûhâtü’l-Mekkiyye**, (Thk. Ahmed Şemseddin), Daru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut, 1999, Cilt: 3, s. 219.

⁸³ Kütübü Sitte içerisinde ve muteber hadis kaynaklarında geçmeyen bu hadis hakkında tefarruatlı bilgi “Heva” altbaşlığında verilmiştir.

⁸⁴ Halebî, **Umdetü’l-Huffâz**, Cilt: 1, s. 351.

emreden nefis-i emmâre'ye⁸⁵ karşı savaş açmaktır.⁸⁶ Tehânevî (v. 1158/1745) ise cihadı düşmanla savaşmak şeklinde tanımladıktan sonra “bu sufilere göre küçük cihattır, onlara göre büyük cihad ise nefis-i emmâre'ye karşı savaşmaktır/mücâhededir” şeklinde tarif etmektedir.⁸⁷ Tehânevî ayrıca Cafer es-Sadık'ın mücahede'yi kişinin Hakk'ın rızası yolunda çaba harcaması, kendini paralaması şeklinde tanımladığını belirtmektedir.⁸⁸

Modern dönemde ise Suad el-Hakîm mücahede'yi her halükarda, her türlü durumda nefsin bedenî zorluklara karşı tahammül etmesi ve hevaya karşı muhalefet etmesidir şeklinde tanımlamıştır.⁸⁹ Süleyman Uludağ'ın verdiği tanıma göre cihad salikin nefsinin zabtu rabt altına alması için vermiş olduğu mücadele ve bu maksatla çekilen çiledir.⁹⁰ Modern sözlüklerden el-Kâmûsü'l-Fıkhiyye'de ise cihad nefse, şeytana ve fâsiklara karşı mücahede etmektir şeklinde tarif edildikten sonra “nefse karşı” cihad, din işlerini öğrenme üzerinde durmak ve sonra bunlarla amel etmek ve daha sonra bunları öğretmektir. “Şeytana karşı cihad” ise şehvetin süslü gösterdiğini ve şüphelerden gelen şeyleri defetmektir. “Kâfirlere/fasıklara karşı cihad” ise dille, elle ve malla olur şeklinde tarif edilmektedir.⁹¹

Genel olarak cihadı nefis ve şeytana karşı mücadele etmek, savaşmak şeklinde anlayan sufilerin cihad/mücâhede anlayışlarını şu başlıklar altında özetleyebiliriz:

1. Düşmana karşı kılıçla savaşmak (küçük cihad).
2. Şeriatın istediği ve nefse zor gelen şeylere katlanarak “kötülüğü emreden nefis-i emmâre'ye karşı savaşmak (büyük cihad).
3. Nefse ve hevaya karşı onun isteklerini terk etmek.
4. Nefsi alışkın olduğu/ülfet kesbettiği şeylerden uzaklaştırmak ve hevasının istemediği şeylere zorlamaktır.
5. Nefsi bedenî sıkıntılara zorlamaktır.

⁸⁵ Nefsin nefis-i emmâre diye isimlendirilmesi (Allah'tan gelen) emirlere ve nehiylere ilgisiz olması ve hayvani lezzetler konusunda nefse gelen doğal şehvani arzulara düşkün olmasından dolayıdır. Bkz. Tehânevî, **Keşşâf-ı Istılâhât**, Cilt: 2, s. 1718.

⁸⁶ Cürcânî, **Kitabü't-Târifât**, s. 204; el-Münâvî **et-Tevkif alâ Muhimmâtî't-Teârif**, s. 297.

⁸⁷ Tehânevî, **Keşşâf-ı Istılâhât**, Cilt: 1, s. 598.

⁸⁸ Tehânevî, **Keşşâf-ı Istılâhât**, Cilt: 2, s. 1470.

⁸⁹ el-Hakîm, **el-Mucemü's-Sûfiyye**, s. 726; el-Hakîm, **İbnü'l-Arabî Sözlüğü**, (Trc. Ekrem Demirli), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005, s. 603

⁹⁰ Süleyman Uludağ, **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1977, s. 121.

⁹¹ Sa'dî Ebû Habîb, **el-Kâmûsü'l-Fıkhiyye Lugaten ve Istılâhan**, Daru'l-Fikr, Dimeşk, 1998, s. 71.

6. Nefse ve şeytana karşı savaşımdır.
7. Nefse, şeytana ve kâfirlere karşı savaşımdır.
8. Nefsin bedenî zorluklara tahammülü ve hevaya karşı muhalefet etmesidir.
9. Salikin nefsinin zabtu rabt altına almak için vermiş olduğu mücadele ve bu uğurda çekilen çiledir.
10. Hakk'ın rızası yolunda kişinin kendini paralamasıdır.

1.1.2.3. İctihad

Müfessirler ve fakihler cihadı genel olarak dış düşmanla savaş (cihad) manasında, sufiler ve tasavvuf ehli ise iç düşmanla⁹² savaş (mücâhede) anlamında terimleştirmişlerdir. Bunun yanında cihad kavramının kapsamına giren ve terim anlamı kazanmış genellikle de Fukahanın kullandığı diğeri bir terim ise “ictihad”tır.

Reye (görüş) dayalı hükümlerde fikrin yorulması veya çaba harcamayla talep edilen amaca ulaşmak anlamındaki ictihad⁹³ için birbirine yakın birçok terim anlamı verilmiştir. Biz bu ıstılahi anlamlardan bazısını maddeler halinde vermek istiyoruz:

1. Hükümün doğruluğunu talep etme uğrunda bütün gücü harcamaktır.⁹⁴
2. Amaca ulaşmada bütün gücü harcamaktır.⁹⁵
3. Fakih'in (Kur'ân ve Sünnette var olan) şerî bir hükümle (hakkında hüküm olmayan bir konuda) zanna/bilgiye ulaşmak için bütün gücünü harcamasıdır.⁹⁶
4. Fakihin, kendini aşan şeylere karşı kendindeki acziyet hissini göz önünde bulundurarak, bütün gücünü harcaması ve böylece (Kur'ân ve sünnette var olan) şerî bir hükümle (hakkında hüküm olmayan bir konuda) zanna/bilgiye ulaşmasıdır.⁹⁷
5. Şerî hükümün bilgisine ulaşmak için bütün gücü harcamaktır.⁹⁸

⁹² İç düşman ile kastedilen şeytan ve nefistir.

⁹³ Münâvî, **et-Tevkîf alâ Muhimmâtî't-Teârif**, s. 38.

⁹⁴ Süleyman b. Halef el-Bâcî (v. 474 /1081), **el-Hudûd fi'l-Usûl**, (Thk. Muhammed Hasan İsmail), Daru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut, 2003, s. 118.

⁹⁵ Sadeddin Mes'ud b. Ömer et-Teftâzânî (v. 792/1390), **Risâletü'l-Hudûd**, b.y., ts., s. 8.

⁹⁶ Cürcânî, **Kitabü't-Târifât**, s. 10; Tehânevî, **Keşşâf-ı Istilâhât**, Cilt: 1, s. 101; Zekerîyya b. Muhammed el-Ensârî (v. 962/1555), **el-Hudûdu'l-Enîka ve't-Târifâtî'd-Dakîka**, (Thk. Mâzin el-Mübârek), Daru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut, 1990, s. 82.

⁹⁷ Kefevî, **Külliyat**, s. 44.

⁹⁸ Ebû Hubîb, **el-Kâmûsü'l-Fıkhiyye**, s. 71.

Bütün bu tanımlardan yola çıkarak kısaca ictihadı şu şekilde tarif edebiliriz: Bütün gücü harcamak, amaca ulaşmak, hükmün doğruluğuna ulaşmak, fakihin bütün gücünü harcayarak var olan bir hükümden kıyas yoluyla naslarda olmayan yeni bir hükme varmasıdır.

Sonuç olarak c-h-d kökünden gelen cihad'ın sözlük anlamı ve terim anlamından çıkaracağımız netice şudur: C-h-d kökü her halükarda anlam itibarıyla zorluk veya güç anlamına gelen kelimelerden birinden gelmekte olup her zaman bir çabayla, çalışmayla, bir şeye ulaşmakla, yorulmakla ilintili bir anlam alanına sahiptir. Bu fiil kökünden gelen cihad kavramı da yine bu anlam alanıyla irtibatlı bir şekilde terim anlamı, İzutsu'nun tabiriyle izafî anlam⁹⁹ kazanmıştır. Cihadın terimleşmesi üç şekilde, daha doğrusu üç farklı alanda şu şekilde olmuştur:

1. “Cihad” şeklinde savaşta düşmana karşı bütün gücü harcamak, yorulmak anlamında kıtal manasında “cihad” ismiyle terimleşmiştir. Bu, cihad dendiği zaman ilk akla gelen ve en yaygın olan kullanımdır.
2. “Mücâhede” şeklinde nefsin (heva) ve şeytanın isteklerinin zıddını yapmak, bu uğurda çabalamak, yorulmak anlamında “mücâhede” ismiyle terimleşmiştir. Bu daha çok sufilerin terimleştirdiği ve kullandığı bir anlamdır. Bu kullanım diğer ulema tarafından daha çok “nefse ve şeytana karşı cihad” şeklinde isimlendirilmektedir.
3. “İctihad” şeklinde fıkri bir çaba, düşüncede, tefekkürde yorulma anlamında “ictihad” ismiyle terimleşmiştir. Bu, fakihlerin Kur'ân ve Sünnetten hüküm çıkarmak için harcadıkları çaba anlamında kullanılan bir terimdir. Cihatla aynı kökten gelmekle beraber, cihad dendiği zaman doğrudan akla gelen ictihad da bir cihattır şeklinde anlaşılması yaygın değildir. Daha çok modern dönemde ictihadın da bir tür cihad olduğu anlayışı yaygınlık kazanmaya başlamıştır.¹⁰⁰

Esas anlamında zorluğu, meşakkati, gücü, kuvveti, takati içeren cihadın dış düşmana karşı savaş anlamında; iç düşmana (şeytan ve nefse/hevaya) karşı mücâhede anlamında ve düşüncenin, aklın, fikrin zorlanması anlamında ictihad ile

⁹⁹ İzafî (İlntili/İrtibath) Anlam: Kelimenin asli/esas anlamıyla bağlantılı olarak kazandığı yeni bir anlamdır.

¹⁰⁰ Modern dönemde ictihatla cihad arasında doğrudan bağlantı kurulması hakkında bakınız: Hüseyin K. Ece, **Cihad Bilinci**, Denge Yayınları, İstanbul, 2006, ss. 23-26.

terimleşmesi asli anlamdaki zorluk ve takatle irtibatlı bir anlam kazanmasıyla olmuştur. Çünkü savaşta olan zorluk insanın aklını ve bedenini, nefis ve şeytanla mücahede olan zorluk insanın aklını ve kalbini, ictihadta olan zorluk ise insanın aklını ve bedenini yorar ve haliyle bütün bunlar insanı zorlar. Sonuç olarak savaş daha çok insanın bedenini, mücâhede genellikle insanın kalbini, ictihad ise insanın aklını yormaktadır.

1.1.3. C-h-d Kökü ve Müştaklarının Cahiliye’de Kullanımı

Bu başlık altında Cahiliye¹⁰¹ şiirlerinde c-h-d kökü ve müştakları, hangi anlamlarda kullanıldığı yönüyle incelenecek, daha sonra kullanıldıkları anlamlara

¹⁰¹ Cahiliye: İslam’ın doğuşundan önceki putperestlik çağını, göçebe Arapların çok Tanrılı inancını ve bu inancın eseri olarak ortaya çıkan garip adetler ve fikirlerin hâkim olduğu İslam öncesi Hicaz’daki toplumun yaşayış tarzını, dünya görüşünü ifade eden ıstılaî bir kelimedir. Bkz. İzutsu, **Ethico Religious Concepts in the Quran**, s. 16. Diğer bir tanıma göre, Arapların İslam’dan önceki dini inanç, tutum, davranış, sosyal hayat telakkilerini, kısaca İslam’dan önceki dünya görüşlerini belirtmek için kullanılan bir terimdir. Bkz. Mustafa Fayda, “Cahiliye” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1993, Cilt: 7, s. 17.

Kur’ân’da kullanılan Cahiliye kelimesi, İslam’dan önceki Arap toplumunun inanç, tutum ve davranışlarına atıfla Kur’ân’da olumsuz bir anlamda kullanılmakta olup Medenî Surelerde dört yerde geçmektedir (Ali İmran 3/154’te: Uhud Savaşı’nda Halid b. Velid’in atlılarla arkadan çevirmesi sonucu Müslümanlar yenilgiye uğrayıp dağa doğru kaçmaya başlayınca, Müslümanlardan bir grubun “bizim ne işimiz var pisipisine öleceğiz burada” şeklindeki İslam uğruna verdikleri mücadelenin yersizliği konusundaki söylem ve tutumlarının “Cahiliye inancı, tutumu” olarak eleştirilmesi bağlamında geçmektedir. Ahzab 33/33’te: Daha önceki Cahiliye kadınlarının güzelliklerini göstermek için açıldığı gibi Hz. Peygamber’in eşlerinin güzelliklerini diğer erkeklere göstermeleri için açılmaları gerektiği ikazı yapılmaktadır. Fetih 48/26’da: Cahiliye kelimesi Hudeybiye Anlaşmasının yapıldığı yılda Mekke müşriklerinin umre yapmak isteyen Müslümanları Kâbe’ye sokmamaları ve Hz. Peygamber’e “*babalarımızı, oğullarımızı öldürdün bir de bizim evlerimize, kadınlarımızın yanına mı geleceksin! Araplar demez mi Muhammed burunlarını sürttü zorla evlerine girdi. Vallahi biz oradayken giremezsin*” demeleri tarzındaki Umreye engel olan davranışlarını “Hamiyyete’l-Cahiliyye/Cahiliye asabiyeti” şeklinde ifade etmektedir. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 76. Maide 5/50’de ise devlet başkanı ve bir Peygamber olarak Medine’deki Yahudilerin hem kendileri Tevrat’a göre hükmetmeyip hem de Hz. Peygamber’den hüküm istemeleri ve sonra bu hükmü beğenmemeleri zemmedilirken “Siz bu Peygamber’den Mekke müşriklerinin uyguladığı Cahiliye kurallarına göre bir hüküm vermesini mi bekliyorsunuz” bağlamında geçmektedir (Ayrıca bkz. Âli İmran 3/43-50).

Bir hadiste Ebu Zer el-Gıfârî’nin (v. 32/653) bir tartışma esnasında Bilal-i Habeşî’ye (v. 20/641) “kara kadının oğlu” diye tahkir etmesini Hz. Peygamber’in “sen kendisinde hala Cahiliye ahlakı kalmış birisin” (Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu’fî el-Buhârî (v. 256/870), **Sahîhu’l-Buhârî**, (Thk. Muhammed Zühêyr b. Nâsır en-Nâsır), Dar-u Tavkî’n-Necât, Beyrut, 2001, Cilt: 1, s. 15/İman 20, hadis no: 30) şeklinde uyarması da Cahiliyenin olumsuzluğuna ve kelime anlamının hilmin (vakarlı olma, sabırlı davranma, teenni ile hareket etme) zıddı manasında olduğuna işaret etmektedir. Yahya el-Cubburi Hz. Peygamber’in bu sözlerini “Ey Ebu Zer sende Cahiliye ruhu var. Çabuk sinirleniyor, hiddetleniyor, saldırgan oluyorsun, sabırlı ve hoşgörülü olmuyorsun” şeklinde yorumlamış ve “cehl”in yani “Cahiliye”nin bilgisizlik değil “barbarlık” anlamında olduğunu belirtmiştir. Bkz. Yahya el-Cubburi, **eş-Şî’ru’l-Cahili Hasâisuh ve Fünunüh**, Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, 1986, s. 28. Cafer b. Ebu Talib’in Habeşistan kralı

göre bu şiirler Arapça beyitleri ve tercümeleriyle beraber tasnif edilecektir. Cahiliye şiirinde c-h-d kökü ve türevlerini incelememizin nedeni Cahiliye devrinde şairlerin toplum nezdinde çok üst düzey bir konumda olması, topluma yön vermesi, yazılı bir kitaba sahip olmayan Cahiliye Araplarınca şiirin ilim olarak görülmesi, şiirde hikmet görülmesi vb sebeplerden ötürü Kur'ân öncesi dönem Arabının algısını yansıtmamasından dolayıdır.¹⁰²

Cihadın Cahiliye şiirinde kullanımını ele alarak, iki farklı dünya görüşünün, yani cihadın Kur'ânî kullanımıyla Cahiliye devri kullanımı arasında bir farkın olup olmadığını ortaya çıkarmayı amaçlıyoruz. Fark olup olmadığını yansıtmaması açısından Cahiliye şiirini, Cahiliye şiirleri ve Muhadram şiirleri olarak iki bölüme ayırarak inceleyeceğiz. Böylece sadece Cahiliyede yaşamış şairler ile hem Cahiliyede yaşamış

Necaşi'ye "Bizler Cahiliye ehliydik/dünya görüşüne sahiptik. Puta tapar, ölü hayvan eti yer, fuhuş yapardık. Akraba hukukuna riayet etmez, komşularımıza kötü davranırdık. Güçlü olanlarımız zayıf olanları ezerdi" şeklindeki sözleri de Cahiliyeyi yansıtan ifadelerdir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 336.

¹⁰² Hamdan er-Razi, **Kitabü'z-Zineh**, ss. 105-106; Cahiliyede şairler sosyal statü itibarıyla toplumun lideri konumunda, şiir ise sadece şahsi bir düşünce ve duygu ifadesi olmaktan ziyade kamuoyunu temsil etmekteydi. Bkz. Toshihiko İzutsu, **Kur'ân'da Allah ve İnsan**, (Trc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts., s. 127. İslam'la beraber Kur'ân'ın "*O şairlere azgınlar tabi olur. Görmüyor musun onlar her vadide şaşkın şaşkın dolanırlar ve yapmadıkları şeyleri söylerler.*" (Şuara 26/224-226) ayetindeki gibi şiiri ve şairleri yermesiyle şiirin o eski konumu azalmış ve şiirin tahtına Kur'ân kurulmuştur. Kur'ân'ın şiirin tahtına kurulması Hz. Peygamber döneminde başlasa da şiiri tahtından indirmesi daha sonra zaman içinde olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber döneminde şiir hala çok güçlü bir konumdur. Hz. Peygamber'in hayatını anlatan İbn Hişam'ın **Sire**'sine baktığımızda Hz. Peygamber Hassân b. Sâbit, Abdullah b. Ravaha gibi şairlerle Kureys'in şairlerine karşı karşılık vermeye çalışmış, Kâ'b b. Eşref gibi Yahudilerin liderlerinden birini hem Kureys'i Müslümanlara karşı şiirleriyle kıskırttığı için hem de şiirlerinde Müslüman kadınları diline doladığı için öldürtmüştür. Örneğin, Uhut savaşı sonrası Mekke müşriklerinden Abdullah b. Ziba'râ Müslümanlara karşı Uhud'u hatırlatarak "*Keşke Bedirdeki yaşlılarım şahit olsalardı Hazrec'in atılan mızraklardan telaşına (kaçışına)...Eşraflarından kat kat öldürdük. Bedirde ağır teraziye denkleştirdik*" şeklinde bir şiir söylemiş. Hassân b. Sâbit de ona karşı Bedir'i hatırlatarak "*Ey İbn Ziba'râ o vaka geçti, eğer tartılırsa onda biz üstün idik, biz size siz de bize hasar verdiniz savaş zaman zaman karşılıklı olur... Bedir günü Kureys'te bir ayıp ve aktarılan masal bıraktık... Biz sizin gibi değiliz piçler, savaş çıktı mı hazır bulunuruz*" şeklinde şiirle karşılık vermiştir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 51-54, 136-138. Kur'ân'ın şiirle, Cahiliye şiiriyle, mücadelesi salt şiir olmasından dolayı değil şiirin Cahiliye kültürünü öne çıkarması, Kur'ân'ın ise kendi dünya görüşünü ortaya koymak istemesi dolayısıyladır. Yani farklı iki ideoloji, farklı iki dünya görüşü arasındaki çatışmadan kaynaklıdır. Çünkü Hz. Peygamber Hassân b. Sâbit (v. 60/680), Abdullah b. Revâha (v. 8/629) gibi şairleri şiirleriyle İslam'ı destekleme konusunda teşvik etmiştir. Bu durum Kur'ân'ın salt şiire karşı olmadığını şiirde aksettirilen düşünceye karşı olduğunu göstermektedir. Bkz. Hamdan er-Razi, **Kitabü'z-Zineh**, ss. 105-119; Nasr Hamid Ebu Zeyd, **İlahi Hitabın Tabiatı**, (Trc. Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2001, ss. 175-179. Cahiliye hakkında malumat için ayrıca Bkz. Gassan Aziz Huseyn, **Varaka b. Nevfel Mübeşşiru'r-Resûl Asruhü, Hayatühü, Şi'ruhu**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, ss. 15-23.

hem de daha sonra Müslüman olmuş Muhadram şairlerin¹⁰³ şiirleri mukayese edilerek cihadın Cahiliye dünya görüşünden Kur'ânî dünya görüşüne dönüşümündeki değişimi ortaya koymaya çalışılacaktır. Çünkü Muhadram şairler Cahiliyede kullanılan kelimeleri kullanmakla beraber onların şiirlerinde Kur'ân'ın kavramlarını kullanma ihtimalleri bulunmaktadır. Bundan dolayı Muhadram şairlerin c-h-d'nin asli anlamıyla ilgili şiir örneklerini Cahiliye şiirleri kısmı içinde; Kur'ânî terim anlamıyla ilgili kullanımlarını (cihadın izafi/ilintili anlamını) ise Muhadram şiirleri kısmında ele alacağız. Cahiliye'de c-h-d ve türevlerinin kullanımını tasnif ederken önce isim olarak hangi anlamlarda kullanıldıklarını ve daha sonra fiil şeklindeki kullanımlarını şairlerin divanlarından örnek vererek sıralayacağız.

1.1.3.1. Cahiliye Şiirlerinde C-h-d Kökü ve Cihad

1.1.3.1.1. C-h-d'nin Sözlük Anlamdaki Kullanımları

1. Güç, Kuvvet, Takat:

Cahiliye şiirlerinde c-h-d'nin kullanıldığı başlıca manalardan birisi hiç şüphesiz cihad lafzının kökünün de geldiği cehd veya cühd kelimesinin güç, kuvvet, takat anlamındaki kullanımınıdır.

Antere (v. m. 614) aşağıdaki beyitlerde sevgilisi Able'ye sitem etmektedir. O bu sitemine rağmen yine de ona bir zarar gelmesini istememekte, bununla beraber kendi başına gelecek musibetlerden kendisini koruyacak bir gücün de olmadığını belirtirken “*cehd*” kelimesini güç anlamında kullanmaktadır.

لَأَيِّ حَبِيبٍ يَحْسُنُ الرَّأْيُ وَالْوُدُّ وَأَكْثَرُ هَذَا النَّاسِ لَيْسَ لَهُمْ عَهْدُ (1)
أُرِيدُ مِنَ الْأَيَّامِ مَا لَا يَضُرُّهَا فَهَلْ دَافِعٌ عَنِّي نَوَائِبُهَا الْجُهْدُ (2)

“İnsanların çoğunda ahde vefa yokken, düşünölmeye değer ve sevlmeye layık hangi sevgili kaldı!” (1)

¹⁰³ Bu ifade ile hem Cahiliye kültürü hem de İslam kültürü içinde yaşamış ve özellikle Müslüman olmuş şairleri kastediyoruz. Çünkü İslam devrinde ölmüş fakat Müslüman olmamış şairlerin şiirleri Cahiliye dünya görüşünü yansıttığı için onları doğrudan Cahiliye şairi kabul ediyoruz. Bununla beraber İslam'la beraber Müslüman olmuş fakat İslam'dan sonra şiir yazmamış Hansâ gibi şairlerin şiireleri de Cahiliye döneminin dünya görüşünü aksettirdiği için Cahiliye şiirleri katagorisinde değerlendirilmiştir.

“Felekten istediğim ona (Able’ye) zarar vermemesidir. Beni feleğin musibetlerine karşı koruyabilecek güç var mı?” (2)¹⁰⁴

A’şâ (v. 629/7) ise aşağıdaki beyitlerde akrabalarına bakacağına dair vefasından, akrabalık bağlarını gözettiğinden, akrabalarının, yani kabilesinin ırzlarını, şereflerini her şeyiyle, köpeğiyle, eliyle, diliyle koruduğundan bahsediyor. A’şâ köpeğinin akrabalarını korumak için tüm gücüyle havlamasını anlatırken “*cehd*” lafzını, güç, kuvvet, takat, gücün tamamı anlamında kullanmıştır.

سَيَنْبَحُ كُلِّي جَهْدَهُ مِنْ وَرَائِكُمْ وَأَغْنِي عِيَالِي عَنْكُمْ أَنْ أُؤْتَبَا (1)
وَأَذْفَعُ عَنْ أَعْرَاضِكُمْ وَأُعِيرُكُمْ لِسَانًا كَمِقْرَاضِ الْحَفَاجِيِّ مِلْحَبَا (2)

“Benim köpeğim arkanızdan sizi (*müdafaa etmek için*) bütün gücüyle havlar, ben de kınanmayayım diye sizin yerinize ailemi kendim korurum (*başkalarının ailesini koruyamıyor demesine hacet bırakmam*)” (1)

“Sizin ırzınızı şerefınızı korurum ve her şeyi kesen Hafacı¹⁰⁵ makasının kestiği gibi kesen dilimi size ödünç veririm (*dilimle, şiirlerimle de size hizmet ederim, sizi savunurum*).” (2)¹⁰⁶

2. Zor, Zorluk, Meşakkat, Zahmet:

Cahiliye şiirlerinde c-h-d’nin kullanıldığı bir diğer anlam zorluk, meşakkat, zahmet anlamındaki kullanımıdır.

Lebîd b. Rebîa (v. 660/40) yolda giderken şimşek isabet edip ölen kardeşine ağlamakta ve onu methetmektedir. Bu övgü esnasında onun özelliklerini sayarken isteyene ve zorda kalana karşı ne kadar cömert olduğunu belirtirken zorda kalan kişi için “*cehd*” lafzını kullanmıştır.

الحَارِبِ الْجَائِرِ الْحَرِيبِ إِذَا جَاءَ نَكِيْبًا وَإِنْ يَغْدُو يَغْدِي (1)
يَعْمُو عَلَى الْجَهْدِ وَالسُّؤَالِ كَمَا أَنْزَلَ صَوْبُ الرَّبِيعِ ذِي الرَّصْدِ (2)

¹⁰⁴ Antere b. Şeddad el-Absi (v. m. 614), *Şerhu Divanı Antere*, (Thk. Mecid Tarrad), Daru’l-Kitabi’l-Arabî, Beyrut, 1996, s. 54.

¹⁰⁵ Bir kabile ismidir. Şiirden anlaşılan keskin makaslarıyla ünlü bir kabiledir.

¹⁰⁶ Meymûn b. Kays el-A’şâ (v. 7/629), *Divanü’l-A’şâ’l-Ekber*, (Thk. Muhammed İbrahim ve Muhammed Rıdvânî), Vizâratü’s-Sakâfiyye ve’l-Türas, Katar-Doha, 2010, Cilt: 1, s. 310; Meymûn b. Kays el-A’şâ (v. 7/629), *Divanü’l-A’şâ’l-Ekber*, (Thk. Muhammed Hüseyin), Mektebetü’l-Edeb, b.y., ts., ss. 116-117.

“(O) gasp yapan zorbabiri. Ancak (ona) gelirse mağdur biri, söz verirse ona sözünü tutar .” (1)

“Zorda kalana ve isteyene cömertçe verir filizlenmiş çimene bahar yağmurunun yağması gibi.” (2)¹⁰⁷

Ekonomik çarpıklıklara karşı mücadele eden zenginden alıp fakirlere dağıtmaya gayret eden su'lûk (yağmacı, baskıncı) şairlerden olan Urve b. el-Verd (v. m. 594)¹⁰⁸ aşağıdaki beyitlerde yemeğini ihtiyaç sahipleriyle paylaşmasıyla övünmektedir. Urve paylaşmanın, hak sahibine hakkını vermenin zahmetli bir şey olduğunu söylerken “ve'l-hakku câhid” şeklinde “câhid” lafzını zorluk, zahmet anlamında kullanmaktadır.

وَأَنْتَ امْرُؤٌ عَافٍ إِنَّا نِكَ وَاحِدُ (1)	إِنِّي امْرُؤٌ عَافٍ إِنَّا نِكَ شَرِكَةٌ
بُوجْهِ شُحُوبِ الْحَقِّ ، وَالْحَقُّ جَاهِدُ (2)	أَتَهْزَأُ مَنِّي أَنْ سَمِنْتُ وَأَنْ تَرَى
وَأَحْسُو قَرَّاحَ الْمَاءِ وَالْمَاءُ بَارِدُ (3)	أَفَسِّمُ جِسْمِي فِي جُسُومٍ كَثِيرَةٍ

“Ben kabımın ortaklaşa (kullanılmasını) isteyen biriyim. Sen ise kabın yalnız sana ait olmasını istersin.” (1)

“Benimle alay mı edersin? Benim haktan dolayı yüzüm soluk, Sen tok olduğun için. Hak zahmetlidir.”¹⁰⁹ (2)

“Ben azığımı başkalarıyla paylaşıyorum; soğuk kış (kurak) günlerinde (azığım yerine) berrak suyu yudumlarım.”¹¹⁰ (3)¹¹¹

3. Çaba, Gayret:

Antere aşağıdaki beyitte sevgilisi, amcasının kızı, Able'ye felek bizim bir araya gelmemize müsaade edecek mi dedikten sonra kavmiyle ayrı düşmesine üzüleceğini, kavminin de Antere'den ayrı düşmesine üzülp üzülmeyeceğini merak

¹⁰⁷ Lebîd b. Rebîa (v. 41/660), **Divanü Lebîd b. Rebîa**, (Thk. Hamdü Tammâs), Daru'l-Marife, Beyrut, 2004, s. 34.

¹⁰⁸ Kadri Yıldırım, “Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında “Su'lûk” Şâirler Hareketi”, **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2001, ss. 180-182.

¹⁰⁹ Hak zahmetlidir yani herkes bilir ki paylaşmada insanlar zahmet çeker, yorulur.

¹¹⁰ Bu son beyitin bir diğer tercümesi “Ben bedenimi pek çok bedenlere böldüm (yemeğimi paylaşıyorum) ben tatsız tuzsuz çorba içiyorum, zaten suyu da soğuk.” şeklinde de olabilir.

¹¹¹ Urve b. el-Verd (v. m. 594), **Divanü Urve b. el-Verd Emiru's-Seâlik** (Thk. Esmâ Ebubekir Muhammed), Daru'l-Kütübi'l-İlmîyye, Beyrut, 1998, s. 61.

ettiğini söylerken bütün çabasının, gayretinin kavminden ayrılmama konusunda bir işe yaramadığını belirtmiş ve bu çaba için “cehd” lafzını kullanmıştır.¹¹²

حَذِرْتُ مِنَ الْبَيْنِ الْمَفْرَقِ بَيْنَنَا وَقَدْ كَانَ ظَنِّي لَا أَفَارِقُكُمْ جَهْدِي
“Aramızı açan ayrılık konusunda kaygılandım. Hâlbuki benim düşüncem çabalarımıla (çabam gayretim sayesinde) sizden ayrılmayacağım idi.”¹¹³

Antere aşağıdaki beyitlerde ise kavminin onun Able ile evlenmesine karşı çıkmalarını dikkate almadığını, bütün çabasının aleyhine olmasına rağmen sevgilisi uğrunda zulme ve hicrana katlandığını belirtirken çaba anlamında “cühd” lafzını kullanmıştır.

أَلَا يَا عَبْلَ إِنْ خَانُوا عُهُودِي وَكَانَ أَبُوكَ لَا يَرْعَى الْجَمِيلَا (1)
حَمَلْتُ الضَّيْمَ وَالْهَجْرَانَ جُهْدِي عَلَى رَغْمِي وَخَالَفْتُ الْعَدُولَا (2)
“Ey Able! Bana verdikleri söze ihanet etseler de önemli değil. Zira baban bile güzeli dikkate almaz.” (1)
“Benim bütün çabam aleyhime olmasına rağmen zulme/haksızlığa ve hicrana katlandım ve beni kınayanları dikkate almadım.” (2)¹¹⁴

4. Yorgunluk:

Âmir b. Tufeyl (v. 629/7) düşmanını öldürdüğü bir savaşta savaşçıları tasvir ederken düşmanda yorgunluk alametleri belirlediğinde süvarinin onları öldüreceğini söylerken yorgunluk ifadesini belirtmek için “cehd” lafzını kullanmıştır.

بِالْبَاسِلِينَ مِنَ الْكُمَاةِ عَلَيْهِمْ حَلَقُ الْحَدِيدِ يَزِينُهَا السَّرْدُ (1)
أَيُّ الْقَوَارِسِ كَانَ أَنْهَكَ فِي الْوَعَى لِلْقَوْمِ لَمَّا لَاحَهَا الْجُهْدُ (2)
لَمَّا رَأَيْتُ رَأْسَهُمْ فَتَرَكْتُهُ جَزَرَ السَّبَاعِ كَأَنَّهُ هُدُ (3)

¹¹² Antere'nin annesi köle olduğu için küçük yaştan beri sevdiği amcakızı Able ile evlenmesine kabilesi karşı çıkmıştır. Bundan dolayı o, Able ile evlenebilmek için bazı başarılar göstermek zorunda kalmıştır. Belli bir dönemden sonra güzel şiirler söylemeye ve ata çok iyi binmeye başlayan Antere'ye, Abs kabilesinin bazı Arap kabilelerinin hücumuna uğrayıp yağmalanması ve bu arada sevgilisi Able'nin de kaçırılması, cesaretini ispat etmek için iyi bir vesile olmuştur. Antere düşmanın üzerine atılıp kahramanca çarpışmasının ardından gasp edilen her şeyi geri almıştır. Bu başarısından dolayı kabilesi onu hürriyetine kavuşturmuştur. Gösterdiği yiğitliğe rağmen yine de ona sevgilisini vermediklerine veya birçok güçlüğü katlandıktan sonra Able ile evlendiğine dair farklı rivayetler vardır. Bkz. Cemal Muhtar, “Antere” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1991, Cilt: 3, s. 237.

¹¹³ Antere, **Şerhu Divanı Antere**, s. 62.

¹¹⁴ Antere, **Şerhu Divanı Antere**, s. 114.

“Onlar güzel örülmüş demir halkalı zırhlarla onlara (düşmanlarına) karşı kahraman bir şekilde (savaşıyorlardı).” (1)

“Hangi süvari savaşta yorgunluk onun rengini değiştirdiği zaman düşmana karşı daha cesur idi.” (2)

“(Düşmanlarımın) onların reisini görür görmez yere uzanmış bir halde onu yırtıcı hayvanlara yem olarak bıraktım (onu öldürdüm).” (3)¹¹⁵

A’şâ ise aşağıdaki beyitte yorulan devesinin durumunu bir gün ahıra o şekilde giren öküze benzetmektedir. Devedeki bu halin yorgunluktan sonra olduğunu belirtirken yorgunluk anlamında “*cehd*” lafzını kullanmıştır.

فَلَيْكَ ، بَعْدَ الْجَهْدِ ، شَبَّهْتُ نَاقَتِي إِذَا الشَّاةُ يَوْمًا فِي الْكِنَاسِ بَحْرَمًا

“Bu epeyce yorulduktan sonra böyle oldu. Devemi yaban öküzünün bir gün inine büzülerek girdiği haline benzettim.”¹¹⁶

5. Sert Toprak, Taşlık Arazi:

A’şâ aşağıdaki beyitlerde ise develerini taşlık, sert olmayan otlak bir yerde, merada güttüklerini ifade ederken “*cehâd*” lafzını sert toprak, taşlık arazi anlamında kullanmaktadır.

فَلَقَدْ نَحَلُّ بِهِ ، وَنَرَعَى رَعِيَهُ وَلَقَدْ نَلِيهِ بِقُوَّةٍ وَعَدَادٍ (1)

نَبَقِيَ الْقَبَابَ بِجَانِيهِ وَجَامِلًا عَكَرًا مَرَاتَعُهُ بَعِيرٍ جَهَادٍ (2)

“Onlara geldiğimizde hayvanları otlatırız bütün güç ve hazırlığımızla geliriz.”(1)

“Yanlarına çadırları kurup taşlık, sert olmayan yerde, bir merada deve sürüsü güderiz. (2)¹¹⁷

A’şâ aşağıdaki beyitlerde de yaban sığırının kendisine saldıran av köpeklerine karşı mücadelesinin ardından açık taşlık arazide kalmasını anlatırken de taşlık arazi anlamında “*cehâd*” lafzını kullanmıştır.

فَجَالَتْ وَجَالَ لَهَا أَرْبَعٌ جَهْدَنْ لَهَا مَعَ إِجْهَادِهَا (1)

فَمَا بَرَزَتْ لِقَضَاءِ الْجَهَادِ فَتَنَزَّكَهُ بَعْدَ إِشْرَادِهَا (2)

¹¹⁵ Âmir b. Tufeyl el-Âmiri (v. 629/7), **Divanü Âmir b. Tufeyl** (Thk. Kerim el-Bistânî), Dar-u Sâdir, Beyrut, 1979, s. 43.

¹¹⁶ A’şâ, **Divan**, (Thk. M. İbrahim) Cilt: 2, s. 176; A’şâ, **Divan**, (Thk. M. Hüseyin), ss. 296-297.

¹¹⁷ A’şâ, **Divan**, (Thk. M. İbrahim), Cilt: 1, s. 332; A’şâ, **Divan**, (Thk. M. Hüseyin), ss. 132-133.

“(Yaban sığırı kendini korumak için av köpeklerine) saldırdı ve geri çekildi.
O (sağa sola koşuşturmaktan) çabalamaktan yorgun düştü.” (1)

“(Mecali kalmadığı içinde) köpekleri kovduktan sonra taşlık arazide
kalakaldı orayı terk etmedi (edemedi).” (2)¹¹⁸

6. Zorlamak, Yormak:

Yormak, zorlamak anlamı Cahiliye şiirlerinde c-h-d'nin kullanıldığı anlamlardan bir diğeridir. Bu anlam da c-h-d kökünün geldiği “*cehd* veya *cühd*”teki güç, takat, meşakkat anlamlarıyla örtüşen bir anlamdır.

İmruü'l-Kays'ın (v. m. 540) divanında geçen aşağıdaki beyitlerde çocuğun atı hızlı sürmesinden bahsedilirken onun hızlı sürüşünün tıpkı şahinin tavşanı yakalaması esnasındaki süzülüğü gibi olduğu tasviri yapılıyor. Atı aşırı hızlı koşturan çocuğa atı düzgün bir şekilde sürmesini, atı yormamasını, aksi takdirde düşeceğini söylüyor. Bunu söylerken “*la techedenneh*” lafzını atı yorma anlamında kullanmaktadır.

رَأَى أَرْبَابًا فَانْقَضَ يَهُوِي أَمَامَهُ
إِلَيْهَا وَجَلَّاهَا بِطَرْفٍ مُلْقَلَقٍ (1)

فَقُلْتُ لَهُ: صَوِّبْ وَلَا تَجْهَدْنَهُ
فَيَذَرِكَ مِنْ أَعْلَى الْقُطَاةِ فَتَرْقَى (2)

“(Çocuk atın üstünde sanki) Bir tavşan gören ve hızla süzülerek tavşanın önünden ona yaklaşan ve gözünü ondan hiç kırpmayan şahin gibidir. (1)

“Ona (çocuğa) dedim ki: Atı düzgün sür ve atı fazla yorma, yoksa terkisinden seni atar, yere düşersin.” (2)¹¹⁹

Su'luk şairlerden olan Urve b. el-Verd aşağıdaki beyitlerde düşmanına meydan okurken ona karşı mücadele eden düşmanlarına, bu boş emellerden vazgeçmeleri gerektiğini, vazgeçmezlerse de zaten bu emellerin onları yoracağını söylerken “*yechedüküm*” lafzını yormak anlamında kullanmıştır.

وَأِنْ شِئْتُمْ حَارِثُمُونِي إِلَى مَدَى
فَيَجْهَدُكُمْ شَأْوُ الْكِظَاظِ الْمَغْرَبِ (1)

فَيُلْحِقُ بِالْخَيْرَاتِ مَنْ كَانَ أَهْلَهَا
وَتَعْلَمُ عَبَسَ رَأْسُ مَنْ يَتَصَوَّبُ (2)

“Dilerseniz istediğiniz bir zamana kadar benimle harbedin. Ulaşamadığınız içinize dert olan uzak hedefler sizi yoracaktır (boşuna uğraşmayın).” (1)

¹¹⁸ A'sâ, **Divan**, (Thk. M. İbrahim), Cilt: 1, s. 237; A'sâ, **Divan**, (Thk. M. Hüseyin), ss. 72-73.

¹¹⁹ İmruü'l-Kays (v. m. 540), **Divanü İmruü'l-Kays** (Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Meârif, Kahire, 1964, s. 106.

“Şerefe ehilolanlar da gelsin. Sonunda Abs kimmiş,¹²⁰ başını öne eğenler kimmiş ortaya çıkar” (2)¹²¹

7. Yorulmak, Bitmek tükenmek, Takatsiz kalmak:

İmruü'l-Kays aşağıdaki beyitte atın hızlı bir şekilde gidişini tasvir ederken atın gidişini yani hızını çocukların oynadığı fırıldağın dönüşündeki hıza benzetmekte ve atın aynı zamanda bu gidişi esnasında hiç yorulmadığını “*lem yeched*” lafzıyla ifade etmektedir.

فَأَذْرَكَ لَمْ يَجْهَدْ وَلَمْ يَتْنِ شَأُوهُ يَمُرُّ كَحَذْرُوفِ الْوَلِيدِ الْمُتَقَبِّ
“Çocuğun oynadığı topacın hızla dönüşü gibi (at, avını hızlı bir şekilde) yorulmadan ilk girişiminde yakaladı.”¹²²

A’şâ aşağıdaki beyitte rehinelerin durumunu tasvir ederken rehin olan kişinin korkudan dolayı yorgun, bitkin-argın, takatsiz kalmasının normal olduğunu söylemektedir.

أَنْ يَأْتِيَاكَ بُرْهَنُهُمْ ، فَهَمَّا إِذَنْ جُهِدَا وَحَقَّ لِحَائِفٍ أَنْ يُجْهَدَا
“Sana rehinelerini getirdiler. O ikisi zaten bitkindi. (Herkes bilir ki) korkanın bitkin (yorgun, argın) olması normaldir.”¹²³

8. Çabalamak, Gayret etmek, Devam etmek:

C-h-d’nin Cahiliye şiirlerinde kullanıldığı bir diğer anlam ise, çabalamak, gayret etmek, devam etmek anlamındaki kullanımlarıdır.

Aşağıdaki beyitte A’şâ methettiği birini överken onun özelliklerini saymakta ve hiç kimsenin onun sahip olduğu iktidar ve güce sahip olmadığını söylerken insanlar ömürleri boyunca çabalasa, gayret etse de onun gibi olamayacaklarını ifade ederken bunu “*ve in cehedû*” ifadesiyle “*şayet gayret etseler bile*” anlamında kullanmıştır.

¹²⁰ Şairin kendi kabilesidir.

¹²¹ Urve b. el-Verd, **Divanü Urve**, s. 45.

¹²² İmruü'l-Kays (Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), **Divan**, s. 51.

¹²³ A’şâ, **Divan**, (Thk. M. İbrahim) Cilt: 2, s. 85; A’şâ, **Divan**, (Thk. M. Hüseyin), ss. 230-231.

لا يَرْفَعُ النَّاسُ مَا أُوهَى وَإِنْ جَهِدُوا طَوَّلَ الْحَيَاةَ ، وَلَا يَوْهُونَ مَا رَقَعَا (1)
لَمَّا يُرَدُّ مِنْ جَمِيعٍ بَعْدَ فُرْقَةٍ وَمَا يُرَدُّ بَعْدُ مِنْ ذِي فُرْقَةٍ جَمْعًا (2)

“İnsanlar bir ömür boyu çabalasa da onun bozduğunu düzeltemezler, onun düzelttiğini de bozamazlar.” (1)

“Onun ayırdığını kimse bir araya getiremez, onun bir araya getirdiğini de kimse ayıramaz,” (2)¹²⁴

Şiirlerinin çoğunu Müslüman olmadan önce Cahiliye devrinde söyleyen, mersiye türüyle özdeşleşen Muhadram, kadın bir şair ve sahabe olan Hansa¹²⁵ ise aşağıdaki beyitlerde, ölen hilm (vakar, teenni) sahibi kişiyi överken, artık ondan sonra öfkeyle arkadaşının aleyhine çalışan, çabalayan bir kişiyi yatıştırarak kimsenin kalmadığını söylerken “câhiden” lafzını “çabalayan” anlamında kullanmaktadır.

وَمَنْ لِّلْجَلِيسِ مُفْجِحٍ لِّلْجَلِيسِ عَلَيْهِ بِجَهْلٍ جَاهِدًا يَتَسَرَّعُ (1)
وَلَوْ كُنْتُ حَيًّا كَانَ إِطْفَاءُ جَهْلِهِ بِجَلْمِكَ فِي رَفْقٍ وَحَلْمِكَ أَوْسَعُ (2)

“Öfkeyle sürekli arkadaşının aleyhine çalışan/çaba sarfeden çirkef bir arkadaşın (yanında durarak onun hatalarını kim düzeltecek).” (1)

“Şayet sen hayatta olsaydın senin vakarın (hilm) suhuletle onun öfkesini söndürürdü. Çünkü senin vakarın (hilm) onun öfkesinden (fevriliğinden, cehlinden) daha büyüktür.” (2)¹²⁶

9. Elinden Geleni Yapmak, Bütün Gücü Harcamak, Çaba Sarfetmek:

Cahiliye şiirlerinde c-h-d'nin elinden geleni yapmak, bütün gücü harcamak anlamında bir kullanımı da mevcuttur.

¹²⁴ A'şâ, **Divan**, (Thk. M. İbrahim) Cilt: 1, s. 294; A'şâ, **Divan**, (Thk. M. Hüseyin), ss. 110-111.

¹²⁵ Ali Şakir Ergin, “Hansâ”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1997, Cilt: 16, ss. 46-47.

¹²⁶ Ümmü Amr Tûmâdır bint Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd el-Hansâ (v. 24/645), **Divanü'l-Hansâ**, (Thk. Hamdû Tammâs), Daru'l-Marife, Beyrut, 2004, s.77. Benzer bir diğer örnekte Zühre b. Ebî Sülmâ (v. m. 609) aşağıdaki beyitte normal atların asil atı geçmek için gösterdiği çabasını, gayretini anlatırken “veched” fiiliyle bunu şu şekilde ifade etmiştir: “كَفَّضَ جَوَادَ الْخَيْلِ يَسْبِقُ عَفْوَهُ” “O cömert kişinin durumu) iyi cins atın diğer atlara üstünlüğü gibidir. Zaten doğası gereği (asil at olmasından dolayı) bütün hızlı atları geçer. O atlar ne kadar uğraşsa da o az bir gayretle (o da normal çabalar) onları geride bırakır.” Bkz. Zühre b. Ebî Sülmâ (v. m. 609), **Divanü Zühre b. Ebî Sülmâ**, (Thk. Ali Hasan Fâur), Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, s. 40.

Antere aşağıdaki beyitte sevgilisi Able için bütün gücünü sarfettiğini, onu razı etmek için elinden geleni yaptığını ama yine de ona yaranamadığını ve artık bu şekilde hareket etmeyeceğini söylemektedir. Antere bütün gücünü harcadığını, onu razı etme uğrunda elinden geleni yaptığını anlatırken “*ebzülü cühdi*” “*bütün gücümü harcadım*” ifadesini kullanmıştır.

إِلَى كَمْ أُدَارِي مَنْ تُرِيدُ مَذَلَّتِي وَأَبْدُلُ جُهْدِي فِي رِضَاهَا وَتَغَضُّبِ (1)
غُبَيْلَةُ ! أَيَّامُ الْجَمَالِ قَلِيلَةٌ هَلَا دَوْلَةٌ مَغْلُومَةٌ ثُمَّ تَذْهَبُ (2)

“Benim zilletimi isteyen ve kendisini memnun etmek için türlü türlü çaba sarfetmek zorunda kaldığım sonunda yine de bana kızan kimseye (Able) hangi zamana kadar yalakalık edeceğim (katlanacağım).” (1)

“Ey Ableciğim güzellik günleri sayılıdır (güzelliğin geçicidir), bunların belli bir zaman hükmü vardır sonra yok olur gider” (2)¹²⁷

Uhayhe b. Cellah (v. m. 497) ise malı-mülkü küçümsediğinden ve zengin iken bunun değerini bilmediğinden dolayı pişman olduğunu söylüyor. Bu nedenle o, her kim zenginliğe nail olursa zengin iken yapabildiğini yapsın, bu konuda elinden gelen gayreti göstere sin şekilde nasihat etmektedir. O elinden geleni yapsın, bütün gücünü harcasın derken “*ve yeched külle cühdi*” şeklinde bunu ifade etmektedir.

أَهْنَتْ الْمَالَ فِي الشَّهَوَاتِ حَتَّى أَصَارْتَنِي أَسِيفًا عَبْدَ عَبْدٍ (1)
فَمَنْ نَالَ الْغِنَى فَلْيَصْطِنِعْهُ صَنِيعَتَهُ وَيَجْهَدْ كُلَّ جُهْدٍ (2)

“İsteklerim konusunda malı-mülkü küçümsedim. Taki sonunda üzgün bir şekilde kölenin kölesi durumuna düştüm (siz benim gibi yapmayın).” (1)

Her kim zenginliğe ulaşırsa o yapacağını yapsın. Bu konuda elinden geleni yapsın/bütün gücünü sarfetsin. (2)¹²⁸

¹²⁷ Antere b. Şeddad el-Absi (v. m. 614), **Divanü Antere b. Şeddad**, (Thk. Hamdü Tammâs), Daru'l-Marife, Beyrut, 2004, s. 76.

¹²⁸ Ebu Said Abdülmelik b. Kureyb el-Asmâi (v. 216/831) **el-Asmaiyyat İhtiyâru'l-Asmâi**, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir-Abdüsselam Muhammed Harun), Daru'l-Meârif, Kahire, 1993, s. 120. Benzer olarak Amr b. Kamia (v. m. 540-548 civarı) aşağıdaki beyitte elinden geleni ardına koymayan anlamında “*tecehhede*” ifadesini kullanmıştır.

وَأَفْرَعُ فِي لَوْمِي مِرَارًا وَأَصْعَدَا (1)
وَأَنْ ظَهَرْتُ مِنْهُ قَوَارِصُ جَمَّةٍ عَلَى غَيْرِ ذَنْبٍ أَنْ أَكُونَ جَنْيَتُهُ سِوَى قَوْلِ بَاغٍ كَاذِبٍ فَتَجَهَّدَا (2)

“Hiçbir günahım yokken, ondan ağız dolusu galiz sözler sadır olur ve bana hakaretini ileri boyuta götürürse (bilsin ki) ben de bana tuzak kuran ve bu konuda elinden geleni ardına koymayan haddi aşan kişinin sözü/hakareti dışında kimsenin canına kastetmem.” (1-2) Bkz. Amr b. Kumey’e (v. m. 540), **Divanü Amr b. Kumey’e**, (Thk. Hüseyin Kamil es-Sayrafi), Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1965, s. 7.

10. Israr etmek, Israrcı olmak:

Israr etmek, ısrarla çabalamak, ısrarla istemek c-h-d'nin Cahiliye şiirinde geçen anlamlarından bir diğeridir.

İmruü'l-Kays'ın aşağıdaki beytinde kartalın avını yakalamaya karşı ısrarlı bir şekilde gösterdiği çabası anlatılmaktadır. Bu ısrarlı çaba, gayret anlatılırken “*ictihad*” lafzı kullanılmıştır.

كالبرق والريح في مَرَاثِمَا عَجَبٌ مَا فِي اجْتِهَادٍ عَلَى الْإِصْرَارِ تَغْيِيبٌ

“(Kartal) şimşek ve rüzgâr gibi hayret verici şekilde (avına saldırdı.)
(kartalın avına karşı) ısrarla çabalamasında ayıplanacak bir taraf yoktur.”¹²⁹

Antere aşağıdaki beyitlerde sevgilisi Able'nin yurduna seslenerek “*ey Able'nin yurdu nereye göçtü Able'nin kavmi*” şeklinde onun kavmini ve Able'yi aramaktadır. Antere dostundan Able'nin kavminin nereye göçtüğünü öğrenmesini istemekte, her ne kadar onun kavminin sözüne güvenilmese de Able'ye kavuşmak için dostundan, Able'nin kavminin nerede olduğunu öğrenmek için, sorma konusunda ısrarcı olmasını istemektedir. O bu ısrarı ifade etmek için “*ictehid*” lafzını kullanmıştır.

يَا دَارُ أَرْوَاحِ الْمَنَازِلِ أَهْلُهَا فَإِذَا نَأَوْا تَبَكِّيهِمُ الْأَبْدَانُ (1)

يَا صَاحِبِي سَلْ رُبَّ عِبْلَةٍ وَاجْتِهِدْ إِنَّ كَانَ لِلرَّبِّعِ الْمُجِيلِ لِسَانُ (2)

يَا عَبْلُ مَا دَامَ الْوَصَالُ لِيَالِيَا حَتَّى دَهَانَا بَعْدَهُ الْهَيْجَرَانُ (3)

“*Ey Able'nin yurdu, ey buradan konup geçen ruhlar ve hayatta olanlar, ayrılanlar oradan uzaklaşınca bedenler (ayrılanlar) orayı özler.*” (1)

“*Ey dostum, Able'nin sülalesine sor. Şayet kabilesi yanardöner, sözüne güvenilmez olsa bile sormaya devam et (sorma konusunda ısrarcı ol).*” (2)

“*Ey Able ansızın hicran bizi ayırana kadar geceleri (ne güzel de) buluşurduk.*” (3)¹³⁰

¹²⁹ İmruü'l-Kays, **Divan** (Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), s. 228; İmruü'l-Kays (v. m. 540), **Dîvân-ı İmruü'l-Kays**, (Thk. Mustafa Abdüş-Ş-Şâfi), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004, s. 47.

¹³⁰ Antere, **Şerhu Divanı Antere**, ss. 195-196.

11. Var Gücüyle Yemin Etmek, Mina 'daki Kutsal Yerlere Yemin:

Cahiliye şiirlerinde en kuvvetli yemin anlamında kutsal mekân olan Mina'ya yemin edilmektedir. Bu şiirlerde geçen yemin ifadesi Kur'ân'da Mekke müşriklerinin ve Medine'deki münafıkların var güçleriyle Allah'a yemin etmesiyle benzer şekildedir.

Züheyr b. Ebî Sülmâ'nın aşağıdaki şiirinde Kur'ân'da geçtiği gibi “*aksemü cehd*” şeklinde yemin edilmektedir.

فَأَقْسَمْتُ جَهْدًا بِالْمَنَازِلِ مِنْ مَنَىٰ وَمَا سَحَفْتُ فِيهِ الْمَقَادِيمُ، وَالْقَمْلُ (1)
لَأَرْجُلَنَّ بِالْفَجْرِ ثُمَّ لَأَدَأَبَنَّ إِلَى اللَّيْلِ إِلَّا أَنْ يُعْرِجَنِي طِفْلُ (2)

“*Fecr vaktinde yola çıkacağıma, bir çocuğun bana engel olmasının dışında geceye dek yürüyeceğime dair Mina'daki yerlere, orada tıraş edilen saçlara bütün gücümle yemin ettim (çok büyük yemin ettim).*” (1-2)¹³¹

12. Çalışmak, Çabalamak (C-h-d ve Eş Anlamlısı Sa'y):

C-h-d'nin çalışmak çabalamak anlamında olduğuna dair delil, c-h-d'nin birçok Cahiliye şiirinde ve Muhadram şair olan Hassân b. Sâbit'in şiirinde açık bir şekilde s-a-y “سعى” fiili ile beraber kullanılmasıdır. İkisi eş anlamlı olmakla beraber incelediğimiz şiirlerdeki kullanımlardan da anlaşılacağı üzere c-h-d, s-a-y'den daha yoğun, daha fazla bir çaba ve çalışmayı ifade etmektedir.

Cahiliye şairlerinden Damra b. Damra en-Nahşelî (v. m. 580 sonrası)'nin aşağıdaki beyitlerinde cehd ile sa'y beraber geçmektedir. O dostuna karşı şefkatli, nazik olduğunu, dostunu koruduğunu düşmanına karşı ise düşman kendisine karşı ne kadar çabalasa da onun bu çalışmasının bir işe yaramadığını anlattığı beyitlerde “*o ne kadar didinse (cehd) de onun sa'yi (çalışması, çabası) kadük kaldı*” şeklinde “*câhid*” ile “*sa'y*” lafzını çalışmak, çabalamak anlamında beraber kullanmıştır.

أَذِيقُ الصَّدِيقَ رَأْفَتِي وَإِحَاطَتِي وَقَدْ يَشْتَكِي مِنِّي الْعِدَاةُ الْأَبَاعِدُ (1)
وَذَى تَرَةٍ أَوْجَعْتُهُ وَسَبَقْتُهُ فَقَصَّرَ عَنِّي سَعْيُهُ وَهُوَ جَاهِدُ (2)
يَرَانِي إِذَا لَاقَيْتُهُ ذَا مَهَابَةٍ وَيَقْصُرُ عَنِّي الطَّرْفَ وَالْوَجْهَ كَامِدُ (3)

¹³¹ Züheyr b. Ebî Sülmâ, *Divanü Züheyr b. Ebî Sülmâ* (Thk. Hamdû Tammâs), Darul'l-Marife, Beyrut, 2005, s. 48.

“Dostuma merhameti, nezaketi ve onu korumayı tattırırım, uzaklardaki birçok düşmanım (bile) benden şikâyet ediyor” (1)

“Zîtire’de onun (düşmanımın) canını yaktım ve ona üstünlük kurdum. O (bana karşı çabalasa) ne kadar didinse de çalışması sonuçsuz kaldı (hakkımdan gelemedi).” (2)

“O karşılaştığımızda beni heybetli bir şekilde görüyor ve yüzü asık olarak, (korkudan dolayı) bakışlarını benden kaçırıyor.” (3)¹³²

A’sâ ise aşağıdaki beyitlerde methettiği, övdüğü bir kişinin özelliklerini sayarken onun yetimlere bakmasını, ihtiyaç sahiplerine daha onlar istemeden yardımında bulunmasını ve şerefli hiçbir kimsede bu hasletlerin olmadığını sayarken övdüğü kişinin çabasını, çalışmasını zikrederken “*cehde’s-sa’y*” tamlamasıyla “*çalışıp çabalamanın zirvesi*” anlamında bunu ifade etmiştir. Şiirde “*cehd*” ve “*sa’y*” lafzı beraber kullanılmıştır. Hatta buradaki tamlamadan da anlaşılacağı üzere çalışma ve çaba anlamında “*cehd*” “*sa’y*”den daha ileri bir aşamadır.

وَرَبِّتْ أَيْتَامًا ، وَأَلْحَقْتْ صِبْيَةً وَأَذَرَكْتَ جَهْدَ السَّعْيِ قَبْلَ عَنَائِكَ (1)

وَلَمْ يَسْعَ فِي الْعِلْيَاءِ سَعْيَكَ مَاجِدٌ وَلَا دُوَّ إِنِّي فِي الْحَيِّ مِثْلُ إِنَائِكَ¹³³ (2)

“Yetimleri ve çocukları yetiştirip büyüttün. Sıkıntıdan önce sen yapabileceğinin en iyisini yaptın (gücünün son sınırına kadar çabaladın yani daha insanlar sana sıkıntısını söylemeden önce sen bütün çabanı onlara yardımında harcadın).” (1)

“Senin çalışmana (çabana) benzer tarzda hiçbir şerefli kimse çalışmadı (çaba sarfetmedi). Kabilede senin kabın gibi kabı olan hiçbir kimse de yok (hiç kimse kabilede senin gibi ziyafet vermedi).” (2)¹³⁴

Hiz. Peygamber’in şairi Hassân b. Sâbit’in Hiz. Peygamber’in vefatının ardından söylediği mersiyesinde sa’y ve cehd lafızları eş anlamlı olarak mübalağa için arka arkaya kullanılmıştır. Aynı anlamdaki kelimelerin arka arkaya gelişinden de anlaşılacağı üzere ikinci gelen yani beyitteki “*eched*” “*çabalarım*” lafzı ondan önce gelen “*es’â*” “*çalışırım*” lafzından daha baskın, daha abartılı bir anlama sahiptir.

¹³² Mufaddal ed-Dabbi (v. 178/794), **el-Mufaddaliyât**, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir-Abdüsselam Muhammed Harun), Dâru’l-Meârif, Kahire, ts., s. 325.

¹³³ Bazı nüshalarda “كَارَايِكَ” yerine “كَارَايِكَ”، yani kab yerine aynı mefhumu çağrıştıran ziyafet anlamındaki “karaik” lafzı geçmektedir. Bkz. A’sâ, **Divan**, (Thk. M. Hüseyin), s. 91.

¹³⁴ A’sâ, **Divan**, (Thk. M. İbrahim) Cilt: 1, s. 265; A’sâ, **Divan**, (Thk. M. Hüseyin), ss. 90-91.

وَلَيْسَ هَوَائِي نَازِعاً عَنْ ثَنَائِهِ لَعَلِّي بِهِ فِي جَنَّةِ الْخُلْدِ أَخْلُدُ (1)
مَعَ الْمُصْطَفَى أَرْجُو بِذَاكَ جَوَارَهُ وَفِي نَيْلِ ذَاكَ الْيَوْمِ أَسْعَى وَأَجْهَدُ (2)

“Benim arzum/duygularım onu övmekten bir an bile geri durmaz. Belki bu övgü sebebiyle Huld cennetinde Mustafa’yla beraber ebedi kalırım. Bu methiye sayesinde onun komşusu olmayı ümit ediyorum. O güne nail olma (ulaşma) konusunda çalışır, çabalarım (elimden geleni yaparım).” (1-2)¹³⁵

1.1.3.1.2. C-h-d’nin Zıd Anlamlıları

Bıkmak, Usanmak, Gevşeklik Göstermek, Rahat Bırakmak, Rahat olmak, Sakin Olmak, Durmak, Yavaşlamak, Yumuşak, Nazik Olmak:

1) *Bıkmak-Usanmak* (سَامًا/سَامَةً/سَامًا/سَامَةً):

Çabalamak, didinmek anlamındaki c-h-d’nin en başta gelen zıddı bıkmak, usanmak anlamındaki kullanımdır.¹³⁶ Bu zıt anlamlı kullanım İbn Abbas’ın *Mesailü Nafi b. el-Ezrak* isimli eserinde Nafi’nin anlamını sorduğu ayete getirdiği istişhadta geçmektedir. Ümeyye b. Ebü’s-Salt’a (v. 8/630) ait olan bu şiirde “*Meleklerin Allah’ı tesbih etmekten bıkmayacağı*” açıklanırken “*yechedü*” “*çabalar*” ifadesi kullanılmıştır.

Ümeyye’nin divanında hamd Sanadır, mülk Senindir şeklinde Allah’ı tazimde bulunduğu bir şiirinde meleklerin, Cebrail’in, Mikail’in, Allah’a ibadet etmesini, kulluğunu tasviri sırasında onların zamana/dehre değil sadece Rabbine, Allah’a, kulluk ettiklerini ve O’nun emirlerini yerine getirdiklerini söylemektedir. O meleklerin Allah’a ibadetten hiç usanmayacaklarını ifade ederken, devamlı Allah’a

¹³⁵ Hassân b. Sâbit (v. 60/680), *Divanü Hassân b. Sâbit*, (Thk. Abdülemir Ali Mühennâ), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1994, s. 64; İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 2, ss. 666-669.

¹³⁶ Bıkmak usanmak anlamındaki “يَسْتَمُّ-سَمِّ” “seime-yesemü” fiilinin mastarları ise yukarıda başlıkta verdiğimiz şekilde dört farklı şekilde gelmektedir. Lebîd b. Rebîa’ya ait şu beyit ise bu fiilin anlamını açık bir şekilde yansıtmaktadır: “ولقد سَمِّتُ مِنَ الْحَيَاةِ وَطَوَّلْتُهَا وَسَوَّالَ هَذَا النَّاسِ كَيْفَ لَبِيدٌ” “*Bu hayattan, uzunluğundan ve insanların Lebîd nasılsın diye sormasından bıkımdan (usandım).*” Bkz. Lebîd b. Rebîa, *Divanü Lebîd*, s. 32.

ibadet (kulluk) ettiklerini “yeched” lafzıyla, usanmadıklarını ise “la zû se’me” lafzıyla ifade etmiştir.¹³⁷

- وَمِنْهُمْ مُلَفٌّ فِي جَنَاحِهِ رَأْسُهُ يَكَادُ لَذَكْرَى رَبِّهِ يَتَفَصَّدُ (1)
مِنْ الْخَوْفِ لَا دُوَّ سَامَةٍ مِنْ عِبَادَةٍ وَلَا هُوَ مِنْ طُولِ التَّعَبْدِ يَجْهَدُ (2)
وَحَرَّاسُ أَبْوَابِ السَّمَوَاتِ دُونَهُ قِيَامٌ لَدَيْهِ بِالْمَقَالِيدِ رُصَّدُ (3)

“Neredeyse Rablerini anmaktan kan ter içinde kalacak kadar başını tevazuyla eğmiş (iki büklüm olmuş) (melekler) vardır.” (1)

“Onların korkudan dolayı (Ona) ibadetten/kulluktan usancı yoktur ve kulluk etmenin uzunluğundan dolayı da (usanç sahibi değildirler) (bıkmadan, usanmadan kulluğa) devam eder, çabalarlar (yechedü)”¹³⁸ (2)

“Onlar ellerinde anahtarlar olan Göğün kapılarının bekçileridirler. Ayrıca onlar (gökte) gözetleme yaparlar” (3)¹³⁹

İbn Abbas bu şiiri Fussilet Suresinin “eğer onlar (o Mekke müşrikleri Allaha’a ibadet etmeye karşı) kibirlenirlerse (bilsinler ki) Rabbinin katındakiler gece gündüz O’nu tesbih ederler ve onlar bundan usanmazlar”¹⁴⁰ ayetindeki “usanmazlar” “la yes’emûn” ifadesini Nafi b. el-Ezrak’a açıklamak için istişhad etmiştir. İbn Abbas meleklerin Allah’a ibadetten hiç usanmayacaklarını ifade ederken, devamlı Allah’a ibadet ettiklerini, “la yesemûn” “usazmazlar”ın izahını beyitteki “yeched” “çabalarlar” lafzıyla açıklamıştır.¹⁴¹

2) Gevşeklik Göstermek-Rahat Bırakmak (رَحَاءٌ/رَخَاوَةٌ/رُخْوَةٌ/اسْتَرْخَى):

Gevşeklik göstermek, rahat bırakmak anlamındaki kullanımı ise Züheyr b. Ebî Sülmâ’nın şiirinde atı süren kişinin eğer ata kırbacını vurmaya devam ederse istediği yere onu götüreceği; gevşeklik eder atı rahat bırakırsa, kırbacı terk ederse gitmeyeceği şeklinde geçmektedir. Beyitte kamçıya devam edersen, atı zorlarsan

¹³⁷ Ümeyye b. Ebü’s-Salt (v. 8/630), **Divanü Ümeyye b. Ebü’s-Salt**, (Thk. Secî Cemil el-Cübeylî), Dar -u Sâder, Beyrut, 1998, ss. 38-48.

¹³⁸ Bu beyitin bir diğer tercümesi “Onlar korkudan ne ibadetten usanç duyar ne de ibadetin uzamasından yorulur” şeklinde de yapılabilir.

¹³⁹ Ümeyye b. Ebü’s-Salt, **Divan**, s. 41.

¹⁴⁰ Fussilet 41/38: “فَإِنْ اسْتَكْبَرُوا فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ”

¹⁴¹ Abdullah İbn Abbas, **Mesâilü Nâfi b. el-Ezrak an Abdullah b. Abbas**, (Thk. Muhammed Ahmed el-Dâli), el-Caffan al-Cabi, Kıbrıs, 1993, s. 120.

anlamında “in teched” lafzı kullanılmış ve bunun zıddı olarak kamçıyı terk edersen yani atı rahat bırakır, gevşeklik gösterirsen anlamında “in testerhi”¹⁴² lafzı kullanılmıştır.

جُمَالِيَّةٌ لَمْ يُبْقِ سِيرِي وَرَخَلْتِي عَلَى ظَهْرِهَا مِنْ نَيْهَا غَيْرَ مُحْفِدٍ (1)
مَتَى مَا تُكَلِّفُهَا مَآبَةً مَنَهْلٍ فَسُتَعْفَ، أَوْ تُنْهَكُ إِلَيْهِ، فَتَجْهَدَ (2)
تَرْدُهُ، وَلَمَّا يُخْرِجِ السَّوْطُ شَاوَهَا مَرْوَحًا، جَنُوحَ اللَّيْلِ، نَاجِيَةً الْغَدِ (3)
كَهَمَّكَ، إِنْ تَجْهَدُ تَجِدْهَا نَجِيحَةً صَبُورًا، وَإِنْ تَسْتَرْخِ عَنْهَا تَزِيدَ (4)

“(İyi besili olduğundan dolayı sırtı yağ bağlamış üzerine binilemeyen atı) ne zaman pınara götürmeye çalışsan (nafile, bin dereden su getirmen lazım.) direnerek seni uğraştırır sen de sonunda yorulursun.” (1-2)

“Kamçıyı çıkarınca onu suya götürürsün son derece süratli olur. Gece dinç olarak gittiği gibi ertesi günde hız kesmeden gider.” (3)

“Senin ihtiyacını karşılaması için ata zor kullanırsan (kamçıya devam edersen) onu hızlı ve sabırlı bulursun. Ama onu gevşek bırakırsan (kamçıyı terk edersen) serkeşlik eder, gitmez (bildiğini okur.)” (4)¹⁴³

3) Rahat olmak-Sakin olmak (رَاحٌ):

C-h-d’nin zıt anlamlılarından bir diğeri develerin sakın yürüyüşü, atın rahvan yürüyüşü veya denizin sakinleşmesi, kişinin nazik olması vb sakinlik, durgunluk, huzur, rahatlık, anlamlarına sahip olan “رها” “rahe” fiilidir.¹⁴⁴ Hâtim et-Tâî (v. m. 578) ile Haris b. Amr arasında geçen, eğer davet edilirse ziyaret etme sırasındaki mesafeyi betimleyen bir konuşmada Serat ile Hulbüt arasının biraz “zorlanarak, yorularak” “cehden” üç günde geçileceği Teyma’ya ise “rahat, sakın” “rahvan” bir yürüyüşle üç günde varılacağı şeklinde izah edilmektedir. Bu şiirdeki yolculuğun nasıllığının, kolaylık ve zorluğunun izahında “cehden” ve “rahvan” lafızları

¹⁴² Bu fiilin aslı yumuşaklık ve akıl hafifliği anlamına gelen üç harfli “رَخَا/رَخَوُ” “r-h-v” kökünden gelir. Altı harfli “استرخاء-استرخ-يسترخي-استرخى” şeklinde gelen kök ise beyitte geçen fiilin anlamı itibariyle bir şeyin sıkılıktan sonra rahat bırakılması anlamındadır. Örneğin “استرخى به الأمر” ifadesi “bir şeyin zorluk ve sıkıttan sonra kolay ve güzel olması” anlamında, “فرس رَخْوَة” ifadesi salıverilmiş at manasında, “الرَّحَاء” ifadesi ise atın yorulmaksızın istediği gibi adım atabilmesi için serbest bırakılması anlamındadır. Bkz. İbn Fâris, **Mekâyisü’l-Lüga**, Cilt: 2, ss. 501-502; İbn Sîde, **el-Muhkem**, Cilt: 5, s.295; İbn Manzur, **Lisanü’l-Arab**, Cilt: 14: ss. 314-315.

¹⁴³ Zühre b. Ebî Sülmâ, **Divan** (Thk. Hamdü Tammâs), s. 22.

¹⁴⁴ Bu fiilin (رها/رهو) anlamları için Bkz. Cevherî, **Sihâh**, Cilt: 6, ss. 2365-2366; İbn Fâris, **Mekâyisü’l-Lüga**, Cilt: 2, ss. 446-447; İbn Manzur, **Lisanü’l-Arab**, Cilt: 14: ss. 340-344.

birbirinin zıddı olarak “zorlanarak-yorularak” ve “kolaylıkla-rahatlıkla” anlamında kullanılmıştır.

إِنَّمَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكَ ، فَأَعْلَمْ سَبْرٌ تَسْعَ ، لِلْعَاجِلِ الْمُتَنَابِ (1)
فَثَلَاثٌ مِنَ السَّرَاةِ إِلَى الْحُلُبُطِ لِلْحَيْلِ ، جَاهِدًا ، وَالرَّكَابِ (2)
وَثَلَاثٌ يُرْدَنَ تَيْمَاءَ رَهْوًا وَثَلَاثٌ يُعَزَّرَنَ بِالْإِعْجَابِ (3)

“Bil ki seninle benim aramda hemen ziyaret etmek isteyen için dokuz günlük bir mesafe vardır” (1)

“Serat’tan Hulbüt’e at ile ve yürüyerek biraz yorularak, zorlanarak üç günde gidersin.” (2)

“Teymaya kolay, rahat bir yürüyüşle, sakın bir şekilde (rahvan yürüyüşle) üç günde varırsın, diğer üç günde de salına salına varırsın.” (3)¹⁴⁵

4) Durmak-Yavaşlamak (وَنَى/وَنِيًا/وَنِيًا)

Durmak, yavaşlamak anlamındaki kullanımı ise Nâbîga ez-Zübyânî’nin (v. m. 605) aşağıdaki beytinde geçen dişi eşek ile erkek eşeğin yan yana yolda gidişlerindeki tasvirde açık bir şekilde görülmektedir. Nâbîga dişi eşek yolda hızlanmaya çalışırsa erkek eşeğin de aynı şekilde hızlanacağını, dişi eşek ağır davranır, yavaşlarsa erkek eşeğin de aynı şekilde sırf dişi eşek yavaşladığı için yavaşlayacağını söylemektedir. Bu kullanımda “câhede” “çabalamak, gayret etmek” lafzıyla onun zıddı olan “وَنَى” “venâ”¹⁴⁶ “durmak, yavaşlamak” fiilleri birbirinin zıddı olarak kullanılmıştır.

إِذَا جَاهَدْتُهُ الشَّدَّ جَدًّا ، وَإِنْ وَنَتْ تَسَاقَطَ لَا وَانٍ ، وَلَا مُتَخَاذِلٌ

¹⁴⁵ Hâtîm et-Tâî (v. m. 578), **Divanü Hâtîm et-Tâî**, (Thk. Ahmed Reşâd), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 2002, s. 7.

¹⁴⁶ “Venâ-yenî-venen-venyen-vüniyyen/وَنَى-وَنِيًا-وَنِيًا-وَنِيًا” şeklinde gelen bu kökün anlamı bir işte yorgunluktan dolayı yapılan azalma, yavaşlamadır. Benzer şekilde bu kökün anlamı zayıflık gösterme ve ara vermedir. Arap, bir kişinin hala o şeyi/işi yaptığını, ara vermeden devam ettiğini belirtmek için “لَا بَنِي فُلَانٍ” ifadesini kullanır. Yine bir kişinin işte ara vermediğini veya yavaşlamadığını ifade etmek için “فُلَانٌ لَا بَنِي فِي أَمْرِهِ” ifadesi kullanılır. Devenin yorgun olduğunu belirtmek için ise “نَاقَةٌ وَانِيَةٌ” “nâkatün veniyeh” denir. Bkz. Halil b. Ahmed, **Kitabü’l-Ayn**, Cilt: 8, s. 403; İbn Düreyd, **Cemheretü’l-Lüga**, Cilt: 2, s. 996; Ezherî, **Tehzîbü’l-Lüga**, Cilt: 15, s. 398; Cevherî, **Sihâh**, Cilt: 6, s. 2531; İbn Manzur, **Lisanü’l-Arab**, Cilt: 15, s. 415. Kısacası bu kök “durmak, ara vermek, yavaşlamak, ağırdan almak” gibi anlamlara gelir.

“(Yan yana yürürken) dişi eşek daha hızlı yürümeye çalışırsa, erkek eşek de hızlanır; dişi eşek (ağır gider) yavaşlarsa erkek eşek de yorulmadan ve zayıflıktan dolayı değil, (dişi eşek yavaşladığı için) yavaşlar.”¹⁴⁷

5) Yumuşak-Nazik Olmak (تَهْوِيْدًا):

C-h-d'nin yumuşak, nazik olmak anlamındaki zıddının kullanımı ise Kays b. Zühayr'in (v. m. 580 sonrası) aşağıdaki beyitlerde geçen birçok topluluğa zorbaca davrandım, onların kanlarını döktüm, üstelik diyetlerini de ödemedim diyerek övgüsünü anlatırken söylediği “yumuşaklık mı biz de yumuşaklık zorbalıktan başka bir şey değildir” şeklindeki kullanımıdır. O “yumuşak, nazik, kibar davranma” anlamında “*hevâdeh*”¹⁴⁸ kelimesini kullanırken bunun zıddı olarak “zorlamak, zorbalık” anlamında “*tecâhed*” lafzını kullanmıştır.

أَجْهَلْتُ مِنْ قَوْمٍ هَرَقْتُ دِمَاءَهُمْ بِيَدِي وَلَمْ أَدْهَمْ بِجَنْبِ تَغَارَا (1)
إِنَّ الْهُوَادَةَ لَا هَوَادَةَ بَيْنَنَا إِلَّا التَّجَاهُدُ فَاجْهَدَنَّ فِزَارَا (2)

“Elimle kanlarını döktüğüm, Tiğara civarında diyetlerini de ödemediğim pek çok kimseye zorbalık yaptım (halim-selim davranmadım).”(1)

“Yumuşaklık mı? Bizde yumuşaklık ne gezer, bizde (yumuşaklık) zorlamaktır, zorbalıktır. Fizara'ya¹⁴⁹ zorbaca davranacağım (tüm gücümle üstlerine gideceğim, cihad edeceğim)” (2)¹⁵⁰

Nazik, yumuşak davranmaya benzer anlamda bir kullanım da Muhadram şairlerden Mâlik b. Nüveyre'nin (v. 11/634) divanında geçmektedir. Buradaki kullanımda ise cehd'in yani zorlamanın zıddı olarak “*in'âm*” “*ihsanda, lütufta bulunma*” şeklinde bir kullanım vardır.

¹⁴⁷ Nâbiga ez-Zübyânî (v. m. 605), **Divanü'n-Nâbiga ez-Zübyânî**, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), 2. Baskı, Dâru'l-Meârif, Kahire, 2009, s. 117.

¹⁴⁸ Bu kelime “تَهْوِيْدًا-يَهْوِدُ-هَوْدَ” kökünden gelmekte olup aslı yumuşaklık anlamındadır. Buradan hareketle de kavimler arasında yapılan barış (sulh) için de kullanılmıştır. Aynı şekilde aslı “الْهُوَادَةُ” “hevâdeh”ten gelen “التَّهْوِيْدُ” “tehvid” kelimesi ağır ağır yürümek anlamındadır. Yine “adam yürüyüşünde sakin/kibar olduğunda” “هَوْدَ الرَّجُلِ فِي السَّيْرِ تَهْوِيْدًا” ifadesi kullanılır ki aslı yumuşaklık ve sakinlik olan “hevâdeh” kelimesi de buradan (bu fiilden) türemiştir. Bkz. İbn Düreyd, **Cemheretü'l-Lüga**, Cilt: 2, s. 689; İbn Sîde, **el-Muhkem**, Cilt: 4, s. 412; İbn Manzur, **Lisanü'l-Arab**, Cilt: 3, s. 440.

¹⁴⁹ Kavim ismi, şairin zorbaca davranacağı kavmin ismidir.

¹⁵⁰ Kays b. Zühayr el-Absî (v. m. 580 sonrası), **Şi'ru Kays b. Zühayr**, (Thk. Adil Câsim el-Beyâtî), Matbaatü'l-Edeb, Bağdat, 1972, s. 41.

Mâlik, Kays b. Şüraka'nın elinde esir olan kardeşi Mütemmim'in fidyesi hakkında Kays b. Şüraka'ya hitaben şöyle demektedir:

هل أنت يا قيسُ شُرَكَاءُ مُنْعِمٍ أو الجهد إن أعطيتُهُ أنتَ قابله
“Ey Kays b. Şüreka sen kardeşimi serbest bırakarak bana ihsanda mı
bulunacaksın yoksa vereceğim fidyeyi kabul edip beni zorlayacak, yoracak
mısın?”¹⁵¹

1.1.3.1.3. Düşmana Karşı Cihad Etmek veya Düşmanın Cihad Etmesi

Cahiliye şiirlerinde c-h-d'nin düşman lafzıyla beraber kullanımı mevcut olup düşmana karşı bütün gücü harcamak anlamındadır. Bu kullanım Kur'ân'daki cihatla Kur'ân'ın “Allah yolu” yani “*fi sebilillah*” ilavesi dışında neredeyse birebir aynıdır. Lâdînî anlamdaki cihadın bu kullanımı Tarafe (v. m. 564), Amr b. Külsûm (v. m. 584), Lebîd b. Rebîa, Antere ve Hassân b. Sâbit'in şiirlerinde geçmektedir.

Muallâka şairlerinden olan Tarafe aşağıdaki beyitlerle akrabalıgı gözettüğinden akrabalarına bir sıkıntı geldiğinde hızla onlara yardıma koştuğundan bahsetmekte ve kendisine karşı akrabalıgı gözetmeyen amcaoğlu Mâlik'e sitemini dile getirmektedir. Bu sitemine rağmen onun başına bir bela, namusuna bir iftira, bir düşman saldırısı geldiğinde, “*düşman bütün gücüyle Mâlik'in üstüne geldiğinde*” “*in ye'tike el-â'deü bi'l-cehdi*” kendisinin de “*bütün gücüyle düşmana karşı cihad edeceğini*” “*eched*” düşmana karşı bütün gücünü harcayacağını söylemektedir.

وإن أَدْعَ لِلْجُلَى أَكُنْ مِنْ حُمَايَا وإن يَأْتِكَ الأعداءُ بالجَهْدِ أَجْهَدِ (1)
وإن يَقْدِفُوا بِالْقَذَعِ عِرْضَكَ أَسْقِهُمْ بكأسِ حِيَاضِ المَوْتِ قَبْلَ التَّهْدِيدِ (2)
“Ben büyük bir musibet esnasında çağrılırsam çağıran kimselerin (ırz ve haklarını) koruyanlardan olurum. Eğer düşmanlar bütün güçleriyle senin üzerine gelirlerse (seni onlara karşı korumak için) ben de bütün gücümle onların üstüne giderim (ben de onlara karşı cihad ederim).” (1)

“Onlar senin şerefine, namusuna kötü bir söz söylerse onları tehdit bile etmem, onlara ölüm şerbetini tattırırım.” (2)¹⁵²

¹⁵¹ Mâlik b. Nüveyre (v. 11/634), **Mâlik ve Mütemmim İbnâ Nüveyre el-Yerbû**, (Thk. İbtisam Merhûn es-Saffâr), Matbaatü'l-İrşad, Bağdat, 1967, s.77

¹⁵² Tarafe b. el-Abd (v. m. 564), **Divanü Tarafe b. el-Abd**, (Thk. Mehdi Muhammed Nâsiruddin), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002, ss. 26-27.

Lebîd b. Rebîa ise aşağıdaki beyitlerde kabilesinin gücüyle, asaletiyle övünmekte ve kabilesinin asaletinden dolayı düşmanlarına bir şey yapmadığını, buna rağmen “*hasımlarının düşmanlıkta ona karşı çok ileri gittiğini*” “*cehedû'l-adâvete*” ama övdüğü, övündüğü kabilesinin hasımlarının bu düşmanlığını engellediğini söylemektedir.

إِنِّي أَمْرٌ مَنَعْتُ أَرْوْمُهُ عَامِرٍ صَيَّمِي وَقَدْ جَنَنْتُ عَلَيَّ حُصُومُ (1)
جَهَدُوا الْعِدَاةَ كُلَّهَا فَأَصَدَّهَا عَنِّي مَنَاكِبُ، عِزُّهَا مَعْلُومُ (2)

“Ben öyle kişiyim ki hasımlarım bana zulme meyletmişken Beni Amir’in asaleti (kendi kabilesi) beni onlara zulmetmekten alıkoymuştur.” (1)

“(Yine de hasımlarım) bana düşmanlıkta çok ileri gittiler (bana karşı düşmanca cihad ettiler). Gücü herkesçe malum olan kabilem bu düşmanlıklarını bertaraf etti (düşmanlıklarına engel oldu).” (2)¹⁵³

Amr b. Külsüm de aşağıdaki beyitlerde düşmanlarını uyardığını, onun uyarılarını dikkate almayan nice düşmanını yok ettiğinden bahsetmektedir. Düşmanları ona nasıl davranırsa daha alasıyla kendisinin karşılık vereceğini, düşman onunla anlaşmak ister ona hoş davranırsa onun da buna daha hoş bir şekilde icabet edeceğini fakat aksi şekilde davranan nice düşmanına acımadığını bildirerek şöyle demektedir:

خُلُوا إِذَا ابْتَغَى الْحَالَا وَاسْتَحَبَّ الْجَهْدُ مُرَا (1)
كَمْ مِنْ عَدُوٍّ جَاهِدٍ بِالسَّيْرِ لَوْ يَسْتَطِيعُ شَرَا (2)
يَعْتَابُ عَرَضِي غَائِبًا فِإِذَا تَلَا فِينَا¹⁵⁴ أَفْشَعَرَا (3)

“Bana hoş davranıldığında ben de hoş davranırım. Bana zorluk çıkarıldığında da ızdırap olurum, (acı olurum).” (1)

“Elinden gelse bana kötülük yapabilecek, kötülük için her türlü çabayı sarfeden nice düşman (Cihad eden nice düşman) arkamdan atıp tutar. Ancak karşılaştığımızda tir tir titrer.” (2-3)¹⁵⁵

¹⁵³ Lebîd b. Rebîa, **Divanü Lebîd**, s. 103.

¹⁵⁴ Buradaki karşılaşma Kur’ân’da da birçok yerde geldiği üzere savaşmak, kapışmak için olan karşılaşmadır yoksa yolda rast gelme, denk gelme hadisesi değildir. Örneğin “Ey iman edenler toplu olarak kâfirlerle karşılaştığınız zaman, artık onlara arkalarınızı dönüp kaçmayın” يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحًّا فَلَا تُولُوهُمُ الْأَدْبَارَ (Enfal 8/15), “Kâfirlerle karşılaştığınız zaman onların boyunlarını vurun” (فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ) (Muhammed 47/4) ayetlerinde böyledir.

¹⁵⁵ Amr b. Külsüm (v. m. 584 veya 600), **Divanü Amr b. Külsüm**, (Thk. İmîl Bedî Yakub), Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1991, s. 95.

Düşmanın hasmına karşı cihad etmesi Cahiliye şairlerinde geçtiği gibi Muhadram şairlerden olan Hz. Peygamber'in şairi Hassân b. Sâbit'in şiirinde de aynı şekliyle geçmektedir. Hassan'ın kullanımı, “*adüvvin câhidin*” “*cihad eden düşman*”, Amr b. Külsûm'ün kullanımıyla neredeyse kelimelerin dizimi dahi birebir aynıdır. Hassân b. Sâbit, “Hz. Peygamber bir kavmin, topluluğun taraftarı olduysa o kavme ikramda bulunun” dediği bir şiirinde o topluluğun meziyetini sayarken¹⁵⁶ onlara karşı cihad eden nice düşmanın zelil olduğunu söylemektedir.

كَمْ مِنْ صَدِيقٍ هُمْ نَالُوا كَرَامَتَهُ وَمِنْ عَدُوٍّ عَلَيْهِمْ جَاهِدٍ جَدُّوْا

“Onlara karşı iyi olan nice dost şeref kazandı, onlara kasteden nice düşman da (onlara karşı her türlü kötülüğü yapmaya çalışan/Cihad eden nice düşman) zelil oldu”¹⁵⁷

Şiirlerinin başlıca konusu harb¹⁵⁸ olan Antere b. Şeddad da cihad lafzını bir şiirinde düşman lafzı ile beraber kullanmıştır. O sevgilisi Able'ye sitem ettiği ve kendi cengâverliğinden bahsettiği, süngüsüyle, atıyla övündüğü bir şiirinde “*ey gecenin felaketleri sağımdan solumdan gelerek bana savaş açın, tüm gücünüzle üstüme gelin, düşmanlık hususunda bana cihad edin, elinizden geleni yapın*” şeklinde şiirine başlarken cihad lafzını düşman lafzı ile beraber kullanmıştır.

حَارِبِي يَا نَائِيَاتِ اللَّيَالِي عَنْ يَمِينِي وَتَارَةً عَنْ شِمَالِي (1)

وَاجْهَدِي فِي عَدَاوَتِي وَعِنَادِي أَنْتِ وَاللَّهِ لَمْ تُلَمِّي بِبَالِي (2)

“Ey gecenin felaketleri kâh sağımdan kâh solumdan gelerek bana savaş açın.” (1)

“Bana düşmanlık ve benimle inatlaşma konusunda elinizden ne geliyorsa yapın (tüm gücünüzü harcayın/cihad edin). (Able sen beni umursamıyorsun) Vallahi benim umurumda değilsin.” (2)¹⁵⁹

Nitekim erken dönem sözlüklerinden olan Tehzîbü'l-Lüga'da da cihad lafzının “*düşmanca kişinin üzerine saldırma*” anlamı olduğu hususunda bir şiirden istişhada bulunulmuştur. Bizim Cahiliye şairlerinin şiirlerinde rastlamadığımız bu şiirdeki “*echedû*” lafzının kullanımı ise Cahiliye şairlerinin şiirlerinde kullandığı “*bütün gücüyle düşmanın üstüne gitmek*” anlamındaki kullanımla aynı anlamdadır.

¹⁵⁶ Şiirden bu topluluktan kastettiği kişilerin muhacirler olduğu anlaşılmaktadır.

¹⁵⁷ Hassân b. Sâbit, **Divan**, ss. 152-153.

¹⁵⁸ Antere, **Şerhu Divanı Antere**, s. 10.

¹⁵⁹ Antere, **Şerhu Divanı Antere**, s. 131.

Yani buradaki cihad lafzı da İslami terim anlamının dışında kişinin düşmanına karşı cihad etmesini, tüm gücüyle ona saldırmasını ifade etmektedir. Çünkü şair burada cihad lafzıyla düşmanca üzerine gelen bir kavimden bahsederek böyle bir durumda kendisinin de düşmanlarının üzerine gittiğini söylemektedir.

لَمَّا رَأَيْتُ الْقَوْمَ قَدْ أَجْهَدُوا ثُرْتُ إِلَيْهِمْ بِالْحُسَامِ الصَّعِيلِ

“Adamların bana karşı düşmanca üzerine geldiğini (cihad ettiğini) gördüğümde, ben de keskin kılıcımla onların üzerine doğru yürüdüm.”¹⁶⁰

Cahiliye şairlerinin şiirlerinde c-h-d kökü ve türevlerinin kullanıldığı anlamları başlıklar halinde şu şekilde tasnif edebiliriz:

1. Güç, kuvvet, takat
2. Zor, zorluk, meşakkat, zahmet
3. Çaba, gayret
4. Yorgunluk
5. Sert toprak, taşlık arazi
6. Zorlamak, yormak
7. Yorulmak, bitmek tükenmek, takatsiz kalmak
8. Çabalamak, gayret etmek, devam etmek
9. Elinden geleni yapmak, bütün gücü harcamak, çaba sarfetmek
10. Israr etmek, ısrarcı olmak
11. Var gücüyle yemin etmek, en kuvvetli yemin, Mina’daki kutsal yerlere yemin
12. C-h-d’nin eş anlamlısı sa’y: çalışmak, çabalamak
13. C-h-d ve zıt anlamlıları:
 - a. Bıkmak-usanmak
 - b. Gevşeklik göstermek-rahat bırakmak
 - c. Rahat olmak-sakin olmak
 - d. Durmak-yavaşlamak
 - e. Yumuşak-nazik olmak
14. Düşmana karşı cihad etmek veya düşmanın cihad etmesi, düşmana karşı bütün gücü harcamak (C-h-d’nin düşman ile kullanımı).

¹⁶⁰ Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, Cilt: 6, s. 27.

1.1.3.2. Muhadram Şiirlerinde Cihad

Muhadram şairlerin¹⁶¹ şiirlerinden vereceğimiz örnekler Cahiliye şairlerinin kullanımında da gördüğümüz düşmana karşı cihad veya düşmanın cihadı yönüyle olacaktır. Bunu vermedeki amacımız terim anlamındaki cihadın terimleşme sürecini ortaya koymak ve Ebû Hilâl el-Askerî'nin İslam'la ıstılah anlamı kazandığını söylediği cihadı Kur'an'ın ne şekilde terimleştirdiğini göstermektir. Muhadram şairlerden vereceğimiz örnekler vefat tarihlerine göre kronolojik olarak sıralanacaktır.

Öncelikle Ebu Talib'e¹⁶² ait olduğu söylenen divanda geçen, Suyuti'nin (v. 911/1173) el-Hasâisü'l-Kübra adlı eserinden alınan,¹⁶³ bir beyitle başlamak istiyoruz.¹⁶⁴ Busra'da üç Yahudi'nin çocuk Peygamber'e (Hz. Muhammed) zarar vermeye niyetlendiği ama Rahip Bahira'nın Hz. Peygamber'i koruduğunun anlatıldığı beyitler şu şekildedir:

(1) لَهُ بَعْدَ تَكْذِيبٍ وَطُولِ بَعَادٍ	فَقَالَ لَهُمْ قَوْلًا بَحِيرًا وَأَيْمَنُوا
(2) وَجَاهَدَهُمْ فِي اللَّهِ كُلَّ جِهَادٍ	كَمَا قَالَ لِلرَّمْطِ الَّذِينَ تَهَوَّدُوا
(3) فَإِنَّ لَهُ إِصْرًا كُلَّ مَصَادٍ	فَقَالَ وَمَنْ يَشْرِكْ لَهُ النَّصْحُ رَدَّةٌ
(4) لَفِي الْكُتُبِ مَكْتُوبٌ بِكُلِّ مِدَادٍ	فَإِنِّي أَخَافُ الْحَاسِدِينَ وَإِنَّهُ

¹⁶¹ Sünnet olmamak, nesebi karışık olmak anlamındaki “hadrama” kökünden gelen Muhadram kelimesi Edebiyat âlimlerine göre hem Cahiliye hem de İslam döneminde yaşamış veya iki dönemde de eser veren şairlere verilen bir isimdir. Bkz. Mehmet Efendioğlu, “Muhadramun”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2005, Cilt: 30, ss. 395-396. Bizim Muhadram şiirleri ile kastımız ise Kur'an'ın terimleştirdiği kelimeleri onların da Kur'an'ın terimleştirmesine göre kullanmasıdır. Biz bu şekilde olan şiirleri Muhadram şiirleri olarak isimlendirdik. Çünkü onların Cahiliye döneminde yazdıkları şiirlerin Cahiliye şairlerinin şiirlerinden bir farkı yoktur. Nitekim biz onların bu tarzdaki bazı şiirlerini Cahiliye şiirleri içinde ele aldık.

¹⁶² Ebu Talib'in Muhadram şair olup olmadığı kesin olmamakla beraber genel olarak o ya Cahiliye şairleri veya Muhadram şairler arasında sayılmaktadır. Biz araştırma konumuz açısından ona ait olduğu söylenen şiiri Muhadram şairler kısmına koymamız daha uygun olduğu için Ebu Talib'i burada aldık.

¹⁶³ Celalleddin Abdurrahman b. Ebubekir es-Suyuti (v. 911/1173), **el-Hasâisü'l- Kübra**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts., Cilt: 1, s. 144; Ebu Talib Abdümenaf b. Abdilmuttalib (v. m. 619), **Divanü Ebu Talib**, (Thk. Muhammed et-Tunacı), Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1994, s. 38.

¹⁶⁴ Ebu Talib divanında geçen Rahip Bahira'nın çocuk Peygamberi korumasına dair anlatılan olayla ilgili Ebu Talib'e ait olduğu söylenen beyitler, İbn İshak'ın (v. 151/768) Sire'sinde ve İbn Asakir'in (v. 571/1176) Tarihu Dimeşk adlı eserlerinde bu beyitler ve beyitlere ilaveten aynı anlamda başka beyitlerle beraber geçmektedir. Bkz. Muhammed b. İshak, **Siret-ü İbn İshak** (v. 151/768), (Thk. Süheyl Zekkâr), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1978, ss. 76-78; Ebü'l-Kâsım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh, İbn Asâkir (v. 571/1176), **Tarihu Dimeşk**, (Thk. Amr b. Garâme el-Amravi), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995, Cilt: 3, ss. 13-14.

“Tekzip etmeleri ve İmana uzak olmalarından sonra Bahira Onlara (Yahudilere) etraflı bir söz söyledi ve onları ikna etti.” (1)

“Yahudi olan topluluğa da nitekim anlattı. Ve onlarla Allah için hakkıyla cihad etti (Allah için epeyce mücadele etti).” (2)

“Bahira dönün diye (Ebu Talib’e) nasihat etmeye devam etti. Çünkü (bu çocuk/Hz. Peygamber) bütün gözetleme yerlerinde dört bir yandan takip edilmektedir dedi. (Yani Yahudiler bu çıkacak yeni peygamberi aramaktadır). (3)

“(Bahira dedi ki) Ben hasetçilerin (bu çocuğa) zarar vermesinden korkuyorum. Çünkü o (peygamber’in geleceği) bütün ayrıntılarıyla kitaplarda yazılıdır.” (4)¹⁶⁵

Biz İbn İshak (v. 151/768), İbn Asakir (v. 571/1176) ve Suyuti’nin eserlerinde de mevcut olan bu beyitlerin Ebu Talib’e ait olmadığı ve çok daha sonra ona nisbet edildiği kanaatindeyiz. Çünkü Rahip Bahira olayı Müslümanlar ve Hristiyanlar arasında birbirinden çok farklı şekilde ele alınmaktadır. Müslümanlar bu olayı Hz. Peygamber’in peygamber olacağının Rahip Bahira gibi Ehli kitap erbabınca daha Hz. Muhammed çocukken dahi bilindiğine delil şeklinde kullanmaktadırlar. Hristiyanlar ise Rahip Bahira olayını Hz. Muhammed’in Kur’ân’ı ondan aldığını yani İslam’ın orijinal bir din olmadığını iddia etmek için kullanmaktadırlar. Onlar bir keşif olan Bahira’nın Medine’ye yerleştiğini ve Hz. Muhammed için Kur’ân’ı derlediğini iddia etmektedirler. Batılı araştırmacı Gottheil “*Bir Hristiyan Bahira Efsanesi Bir Tahrif Örneği (XI-XII. yüzyıl)*” çalışmasında hem Süryanice hem de Arapça nüshalardan incelediği bu olay için araştırmasının başında “*Burada yayımladığım metinler tarihi rivayetlerin, bir karşıt görüşü savunmak adına nasıl tahrif edilebildiğinin dikkat çekici bir örneğidir*” diyerek metinlerdeki tutarsızlık ve anakronizme dikkat çekmekte ve bunun dinler arası çekişmeden dolayı 11-12. yüzyılda üretildiğini söylemektedir.¹⁶⁶

¹⁶⁵ Ebu Talib, **Divan**, s. 38.

¹⁶⁶ Richard James Horatio Gottheil (1862-1936), **Bir Hristiyan Bahira Efsanesi Bir Tahrif Örneği (XI-XII. yüzyıl)**, (Trc. Fatimetüz Zehra Kamacı) İnkılab Yayınları, İstanbul, 2008, s. 1. Gottheil Hristiyan varyantın uydurma olduğunu söylerken İslamî varyantı hakkında bir yorumda bulunmamıştır. İbn İshak ve İbn Hişam’ın Siret’lerinde Rahip Bahira ile Ebu Talib’in buluşması tek varyant şeklinde anlatılırken (İbn İshak, **Sire**, s.75; İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 183) Suyuti’de iki farklı şekilde anlatılmaktadır. Birinci anlatımda Bahira, çocuğu (Hz. Peygamber) koruması hakkında Ebu Talib’e nasihatte bulunurken Yahudiler bu çocuğu tanır ve ona zarar verirler

Bununla beraber bu beyitler¹⁶⁷ doğru kabul edilirse “Bahira onlarla (Yahudi grupla) Allah yolunda var gücüyle cihad etti/mücadele etti”¹⁶⁸ şeklindeki ifade, cihadın kelime anlamıyla ilgili bir kullanımdır. Bu ikinci ihtimal zayıf gözükmemektedir. Çünkü bu şiirin, şiirle uğraşanlarca Ebu Talib’e aidiyeti şüpheli görülmektedir.¹⁶⁹ İbn Hişam’ın Rahib Bahira ile karşılaşma hadisesini İbn İshak gibi anlatmasına ve eserine birçok şiir almasına rağmen bu şiirleri almaması da bu şüpheyile alakalı olsa gerektir.

Bu beyitlerin Ebu Talib’e aidiyetinin şüpheli görülmesinin diğer bir nedeni ise Ebu Talib’in Müslüman olmadan müşrik olarak ölmesidir.¹⁷⁰ İlk defa Allah’la cihadın yanaya yani “Allah yolunda cihad” şeklinde beraber kullanılması Kur’ân’da Hac Suresinin son ayetinde geçmektedir. Hac Suresinin nüzul tarihi göz önüne

şeklinde; ikinci anlatımda bu çocuğu Şam’a götürme Rumlar onu tanıır ve onu öldürmek isterler şeklindedir. Bkz. Suyuti, **el-Hasâis**, Cilt: 1, s. 124. Bu farklı anlatımlar da bu hadisenin olmadığını ve dinler arası rekabetten dolayı uydurulduğunun diğer bir delilidir. Hz. Peygamber’in hem küçükken amcası Ebu Talib ile beraber hem de gençliğinde kendisinin Şam’a ticaret için yolculuk yapması mümkündür. Çünkü Kur’ân’da Kureyş Suresinde de belirtildiği üzere ticaretle uğraşan Kureyş’in yazın Şam’a olan ticaret yolculukları vardır. Lakin Kur’ân’ın ifadesiyle Hz. Peygamber için peygamberliği öncesiyle ilgili olarak “*sen kitap nedir, iman nedir bilmezdin*” (Şura 42/52) denilirken bulutun Hz. Peygamberi gölgelemesi, ağacın onu gölgelemek için eğilmesi ve Bahira’nın bunu fark etmesi gibi rivayetlerin Gottheil’in de dediği gibi dinler arası rekabet sonucu sonradan uydurulduğu fikrini ihsas ettirmektedirler. Bir diğer delil ise tarihen de vuku bulduğu şüpheli ve tartışmalı olan çocuk peygamber’in Şam yolunda Rahip Bahira ile karşılaşması hadisesi İbn Hişam’ın (v. 218/833) Sire’sinde ve İbn Sad’ın (v. 230/845) **et-Tabakatü’l-Kübra**’sında geçmekte fakat burada da Ebu Talib’in bu beyitleri bulunmamaktadır. Bkz. Ebü Abdillâh Muhammed İbn Sa’d b. Menî (v. 230/845), **et-Tabakatü’l-Kübra**, (Thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü’l-Hâncı, Kahire, 2001, I, 128-129; Mustafa Fayda, “Bahira”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1991, Cilt: 4, ss. 486-487.

¹⁶⁷ Busra’da Hz. Peygamber 9 ya da 12 yaşındayken Rahib Bahira’nın onu Yahudilerden korumasının anlatıldığı Allah’la cihadın yan yana kullanıldığı beyitler.

¹⁶⁸ Ebu Talib, **Divan**, s. 38.

¹⁶⁹ Mustafa Fayda, **Bahira**, ss. 486-487.

¹⁷⁰ Ebu Talib hakkında indiği rivayet edilen “إِنَّكَ لَا تَهْدِي مَنْ أَحْبَبْتَ وَلَكِنَّ اللَّهَ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ أَعْلَمُ” “(Ey Muhammed) şüphesiz sen dilediğini hidayete erdiremezsin, Allah dilediğini hidayete erdirir. Muhakkak doğru yolda olanları en iyi bilen O’dur.” (Kasas 28/56) ayetinin Hz. Peygamber’in Ebu Talib’ten ısrarla Müslüman olmasını istemesi üzerine indiği rivayet edilmektedir. Bkz. Ebü’l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Vâhidî (v. 468/1076), **Esbâb-u Nüzûli’l-Kur’ân**, Kemal Besyûni Zağlûl), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1990, ss. 347-348. Ebu Talib’in iman edip etmediği konusundaki Şii ve Sünni kaynaklardaki görüşleri derleyen ve bunun üzerinde bir araştırma yapan Halil İbrahim Bulut bu konuda üç görüşün olduğunu Sünni âlimlerin çoğunluğunun Ebu Talib’in iman etmediği, Şii âlimlerin ise hepsinin iman ettiği görüşünde olduğunu diğer bir grubun ise çekimser kaldığını belirtmektedir. Her iki kesimin bu konudaki akli ve nakli delillerini sunan ve tartışan Bulut bu konuda ihtilafın çıkmasının asıl nedeninin ise Hz Ali ile Muaviye arasındaki siyasi kavgadan kaynaklı olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Halil İbrahim Bulut, **Şii-Sünni Polemiğinde Ebu Talib ve Dini Konumu**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2011, ss. 107-200. Bu konuda Şii ulemanın özellikle Hz Peygamber’in bütün soyunun şirkten uzak ve iman ehli olduğunu söylemesinde imamet inancının, imamların masum olduğu inancının bir uzantısı olduğu gözükmemektedir.

alındığında ise surenin Mekke döneminin sonu veya hicret esnasında yani Mekke döneminde indiği anlaşılmaktadır.¹⁷¹ Cihadın İslam’la beraber ve Müslümanların kullanımında Kur’ân’la beraber dini bir anlam kazandığı göz önünde bulundurulduğunda Müşrik olarak vefat eden Ebu Talib’in cihadı bu şekilde dini bir anlamda kullanması mümkün gözükmemektedir. Ayrıca Ebu Talib’e ait olduğu söylenen beyitlerde geçen cihadın Allah ile yan yana kullanımı neredeyse Hac Suresinin son ayetindeki “وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ” “Allah yolunda hakkıyla cihad edin”¹⁷² ayetiyle benzer bir kullanımdır. Bu benzerlik de beyitlerin daha sonra imal edildiği ve Ebu Talib’e nisbet edildiği ihtimalini daha da kuvvetlendirmektedir.

Bütün bu ihtimallerin dışında var olan rivayetler sahih kabul edilirse bu beyitler Ebu Talib’in Rahib Bahira’nın Hz. Muhammed’i korumasını anlattığı diğer beyitlerle beraber değerlendirildiğinde bunun Kur’ânî terim anlamıyla değil, cihad’ın bütün gücü harcamak anlamındaki diğer kullanımı gibidir.¹⁷³ Aynı olayın anlatıldığı diğer beyitler ise şu şekildedir:

قَوْمٌ يَهُودٌ قَدْ رَأَوْا مَا قَدْ رَأَوْا ظِلَّ الغمامَةِ ثَاغِرِي الأَكْبَادِ (1)
ثَارُوا لِقَتْلِ مُحَمَّدٍ فَنَهَاهُمُو عَنْهُ وَجَاهَدَ أَحْسَنَ التَّجْهَادِ (2)

“Yahudi bir topluluk onun ciğerlerini sökmek üzereyken bulutların gölgesinde göreceklerini gördüler.” (1)

“Muhammed’i öldürmeye yeltendiler de o (Bahira) onlara mani oldu ve en iyi şekilde mücadele etti (nasıl mücadele edilmesi gerekiyorsa o şekilde mücadele etti).” (2)¹⁷⁴

دَرِيسًا وَتَمَامًا وَقَدْ كَانَ فِيهِمْ زَيْرًا وَكُلَّ الْقَوْمِ غَيْرِ نِيَامِ (1)
فَجَاؤُوا وَقَدْ هُمَا بِقَتْلِ مُحَمَّدٍ فَرَدَّهُمْ عَنْهُ بِحَسَنِ خِصَامِ (2)
بِتَاوِيلِهِ التَّوْرَةَ حَتَّى تَفْرُقُوا وَقَالَ لَهُمْ مَا أَنْتُمْ بِطَغَامِ (3)

¹⁷¹ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, ss. 111-112; Semerkandî, **Bahru’l-Ulûm**, Cilt: 2, s. 447; Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm es-Sa’lebi en-Nisâbüri (v. 427/1035), **el-Keşf ve’l-Beyân fî Tefsiri’l-Kur’ân**, (Thk. el-İmam Muhammed b. Âşur), Dar-u İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 2002, Cilt: 7, s.5; Muhammed b. Ahmed el-Kurtubî (v. 671/1273), **el-Câmiu li’Ahkâmi’l-Kur’ân**, (Thk. Ahmed el-Berduni ve İbrahim İtfıyyiş), Daru’l-Kütübi’l-Mısırî, Kahire, 1964, Cilt: 12, s. 1; Ebü’l-Fidâ İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesir (v. 774/1373), **Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim**, (Thk. Sami b. Muhammed Sellame), Dar-u Tayyibe, Riyad, 1999, Cilt: 5, s. 389.

¹⁷² Ebu Talib’in beyitinde “وَجَاهَدَهُمْ فِي اللَّهِ كُلَّ جِهَادٍ” şeklindedir.

¹⁷³ Fakat bu ihtimal çok daha düşüktür. Aslında bu beyitlerde Allah’la cihad’ın Kur’ân’daki gibi yan yana kullanılması bu olayın daha sonra uydurulmuş olma ihtimalini daha da güçlendirmektedir.

¹⁷⁴ Ebu Talib, **Divan**, s. 39; İbn İshak ve İbn Asakir’deki kullanımı şu şekildedir: “وَأَجْهَدَ أَحْسَنَ الإِجْهَادِ” Bkz. İbn İshak, **Sire**, s. 76; İbn Asakir, **Tarih-u Dimeşk**, Cilt: 3, s. 13.

“Derîs, Temmâm ve Zebir’de (vardı onların yanında) bütün herkes teyakkuzdaydı” (1)

“Onlar geldiler ve Muhammed’i öldürmeye niyetlendiler de o (Bahira) onları engelledi, onlarla en güzel şekilde mücadele etti” (2)

“(Bu konuda) onlara Tevrat’tan izahlar getirdi de sonunda onlar görüş ayrılığına düştü. Bahira, onlara: Siz çapulcu kimseler değilsiniz (insanların şerefliлерisiniz), dedi. ” (3)¹⁷⁵

Müslüman olan Muhadram şairlerin cihad lafzını kullanımında ise cihadın Kur’ân’la beraber kazandığı dini anlam açık bir şekilde görülmektedir. Hz. Ebubekir’in (v. 13/634) divanında geçen kendisinin Kur’ân’a inandığını, Ahmed’i tasdik ettiğini belirttiği ve namaz, oruç, hac, emri bi’l-maruf ve nehyi an’il-münkerin de geçtiği bir şiirinin devamında Allah yolunda cihad ettiğini söylediği bir beyiti geçmektedir. Bu beyitte cihadın Kur’ân’da Medenî Surelerde geçen savaş anlamındaki kullanımıyla geldiği ve ganimetle de çok yakın bir bağlantısının olduğu gözükmemektedir. Buradaki Allah’ın düşmanlarına karşı cihad etme durumu ise Kur’ân’ın cihadın anlam sahasına getirdiği bir durumdur. Cahiliye’de de mevcut olan cihad da ise Allah’ın düşmanlarına değil kişinin ve kabilenin düşmanlarına karşı cihad etme söz konusu idi.

وَجَاهَدْتُ فِي اللَّهِ أَعْدَاءَهُ أَلْ
لَّذِينَ يَحْمِلُونَ رُبُّنَا يَحْمِلُونَ (1)
وَنَقَلْنَا اللَّهُ أَمْوَالَهُمْ
فَنَاسَرُّهُمْ بَعْدَمَا نَقَلْنَا (2)

“Rabbimizin tuzak kurduğu O’nun düşmanlarına karşı Allah yolunda cihad ettim” (1)

“Allah onların mallarını bize ganimet olarak verdi biz de onları savaştıktan sonra esir aldık.” (2)¹⁷⁶

Aşağıdaki beyitte ise Hz. Ebubekir cihadın hem savaş anlamını kastetmekte hem de en genel anlamdaki “bütün gücü harcamak” “bezele el-cehd” ifadesini “bezelû lillahi cehde nüfûsihim” “Allah yolunda bütün güçlerini harcadılar” anlamında kullanmıştır.

¹⁷⁵ İbn İshak, Sire, s. 77; İbn Asakir, Tarih-u Dimeşk, Cilt: 3, s. 14. Ebu Talib Divan’ında son beyit şu şekildedir: “بتأويله التوراة حتى تَيَقَّنُوا وقال لهم رُبُّنَا أَشَدَّ مَرَامٍ” “bu konuda) onlara Tevrat’tan izahlar getirdi taki onlar da buna kani oldular...” Bkz. Ebu Talib, Divan, s. 88.

¹⁷⁶ Ebubekir, es-Sıddık (v. 13/634), Divanü Ebubekir, es-Sıddık, (Thk. Raci el-Esmer), Dar-u Sâdir, Beyrut, 2007, ss. 65-66.

وَكَمْ بَدَلُوا لِلَّهِ جَهْدَ نَفْسِهِمْ فَصَارُوا بِذَاكَ الْبَدَلِ مِنْ سَادَةِ الْوَرَى (1)
فَهُمْ خَيْرُ الرَّحْمَانِ مِنْ كُلِّ مُشْرِكٍ وَكُلِّ يَهُودِيٍّ وَمَنْ قَدْ تَنَصَّرَا (2)

“Niceleri Allah için sahip oldukları bütün gücü harcadılar ve bu güç harcamayla insanların efendilerinden oldular” (1)

“Onlar müşrik, Yahudi ve Hristiyanların hepsinin içinden Rahmanın seçip ayırdıklarıdır” (23)¹⁷⁷

Hassân b. Sâbit’in aşağıdaki beyitte câ-he-de’nin ismi faili olan “mücahid”i Kur’ân’daki anlamıyla kullandığı görülmektedir. Hz. Ebubekir cihatla ganimet arasında ilişki kurarken Hassân b. Sâbit de cihad ile şehitlik arasında bir bağlantı kurmuştur.

وَمِمَّا قَتِلَ الشَّعْبِ أَوْسُ بْنُ ثَابِتٍ شَهِيداً ، وَأَسَى الذِّكْرِ مِنْهُ الْمَشَاهِدُ (1)
وَمَنْ جَدُّهُ الْأَدْنَى أَبِي ، وَابْنُ أُمِّهِ لِأُمِّ أَبِي ذَاكَ الشَّهِيدُ الْمُجَاهِدُ (2)

“Uhud şehidi (patika da öldürülen) Evs b. Sabit bizdendir. Bütün savaşlar onun adını yüceltmektedir (bütün savaşlara katılmıştır)” (1)

“Soyumuz sopumuz bir olan¹⁷⁸ işte bu mücahid (cihad eden) şehittir.” (2)¹⁷⁹

Hassân b. Sâbit’in bu beyitinde “mücahid”, “şehid”in sıfatı olarak gelmiştir. Burada mücahid’ten kastedilen ise Allah yolunda savaşan kişidir. Buradaki anlam cihad’ın terim anlamdaki değişiminin hangi yöne doğru olduğunu bariz bir şekilde göstermektedir. Düşmana karşı cihad başlığı altında örnek verdiğimiz hem Amr b. Külsüm hem de Hassân b. Sâbit’in bir şiirinde câ-he-de’nin diğer ismi faili olan “câhid” lafzı düşmanın sıfatı (adüvvîn câhidin) olarak kullanılmış iken burada mücahid şehid’in sıfatı olarak kullanılmıştır. Bu durum bize açık bir şekilde cihadın terim anlamındaki kullanımının, Cahiliye ile İslam arasındaki farkının, dini olmayan bir anlamdan dini bir anlama kayma şeklinde olduğunu göstermektedir. Çünkü Cahiliye şairlerinin şiirlerinde cihadın şehitlikle hiçbir irtibatı bulunmamaktadır. Cahiliye şiirinde cihad “Allah yolunda cihad etmek” şeklinde değil; kişinin düşmanlarına karşı gösterdiği kahramanlığı ve kişinin kabilesini, akrabalarını korumakla, savunmakla övündüğü bir anlamda, yani “la dini” bir anlamda kullanılmaktadır. Hassân b. Sâbit’in şiirinde de görülen kavmini övme durumu

¹⁷⁷ Ebubekir es-Sıddık, **Divan**, s. 70.

¹⁷⁸ Bu beyitin literal anlamı “Onun yakın dedesi/atası benim babamdır, Onun annesinin oğlu da babamın annesinden doğmadır” şeklindedir.

¹⁷⁹ Hassân b. Sâbit, **Divan**, s. 76.

devam etmekle birlikte burada kişinin kendi ve kavmi için değil Allah yolunda cihad etme ve bu uğurda şehit olma durumu söz konusudur.

Hassân b. Sâbit'in aşağıdaki beyitlerinde ise Ensar'ın Allah'ın dinine yardım etmeleri ve bundan dolayı Ensar (yardım edenler) diye isimlendirilmesi, Allah yolunda cihad etmeleri yani savaşmaları ve muhacirlere kucak açmaları ele alınmaktadır. Bu beyitler Cahiliye şiirlerinde lâdini bir anlamda kullanılan cihadın İslam ve Kur'ân'la beraber dini anlama kaydığını gösteren örneklerinden bir diğeridir. Çünkü bu beyitlerde cihadın Cahiliye şiirlerinde de mevcut olan savaşmak anlamındaki kullanımın yanı sıra Cahiliyede olmayan “din (dini koruma) uğrunda savaşmak”, “Allah yolunda savaşmak/cihad etmek” anlamları vardır. Beyitlerde harp, kılıç ve cihadın kullanılması cihadın savaş anlamındaki kullanımına, Allah yolu, bu uğurda sıkıntılara katlanma, Allah'ın dinine yardım etme şeklindeki ifadelerin bulunması ise cihadın din uğruna, Allah rızası uğruna yapılan bir savaş olduğu anlamına gelmektedir.

سَمَّاهُمُ اللَّهُ أَنْصَارًا لِنَصْرِهِمْ
وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ، وَاعْتَرَفُوا
وَالنَّاسُ أَلْبَّ عَلَيْنَا ، ثُمَّ لَيْسَ لَنَا
إِلَّا السُّيُوفُ وَأَطْرَافُ الْقَنَا ، وَرَزَّ (3)
دِينَ الْهُدَى ، وَعَوَانُ الْحَرْبِ تَسْتَعِزُّ (1)
لِلنَّائِيَاتِ فَمَا حَامُوا وَلَا ضَجُّوا (2)

“Durmaksızın art arda gelen savaşlarda hidayet dinine yardım ettikleri için Allah onları Ensar olarak isimlendirdi.” (1)

“Onlar Allah yolunda cihad ettiler ve sıkıntılara katlandılar, ne korktular ne de bundan rahatsız oldular.” (2)

“Bu insanlar kılıçlarımızdan başka hiçbir şeyimiz yokken bize yardım ettiler, bize sığınak oldular.” (3)¹⁸⁰

Aynı şekilde Hassân b. Sâbit'e ait aşağıdaki beyit de cihadın Kur'ân'la beraber kazandığı dini anlama vurgu yapmaktadır. Çünkü beyitte cihadın sevabından bahsedilmektedir. Sevap ve günah olgusu ise dini bir olgudur ve Nafi b. Büdeyl de Bi'ri Maûne'de şehit edilen sahabedir. Bu beyit de Hassân b. Sâbit'in Nafi b. Büdeyl'in şehadeti üzerine söylediği bir beyitidir. Yani burada da Kur'ân'la beraber cihadın semantik sahasına giren şehitlik ile cihad arasında sağlam bir irtibat kurulmuştur.

رَحِمَهُ اللَّهُ نَافِعُ بْنُ بُدَيْلٍ
رَحْمَةُ الْمُشْتَهَى ثَوَابُ الْجِهَادِ

¹⁸⁰ Hassân b. Sâbit, **Divan**, s. 120.

“Allah Nafi b. Büdeyl’e cihad sevabını arzulayana rahmet ettiği gibi rahmet etsin.”¹⁸¹

Hassân b. Sâbit’in aşağıdaki beyitlerinde de cihadın, cihad kavramının Cahiliye’den İslam’a geçiş sürecinde kazandığı lâdini anlamdan dini anlama geçişini görmek mümkündür. Bu beyitlerde Cahiliye şiirlerinde de var olan savaş anlamında veya her türlü kötülüğü yapmak anlamında yani düşmanın düşmanına kasdetmesi, düşmanına karşı elinden geleni yapması anlamındaki cihadın kullanımı var olduğu gibi Kur’ân’la beraber gelen dini anlam, özellikle Tevbe Suresinde geçen “Ehli kitaptan... onlar size boyun eğip cizye verene kadar onlarla savaşın”¹⁸² anlamındaki anlam da mevcuttur.

وَمِنْ عَدُوِّ عَلَيْهِمْ جَاهِدٍ جَدُّوْا (1)	كَمْ مِنْ صَدِيقٍ لَهُمْ نَالُوا كَرَامَتَهُ
فَمَا وَى نَصْرُهُمْ عَنْهُ وَمَا نَزَعُوا (2)	أَعْطُوا نَبِيَّ الْهُدَى وَالْبِرِّ طَاعَتَهُمْ
أَوْ قَالَ عُوْجُوا عَلَيْنَا سَاعَةً ، رَبُّعُوا (3)	إِنْ قَالَ سِيرُوا أَجِدُوا السَّيْرَ جُهْدَهُمْ
أَهْلُ الصَّلِيبِ ، وَمَنْ كَانَتْ لَهُ الْبَيْعُ (4)	مَا زَالَ سَيْرُهُمْ حَتَّى اسْتَفَادَ لَهُمْ

“Onlara (muhacirler, Müslümanlar) karşı iyi davranan nice dost şeref kazandı, onlara kasteden nice düşman da (onlara karşı her türlü kötülüğü yapmaya çalışan/cihad eden nice düşman) zelil oldu” (1)

“Onlar iyilik ve hidayet Peygamber’ine itaat ettiler ona yardım etmede yılmadılar ve onu bir an yalnız bırakmadılar.” (2)

“Peygamber onlara sefere çıkın dediğinde onlar seferin hakkını verdiler bir an yerinizde kalın dediğinde de yerlerinde kaldılar.” (3)

“Onların ilerleyişi Ehli Salib’in boyun eğmesine dek ve anlaşmasına dek (zimmîliği kabul etmesine dek) devam etti” (4)¹⁸³

Beyitteki “aduvvin câhidin” “kasteden düşman/cihad eden düşman” ifadesi cihatla, savaşla bağlantılı bir durumda geçmekle beraber anlam din dışı bir anlamdır. Çünkü düşmanın onlara, muhacirlere-Müslümanlara, karşı cihad etmesi söz

¹⁸¹ Hassân b. Sâbit, **Divan**, s. 100. Divandaki ikinci mısra şöyledir: “أَشْكُرُ الْقَوْمَ إِذَا مَا ... أَشْكُرُ الْقَوْمَ”. Bu şiir bazı kelime farklılıklarıyla beraber İbn Hişam’ın Sire’sinde Abdullah b. Ravaha’nın Nafi b. Büdeyl’e ağlayarak söylediği bir şiir olarak geçmektedir: “... رَحِمَهُ اللَّهُ نَافِعٌ بِنُ بَدِيلٍ”. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 188. Bizim anlatmak istediğimiz durum açısından şiirin Hz. Peygamber’in iki şairinden birine ait olması arasında bir fark yoktur.

¹⁸² Tevbe 9/29: “قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا... ”

¹⁸³ Hassân b. Sâbit, **Divan**, ss. 152-153.

konusudur. Bu da Amr b. Külsüm'ün şiirinde de geçen “*aduvvin cahidin*” anlamındaki kullanımla aynı anlamdadır. Her iki şairin kullanımında da cihad eden karşı düşmandır.¹⁸⁴ Müslüman olmayan kişinin Müslümana karşı savaşı cihad sayılamayacağı için Hassân b. Sâbit'in bu kullanımı da lâdini anlamdaki cihad ile aynı anlamdadır. Hassân b. Sâbit'in devam eden beyitlerde ise Hz. Peygamber'in Müslümanlara sefere çıkın dediğinde çıktıklarını, durun dediğinde durduklarını, Müslümanların ilerleyişinin Ehli Salib'in (Ehli kitap) Müslümanlara boyun eğene ve zimmîliği kabul edene dek sürdüğünü söylemesi ise Cahiliye cihadında olmayan dini anlam daha açık ifadeyle dini uğruna savaşma anlamıdır.

Bir diğer Muhadram Şair Nâbîga el-Ca'dî'nin (v. 65/685) beyitlerinde de cihada eklenen dini anlam görülmektedir. O aşağıdaki beyitlerde Allah Resûlü'ne tabi olduğunu ve çok geniş bir coğrafyada cihad ettiğini, savaştığını, belirtmektedir.

تَبِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ إِذْ جَاءَ بِأَهْدَى
وَيَتْلُو كِتَابًا كَالْمَجْرَى نِيرًا (1)
وَجَاهَدْتُ حَتَّى مَا أَحْسُ وَمَنْ مَعِيَ
سُهَيْلًا إِذَا مَا لَاحَ ثُمْتُ غَوْرًا (2)

“Hidayetle geldiği zaman Allah’ın Resûlüne uydum. O kitabı okuyor, o kitap ki nuru aydınlatan kendi görülmeyen yıldız gibidir.” (1)

“Ben ve etrafımdakiler Süheyl yıldızının doğduğu ve battığı yeri görene kadar cihad ettim/cihad ettik.” (2)¹⁸⁵

Nâbîga el-Ca'dî'ye ait aşağıdaki iki beyit grubunda da savaş anlamındaki cihad kavramının dini anlam kazanmasının Kur’ân’la olduğu anlaşılmaktadır. Burada vereceğimiz farklı iki beyitte de cihad lafzı ilkinde doğrudan geçmemekte, ikincisinde ise “*cehdil kıtal*” “*savaşın zorluğu*” şeklinde geçmektedir. Bu beyitler cihada yüklenmiş dini anlamı ve bu anlamın doğrudan Kur’ân tarafından yüklendiğini açıkça ortaya koymaktadır.

يَا بَنَّةَ عَمِّي كِتَابُ اللَّهِ أَخْرَجَنِي
عَنْكُمْ وَهَلْ أَمْنَعَنَّ اللَّهُ مَا فَعَلَا (1)
فَإِنْ رَجَعْتُ قَرُبُ النَّاسِ يُرْجِعُنِي
وَإِنْ حَفَّتْ بَرِّي فَأَبْتَغِي بَدَلَا (2)
مَا كُنْتُ أَغْرَجُ أَوْ أَعْمَى فَيَعْدِرَنِي
أَوْ ضَارِعًا مِنْ ضَيٍّ لَمْ يَسْتَطِعْ حَوْلَا (3)

“Ey amcakızım (hanımı), Allah’ın kitabı (cihad emri) beni sizden ayırdı. Ben Allah’a yaptığı bir şeyde engel olabilir miyim?” (1)

¹⁸⁴ “*aduvvin câhidin*” “*kasteden düşman*” şeklindeki seküler anlamdaki benzer bir kullanımda Muhadram şair olan Süveyd b. Ebi Kâhil el-Yeşkürî'nin (v. 63/683) bir beyitinde geçmektedir. Bkz. Mufaddal ed-Dabbi, *el-Mufaddaliyât*, s. 200.

¹⁸⁵ en-Nâbîga el-Ca'dî (v. 65/685), *Divanü'n-Nâbîga el-Ca'dî*, (Thk. Vâdîh es-Samed), Dar-u Sâdir, Beyrut, 1998, s. 56.

“Eğer ben size geri dönersem insanların Rabbi döndürmüştür beni size. Eğer Rabbime kavuşursam (şehid olursam), sen de başka biriyle evlen.”(2)

“Ben ne topal ne de körüm ki (cihada gitmemekten) mazur görüleyim. Ne de ağrıdan, acıdan bir yerden bir yere gidemeyen zayıf, aciz biriyim.”(3)¹⁸⁶

İlk beyitte şair “beni Allah’ın kitabı yani Allah’ın kitabındaki cihad emri cihada, savaşa gitmemi gerektirdi” diyerek Cahiliyede kendi ve kavmi için savaşmak anlamında olan cihadın Kur’ân’la beraber Allah (Allah’ın dini) için savaşmak manasına dönüştüğünü gösteren güzel bir örnektir. İkinci beyitteki “eğer sağ kalır da geri dönersem bu Allah’ın izniyle olmuştur. Rabbime kavuşursam, şehid olursam, başka biriyle evlen” diye hanımına vasiyette bulunduğu beyitte ise “cihad” ile Cahiliyede olmayan “şehitlik” arasındaki irtibatı açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Üçüncü beyitteki “ben kör, topal değilim ki savaşa gitmekten mazur görüleyim” şeklindeki ifadesinde ise cihadın Kur’ân’la şekillenmiş haline Fetih Suresindeki “Köre, topala, hastaya vebal yoktur (Bunlar savaşa katılmak zorunda değildirler)”¹⁸⁷ ayetine atıf vardır.

فَلَمْ أَرَ يَوْمًا كَانَ أَكْثَرَ بَاكِيًا وَوَجْهًا تَرَى فِيهِ الْكَابَةَ مُجْتَلَى (1)
وَمُقْتَصَلًا عَنْ نَدْيٍ أُمِّ حُبَّةٍ عَزِيزٌ عَلَيْهَا أَنْ يُفَارِقَنَّ مُقْتَلَى (2)
وَأَسْمَطَ غُرْبَانًا يُشَدُّ كِتَابُهُ يُلَامُ عَلَى جَهْدِ الْقِتَالِ وَمَا ائْتَلَى (3)

“Ağlayanı çok olan, yüzünde dert, tasa görünen kimselerin olduğu bir gün görmedim”. (1)

“Annesinin çok sevdiği yavrusunu süten kestiği (bir günü de görmedim.) Zira annesini emen çocuklardan ayrı kalmak annelere ağır gelir.” (2)

“(Aynı şekilde görmedim), (Sağını solunu) omuzlarını elbise bulamadığı için oradan buradan bulduğu şeylerle bağlayan, savaşın zorluğuna katlanmadığı (hakıyla mücadele etmediği), sorumluluğunu yerine getirmediği için kınanan çıplak ve saçında aklar olan bir kimse de görmedim.” (3)¹⁸⁸

Burada şairin vefat tarihi de göz önüne alındığında anlatılan durumun Emeviler devrinde zenginlik ve refahın arttığı, şartların ve ortamın değiştiği artık insanların savaşın zorluklarını göze almadığı ve bundan dolayı da kınanmadığı, insanların rahat bir yaşam içinde dünyevileştiği artık insanların Allah Resûlünün

¹⁸⁶ Nâbiga el-Ca’dî, **Divan**, s. 138.

¹⁸⁷ Fetih 48/17: “لَيْسَ عَلَى الْأَعْمَى حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْأَعْرَجِ حَرْجٌ وَلَا عَلَى الْمَرِيضِ حَرْجٌ...”.

¹⁸⁸ Nâbiga el-Ca’dî, **Divan**, s. 130.

yaşadığı zorluklarla yaşamadığından dem vurulmaktadır. Konumuzu ilgilendiren yönüyle burada da cihadın, dünyevî bir gaye için savaşıma değil uhrevî ve dinî bir amaç için yapıldığı sonucuna ulaşılmaktadır. Çünkü şair dünyevîleşen toplumun cihada, savaşa çıkmamasından dem vurmaktadır.

Cihad kavramının Cahiliyedeki anlamına ulaşmak için yaklaşık 50 civarındaki Cahiliye şairinin divanlarını tarayarak yapmış olduğumuz araştırma neticesinde yaklaşık yarısının c-h-d kökü ve türevlerini kullandığını tespit ettik. Cahiliye ile İslam arasındaki farkı ortaya koymak gayesiyle incelediğimiz 7 Muhadram şairin divanında da c-h-d kökü ve müştaklarının kullanımına ulaştık. İnceldiğimiz divanlarda c-h-d'nin Cahiliye şairlerinin divanlarında 60 civarında beyitte; Muhadram şairlerin divanlarında ise 30 civarında beyitte geçtiğini gördük. C-h-d ve türevlerini beyitlerde kullandıkları anlama göre tasnif ettik ve bu kullanımla alakalı bazı örnek beyitler verdik. İnceldiğimiz ama örnek olarak vermediğimiz diğer bazı beyitleri de dipnotta belirttik. Sonuç olarak c-h-d fiili ve türevleri Cahiliye şairlerinin şiirlerinde aslı anlamındaki güç, kuvvet, zorluk, meşakkatle bağlantılı olarak elinden geleni yapmak, bütün gücü harcamak, düşmana karşı cihad etmek vb anlamlarda kullanılmıştır. Muhadram şairlerin şiirlerinde ise bu aslı anlamlara ilaveten Kur'ân'la kazandığı terim anlam, yani Allah yolunda cihad etme ve bununla bağlantılı olarak cihad-ganimet, cihad-şehitlik bağlantısı ile de kullanılmıştır.

1.1.4. C-h-d Kökü ve Müştaklarının Kur'ân'da Kullanımı

C-h-d “جهد” kökü ve bu kökten türemiş (müştak) kelimeler Kur'ân-ı Kerim'de toplamda 41 defa geçmektedir. Bu kullanımların 35'i câ-he-de “جاهد” rubai fiili¹⁸⁹ ve türevleridir. Yani Kur'ân'da doğrudan cihatla alakalı 35 yerde cihad lafzı ve türevleri geçmektedir. Bu kökten gelen kelimeler diğer 6 yerde ise doğrudan cihatla alakalı olmayıp isim olarak “جَهْدٌ أَيْمَانِهِمْ” “var güçleriyle yemin/en kuvvetli yemin” şeklindeki kullanım 5 yerde,¹⁹⁰ “جَهْدُهُمْ” “takat, güç, kuvvet” anlamında da 1

¹⁸⁹ Arapçada fiillerin aslı üç harflidir. Bu fiillere bir harf ilave edilmesiyle rubai (dört harfli) fiiller elde edilir.

¹⁹⁰ Maide 5/53: “أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ”; Enam 6/109; Nahl 16/38; Nur 24/53; Fatır 35/42.

yerde¹⁹¹ geçmektedir. Doğrudan cihatla alakalı toplamda 35 defa ve toplam 30 ayette¹⁹² kullanılan câ-he-de/جاهد kökü ve türevleri ise 27 yerde “جاهد” rubai fiil formuyla, 4 yerde “جهاد” mastarıyla ve 4 yerde de “مجاهدون” ismi fail şeklindeki kullanımı ile gelmektedir.¹⁹³

Kur’ân’da Mekkî ve Medenî Surelerde geçen bu kullanımlar bulundukları bağlama ve Mekkî-Medenî ayet olma durumuna göre farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Biz bu kullanımlara geçmeden önce doğrudan Kur’ân’a dayanarak Kur’ân’daki önemli bazı kelimelerin, kavramların farklı anlamlarını (vücûh) ve aynı anlamdaki benzer kullanımlarını (nezâir) ele alan el-Vücûh ve’n-Nezâir eserlerinde cihad kavramının nasıl ele alındığı üzerinde duracağız. Çünkü bu eserler sadece Kur’ân’da geçen bir kelimenin veya kavramın kaç anlamda geçtiği ve aynı anlamda benzer kullanımlarının hangi ayetlerde olduğu üzerinde durmaktadır. Bu eserlerin bir diğer önemli özelliği ise sadece câ-he-de lafzı üzerinden cihad kavramını ele almış olmalarıdır. Çünkü her ne kadar ed-Dâmegânî’ye (v. 478/1086) kadar bu müellifler sadece “cihad” kavramını alıp “kıtal” kavramına hiç değinmeseler de Dâmegânî ayrı bir başlık altında “kıtal”ı cihattan ayrı olarak ele almıştır.¹⁹⁴

Günümüze ulaşan ilk *el-Vücûh ve’n-Nezâir* telifinin sahibi olan Mukâtîl b. Süleyman (v. 150/767) bu eserinde cihadın üç farklı yönünün, bir diğer ifadeyle üç farklı anlamının olduğunu belirtmektedir. Bunlardan ilki “söz” ile yapılan cihattır. Furkan Suresi 52. ayette Allah’ın Hz. Peygamber’e hitaben “*Onunla (Kur’ân) ile büyük cihad et*”¹⁹⁵ şeklindeki emriyle yine aynı şekilde (nezâir) Tevbe Suresi 73. ve Tahrir Suresi 9. ayetteki Allah’ın “*Ey Peygamber kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et*”¹⁹⁶ emri de, münafıklara karşı olan kısmıyla, dil ile yapılan cihada girmektedir. Çünkü münafıklar zahiren bilinemediği için münafıklara karşı cihad dil

¹⁹¹ Tevbe 9/79: “وَالَّذِينَ لَا يَجِدُونَ إِلَّا جُهْدَهُمْ”

¹⁹² Doğrudan cihad lafzının geçtiği cihatla ilgili 30 ayet nüzul sırasına göre şu şekildedir: Furkan 25/52; Lokman 31/15; Nahl 16/110; Ankebut 29/6, 8, 69; Hac 22/78; Bakara 2/218; Enfal 8/72, 74, 75; Âli İmran 3/142; Mümtehine 60/1; Nisa 4/95; Muhammed 47/31; Hucurat 49/15; Tahrir 66/9; Saf 61/11; Maide 5/35, 54; Tevbe 9/16, 19, 20, 24, 41, 44, 73, 81, 86, 88. Bu ayetlerin ilk yedisi Mekkî diğer 23 ayet ise Medeni ayetlerdir.

¹⁹³ Hüseyin Muhammed Fehmi eş-Şafii, *ed-Delîlül-Müfehris li Elfâzi'l-Kur'ân'il-Kerim*, Daru's-Selâmîr, Kahire, 2002, ss. 358, 369, 782, 924; Elsaid M. Badawi-Muhammad Abdel Haleem *Arabic-English Dictionary of Quranic Usage*, Brill Yayınları, Leiden-Boston, 2008, s. 177.

¹⁹⁴ Hüseyin b. Muhammed ed-Dâmegânî (v. 478/1086) *Kâmûsü'l-Kur'ân ev Islâhu'l-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, (Thk. Abdülaziz Seyyid Ehil), 4. Baskı, Daru'l-İlmü li'l-Melâyin, Beyrut, 1983, ss. 112-113, 370-371.

¹⁹⁵ “وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا”

¹⁹⁶ “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ”

ile olur. İkincisi ise “silahlı” cihad olan kıtaldır yani savaştır. Nisa Suresi 95. ayetteki “*Bir mazereti olmaksızın yerinde yurdunda oturup bekleyen müminlerle Allah yolunda cihad eden müminler eşit değildir. Allah derece bakımından mücahitleri yerinde oturup kalanlardan üstün kılmıştır*”¹⁹⁷ ayetiyle Tevbe Suresi 73. ve Tahrir Suresi 9. ayetteki “*Ey Peygamber kâfirlere karşı cihad et*”¹⁹⁸ emri de silahlı cihad anlamındadır. Cihadın üçüncü türü ise “amel” ile yani fiil ile yapılan cihattır. Ankebut Suresi 6. ayetteki “*Cihad eden kendisi için cihad eder*”¹⁹⁹ ifadesi her kim hayırlı bir amel yaparsa kendisi için yapar ve bunun faydası onadır anlamındadır. Benzer şekilde (nezâirleri) Ankebut Suresi 69. ayetteki “*Bizim (yolumuzda) cihad edenler*”²⁰⁰ ve Hacc Suresi 78. ayetteki “*Allah (yolunda) gereği gibi/hakkını vererek cihad edin*”²⁰¹ ifadeleri de “bizim için amel işleyenler” ve “Allah için hakkını vererek amel işleyin” anlamındadır.²⁰²

Mukâtil, Kur’ân’da cihad’ın vücûh ve nezâirlerini ele alırken cihadın sadece terim anlamına odaklanmış ve Kur’ân’da cihadın üç farklı terim anlamı olduğunu belirtmiştir. Bunlar kısaca dil ile cihad etmek, silahla cihad etmek ve (salih) amelle cihad etmek şeklindedir. Mukâtil’in amelle cihada örnek verdiği ayetlerin Mekkî ayetler olması kıtal anlamında bir cihadın Mekke döneminde olmadığına bir göstergesidir. O hem bu eserinde hem de tefsirinde cihadın veya c-h-d kökünün sözlük anlamıyla alakalı doğrudan bir izahta bulunmamıştır. Ne Mukâtil ne de diğer Vücûh Nezâir müellifleri Kur’ân’da 2 yerde, Lokman Suresi 15. ve Ankebut Suresi 8. ayette, geçen “*eğer ebeveynin seni bana şirk koşman için zorlarsa...*”²⁰³ ayetlerinde geçen zorlamak anlamındaki “*câhedâke*” lafzının kullanımı için ise herhangi bir vücûh belirtmemişlerdir. Muhtemelen bunun sebebi cihad lafzının buradaki kullanımının c-h-d’nin kök anlamlarından olan meşakkat, zorluk anlamındaki sözlük anlamıyla kullanımından dolayıdır. Mukâtil’den sonra ele alınmış diğer *el-Vücûh ve’n-Nezâir* telifleri ise Harun b. Musa’dan (v. 170/786) Yahya b. Sellam’a (v. 200/815), el-Askerî’den (v. 395/1005) İbn Cevzi’ye (v.

¹⁹⁷ لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولَى الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً

¹⁹⁸ يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ

¹⁹⁹ وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ

²⁰⁰ وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا

²⁰¹ وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ

²⁰² Mukâtil, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, s. 119.

²⁰³ وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي

597/1201) kadar hepsi neredeyse örnekleri dahi aynı şekilde Mukâtil b. Süleyman'dan almışlardır.²⁰⁴

Cihad kavramının el-Vücûh ve'n-Nezâir eserlerindeki kullanımını verdikten sonra cihattaki tedriciliği ve anlam değişimini de yakalamak adına genel olarak nüzul sırasına göre (kronolojik) ve aynı konudaki ayetleri o konu başlığı altında ele alarak inceleyeceğiz.

1.1.4.1. Mekke Dönemi Cihad Ayetleri

Kur'ân'da 35 defa geçen câ-he-de “جاهد” rubai fiili ve müştaklarının yer aldığı ayetlerin 10 yerde kullanımı Mekkî ayetlerde olup bunlar 5 Mekkî surede ve 7 ayette geçmektedir.²⁰⁵ Kronolojik sure sırasına göre ve ele aldığı konuya göre ayetler şu şekildedir.²⁰⁶

1. Furkan 25/52: Kur'ân ile yapılan büyük cihad
2. Lokman 31/15: Ebeveynin evladına Allah'a şirk koşmayı zorlaması anlamında cihad
3. Nahl 16/110: Savaş hariç Allah'a iman uğrunda bütün gücü harcamak
4. Ankebut 29/6, 69: Savaş hariç Allah'a iman uğrunda bütün gücü harcamak. Ankebut 29/8: Ebeveynin evladına Allah'a şirk koşmayı zorlaması anlamında cihad
5. Hac 22/78: Savaş hariç Allah'a iman uğrunda bütün gücü harcamak

²⁰⁴ Cihadı ele alırken Harun b. Musa ve Yahya b. Sellam da Mukâtil'in verdiği manaların aynısını vermiş olup hatta örnekleri dahi bire bir aynıdır. Müberred (v. 286/900) ve Hakîm et-Tirmizî (v. 320/932) cihad lafzını almamış, Askerî ise cihad lafzını ele alırken lügat manasıyla ilgili -Askerî aynı zamanda cihadın İslam'la beraber terimleştiğini söylemektedir- kayda değer açıklamalar yapmıştır fakat terim anlamıyla alakalı olarak aldığı cihadın üç vecihi vardır kısmı birebir Mukâtil'den alınmıştır. Dâmegânî'de (v. 478/1086) de durum aynıdır. İbn Cevzi ise “istenilen şeyleri elde etmede zorluklara tahammül etmektir” şeklinde çok kısa bir sözlük anlamı verdikten sonra cihadın üç vecihi vardır şeklinde Mukâtil'in aldığı gibi almıştır. Bkz. Harun b. Musa (v. 170/786), **el-Vücûh ve'n-Nezâir fî'l-Kur'âni'l-Kerim**, (Thk. Hâtem Salih ad-Dâmin), Vezâratü's-Sekâfe ve'l-İ'lam Dâiratü'l-Eser ve't-Türaş, Bağdat, 1988, s. 319; Yahya b. Sellam (v. 200/815), **et-Tesarif: Tefsîrü'l-Kur'ân Mimma'stebehet Esmâühû ve Tasarrafet Meânih**, (Thk. Hind Çelebi), el-Mektebetü'l-Ürdüniyyetü'l-Haşimiyye, Amman, 2008, ss. 401-402; Askerî, **Vücûh ve'n-Nezâir**, ss. 165-166; Dâmegânî, **Kâmûsü'l-Kur'ân**, ss. 112-113; Ebu'l-Ferec İbn Cevzi (v. 597/1200), **Nüzhetü'l-A'yünü'n-Nevâzir fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir**, (Thk. Muhammed Abdulkarim Kazım er-Razi), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984, ss. 231-232.

²⁰⁵ Nüzul sırasına göre bunlar Furkan 52, Lokman 15, Nahl 110, Ankebut 6, 8, 69 ve Hac 78. ayetleridir.

²⁰⁶ Kronolojik sure tertibinde genel olarak Câbirî'nin Fehmü'l-Kur'ân'ında vermiş olduğu tertip esas alınmıştır. Bununla beraber Mevdûdî ve İzzet Derveze'nin tertipleri dikkate alınmış ayrıca Mukâtil b. Süleyman, Taberî ve Vâhidî'nin nüzulle ilgili görüşlerine de atıf yapılmıştır.

1. Mekke’de Kur’ân ile Yapılan Büyük Cihad:

Kur’ân’la yapılan büyük cihattan kastedilen dille yapılan cihattır. Daha açık ifadeyle konuşma, ikna etme ile cihad etmedeki gaye insanları tevhid inancına davet etmedir. Bu cihad şekli Kur’ân’da şu şekilde ifade edilmektedir:

“فَلَا تُطِيعُوا الْكَافِرِينَ وَجَاهِدُوهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا” (Ey Peygamber) o kâfirlere itaat etme ve onlara karşı onunla (Kur’ân ile) büyük cihad et.” (Furkan 25/52).²⁰⁷

Furkan Suresinin Mekki²⁰⁸ sure olması nedeniyle ayette kastedilen kâfirler Mekke müşrikleridir. Hz. Peygamber’den onlara itaat etmemesi daha doğrusu Mekke müşriklerinin şirk inancı konusundaki uzlaşma önerilerini kabul etmemesi istenmekte,²⁰⁹ Taberî’nin ifadesiyle müşriklerin ilahlarına tapma çağrılarını uymaması emredilmekte,²¹⁰ “Kur’ân’la büyük cihad et” denilerek şirk inancında ısrar eden Mekke müşriklerini ikna ile tevhid inancına çağırmaya devam etmesi istenmektedir. Bu konuda Hz. Peygamber’in Mekke müşrikleriyle mücadelesinde ise Allah’ın Kur’ân’da bildirdiği şekliyle hareket etmesi emredilmektedir. Çünkü bu ayetten önceki ayetlerde Mekke müşrikleri bu Kur’ân uydurmadır, ona birileri bu konuda yardım ediyor, bu Kur’ân Peygamber’in başkasına yazdırdığı ve sabah akşam ona okunan eskilerin masallarındır²¹¹ şeklinde iddiada bulunmakta ve her gördüklerinde Hz. Peygamber’le alay etmekte idiler.²¹² Mekke müşriklerinin böyle peygamber mi olur şeklindeki itham ve küçümseyici tavırlarına²¹³ karşın Kur’ân onlara Musa, Nuh, Ad, Semud kavminin peygamberlerini yalanlamalarının sonunun helak olduğunu, böyle devam ederlerse cehennemle cezalandırılacaklarını

²⁰⁷ Bu tezdeki ayet mealleri tarafımızdan verilmiş olup mealler verilirken Mukâtil b. Süleyman, Yahya b. Sellam, Ebu Ubeyde, Ferrâ, Ahfeş, Zeccac ve Taberî’nin Tefsirleri ile Câbirî’nin *Fehmü’l-Kur’ân*’ından, Mevdûdî’nin *Tefhimü’l-Kur’ân*’ından ve M. Esed’in *Kur’ân Mesajı*’ndan istifade edilmiştir.

²⁰⁸ Mâtürîdî, **Te’vilât**, Cilt: 8, s. 33; Ebû’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib el-Mâverî, (v. 450/1058), **en-Nüket ve’l-Uyûn**, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ts., Cilt: 4, s. 130.

²⁰⁹ Mekke müşriklerinin bu uzlaşma önerileri daha önce nazil olmuş olan Kalem Suresinde açıkça şöyle ifade edilmektedir: “فَلَا تُطِيعُوا الْمُكَذِّبِينَ وَذُؤُوا لَوْ تَذَهُرُ فَيُذْهِقُونَ” “O yalancılara boyun eğme. Onlar istiyor ki sen onlara yağcılık yapasın (putlarına laf etmeyesin) onlar da sana yağcılık yapsın” (Kalem 68/8-9). Bkz. Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyn b. Mes’ûd b. Muhammed el-Ferrâ el-Begavî (v. 516/1122), **Meâlimü’t-Tenzil**, (Thk. Abdürrezzak Mehdi), Dar-u İhyâi’t-Türasi’l-Arabî, Beyrut, 1999, Cilt: 5, ss, 135-136.

²¹⁰ Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 19, ss. 280-281.

²¹¹ Furkan 25/4-5: “وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ هَذَا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ فَقَدْ جَاءُوا ظُلْمًا وَزُورًا وَقَالُوا أُسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ” “اُكْتَتَبَهَا فَهِيَ تُمْلَى عَلَيْهِ بُكْرَةً وَأَصِيلًا”

²¹² Furkan 25/41: “وَإِذَا رَأَوْكَ إِِنْ يَتَّخِذُونَكَ إِلَّا هُزُؤًا أَهْذًا الَّذِي بُعِثَ اللَّهُ رَسُولًا”

²¹³ Furkan 25/7-8: “وَقَالُوا مَالِ هَذَا الرَّسُولِ يَأْكُلُ الطَّعَامَ وَيَمْشِي فِي الْأَسْوَاقِ لَوْلَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مَلَكٌ...”

hatırlatmaktadır.²¹⁴ Kavmim bu Kur’ân’ı terk etti (yalanladı) diye serzenişte bulunan Hz. Peygamber’e de²¹⁵ Allah, Mekke müşriklerine karşı mücadelesine yine bu Kur’ân ile devam etmesini emretmektedir.²¹⁶ Kısacası ayette geçen “büyük cihad” ifadesi Hz. Peygamber’in tevhide davetteki ısrarıyla Mekke müşriklerinin şirk inancındaki inatlarının Kur’ân üzerindeki yansımasıdır. Nitekim Câbirî Mekki sureleri sıralarken Furkan Suresini Mekke dönemi üçüncü aşama dediği şirk eleştirisi aşamasına yerleştirir.²¹⁷ Ayetteki “onunla/به” ifadesini “Kur’ân ile” şeklinde açıklayan Yahya b. Sellam (v. 200/815) da buradaki cihadı “bu cihad, Peygamber’e Medine’de müşriklere karşı savaşması emrolunmadan önce, o Mekke’deyken dil ile yapılan cihattır” şeklinde izah etmektedir.²¹⁸

2. Ebeveynin Evladına Allah’a Şirk Koşmayı Zorlaması Anlamında Cihad:

وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَىٰ أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبُهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ
 “Eğer Anne-baban hakkında hiçbir bilgin olmadığı halde bana şirk koşman için seni zorlarsa (bu konuda) onlara itaat etme fakat örfün gerektirdiği şekilde onlara karşı da güzel bir şekilde davran ve sen bana yönelen kişinin (O Peygamber’in) yolundan gitmeye devam et. Sonra dönüşünüz banadır ve ben size ne yaptığınızı bildireceğim.” (Lokman 31/15).

وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ
 “Biz insanlara anne-babasına karşı iyi davranmasını emrettik. Eğer Anne-baban hakkında hiçbir bilgin olmadığı halde bana şirk koşman için seni zorlarlar ise (bu konuda) onlara itaat etme. Dönüşünüz banadır ve ben size ne yaptığınızı bildireceğim.” (Ankebut 29/8).

Lokman ve Ankebut Suresindeki bu iki ayetin İslam’a giren Sad b. Ebi Vakkas’ı, annesinin İslam’dan Mekke müşriklerinin putperestlik dinine dönmesi için

²¹⁴ Furkan 25/35-42: “وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَا مَعَهُ أَخَاهُ هَارُونَ وَزِيرًا فَقُلْنَا اذْهَبَا إِلَى الْقَوْمِ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا فَدَمْزَلْنَاهُمْ”
 تَذْمِيرًا وَقَوْمٌ نُوحٍ لَمَّا كَذَبُوا الرُّسُلَ أَغْرَقْنَاهُمْ وَجَعَلْنَاهُمْ لِلنَّاسِ آيَةً وَأَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ عَذَابًا أَلِيمًا وَعَادًا وَنَمُودَ وَأَصْحَابَ الرَّسِّ وَقُرُونًا بَيْنَ
 ذَلِكَ كَثِيرًا وَكُلًّا صَبَرْنَا لَهُ الْأَمْثَالَ وَكُلًّا تَبَرْنَا تَبِيرًا وَلَقَدْ أَنْوَا عَلَى الْفُرْقَةِ الَّتِي أُمْطِرَتْ مَطَرُ السَّعْوَةِ أَفَلَمْ يَكُونُوا يَرَوْنَهَا بَلْ كَانُوا لَا
 يَرْجِعُونَ نُشُورًا وَإِذَا رَأَوْكَ إِذَا يَقْضُونَكَ إِلَّا هَرُورًا أَهَذَا الَّذِي بَعَثَ اللَّهُ رَسُولًا إِنْ كَادَ لَيُضِلُّنَا عَنْ آلِهَتِنَا لَوْلَا أَنَّ صَبَرْنَا عَلَيْهَا وَسَوْفَ
 يَعْلَمُونَ حِينَ يَرَوْنَ الْعَذَابَ مَنْ أَضَلُّ سَبِيلًا

²¹⁵ Furkan 25/30: “وَقَالَ الرَّسُولُ يَا رَبِّ إِنَّ قَوْمِي اتَّخَذُوا هَذَا الْقُرْآنَ مَهْجُورًا”

²¹⁶ Furkan 25/52: “فَلَا تُطْعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا”

²¹⁷ Muhammed Âbid el-Câbirî (1935-2010), **Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm et-Tefsîru'l-Vâdih Hasebi Tertîbi'n-Nüzûl**, Daru'l-Beydâ, Mağrib, 2008, Cilt: 1, s. 255.

²¹⁸ Yahya b. Sellam, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 486.

ona psikolojik baskı yaparak “ey Sad bu yeni girdiğin din de neyin nesidir? Ya tekrar eski dinine dönersin ya da ben ölünceye kadar yemeden içmeden kesilir ölürüm, sen de herkes tarafından ana katili diye kınanırsın bununla anılırsın” demesi üzerine indiği rivayet edilmektedir.²¹⁹ Mevdûdî ise Ankebut Suresinin ele aldığı konulardan yola çıkarak bu ayet ve surenin Medine’ye hicretten önceki şartlara değil Habeşistan’a hicretten önceki şartlara işaret ettiğini söyler ve bu ayetle alakalı birkaç gencin karşılaştığı sorunlara cevap olarak ayeti ele alır. Bu gençlerin aileleri onlara Hz. Peygamber’i bırakıp atalarının dinlerine dönmeye zorlayarak şöyle diyorlardı: “Sizin iman ettiğiniz Kur’ân ana-baba haklarını en üst seviyede tutuyor o halde bizim söylediklerimizi dinleyin aksi takdirde dininizin emirlerine karşı gelmiş olursunuz.”²²⁰ Bu rivayetlerden anlaşılan husus İslam’ın Mekke devrinde buna benzer hadise veya hadiselerin yaşandığı ve günümüzde de yaşanma ihtimali olmasıdır. Benzer ayetin hem Lokman hem de Ankebut Suresinde geçmesinden anlaşılan da benzer hadisenin birden fazla olduğuna işaret etmektedir. Ankebut Suresini hicretten birkaç hafta öncesine yerleştiren Câbirî ise Sad b. Ebi Vakkas’la ilgili Taberî’de geçen “bu ayet Sad b. Ebi Vakkas Medine’ye hicret ettiği zaman indirildi. Annesi ona sen geri dönünceye kadar eve girmeyeceğim demişti. Bunun üzerine Allah bu ayeti indirdi”²²¹ rivayetinin ayete daha uygun düştüğünü vurgulamaktadır.

Bu ayetlerdeki cihad lafzı ile kastedilen husus ana-babanın evladına Allah’a şirk koşması için yaptığı psikolojik baskıdır. Ayetlerdeki “وَإِنْ جَاهَدَاكَ” “o ikisi seni zorlarsa” ifadesindeki lafız cihadın elinden geleni yapmak, gücün kuvvetin tamamını harcamak, zorlamak manasındaki sözlük anlamıyla bağlantılıdır. Burada cihadın yapılma gerekçesi evladın ebeveynin inancının dışında bir inanca sahip olmasıdır. Buradaki ebeveynin gayreti dil ucuyla evlada yapılmış ufak bir nasihat değil, ebeveynin tam bir azim ve kararlılıkla bütün gücünü harcayarak evladını tevhid inancından çevirmek için elinden geleni yapmasıdır ve bundan dolayı Kur’ân’da “câ-he-de” lafzıyla ifade edilmiştir.²²² Bu iki ayette cihad lafzı müşrik ebeveynin şirk

²¹⁹ Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 352.

²²⁰ Ebû'l A'lâ el-Mevdûdî (1903-1979), *Tefhîmu'l-Kur'ân*, (Trc. Yusuf Karaca ve diğerleri), İnsan Yayınları, İstanbul, 1986, Cilt: 4, ss. 197-198.

²²¹ Sad aynı zamanda Hz. Peygamber’in emri ile Medine’ye ilk hicret eden sahabedendi. Bkz. Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 20, ss. 12, 138; Câbirî, *Fehmü'l-Kur'ân*, Cilt: 2, ss. 352-353.

²²² Ankebut 29/8: “وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي”, Lokman 31/15: “وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي”

inancı uğruna evladını zorlaması bağlamında; cihad lafzının geçtiği ele alacağımız diğer Mekkî ayetlerde²²³ ise Müslümanların tevhid inancını muhafaza etme uğruna bütün güçlerini harcamaları bağlamında kullanılmıştır. Furkan 52. ayette Hz. Peygamber'e tevhid inancına davet etmeye devam etmesi emredilirken Lokman 15. ve Ankebut 8. ayette tevhid inancına sahip olan evladın bu inançta sebat etmesi emredilmektedir.

3. Mekke'de Savaş Dışında Tevhid Dini Uğrunda Bütün Gücü Harcamak Anlamında Cihad:

Burada ele alacağımız cihad lafzının geçtiği dört Mekkî ayette kastedilen cihadın anlamı ise inanan kişinin düşmanla savaşmak dışında Allah'a iman uğrunda bütün benliğiyle, her şeyiyle mücadele etmesini içermektedir. Daha açık ifadeyle tevhid inancı uğrunda var olan bütün gücü harcamaktır. Mekke'de bu aşamada Müslümanlar henüz savaşacak güce sahip değildir. Bundan dolayı buradaki cihad savaşın dışında iman uğrunda kişinin yaptığı bütün çabayı kapsamaktadır. Bu çaba ise Mekke'de ilk Müslümanların yaptığı gibi daha çok inancından dolayı uğradığı zulümlere sabretmek, imkân dâhilinde ise hicret etmektir. Bunun Kur'ân'daki ifadesi şu şekillerde gelmektedir:

“*Sonra*” ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَعَفُورٌ رَحِيمٌ “*Şüphesiz Rabbin, (Mekke'de) eziyete uğradıktan sonra hicret edip, ardından da cihad edenlerin ve sabredenlerin (yardımcısıdır). Şüphesiz Rabbin bundan sonra da çok bağışlayan ve çok merhametli olandır.*” (Nahl 16/110).

Mevdûdî Nahl Suresini kendi tasnifine göre Mekke 3. dönem sureleri²²⁴ dediği -işkencelerin başlangıcından bi'setin onuncu yılına yani Ebu Tâlib ve Hz. Hatice'nin ölümüne kadar- işkencelerin şiddetlendiği ve Müslümanların çareyi Habeşistan'a hicret etmekte bulduğu döneme yerleştirir.²²⁵ Câbirî ise Peygamberliğin 11. yılına yerleştirir.²²⁶ Taberî'de geçen bir rivayette de bu ayetin Ammar b. Yasir, Ayyaş b. Ebî Rebia ve Velid b. el-Velid hakkında indiği belirtilmektedir.²²⁷ Bu

²²³ Nahl 16/110; Ankebut 29/6, 69; Hac 22/78.

²²⁴ Peygamberliğin 5-10. yılları

²²⁵ Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'ân**, Cilt: 1, s. 462, Cilt: 3, s. 9.

²²⁶ Câbirî, **Fehmü'l-Kur'ân**, Cilt: 2, s. 217.

²²⁷ Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 17, s. 308.

surenin Mekki Surelerden olması ve indiği dönem itibarıyla buradaki cihad ve hicret, Medine'ye hicretten ziyade Habeşistan'a hicretle bağlantılı gözükmemektedir. Nitekim Derveze de surenin 41. ayetinin Müslümanlara karşı işkencelerin artması neticesinde gerçekleşmiş olan Habeşistan'a hicrete işaret ettiği görüşündedir.²²⁸ Çünkü bu surenin 106. ayetinde Müşriklerin Müslümanlara zulmüne hatta bundan dolayı bazı Müslümanların dinden döndüğü, bazısının da sadece diliyle döndüğünden²²⁹ bahsedilmesi de bunu desteklemektedir. Yine 41. ayette “Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenler”²³⁰ şeklinde, bu ayette ise “Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret eden sonra da cihad edenler, sabredenler”²³¹ şeklinde gelmesinden dolayı buradaki cihad Allah'a iman yolunda bütün gücü harcamayı ve bu uğurda her şeye katlanmayı içermektedir. Bundan dolayıdır ki tevhid inancına sahip kişi için inancını korumak adına yurdundan başka diyarlara göç etmeyi (hicret) dahi göze alması istenmektedir. Ayette geçtiği şekliyle de daha Mekke döneminin ilk yarısında Habeşistan'a hicret şartlarında cihadın semantik sahasına “hicret” ve “sabr”ın da dâhil olduğu görülmektedir.

“وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ” *“Cihad eden kendisi için cihad eder. Çünkü Allah âlemlerden müstağnidir (insanlara ihtiyacı yoktur).”* (Ankebut 29/6).

“وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ” *“Bizim uğrumuzda cihad edenleri elbette kendi yollarımıza eriştireceğiz. Muhakkak ki Allah iyilerle beraberdir.”* (Ankebut 29/69).

Ankebut Suresini Câbirî Medine'ye hicretten birkaç hafta öncesine yerleştirir.²³² Buna karşılık Mevdûdî surenin ana konuları bir bütün olarak göz önünde bulundurulduğunda surede bahsedilen hususların Mekke'deki son döneme değil Habeşistan'a hicretten hemen önceki şartlara işaret ettiğini söylemektedir.²³³ İbn Âşûr ise surenin Medineye hicretten önceki senenin sonlarında indiğini ve bu sureden sonra sadece Muttâffî'nin suresinin nazil olduğunu dile

²²⁸ Muhammed İzzet Derveze (1888-1984), *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, Dar-u İhyai'l-Kütübî'l-Arabî, Kahire, 1963, Cilt: 5, s. 134; Derveze, *Hiz. Muhammed'in Hayatı*, Cilt: 2, s. 311.

²²⁹ “مَنْ كَفَرَ بِاللَّهِ مِنْ بَعْدِ إِيمَانِهِ إِلَّا مَنْ أُكْرِهَ وَقَلْبُهُ مُطْمَئِنٌّ بِالْإِيمَانِ وَلَكِنْ مَنْ شَرَحَ بِالْكُفْرِ صَدْرًا”

²³⁰ Nahl 16/41: “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا”

²³¹ Nahl 16/110: “لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا”

²³² Câbirî, *Fehmü'l-Kur'ân*, Cilt: 2, ss. 351.

²³³ Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Cilt: 4, s. 197.

getirmektedir.²³⁴ Surenin Medine'ye hicret şartlarıyla bağlantılı olması daha muhtemel gözükmektedir. Bu iki ayetten, surenin genel muhtevassından ve yapılan değerlendirmelerden anlaşılan husus ise Ankebut Suresinin Müslümanların zor durumda oldukları bir dönemde indiği aşikârdır. Müslümanların hem Habeşistan'a hem de Medine'ye hicreti de bu zor duruma çözüm arayışı ve Müslümanlara yapılan zulümden kurtulma çabasıdır. Nitekim İbn Âşur “*cihad eden kendisi için cihad eder*” ayetindeki cihad lafzının Müslümanların şirk dinini terk edip İslam'a girmelerinden dolayı karşılaştıkları sıkıntılara, işkencelere sabretmeleri ve İslam (tevhid) inancında sebat etmeleri anlamının daha doğru olduğunu ve akabindeki “*iman edenler ve salih amel işleyenler*” ifadesinin de ayetteki cihadın açıklaması olduğunu söylemektedir.²³⁵ O son ayetteki “*Bizim uğrumuzda cihad edenler*” ifadesindeki cihadın da o gün (Mekke'de) kıtal şeklinde bir cihad olmadığı için 6. ayetteki gibi düşmanın (Mekke müşrikleri) hilelerini defetme, fitne ve eziyetlerine karşı sabretme anlamında olduğunu ifade etmiştir.²³⁶

Bu surede Müslümanların çektiği bu eza ve cefanın imtihan olduğu,²³⁷ onların özellikle yeni Müslüman olanların Mekke müşriklerinin bu zulmünü Allah'ın azabı gibi görmemeleri gerektiği anlatılmaktadır.²³⁸ Allah'ın kimsenin imanına muhtaç olmadığı,²³⁹ imanında sebat edenlerle etmeyenlerin ayrılacağı,²⁴⁰ her ne kadar bu Müşrikler Firavun ve Karun'un²⁴¹ yolundan gidip onlara eziyette aşırı gitse de nasıl Allah Nuh'u, İbrahim'i, Lut'u kurtardıysa²⁴² onları da kurtaracağını bildirmektedir. İnancından dolayı zulme uğrayan müminlere yeryüzünün geniş olduğu ve rızkı verenin Allah olduğu hatırlatılmakta²⁴³ ve nasıl ki İbrahim Allah'ın emrettiği yere

²³⁴ Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (1879-1973), **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Daru'-Tunûsî, Tunus, 1984, Cilt: 20, s. 200.

²³⁵ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Cilt: 20, ss. 210-211.

²³⁶ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Cilt: 21, s. 36.

²³⁷ Ankebut 29/2-3: “أَحْسِبَ النَّاسَ أَنْ يَبْتَغُوا آمَنًا وَهُمْ لَا يُفْقِنُونَ وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ”

²³⁸ Ankebut 29/10: “وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ وَلَئِنْ جَاءَ نَصْرٌ مِنْ رَبِّكَ لَيَقُولُنَّ إِنَّا كُنَّا مَعَكُمْ أَوَلَيْسَ اللَّهُ بِأَعْلَمَ بِمَا فِي صُدُورِ الْعَالَمِينَ”

²³⁹ Ankebut 29/6: “وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ”

²⁴⁰ Ankebut 29/3: “فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ”

²⁴¹ Ankebut 29/39-40: “وَقَارِوْهُ وَفِرْعَوْنَ وَهَامَانَ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مُوسَى بِالْبَيِّنَاتِ فَاسْتَكْبَرُوا فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانُوا سَابِقِينَ فَكَذَّبُوا”

²⁴² Ankebut 29/15, 24, 32: “فَأَنجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّفِينَةِ” “فَأَنجَاهُ اللَّهُ مِنْ” “قَالَ إِنَّ فِيهَا لُوطًا قَالُوا نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَنْ فِيهَا لَنَنْجِيَنَّهُ وَأَهْلَهُ إِلَّا امْرَأَتَهُ” “النَّارِ”

²⁴³ Ankebut 29/56, 60: “وَكَاذِبِينَ مِنْ ذَاتِهِ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا” “يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ فَإِنِّي فَاعْبُدُونِ” “وَأَيُّكُمْ”

hicret ettiyse²⁴⁴ onların da bu yolda cehd etmeleri, cihad etmeleri gerektiği ve bu sayede Allah'ın onları doğru yola ileteceği bildirilmektedir.²⁴⁵ Kısacası Medine'ye hicret şartlarında indiği anlaşılan surede geçen cihad lafzının tevhid inancı uğrunda sabretmek, sebat etmek anlamında olduğu gözükmemektedir. Surede, Müminlere Allah yolunda her şeyiyle mücadele etmeleri gerektiği ve özellikle bu uğurda hicreti yani vatanlarını terk etmeyi bile göze almaları gerektiği mesajı verilmektedir.

وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ “Allah uğrunda hakkını vererek cihad edin. O, sizi seçmiş ve atanız İbrahim'in dini olan dinde sizin için bir zorluk kılmamıştır. O daha önce ve bunda (Kur'an'da), Peygamber'in size şahit olması, sizin de insanlara şahit olmanız için sizi Müslüman olarak isimlendirmiştir. Artık namaz kılın, zekât verin, Allah'a sarılın. O sizin sahibinizdir. O ne güzel sahip ve ne güzel yardımcıdır.” (Hac 22/78).

Hac Suresindeki bu ayetin Mekke dönemi²⁴⁶ sonu ayetlerinden olma ihtimali yanında Medine'ye hicret esnasında inmiş olması ihtimali de mevcuttur. Ayetten anlaşılacağı üzere “Allah yolunda hakkını vererek cihad edin. O sizi seçti, dinde size bir zorluk kılmadı... Sizi Müslüman olarak isimlendirdi”²⁴⁷ ifadesi Mekke'deki Müslüman toplumunun artık teşekkül ettiğinin ve belli bir güç halini aldığının göstergesidir. Çünkü daha önce nazil olan cihad ayetlerinde “cihad edenler,”²⁴⁸ kim cihad ederse”²⁴⁹ vb betimleyici ifadeler kullanılmasına karşın burada “...cihad edin”²⁵⁰ şeklinde Müslümanlara ilk defa cihad emredilmiştir. Bunun yanında burada ilk defa “Allah uğrunda/yolunda” ifadesi açık bir şekilde cihad ile kullanılmaya

²⁴⁴ Ankebut 29/26: “وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي إِنَّهُ هُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ”

²⁴⁵ Ankebut 29/69: “وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ”

²⁴⁶ Mukâtil, *Tefsir*, Cilt: 3, ss. 111-112; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, Cilt: 2, s. 447; Sa'lebi, *el-Keşf ve'l-Beyân*, Cilt: 7, s.5; Kurtubî, *el-Câmiu li'Ahkâmi'l-Kur'an*, Cilt: 12, s. 1; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Cilt: 5, s. 389; Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, Cilt: 1, s. 386.

²⁴⁷ Hac Suresindeki bu ayet dışında İslam ile cihad arasında bir bağlantı kurulmamıştır. Nitekim bu ayette de cihad emri öncesindeki “ey iman edenler” denilen muhataplara yapılmıştır. Müslüman ismi ise inanan insanlar topluluğuna verilmiştir. Daha detaylı değerlendirme için “İman” başlığına bakınız.

²⁴⁸ Nahl 16/110, Ankebut 29/69 “جَاهِدُوا”

²⁴⁹ Ankebut 29/6 “وَمَنْ جَاهَدَ”.

²⁵⁰ Hacc 22/78 “وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ”. Daha önce cihad emri sadece Hz. Peygamber'e tevhid inancını tebliğ etmeyle bağlantılı olarak “Kur'an ile cihad et” (Furkan 25/52) şeklinde verilmişti.

başlanmıştır.²⁵¹ Burada emir şeklinde gelen cihad lafzının da diğer Mekki ayetlerde olduğu gibi kıtal anlamında olmadığı görülmektedir.²⁵² Burada cihad Allah'a iman ve bu uğurda O'nun Peygamber'ini örnek alma ve diğer insanlara örnek olma, namazı ve zekâtı ifa etme ve sadece Allah'a güvenmeyi içeren savaşın dışında en geniş anlamdaki cihadı, yani Mukâtil'in de belirttiği gibi amelle cihadı ifade etmesi²⁵³ daha isabetli gözükmemektedir. Çünkü buradaki cihad emri bir önceki ayetteki “*Ey iman edenler (sadece) Rabbinize (Allah'a) ruku edin, O'na secde edin (putlara değil), O'na kulluk yapın, hayır işleyin (Allah'ın emrettiği şeyleri yapın) ki kurtuluşa eresiniz*”²⁵⁴ emrinin bir devamı olarak “*Allah uğrunda hakkıyla cihad edin...*” şeklinde gelmektedir.

Her ne kadar bu surenin 39. ayetinde savaşa izin verilse de bu izin Mekke müşriklerinin zulmü altında ezilmiş daha önce Habeşistan'a hicret etmek zorunda kalmış, şimdi de Medine'ye hicretten başka çareleri kalmamış Müslüman topluluğunu psikolojik olarak rahatlatmak, onların üzerindeki baskıyı almak ve Allah'ın yardımının daima onlarla olacağını hatırlatmak içindir.²⁵⁵ Buradaki savaş izni doğrudan kalkın, gidin savaşın anlamında savaşa teşvik için verilmiş bir emirden ziyade savaş ruhsatı olması daha muhtemel gözükmemektedir. Savaşa izin veren ve savaşın nedenlerini ortaya koyan bu ayetlerin Mekke dönemi boyunca müşriklerin oluşturmuş olduğu Müslümanların üzerindeki fiziki ve psikolojik baskıyı kaldırmaya yönelik olduğu gözükmemektedir. Nitekim Medine'ye hicret esnasında indiği söylenen bu ayetin Hz Ebubekir'in “Peygamberlerini çıkardılar, helak olsunlar” sözü üzerine nazil olduğu ifade edilmektedir.²⁵⁶ Derveze ise bu ayetler için ne savaşa izin vermekte ne de savaşı emretmektedir, Müslümanların içinde bulunduğu zulüm

²⁵¹ Bundan önce ise “Allah uğrunda” “*فِي اللَّهِ*” ifadesi Ankebut Suresinde Medine'ye hicretten önce yeni Müslüman olmuş fakat imanları uğrunda Mekke müşriklerinin eziyetlerine fazla sabredemeyen bu yeni Müslümanlar için Allah uğrunda eziyete uğradıklarında insanların (Mekke müşrikleri) eziyetini Allah'ın azabı gibi görmeleri bağlamında “*فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابٍ*” (Ankebut 29/10) şeklinde geçmiştir. Bu Surenin son ayetinde ise “*بِإِذْنِ اللَّهِ وَكَوَالِهِ*” “*bizim uğrumuzda cihad edenler*” şeklinde geçmiştir.

²⁵² Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, Cilt: 6, s. 82.

²⁵³ Mukâtil, *el-Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 119; Mukâtil, *Tefsir*, Cilt: 3, s. 139-140.

²⁵⁴ Hacc 22/77 “*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ارْكَعُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْخَيْرَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ*”

²⁵⁵ Hacc 22/39-40 “*أَذِّنْ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلُمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ*” “*الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا*” “*رَبَّنَا اللَّهُ وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفُتِنَتْ صَوَامِعُ وَبَيْعٌ وَصَلَوَاتٌ وَمَسَاجِدُ يُذْكَرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا وَلَيَنْصُرَنَّ اللَّهُ مَنْ يَنْصُرُهُ*” “*إِنَّ اللَّهَ لَقَوِيٌّ عَزِيزٌ*”

²⁵⁶ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 12, s. 68; Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, Cilt: 6, s. 55; Muhammed Seyyid Tantavi, *et-Tefsîrü'l-Vasît li Kur'âni'l-Kerîm*, Dar-u Nahda, Kahire, 1998, Cilt: 9, s. 316.

ortamına değinmekte, Müslümanlara Allah'ın yardımını vaat etmekte ve onlara yapılacak bir saldırıya sadece misliyle karşılık vermenin sebebini belirtmiştir demektedir.²⁵⁷ Zemaşşeri ise Mekke'de 70 ayette savaşın yasaklanmasından sonra ilk kez bu ayet ile savaşa izin verildiğini söylemektedir.²⁵⁸ Câbirî de Hac Suresinde savaşa izin veren ayetlerin bir nevi savaş biati olan II. Akabe biatinin ardından indiğini ifade etmiştir.²⁵⁹ Bu durum Müslümanların artık yalnız olmadığını, onları koruyacak yeni bir müttefiklerinin olduğunu göstermektedir. Yine de onların bu duruma şükretmeleri, Allah'a iman etmede sebat etmeleri ve biraz daha sabretmeleri gerektiği de aşîkârdır.

Mekke dönemi cihad ayetleri incelendiğinde bu ayetlerde bahsedilen cihadın Kur'ân'ın dünya görüşünün temelini oluşturan "Bir Allah" inancını (tevhid) yerleştirme mücadelesi olduğu gözükmemektedir. Kur'ân ilk önce Hz. Peygamber'e vahiy doğrultusunda insanları tevhide davet etmesini emretmekte;²⁶⁰ sonra tevhid inancına icabet edenlerden bu inançta sebat etmelerini istemekte;²⁶¹ daha sonra da tevhid inancı uğrunda bütün güçlerini harcamalarını talep etmektedir.²⁶² Kısaca Mekî cihadı tevhid inancıyla doğrudan bağlantılı bir şekilde kronolojik olarak üç aşamaya ayırabiliriz:

1. Tevhide Davet: Kur'ân ile olur.²⁶³
2. Tevhid'te Sebat: Bu konuda gerekirse ana-babaya bile itaat etmeme.²⁶⁴
3. Tevhid Uğrunda Bütün Gücü Harcamak: Bütün eziyetlere katlanmak, imkân varsa hicret etmek.²⁶⁵

²⁵⁷ Derveze, **et-Tefsîrû'l-Hadîs**, Cilt: 6, s. 54; Derveze, **H. Muhammed'in Hayatı**, Cilt: 2, s. 305.

²⁵⁸ Ebû'l-Kasım Mahmûd b. Ömer ez-Zemaşşerî (v. 538/1144), **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl**, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1987, Cilt: 3, s. 160.

²⁵⁹ Câbirî, **Fehmü'l-Kur'ân**, Cilt: 2, s. 181.

²⁶⁰ Furkan 25/52: "فَلَا تُطِيعُوا الْكَافِرِينَ وَجَاهِدُوهُمْ بِمَا جَاهَدُوا كَبِيرًا"

²⁶¹ Lokman 31/15; Ankebut 29/1-6; Ankebut 29/8: "وَأِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِيعُهُمَا"

²⁶² Nahl 16/110; Ankebut 29/6, 69; Hac 22/78: "وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ"

²⁶³ Furkan 25/52 "وَجَاهِدُوهُمْ بِمَا جَاهَدُوا كَبِيرًا"

²⁶⁴ Ankebut 29/1-8: "الْم أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنْ أَجَلَ اللَّهُ لَكَ مِنْهُ سَبْعِينَ أَلْفَ سَنَةٍ أَوْ مِمَّا جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَحْسَنَ الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِيعُهُمَا إِلَيَّ" "وَأِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِيعُهُمَا", Lokman 31/15: "مَرَجِعْكُمْ فَأَنْتُمْ تَعْمَلُونَ"

²⁶⁵ Nahl 16/110 "وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ", Ankebut 29/6 "وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ", Hacc 22/78 "وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا".

1.1.4.2. Medine Dönemi Cihad Ayetleri

Hiz. Peygamber ve Müslümanların Medine'ye hicret etmelerinden sonra cihad'ın yapıış şekli ve anlamı Mekke'deki cihada göre farklılık arzermeye başlamıştır. Çünkü Mekke'de Müslümanların içinde bulunduğu şartlar ile Medine'de olan şartlar değışmiştir. Mekke'de inançlarından dolayı Müşriklerinin korkusu, baskısı ve işkencesi altında yaşayan Müslümanlar, bu baskı ve zulümden kurtulmak için iki defa Habeşistan'a hicret²⁶⁶ etmek zorunda kalmışlar,²⁶⁷ Hiz. Peygamber ve hicret etmeyen Müslümanlar ise Mekke'de üç yıl süren bir boykot altında yaşamışlardır.²⁶⁸ Müslümanlar Medine'de dinlerini yaşayabilecekleri özgür bir ortama kavuştukları gibi aynı zamanda başında Hiz. Peygamber'in liderliğini üstlendiğı bir devlete de kavuşmuşlardır. İçinde bulunulan şartların değışmesi Kur'an pasajlarının ve mesajlarının da değışmesine sebep olmuştur. Artık Müslümanlar belli bir güç haline gelmiş ve yeni gelen cihad ayetleri Müslümanların içinde bulundukları bu yeni şartlar doğrultusunda gelmeye başlamıştır. Câbirî'nin ifadesiyle artık Davet Kur'an'ı²⁶⁹ sona ermiş, Devlet Kur'an'ı²⁷⁰ nazil olmaya başlamıştır.²⁷¹

²⁶⁶ Montgomery Watt Habeşistan'a Müslümanların iki defa hicret ettiğı rivayetini eleştirmekte ve hicretin bir kez olduğunu, karışıklığın ise İbn Hişam, İbn İshak'ın verdiği iki listeden kaynaklandığını söylemektedir. O ayrıca Habeşistan'a hicret isminin verilmesinin Hayber'in fethinden sonra olduğunu söylemektedir. Bkz. W. Montgomery Watt, **Hiz. Muhammed Mekke'de**, (Trc. Süleyman Kalkan) Kuramer Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 145-147.

Nahl ve Ankebut Surelerinin nüzul tarihleri dikkate alındığında isimlendirmenin, daha doğrusu hicret mefhumunun Mekke döneminin erken dönemlerinde Müslümanların hayatına girdiğı görölmektedir. Bundan dolayı Kur'an perspektifinden bakıldığında Watt'ın ikinci görüşü hatalı gözükmemektedir. Bunun yanında hicretten bahseden ayetler kronolojik olarak okunduğunda Habeşistan'a iki kez (iki ayrı grup) ya da gruplar halinde ayrı ayrı hicretin olması da ihtimal dâhilindedir.

Watt Habeşistan'a hicretle alakalı dört beş sebep saydıktan sonra asıl sebebin İslam cemaatindeki bölünmeyi önlemek (Watt, ss. 147-152) için Hiz. Muhammed'in bir adımı olduğunu söylemesi hicretin ardındaki asıl nedenin ayetlerde de (Nahl 41, 110) anlatıldığı üzere zulüm ve işkencelerden kurtulma çabası olduğu gerçeğini görmemektir. İslam'ın zayıf bir döneminde Watt'ın kastettiğı tarzda görüş ayrılığının olduğu ve bunu önlemek için bu insanların Habeşistan'a hicret etmelerinin Hiz. Peygamber'in bir siyaseti olduğu görüşü ayetlere uymadığı gibi işin sosyolojisine de terstir. Çünkü Habeşistan'a hicret eden bu insanlar liderlerinde/Hiz. Peygamber'de gördükleri çelişkilere rağmen onun davasını takip ederek Habeşistan'a hicret etmekle meçhul bir maceraya atılmaktansa Müslümanlıkta ısrar etmezlerdi.

²⁶⁷ Mekke'de nazil olan Nahl Suresi Müslümanların Mekke'de zulme uğramasından sonra Habeşistan'a hicret etmelerine şu şekilde atıfta bulunmaktadır: “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا إِلَى اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا...” (41). Ayrıca aynı surenin 110. ayetinde de aynı durum tekrarlanmaktadır.

²⁶⁸ İbn İshak, **Sire**, s. 159.

²⁶⁹ Mekki Kur'an Sureleri.

²⁷⁰ Medeni Kur'an Sureleri.

²⁷¹ Câbirî, **Fehmü'l-Kur'an**, Cilt: 2, s. 383.

Medenî Sureler’de câ-he-de “جاهد” rubai fiili ve müştakları 25 yerde geçmektedir. Bunlar 11 surede ve 23 ayette geçmektedir.²⁷² Kronolojik sure sırasına ve ele aldığı konuya göre ayetler şu şekildedir:

1. Bakara 2/218: Düşmanı gözetlemek ve savaş
2. Enfal 8/72, 74, 75: Savaş
3. Âli İmran 3/142: Savaş
4. Mümteherine 60/1: Savaş dâhil Allah’ın dini uğrundaki bütün çabalar
5. Nisa 4/95: Savaş
6. Muhammed 47/31: Savaş
7. Hucurat 49/15: Savaş
8. Tahrim 66/9: Savaş ve sert davranmak
9. Saf 61/11: Savaş
10. Maide 5/35, 54: Savaş dâhil Allah’ın dini uğrundaki bütün çabalar
11. Tevbe 9/16, 19, 20, 24, 41, 44, 73, 81, 86, 88: Savaş

Nüzül sırasına göre incelediğimiz bu ayetleri ayrıntılı bir şekilde şöyle ele alabiliriz:

1. Düşmanı Gözetlemek ve Savaşmak Anlamında Batn-ı Nahle Cihadı:

Kur’ân’da ifade edilen Medine’deki ilk cihad şeklinin, Bakara 218. ayette kullanılan cihad lafzının düşmanı gözetlemek ve düşmanla savaşmak için gösterilen bütün çabalar anlamında olduğu gözükmektedir. Daha önce Hac Suresinde ilk defa - Mekke döneminin son günleri veya Medine’ye hicret esnasında- savaşmalarına izin verilen²⁷³ Müslümanlar, Medine’ye hicretten sonra ilk defa Bakara Suresindeki “size karşı savaşanlara karşı Allah yolunda savaşın”²⁷⁴ emri ile azılı düşmanları olan Mekke müşriklerine karşı tedbir almaya, onları gözetlemeye ve kervanlarını rahatsız etmeye başlamışlardır.²⁷⁵

²⁷² Nüzul sırasına göre bunlar Bakara 218, Enfal 72, 74, 75, Âli İmran 142, Mümteherine 1, Nisa 95, Muhammed 31, Hucurat 15, Tahrim 9, Saf 11, Maide 35, 54 ve Tevbe 16, 19, 20, 24, 41, 44, 73, 81, 86, 86. ayetleridir.

²⁷³ Hac 22/39: “أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْنَهُمْ ظَلَمُوا”

²⁷⁴ Bakara 2/190 “وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ”

²⁷⁵ Hz. Peygamber Medine’ye hicretin hemen akabinde Bedir Savaşı’nın yapıldığı hicretin 19. ayına kadar birçoğu Kureyş kervanını gözetlemek ve rahatsız etmek üzere 4 gazve ve 4 seriyye

Cihadın düşmanı gözetlemek ve savaşmak anlamındaki bu ilk kullanımı, hicretin 17. ayında Hz. Peygamber'in Abdullah b. Cahş komutasında bir grup müslümanı Batn-ı Nahle mevkiine Kureyş'in kervanını gözetlemesi için göndermesi ²⁷⁶ hadisesinde seriyyedekilerin düşman kervanını gözetlemesi ve kervandakilerle savaşmalarının Allah yolunda cihad olarak isimlendirilmesi şeklinde olmuştur. Bu olay haram ayda vuku bulmuş, seriyyedeki Müslümanlar ise haram ay olan Recep ayının girip girmediğinde kararsız kalmışlar, ²⁷⁷ daha sonra kervanı da ele geçirmeyi düşünerek haram ayın girmediğine karar vermişlerdir. Hz. Peygamber'in emriyle düşman kervanını gözetlemek için yola çıkan seriyyedeki Müslümanların kervandaki İbnü'l-Hadrami'yi öldürmeleri, kervanı ele geçirmeleri ve iki Kureyşli'yi esir almalarının haram aya denk gelmiş olması Mekke müşriklerinin diline dolanmış ve onlara cevap olarak “*sana haram ayı ve o ayda savaşmayı soruyorlar*” ayeti gelmiştir. ²⁷⁸ Mekke müşriklerinin müminleri Allah yolundan ve Kâbe'den engellemek, Mekke'den çıkarmak şeklindeki Müslümanlara yaptığı zulümleri eleştiren bu ayetin ²⁷⁹ akabinde gelen ayette ise seriyyeye katılan İbn Cahş ve arkadaşları yaptıklarına atıfla Allah yolunda cihad edenler şeklinde tasvir edilmiştir. ²⁸⁰ Ayetler şu şekildedir:

يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ فِيهِ قِتَالٌ فِيهِ كَبِيرٌ وَصَدُّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفْرٌ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجُ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَزْدُوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا وَمَنْ يَرْتَدِدْ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَيَمُتْ وَهُوَ كَافِرٌ فَأُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي الدُّنْيَا وَالْآخِرَةِ وَأُولَئِكَ أَصْحَابُ النَّارِ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ (Ey) “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ”

düzenlemiştir. Bkz. Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkîd el-Vâkîdî (v. 207/823), **el-Megazi**, (Thk. Marsden Jones), Daru'l-İlmiyye, Beyrut, 1988, Cilt: 1, ss. 9-19.

²⁷⁶ Hz. Peygamber Abdullah b. Cahş'a bir mektup vermiş iki gün yol yürüdükten sonra onu açmasını emretmiş, mektupta ise “Nahle'ye kadar git orada Kureyş kervanını gözetlemeye başla” emri verilmiştir. Bkz. Vâkîdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 13-14. Genel olarak Kureyş üzerine gönderilen Seriyyelerin üç hedefi vardır: 1-Kureyşin Suriye'ye giden ticaret yolunu kapatarak ekonomik olarak onları zor durumda bırakmak. 2-Mekke civarındaki kabilelerle sulh anlaşması yaparak onları Kureyşin Müslümanlara karşı kullanmasını engellemek. 3-Etrafı kontrol ederek Müslümanların güvenliğini sağlamak. Bkz. Şadi Eren, **Kur'an'ın Işığında Cihad ve Savaş**, Nesil Yayınları, İstanbul, 1996, ss. 159-160.

²⁷⁷ Seriyyedekilerin kararsızlığı Vâkîdî'de ise Recep ayının çıkıp çıkmadığı konusundadır.

²⁷⁸ Vâkîdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 13-19; Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 4, ss. 315-319; Vâhidî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 71; Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 1, s. 258.

²⁷⁹ Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 1, s. 258.

²⁸⁰ Abdullah b. Cahş ve arkadaşları İbnü'l-Hadrami'yi (haram ayda) öldürdükleri zaman Sahabeden bir grub “onlar günah kazanmadı da ecirleri yoktur” diye düşünmüşler, onların bu düşüncelerini izale için “İşte onlar Allah'ın rahmetini umarlar” ifadesi nazil olmuştur. Bkz. Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 1, s. 259.

Muhammed) sana haram ayı, o ayda savaşmayı soruyorlar. De ki o ayda savaşmak büyük günahdır. Allah yolundan alıkoymak, Allah'ı (birliğini) inkâr etmek, (Müslümanları) Mescid-i Haramdan alıkoymak ve ehlini (Mekke Müslümanları) oradan çıkarmak Allah katında daha büyük günahdır. Zulüm²⁸¹ (dininden dolayı Müslümanlara zulmetmek) ise adam öldürmekten daha büyük günahdır. Onlar (Mekke müşrikleri) ellerinden gelse sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşsınlar. Sizden her kim dininden döner ve kâfir olarak ölürse onun amelleri dünya ve ahirette boşa gitmiştir ve onlar cehennemliktir ve orada ebedi kalacaklardır.”
“Hiç şüphesiz iman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler, işte

²⁸¹ Buradaki “fitne” ifadesini “zulüm” olarak çevirmemizin nedeni hem ayette geçen (Müşriklerin Müslümanları) Allah yolundan alıkoymaları, Mescid-i Haram’dan engellemeleri, Mekke’den çıkarmaları ve ellerinden gelse dinlerinden döndürünceye kadar Müslümanlarla savaşacaklarının ifade edilmiş olmasıdır. Mekke müşriklerinin bütün bu davranışları fitne olarak nitelenmiştir. Bu yapılanlar bir zulümdür. Bu şekilde çevirmemizin diğer nedenleri ise Habeşistan’a hicret öncesi Mekke müşriklerinin Müslümanlara baskısının daha da arttığı şartlara atıfta bulunan Nahl Suresi 41. ayette “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا” “Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenler” 110. ayette ise “لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا” “Fitneye uğradıktan sonra hicret edenler” şeklinde fitne ve zulmün aynı anlamda ve aynı bağlamda kullanılmasıdır. Buruc Suresindeki Ashab-ı Uhdud’un müminlere yaptıkları işkencelerden bahsetmesinin ardından (4-8. ayetler) Mekke müşriklerinin Müslüman olanlara karşı yaptıkları zulümlere atıfla onları cehennemle tehdit ederek “إِنَّ الَّذِينَ فَتِنُوا” “Erkek ve kadın müminlere zulmedenler/fetenû...” (10) ayetinde de fitne lafzı zulüm, işkence anlamında kullanılmıştır. Nitekim İbn Abbas buradaki “fetenû” “فَتْنُوا” lafzını “azzebû” “عَذَّبُوا” yani “eziyet, işkence ettiler” şeklinde açıklamıştır. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, Tefsir 65, hadis no: 4940. Ayette işkenceden, zulümden kastedilen ise ashab-ı uhdu’ün müminleri yakmasıdır. Bkz. Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 24, s. 344. Aynı şekilde İbn Abbas’a Müslümanlardan Mekke’de Müşriklerin işkencesinden dolayı dininden dönenler olup olmadığı sorulduğunda o “Mekke’de o kadar eziyet yapıldırdı ki fitneden/zulümden dolayı kişi ondan istenileni müşriklere söylerdi hatta müşriklerin Allah’ın dışında Lat ve Uzza senin ilahın değil mi dediklerinde, kişi evet ilahım derdi” demektedir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 320. Yine Bakara’da cihad ayetinin öncesinde gelmiş olan ayetlerde Müslümanlara “sizinle savaşanlara karşı siz de savaşın” denilmesinin akabinde “fitne kalmayınca kadar ve din Allah’ın oluncaya kadar onlarla (Mekke müşrikleri) savaşın” denilmesi ve burada da fitnenin kullanılması fitnenin dininden dolayı kişiye zulmetmek anlamında olduğunu aşikâr hale getirmektedir (Bakara 2/190-193). Bununla beraber buradaki “fitne”yi Mukâtil b. Süleyman ve Ferrâ şirk olarak, Zeccac ve İbn Nehhas küfür olarak, yapılan bütün bu eylemler (zulümler) küfürdür şeklinde, Zemahşeri ise Müslümanları çıkarmak veya şirk olarak mana vermiştir. Bkz. Müfessirlerin Bakara 217. ayet yorumu. Buhârî’nin Sahîh’inde ise buradaki fitnenin zulüm olduğu, inanca baskı olduğu yönünde açık bir rivayet mevcuttur. İbn Ömer’den gelen rivayet şu şekildedir: “Fitne kalmayınca kadar savaşın” ayeti hakkında biz bunu Allah Rasulü zamanında yaptık. İslam az idi (zayıftı) ve kişi dininden dolayı fitneye düşerdi ya öldürülür ya da eziyet edilirdi, sonunda İslam güçlendi ve fitne kalmadı. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, Tefsir 65, hadis no: 4514. Müslümanlar Hendek Savaşı için hendek kazarken Hz. Peygamber onları teşvik için Müslümanlara Abdullah b. Ravaha’nın bir şiirini okumuştur. Bu şiirde geçen fitne lafzı da zulüm, işkence özellikle de dine baskı anlamında kullanılmıştır: “إِنَّ الْأَعْدَاءَ قَدْ بَغَوْا عَلَيْنَا إِذَا أَرَادُوا فِتْنَةً أَبِينَا” “Hiç şüphesiz düşmanlar bize saldırmışlardır. Onlar bize fitne (dine baskı) yapmak istediğinde biz diretmişizdir.” Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 3034. Bütün bu rivayetler ve ayetlerin bağlamı dikkate alındığında “fitne kalmayınca kadar savaşın” şeklinde ayette kastedilen fitnenin şirkten ziyade zulüm, inanca baskı, inançtan dolayı yapılan baskı anlamında olması daha doğru gözükmektedir.

onlar Allah'ın rahmetini umarlar. Allah bağışlayandır, merhamet edendir.” (Bakara 2/217-218).

Bu ayette cihadın kıtal/savaş anlamında olduğu ayetlerin tarihi bağlamının yanı sıra siyak ve sibakından açıkça anlaşılmaktadır. Bu ayetlerden önceki ayetlerde “sizinle savaşanlara karşı siz de Allah yolunda savaşın”,²⁸² “hoşunuza gitmese de savaş size farz kılındı”,²⁸³ daha sonraki ayetlerde ise İsrailoğulları üzerinden Mekkeli Muhacirlerin durumlarına atıfla “biz yurdumuzdan çıkarıldık ve evlatlarımızdan uzaklaştırıldık, o halde neden savaşmayalım”²⁸⁴ şeklindeki hitapların hepsinde kıtal lafzı açıkça kullanılmıştır. Bundan dolayı buradaki cihad Mekke döneminde olmayan düşmanı gözetleme ve savaş anlamındaki cihad kapsamındadır. Mekke müşriklerinin inançlarından dolayı Müslümanları düşman olarak gördüğü ve onları (inançlarını) yok etmeye çalıştıkları dikkate alındığında Müslümanların azılı düşmanları olan Mekke müşriklerine karşı Medine’ye hicret sonrası önce savaşa hazırlık ve daha sonra savaş şeklinde ortaya çıkan mücadelelerinin/cihadının tevhid inancını koruma uğruna yapıldığı anlaşılmaktadır. Çünkü Zemahşerî’nin de belirttiği gibi ayetteki “Onlar ellerinden gelse sizi dininizden döndürünceye kadar sizinle savaşsınlar” ifadesi kâfirlerin (Mekke müşrikleri) Müslümanlara karşı düşmanlığının hala devam ettiğini ve Müslümanları dinlerinden döndürmek için savaştıklarını haber vermektedir.²⁸⁵

2. Düşmanla Savaşmak Anlamında Bedir ve Uhud Cihadı:

Cihadın Bakara Suresinde düşmanı gözetlemek ve düşmanla savaşmak anlamında kullanımından sonra, hicretin 19. ayında, Ramazan ayında, yapılan Bedir Savaşı’nda,²⁸⁶ savaşa katılan Müslümanlar için “Allah yolunda cihad edenler”²⁸⁷ ifadesinin kullanılması ve Enfal Suresinin Bedir Savaşı’yla alakalı olması nedeniyle

²⁸² Bakara 2/190: “وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ”

²⁸³ Bakara 2/216: “كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهُ لَكُمْ”

²⁸⁴ Bakara 2/244-246 ayetlerinde İsrailoğulları’nın Peygamberlerine yalvarıp düşmana karşı savaşalım çünkü biz yurdumuzdan çıkarıldık demelerinin ardından savaş farz kılınıp haydi savaşın denilince yan çizmeleri üzerinden Allah yolunda savaşmaları emredilen Müslümanlara sakın siz de Hz. Peygambere karşı böyle yapmayın mesajı verilmektedir.

²⁸⁵ Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 1, s. 259.

²⁸⁶ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, s. 21.

²⁸⁷ Enfal 8/72: “وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ” Ayrıca Bkz. 74-75. ayetler

suredeki cihad etmek ifadeleri “Allah yolunda savaşmak” anlamında kullanılmıştır.²⁸⁸

Bedir Savaşı’nda elde edilen ganimetlerin dağıtımının nasıl olacağı hususuna verilen cevapla²⁸⁹ başlayan sure,²⁹⁰ Müslümanların bir kısmının bu sefere katılmaktan hoşlanmadıklarını ve Hz. Peygamber’le bunu tartıştıklarını belirtmektedir.²⁹¹ Hz. Peygamber’le tartışmalarının nedeni ise onların zahmetsiz olan Kureyş kervanını elde etme istekleriydi. Allah ise Müslümanların daha önce onlara zulmeden müşriklerle savaşmalarını²⁹² ve düşman ordusu ile karşılaşınca korkup kaçmamalarını istiyordu.²⁹³ Çünkü Müslümanların Mekke’de iken zayıf (mustazaf) olduklarını, Mekke müşriklerinin onları öldürmelerinden korktuklarını ve şimdi ise Allah’ın yardımı sayesinde onların karşısına çıkabilecek bir güç haline geldiklerini onlara hatırlatmaktadır.²⁹⁴ Yine daha önce onlara emredilen²⁹⁵ ve savaşın da bir nedeni olan “zulüm (din üzerindeki baskı) kalmayınca ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar onlarla (Mekke müşrikleri) savaşın” emri tekrarlanmaktadır.²⁹⁶ Müslümanlara savaşta bir toplulukla karşılaştıklarında sebat etmeleri gerektiği ve savaş konusunda Hz. Peygamber’le tartışmadan ona itaat edip sabretmeleri gerektiği yoksa güçlerinin ellerinden gideceği ve böylece Mekke’de baskı altındaki o eski

²⁸⁸ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, ss. 130-131; İbn Atiyye el-Endelüsî (v. 541/1147), **el-Muharrerü’l-Veciz fi Tefsiri’l-Kitabi’l-Aziz**, (Thk. Abdüsselam Abdüşşafi Muhammed), Daru’l-Kütübîl-İlmiyye, Beyrut, 2001, Cilt: 2, s. 555; Fahreddin Râzî (v. 606/1268), **Mefâtihu’l-Gayb**, Dâr-u İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 2000, Cilt: 15, ss. 515-516.

²⁸⁹ Enfal 8/1: “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ”

²⁹⁰ Enfal Suresinin tamamı Bedir Savaşı’yla alakalı olup savaşın hemen akabinde nazil olmuştur. Bedir Savaşı sonrası düşmanla yüzyüze savaşanlar ile savaş esnasında Hz. Peygamberi koruyan ve savaş sona erince de onun emri ile ganimet toplayanlar arasında ihtilaf çıkmış, bunun üzerine bu sure nazil olmuştur. Nitekim Ubade b. es-Samit’e Enfal (ganimet) hakkında sorulmuş, o da “biz ganimet hakkında ihtilaf edip ahlakımız kötüleşince biz Bedir Ashabı hakkında indi, Allah ganimeti elimizden aldı ve Peygambere verdi. O da ganimeti eşit bir şekilde dağıttı” demiştir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 642.

²⁹¹ Enfal 8/5-6: “كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ يُجَادِلُونَكَ فِي الْحَقِّ” Onların Hz. Peygamber’le tartışması Bedir’de Kureyş’e karşı savaşa çıkma konusundadır. Bkz. Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, Cilt:2, s. 296; Begavî, **Meâlimü’t-Tenzil**, Cilt: 2, s. 269.

²⁹² Enfal 8/7: “وَإِذْ يَعِدُكُمُ اللَّهُ إِحْدَى الطَّائِفَتَيْنِ أَنَّهَا لَكُمْ وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشُّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحَقِّقَ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ” Bedire katılmayanlar itab edilmemiş, kınanmamıştır. Çünkü Hz. Peygamber bu sefere Kureyş kervanını karşılamak için çıkmıştır. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 3951.

²⁹³ Enfal 8/15: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا تُولُوهُمْ الْوُدَّ بَارَ”

²⁹⁴ Enfal 8/26: “وَادْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَخَطَّفَكُمُ النَّاسُ فَآوَاكُمْ وَأَيَّدَكُمْ بِبَصَرِهِ وَرَفَعَكُمْ مِنَ الطُّبَاتِ” “لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ”

²⁹⁵ Bakara 2/193: “وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَلَا عُدْوَانَ عَلَيَّ وَالطَّاغُوتِ”

²⁹⁶ Enfal 8/39: “وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ بِمَا يَعْمَلُونَ بَصِيرٌ”

günlere geri dönecekleri hatırlatılmaktadır.²⁹⁷ Müslümanlarla savaşılan Mekke müşriklerinin sonlarının da Firavunun sonu gibi olacağı uyarısı yapılmakta,²⁹⁸ Müslümanlara ise savaşa her daim hazır olmaları gerektiği söylenmekte, ama düşman barışa yanaşırsa onların da barışa yanaşmaları istenmektedir.²⁹⁹ Bununla beraber savaşma konusunda ısrar eden ve saldırgan olan düşmanlara karşı ise onları bozguna uğratmadan esir bile almayın uyarısı yapılmaktadır.³⁰⁰ İşte bütün bunların ardından gelen şu üç ayette cihad edenler ifadesinin “savaşanlar” anlamında olduğu izahtan varestedir:

وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ “İman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler, (Muhacirleri) barındıranlar ve onlara yardım edenler var ya işte onlar gerçek müminlerdir. Onlar için bir bağışlanma ve bol bir rızık vardır.” (Enfal 8/74).

297 Enfal 8/45-46: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قِيمْتُمْ فِتْنَةً فَاتَّبِعُوا وَأَذْكُرُوا اللَّهَ كَثِيرًا لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا”²⁹⁷ وَتَذَهَبَ رِجْلُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ

299 وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَغْنَوْا مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْحَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوُّ اللَّهِ وَعَدُوُّكُمْ وَأَخْرَيْنَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمْ: Enfal 8/60-61: اللَّهُ يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفِّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تَظْلُمُونَ وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْنَحْ كَمَا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ

olamazlar). Allah'ın Kitabı'nda akrabalar birbirlerine varis olmaya daha layıktır. Muhakkak ki Allah her şeyi bilendir.” (Enfal 8/75).³⁰¹

Yukarıdaki ayetlere göre Allah yolunda cihad edenler Bedir Savaşı'na katılan 300 küsur Müslüman'dır.³⁰² Bu surede ilk defa mal ve can ile cihad etme ifadesi kullanılmıştır. Bundan önce Müslümanlara yönelik hitaplarda Mekke'de Mekkî Surelerde “Kur'ân ile cihad et”³⁰³, “cihad edenler”³⁰⁴ ve Allah yolunda cihad edin”³⁰⁵ şeklinde; Medine'de Medenî Surelerde “Allah yolunda savaşın”³⁰⁶, “savaşın”³⁰⁷ gibi ifadeler kullanılmasına rağmen savaş anlamında cihadın kastedildiği bu surede “mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler”³⁰⁸ ifadesi ilk kez dile getirilmiştir. Bu ifadeden ve Müslümanların içinde bulundukları şartlardan anlaşılmaktadır ki toplu olarak Müslümanlar ilk defa Bedir Savaşı'nda “mallarıyla ve canlarıyla cihad” etmişlerdir. Bundan önce ise bireysel anlamda veya seriyyelere katılan küçük gruplardaki Müslümanların malıyla ve canıyla cihad etme imkânına sahip olması imkân dâhilindedir. Fakat genellikle Müslümanların kahir ekseriyetinin bundan önceki cihatları daha çok Allah yolunda sabır ve hicret etmek şeklinde tezahür etmiştir. Doğal olarak onların Allah yolunda yaptıkları cihadın infakla doğrudan bir irtibatı olmamış daha çok hicrette de ortaya çıktığı gibi onların iman uğruna kendi mallarından dahi vazgeçmeleri, bu uğurda dünya malına karşı müstağni davranmaları şeklinde olmuştur. Nitekim Râzî 72. ayetteki “malla cihad etmek” ifadesini açıklarken Medine'ye hicret eden muhacirlerin evlerini, barklarını,

³⁰¹ 72. ayetteki varis olmayla 75. ayetteki varis olma olayını müfessirler birbirine karıştırmış ve genelde çözüm önerisi için 75. ayetin 72. ayeti nesh ettiğini vurgulamışlardır. Fakat böyle bir neshin varlığı hâşâ Allah'ın az önce söylediğini az sonra değiştirmesi gibi bir durum arz etmektedir. Bu durumun yanlışlığını gören Câbirî 72. ayetteki varisliğin Medine'ye ilk hicret edenler arasında Hz. Peygamber'in yapmış olduğu kardeşlik (muâhat) anlaşmasına işaret ettiğini ve bunun bağlayıcılığını 75. ayette ise bu hicret esnasında olmayıp daha sonra Müslüman olup Medine'ye hicret edenleri kapsadığını söylemektedir. Bu ikinci grup hicret eden Müslümanlar arasında kardeşlik anlaşması olmadığı için bu konuda akrabalık durumuna göre veraset olmaktadır. Bkz. Câbirî, **Fehmü'l-Kur'ân**, Cilt: 3, s. 133. Ensar ile muhacirlerden kimin kiminle kardeş olduğu hakkında Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 504-506.

³⁰² Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, s. 23; Müslüman ordusunun 305 kişi olmasına karşılık Kureyş ordusu ise yaklaşık 1000 kişidir. Bkz. **Megazi** Cilt: 1, s. 39. İbn İshak Müslümanların sayısını 314 olarak vermektedir. Muhacirlerden 83, Evs'ten 61 ve Hazrec'ten 170 kişidir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 706. Ayrıca Bkz. Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 3956, 3959.

³⁰³ Furkan 25/52: “وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا”

³⁰⁴ Nahl 16/110: “جَاهِدُوا”

³⁰⁵ Hac 22/78: “وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ”

³⁰⁶ Bakara 2/190: “وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

³⁰⁷ Bakara 2/193: “وَقَاتِلُوا”

³⁰⁸ Enfal 8/72: “وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

arazilerini kaybettiklerini, düşman elinde bıraktıklarını ve yardıma muhtaç hale geldiklerini söyleyerek bunun bir nevi Allah yolunda yapılan infak olduğunu ifade etmiştir. O “canla cihadı”n ise muhacirlerin savaş alet ve edavatlarının yetersizliğine ve düşmanın güç ve sayı üstünlüğüne rağmen Bedir Savaşına katılmaları olduğunu söylemiştir. Bu durum göstermektedir ki onlar dünyaya tamahtan vazgeçmiş ve bütün güçlerini Allah yolunda harcamışlardır.³⁰⁹

Âli İmran Suresindeki cihad ayeti ise hicretin 3. yılının Şevval ayında yapılan Uhud Savaşı’ndan³¹⁰ sonra nazil olmuş³¹¹ ve Müslümanların Uhud mağlubiyetine bir cevap mahiyetinde gelmiştir. Bu ayet Uhud’ta Müslümanların yenilgisinin de Bedir’de Müşriklerin yenilgisinin de Allah’ın Sünnetullah’ı³¹² çerçevesinde olduğunu hatırlatmanın³¹³ ardından Müslümanların cihad etmeden (Allah yolunda savaşmadan), sabretmeden cennete gidemeyecekleri şeklindeki uyarıyla gelmiştir. Ayette ikaz şu şekildedir:

“أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ” *“Yoksa içinizden cihad edenleri ve sabredenleri Allah ortaya çıkarmadan cennete gireceğinizi mi zannettiniz?”* (Âli İmran 3/142).

Bu ayetteki cihadın da savaş anlamında olduğu gözükmemektedir. Çünkü ayetin bağlamına baktığımızda Uhud’da savaşan ve mağlup olan Müslümanlara Allah yolunda savaşmadan cennete gidemezsiniz mesajının verildiği görülmektedir. Allah’a inanmanın bir bedelinin olduğu ve bu bedele katlanmak gerektiği mesajı daha önce de inancından dolayı kişiye işkencelerin yapıldığı Mekke’de yeni Müslüman olmuş ve imanından dolayı Müşriklerin zulmüne maruz kalmış müminlere hitaben “İnsanlar inandık demeleriyle bırakılıp da imtihan edilmeyeceklerini mi sandılar”³¹⁴ şeklinde benzer bir ifadeyle verilmişti.³¹⁵ Bu bedel

³⁰⁹ Râzî, **Mefâtihu’l-Gayb**, Cilt: 15, ss. 515-516.

³¹⁰ Bedir hicretin 19. ayında Ramazan ayında, Uhud ise 32. ayda, Şevval ayında yani Bedirden bir sene sonra olmuştur. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 21, 199.

³¹¹ Âli İmran Suresi 121. ayetten sonuna kadar Uhud Savaşı ve bu savaşla bağlantılı konuları ele almaktadır. İbn Hişam Ali İmran Suresindeki 120. ayetten sonraki 60 ayetin Uhud Savaşı hakkında indiğini söylemektedir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 106.

³¹² Sünnetullah: Allah’ın tabiatı yaratıp devam ettirmek ve toplum hayatını düzenlemek üzere koyduğu kanunlar anlamında bir Kur’an terimidir. Bkz. İlyas Çelebi, “Sünnetullah” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2010, Cilt: 38, s. 159.

³¹³ Âli İmran 3/140: “إِنْ يَمْسَسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ”

³¹⁴ Ankebut 29/2: “أَحْسِبِ النَّاسَ أَنْ يَبْرُكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ”

³¹⁵ Nitekim Mâtürîdî de bu ayeti açıklarken bu durum Ankebut 29/2 ayetindeki gibidir şeklinde açıklamıştır. Bkz. Mâtürîdî, **Te’vilât**, Cilt: 2, s. 111.

ise Mekke’de imanından dolayı zulme uğrayan müminlerin zulme karşı koyacak güçlerinin olmaması nedeniyle sabretmeleri, eziyete katlanmaları³¹⁶ ve hicrete hazırlanmaları³¹⁷ iken bu ayette güçlerinin olması nedeniyle zulme savaşılarak karşılık vermeleri şeklindedir. Medine’ye hicret etmeye yakın baskıların katlanılmaz bir duruma ulaştığı zamanda nazil olan Ankebut Suresinde³¹⁸ cihad, Müşriklerin eziyetlerine sızlanan Müslümanlara özellikle de yeni Müslüman olanlara imanları uğrunda biraz daha sabretmeleri mümkünse hicret etmeleri anlamında³¹⁹ kullanılmış iken hicretten sonraki diğer iki surede³²⁰ ve burada³²¹ açık bir şekilde savaş anlamında kullanılmıştır. Nitekim İbn Kesir bu ayeti “imtihan edilmeden ve Allah’ın kendi yolunda cihad edenleri ve düşmanla çatışmada sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete giremezsiniz” şeklinde açıklamıştır.³²² Bunun yanında İbn Atiyye’nin de belirttiği gibi bu ayet ve sonrasında Uhud Savaşında müminlerin yapmış oldukları malum hatalara karşı sitem ve uyarı dile getirilmektedir.³²³ Yani bu ayet ve sonrasında bağlamı Uhud Savaşıdır. Suresinin son ayeti de Uhud’ta yenilgiye uğrayan Müslümanlara bir ikaz mahiyetinde “*Ey iman edenler sabredin, sabırda yarışın*,”³²⁴ *savaşa hazırlıklı olun*³²⁵ ve *Allah’a karşı sorumluluğunuzu yerine getirin ki kurtuluşa eresiniz*”³²⁶ emriyle bitmektedir.

³¹⁶ Ankebut 29/10: “وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةَ النَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ”

³¹⁷ Ankebut 29/56: “يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةً فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ”

³¹⁸ Ankebut Suresinin nüzul zamanı için bkz. İbn Aşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, Cilt: 20, s. 200; Câbirî, **Fehmü’l-Kur’ân**, Cilt: 2, s. 351; Mevdûdî, **Tefhîmu’l-Kur’ân**, Cilt: 4, ss. 197-198; Derveze, **et-Tefsîrü’l-Hadîs**, Cilt: 5, s. 465.

³¹⁹ Ankebut 29/6 ve 69: “وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ” وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ

³²⁰ Bakara 2/218, Enfal 8/72, 74,75.

³²¹ Âli İmran 3/142.

³²² İbn Kesir, **Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim**, Cilt: 2, s. 127.

³²³ İbn Atiyye, **el-Muharrerü’l-Veciz**, Cilt: 1, s. 515.

³²⁴ Ferrâ “sabırda yarışın” ifadesini “düşmanlarınızdan daha sabırlı olun” şeklinde izah etmiştir. Bkz. Ferrâ, **Meâni’l-Kur’ân**, Cilt: 1, s. 251.

³²⁵ Buradaki “Râbitû” emri savaş için atlar bağlama anlamındadır. Bundan dolayı biz ayetin vermek istediği anlamı daha güzel bir Türkçe ile ifade etmek için bu şekilde çevirdik.

³²⁶ Âli İmran 3/200: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ”

3. Hendek Savaşı Sonrası Savaş Dâhil Tevhid Dini Uğrunda Yapılan Her Türlü Mücadele Anlamında Cihad:

Mümteherine Suresinin ilk ayeti olan cihad ayetinde bu lafzın ifade ettiği anlam ise savaş dâhil olmak üzere Allah'ın dini uğrunda yapılan her türlü çabayı içermektedir. Allah yolunda cihada çıkmaktan bahseden bu ayet şu şekildedir:

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ
يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ حَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ
وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ
“*Ey iman edenler eğer yolumda cihada çıkmış ve rızamı aramakta iseniz benim de sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Siz, gerçek (Kur’ân) size gelmişken onu inkâr edenlere ve Peygamber’i ve sizi Rabbiniz Allah’a (bir olduğuna) inandınız diye yurdunuzdan çıkaranlara karşı sevgi besliyorsunuz. Siz gizliden gizliye onları seversiniz hâlbuki Ben sizin gizlediğinizi de açığa vurduğunuzu da bilirim. Sizden kim bu şekilde yaparsa (inancından dolayı Müslümanları yurdundan çıkaran müşriklere karşı sevgi beslerse) gerçekten doğru yoldan sapmıştır.*” (Mümteherine 60/1).

Bu ayetin hitabına, muhataplarına ve surenin genel muhtevasına bakıldığında ayetin nazil olduğu şartların Hendek Savaşı’nda Müslümanların Medine’de Kureyş ve müttefik güçlerince topyekûn yok edilmeye çalışılmasının ardından oluşan gergin bir havada, Kureyş’le yapılan Hudeybiye Barışından önceki bir aşamada nazil olduğu anlaşılmaktadır.³²⁷ Çünkü surenin “*Ey iman edenler benim de düşmanım sizin de*

³²⁷ Surenin 10. ayetine atıfla Hudeybiye Barışından sonra nazil olduğunu söyleyenlerin aksine Câbirî surenin tamamının Hudeybiye’den önce indirildiği kanaatindedir. Câbirî, Hâtıb b. Ebû Beltea’nın bir kadınla göndermek istediği haberin Mekke’nin Fethiyle ilgili değil Hz. Peygamber’in Hudeybiye Anlaşması öncesi yapmayı planladığı Umre hazırlıklarını Mekke müşriklerine haber vermesiyle ilgili olduğu görüşündedir. Bkz. Câbirî, **Fehmü’l-Kur’ân**, Cilt: 3, ss. 205-206. İbn Âşûr ise bu haberin/mektubun hem Hudeybiye’den önce Hz. Peygamber’in Umreyle ilgili hazırlıklarının Mekke müşriklerine haber verilmesi hem de Mekke’nin Fethinden önce Hz. Peygamber’in Mekke’ye gideceğinin bildirilmesi olabileceği rivayetinin ikisinde aktarmaktadır. O ikisi arasında bir tercih yapmamakta, İbn Atiyye’nin ise Surenin nüzulünü 6. yıl olarak yani Hudeybiye’den önce indiğini kabul ettiğini dile getirmektedir. Bkz. İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, Cilt: 28, ss. 130-131; İbn Atiyye, **el-Muharrerü’l-Veciz**, Cilt: 5, s. 293; Benzer şekilde Kurtubî de Mekkelilere gönderilen mektubun hem Hudeybiye öncesi hem de Mekke Fethi öncesi olduğu rivayetini aktarmaktadır. Bkz. Kurtubî, **el-Câmiu li’Ahkâmi’l-Kur’ân**, Cilt: 18, ss. 51-52; Tefsirini nüzul sırasına göre düzenlemiş olan İzzet Derveze ise surenin Hudeybiye’den sonra Mekke’nin Fethinin öncesinde nazil olduğunu söylemektedir. Bkz. Derveze, **et-Tefsîrü’l-Hadîs**, Cilt: 4, s. 266. Yine Mevdûdî’de surenin Hudeybiye Anlaşması ile Mekke’nin Fethi arasında nazil olduğu, hatta kadınların Hz. Peygamber’e biat etmeleriyle ilgili olduğundan dolayı 12. ayetin Mekke’nin Fethinden sonra olduğu görüşündedir. Bkz. Mevdûdî, **Tefhîmu’l-Kur’ân**, Cilt: 6, s.

düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin”³²⁸ şeklinde çok sert bir hitapla başlaması barış ortamından önceki ilişkilerdeki durumu göstermektedir.³²⁹ Hz. İbrahim’in babasından ve kavminden uzaklaşmasının onların şirk inancından dolayı olduğu üzerinden Medine Müslümanlarına, özellikle Mekke müşriklerinin akrabaları olan muhacirlere nasıl ki Hz. İbrahim ve ona inananlar akrabalarını şirk inançları yüzünden düşman edindi ve aralarında kin başladıysa sizler de aynı şekilde Hz. İbrahim gibi hareket edin mesajı verilmektedir.³³⁰ Nitekim Ferrâ “İbrahim’de sizin için güzel bir örnek vardır” ifadesiyle kastedilenin “Ey Hatıb İbrahim’i örnek almadın mı? Sen de İbrahim gibi (ailenden) uzaklaştın” onu örnek al mesajı olduğunu söylemiştir.³³¹ Müşrik akrabadan uzak durmanın nedeni ise ayette de belirtildiği üzere onların ellerinden gelse Müslümanları dinlerinden çevirmeye çalışmalarıdır.³³²

Allah’ın benim de sizin de düşmanınız olanları dost edinmeyin dediği kişiler “Müslümanlarla din uğrunda savaşan yani onlar sadece bir Allah’a inanıyoruz dediği için onlara zulmeden ve savaş açanlar, Müslümanları yurdundan sürenler ve Müslümanların sürülmesine destek olanlar,”³³³ yani Mekke kâfirleridir.³³⁴ Bu üç tür davranıştan herhangi birine sahip olanlar akraba dahi olsalar Müslümanların daimi düşmanı olup bunların dışındakiler dinleri ne olursa olsun Müslümanların iyilik ve adalete dayalı bir ilişkiye sahip olmaları gereken kişilerdir.³³⁵ İlk ayetteki “şayet benim yolumda cihada çıkmış ve rızamı aramakta iseniz” ifadesi Müslümanların geçmişte Mekke’de inançlarından dolayı uğradıkları zulme sabretmeleri,

211 Hâtıb b. Ebû Beltea’nın mektubu için Bkz. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 2, s. 398; Buhârî, *Sahîh*, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 3007, 3081.

³²⁸ Mümtahine 60/1: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ”

³²⁹ Bu surenin Hudeybiye Anlaşmasının bozulmasından sonra ilişkilerin kötü olduğu bir aşamada indiği varsayılrsa surede Mekkeli müşriklerin anlaşmayı bozduklarına dair en ufak bir atıf dahi mevcut değildir. Medine’ye hicret sonrası Mekke Müşrikleri ile ilişkilerin en bozuk olduğu dönemlerden biri de Hendek Savaşı sonrası Hudeybiye Barışına kadar olan dönemdir. Bundan dolayı sure bu döneme yerleştirilmiştir.

³³⁰ Mümtahine 60/4: “قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَاءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمُ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدَهُ إِلَّا قَوْلَ إِبْرَاهِيمَ لِأَبِيهِ لَا تُغْفِرَ لَكَ وَمَا أَمْلِكُ لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ رَبَّنَا عَلَيْنَا نَوَلُّكَ الْأَتْبَاعَ وَإِلَيْكَ الْمَصِيرُ”

³³¹ Ferrâ, *Meâni’l-Kur’ân*, Cilt: 3, s. 149.

³³² Mümtahine 60/2: “إِنْ يَتَّقُوا اللَّهَ يَكُونُوا لَكُمْ أَعْدَاءً وَيَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ وَأَلْسِنَتَهُم بِالسُّوءِ وَوَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ”

³³³ Mümtahine 60/9: “إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوْهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَأُولَٰئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ”

³³⁴ Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, Cilt: 23, s. 314; İbn Atiyye, *el-Muharrerü’l-Veciz*, Cilt: 5, s. 293.

³³⁵ Mümtahine 60/8: “لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ”

Habeşistan’a ve Medine’ye hicret etmeleri ve imanları uğruna birçok gaza ve seriyyenin yanı sıra Bedir, Uhud ve Hendek Savaşı’na katılmalarına atıfla söylenmiş gözükmektedir. Ayetteki bu ifade kendilerine sadece Bir Allah’a inanmalarından dolayı zulmedilmesine ve yurtlarından çıkarılmasına rağmen insandaki fitri duygulardan dolayı akrabalarına karşı sevgi besleyen bazı muhacirlere uyarı mahiyetinde olduğu görülmektedir. Ayette “*şayet cihada çıkmışsanız*” ifadesinde geçmiş zaman kipinin kullanılmış olması geçmiş zamanla alakalı umum ifade etmekte olup bundan önceki bütün maziye kapsamaktadır. Bundan dolayı ayetteki cihad lafzı bu aşamaya kadar olan cihadın bütün aşamalarını -sabır, hicret ve savaşı da- kapsayan en geniş bir anlama sahiptir. Nitekim bu konuda Mâtürîdî “*eğer yolumda cihada çıkmış ve rızamı aramakta iseniz*” ifadesinin Mekke’den Medine’ye hicret edeni kapsadığı gibi Mekke’ye (Mekke kâfirlerine) cihada/savaşa çıkanı da kapsayabileceğini dile getirmektedir.³³⁶

4. Hendek Savaşı Sonrası Düşmanla Savaşmak Anlamında Cihad:

Nisa Suresinde özür sahibi olmaksızın savaşa katılmayıp yerinde yurdunda kalan müminlerle mallarıyla, canlarıyla savaşa iştirak eden müminlerin bir olmayacağı vurgulanan cihad ayetinde de cihad lafzı açık şekilde savaş anlamında kullanılmıştır. Çünkü sure 71. ayetten 104. ayete kadar doğrudan savaşıyla alakalıdır. Dolayısıyla cihad lafzının geçtiği 95. ayet de savaş bağlamındadır.³³⁷ Bu ayet şu şekildedir:

لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِّ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ
الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا
عَظِيمًا “Müminlerden özür sahibi olmaksızın oturanlarla (savaşa katılmayanlarla) Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah derece bakımından mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri yerinde duranlara üstün kılmıştır. Allah hepsine (bütün müminlere) en güzelini (cennet) vadetmiştir. Bununla beraber mücahitleri yerinde duranlara nazaran büyük bir mükâfatla üstün tutmuştur.” (Nisa 4/95).

³³⁶ Mâtürîdî, *Te’vilât*, Cilt: 9, s. 609.

³³⁷ Mukâtil, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, s. 119.

Müslümanlara tedbirinizi alın bölükler halinde (seriyyelere) veya topluca (savaş için) sefere çıkın denilmesinin ardından³³⁸ dünya hayatına karşılık ahiret hayatını satın alanlar Allah yolunda savaşsınlar denilmektedir.³³⁹ Bunların ardından Medine'deki müminlere “size ne oluyor ki mazlumlara için savaşmıyorsunuz” ikazının yapılmasının³⁴⁰ akabinde, inananların Allah yolunda kâfirlerin ise Tağut (Putperest Kureys’in azgınları) yolunda savaşacağının söylenmesi ve siz ey müminler şeytanın dostlarını (Mekke müşrikleri)³⁴¹ öldürün denilmesi ayetlerin bağlamındaki savaşı göstermektedir. Savaş konusuna devam eden surede daha önce müşriklere karşı savaş talebi olup savaş emredilince isteksiz davranan müminler³⁴² eleştirilmekte,³⁴³ Hz. Peygamber’e Allah yolunda savaşması ve müminleri de savaşa teşvik etmesi emredilmektedir.³⁴⁴ Bununla beraber müminlere bir barış teklifi yapıldığında onların buna daha iyi bir barış teklifiyle cevap vermesi ya da en azından aynısıyla mukabele etmesi istenmektedir.³⁴⁵

³³⁸ Nisa 4/71: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانْفِرُوا ثُبَاتٍ أَوْ وَفَرًا جَمِيعًا”

³³⁹ Nisa 4/74: “فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ”

³⁴⁰ Nisa 4/75: “وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ”

³⁴¹ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 389; Nisa 4/76: “الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ”

³⁴² Mukâtil Nisa 77. ayetin, Abdurrahman b. Avf, Sad b. Ebi Vakkas, Mikdad b. Esved gibiler hakkında nazil olduğu söylemektedir. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 389. Derveze ise Mekke döneminde savaş talep eden müminlerin olmadığını, ayetlerin siyak-sibak ve muhtevalarına bakıldığında savaşa karşı gevşeklik gösterenlerin münafıklar ve kalplerinde hastalık olanlardan bir grup olduğu kanaatinde. Bkz. Derveze, **Hz. Muhammed’in Hayatı**, Cilt: 2, s. 326.

³⁴³ Nisa 4/77: “أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ قِيلَ لَهُمْ كُفُّوا أَيْدِيَكُمْ وَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ فَلَمَّا كُتِبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ إِذَا فَرِيقٌ مِنْهُمْ يَخْشَوْنَ النَّاسَ كَخَشْيَةِ اللَّهِ أَوْ أَشَدَّ خَشْيَةً وَقَالُوا رَبَّنَا لِمَ كَتَبْتَ عَلَيْنَا الْقِتَالَ لَوْلَا أَخَّرْتَنَا إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ قُلْ مَتَاعُ الدُّنْيَا قَلِيلٌ وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِمَنِ اتَّقَى وَلَا يُظْلَمُونَ فَتِيلًا”

³⁴⁴ Nisa 4/84: “فَقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا تُكَلَّفُ إِلَّا نَفْسُكَ وَخَرَضِ الْمُؤْمِنِينَ عَسَى اللَّهُ أَنْ يَكُفَّ بَأْسَ الَّذِينَ كَفَرُوا”

³⁴⁵ Nisa 4/86: “وَإِذَا حُيِّيتُمْ بِتَحِيَّةٍ فَحَيُّوا بِأَحْسَنَ مِنْهَا أَوْ رُدُّوها إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ حَسِيبًا” Razi bu ayeti onlar razı olurlarsa (barış) siz de razı olun şeklinde tıpkı bunun Enfal Suresinde “eğer onlar barışa yanaşırlarsa siz de yanaşın” (61) ayetinde olduğu gibidir şeklinde açıklamaktadır. Bkz. Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, Cilt: 10, s. 161. Buradaki ayetlerde ifade edilen husus ile Enfal Suresindeki husus benzer bir kullanımdır. Enfal Suresinde Müslümanlara savaşa hazırlıklı olun denilmesinin ardından “eğer onlar barışa yanaşırlarsa siz de yanaşın” denilmiştir (60-61). Burada ise Hz. Peygamber’e Allah yolunda savaş ve müminleri teşvik et denilmesinin ardından size barış (selam) teklifiyle gelindiğinde siz de buna icabet edin denilmesi (84, 86) her iki surede de muhatapın Mekke müşrikleri olması dolayısıyla kastedilen anlam aynı anlamdır. Ayetlerden çıkan bir diğer sonuç ise savaş Müslümanlar için bir amaç değil araçtır ve gerektiği zaman kullanılır barış imkânı varken savaş yapılmaz. Abdülkadir Şener’in de bulunduğu komisyonun hazırladığı Meal’de de Fahreddin Razi’ye atıfla eğer onlar barış teklif ederlerse şeklinde anlam verilmiştir. Bkz. Abdülkadir Şener ve Diğerleri, **Yüce Kur’ân ve Açıklamalı Yorumlu Meal**, Türkiye Diyanet Vakfı, İzmir, 2011, s. 90.

Münafıkların Müslümanlara karşı takındıkları tavır ve onlara nasıl davranılması gerektiği³⁴⁶ ve yanlışlıkla bir müminin öldürülmesinin nasıl kefarete gerektiğinin izahının³⁴⁷ ardından müminlerden ganimet gayesi için savaşmamaları istenmektedir.³⁴⁸ Bütün bunların ardından gelen cihad ayetinde bu lafzın savaş anlamında olduğu ise gayet açıktır. Taberî de “*Müminlerden özür sahibi olmaksızın yerinde duranlarla cihad edenler bir değildir*” ifadesini “Allah’a ve Peygamberine inanıp ta seferlerin meşakkatine, yeryüzünde dolaşmanın ve Allah düşmanlarıyla karşılaşmanın zorluğuna tahammül etmeyi rahata, yatmaya, evde kalmaya tercih edip Allah yolunda cihattan geri kalanlar Allah yolunda cihad edenler ve savaşanlarla eşit değildir” şeklinde açıklamıştır.³⁴⁹ Sonraki ayetlerde de cihatla doğrudan irtibatlı hicretle alakalı ayetlerin gelmesi ve zulüm altında olup da imkânı olan mustazafların (mazlumlar) hicret etmelerinin istenmesi³⁵⁰ ve ardından savaş esnasında namazın nasıl kılınacağına izah edilmesi³⁵¹ ayetteki cihad lafzının savaş anlamında olduğunun bir diğer delilidir. Enfal Suresinde olduğu gibi buradaki cihad ayetinde de “mallarıyla ve canlarıyla” ifadesinin geçmesi cihadın savaş anlamında kullanıldığının bir göstergesidir.

Bir diğer adı Kıtâl (Savaş) olan³⁵² Muhammed Suresinde gelen aşağıdaki cihad ayeti de savaş anlamındadır:

“وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّىٰ نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَتَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ” *“Muhakkak ki sizden cihad edenlerle sabredenleri öğreninceye ve haberlerinizi (sizin ne yapacağınızı) ortaya çıkarana kadar sizi imtihan edeceğiz.”* (Muhammed 47/31).

Muhammed Suresinin genel muhtevassından ve indiği şartlardan anlaşıldığına göre Müslümanlarla müşriklerin savaş halinde olduğu Medine dışında müşriklerin, Medine içinde ise münafıkların Müslümanları zor bir durumda bıraktığı

³⁴⁶ Nisa 4/88-89: “فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ وَاللَّهُ أَرَكْسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضِلِلِ اللَّهُ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ سَبِيلًا وَذُوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّىٰ يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَخُذُوهُمْ وَاقْتُلُوهُمْ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ وَليًّا وَلَا نَصِيرًا”

³⁴⁷ Nisa 4/91: “وَمَا كَانَ لِمُؤْمِنٍ أَنْ يَقْتُلَ مُؤْمِنًا إِلَّا خَطَأً وَمَنْ قَتَلَ مُؤْمِنًا خَطَأً فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مُؤْمِنَةٌ وَدِيَّةٌ مُسْلِمَةٌ إِلَىٰ أَهْلِهِ إِلَّا أَنْ يَصَدَّقُوا فَإِنْ كَانَ مِنْ قَوْمٍ عَدُوٍّ لَكُمْ...”

³⁴⁸ Nisa 4/94: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَىٰ إِلَيْكُمْ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَتَّبِعُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَعَآئِمٌ كَثِيرَةٌ”

³⁴⁹ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 9, s. 85.

³⁵⁰ Nisa 4/97-100: “قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا... إِلَّا الْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ لَا يَسْتَطِيعُونَ حِيلَةً وَلَا يَهْتَدُونَ سَبِيلًا... وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَآعًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ...”

³⁵¹ Nisa 4/101-103: “وَإِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْأَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا...”

³⁵² İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Cilt: 26, s. 71; Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, Cilt: 8, s. 298.

görülmektedir. Nitekim İbn Âşûr da sureye “kıtal” adının verilmesinin surede savaştan ve savaşın meşruiyetinden bahsedilmesinden dolayı olduğunu belirtmekte, surede müminlerin savaşa ve cihad sevabına teşvik edildiğini söylemektedir.³⁵³ Kâfirlerle karşılaştığınız zaman onları yenilgiye uğratana kadar onların boyunlarını vurun, onları esir alın³⁵⁴ emrinden sonra Müslümanlara siz Allah’a yardım edin ki, Allah yolunda Peygamberin düşmanlarına karşı savaşın ki,³⁵⁵ O da size yardım etsin ve ayaklarınızı sağlam bastırsın,³⁵⁶ Allah müminlerin yardımcısıdır³⁵⁷ denilmesi Müslümanların düşmanlarına karşı savaşmasını teşvik bağlamındadır. Daha sonra Allah’ın Peygamber’i yurdundan çıkaran Mekke müşriklerinden daha güçlü nicelerini helak ettiğinin belirtilmesinin akabinde münafıkların durumunun, onların savaş emredilen bir sure indirildiğinde üzerlerine ölüm baygınlığı geldiğinin³⁵⁸ ve Allah’ın onların sırlarını bildiğinin³⁵⁹ belirtilmesi Müslümanların Medine içinde ve dışında karşı karşıya kaldıkları sıkıntılı durumun resmedilmesidir. Bütün bunların ardından gelen ve cihad edenlerle sabredenlerin ayırt edilene kadar imtihan edileceğinin bildirildiği cihad ayetinde bu lafzın kıtal anlamında olması bağlamla muvafık bir durum arz etmektedir.

Cihad ayetinin ardından gelen ayetlerde ise gevşemeyin ve (savaşa) üstün iken barış çağrısı yapmayın³⁶⁰ sizler Allah yolunda infaka çağrılıyorsunuz, sakın cimrilik etmeyin yoksa Allah başka bir kavim getirir de onlar sizin gibi cimrilik etmezler³⁶¹ denilmektedir. Sonra gelen ayetlerin de savaş ve Medeni cihadın bir diğer şekli olan Allah yolunda infak konusuyla sonlanması surenin bağlamının savaş bağlamı olduğu ve ayette geçen cihadın savaş anlamında olduğunun göstergesidir. Surenin başında “savaşa kâfirlerin boyunlarını vurun”, sonuna doğru ise “üstün iken barış yapmayın” ve “Allah yolunda infak için çağrılıyorsunuz cimrilik etmeyin”

³⁵³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Cilt: 26, ss. 71-72.

³⁵⁴ Muhammed 47/4: “فَإِذَا لَقِيتُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا فَضَرْبَ الرِّقَابِ حَتَّىٰ إِذَا أَثْبَثْتُمْهُمْ فَشُدُّوا الرِّبَاطَ”

³⁵⁵ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 22, s. 160.

³⁵⁶ Muhammed 47/7: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِن تَنصُرُوا اللَّهَ يَنْصُرْكُمْ وَيُخْلِصْكُمْ مِنْ ظُلْمِ الَّذِينَ ظَلَمُوا”

³⁵⁷ Muhammed 47/11: “ذَٰلِكَ بِأَنَّ اللَّهَ مَوْلَى الَّذِينَ آمَنُوا”

³⁵⁸ Muhammed 47/13, 20: “وَيَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا ‘وَمَا يَكْفِيهِمْ مِنْ قَرْيَةٍ هِيَ أَشَدُّ قُوَّةً مِنْ قَرْيَتِكَ الَّتِي أَخْرَجْتَنَا مِنْهَا فَأَصْبَحُوا شُرَكَاءُ لِلَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ اللَّهِ يَحْسَبُونَ أَنَّ اللَّهَ مُنْهَكٌ مِنَ الْحَرْبِ وَهُمْ لَا يَشْعُرُونَ’”

³⁵⁹ Muhammed 47/26: “وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِسْرَارَهُمْ”

³⁶⁰ Muhammed 47/35: “فَلَا تَهِنُوا وَتَدْعُوا إِلَى السَّلَامِ وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ”

³⁶¹ Muhammed 47/38: “هَٰأَنْتُمْ هَٰؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ لِتُخْفُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَخْشَىٰ لِنَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ”

şeklindeki hitaplardan Müslümanların müşriklerle yapılan savaşların ardından gergin bir atmosferde yaşadığını ve onlarla yapılacak büyük bir savaşa hazırlandığını göstermektedir. Hem bu sure hem de bundan önce nazil olan Hadid Suresi yoğun bir şekilde Allah yolunda infak ve Allah yolunda savaşın önemini belirtmektedir. Hadid Suresi daha çok infaka vurgu yaparken, Muhammed Suresi savaşa vurgu yapmaktadır.³⁶² Bu durum savaş hazırlıklarının maddi (infak) hazırlıkların ardından manevi hazırlık diyebileceğimiz savaşa teşvik, cesaretlendirme, motivasyon vb şeklinde devam ettiğini göstermektedir.

Müslümanların güçlendiği, Medine sakinlerinin çeşitli kabilelerle karıştığı, göçlerle Medine'nin farklı bir hal aldığı, özellikle de bedevi kabilelerin Müslüman olduğu bir zamanda nazil olduğu anlaşılan Hucurat Suresinde³⁶³ gelen cihad ayetinde de cihad lafzının savaş anlamında olduğu gözükmektedir. Allah yolunda cihattan kaçan yeni Müslüman olmuş Bedevilere³⁶⁴ cevap niteliğindeki bu ayet şu şekildedir:

إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمْ
الصَّادِقُونَ (Gerçek) Müminler, ancak Allah ve Resûlüne iman eden daha sonra (imanında) şüpheye düşmeyen ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenlerdir. İşte doğru olanlar (söyleyenler) onlardır. (Hucurat 49/15).

Sure Bedevilerin mizaçlarında olan kabalık ve sertliğin³⁶⁵ Hz. Peygamber'e yansımaları eleştirmekle başlamıştır.³⁶⁶ Cihad ayetinde ise Mekke'den Medine'ye hicret eden muhacirler ya da Ensar gibi değil de sadece Müslümanların siyasi gücünün artması sonucu onların otoritesini kabul eden (Müslüman olan) bazı bedevilerin³⁶⁷ Müslüman olmalarını Hz. Peygamber'in başına kakmalarına³⁶⁸ verilen cevapta gerçek müminlerin özelliği olarak Allah yolunda cihad etmek sayılmıştır.³⁶⁹ Bu ayette savaşla bağlantılı doğrudan bir ifade olmamasına rağmen cihad lafzının

³⁶² Savaş ve infaka vurgu yapan ayetler için bkz. Hadid 57/7, 10, 11,18, 24; Muhammed 47/4, 7, 20, 31, 35, 38.

³⁶³ Câbirî, **Fehmü'l-Kur'ân**, Cilt: 3, s. 323.

³⁶⁴ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 98; Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 22, s 318.

³⁶⁵ Mustafa Fayda, "Bedevi", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1992, Cilt: 5, s. 314.

³⁶⁶ Hucurat 49/1-5: "لَا تَقْدَمُوا بَيْنَ يَدَيِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَاتَّقُوا اللَّهَ ... لَا تَرْفَعُوا أَصْوَاتَكُمْ فَوْقَ صَوْتِ النَّبِيِّ وَلَا تَجْهَرُوا لَهُ بِالْقَوْلِ: "كَجَهْرِ بَعْضِكُمْ لِبَعْضٍ أَن تَحْبَطَ أَعْمَالُكُمْ وَأَنتُمْ لَا تَشْعُرُونَ ... إِنَّ الَّذِينَ يُنَادُونَكَ مِنْ وَرَاءِ الْحُجُرَاتِ أَتَسْتَأْذِنُ لَمْ يَكُنْ لَكَ دُونَهُمْ لَا يَقُولُونَ ..."

³⁶⁷ Vâhidî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 412; Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 22, s. 315.

³⁶⁸ Hucurat 49/17: "يَمْنُونَ عَلَيْكَ أَنْ أَسْلَمُوا قُلْ لَا تُمَنُّوا عَلَيَّ إِسْلَامَكُمْ بَلِ اللَّهُ يَمُنُّ عَلَيْكُمْ أَنْ هَدَاكُمْ لِلْإِيمَانِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ"

³⁶⁹ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 99.

savaş anlamında olduğunun delili hem metin dışı bağlamdan³⁷⁰ hem de ayetteki “mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad edenler” ifadesinden anlaşılmaktadır. Çünkü bu ifadeyi Mukâtil “düşmana karşı Peygamberle beraber cihad edenler, bizzat savaşa iştirak edenler” şeklinde açıklarken³⁷¹ Taberî de mallarından infak ederek müşriklere karşı cihad edenler ve cihatlarında bütün güçlerini harcayanlardır şeklinde açıklamıştır.³⁷² Malla cihad daha çok düşmana karşı hazırlanacak olan ordunun teçhizatı için infak şeklinde, canla cihad ise bizzat yapılacak sefere veya savaşa iştirak etme şeklinde olmaktadır. Bundan dolayı bundan önce mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmek ifadesi Bedir Savaşı’nı anlatan Enfal Suresinde bu savaşa atıfla,³⁷³ Hendek Savaşı’ndan sonra Hudeybiye Barışından önce Müslümanların savaş atmosferinde olduğu zor bir zamanda nazil olan ve onların savaşa teşvik edildiği Nisa Suresinde³⁷⁴ ve burada³⁷⁵ gelmiştir. Nisa Suresinde Müslümanlara maddi kazanç³⁷⁶ için savaşmamaları ikazının yapılmasının³⁷⁷ ardından gelen ayette mallarıyla canlarıyla cihad eden müminlerin cihada katılmayanlarla bir olmayacağı ifade edilirken, Hucurat Suresinde de maddi kazanç elde etme gayesiyle Müslüman olan bedevilere gerçek müminlerin İslam uğrunda mallarını harcadığı hatırlatması yapılmıştır. Her iki surede de malla ve canla Allah yolunda cihad/savaş maddi kazancın önünde tutulmuş ve böyle davranan müminlerin gerçek müminler (Sadıklar)³⁷⁸ olduğu ifade edilmiştir.

³⁷⁰ Müslüman olmaları sayesinde İslam devletinden maddi bir kazanç sağlamak için bazı bedevilerin Hz. Peygamber’e gelip biz seninle savaşmadan iman ettik, Müslüman olduk demelerine cevaben gelen ayette mallarıyla ve canlarıyla cihad eden gerçek müminler sizin gibi maddi kazanç elde etmenin aksine kendi kazançlarını bile Allah yolunda harcamaktadır şeklinde cevap verilmektedir. Bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, Cilt: 22, s. 320.

³⁷¹ Mukâtil, *Tefsir*, Cilt: 4, s. 99.

³⁷² Bkz. Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, Cilt: 22, s. 318.

³⁷³ Enfal 8/72: “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

³⁷⁴ Nisa 4/95: “لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِّ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ”

³⁷⁵ Hucurat 49/15: “إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

³⁷⁶ Ganimet.

³⁷⁷ Nisa 4/94: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا ضَرَبْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَتَبَيَّنُوا وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ أَلْفَىٰ إِلَيْكُمُ السَّلَامَ لَسْتَ مُؤْمِنًا تَبْتَغُونَ عَرَضَ”
“الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَائِمٌ كَثِيرَةٌ”

³⁷⁸ Sıdk kelimesinin semantik analizini yapan İzutsu “sâdık”ın efendi ile uşak arasındaki ahite sadık ve vefalı kalan kişi anlamında olduğunu belirtmektedir (İzutsu, *Ethico Religious Concepts in the Quran*, s. 94-95). Yukarıdaki ayette de siyasi olarak Müslüman olan yani yaptıkları ahit/iman pamuk ipliğine bağlı olan bedevilerle gerçek manada Allah ile yaptıkları ahde (iman ahdi) vefalı olan müminler mukayese edilmektedir. Yani Allah yolunda cihad eden kişi inanan kişi ve bu imanına sadık olan kimsedir. Kur’ân’da bedevilerin küfre ve nifaka daha yakın olduğunun söylenmesi de (Tevbe 9/97) onların tabiatlarına sıdktan ziyade nifakın hâkim olduğunu göstermektedir. Sıdk kavramının semantik analizi için ayrıca Bkz. Burhan Sümertaş, *Sıdk’ın Semantik Serüveni Kuranda Doğruluk ve Samimiyet*, İsam Yayınları, Ankara, 2017.

5. Kâfirlere ve Münafıklara Karşı Savaşmak ve Sert Davranmak Anlamında Cihad:

“يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ” “Ey Peygamber! kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların ikamet yeri cehennemdir. O ne kötü varış yeridir.” (Tahrim 66/9).

Hem Tahrim hem de Tevbe Suresinde olan bu ayetteki³⁷⁹ cihad lafzı müfessirlerin çoğu tarafından kâfirlere karşı cihad kılıçla, münafıklara karşı cihad dille, onlara ağır sözler söylemeyle olur şeklinde açıklanmıştır.³⁸⁰ Bizim görüşümüz de bu yöndedir. Çünkü cihad lafzı savaş anlamında kullanıldığı gibi³⁸¹ haşin, sert davranma³⁸² anlamında da kullanılmıştır. Ayette doğrudan Hz. Peygamber’e hitaben kâfirlere ve münafıklara karşı cihad etmesi emredilmektedir. Ayetteki ikinci emir olan “onlara karşı sert davran”³⁸³ ifadesi cihad emrini tekid etmektedir. Bu surenin Müslümanların dışarıdan müşrikler içeriden münafıkların kuşatması, baskısı altında olduğu bir ortamda nazil olduğu anlaşılmaktadır.³⁸⁴ Ayetteki “cihad et” ifadesinin kâfirlere karşı savaş, münafıklara karşı ise davranışlarında ve konuşmada sert ol anlamında olması da içinde bulunulan şartlara uygun düşen bir anlamdır. Çünkü cihad lafzının geçtiği bundan önceki Medenî Surelerin neredeyse tamamında Müşriklerle olan savaş hali ve münafıklarla olan sürtüşme açık bir şekilde devam etmektedir. Bu sureden yakın zaman önce münafıklar hakkında başlı başına bir sure inmiş olması da³⁸⁵ münafıklarla olan sürtüşmenin boyutlarını açıkça ortaya koymaktadır. Bu yönüyle ayetteki cihad et, sert davran emrinin fiiliyattaki karşılığı kâfirlere karşı savaş şeklinde; münafıklar Müslüman toplum içinde yaşadığı ama

³⁷⁹ Aynı ayet Tevbe 73’te de geçmektedir. Her iki ayet metni birebir aynı olduğu için anlam aynı anlamdır. Ayetlerin bağlamı da yaklaşık olarak aynıdır. Cihad ayetlerini kronolojik aldığımız için Tevbe Suresinde geçen aynı ayeti Tevbe Suresindeki diğer cihad ayetleriyle beraber ele alacağız.

³⁸⁰ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, 379; Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 23, s. 497; Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 4, s. 570.

³⁸¹ Amr b. Kûlsûm, **Divan**, s. 95.

³⁸² Kays b. Zühayr, **Şi’ru Kays b. Zühayr**, s. 41.

³⁸³ “وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ”

³⁸⁴ Câbirî bu surenin Hudeybiye Anlaşmasından önce, Mevdûdî ise hicri 7-8 yılları arasında indirildiği görüşündedir. Bkz. Câbirî, **Fehmü’l-Kur’ân**, Cilt: 3, s. 329; Mevdûdî, **Tefhimü’l-Kur’ân**, Cilt: 6, s. 349.

³⁸⁵ Münafikun Suresi’nin 5. yılda, yani Mekke müşrikleriyle savaş hali ve düşmanlığın zirvede olduğu Münafıklardan İbn Selûl’ün “güçlü olanımız zayıf olanımızı çıkaracaktır/kovacaktır” dediği Benî Müstalik Gazvesi yılında indiği rivayet edilmektedir. Bkz. İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, Cilt: 28, ss. 231-232.

tavır ve davranışlarından belli olduğu³⁸⁶ için toplum içinde fitne çıkarmalarını engellemek ve ikiyüzlü tutumlarından vazgeçmelerini sağlamak için onlara karşı sert davranma şeklinde olmuştur.

6. Hudeybiye Öncesi Düşmanla Savaşmak Anlamında Cihad:

Hudeybiye Barışına yakın bir zamanda inen düşmanla savaşmak anlamında olan bir diğer ayet Saf Suresindeki³⁸⁷ şu ayettir:³⁸⁸

”تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ دَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ“

“Sizler Allah’a ve Peygamber’ine inanırsınız, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz. Eğer bilir iseniz işte bu sizin için daha hayırlıdır.” (Saf 61/11).

Hudeybiye Barışı öncesi Müslümanlarla Mekke müşriklerinin aralarında savaşın hâkim olduğu bir atmosferde nazil olan ve Müslümanların mallarıyla canlarıyla düşmanlarına karşı cihad etmelerinin istendiği bir durumda ayetteki cihad lafzının savaş anlamında olması kaçınılmazdır. Surenin tarihi bağlamının yanı sıra konusu ve siyak-sibakı da tamamen savaşla alakalıdır. Şöyle ki “*Ey iman edenler yapmayacağınız şeyleri niçin söylüyorsunuz*”³⁸⁹ ayeti ve “*Şüphesiz Allah kendi yolunda kenetlenmiş bir duvar gibi saflar halinde savaşanları sever*”³⁹⁰ ayeti dilleriyle müşriklerle karşılaştıklarında savaşacaklarını ve sapasağlam duracaklarını söyleyen iş fiiliyata binince de mızımlanan Müslümanları ikaz sadedinde gelmiştir.³⁹¹ Ardından gelen ayetlerde ise hem Yahudilerin Hz. Musa’ya³⁹² hem de

³⁸⁶ Muhammed 47/30: “وَلَوْ نَشَاءُ لَأَرَيْنَاكُمْ فَلَعَرَفْتَهُمْ بِسِيمَاهُمْ وَلَتَعْرِفَنَّهُمْ فِي لَحْنِ الْقَوْلِ“

³⁸⁷ Surenin isimlendirmesi 4. ayette de geçen savaş için yapılan saftan almaktadır. Bkz. İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Cilt: 28, ss. 171.

³⁸⁸ “Sizler Allah ve Resûlüne iman eder mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edersiniz” şeklinde müminleri hem öven hem de savaşa teşvik eden bu ayetten sonra gelen “seveceğiniz başka bir şey daha (var) Allah’tan yardım ve yakın bir fetih, ey Peygamber müminleri müjdele” ayetindeki “yakın fetih” Hudeybiye Barışdır. Bkz. Câbirî, **Fehmü’l-Kur’ân**, Cilt: 3, s. 341. Hudeybiye Barışından sonra inen Fetih Suresinde de “yakın fetih”e açıkça atıflar vardır. Fetih 48/18, 27. Bkz. Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 22, s. 259.

³⁸⁹ Saf 61/2: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ“

³⁹⁰ Saf 61/4: “إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًّا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُورٌ“

³⁹¹ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 315; Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 23, ss. 350-355; Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 9, s. 302.

³⁹² Saf 61/5: “وَإِذْ قَالَ مُوسَى لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ لِمَ تَقُولُونَ إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ إِنيكُم فَلَمَّا زَاغُوا أَزَاغَ اللَّهُ قُلُوبَهُمْ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ“

Hristiyanların Hz. İsa'ya³⁹³ benzer şekilde davrandığı belirtilerek Müslümanların da onlar gibi davranmamaları istenmektedir. Müşriklerin Allah'ın dinine karşı savaştıklarının³⁹⁴ belirtilmesinin ardından Müslümanlara cihada yani savaşa teşvik babında sizi büyük bir azaptan kurtaracak ticaret³⁹⁵ denilerek mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmeleri³⁹⁶ gösterilmiştir. Ayette bahsedilen ticaretin tevhid (inancı) olduğunu belirtilerek “sizin için Allah ve Peygamberine iman ve malınızla, canınızla cihad herşeyden hayırlıdır” denilerek³⁹⁷ ayette de ifade edildiği gibi iman ile cihad arasında çok sıkı bir irtibatın olduğunu vurgulamıştır. Nitekim Mâtürîdî de ayette belirtilen müminleri azaptan kurtaracak ticaretin Allah'a iman ve Allah yolunda cihad olduğunu belirtmiştir.³⁹⁸ İman ve cihada vurgunun ardından Müslümanlar dilleriyle değil de fiilleriyle hareket ederlerse, cihad ederlerse,³⁹⁹ Allah'ın yardımının geleceği de müjdelenmiştir.⁴⁰⁰ Sure Havariler Allah yolunda Hz. İsa'ya nasıl yardım ettilerse Müslümanların da Hz. Muhammed'e yardım etmeleri gerektiği⁴⁰¹ çünkü Allah'ın düşmanlarına karşı inananları desteklediği⁴⁰² belirtilerek savaşıla ilgili olarak sona ermektedir.

³⁹³ Saf 61/6: “وَإِذْ قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ يَا بَنِي إِسْرَائِيلَ إِنِّي رَسُولُ اللَّهِ إِلَيْكُمْ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيَّ مِنَ التَّوْرَةِ وَمُبَشِّرًا بِرَسُولٍ يَأْتِي مِنْ بَعْدِي اسْمُهُ أَحْمَدُ فَلَمَّا جَاءَهُمْ بِالْبَيِّنَاتِ قَالُوا هَذَا سِحْرٌ مُبِينٌ

³⁹⁴ Saf 61/8-9: “يُرِيدُونَ لِيُطْفَئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ”

³⁹⁵ Saf 61/10: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ”

³⁹⁶ Saf 61/11: “تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ”

³⁹⁷ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 317; Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 23, s. 362.

³⁹⁸ Mâtürîdî, **Te'vilât**, Cilt: 5, s. 486; Begavî de “Allah'a ve Peygamber'ine inanır, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edersiniz” ayetinin ticareti açıkladığını söylemiştir. Bkz. Begavî, **Meâlimü't-Tenzil**, Cilt: 5, s. 80; Aynı şekilde Zemahşerî de ticaretin iman ve cihad ile Kur'ân tarafından tefsir edildiğini belirtmiştir. Bkz. Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 4, s. 527.

³⁹⁹ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 317.

⁴⁰⁰ Saf 61/13: “وَأُخْرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصْرٌ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ”

⁴⁰¹ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 318.

⁴⁰² Saf 61/14: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا أَنْصَارَ اللَّهِ كَمَا قَالَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ لَلْحَوَارِيِّينَ مَنْ أَنْصَارِي إِلَى اللَّهِ قَالَ الْحَوَارِيُّونَ نَحْنُ أَنْصَارُكَ”

7. Hudeybiye Sonrası Savaş Dâhil Tevhid Dini Uğrunda Yapılan Her Türlü Mücadele Anlamında Cihad:

Hudeybiye Barış Anlaşmasından sonra nazil olan Maide Suresindeki⁴⁰³ cihad ayetlerinde bu lafzın anlamı savaş da dâhil olmak üzere Allah'ın dini uğrunda yapılan her türlü mücadeleyi kapsamaktadır. Bu ayetler şu şekildedir:

“يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ” *“Ey iman edenler Allah'tan sakının (Allah'a karşı sorumlu davranın), O'na (rızasını kazanmaya) yol arayın ve yolunda cihad edin ki kurtulasınız.”* (Maide 5/35).

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهَ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ *“Ey iman edenler sizden her kim dininden dönerse (iyi bilin ki) Allah'ın onları, onların da Allah'ı sevdiği müminlere karşı alçak gönüllü kâfirlere karşı sert olan Allah yolunda cihad eden ve kınayanların kınamasından korkmayan bir kavim getirir. İşte bu Allah'ın lütfudur. Onu dilediğine verir. Allah ihsanı bol olan ve her şeyi bilendir.”* (Maide 5/54).

Hem Maide Suresinin iniş zamanı hem de ayetlerin bağlamı ayetlerdeki cihad lafzının tevhid dini uğrunda yapılan her türlü mücadeleyi kapsadığını göstermektedir. Hudeybiye sonrası Mekke müşrikleriyle yapılan barış ortamında inmiş olmasından dolayı surede müşriklere karşı savaşın, onları bulduğunuz yerde öldürün şeklinde Müslümanlara verilmiş açık bir emir bulunmamaktadır. Çünkü Hudeybiye Barışı ile Müslümanlar sadece kendi topraklarında huzura, korkusuz rahat bir ortama kavuşmakla kalmamış, aynı zamanda çevre bölgelere İslam'ın mesajını güvenli bir şekilde götürme fırsatı bulmuştur. İran, Mısır ve Bizans'a gönderilen İslam'a davet mektupları da bu dönemde olmuştur.⁴⁰⁴ Bundan dolayı suredeki cihad lafızları sadece savaş manasında olmayıp en genel anlamdaki cihat olan tevhid dini uğrunda yapılan bütün çabaları içermektedir. Müslümanların Hudeybiye sonrasına kadar yaptıkları bütün cihad aşamalarını içermesi surenin indiği şartlarla da uyumludur.

⁴⁰³ İbn Âşûr, *et-Tahrîr ve't-Tenvîr*, Cilt: 6, s. 69; Câbirî, *Fehmü'l-Kur'ân*, Cilt: 3, s. 355; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, Cilt: 1, s. 393.

⁴⁰⁴ İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 2, ss. 606-607; Mevdûdî, *Tefhîmü'l-Kur'ân*, Cilt: 1, s. 394.

Sure Hudeybiye Anlaşmasına da atıfla,⁴⁰⁵ “*Ey iman edenler akitlerinize vefalı olun*”⁴⁰⁶ emriyle başlamaktadır. Müslümanlara “*sizi (Hudeybiye’de) Mescidi haramdan alıkoydular diye bir kavme (Kureyşliler’e) beslediğiniz kin*”⁴⁰⁷ sakın sizi haddi aşmaya (intikam almaya) sevk etmesin” uyarısı yapılmaktadır.⁴⁰⁸ Ardından bugün artık kâfirler sizi dininizden döndürmekten ümitlerini kesmiş bulunmaktadır⁴⁰⁹ şeklinde Müslümanların güçlendiğine işaret etmektedir. Bu ayet surenin Hudeybiye’den sonra, yani Müslümanların bir otorite, güç olarak tanınmasından sonra indiğinin delilidir. Bu ayet aynı zamanda Mekke müşriklerinin Müslümanlara saldırmasının altında din yani tevhid inancının yattığını göstermektedir.⁴¹⁰ Mekke müşriklerinin Hudeybiye’ye kadar olan aşırı derecedeki

⁴⁰⁵ Sizinle müşrikler arasında yapmış olduğunuz anlaşmalara bağlı kalın, vefalı olun. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 448. Nitekim İbn Âşûr Maide Suresinin bir diğer adının da ilk ayette lafız olarak geçen “Akitler” olduğunu söylemiş ve ayetteki akdin Hudeybiye akdi gibi Müslümanlarla müşrikler arasında yapılan akitler olduğunu belirtmiştir. Bkz. İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, Cilt: 6, ss. 69, 77; İbn Atiyye’de geçen rivayette ise bunun İslam’dan önce yapılan Cahiliye akitleri olduğu ve Hz Peygamber’den “Cahiliye akitlerinize vefalı olun. İslam’da onları bozmayın” şeklinde bir rivayetin aktarıldığı ifade edilmektedir. Bkz. İbn Atiyye, **el-Muharrerü’l-Veciz**, Cilt: 3, s. 142.

⁴⁰⁶ Maide 5/1: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَوْفُوا بِالْعُقُودِ”

⁴⁰⁷ Hudeybiye Anlaşmasının maddelerinden biri de “Müslümanlar o yıl Kâbe’yi ziyaret etmeyecek ertesi yıl ve sonraki yıllarda 3 gün süreyle ziyarette bulunacak şeklinde idi” bu madde Müslümanlara çok ağır gelmiş hatta Hz. Peygamber’in emrine rağmen ihramdan çıkma ve kurbanlarını kesme emri konusunda ağır davranmışlardır. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 318. Mukâtil de 2. ayetteki bu ifadenin tefsirinde Hudeybiye yılında Müşriklerin Müslümanları Kâbe’yi tavaf etmekten engellemesidir demiştir. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 450.

⁴⁰⁸ Maide 5/2: “وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ أَن صَدُّوكُمْ عَنِ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ أَن تَعْتَدُوا”; Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 9, s. 488.

⁴⁰⁹ Maide 5/3: “الْيَوْمَ يَكْفُرُ لَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ دِينِكُمْ”; Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 9, s. 516; Câbirî, **Fehmü’l-Kur’ân**, Cilt: 3, s. 306.

⁴¹⁰ Müşriklerin tevhid inancını kendi dinlerine tehdit olarak görmelerinin nedeni onların salt dindarlıklarından mıdır yoksa tevhid inancına dayalı bir dinin onların şirk dininden kaynaklı elde ettikleri otorite ve ekonomik gücün ellerinden çıkmasından mı korkmaktadırlar?

Bu soruya verilecek şu cevap Mekke müşriklerinin İslam’a ve Müslümanlara karşı çıkışının altında ikinci ihtimalin olduğunu göstermektedir.

Hz. Peygamber’in Kâbe’ye Umre niyetiyle yöneldiği 6. yılda Kâbe’nin Müslümanlar için de hürmet ve tazime sahip olduğunun Kureyş tarafından iyice anlaşılması ve Kureyş’in artık Müslümanlara karşı koyacak gücü kalmaması nedeniyle, Mekke müşriklerinin İslam’dan sonra da tüm Arapların Kâbe’yi ziyaret edip hac yapacağını ve hac gelirlerinin azalmayacağını bilakis artacağını anlaşılmasıdır. O dönemde ticareti ve siyaseti bir bütün olarak düşünen Ebu Süfyan gibi hem Hz. Peygamberin akrabası hem de kayın pederi olan birinin Mekke’nin lideri olması ise Hudeybiye sonrası Kureyş’in İslam’ı kabullenmesini daha da kolaylaştırmıştır. Bkz. Câbirî, **Fehmü’l-Kur’ân**, Cilt: 3, ss. 382-383. Ayrıca Hz. Peygamber sonrası irtidat olaylarında Kureyş ve Sakif kabilesi dışında bütün kabilelerin irtidat etmesi bu durumu, yani insanların dine karşı çıkış veya kabulünde onların iktidar ve ekonomik çıkarlarının çok büyük bir paya sahip olduğunu. Dinlere ilk önce köle, çocuk, kadın ve alt sınıftaki zayıfların inanması, ilk karşı çıkanların da iktidarı ve ekonomik gücü elinde bulunduran seçkinlerin olması da bunu doğrulamaktadır.

düşmanlığına rağmen Müslümanlara bir kavme olan kininiz sizi adaletsizliğe sevk etmesin, adil olun⁴¹¹ uyarısı yapılmakta hemen akabinde de Allah'ın nimeti, yani Allah'ın onları Yahudi ve müşriklerden koruması⁴¹² hatırlatılmakta ve Müslümanlardan yalnızca Allah'a güvenmeleri istenmektedir.⁴¹³

Adil olmaları ve Allah'a güvenmeleri emredilen Müslümanlara Hz. Musa ve İsrailoğulları kıssası üzerinden Allah yolunda cihada devam etmeleri bağlamında sizler İsrailoğulları gibi yapmayın mesajı verilmektedir.⁴¹⁴ Müslümanlara İsrailoğulları üzerinden anlatılan kıssa şudur: Hz. Musa İsrailoğulları'na Allah'ın onlara Peygamber göndermesi, saltanat vermesi gibi nimetlerini hatırlatmaktadır.⁴¹⁵ Hz. Musa'nın İsrailoğulları'na Allah'ın size yazdığı kutsal topraklara girin⁴¹⁶ yani Allah yolunda cihad edin emrine, Yahudiler orada zorba bir kavim var onlar çıkmadıkça biz girmeyiz⁴¹⁷ şeklinde cevap vermişlerdir. Allah'ın nimet verdiği ve Allah'tan korkan iki kişinin onlara nasihatta bulunmaları, taktik vermelerine rağmen⁴¹⁸ İsrailoğulları eğer istiyorsan Musa sen ve Rabbin gidin savaşın biz burada bekliyoruz⁴¹⁹ şeklinde cevap vermişlerdir. Ayetlerin verdiği mesaj Hz. Musa ve kavmi arasında geçenleri anlatmaktan ziyade Medineli Müslümanların Hz. Peygamber'e karşı bu şekilde davranmamaları gerektiğini hatırlatmaktadır. Bu kıssa üzerinden Müslümanlara verilen bir diğer mesaj şöyledir:

Biz İsrailoğulları'na kutsal toprakları yazdık, oraya varis olacaklarını vaat ettik fakat onlar bizim vaadimizin gerektirdiği şekilde hareket etmediler. Siz ey Müslümanlar size de kutsal toprağınız olan Mekke'yi vaat ettik zamanı geldiğinde

⁴¹¹ Maide 5/8: “وَلَا يَجْرِمَنَّكُمْ شَنَاٰنُ قَوْمٍ عَلَىٰ أَلَّا تَعْدِلُوا اعْدِلُوا هُوَ أَقْرَبُ لِلتَّقْوَىٰ”

⁴¹² Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 10, ss. 106-107.

⁴¹³ Maide 5/11: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ هُمْ قَوْمٌ اٰن يَبْسُطُوا إِلَيْكُمْ أَيْدِيَهُمْ فَكَفَّ أَيْدِيَهُمْ عَنْكُمْ وَاتَّقُوا اللَّهَ” “وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ”

⁴¹⁴ Maide 5/20-26: Hz. Musa'nın “*Ey kavmin Allah'ın size yazdığı kutsal topraklara girin...*” emrinin de geçtiği aşağıda Arapça metinlerinin geldiği ayet grubu.

⁴¹⁵ Maide 5/20: “وَإِذْ قَالَ مُوسَىٰ لِقَوْمِهِ يَا قَوْمِ ادْكُرُوا نِعْمَةَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ إِذْ جَعَلَ فِيكُمْ أَنْبِيَاءَ وَجَعَلَكُمْ مُلُوكًا وَآتَاكُمْ مَا لَمْ يَأْتِ أَحَدًا” “مِنَ الْعَالَمِينَ”

⁴¹⁶ Maide 5/21: “يَا قَوْمِ ادْخُلُوا الْأَرْضَ الْمُقَدَّسَةَ الَّتِي كَتَبَ اللَّهُ لَكُمْ وَلَا تَرْتَدُّوا عَلَىٰ أَدْبَارِكُمْ فَتَنْقَلِبُوا خَاسِرِينَ”

⁴¹⁷ Maide 5/22: “قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّ فِيهَا قَوْمًا جَبَّارِينَ وَإِنَّا لَنَ نَدْخُلُهَا حَتَّىٰ يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِن يَخْرُجُوا مِنْهَا فَإِنَّا دَاخِلُونَ”

⁴¹⁸ Maide 5/23: “قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ إِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَإِنَّكُمْ غَالِيُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا” “إِن كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ” Ayette bahsedilen iki kişinin daha sonra gelen ayetten Hz. Musa ve Harun olduğu anlaşılmaktadır.

⁴¹⁹ Maide 5/24: “قَالُوا يَا مُوسَىٰ إِنَّا لَنَ نَدْخُلُهَا أَبَدًا مَا دَامُوا فِيهَا فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ”. Buhârî'de geçen bir rivayette Bedir günü Mikdad'ın Hz. Peygamber'e “ey Allah'ın Rasülü biz sana İsrailoğulları'nın “*sen ve Rabbin gidin savaşın biz burada bekliyoruz*” dediği gibi demeyeceğiz, seninle beraber savaşacağız (Buhârî, *Sahîh*, Tefsir 65, hadis no: 4609) sözü ise Bedir'den sonra inmiş olan surenin bu ayetinin Bedir ile ilişkilendirilmesinden ibaret olduğu gözükmektedir.

cezaların uygulanmayacağı⁴²⁶ ikazı da Müslümanlara hatırlatılmaktadır. İşte Musa ve kavmiyle arasında geçenler ve Âdem'in iki oğlu üzerinden verilen mesajın ardından Müslümanlardan istenen şey takvalı olmak, Allah'a karşı sorumlu davranmak, Allah'ın rızasını kazanmak için yollar aramak ve Allah yolunda cihad etmeyi elden bırakmamaktır.⁴²⁷ Akitlere bağlı kalmaktan adil davranmaya, fetha hazırlanmaktan fethin nasıl yapılacağına kadar Müslümanlara verilen mesajlardan hareketle ayetteki cihad lafzının savaş dâhil Allah'ın dini için yapılan her türlü çabayı kapsadığını ifade edebiliriz

Müslümanlara verilen bu mesajların yanısıra onlardan Yahudi ve Hristiyanları dost edinmemeleri ve Münafıklara karşı dikkatli olmaları da istenmektedir.⁴²⁸ Verilen mesajların ve yapılan ikazların ardından gelen cihatla ilgili diğer ayette eğer Medineli Müslümanlar bu şekilde hareket etmeyip, Allah yolunda cihadı terk edip, Allah'ın dininden yüz çevirirlerse Allah'ın onların yerine getireceği kavmin Allah'ın dini uğrunda cihad edeceği onlara hatırlatılmaktadır.⁴²⁹ Burada geçen cihad lafzı da kıtali de kapsayan çok geniş bir anlama sahip olup müminlerin bir vasfıdır. Bu vasfı Allah (dini) yolunda savaş dâhil yapılan her türlü mücadeledir. Mütakip ayetler Allah ve Resûlünü dost edinenlerin galip geleceği teminatı⁴³⁰ ve Müslümanlara onların dinleriyle alay eden Ehli kitabı ve müşrikleri dost edinmemeleri ikazıyla⁴³¹ devam etmektedir. Ele aldığımız ayetlerin siyak-sibakı ve surenin nazil olduğu şartlar (Hudeybiye sonrasındaki barış ortamı) dikkate alındığında burada kastedilen, cihadın Allah'ın dini uğrunda savaş dâhil olmak üzere yapılan bütün çabaları içerdiği gözükmemektedir.

rezil olmak, ahirette ise onlara büyük bir azap vardır” denilmektedir. Bakara'da eleştirilen birbirlerine bu uygulamaları reva gören Yahudiler iken Maide'de eleştirilen Hz. Peygamber'e karşı savaşan onun kabilesi Kureys'tir. Yani her iki ayette de eleştirilen kardeş kabilelerin birbirlerine karşı olan düşmanca tutumlarıdır.

⁴²⁶ Maide 5/34: “إِلَّا الَّذِينَ تَابُوا مِنْ قَبْلِ أَنْ تَقْدِرُوا عَلَيْهِمْ فَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ”

⁴²⁷ Maide 5/35: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ”

⁴²⁸ Maide 5/51-53: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى أَوْلِيَاءَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَإِنَّهُ مِنْهُمْ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَى اللَّهُ أَنْ يَأْتِيَ بِالْفَتْحِ أَوْ أَمْرٍ مِنْ عِنْدِهِ فَيُضْبِحُوا عَلَى مَا أَسْرُوا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا أَهْلَاءَ الَّذِينَ أَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ إِنَّهُمْ لَمَعَكُمْ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَأَصْبَحُوا خَاسِرِينَ”

⁴²⁹ Maide 5/54: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِيَ اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ”

⁴³⁰ Maide 5/55-56: “إِنَّمَا وَلِيُّكُمُ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا الَّذِينَ يُقِيمُونَ الصَّلَاةَ وَيُؤْتُونَ الزَّكَاةَ وَهُمْ رَاكِعُونَ وَمَنْ يَتَوَلَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَالَّذِينَ آمَنُوا فَإِنَّ حِزْبَ اللَّهِ هُمُ الْغَالِبُونَ”

⁴³¹ Maide 5/57: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا الَّذِينَ اتَّخَذُوا دِينَكُمْ هُزُوءًا وَلَعِبًا مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ مِنْ قَبْلِكُمْ وَالْكَافِرَ أَوْلِيَاءَ”

8. Mekke'nin Fethi Sonrası Düşmanla Savaşmak Anlamında Cihad:

Mekke'nin Fethi sonrası Bizans'la yapılması planlanan Tebük Savaşı⁴³² ortamında⁴³³ çok gergin bir atmosferde nazil olan Tevbe Suresinde geçen cihad lafızlarının savaş anlamında olması ise Müslümanların içinde bulundukları şartlara uygunluk arz etmektedir. Surenin ilk kısmı da benzer şekilde, gergin bir havada Müslümanlarla anlaşması bulunan Müşriklerden anlaşmayı bozanlara savaş ilanı gibi konuları ele almaktadır.⁴³⁴ Kısacası Medine döneminin son iki suresinden biri olan bu surenin bağlamı baştan sona savaş ve savaş için çıkılan Tebük Seferidir. Nitekim surenin besmele ile başlamamasının nedeni surenin doğrudan savaş ilanı ile başlaması olarak gösterilmiştir. Çünkü Allah'ın ismi selam (barış) ve eman (emniyet) ifade ettiği için anlaşmaların fesh edilip savaş ilanının yapıldığı yere besmele yazılması uygun değildir denilmiştir.⁴³⁵

Sure müşriklerden anlaşması olanlara bir ultiमतla başlayıp onlara dört ay daha anlaşmadaki gibi rahat bir şekilde gezip dolaşma serbestliği tanımaktadır.⁴³⁶ Büyük Hac gününde yani Kurban bayramı gününde⁴³⁷ insanlara Allah ve Peygamberi'nin -Müslümanlara karşı anlaşması olup da anlaşmaya riayet eden ve Müslümanlar aleyhine kimseye destek olmayan müşrikler haricinde- anlaşmayı

⁴³² Tebük Seferi'nin nedeni Bizans'ın Mekke'nin Müslümanlarca fethedilmesini kendi ticari merkezlerinden birinin tehlikeye girmesi olarak görmesi, bunun sonucu olarak Şam-Filistin gibi kuzey bölgelerde yaşayan Arap kabilelerinin de desteğini alıp ordusuyla gelip İslam'ı doğduğu Medine'de yok etmek istemesidir. Bkz. Câbirî, **Fehmü'l-Kur'ân**, Cilt: 3, s. 388. Önceden de Rumlara karşı korkusu olan Müslümanlara Şam bölgesinde Bizans'ın kendilerine karşı ordu topladığı haberi ulaşınca Hz. Peygamber Bizans'tan önce davranarak olağan bir Bizans saldırısını bertaraf etmek için Şam güzergâhına doğru Tebük Seferi'ni düzenlemiştir. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, s. 990.

⁴³³ Tevbe Suresi 38. ayetten sonuna kadar Tebük Seferi'ni, bu seferin başından sonuna kadar münafıkların Hz. Peygamber'e çektiği sıkıntıları, münafıkların bu sefere katılmamak için ileri sürdükleri mazeretleri, seferden geri kalan bazı müminleri konu alır.

Câbirî ve Mevdûdî surenin peygamberliğin 9. yılında Tebük gazvesi yılında indiğini, Derveze ise son iki ayetin Mekke'de peygamberliğin ilk yıllarında indiği görüşündedir. Bkz. Câbirî, **Fehmü'l-Kur'ân**, Cilt: 3, s. 390; Mevdûdî, **Tefhîmü'l-Kur'ân**, Cilt: 2, ss. 179-180; Derveze, **et-Tefsîru'l-Hadis**, Cilt: 3, s. 338.

⁴³⁴ Tevbe 1-37. ayetlerde anlaşmayı bozan müşriklere savaş ilanı, onların bir daha eski adetlerindeki gibi Kâbe'yi hacetmemelerinin ilanı ve Ehli kitabın cizyeye bağlanması gibi hususlar ele alınır.

⁴³⁵ Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 2, s. 241.

⁴³⁶ Tevbe 9/1-2: “بَرَاءَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَسَبِّحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ وَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَأَنَّ اللَّهَ مُخْزِي الْكَافِرِينَ”

⁴³⁷ Araplar umreye küçük hac, hacca da büyük hac diyorlardı. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 156. Bu günün Kurban bayramının arefe günü olduğu da söylenmektedir. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 14, ss. 115-116.

bozan müşriklerden uzak oldukları, anlaşmalarının iptal edildiği⁴³⁸ ilan edilmiştir.⁴³⁹ Anlaşmayı bozanlara verilen süre dolunca pişman olup Müslüman olanlar veya bireysel olarak başka yere göç için eman isteyenler haricinde nerede ele geçirilirse Müslümanlar tarafından öldürülmeleri istenmiştir.⁴⁴⁰ Ne anlaşma, ne de ettikleri yeminleri gözeten bu müşrikler şayet pişman olup Müslüman olmaz, İslam otoritesini tanımazlar ve İslam dinine dil uzatmaya devam ederlerse özellikle azgın liderlerine karşı savaşılmaları Müslümanlardan istenmektedir.⁴⁴¹ Çünkü anlaşmalarını/yeminlerini bozan, Peygamber'i yurdundan çıkarmaya kalkışan ve savaşı ilk başlatanlar onlardır.⁴⁴² İşte bu kimselere karşı Müslümanların savaşıması istenmektedir.⁴⁴³ Böylece hem Müslümanlar zayıfken dinlerinden dolayı onlara zulmeden hem de Müslümanlar güçlüyken Müslümanlarla yaptıkları anlaşmalara sadık kalmayan bu müşriklere karşı Müslümanlarda biriken öfke sona ersin.⁴⁴⁴ Anlaşmalarını bozan müşriklere savaş ilanının, Müslümanların onlara karşı savaşımasının teşvik edilmesinin ardından gelen ve müminlere uyarı niteliğinde olan ayetteki cihad lafzının savaş anlamında olması kaçınılmaz bir durumdur. Ayet şu şekildedir:

“أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ” “Yoksa Allah, sizden, *cihad edip (savaşıp)* Allah, Peygamber ve müminlerden başkasını kendilerine sırdaş edinmeyenleri ortaya çıkarmadan bırakılacağınızı mı sandınız. Allah yaptığınız her şeyden haberdardır.” (Tevbe 9/16).

Müslümanların Allah'ı, Peygamber'i ve inananları sırdaş edinmeleri ve Allah yolunda savaşmaları istenmektedir. Bunun akabinde müşriklerin Kâbe'ye sahip

⁴³⁸ Mukâtil, *Tefsir*, Cilt: 2, s. 156.

⁴³⁹ Tevbe 9/3-4: “وَأَذَانٌ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ إِلَى النَّاسِ يَوْمَ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ أَنَّ اللَّهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ فَإِنْ تُبْتُمْ فَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَإِنْ أَنْتُمْ تُؤْمِنُونَ فَاعْلَمُوا أَنَّكُمْ غَيْرُ مُعْجِزِي اللَّهِ وَبَشِّرِ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَذَابٍ أَلِيمٍ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ مِنَ الْمُشْرِكِينَ ثُمَّ لَمْ يَنْقُصُوكُمْ شَيْئًا وَلَمْ يُظَاهِرُوا عَلَيْكُمْ أَحَدًا فَأَتُوا إِلَيْهِمْ عَهْدَهُمْ إِلَىٰ مُدَّتِهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ”

⁴⁴⁰ Tevbe 9/5-6: “فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَاحْصُرُوهُمْ وَاقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصِدٍ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَخَلُّوا سَبِيلَهُمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَإِنْ أَحَدٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ اسْتَجَارَكَ فَأَجِرْهُ حَتَّىٰ يَسْمَعَ كَلَامَ اللَّهِ ثُمَّ أَبْلِغْهُ مَأْمَنَهُ ذَلِكَ بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَعْلَمُونَ”

⁴⁴¹ Tevbe 9/7-8: “كَيفَ يَكُونُ لِلْمُشْرِكِينَ عَهْدٌ عِنْدَ اللَّهِ وَعِنْدَ رَسُولِهِ إِلَّا الَّذِينَ عَاهَدْتُمْ عِنْدَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَمَا اسْتَقَامُوا لَكُمْ فَاسْتَقِيمُوا لَهُمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُتَّقِينَ كَيْفَ وَإِنْ يَظْهَرُوا عَلَيْكُمْ لَا يَرْثُوا فِيكُمْ إِلَّا وَلَا ذِمَّةٌ يُرضونكم بأفواههم وَتَأْتِي قُلُوبُهُمْ وَأَكْثَرُهُمْ لَا يُفْقَهُونَ فِي مَوْثِقٍ إِلَّا وَلَا ذِمَّةٌ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُعْتَدُونَ فَإِنْ تَابُوا وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ فَاسِيقُوا فَاحْصُواكُمْ فِي الدِّينِ وَتَفَصِّلِ الْآيَاتِ لِقَوْمٍ يَعْلَمُونَ وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَتِمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ”

⁴⁴² Tevbe 9/13: “أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهِيَ بِالْخُرَاجِ الرَّسُولَ وَهُمْ بَدَّوْكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ”

⁴⁴³ Tevbe 9/14: “قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِيهِمْ وَيُنْصِرْكُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ”

⁴⁴⁴ Tevbe 9/15: “وَيُذْهِبْ غَيْظَ قُلُوبِهِمْ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَىٰ مَنْ يَشَاءُ”

çıktıkları iddiası eleştirilmekte, ⁴⁴⁵ müminlerin buna daha layık olduğu belirtilmektedir. ⁴⁴⁶ Allah yolunda cihad etmek ve O'na iman etmenin ise her şeyin üstünde olduğu şöyle dile getirilmektedir:

“أَجْعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ”
“Hacılara su vermeyi ve Mescidi Haramı onarmayı, Allah'a ve ahiret gününe inanan ve Allah yolunda cihad eden (savaşan) gibi mi tuttunuz? Onlar Allah katında eşit değillerdir. Allah zalim bir topluluğu doğru yola iletmez.” (Tevbe 9/19).

“الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَكْثَرُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ”
“İman edip hicret edenler ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler Allah katında en büyük dereceye sahip olanlardır. İşte onlar kazananlardır.” (Tevbe 9/20).

Yukarıdaki ayetlerde cihad etmek cihadın en genel anlamını çağrıştırmakla beraber savaş anlamındadır. Çünkü surenin indiği tarihi bağlamın yanısıra cihad edenlerin özelliği sayılırken iman etmek, hicret etmek, mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad etmek sayılmıştır. Mal ve canla cihad etmek ifadesi Kur'an'da ilk defa Bedir Savaşı'na atıfla kullanıldığı gibi burada da savaş hazırlıklarının olduğu bir zamanda kullanılmıştır.

Bu ayetlerin akabinde Allah yolunda savaşanlar cennetle ve büyük ecirle müjdelendiği ⁴⁴⁷ gibi Müslümanlar (düşman olan) kâfir akrabalarını dost edinmemeleri ⁴⁴⁸ ve Allah yolunda cihattan geri kalmamaları hususunda uyarılmıştır. Onların dünyevi şeyleri tercih edip cihadı terketmeleri fasıklık sayılmış ve Allah'ın azabının nedeni olarak zikredilmiştir. Müslümanlara uyarı niteliğindeki bu ayet şu şekildedir:

“قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تَرْضَوْنَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ”
“De ki eğer babalarınız, oğullarınız, kardeşleriniz, eşleriniz, sülaleniz, kazandığınız mallar, bozulmasından korktuğunuz ticaretiniz (işiniz) ve sevdiğiniz

⁴⁴⁵ Tevbe 9/17: “مَا كَانَ لِلْمُشْرِكِينَ أَنْ يَعْمُرُوا مَسَاجِدَ اللَّهِ شَاهِدِينَ عَلَى أَنْفُسِهِم بِالْكَفْرِ أُولَئِكَ حَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فِي النَّارِ هُمْ خَالِدُونَ”

⁴⁴⁶ Tevbe 9/18: “إِنَّمَا يَعْمُرُ مَسَاجِدَ اللَّهِ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَأَقَامَ الصَّلَاةَ وَآتَى الزَّكَاةَ”

⁴⁴⁷ Tevbe 9/21-22: “يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ لَهُمْ فِيهَا نَعِيمٌ مُقِيمٌ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ”

⁴⁴⁸ Tevbe 9/23: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا آبَاءَكُمْ وَإِخْوَانَكُمْ أَوْلِيَاءَ إِنْ اسْتَحَبُّوا الْكُفْرَ عَلَى الْإِيمَانِ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ مِنْكُمْ فَأُولَئِكَ هُمُ الظَّالِمُونَ”

(memnuniyetle oturduğunuz) evleriniz size Allah'tan, Resûlünden ve Allah yolunda cihad etmekten daha sevgili ise, artık Allah emrini (azabını) getirinceye kadar bekleyin. Allah fasık (inandığı gibi davranmayan)⁴⁴⁹ bir topluluğu doğru yola iletmez.” (Tevbe 9/24).⁴⁵⁰

Burada da cihad savaş anlamındadır. Çünkü Müslümanlara Allah ve Peygamberi emrettiğinde cihada çıkın ikazı yapılmasının akabinde gelen ayette Allah'ın birçok yerde ve Huneyn savaşında onlara yardımı hatırlatılmaktadır.⁴⁵¹ Bu hatırlatmanın ardından Kâbe'ye hâkim olan Müslümanlardan artık Kâbe'deki ibadet şeklinin müşriklerin çıplak olarak yaptıkları tavaf vb eski âdetlerinde olduğu şekilde değil Müslümanların yaptığı gibi yapılması emredilmiş, bunun dışında Müşriklerin Kâbe'ye girmeleri yasaklanmıştır.⁴⁵²

Hicazda otorite haline gelen Müslümanların Kâbe'deki haccı İslam'a göre belirlemeleri emredildiği gibi, Müslümanları tanımayan Ehli kitaba karşı⁴⁵³ cizye vermeyi kabul edene kadar onlarla savaşılması emredilmektedir.⁴⁵⁴ Çünkü hem Ehli

⁴⁴⁹ Kur'an'da geçen fık kelimesinin semantik analizini yapan İzutsu fıkı “inanç aldatmacası” olarak tarif etmektedir. Örneğin hem Hz. Musa'ya inanan hem de onun “kutsal topraklara girin” emrine “orada zorba bir kavim var onlar oradan çıkmadıkça biz asla girmeyiz” deyip üstüne bir de “sen ve Rabbin gidin savaşın biz burada bekliyoruz” diyen Yahudilerin tutumu fasıklık olarak isimlendirilmiştir. Çünkü Musa olayın akabinde “Bizimle bu fasık kavmin arasını ayır” şeklinde Allah'a dua etmiştir (Maide 5/21-25). Bkz. İzutsu, **Ethico Religious Concepts in the Quran**, ss. 158-159. Müslümanların Hz. Musa örneğindeki gibi davranması da fasıklıktır. Bundan dolayı ayetin sonu “Allah fasık bir topluluğu doğru yola iletmez” şeklinde gelmiştir. Allah'a ve Peygamberine inanıp onların dediklerini yapmamak özellikle cihad edin, savaşın tarzındaki zor olan emirlerini yapmamak fasıklık yani hem inanmak hem de inandığı gibi davranmamak, inancının gereğini yerine getirmemektir.

⁴⁵⁰ 23-24. ayetlerde eleştirilen kişilerin Medine'den Mekke'ye irtidat edip dönen yedi kişi olduğu söylendiği gibi (Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 164) iman ettiği halde hicret etmeyip Mekke'de kalan müminler olduğu da söylenmiştir. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 14, s. 176.

⁴⁵¹ Tevbe 9/25-26: “لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُم مُّدْبِرِينَ ثُمَّ أَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَى رَسُولِهِ وَعَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَأَنْزَلَ حُنُودًا لَمْ تَرَوْهَا وَعَذَّبَ الَّذِينَ كَفَرُوا وَذَلِكَ جَزَاءُ الْكَافِرِينَ”

⁴⁵² Tevbe 9/28: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا”; Mâtürîdî, **Te'vilât**, Cilt: 5, s. 333. Hz. Peygamber Hz. Ali'yi Beraa Suresinde belirtilen “bu ultiatomun Hac gününde duyurulması, Peygamberle anlaşması olanların anlaşmalarının süresi bitimine kadar geçerli olduğunun belirtilmesi, Müşriklerin bu hacdan sonra Kâbe'yi müşrik olarak (yani âdetlerine göre), çıplak olarak tavaf etmemesi”ni duyurması için göndermiştir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 545-546. Haccın Müslümanların belirlediği şekilde yapılmasının ise bir sonraki yılda Hz. Peygamber'in veda haccıyla beraber yani 10. yılda yapılmaya başlandığı görülmektedir. Müşriklere haccın ve çıplak tavafın yasaklanması hakkında ayrıca bakınız. Buhârî, **Sahîh**, Tefsir 65, hadis no: 4655-4657.

⁴⁵³ Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 14, s. 198.

⁴⁵⁴ Tevbe 9/29; Bu ayetin Bizans'a karşı savaşılması emredildikten sonra indiği rivayet edilmektedir. Bu ayetin nüzulünden sonra Hz. Peygamber'in Rumlara karşı savaşmaya çıktığı (Tebük Seferi) söylenmektedir. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 14, s. 200. Daha önce yukarıda da

uyarılardan ardından yaşlı genç demeden seferber olmaları ve mallarıyla, canlarıyla cihad etmeleri emredilen ayet şu şekildedir:

“(Ey iman edenler!) Yaşlı genç demeden sefere çıkın ve mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır.” (Tevbe 9/41).

Buradaki emirden maksat Tebuk Seferi’ne hazırlanan ordunun teçhizatı için yardımda bulunun, sefere çıkın ve düşmanla karşılaşınca da savaşın anlamındadır. Burada cihad düşmanla savaşmak ve düşmanla savaşacak orduya infakta bulunmak anlamındadır. Kur’ân’ın sefer ve cihad emri karşısında müminler ve münafıkların gösterdikleri iki farklı yaklaşım vardır. Bu iki tutum cihadın lokomotifini olan iman ile cihadın irtibatını açıkça ortaya koymaktadır. Seferin zorluğundan dolayı bazı münafıklar sefere çıkmamak için ⁴⁶⁴ Hz. Peygamber’den izin isterken ⁴⁶⁵ malıyla, canıyla cihad eden gerçek müminlerin sefere katılmama gibi bir taleplerinin asla olmadığı bildirilmektedir. Mal ve canla Allah yolunda cihad ile Allah’a ve ahiret gününe iman arasındaki irtibatın da açık şekilde görüldüğü bu ayet şöyledir:

“لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَن يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ”
“Allah’a ve ahiret gününe inanan kimseler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etme hususunda senden izin istemezler (mazeret öne sürmeden cihada katılırlar). Allah, takva sahiplerini (kendine karşı sorumlu davrananları) bilir.” (Tevbe 9/44).

Sonra gelen ayetlerde Allah yolunda cihada karşı olumsuz tavır takınan münafıkların durumları, yaptıkları faaliyetler, sefere iştirak etmemeleri ⁴⁶⁶ Hz. Peygamber’le tartışmaları, ⁴⁶⁷ infaklarının kabul edilmemesi, ⁴⁶⁸ vb ayetlerin ⁴⁶⁹

⁴⁶⁴ Tevbe 9/42: “لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَكِنْ بَعُدَتْ عَلَيْهِمُ الشُّعْثُ وَسَخِلَافُونَ بِاللَّهِ لَوِ اسْتَطَعْنَا خُرُوجًا مَعَكُمْ”

⁴⁶⁵ Tevbe 9/43: “عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذِنْتَ لَهُمْ حَتَّى يَتَّبِعَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ”

⁴⁶⁶ Tevbe 9/45-50: “إِنَّمَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَارْتَابَتْ قُلُوبُهُمْ فَهُمْ فِي رَيْبِهِمْ يَتَرَدَّدُونَ وَلَوْ أَرَادُوا الْخُرُوجَ لَأَعَدُّوا لَهُ عُدَّةً وَلَكِنْ كَرِهَ اللَّهُ انْبِعَاثَهُمْ فَثَبَّطَهُمْ وَقِيلَ اقْعُدُوا مَعَ الْقَاعِدِينَ لَوْ خَرَجُوا فِيكُمْ مَا زَادُوكُمْ إِلَّا خَبَالًا وَلَأَوْضَعُوا خِلَالَكُمْ يَبْغُونَكُمُ الْفِتْنَةَ وَفِيكُمْ سَمَاعُونَ لَهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ لَقَدْ ابْتِغُوا الْفِتْنَةَ مِنْ قَبْلُ وَقَلَّبُوا لَكَ الْأُمُورَ حَتَّى جَاءَ الْحَقُّ وَظَهَرَ أَمْرُ اللَّهِ وَهُمْ كَارِهُونَ وَمِنْهُمْ مَنْ يَقُولُ إِذْ دُنِيَ الْفِتْنَةُ سَفَعُوا وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمُحِيطَةٌ بِالْكَافِرِينَ إِنْ تُصِيبَكَ حَسَنَةٌ تَسُؤْهُمْ وَإِنْ تُصِيبَكَ مُصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِنْ قَبْلُ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ قَرِحُونَ”

⁴⁶⁷ Tevbe 9/51-52: “قُلْ لَنْ يُصِيبَنَا إِلَّا مَا كَتَبَ اللَّهُ لَنَا هُوَ مَوْلَانَا وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ قُلْ هَلْ تَرَبَّصُونَ بِنَا إِلَّا إِحْدَى”
“الْحُسَيْنَيْنِ وَنَحْنُ نَتَرَبَّصُ بِكُمْ أَنْ يُصِيبَكُمْ اللَّهُ بِعَذَابٍ مِنْ عِنْدِهِ أَوْ بِأَيْدِينَا فَتَرَبَّصُوا إِنَّا مَعَكُمْ مُتَرَبِّصُونَ”

⁴⁶⁸ Tevbe 9/53: “قُلْ أَنْتُمْ قَوْمٌ فَاسِقُونَ”

⁴⁶⁹ Mütakip ayetlerde Hz. Peygamber’e münafıkların mallarına ve evlatlarına özenmeme ikazı (55), münafıkların Müslümanlarla beraber olduklarını söyleyip (56) sadakalarda hakları olmadıkları halde sadakalardan pay istemeleri (58, 60), Hz. Peygamber hakkında ileri geri konuşmaları (61), Hz. Peygamberle ve müminlerle alay etmeleri (64-65) ele alınmaktadır. Kötülüğü emredip iyiliği engelleyen münafıkların birbirlerinin dostu olduğu (67), münafıkların ve kâfirlerin cehenneme

ardından Hz. Peygamber’e kâfirlere ve münafıklara karşı cihad etmesi ve onlara karşı sert olması emredilmektedir. Ayet şu şekildedir:

“يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَنِيسَ الْمَصِيرِ” *“Ey Peygamber! kâfirlere ve münafıklara karşı cihad et, onlara karşı sert davran. Onların ikamet yeri cehennemdir. O ne kötü varış yeridir.”* (Tevbe 9/73).⁴⁷⁰

Sefere katılan münafıkların Hz. Peygamber’e sıkıntı çıkarmaları,⁴⁷¹ sefere katılmayan münafıkların ise geride kalmaya sevinmeleri, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad etmeyi kerih görmeleri şöyle dile getirilmektedir:

فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا “*Allah Resûlünün hilafına (cihattan) geri kalanlar yerlerinde kalmalarına seviniler, mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad etmeyi/savaşmayı kerih gördüler ve bu sıcakta sefere çıkmayın dediler. (Ey Peygamber! Sen onlara) de ki cehennem ateşi daha sıcaktır. Keşke anlasalardı.*” (Tevbe 9/81).

Bu ayette de cihad lafzı Tebük Seferi bağlamında olmasından dolayı savaş ve savaşacak orduya infak anlamındadır. Münafıklar da bu sefere katılmamakla mal ve canla cihattan geri kaldıkları için sevinmektedirler. Sefere çıkmayıp evlerinde kalan münafıklara “siz bizimle bir daha çıkmayacaksınız ve düşmana karşı bizimle beraber savaşmayacaksınız çünkü siz ilkinde (Tebük Seferi’nde) yerinizde oturup kalmayı yeğlediniz”⁴⁷² ikazı ayetteki cihadın savaş anlamında olduğunun bir diğer göstergesidir. Sonra gelen ayette ise Münafıklara Allah’a iman edin ve cihad edin diye bir sure indirildiğinde hemen Hz. Peygamber’den sefere katılmama için izin istedikleri dile getirilmektedir. Ayet şu şekildedir:

وَإِذَا أَنْزَلْتُ سُورَةً أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُو الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ “*Allah’a inanın, Onun Resûlü ile beraber cihad edin diye bir sure indirildiği*

atılacakları (68), sonlarının hüsrana olacağı (69), Nuh, Semud gibi kavimlerin başlarına gelenlerden ibret almadıkları (70) haber verilmektedir.

⁴⁷⁰ Tahrir 66/9 ve Tevbe’deki bu ayet aynıdır. Hz. Peygamber’e verilen cihad emrinin ardından münafıkların sefer esnasında Peygamber’e suikast için tuzak kurmalarından (Tevbe9/74; Vâhidî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 257), bazı münafıkların mal-mülk elde ederlerse Allah yolunda infak edeceklerine dair söz verip (75) sözlerinden caymalarından (76), Allah’ın onların bütün yaptıklarından haberdar olduğundan (78) bahsedilmektedir. Münafıkların tutumlarından dolayı Hz. Peygamber onlar için Allah’tan bağışlanma dilese de, dilemese de Allah’ın onları asla affetmeyeceği de (80) haber verilmektedir.

⁴⁷¹ Vâhidî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 257

⁴⁷² Tevbe 9/83: “لَنْ تُخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ”

zaman, onlardan servet sahibi olanlar senden izin istediler. Dediler ki bırak bizi (cihattan) geride kalanlarla beraber kalalım.” (Tevbe 9/86).

Münafıkların cihattan geri kalma arzusu ve bu yöndeki taleplerinin aksine Hz. Peygamber’in yanında olan müminlerin mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda savaştıkları ise şöyle bildirilmektedir:

”لَكِنَّ الرُّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ“

“Fakat Peygamber ve onunla beraber olan inananlar, mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. İşte onlar için birçok hayır vardır ve işte onlar kurtuluşa erenlerdir.” (Tevbe 9/88).

Tebük Seferi bağlamında münafıklarla müminlerin sefere yaklaşımını ele alan ayetlerde⁴⁷³ iki zıt şekilde; Allah yolunda malıyla, canıyla cihad etme ya da bundan kaçma şeklinde bir davranış tezahür etmiştir. Yukarıdaki ayetlerde cihad lafzı savaş anlamındadır. Çünkü hem önceki ayette münafıkların “bırak bizi geride kalanlarla beraber kalalım” demeleri çıkılan savaşa/sefere işaret ederken sonraki ayette Hz. Peygamber’le beraber cihad eden müminlerin mallarıyla, canlarıyla cihad etmesi sefere çıkan orduya infakta bulunmaları veya bizzat kendilerinin katılmalarıdır. Zaten surenin devam eden ayetlerinde sefere katılmayan ve pişman olan müminlerin affedilmesi için Hz. Peygamber’e onların mallarından al denilmesi,⁴⁷⁴ yine seferden geride kalıp da pişman olan üç kişinin⁴⁷⁵ Allah tarafından affedilmesi⁴⁷⁶ ve müminlerin toptan hepsinin sefere çıkmasının doğru olmadığına söylenmesi⁴⁷⁷ cihattan bahseden ayetlerin savaş anlamında olduğuna işaret etmektedir.

Surenin devamında gelen ayetlerde bedevilerin bir kısmının sefere katılmamak için izin istediği,⁴⁷⁸ hasta, yaşlı ve sefere katılacak maddi imkânı olmayanların, sefere katılmaya can atıp Hz. Peygamber’in binek ve teçhizat

⁴⁷³ Bu surenin 44, 81, 86, 88. ayetleri iman-cihad bağlamında münafıklarla müminlerin cihada yaklaşımını yansıtmaktadır.

⁴⁷⁴ Tevbe 9/102-103: “وَأَخْرَجُوا عَتَرَتَهُمْ بِدُونِهِمْ خَلَطُوا عَمَلًا صَالِحًا وَآخَرَ سَيِّئًا عَسَى اللَّهُ أَنْ يَتُوبَ عَلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ خُذْ”
”مِنْ أَمْوَالِهِمْ صَدَقَةً تُطَهِّرُهُمْ وَتُزَكِّيهِمْ بِهَا“

⁴⁷⁵ Seferden geri kalan bu üç kişi Mervan b. Rabia, Hilal b. Ümeyye ve Kâ'b b. Mâlik'tir. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 201; Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4418.

⁴⁷⁶ Tevbe 9/118: “وَعَلَى الثَّلَاثَةِ الَّذِينَ خَلَوْا حَتَّى إِذَا ضَاقَتْ عَلَيْهِمُ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ وَضَاقَتْ عَلَيْهِمْ أَنْفُسُهُمْ وَظَنُوا أَنَّ لَا مَلْجَأَ”
”مِنَ اللَّهِ إِلَّا إِلَيْهِ ثُمَّ تَابَ عَلَيْهِمْ لِيَتُوبُوا إِنَّ اللَّهَ هُوَ التَّوَّابُ الرَّحِيمُ“

⁴⁷⁷ Tevbe 9/122: “وَمَا كَانَ الْمُؤْمِنُونَ لِيَنْفِرُوا كَافَّةً فَلَوْلَا نَفَرَ مِنْ كُلِّ فِرْقَةٍ مِنْهُمْ طَائِفَةٌ لِيَتَفَقَّهُوا فِي الدِّينِ وَلِيُنذِرُوا قَوْمَهُمْ إِذَا رَجَعُوا”
”إِلَيْهِمْ لَعَلَّهُمْ يَحْذَرُونَ“

⁴⁷⁸ Tevbe 9/90: “وَجَاءَ الْمُعَذِّرُونَ مِنَ الْأَعْرَابِ لِيُؤْذَنَ لَهُمْ وَقَعَدَ الَّذِينَ كَذَبُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ“

sağlayamadığı kişilerin, mazur sayılacağı, zenginlerin ise mazur sayılmayacağını⁴⁷⁹ bildirilmesinden ayetlerdeki malıyla, canıyla cihad etme ifadelerinin sefer bağlamında olduğunu göstermektedir. Sonraki ayetlerde canıyla, malıyla Allah yolunda savaşan müminlere cennet vaadinden⁴⁸⁰ ve Müslümanların yakınında bulunan kâfirlere karşı savaşmaları emrinden⁴⁸¹ de cihad lafzının savaş bağlamında olduğu açık hale gelmektedir.

1.2. CİHAD KAVRAMI İLE BAĞLANTILI KAVRAMLAR

Cihatla bağlantılı kavramlarla kastedtiğimiz, cihadın anlam sahasında bulunan iman, sabır, hicret, infak, kıtal kavramlarıdır. Bunlar cihad etrafında dönüp duran, cihadın doğrudan ilişkili olduğu kavramlardır. İnceleyeceğimiz bu kavramların cihatla irtibatı ya Mekke’de ya Medine’de başlamakta ya da her zaman cihad kavramının yanında yer almaktadır. Örneğin bu kavramlardan iman ve sabrın cihatla irtibatı hem Mekkî hem Medeni Surelerde kurulmuş iken, kıtalin (savaş) cihatla bağlantısı Medine döneminde ortaya çıkmıştır. Biz bu kavramları cihatla irtibat durumuna ve önemine göre kronolojik olarak Mekke döneminden Medine dönemine giden bir sıralamayla ele alacağız.

1.2.1. İman

İman, Kur’ân’da olumlu addedilen tüm dini, ahlaki değerlerin en kapsamlı karşılığı olmakla beraber, aynı zamanda Kur’ân’daki bütün olumlu nitelikleri kendi üzerinde toplayan bir merkez işlevini yerine getirmektedir. Bir diğer ifadeyle Allah-insan, melek-cin, mümin-kâfir, cennet-cehennem vb Kur’ân’ın bir üslup özelliği olan ikili dil sisteminde küfür kavramı nasıl ki bütün kötü özelliklerin üzerinde toplandığı bir merkez⁴⁸² ise iman kavramıda bütün iyi ve güzel olan niteliklerin, davranışların,

⁴⁷⁹ Tevbe 9/91-93: “لَيْسَ عَلَى الضُّعَفَاءِ وَلَا عَلَى الْمَرْضَى وَلَا عَلَى الَّذِينَ لَا يَجِدُونَ مَا يُنْفِقُونَ حَرْجٌ إِذَا نَصَحُوا لِلَّهِ وَرَسُولِهِ مَا عَلَى الْمُحْسِنِينَ مِنْ سَبِيلٍ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ وَلَا عَلَى الَّذِينَ إِذَا مَا أَتَوْكَ لِتَحْمِلَهُمْ قُلْتَ لَا أَجِدُ مَا أَحْمِلُكُمْ عَلَيْهِ تَوَلَّوْا وَأَعْيُنُهُمْ تَفِيضُ مِنَ الدَّمْعِ حَزَنًا أَلَّا يَجِدُوا مَا يُنْفِقُونَ إِنَّمَا السَّبِيلُ عَلَى الَّذِينَ يَسْتَأْذِنُونَكَ وَهُمْ أَغْنَاءُ رَضُوا بِأَنْ يَكُونُوا مَعَ الْخَوَالِفِ وَطَبَعَ اللَّهُ عَلَى قُلُوبِهِمْ فَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ”

⁴⁸⁰ Tevbe 9/111: “إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا”

⁴⁸¹ Tevbe 9/123: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً”

⁴⁸² İzutsu, *Ethico Religious Concepts in the Quran*, s. 156.

fiillerin etrafında toplandığı merkezi bir özellik arzeder.⁴⁸³ Bu kavram Kur’ân’da genel olarak “âmene billâh” veya “âmene billâh ve’l-yevmilahir”⁴⁸⁴ şeklinde gelmektedir.⁴⁸⁵ Doğrudan bağlantılı olduğu cihad kavramı da birçok ayette “cihad fi sebilillah” ve “cihad fillah”⁴⁸⁶ şeklinde gelmiştir. Çünkü Kur’ân dilinin daha doğru bir ifadeyle Kur’ân dünya görüşünün merkezinde Allah olması dolayısıyla Allah kelimesi Kur’ân dilinde kelimeler alanının tamamına hâkim olan yüksek odak kelimedir.⁴⁸⁷ Bundan dolayı hem cihad kavramı hem de cihad kavramıyla bağlantılı iman kavramı Kur’ân’da Allah kelimesiyle doğrudan ya da dolaylı olarak mutlaka bağlantılıdır.

Sözlük anlamına gelince, “امن” “e-m-n” filinden gelen emân ve emânet aynı anlama sahiptir. El-emn kelimesi korkunun zıddı; el-emanetü kelimesi ise hıyanetin zıddı anlamındadır. Küfrün zıddı anlamındaki iman ise tasdik anlamındadır. Tasdik ise tekzibin (yalan) zıddıdır.⁴⁸⁸ “Emn”in aslı kişinin huzurlu olması ve korkunun olmamasıdır. Emn, emanet, emân hepsi mastardır. Terim anlamındaki iman ise Hz. Muhammed’in getirdiği din olan İslam’da kullanılan bir isim olmuştur. Allah’ı ve Peygamberi’ni kabul etmenin bir ismi olmuştur. Yine itikattan doğru sözden ve salih amelden her birine iman denilmiştir. Örneğin Yusuf Suresinde kardeşlerinin Yusuf’u kuyuya atıp sonra da onu kurt yedi şeklinde babalarına yalan söylerken “*biz doğru söylesek de (sâdik) sen bize inanmayacaksın (mümin)*”⁴⁸⁹ “وَمَا أَنْتَ بِمُؤْمِنٍ لَّنَا وَلَوْ كُنَّا صَادِقِينَ” şeklindeki hitaptan anlaşılan sen bizi tasdik etmeyeceksin, bizim sadık olduğumuza

⁴⁸³ Nasıl ki Kur’ânî bir kavram olup olumlu bir manaya sahip olan cihad kavramı “iman edenler cihad edenler” şeklinde cihatla ilgili ayetlerin yarısında doğrudan beraber geçmekte ise en önemli olumlu kavramlarından biri olan “amel-i salih” kavramı da “iman edenler ve salih amel işleyenler” şeklinde Kur’ân’da 52 yerde birlikte geçmektedir. Bkz. Ömer Dumlu, **Kur’ân’da Salah Meselesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 89. Kısacası bütün olumlu fiiller, vasıflar “iman” etrafında toplanmaktadır.

⁴⁸⁴ “آمِنُوا بِاللَّهِ”, “يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ”, “آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ”

⁴⁸⁵ Kur’ân’ın bu ifade üslubunu Kur’ân’ın tebliğcisi olan Hz. Peygamber de kullanmıştır. Nitekim O “Her kim Allah’a ve ahiret gününe inanıyorsa misafirine ikramda bulunsun... Komşusuna eziyet vermesin... Ya hayır konuşsun ya sussun” buyurmaktadır. Bkz. Ebü’l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyri en-Nisabûrî (v. 261/875), **Sahîhu’l-Müslim**, (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Dar-u İhyâi’t-Türasi’l-Arabî, Beyrut, ts., Cilt: 1, ss. 68-69/İman 19, hadis no: 74, 75, 77, Cilt: 2, s. 1091/Emzirme 17, hadis no: 60.

⁴⁸⁶ Ankebut 29/69: “وَجَاهِدُوا فِيْنَا”; Hac 22/78: “وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ”; Bakara 2/218: “وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ”. Ayrıca Bkz. Enfal 8/72, 74; Mümtetine 60/1; Hucurat 49/15.

⁴⁸⁷ İzutsu, **Ethico Religious Concepts in the Quran**, s. 100; İzutsu, **Kur’ân’da Allah ve İnsan**, s. 38.

⁴⁸⁸ İbn Manzûr, **Lisanü’l-Arab**, Cilt: 13, s. 21.

⁴⁸⁹ Yusuf 12/17.

inanmayacaksınız anlamındadır. Çünkü iman güvenle beraber olan doğrulamadır.⁴⁹⁰ Hz. Yakub oğullarının verdiği habere güvenmediği, onlar da bunu bildiği için sen mümin (güvenen) değilsin demişlerdir. Kısacası güven olmadığı için iman da yoktur.⁴⁹¹

İman kelimesi sağlamlıkla, korkudan emin olmakla, kalbin huzurlu olmasıyla, güvenle bağlantılı bir anlama sahiptir. Örneğin “nâkatün emûn” “ناقة أُمُون” ifadesi sağlam deve için kullanılmakta olup⁴⁹² “emûn” ismiyle sürçmesinden durmasından insanın emin olduğu, insanı düşürmeyen deve için kullanılmaktadır.⁴⁹³ Bunun gibi Mümin’in aslı da güvenden gelmekte olup aynı zamanda Allah’ın isimlerinden biridir.⁴⁹⁴ Hz. Peygamber de bir hadisinde mümini “*mümin insanların canlarından ve mallarından güven içinde olduğu kişidir*” şeklinde tarif etmiştir.⁴⁹⁵ Müslüman kişinin mümin diye isimlendirilmesi insanların o kişiye güven duymasıyla, o kişinin de insanlara güven vermesiyle bağlantılıdır. Allah’a mümin isminin verilmesi ise kullarının O’nun zulmünden emin olmaları dolayısıyladır. Çünkü Allah hükmünde adil olması nedeniyle kullarına güven vermektedir. Kullar için yani Müslümanlar için mümin denmesi bir de tasdikten dolayıdır. Bununla beraber tasdik anlamındaki iman terim anlamda olup genellikle “Allah’a ve Resûlüne iman” şeklinde kullanılır.⁴⁹⁶

Rubâî fâale kalıbından gelen “آمنَ” “â-m-n” fiili ve iman lafzı Cahiliyede İslam’da kullanıldığı inanmak, iman etmek şeklindeki terim anlamıyla kullanılmamıştır. Cahiliye Arabı iman lazfını asli anlamıyla güven anlamında, korkudan emin olma anlamında kullanmıştır. E-m-n fiili güvenle alakalı olarak dini anlamın dışında kullanılmıştır. Genellikle de daha çok korkmanın (havf, fezu) zıddı anlamında kullanılmıştır.⁴⁹⁷ Mümin kelimesi de güven veren anlamında

⁴⁹⁰ Râgıb, **Müfredât**, ss. 90-91.

⁴⁹¹ Kur’ân’da Yusuf Suresindeki “mümin”in asli yani kelime anlamındaki kullanımı dışındaki bütün kullanımlar terim anlamında yani Allah’a inanan, Peygambere inanan veya Peygamberin getirdiği vahye inanan anlamında kullanılmıştır. Haşr 23. ayette ise “mümin” Allah’ın ismi olarak kullanılmıştır.

⁴⁹² Halil b. Ahmed, **Kitabü’l-Ayn**, Cilt: 8, s. 389.

⁴⁹³ Râgıb, **Müfredât**, s. 92.

⁴⁹⁴ Askerî, **Vücûh ve’n-Nezâir**, s. 53; Hamdan er-Razi, **Kitabü’z-Zineh**, s. 238; Haşr 59/23.

⁴⁹⁵ Ebu Abdillah Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvini (v. 273/887), **Sünen-i İbn Mâce**, (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Dar-u İhyâi’l-Kütübi’l-Arabî, Kahire, ts. Cilt: 2, s. 1298/Fiten 2, hadis no: 3934.

⁴⁹⁶ Hamdan er-Razi, **Kitabü’z-Zineh**, ss. 238-240.

⁴⁹⁷ “وَمِنْهُمْ: رَكُضُ الْحَيْلِ تَرْجُمُ بِالْفَنَائِيَادَرْنَ سَرِباً آمِناً أَنْ يُفَرَّغَا” İmrü’l-Kays, **Divan**, (Thk. Mustafa Abdüş’ş-Şâfi) s. 99; “قَوْمٌ يُبَوِّئُهُمْ أَمْنٌ لِحَارِهِمْ يَوْمًا إِذَا صَمَتِ الْمَخْضُورَةُ الْفَرَّغَا” A’sâ, **Divan**, (Thk. M. İbrahim), Cilt: 1, s. 288; “يَا عَبِلَ قَرَى بَوَادِي الرَّمْلِ آمِنَةً مِنَ الْعَدَاةِ وَإِنْ خَوْفٌ لَا تَخْفَى” Antere, **Divanü Antere**, s. 136.

kullanılmıştır. İncelediğimiz 30 civarında Cahiliye şairinin divanında tek bir yerde karşılaştığımız mümin lafzı Nâbîga ez-Zübyânî'nin bir beyitinde Kâbe'de uçuşan kuşlara eman veren “والمؤمن العائذات الطير” İlah'a atıfla kullanılmıştır.⁴⁹⁸ E-m-n fiili Allah'a inanmak manasında yani küfrün zıddı anlamında Cahiliye'de kullanılmamıştır. Zaten daha önce belirttiğimiz, Hamdan er-Razi'nin de dediği gibi küfür kelimesi de Cahiliye'de inkâr, inanmama anlamında değil nimete nankörlük anlamında kullanılmıştır. Antere b. Şeddad'ın bir beyitinde hem küfür hem de iman kelimesi bu asli anlamları ile kullanılmıştır. Beyit şu şekildedir:

فلا تَكْفُر النُّعْمَى وَأَنْتَ بِفَضْلِهَا وَلَا تَأْمَنْ مَا يَحْدِثُ اللَّهُ فِي غَدٍ
“Nimetlere nankörlük etme, bunların faziletini öv, yarın Allah'ın ne yapacağından emin/güvende olma.”⁴⁹⁹

İman lafzını ıstılahi anlamda putperest olan Cahiliye Arapları kullanmadığı gibi şirki reddeden⁵⁰⁰ Muvahhid olup Hanif inancına⁵⁰¹ sahip olan Ümeyye b. Ebü's-Salt gibi şairler de kullanmamıştır. Cennet, cehennem, ahiret inancına sahip olan⁵⁰² Ümeyye b. Ebü's-Salt cehenneme atılma nedeni olarak kâfir kelimesinin yerine, onlar asiydiler şeklinde asi kelimesini kullanmıştır.⁵⁰³ Bununla beraber Ümeyye divanında bir yerde kâfir ve iman lafızlarını İslam'daki anlamıyla yani terim anlamıyla kullanmaktadır. Beyit şu şekildedir:

يَا رَبُّ لَا تَجْعَلَنِي كَافِرًا أَبَدًا وَاجْعَلْ سِرِيرَةَ قَلْبِي الدَّهْرَ إِيْمَانًا
“Ey Rab beni hiçbir zaman kâfir kılma. Kalbimin içini her daim imanlı kıl”⁵⁰⁴

Ümeyye'nin iman ve kâfir lafzını terim anlamda kullanması Hanif inancına sahip olması dolayısıyla mümkün olmakla beraber sadece tek bir yerde kullanması bu beyite şüphe ile yaklaşmamıza neden olmaktadır. Çünkü Ümeyye birçok beyitte cehenneme girme nedeni olarak “asi,⁵⁰⁵ azan/haddi aşan (tağa)⁵⁰⁶ lafızlarını iman

⁴⁹⁸ “Uçan kuşlara eman verene (mümin) yemin olsun ki Gayl ve Sa'd arasında gelip giden Mekke'nin yolcuları ona (Kâbe) yüz sürer.” Nâbîga, **Divan**, s. 25.

⁴⁹⁹ Antere, **Divanü Antere**, s. 29.

⁵⁰⁰ Ümeyye b. Ebü's-Salt, **Divan**, s. 43.

⁵⁰¹ Ümeyye b. Ebü's-Salt, **Divan**, s. 133.

⁵⁰² Örneğin, Ümeyye bir beyitinde “ölüm ve ölüm sonrası dirilişten (ba's) korkan ol” demektedir. Bkz. Ümeyye b. Ebü's-Salt, **Divan**, s. 46.

⁵⁰³ “فأركسوا في حميم النار إنهم كانوا عُصَاةً و قالوا الإفك و الازورا” Bkz. Ümeyye b. Ebü's-Salt, **Divan**, s. 68.

⁵⁰⁴ Ümeyye b. Ebü's-Salt, **Divan**, s. 135. Ayrıca Ümeyye Divanının devamında ek olarak bulunan ona nisbet edilen şiirler kısmında Zülkarneyn için O “benim atam olan Zülkarneyn yeryüzünde galip gelmiş hatasız/günahsız Müslüman bir meliktir” şeklinde Müslüman ismini kullanmıştır.

⁵⁰⁵ Ümeyye b. Ebü's-Salt, **Divan**, ss. 68, 79.

yerine şükür lafzını, Firavun için Kur'ân boğulma anında iman etti lafzını kullanırken o şükretti⁵⁰⁷ lafzını kullanmış ve divanında ahiret inancı, tevhid inancı, cennet, cehennem, kıyamet, hesap günü konularını işlenmesine rağmen mümin lafzını hiçbir yerde kullanmamıştır. Ona nisbet edilen bir beyitte de “*Rabbimizin ayetleri delildir, onlar hakkında kâfirlerden başkası tartışmaya girmez*”⁵⁰⁸ şeklinde tam olarak İslam’daki terim anlamıyla kullanılması yukarıdaki beyitin de daha sonra ona nisbet edildiği kanaatini güçlendirmektedir. Cahiliye’deki Haniflerden bir diğeri olan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl’in İbn Hişam’ın Sire’sinde geçen bir şiirinde “*İyilerin yerinin cennette olduğunu görürsün kâfirler için ise kızgın ateş vardır*”⁵⁰⁹ şeklinde kâfir lafzını kullanmasından ise sayıları az olan bu Haniflerin⁵¹⁰ Kur’ân’ın terimleştirdiğini söylediğimiz cennet-cehennem gibi bazı kelimeleri daha sık kâfir gibi bazı kelimelerini ise sözlük anlamıyla ya da terim anlamıyla nadir olarak kullandıkları anlaşılmaktadır. Bununla beraber bu şiirlerin Hanif olmaları dolayısıyla daha sonra onlara atfedilmiş olması da muhtemeldir.

Kur’ân’da 19 farklı şekilde geçen “امن” e-m-n fiil kökü ve türevleri toplamda 858 defa geçmektedir. 537 defa “âmene” “آمنَ” şeklinde, 179 defa “müminûn” şeklinde, 45 defa “îman” şeklinde, 22 defa “mümin” şeklinde ve 22 defa da “müminât” şeklinde geçmektedir.⁵¹¹ Kısacası Kur’ân’da iman lafzının yüzde doksandan fazla kullanımı terim anlamıyla olmuştur. İmanın terim anlamda

⁵⁰⁶ Ümeyye b. Ebü’s-Salt, **Divan**, s. 69.

⁵⁰⁷ Ümeyye’nin şiirinde Firavunun boğulma hadisesi için “*Firavun üzerine su geldiği zaman Allah’a şükreden olmadı mı*” “وَلَفَرَعُونَ إِذَا تَسَاقَ لَهُ الْمَاءُ فَهَلَا لِلَّهِ كَانَ شُكُورًا” (Ümeyye b. Ebü’s-Salt, **Divan**, ss. 77, 81) şeklinde “şükreden” ifadesi kullanılır iken Kur’ân’da “...ben de İsrailoğulları’nın inandığından başka ilah olmadığına inandım, artık ben O’na teslim olanlardamım” “فَأَتَّبَعُهُمْ فِرْعَوْنُ قَالَ أَدْرَكُهُ الْعَرْشُ قَالَ آمَنْتُ أَنَّهُ لَا إِلَهَ إِلَّا الَّذِي آمَنْتُ بِهِ بَنُو إِسْرَائِيلَ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ” (Yunus 10/90) “inandım” ifadesi kullanılmıştır.

⁵⁰⁸ “*إن آيات ربنا بينات ما يُماري فيهنَّ إلا الكُفُورُ*” Bkz. Ümeyye b. Ebü’s-Salt, **Divan**, s. 164. İbn Hişam’ın Sire’sinde de bulunan bu şiir Kur’ân’da anlatılan Fil olayıyla alakalı olup orada “*Rabbimizin ayetleri delicidir ya da kalıcıdır*” “ثَاقِبَاتٌ”, “بَاقِيَاتٌ” şeklinde olup farklı nüshalarda iki farklı yazımı olduğu söylenmektedir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 60. Sire’deki yazımın anlam açısından daha doğru olduğu gözükmektedir. Ümeyye’nin bu şiirini “*kıyamet günü Allah katında hanif dini hariç bütün dinler batıldır*” şeklinde bitirmesi ve Kâbe’ye saldırmak isteyen Ebrehe ordusunun yok olduğundan hareketle yani Kâbe’nin kutsallığını tanımayan Ebrehe için kâfir/inanmayan anlamında bunu kullanmış olma ihtimali olmakla beraber kâfir lafzını Cahiliye Arabının bildiği nankör anlamında kullanması da mümkündür.

⁵⁰⁹ “نَرَى الْأَبْرَارَ دَائِرُهُمْ جَنَّاتٌ وَلِلْكَفَّارِ حَافِيَةٌ سَعِيرٌ” İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 227.

⁵¹⁰ İbn Hişam Zeyd b. Amr dışında Ubeydullah b. Cahş, Varaka b. Nevfel, Osman b. Huveyris gibi Kureys’in şirk inancına katılmayan ve dini bir arayış içinde olan kişiler olduğunu söylemektedir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 222.

⁵¹¹ Abdel Haleem, **Arabic-English Dictionary of Quranic Usage**, ss. 50-51.

kullanımı ise tasdik olmaksızın dil ile ikrar,⁵¹² tasdik ile ikrar,⁵¹³ tevhid⁵¹⁴ ve şirkle iman⁵¹⁵ şeklinde Kur’ân’da dört farklı anlamda gelmiştir.⁵¹⁶ İman cihad lafzıyla beraber kullanıldığında ise her zaman terim anlamında kullanılmış ve cihadın geçtiği 30 ayetin yarısında doğrudan “iman edenler ve cihad edenler” şeklinde aynı ayet içinde birlikte kullanılmıştır.⁵¹⁷ “İman edenler ve cihad edenler” ifadesin geçtiği ayetlerin tamamı Medenî ayetlerdir. Bu ayetlerin Medenî olmasının nedeni ise hem cihad ayetlerinin ekserisinin⁵¹⁸ Medine’de inmiş olması hem de Medine’de Müslüman toplumunun⁵¹⁹ tamamen teşekkül etmesidir. İman ve cihad kavramının birlikte geçmediği ayetlerde de cihad etmek iman eden müminlerin bir fiili olarak hem Mekkî hem Medenî Surelerde geçmektedir.⁵²⁰ Cihad kavramının geçtiği ayetlerin tamamında cihad lafzı ya “iman edenler ve cihad edenler” şeklinde ya “inanınların yaptığı bir amel” şeklinde ya da “Hz. Peygamber’e veya Müminlere cihad et” emri⁵²¹ şeklinde geçmektedir.

Cihad ve bununla bağlantılı “iman” lafzının Cahiliye ve İslam dönemindeki en büyük farkı ise Kur’ân’la beraber her ikisinin de terim anlamı kazanmış olmasıdır. Bunun yanında cihad lafzının birlikte kullanıldığı kelime ve kavramlar, cihadın anlam sahası, Kur’ân’la beraber dini alana doğru kaymıştır. Cahiliye’de cihadın semantik sahası Cahiliye dünya görüşünün dayandığı kavmiyetçilik ve dünyevilik alanından İslam’da, İslam’ın dayandığı Allah ve ahiret inancı alanına kaymıştır. Nitekim Müslümanların zor durumda olduğu Mekke’nin Fethi sonrası Rumların Medine’ye saldıracağı haberi⁵²² üzerine Müslüman toplumun mümin, münafık hepsinin⁵²³ Tebük Seferi’ne çağırılması üzerine bazı münafıklar cihattan kaçmak

⁵¹² “Bunun sebebi onlar önce iman etmiş sonra inkâr etmiş olmalarından dolayı kalpleri mühürlenmiştir. Onlar artık anlamazlar.” (Münafikun 63/3).

⁵¹³ “Muhakkak ki iman eden ve salih amel işleyenler işte onlar yeryüzündekilerinin en hayırlılarıdır.” (Beyyine 98/7).

⁵¹⁴ “Her kim imanı (tevhid) inkâr ederse onun ameli boşa gitmiştir...” (Maide 5/5).

⁵¹⁵ “Onların çoğu Allah’a şirk koşmadan inanmazlar.” (Yusuf 12/106).

⁵¹⁶ Dâmegânî, **Kâmûsü’l-Kur’ân**, ss. 47-48.

⁵¹⁷ Bakara 2/218; Enfal 8/72, 74, 75; Mümtetine 60/1; Nisa 4/95; Tevbe 9/44, 86, 88.

⁵¹⁸ 30 cihad ayetinin 23’ü Medenî’dir.

⁵¹⁹ Müminler topluluğu.

⁵²⁰ Nahl 16/110; Ankebut 29/6, 69; Tevbe 9/16, 24, 81.

⁵²¹ Furkan 25/52; Hac 22/78; Maide 5/35; Tevbe 9/41.

⁵²² Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, s. 990.

⁵²³ Münafıklar Müslüman olmamakla beraber Müslüman toplumun içinde bulunmakta ve onlardan ayırt edilmemektedir ve cihad hitabı genel olarak umumdur. Müslümanların Tebük Seferi’ne çağırılması hadisesinde Tevbe Suresinde bunun örneği çoktur.

istemişlerdir.⁵²⁴ Onların kaçmalarına atıfla “Allah’a ve ahiret gününe inanan kimseler, mallarıyla ve canlarıyla cihad etme hususunda senden izin istemezler”⁵²⁵ şeklinde gerçek müminlerin cihad etme hususunda mazeret ileri sürmeyecekleri bildirilmekle iman ile cihad arasında doğrudan bir irtibat kurulmuştur. Ayette Allah’a ve ahiret gününe inananların cihattan geri durmayacağı görünüşte inanmış, fakat kalben inanmamış yani kalbi huzura, güvene ermemiş münafıkların cihad etmemek için mazeret uydurup izin istemeleri cihadın iman ile özellikle de Allah’a ve ahirete iman ile irtibatının açık delilidir.

Cihadın Kur’ân’da “İslam” ile değil de “iman” ile irtibatlı olarak gelmesinin en temel nedeni münafıkların veya İslam toplumuna yeni katılmış Bedeviler gibi Müslümanların kalplerine imanın tam olarak yerleşmemesidir. Mekke döneminin sonunda nazil olan Hac Suresinin son ayetinde “O sizi Müslüman olarak isimlendirdi” şeklinde cihadın tek yerde İslam ile irtibatlandırılması ise Mekke dönemi sonu olması nedeniyle artık inananların belli bir topluluk oluşturması ve bu toplulukta Medine’deki gibi imanı zayıf olan yeni Müslümanların veya münafıkların olmaması nedeniyledir. Zaten bu ayette verilen cihad emri de doğrudan inananlara verilen bir emirdir. Çünkü bu ayetlerdeki “Ey iman edenler... Allah yolunda hakkıyla cihad edin... O sizi Müslüman olarak isimlendirdi”⁵²⁶ şeklindeki emir doğrudan imanla irtibatlıdır.⁵²⁷

⁵²⁴ Tevbe 9/43: “عَفَا اللَّهُ عَنْكَ لِمَ أَذْنَتْ لَهُمْ حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكَ الَّذِينَ صَدَقُوا وَتَعْلَمَ الْكَاذِبِينَ”

⁵²⁵ Tevbe 9/44: “لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ”

⁵²⁶ Hac 22/77-78: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا... وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ... هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ...”

⁵²⁷ Kur’ân’a bakıldığında Hucurat Suresindeki “Bedeviler iman ettik dediler. De ki siz iman etmediniz fakat teslim (Müslüman) olduk deyin. İman henüz kalplerinize yerleşmedi. Eğer Allah’a ve Rasûlüne itaat ederseniz amellerinizden bir şey eksilmez” (Hucurat 49/14) ayeti dışında iman ile İslam arasında bir ayırım yapıldığı görülmemektedir. Çünkü hem Mekkî hem de Medeni Surelerde Kur’ân kelime anlamlarıyla bağlantılı olarak “iman”ı kişinin Allah’a inanması, güvenmesi bağlamında, “İslam”ı ise kişinin Allah’a teslim olması, O’na kendisini teslim etmesi bağlamında aynı minvalde kullanmıştır. Bu sebeple Kur’ân Mekkî Surelerde “Müslüman olmam emredildi” (Enam 6/163; Yunus 10/72; Neml 27/91) ifadelerini Allah’a iman etme bağlamında kullanırken Medeni Surelerde de örneğin Allah’ın Havarilere “Bana ve elçime iman edin” emrine onlar “Biz iman ettik şahit ol ki biz Müslümanlarız” (Maide 5/111) karşılığını vermişlerdir. Bütün bu örnekler göstermektedir ki nifakın, yani münafıkların olmadığı şartlar altında Kur’ân iman ve İslam arasında bir ayırım yapmamıştır. Bu sebeple Hac 78. ayette cihad emri verilen “iman edenler” Müslümanlar olarak isimlendirilmiş Hucurat suresinde ise Bedevilere “Müslüman olduk deyin iman henüz kalplerinize yerleşmedi gerçek müminler Allah ve Rasûlüne inanırlar, şüphe etmezler ve mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad ederler” denilerek cihad ile iman arasında doğrudan bir bağlantı kurulmuştur. Çünkü Kur’ân burada terim anlamdaki Müslümanı İslam hâkimiyetini tanıyan, İslam’a giren yeni Müslümanlar için kullanmıştır. Mekke’nin aksine Medine’deki İslam toplumu gerçek manada Allah’a teslim olmuş Müslümanlar (Müminler), yeni Müslüman olanlar ve münafıklardan müteşekkil idi.

Benzer şekilde Mekke’de Müslümanların Müşriklerin baskısı altında olduğu ve eziyetlerin iyice arttığı bir dönemde yeni Müslüman (mümin) olanların sadece inanmalarının yeterli olmayacağı, iman etmenin yanında imanlarını muhafaza için sebat etmeleri, mücadele etmeleri yani cihad etmeleri gerektiğinin söylenmesi iman ile cihad arasındaki irtibatın çok aşikâr olduğu bir başka örnektir. Mekki Sureslerden Ankebut Suresinin başında geçen bu ayet grubu cihad semantik sahasındaki iman ve imanla bağlantılı tasdik, ahirete iman, salih amel irtibatının en iyi şekilde gösterildiği örneklerden biridir. Ayetler şu şekildedir:

“İnsanlar (müminler) sadece iman ettik demeleriyle imtihan edilmeden bırakılacaklarını mı zannettiler. Biz onlardan öncekileri sınıdık ki (imanında) sadık olan kim, yalancı (kazib) olan kim Allah bilsin. Yoksa o kötülük yapanlar bizden kaçabileceklerini mi sandılar? Ne kötü hüküm veriyorlar. Her kim Allah’a kavuşmayı istiyorsa bilsin ki Allah’ın belirlediği o vakit mutlaka gelecektir. O her şeyi duyardır, bilendir. Her kim cihad ederse (imani uğrunda çaba harcarsa) kendine cihad eder. Çünkü Allah âlemlerden müstağnidir (insanlara ihtiyacı yoktur). Biz iman edenler ve salih amel işleyenlerin kötülüklerini örter ve onları yaptıklarının daha güzeliyle mükâfatlandırırız.”⁵²⁸

Cihad eden müminlerle cihad etmeyen müminlerin eşit seviyede görülmemesi,⁵²⁹ hacılara su vermek ve Kâbe’yi imar etmekle Allah’a ve ahiret gününe iman etmek ve Allah yolunda cihad etmenin kıyaslanamayacağının⁵³⁰ belirtilmesi iman ile cihad arasındaki bağlantıyı açık bir şekilde göstermektedir. Münafıkların cihattan geri kalmaya sevinmeleri, cihad etmeyi kerih görmeleri,⁵³¹ “Allah’a iman edin ve cihad edin” denildiğinde zenginlerinin katılmamak için izin istemeleri,⁵³² gerçek müminlerin Allah’a ve Resûlüne iman ettiklerinin ve imanlarında şüpheye düşmediklerinin ve canlarıyla, mallarıyla Allah yolunda cihad

⁵²⁸ Ankebut 29/2-7: “أَحْسِبَ النَّاسُ أَنْ يُتْرَكُوا أَنْ يَقُولُوا آمَنَّا وَهُمْ لَا يُفْتَنُونَ وَلَقَدْ فَتَنَّا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ فَلَيَعْلَمَنَّ اللَّهُ الَّذِينَ صَدَقُوا وَلَيَعْلَمَنَّ الْكَاذِبِينَ أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ السَّيِّئَاتِ أَنْ يَسْبِقُونَا سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ مَنْ كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ اللَّهِ فَإِنْ أَجَلَ اللَّهُ لَاتٍ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ وَمَنْ جَاهَدْ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَنَجْزِيَنَّهُمْ أَجْرًا الَّذِي كَانُوا يَعْمَلُونَ”

⁵²⁹ Nisa 4/95: “لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ”

⁵³⁰ Tevbe 9/19: “أَجْعَلْتُمْ سَبَّأَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَشْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ”

⁵³¹ Tevbe 9/81: “فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ”

⁵³² Tevbe 9/86: “وَإِذَا أَنْزَلَتْ سُورَةٌ أَنْ آمِنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُو الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَحْنُ مَعَ الْقَاعِدِينَ”

ettiklerinin⁵³³ belirtilmesi iman ile cihad arasındaki irtibatı göstermektedir. Aynı şekilde “*Ey iman edenler sizi acı bir azaptan kurtaracak ticareti göstereyim mi*”⁵³⁴ denilmesinin ardından “*Allah’a ve Peygamberine inanırsınız ve Allah yolunda malınızla, canınızla cihad edersiniz*”⁵³⁵ diye belirtilmesi iman ile cihad arasındaki irtibatın açık bir göstergesidir.

İman ile cihad arasındaki bağlantı İslam’ın temel inanç esasları olan tevhid-nübüvvet-meadı da içine alarak “Allah’a ve ahiret gününe iman” “Allah ve Resûlüne iman” şeklinde gelmekte olup bu üç esasa inanan kişinin cihad edeceği şeklindedir. Kısacası Allah’a, ahiret gününe ve Peygambere iman, cihad eden kişinin vasfıdır. Bundan dolayı imanı olmayan kişinin yaptığı mücadele hangi amaç için, ne şekilde ve nasıl olursa olsun Kur’ânî bakış açısına ve Kur’ân’ın terimleştirmesine göre cihad olarak isimlendirilemez. Bununla beraber Kur’ân iki Mekkî surede cihadı Cahiliyede de kullanılan zorlamak manasındaki kelime anlamıyla kullanmıştır. Aşağıda verilen tabloda ise Kur’ân’da cihad lafzının geçtiği 30 ayetin tamamı verilerek iman ile cihad arasındaki irtibat net bir şekilde gösterilmektedir:

Tablo 1: İman-Cihad İlişkisi

	İman Edenler ve Cihad Edenler	Cihad Müminlerin Bir Fiili (Ameli)	Hz. Peygamber veya Müminlere Cihad Et Emri	Cihad Müşrik Ebeveynin Bir Fiili
	Medenî Sureler	Mekkî ve Medenî	Mekkî ve Medenî	Mekkî Sureler
1	Bakara 218	Nahl 110	Furkan 52 Pey.	Lokman 15
2	Enfal 72	Ankebut 6	Hac 78 Müm.	Ankebut 8
3	Enfal 74	Ankebut 69	Tahrim 9 Pey.	
4	Enfal 75	Âli İmran 142	Maide 35 Müm.	
5	Mümteherine1	Muhammed 31	Tevbe 41 Müm.	
6	Nisa 95	Tevbe 16	Tevbe 73 Pey.	
7	Hucurat 15	Tevbe 24		
8	Saf 11	Tevbe 81		

⁵³³ Hucurat 49/15: “إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمْ الصَّادِقُونَ”

⁵³⁴ Saf 61/10: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا هَلْ أَدُلُّكُمْ عَلَى تِجَارَةٍ تُنْجِيكُمْ مِنْ عَذَابٍ أَلِيمٍ”

⁵³⁵ Saf 61/11: “تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَتُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ”

9	Maide 54			
10	Tevbe 19			
11	Tevbe 20			
12	Tevbe 44			
13	Tevbe 86			
14	Tevbe 88			

Kur'an'ın dünya görüşüne göre mücahid aynı zamanda mümin, mümin de mücahittir. Allah mazereti olmaksızın cihad etmeyen müminlere mümin demekle beraber ⁵³⁶ cihad etmemeyi, cihattan kaçmayı, cihattan kaçmak için mazeret uydurmayı münafıklık ⁵³⁷ ve fasıklık ⁵³⁸ olarak görmektedir. Cihad eden mümine Muhsin (iyilik yapan) diyen Kur'an cihad etmeyi de hidayete (doğru yol) ulaşma vesilesi kabul etmektedir. ⁵³⁹ Allah yolunda hakkıyla cihad edin denilen müminler Müslüman olarak isimlendirilmekte, ⁵⁴⁰ iman eden ve cihad eden müminlerin cihad etmeleri sayesinde Allah'ın rahmetini umabilecekleri ⁵⁴¹ bildirilmektedir. Allah ve Resûlüne şeksiz şüphesiz iman eden ve Allah yolunda mallarıyla canlarıyla cihad eden müminlerin aynı zamanda sadıklar özü sözü bir olan kişiler oldukları açıkça vurgulanmaktadır. ⁵⁴² Allah'a ve ahiret gününe inanıp mazeret öne sürmeden cihada katılan müminler Allah tarafından müttakiler, Allah'a karşı sorumluluğunu yerine getirenler, olarak isimlendirilmektedir. ⁵⁴³

Özetle söyleyecek olursak, cihad müminin imanının gereği olarak yaptığı bir eylemdir. Cihadın imanla irtibatlı olarak ihsan, İslam, sıdk ve takva ile de sıkı bir

⁵³⁶ Nisa 4/95: "لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِّ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ". Allah'a iman, Allah yolunda hicret etmek ve cihad etmek gerçek müminlerin özelliği olarak sayılmıştır Kur'an'da. Bkz. "وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ" Enfal 8/74.

⁵³⁷ Tevbe 9/77-87: Bu ayetler Tebuk Seferi'ne katılmayan münafıkların geride kalmalarına sevinmeleri, bu sıcakta sefere çıkmayın demeleri vb cihadla alakalı olumsuz tutumlarını çok sert şekilde eleştirmektedir.

⁵³⁸ Tevbe 9/24: "...أَحَبُّ إِلَيْكُمْ مِنَ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ"

⁵³⁹ Ankebut 29/69: "وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ"

⁵⁴⁰ Hac 22/77-78: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اكْهَبُوا وَاسْجُدُوا وَاعْبُدُوا رَبَّكُمْ وَافْعَلُوا الْحَيَّتَ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ قَبْلَ وَفِي هَذَا" جَنَابَكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا

⁵⁴¹ Bakara 2/218: "إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ"

⁵⁴² Hucurat 49/15: "إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمْ الصَّادِقُونَ"

⁵⁴³ Tevbe 9/44: "لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ". Ayrıca Bkz. Maide 5/35.

bağlantısı bulunmaktadır. Cihad ve imanla irtibatlı bu isimler Kur’ân dil sisteminde aynı minvalde birbirinin yerine kullanılmaktadır. Mücahid mümindir, Allah’a inanan kişidir. Mümin de müslimdir, Allah’a teslim olan kişidir. Müslim ise Allah’ın yapın dediği güzel şeyleri yapan muhsindir.⁵⁴⁴ Muhsin aynı zamanda sadıktır, özüyle, sözüyle Allah’a inanır ve O’na olan imanında tereddüt yoktur. Sadık da müttakidir, yani Allah’a karşı sorumluluk bilincine olan kişidir. Cihad semantik sahasında bulunan bu kavramların birbiriyle yer değiştirmesi de mümkündür. Örneğin müttaki mücahid, mücahid ise sadıktır. Aynı şekilde müstakil olarak inceleyeceğimiz muhacir, Allah için hicret eden ve sâbir (sabreden), Allah için sabreden de mücahid, sadık veya müttaki yerine kullanılabilir. Sabır

1.2.2. Sabır

“S-b-r” “صبر” kökünden gelen sabır sızlanmanın, feryadü figan etmenin, mızızlanmanın zıddıdır. İnsanın ölüme karşı dayanmasıdır. Ölüme dayanan kişiye “masbûr” denir.⁵⁴⁵ Yine ölüme dayanan adama “racülün sabûratün” denmiştir. Bir şey tutan/hapseden herkes sabretmiştir. Sabır sızlanma anında nefsi tutmaktır.⁵⁴⁶ Kur’ân’da da sabrın zıddı anlamında “جَزَع” “cezea”⁵⁴⁷ “sızlanmak” kelimesi kullanılmıştır.⁵⁴⁸ S-b-r fiilinin anlamının geldiği üç kök vardır. Birincisi tutmak (habs/hapis), ikincisi bir şeyin en yüksek kısmı, üçüncüsü ise bir çeşit taşır. Şöyle denir “صَبَرْتُ نَفْسِي عَلَى ذَلِكَ الْأَمْرِ” “kendimi bu işte tuttum”. “el-Masbûra” ise ölmesi için tutmak, hapsetmektir. Borca karşı sabretmesinden dolayı “kefil”e de “sabîr” yani “sabreden” denmiştir. İkinci anlamı ise her şeyin “subru” yani her şeyin en

⁵⁴⁴ Örneğin Hud Suresinde Hz. Peygamber’e hitaben “*sen sabret, muhakkak ki Allah Muhsinlerin mükâfatını zayi etmez*” ayetinde Muhsin olan Allah’ın sabır emrine uyan Hz. Peygamber’dir (Hud 11/115). Yusuf Suresinde kardeşlerinin onun Hz. Yusuf olduğunu öğrenmeleri esnasında Hz. Yusuf’un “*Allah bize lütufta bulundu muhakkak ki her kim sabreder ve müttaki olursa Allah Muhsinlerin mükâfatını zayi etmez*” demesinde Allah’ın emri olan sabır ve takva ile ihsanı irtibatlandırmaktadır (Yusuf 12/90).

⁵⁴⁵ Halil b. Ahmed, **Kitabü’l-Ayn**, Cilt: 7, s. 115.

⁵⁴⁶ İbn Manzur, **Lisanü’l-Arab**, Cilt: 4, s. 438.

⁵⁴⁷ Sızlanmak başa gelen musibete karşı dayanıklılık göstermeyip kolaylıkla öfkeye kapılıp şiddete başvuranların bir özelliğidir. Bkz. İzutsu, **Ethico Religious Concepts in the Quran**, s. 102. Bu yönüyle “cehl (öfkelenme, barbarlık) ile cezea” arasında bir irtibat var iken “sabır ile de hilm” arasında bir irtibat vardır.

⁵⁴⁸ Cehennemde zayıf kişilerin büyüklene kişilere biz size uymuştuk şimdi bizi Allah’ın azabından kurtarabilecekmisiniz cevabına onların “sızlansak da sabretsek de” “أَجْرَعْنَا أَمْ صَبَرْنَا” bizim için birdir artık bizim için kurtuluş yoktur derlerken “sabera ve cezea” fiillerini zıt anlam ilişkisi içinde kullanmışlardır (İbrahim 14/21).

yükseğidir. Üçüncü anlama gelince “es-subra” sert ve katı olan taştan bir şeydir. “Subâra” ise demir veya taş parçasıdır. “Subr” aynı zamanda toprağın çakıl taşlarının olduğu ve sert olmayan kısmıdır. Yanmış gibi (volkanik) kara taşın bulunduğu toprağa da “ümmü sabbâr” denilmiştir. Bu taşla teşbihle Arap sözüne de şu şekilde yansımıştır: Topluluk çok çetin bir durumla karşılaştığında “kavim ümmü sabbâr’a düşer oldu” denir.⁵⁴⁹

Sabır kelimesinin iman ve cihad kelimelerinde olduğu gibi bir terim anlamı yoktur. En genel anlamda sızlanmanın zıddı anlamında olup kişinin başına gelen musibetlere sıkıntılara tahammül etmesi, katlanması anlamındadır. Bununla beraber Cahiliye Arabının yaşam tarzı gereği, kabileler arası haram aylar haricinde devamlı savaşların olması dolayısıyla savaşta sabır, düşmana karşı sebat gösterme daha çok ön plana çıkan bir durumdur. İzutsu’nun da dediği gibi Cahiliye’de savaşta sabır cesaretin (şecaat) bir gereği idi.⁵⁵⁰ Harb esnasında sabır Cahiliye Arabının çok önem verdiği, hem kişinin hem kabilelerin savaş esnasında gösterdikleri sabırla övündükleri ve bu durumu diğer kabilelere karşı bir üstünlük olarak gördükleri ve iftihar vesilesi yaptıkları gözükmemektedir. Nitekim Cahiliye şairlerinden A’sâ savaşta kendi kabilesinin sabretmesiyle iftihar ederken karşı tarafın sabretmeyip kaçmasını da yermektedir:

فَقَدْ صَبَرْنَا، وَلَمْ نُؤَلِّ، وَلَيْسَ مِنْ شَأْنِنَا الْفِرَارُ (1)
وَقَدْ فَرَرْتُمْ، وَمَا صَبَرْتُمْ، وَذَلِكَ شَيْنٌ لَكُمْ وَعَارُ (2)

“Hakikaten biz sabrettik ve sirtımızı dönmedik. Bizim şanımızda (savaşta) kaçmaya yer yoktur.” (1)

“Fakat siz sabretmediniz kaçtınız. Bu sizin ayıbınızdır, bir kara lekedir size.”
(2)⁵⁵¹

Cahiliye şairlerinden Antere b. Şeddad da aşağıdaki beyitte A’sâ’ya benzer bir ifadeyle aynı durumu ifade etmektedir:

فَلَمْ أَرْ حَيًّا صَابِرًا مِثْلَ صَبْرِنَا وَلَا كَافِحًا مِثْلَ الذِّئْنِ نُكَافِحُ
“Bizim gibi sabreden hayatta olan kimseyi göremedin. Bizim düşmanla yüzyüze çarpıştığımız gibi de kimse düşmanla çarpışmaz.”⁵⁵²

⁵⁴⁹ İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Lüga*, Cilt: 3, ss. 329-330.

⁵⁵⁰ İzutsu, *Ethico Religious Concepts in the Quran*, s. 102.

⁵⁵¹ A’sâ, *Divan*, (Thk. M. İbrahim) Cilt: 2, s. 160.

⁵⁵² Antere, *Şerhu Divanı Antere*, s. 45.

İslam Cahiliyenin bu faziletini aynı minvalde kullanmaya devam etmiştir.⁵⁵³ İslam sadece bu erdemi kullanmakla kalmamış Kur’ân dünya görüşü etrafında ona yeni bir istikamet vermiştir.⁵⁵⁴ Artık Cahiliye’de savaşta kavim için yapılan sabır İslam’da Allah yolunda sabra dönüşmüş özellikle Mekke’de Hz. Peygamber’in insanları dine davetinde görülen bu sabır Medine’de müminlerin harp alanında düşmanlarına karşı gösterdikleri bir sabır şeklinde Kur’ânî bir erdem olmuştur. Nitekim cihad da kişinin kendi ve kavmi için yaptığı bir mücadeleden Allah yolunda yaptığı bir mücadeleye dönüşmüştür.

Kur’ân’da 10 farklı şekilde geçen “صبر” “s-b-r” fiil kökü ve türevleri toplamda 103 defa geçmektedir.⁵⁵⁵ Dâmegânî Kur’ân’da sabrın beş farklı anlamda kullanıldığı belirtmektedir. Bunlar oruç,⁵⁵⁶ cüret etme,⁵⁵⁷ ısrar etme,⁵⁵⁸ razı olma⁵⁵⁹ ve bizzat en genel anlamıyla⁵⁶⁰ sabırdır.⁵⁶¹ Kur’ân’daki olumlu kavramlardan biri olan sabır kavramı iman ve cihatla bağlantılı bir anlam alanına sahiptir. Şöyleki Kur’ân’da “sabret” şeklinde bizzat Hz. Peygamber’e hitap eden bütün emirlerin tamamı Hz. Peygamber’in insanları İslam’a davetiyle alakalı olup Mekke döneminde Kur’ân’ı insanlara tebliğ etmesi sonucu Müşriklerin onun hakkında söylediklerine sabretmesi ve Allah’ın hükmü (gelecek vahyi bekleme) konusunda sabretmesi bağlamında gelmektedir.⁵⁶² Bir diğer söyleyişle Hz. Peygamber’in İslam’ı tebliği yani tevhid inancını insanlara anlatması esnasında Mekke müşrikleri tarafından ona yapılan sözlü tacizlere ve onların alay etmesine karşı sabretmesi ve Allah’ın göndereceği vahye göre hareket etmesi şeklinde Hz. Peygamber’e sabır emri verilmektedir. Çünkü Mekke müşrikleri Hz. Peygamber’in tebliği ile dalga

⁵⁵³ Hendek Savaşı hakkında Kâ’b b. Mâlik’in söylediği bir şiirde savaşta sabır açıkça görülmektedir. Onun Dırrar b. Hattab’a reddiye olarak söylediği bir şiirinde “*Soran bir kadın karşılaştığımız şeyi soruyor, eğer o orada olsa idi sabırlı olduğumuzu görürdü. Sabrettik biz, Allah için bir denk bilmiyoruz, başımıza gelen şey için de O’na tevekkül ederiz.*” Cahiliyenin savaşta sabretme erdemi Kur’ân sonrası İslami dönemde de övülmüştür. Bkz. İbn Hişam, **Sîre**, Cilt: 2, ss. 255-256.

⁵⁵⁴ İzutsu, **Ethico Religious Concepts in the Quran**, s. 102.

⁵⁵⁵ Abdel Haleem, **Arabic-English Dictionary of Quranic Usage**, s. 508.

⁵⁵⁶ “Ey iman edenler sabır (oruç) ve namaz ile yardım isteyin...” (Bakara 2/153).

⁵⁵⁷ “...Onlar ateşe karşı ne kadar dayanıklıdır” “فَمَا أَصْبَرَهُمْ عَلَى النَّارِ” (Bakara 2/175).

⁵⁵⁸ “İlahlarınız üzerinde sabır ve sebat edin” (Sad 38/6).

⁵⁵⁹ Hz. Peygamber’e “Rabbinin hükmüne sabret...” diye hitap eden ayetler. Örneğin Kalem 68/48.

⁵⁶⁰ Örneğin İbrahim Suresi 21. ayette cehennemde kâfirlerin “sabretsek de sızlansak da bizim için birdir” dedikleri ayetteki sabır lafzının anlamı.

⁵⁶¹ Dâmegânî, **Kâmusü'l-Kur’ân**, s. 273.

⁵⁶² Yunus 10/109: “وَاصْبِرْ حَتَّى يَخُذَكَ اللَّهُ”; Taha 20/13: “فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ”. Ayrıca Bkz. Rum 30/60; Sad 38/17; Tur 52/50; Müzzemmil 73/10; İnsan 76/24.

geçmekte⁵⁶³ tebliği esnasında onu küçümsemekte⁵⁶⁴ kabul etmemek için mazeretler uydurmakta⁵⁶⁵ ve Hz. Peygamber'i şairlikle, yalancılıkla, sızhirbazlıkla, kâhinlikle, deli olmakla itham etmekteydiler.⁵⁶⁶ Ona yapılan bütün bu ithamlara karşı Allah'ın cevabı ise sabret,⁵⁶⁷ tahammül et, aldırma,⁵⁶⁸ müşriklere boyun eğme (itaat etme),⁵⁶⁹ tabi olma,⁵⁷⁰ onları affet,⁵⁷¹ onlara öğüt ver,⁵⁷² onlardan yüz çevir⁵⁷³ ve onlara karşı Kur'ân ile cihad et⁵⁷⁴ şeklinde olmuştur. Hz. Peygamber'in tebliğinin, istisnaları olmakla beraber, ilk yıllarda özellikle zayıf olan, ezilen kadınlar, çocuklar, köleler tarafından kabulü neticesinde ve Kur'ân'ın şirk eleştirisine⁵⁷⁵ başlaması sonucu Hz. Peygamber'e olan bu sözlü tacizler ona inanan zayıf müminlere karşı fiili eziyete⁵⁷⁶ dönüşmüştür. Bunun sonucu olarak da Müminlere sabretmeleri, hicret etmeleri, cihad etmeleri ve Medine'ye hicret sonrasında da savaşmaları emredilmiştir.

İman edenler topluluğunun oluştuğu Medine'de ise sabır emri Hz. Peygamber'den ziyade Müslümanlara verilmiş ve genellikle de savaş bağlamında gelmiştir. Örneğin Âli İmran Suresinin son ayetinde Müminlere hitaben “*Ey iman edenler sabredin, sabırda yarışın, savaşa hazırlıklı olun ve Allah'a karşı sorumlu*

⁵⁶³ Enam 6/10: “وَلَقَدْ اسْتُهْزِئَ بِرُسُلٍ مِنْ قَبْلِكَ”; Hicr 15/11, 95: “إِنَّا كَفَيْنَاكَ الْمُسْتَهْزِئِينَ”; Zuhurf 43/7. Bu ayetler gönderilen Peygamberlerin hepsinin alaya alındığı belirtmektedir.

⁵⁶⁴ “Bu Kur'ân iki şehirden bir büyük adama indirilse olmaz mıydı dediler” “وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَىٰ “ (Zuhurf 43/31). Kur'ân'da anlatılan Âdem-İblis kıssasında İblis'in topraktan yaratıldı diye Âdem'e secde etmemesi ve sonunda kovulması üzerinden Mekke müşriklerine siz de İblis gibi yapmayın peygamberlik gele gele Muhammed'e mi geldi demeyin mesajı verilmektedir.

⁵⁶⁵ Enam 6/8: “وَقَالُوا لَوْلَا أُنْزِلَ عَلَيْهِ مَلَكٌ”; Furkan 25/8.

⁵⁶⁶ Araf 7/184; Hicr 15/6; Müminün 23/70; Sebe 34/8, 46; Saffet 37/36; Sad 38/4; Duhan 44/14; Tur 52/29-30: “فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَتِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ أَمْ يَقُولُونَ شَاعِرٌ نَتَرَبَّصُ بِهِ رَيْبَ الْمُنُونِ”; Kalem 68/2, 51; Tekvir 81/22.

⁵⁶⁷ Hud 11/49: “تِلْكَ مِنْ أَنْبَاءِ الْغَيْبِ نُوحِيهَا إِلَيْكَ مَا كُنْتَ تَعْلَمُهَا أَنْتَ وَلَا قَوْمُكَ مِنْ قَبْلِ هَذَا فَاصْبِرْ إِنَّ الْعَاقِبَةَ لِلْمُتَّقِينَ”; Kalem 68/48; Müddessir 74/7.

⁵⁶⁸ Hicr 15/85: “فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ”; Zuhurf 43/89: “فَاصْفَحْ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ”.

⁵⁶⁹ Kalem 68/8: “فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا”; İnsan 76/24: “فَلَا تُطِعِ الْمُكَذِّبِينَ”; Alak 96/19.

⁵⁷⁰ Enam 6/150: “وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَبُوا بِآيَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ بِرَبِّهِمْ يَغْدِلُونَ”.

⁵⁷¹ Araf 7/199: “خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ”.

⁵⁷² Kaf 50/45: “فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ”; Tur 52/29: “فَذَكِّرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةٍ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا مَجْنُونٍ”; Ala 87/9; Gâsiye 88/21.

⁵⁷³ Enam 6/106: “وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ”; Hicr 15/94: “فَاصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ”; Necm 53/29.

⁵⁷⁴ Furkan 25/52: “وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا”.

⁵⁷⁵ Necm 53/19-23: “أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ أَلَكُمُ الدَّكُّرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ تِلْكَ إِذًا قِسْمَةٌ ضِيزَىٰ إِنَّ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءُ” “سَمِئْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ مَا أُنْزِلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنَّ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ وَلَقَدْ جَاءَهُمْ مِنَ رَبِّهِمْ الْهُدَى”.

⁵⁷⁶ Ankebut 29/10: “وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يَقُولُ آمَنَّا بِاللَّهِ فَإِذَا أُوذِيَ فِي اللَّهِ جَعَلَ فِتْنَةً لِلنَّاسِ كَعَذَابِ اللَّهِ” “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا”; Hac 22/39; Şuara 26/227.

ise doğrudan “cihad etmek ve sabretmek” olduğu bildirilmektedir.⁵⁸⁸ Devamında gelen ayette de müminlere peygamberle beraber Rabbe kul olmuş nicelerinin savaştığı onların Allah yolunda başlarına gelenlerden dolayı yılgınlık göstermediği ve Allah’ın sabredenleri sevdiği haber verilmektedir.⁵⁸⁹ Benzer bir ifade de Muhammed Suresinde “sizden cihad edenleri ve sabredenleri belirleyinceye kadar sizi imtihan edeceğiz”⁵⁹⁰ şeklinde cihad etmenin ve sabrın Allah’ın sınavmasının bir gereği olduğu belirtilmekte ve müminlerden cihad ve sabır talep edilmektedir. Nasıl ki Kur’ân’da cihatla bağlantılı olarak “iman etme ve cihad etme”nin müminlerin yaptığı iki farklı fiil olduğu belirtildiyse aynı şekilde “cihad etmek ve sabretmek”in de inananların yaptığı iki farklı fiil olduğu görülmektedir. Böylece iman, cihad ve sabır arasında semantik bir münasebet olduğu da gözükmemektedir. Yani bu kelimeler aynı minvalde olan, bir mefkûre üzerinde birleşen kelimelerdir, kavramlardır. Aynı dünya görüşünü yansıtmak için birbirlerinin yerine kullanılabilen kelimelerdir. Bu ayetlerde müminlerin bir eylemi olan cihad ve sabır Mekke’de her müminin bireysel imanının muhafazası için yapılan bir cihad ve sabır iken; Medine’de müminler topluluğunun imanlarından dolayı onlara eziyet etmiş olanlara karşı topluca imanlarını koruma adına verdikleri bir cihad ve bu cihatta (savaş) gösterilen bir sabırdır. Bu yönüyle savaşta yapılan sabır Cahiliye’de kabile menfaatleri için olurken İslam’da imanının muhafazası için yapılan bir sabır olmuştur. Diğer bir ifadeyle Cahiliye’de kabile yolunda olan sabır Kur’ân’da Allah yolunda olan sabra dönüşmüştür. İzutsu’nun ifade ettiği gibi Kur’ân’da sabır, özellikle düşmanın bitmek bilmeyen taarruzları karşısında gerçek inançta (tevhid) sebat etme yolundaki sarsılmaz azim ve kararlılıktır.⁵⁹¹

İman uğruna yapılan cihatta eziyetler karşısında sabrın tükendiği ve zulümlerin iyice arttığı ve can güvenliğinin kalmadığı bir durumda cihad semantik alanına yeni bir kavram dâhil olmaktadır. Bu kavram Müslümanların yaşamında onların adeta yeniden dünyaya gelişlerini ifade eden ve İslam tarihinde bir dönüm noktası olan hicret mefhumudur. Aslında yapılan bu hicret bir tercih değil tevhid inancı uğruna yapılan sabrın ve Allah’a tevükkülün (güvenme) zorunlu bir

⁵⁸⁸ Âli İmran 3/142: “أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ”

⁵⁸⁹ Âli İmran 3/146: “وَكَايَ مِنْ نَجْيٍ قَاتِلٍ مَعَهُ رَيْثُونٌ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ”

⁵⁹⁰ Muhammed 47/31: “وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ”

⁵⁹¹ İzutsu, *Ethico Religious Concepts in the Quran*, s. 104.

durumu, nasıl ki kendinde olmayan bir hasta hezeyan yaşıyorsa Peygamber de hezeyan etmektedir, ne dediğini bilmemektedir.

Aslı kesmek olan “h-c-r” fiilinin kesmek, ayırmak anlamının yanında sağlam şekilde bağlamak, irtibatlandırmak anlamı da vardır. Muhacirlerin Mekke’den Medine’ye hicretinde olduğu gibi ikincisi için ilkini terk etti anlamında “هَاجَرَ الْقَوْمُ مِنْ دَارٍ إِلَى دَارٍ” “kavim bir yerden bir yere hicret etti” denir. Sıcağın şiddetlendiği zamanki günün yarısına, yani öğle vaktine de “الْهَاجِرَةُ/hâcira” denmiştir. Çünkü insanlar bu vakitte gitmeyi, yola çıkmayı bıraktıkları, yolculuğu terk edip evlerinde durdukları, istirahat ettikleri için bu isimle isimlendirilmiştir. Suyun kesilmesine sebep olan bir şey olduğu için büyük havuza da “الْهَجِيرُ/hecîr” denilmiştir.⁵⁹⁹ Kişi bir şeyi terk edip ihmal ettiğinde de o şeyden yüz çevrildiği, bırakıp gidildiği kastedilerek “هَجَرْتُ الشَّيْءَ” “bu şeyi kesinlikle terk ettim, bıraktım” denir.⁶⁰⁰

İnsanın herhangi bir şeyden bedenlen, lisânen veya kalben ayrılıp uzaklaşması anlamındaki h-c-r⁶⁰¹ kökünden isim olan hicret kelimesinin terim anlamı ise kâfirlerle beraber yaşanan vatani terk edip İslam yurduna intikal etmek, oraya göç etmektir.⁶⁰² Bir diğer tanıma göre dinî sebeplerle bir yerden diğer bir yere göçmedir, özellikle de Hz. Peygamber’in Mekke’den Medine’ye göç etmesi olayına hicret denilmiştir.⁶⁰³ Hz. Peygamber de hicretle alakalı olarak Mekke’nin Fethi sonrası “fetihten (Mekke) sonra hicret yoktur, sadece cihad ve niyet vardır. Sefere çağrıldığınızda siz de seferber olun”⁶⁰⁴ demiştir. Hz. Peygamber’in bu hadisinden anlaşılan Mekke Fethine kadar Müslümanların inançlarından dolayı Mekke’de baskı altında olduğu ve hicret etmek zorunda kaldığı gerçeğidir. Mekke’nin Fethiyle müşrik Arapların inançlarından dolayı Müslümanların üzerinde artık ciddi bir tehdit oluşturmadığı yeni Müslüman olan ve daha önce hicret etmemiş olup Mekke’de kalan Müslümanların yerlerinde kalmaları gerektiği yine de Müslümanlara herhangi bir tehdit olduğu durumlarda Müslümanların sefere iştirak etmeleri gerektiğiyle alakalıdır. Nitekim Mekke’nin Fethi sonrası Bizans’ın Medine’ye saldıracağı

⁵⁹⁹ İbn Fâris, **Mekâyisü’l-Lüga**, Cilt: 6, ss. 34-35.

⁶⁰⁰ İbn Manzur, **Lisanü’l-Arab**, Cilt: 5, s. 251.

⁶⁰¹ Râgıb, **Müfredât**, s. 833.

⁶⁰² Cürcânî, **Kitabü’t-Târifât**, s. 256.

⁶⁰³ Ahmet Önkâl, “Hicret” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1998, Cilt: 17, s. 458.

⁶⁰⁴ Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2783, 2825, 3077.

tehdidine karşı Hz. Peygamber Müslümanları Tebük Seferi'ne çağırmıştır.⁶⁰⁵ Hz. Peygamber mümin kelimesinde olduğu gibi muhâcir kelimesini terim anlamının yanısıra sözlük anlamında da kullanmıştır. O “mümin insanların mallarından ve canlarından emin olduğu kişi” yani güven veren kişi, “muhacir ise hataları ve günahları terk eden kişidir” demiştir.⁶⁰⁶ Burada da mümin ve muhacir kelimeleri asli anlamında İslam diniyle bağlantılı şekilde kullanılmıştır.

İslam'la beraber terim anlamı kazanan ve Kur'ân'da kullanımı sözlük anlamından ziyade terim anlamı olan muhacir kelimesinin sözlük anlamı dışında Cahiliye Arabı tarafından bilinmediği kanaatindeyiz. Çünkü incelediğimiz sözlüklerde her ne kadar çölden şehre giden bedeviler için “muhâcera” “مُهَاجِرَة” lafzı kullanıldığı söylene de⁶⁰⁷ biz araştırdığımız Cahiliye şairlerinin divanında muhacir lafzının sözlük anlamındaki kullanımıyla dahi karşılaşmadık. Bu divanlarda her ne kadar Kur'ân'da tamamıyla terim anlamda kullanılan “hâ-ce-ra” “هَاجِر” fiili ve türevleriyle karşılaşmasak da aynı kökün sülasi fiili olan h-c-r ve türevlerinin asli anlamıyla Cahiliye Araplarınca kullanıldığı görülmektedir. Örneğin Antere b. Şeddad sevgilisi Able ile olan hicranını, ayrılığını anlatmak için “hecr” ve “hicran” kelimelerini kavuşmanın zıddı anlamında kullanmıştır. Beyitler şu şekildedir:

نَعِيمٌ وَصَلِكٌ جَنَاتٌ مَرْحُوفَةٌ وَنَارٌ هَجْرٌ لَا تُبْقِي وَلَا تَذَرُ
“Sana kavuşmanın nimeti süslü bir cennet, senden ayrılmanın
cehennemi/ateşi ise her şeyi yakar kül eder.”⁶⁰⁸

عَسَى الْأَيَّامُ تَنَعَّمَ بِقَرِيبٍ وَيَعْدُ الْهَجْرُ مُرَّ الْعَيْشِ يَحْلُو
“Umulur ki felek ayrılıktan sonra buluşmayla bana lütufta bulunur da acı
hayat tatlıya döner.”⁶⁰⁹

يَا عَبْلُ مَا دَامَ الْوَصَالُ لِيَالِيَا حَتَّى دَهَانَا بَعْدَهُ الْهَجْرَانِ
“Ey Able ansızın hicran (ayrılık) bizi ayırana kadar geceleri (ne güzel de)
buluşurduk. (nerden çıktı bu ayrılık)”⁶¹⁰

⁶⁰⁵ “(Ey iman edenler!) Yaşlı genç demeden sefere çıkın ve mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin” (Tevbe 9/41) ayeti Hz. Peygamber'in Tebük Seferi'ne çağrısıyla alakalıdır.

⁶⁰⁶ İbn Mâce, **Sünen**, Fiten 2, hadis no: 3934.

⁶⁰⁷ Ezherî, **Tehzîbü'l-Lüga**, Cilt: 6, s. 29; İbn Manzûr, **Lisanü'l-Arab**, Cilt: 5, s. 251.

⁶⁰⁸ Antere, **Şerhu Divanı Antere**, s. 80.

⁶⁰⁹ Antere, **Şerhu Divanı Antere**, s. 116.

⁶¹⁰ Antere, **Şerhu Divanı Antere**, ss. 195-196. Antere'nin şu beyitlerinde de kavuşmak ve ayrılmak bağlamında “h-c-r” kökü kullanılmıştır: “وَيُرْجَى الْوَصْلُ بَعْدَ الْهَجْرِ حِينَئِذَا كَمَا يَرْجَى الدُّنْيُ مِنَ الْبَعَادِ”

Hicret kavramıyla bağlantılı bir kullanımla Cahiliye şairlerinin divanlarında karşılaşmadığımız gibi Muhadram şairlerin de Kur'ân'daki terim anlamıyla bu kavramı pek kullanmadıkları görülmektedir. Örneğin tek yerde karşılaştığımız “hicret” lafzının kullanıldığı Hutay'e Divanı'nda hicret lafzı Kur'ân'ın terimleştirdiği anlamın dışında asli anlamıyla şairin sevgilisinden uzakta olmasını ifade etmek için kullanılmıştır. Beyit şu şekildedir.

إذا ما نأثت كانت لقلبي علاقةً وفي الحَيِّ عنها هَجْرَةٌ وضُدُّوْهُ

“Kalbim ona tutkundu uzaklaştığında. Zaten kabileden ondan uzakta (hicret), hicran ileydim.”⁶¹¹

Kur'ân'daki terim anlamında olduğu gibi kullanım ise “Rablerinin yoluna hicret ettiler” şeklinde Hassân b. Sâbit'in Divanında sadece bir yerde geçmektedir.⁶¹² Bu kullanımların dışında “h-c-r” fiilinin asli anlamıyla bağlantılı olarak “tehâcur”,⁶¹³ ve “mehcûr”⁶¹⁴ lafızları da kullanılmıştır.

Hicret kavramının da geldiği “h-c-r” “هجر” fiili ve türevleri Kur'ân'da dört farklı anlamda, peygambere hakaret etmek,⁶¹⁵ uzaklaşmak,⁶¹⁶ bir yerden bir yere intikal etmek (hicret)⁶¹⁷ ve yatakta erkeğin hanımından yüz çevirmesi⁶¹⁸ anlamında kullanılmıştır.⁶¹⁹ Kur'ân'da 7 farklı şekilde geçen “h-c-r” kökü ve türevleri toplamda

وأخبرني بأصناف الرزايا “ولأبقى لي المجران صبراً لكي ألقى المنازل والطلولاً” “مغلي فاهجريني ولا يلحقك عار من سواي وبألهجران من بعد الوصال”

⁶¹¹ Ebû Müleyke Cêvel b. Evs b. Mâlik el-Absî (v. 59/678), **Divanü'l-Hutay'e**, (Thk. Hamdû Tammâs), Daru'l-Marife, Beyrut, 2005, s. 46.

⁶¹² “بأيدي رجال هاجزوا نحو رجم وأنصاره حقاً وأيدي الملايك” Bkz. Hassân b. Sâbit, **Divan**, ss. 175-176. Bu beyit Hz. Peygamber'le Ebu Süfyan arasında Uhud Savaşı sonrası geçen tekrar savaş için “seneye Bedir'de buluşuruz” şeklindeki konuşmaya binaen Müslümanların Bedir'e gelmesine karşılık Ebu Süfyan ve ordusunun gelmemesi sonucu Hassân b. Sâbit'in irad ettiği bir şiirde geçmektedir. Şiirin sonu “Ebu Süfyan'a benden bir mesaj iletin: Muhakkak ki sen miskin adamların en şerli olanısın” şeklinde bitmektedir. Aynı şiir için ve Ebu Süfyan'ın Hassan'a reddiye şiiri için ayrıca bakınız. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 211-212.

⁶¹³ “لعمرك إني وأبا رباح على طول التهاجر منذ حين” “Hayatına yemin olsun ki ben ve Ebu Rıyah arasında uzun zamandır çok büyük bir nefret (tehâcür/uzaklık) var.” el-Müsekkıb el-Abdî (v. m. 587), **Divanü Şi'ri'l-Müsekkıb el-Abdî**, (Thk. Hüseyin Kamil es-Sayrafî), Câmiatü'd-Düveli'l-Arabiyye Ma'hedi'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye, b.y., 1971, s. 282.

⁶¹⁴ “إذا تَصَمَّنِي بَيْتٌ بِرَابِيَةٍ أَبْوَا سِرَاعاً وَأَمْسَى وَهُوَ مَهْجُورٌ” Alkame b. Abede (Fahl) (v. 3/625) **Divanü Alkame b. Abede**, (Thk. Said Nüseyb Mekârim), Dar-u Sâdir, Beyrut, 1996, s. 40.

⁶¹⁵ “Ya Rabbi kavmim bu Kur'ân'ı mehcûr (kendilerine hakaret olarak) edindî” (Furkan 25/30).

⁶¹⁶ “(Ey Peygamber) onlardan güzel bir şekilde uzaklaş” (Müzzemmil 73/10).

⁶¹⁷ Kur'ân'da terim anlam olarak geçen hicret kelimeleri bu kapsamdadır. Örneğin “Ben Rabbime hicret edenim (muhaçir)” (Ankebut 29/26), yani Rabbinin emrettiği yere hicret ederim ayetinde olduğu gibi Allah yolunda hicret bağlamındaki ayetler bu şekildedir. Bkz. Bakara 2/218; Enfal 8/72,74,75; Tevbe 9/20.

⁶¹⁸ “Yataklarda onlardan yüz çevirin” (Nisa 4/34).

⁶¹⁹ Dâmegânî, **Kâmûsü'l-Kur'ân**, ss. 471-472.

31 defa kullanılmıştır. 5 defa “h-c-r”, birer defa “hecr”, “mehcûr” ve “muhâcirât” şeklinde, 2 defa “muhâcir”, 5 defa “muhâcirûn” ve 16 defa “hâcara” fiili ile kullanılmıştır.⁶²⁰ Yani “h-c-r” ve türevlerinin çoğunluk kullanımı, “hâ-ce-ra” “هاجر” rubâi fiilinden gelen türevlerin tamamı, 21 ayette, Kur’ân’da terim anlamıyla yani “Allah yolunda hicret”⁶²¹ bağlamında olan kullanımlardır. Bu terim anlamıyla olan kullanımlar Mekkî Surelerde Habeşistan’a hicret şartlarında inen Nahl ve Ankebut Suresinde⁶²² ve Medine’ye hicret şartlarıyla bağlantılı olan Hac Suresinde⁶²³ ve çoğunlukla da Medine’deki Mekkeli muhacirlere atıfla⁶²⁴ hicret sonrasındaki Medenî Surelerde geçmiştir.

Hicret kavramı iman ve sabır gibi cihad semantik alanında bulunan bir diğer Kur’ânî kavramdır. Nasıl ki “iman edenler ve cihad edenler”, “cihad edenler ve sabredenler” şeklinde aynı ayet içinde iki ayrı fiil şeklinde beraber kullanıldıysa “hicret edenler ve cihad edenler”⁶²⁵ şeklinde iki ayrı fiil aynı ayette beraber olarak kullanılmıştır. Nasıl ki Kur’ân’da cihad iman uğruna verilen bir mücadele ise hicret de iman uğruna verilen mücadelenin diğer bir çeşididir. Müminin imanını muhafaza etme uğruna yaşadığı yurdundan, evinden, barkından başka bir diyara göç edişidir. Bu göçün nedeni Müslümanların inançlarından dolayı zulme uğramalarıdır. Nitekim Nahl Suresinde “zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenler”⁶²⁶ şeklinde hicretin sebebinin zulüm olduğu buna karşın inananların sabrettikleri, hicret ettikleri, cihad ettikleri belirtilmektedir.⁶²⁷ Bu durum tıpkı Hz. İbrahim’in kavmini tevhid

⁶²⁰ Abdel Haleem, *Arabic-English Dictionary of Quranic Usage*, s. 979.

⁶²¹ Nitekim terim anlamdaki hicret lafzı birçok ayette “Allah yolu” ifadesiyle beraber bulunmaktadır. Bkz. Nahl 16/41: “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ”; Bakara 2/218: “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ”; Âli İmran 3/195; Nisa 4/89; Enfal 8/72, 74; Nur 24/22.

⁶²² Nahl 16/41, 110: “ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا قُتِلُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا”; Ankebut 29/26: “فَأَمِنْ لَهُ لَوُطٌ وَقَالَ: “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ””; Biz bu iki surenin nüzülü ile ilgili Mevdûdî’nin görüşünü esas aldık. Bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu’l-Kur’ân*, ilgili surelerin girişi. Câbirî’nin Medine’ye hicret öncesine yerleştirdiği Ankebut Suresinin Habeşistan’a ikinci hicretle irtibatlı olması muhtemel olup burada Müslümanlara Hz. İbrahim’in hicreti üzerinden hicret etmeleri mesajı verilmiştir.

⁶²³ Hac 22/58: “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا”

⁶²⁴ Bakara 2/218; Tevbe 9/100, 117; Nur 24/22: “وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”; Ahzab 33/6: “وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ””; Haşr 59/8: “لِيُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ””; Bakara 2/218; Enfal 8/72, 74, 75: “وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ””; Tevbe 9/20: “وَالَّذِينَ آمَنُوا””; Nahl 16/110: “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ”

⁶²⁵ Bkz. Nahl 16/41, 110.

⁶²⁶ “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا””; Nahl 16/41-42: “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا””; Nahl 16/41-42: “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا””; Hicret, cihad ve sabır kavramlarının ilk defa beraber kullanımı Nahl Suresinde (110) inançlarından dolayı zulme uğramaları sebebiyle Habeşistan’a hicret eden müminler/muhacirlere için kullanılmaktadır. Bkz.

inancına çağırması karşısında⁶²⁸ kavminin onu yakmak veya öldürmek istemesi üzerine Allah'ın onu kurtarması⁶²⁹ hadisesinde olduğu gibidir. Hz İbrahim inancı uğruna uğradığı zulümden kaçmak için “*ben Rabbime (dilediği yere) hicret edeceğim*”⁶³⁰ demiş ve hicret etmiştir. Aynı şekilde “*sadece Rabbimiz Allah'tır demelerinden dolayı zulme uğrayan ve yurtlarından çıkarılan*”⁶³¹ muhacirler de zulümden kurtulmak için hicret etmişler, Medine'ye göçmüşlerdir. Hz İbrahim gibi Hz. Peygamber de Mekkeli Müşriklerin eza ve cefalarının artması ve hatta onu öldürme kastına kadar giden bu baskılar sonunda Medine'ye hicret etmek zorunda kalmıştır.⁶³²

Müslümanlar hicret sonrasında ise inançlarını koruma adına yaptıkları savaşlarda şehit düşmüşler veya hicret diyarında vefat etmişlerdir.⁶³³ Mekkeli Müslümanların inançlarından dolayı Kâbe'den engellenmeleri ve Mekke'den çıkarılmaları fitnedir,⁶³⁴ yani zulümdür. Müminler ise inançlarını muhafaza adına bu zulme mani olmak için sadece hicret etmişler ve cihad etmişlerdir.⁶³⁵ Bu sebeple Enfal ve Tevbe Surelerinde geçen “hicret edenler ve cihad edenler”⁶³⁶ ifadeleri müminlerin inançlarından dolayı hicret etmelerini ve inançlarından dolayı hicret diyarında onlara karşı saldırganlığa devam edilmesi karşısında inançlarını muhafaza adına yaptıkları cihadı, yani savaşı ifade etmektedir.

Cihadın semantik sahasına iman ve sabrın ardından hicret de dâhil olduğunda bu sahanın olumsuz tarafına Kur'an'da muhacirin zıddı bağlamında kullanılan bir kelime daha katılmaktadır. Bu kelime zayıf bırakılanlar, zayıf görülenler, zayıf kabul edilen, güçsüz addedilen, cılız ve hakir görülenler, ezilenler anlamındaki

Câbirî, **Fehmü'l-Kur'ân**, Cilt: 2, s. 227. Ayrıca Habeşistan'a hicret konusunda Bkz. Kurtubî, **el-Câmiu li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, Cilt: 10, ss. 65, 107.

⁶²⁸ Ankebut 29/16: “وَابْرَاهِيمَ إِذْ قَالَ لِقَوْمِهِ اعْبُدُوا اللَّهَ وَاتَّقُوهُ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِن كُنتُمْ تَعْلَمُونَ”

⁶²⁹ Ankebut 29/24: “فَمَا كَانَ جَوَابَ قَوْمِهِ إِلَّا أَنْ قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنْجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ”

⁶³⁰ Ankebut 29/26: “وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَىٰ رَبِّي”

⁶³¹ Hac 22/39-40: “أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتَلُونَ بِأَنَّهُمْ ظَلَمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا رَبُّنَا اللَّهُ”

⁶³² Musa Kazım Efendi, **İslam'da Cihad**, Matbaatü'l-Hayriyye ve Şurakası, Dersaadet (İstanbul), h.1333, ss. 6-8.

⁶³³ Hac 22/58: “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا”

⁶³⁴ Bakara 2/217: “وَصَدَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكَفَّرَ بِهِ وَالْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَإِخْرَاجَ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ” “يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّىٰ يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا”

⁶³⁵ Bakara 2/218: “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

⁶³⁶ Enfal 8/72, 74, 75; Tevbe 9/20. Bu ayetlerin hepsinde “وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا” ifadesi beraber geçmektedir

“mustazaf”⁶³⁷ kelimesidir. Kur’ân cihadın semantik sahasındaki bu kelimeyi hem olumlu⁶³⁸ hem de olumsuz⁶³⁹ bir bağlamda kullanmıştır. Hicret imkânı bulamayan ve zulme uğrayan kadınlar, çocuklar, (zayıf, hasta, ihtiyar) erkekleri olumlu manada mustazaf olarak kabul edip onlar için savaşılmasını salık veren⁶⁴⁰ Kur’ân imkânı olup da hicret etmeyenlerin “biz mustazaftık” mazeretini kabul etmemiş, onların hicret etmemesini küfür kabul etmiş ve cehenneme atılma nedeni saymıştır.⁶⁴¹ Cihad eden müminlerle cihad etmeyen müminleri aynı tutmayan Kur’ân⁶⁴² zulüm altında ezildiği ve imkân da bulduğu halde hicret etmeyen müminlerin hicret edinceye kadar dost edinilmemesini emretmiştir.⁶⁴³ Hatta bu kişilerin biz mustazaftık cevabına Allah’ın arzı geniş değil miydi hicret etseydiniz,⁶⁴⁴ hicret etmek isteyen çok geniş imkân bulacağını bildirerek⁶⁴⁵ mazeretlerini kabul etmemiştir.

Bu ayetlerden anlaşılan husus hicretin nedeninin zulüm olduğudur. Bu nedenle zulme uğrayan müminler cihadın (mücadele) ve sabrın yetersiz kaldığı, baskı ve eziyetin katlanılmaz dereceye ulaştığı şartlarda imkân sınırlarını zorlayıp hicret etme yolunu tutmalıdır. İnancından taviz verip zulüm diyarında yaşamak, zulme razı olmak, mustazaf olduğu halde hicreti tercih etmemek Allah yolunda cihadı terk etmektir. Çünkü cihatla semantik bir bağa sahip olan hicret cihadın bir aşaması, cihadın bir türüdür. Daha açık bir ifadeyle cihadın semantik sahasındaki hicret müminin veya müminler topluluğunun içinde bulundukları şartlarla alakalı bir durumdur. Hicret müminlerin zayıf olmaları nedeniyle aşırı derecede zulme maruz kaldıkları durumlarda yapılan bir cihattır. İlk Müslümanların zayıf olduğu Kur’ân’ın Mekke dönemi şartlarıyla alakalıdır. Müslümanların bu zayıflığı, inançlarından dolayı zulme maruz kalmaları ve hicret şartlarının oluşması Müslümanların bir otorite olarak tanındığı Hudeybiye Barışına hatta Mekke Fethine kadar devam etmiştir. Mekke’nin Fethi sonrası Arap Yarımadasında İslam’ın siyasi hâkimiyeti ele

⁶³⁷ İbn Manzur, **Lisanü’l-Arab**, Cilt: 4, ss. 203-204; Mustazaf hakkında daha tefarruatlı bilgi için Bkz. Faruk Özdemir, **Kur’ân’da Mustazaf ve Müstekbir Kavramlarının Semantik Analizi**, Kitap ve Cafe Serüven Yayınları, Ankara, 2015, ss. 35-54.

⁶³⁸ Nisa 4/75: “وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ...”; Kasas 28/5; Araf 7/137.

⁶³⁹ Nisa 4/89, 97. Arapça ayet metni aşağıdaki dipnotta gelecektir.

⁶⁴⁰ Nisa 4/75. Arapça ayet metni üstteki dipnotta geçmiştir.

⁶⁴¹ Nisa 4/97. Arapça ayet metni aşağıdaki dipnotta gelecektir.

⁶⁴² Nisa 4/95: “لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ”

⁶⁴³ Nisa 4/89: “وَدُّوا لَوْ تَكْفُرُونَ كَمَا كَفَرُوا فَتَكُونُونَ سَوَاءً فَلَا تَتَّخِذُوا مِنْهُمْ أَوْلِيَاءَ حَتَّى يُهَاجِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

⁶⁴⁴ Nisa 4/97: “قَالُوا كُنَّا مُسْتَضْعَفِينَ فِي الْأَرْضِ قَالُوا أَلَمْ تَكُنْ أَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةً فَتُهَاجِرُوا فِيهَا فَأُولَئِكَ مَأْوَاهُمْ جَهَنَّمَ”

⁶⁴⁵ Nisa 4/100: “وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعًا كَثِيرًا وَسَعَةً”

almasıyla Müslümanların inancından dolayı zulme maruz kalma durumları kalktığı için Hz. Peygamber “artık fetihten sonra hicret yoktur”⁶⁴⁶ buyurarak onların inancından dolayı zulme uğramayacağını kasetmiştir.

Medine’ye hicret sonrasında ise cihad semantik alanına iki kavram daha, infak ve kıtal (savaş) kavramları, dâhil olmaktadır. Mallarını mülklerini Mekke’de bırakıp Medine’ye hicretle beraber rahat bir nefes alan ve orada belli bir güce kavuşan ilk Müslümanların cihadı da infak ve kıtal olarak devam etmiştir. İlk Müslümanlar’ın bir kısmı her ne kadar daha önce Habeşistan’a hicret etmiş olsalar da Habeşistan’a hicretle Medine’ye hicret arasındaki fark cihadın yapılış şeklinin değişmesidir. Habeşistan’a yapılan hicret baskıdan ve zulümden kurtulmak için başka bir ülkeye yapılan sığınma ve ilticadır. Medine’ye yapılan hicret ise aynı zamanda Mekke müşrikleriyle kozların paylaşılacağı bir savaşın hazırlığı olmuş ve onların düşmanlığının artarak devam etmesi nedeniyle Müslümanların da onlara karşı mallarıyla ve canlarıyla cihad etmelerini gerektirmiştir.

1.2.4. İnfak

İnfak kavramının geldiği “n-f-k” “نفق” fiilinin iki kök manası vardır. Birincisi bir şeyin kesilmesi, azalması gitmesi; diğeri ise bir şeyin gizli olması ve kapalı olmasıdır.⁶⁴⁷ Yokolduğunu, yitip gittiğini belirtmek için “hayvan öldü” anlamında “نَفَقَتِ الدَّابَّةُ” denir veya bir şeyin ücreti üzerinde çok fazla kırpma, azaltma olduğu zaman “nafaka es-si’ru” “نَفَقَ السَّعْرُ” ifadesi kullanılır.⁶⁴⁸ “Nefeka” ve “nefika” her ikisi de eksildi, azaldı anlamındadır. Fani oldu, yok oldu, gitti de denilebilir. “Enfaka” ise malın azalmasıdır, yok olmasıdır. Adam fakir olduğunda “enfaka er-racülü” “أَنْفَقَ الرَّجُلُ” denir, adamın yanındaki malı mülkü yok oldu anlamındadır. Kur’ân’da eğer siz Rabbinizin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız onu “*yok olur gider korkusuyla sıkıca tutardınız*” “لَأَمْسَكْتُمْ خَشْيَةَ الْإِنْفَاقِ”⁶⁴⁹ ifadesinde tükenme, yokolma anlamında kullanılmıştır. “Enfeka el-kavmü” “أَنْفَقَ الْقَوْمُ” ifadesi kavim pazarını kaybetti anlamında malı mülkü yok oldu manasındadır. Kişi malını sarfettiğinde, harcadığında da “enfaka el-mâle” “أَنْفَقَ الْمَالُ” denir. Kur’ân’da da

⁶⁴⁶ Buhârî, **Sahîh**, Menakıbu’l-Ensar 63, hadis no: 3900.

⁶⁴⁷ İbn Fâris, **Mekâyisü’l-Lüga**, Cilt: 5, s. 454.

⁶⁴⁸ Halil b. Ahmed, **Kitabü’l-Ayn**, Cilt: 5, s. 177.

⁶⁴⁹ İsra 17/100.

“Allah’ın size rızık olarak verdiğinden harcadığınız, sarf ediniz”⁶⁵⁰ anlamında “enfeka” fiili kullanılır. Yine tasadduk et, (açları) doyur manasında “Allah yolunda infak et” denir.⁶⁵¹ Deve semizleşmesinden dolayı tüyleri döküldüğünde ise tüyleri azaldı, tüy döktü anlamında “enfekat el-ibil” “أَنْفَكْتَ الْإِبِلَ” denir.⁶⁵² Kişinin kendisi ve ailesi için harcadığı, tükettiği şeye “nafaka” “النفقة”, toprakta bir başka yerde çıkışı olan deliğe, tünele de “nefak” “النَّفَقُ” denir.⁶⁵³ Kertenkele veya tavşanın yuvasına da “nüfeka” “النُّفَعَةُ” ve “nâfikâ” “النَّافِقَاءُ” denir. Bir diğer görüşe göre bu isimler tavşanın yuvasında iyice inceltiltiği yere verilir, çünkü yuvanın girişinden gelindiği zaman (tehlike anında) tavşan kafasıyla “nâfikâ” denilen kısma vurur ve oradan çıkar gider. Tavşanın bu şeklinde çıkmasına “nafika el-yarbûu” “نَفَقَ الْيَرْبُوعُ” denir. Bu çıkışı anlatmak için “nefeka” “نَفَقَ”, “intefeka” “اِنْتَفَقَ” ve “neffeka” “نَفَّقَ” da kullanılabilir.⁶⁵⁴ Münafığa münafık ismin verilmesi de İslam dininden gizlice çıktığı içindir.⁶⁵⁵ Çünkü münafığın kalbinden iman tıpkı tavşanın yuvasından çıkması gibi çıkmaktadır.⁶⁵⁶

Harcamak, yok etmek, azalmak gibi anlamlara sahip olan “n-f-k” kökünden gelen infak kavramının terim anlamı ihtiyaç için malı harcamaktır.⁶⁵⁷ İnfakin “الإنفاق” vermeden “الْإِعْطَاءُ” farkı infakta infak edilen malın kişinin temellükünden çıkması esastır.⁶⁵⁸ Dini-ahlaki bir terim anlamında ise daha çok Allah’ın hoşnutluğunu elde etmek amacıyla kişinin şahsi servetinden harcama yapması, muhtaçlara gerek mal gerek para olarak yardımda bulunmasıdır.⁶⁵⁹

Cahiliye Araplarınca infak etme, harcama, malından verme Kur’ân’da kullanıldığı şekliyle infak lafzıyla değil asil olma ve sınırsız cömertliğin bileşimi⁶⁶⁰

⁶⁵⁰ Yasin 36/47: “أَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقَكُمُ اللَّهُ”

⁶⁵¹ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Cilt: 10, ss. 357-358.

⁶⁵² Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, Cilt: 9, s. 156; İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Cilt: 10, s. 360.

⁶⁵³ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, Cilt: 5, s. 177.

⁶⁵⁴ İbn Manzur, *Lisanü'l-Arab*, Cilt: 10, ss. 357-358.

⁶⁵⁵ Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, Cilt: 5, s. 178.

⁶⁵⁶ İbn Fâris, *Mücmelü'l-Lüga*, s. 877; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, Cilt: 9, s. 156.

⁶⁵⁷ Cürcânî, *Kitabü't-Târifât*, s. 39.

⁶⁵⁸ “الْإِعْطَاءُ/Verme”de ise malın mülkiyetinin veren kişiden çıkması şart değildir. Bu sebeple sen sana bir şey alması için Zeyde mal verirsin (verebilirsin). Bkz. Ebû Hilâl el-Askerî (v. 395/1005), *el-Furûku'l-Lügaviyye*, (Thk. Muhammed İbrahim Salim), Daru'l-İlm ve's-Sekafe, Kahire, ts., s. 167.

⁶⁵⁹ Mustafa Çağrırcı, “İnfak” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2000, Cilt: 22, s. 289.

⁶⁶⁰ Cahiliye şairlerinden A'sâ kerim'i hem asil hem de cömert anlamında kullanmıştır. O asil anlamında “إِنَّ الْكَرِيمَ ابْنَ الْكَرِيِّ مِ لِكُلِّ ذِي كَرَمٍ نِصَابُهُ” “*Asil/kerim asil oğludur. Her asalet sahibinin geldiği bir kökü (soyu) vardır*” demektedir. Bkz. A'sâ, *Divan*, (Thk. M. İbrahim) Cilt: 2, s. 169. O cömert anlamında da Rabbinin cömertliğini anlatmak için “وَإِذَا يُنَاشِدُ بِالْمَهَارِقِ رَبِّي كَرِيمٌ لَا يُكَدِّرُ نِعْمَةً ، وَإِذَا يُنَاشِدُ بِالْمَهَارِقِ

demek olan “kerim”⁶⁶¹ ve cömert anlamındaki “cevad” lafzıyla (fiilleri k-r-m ve câde/c-v-d) kullanılmıştır.⁶⁶² Nitekim Cahiliye döneminin cömertliğiyle tanınan şairi⁶⁶³ Hâtım et-Tai’nin şiirinde bu açık bir şekilde görülmektedir.

وَقَائِلَةٌ أَهْلَكْتُ بِالْجُودِ ، مَا لَنَا وَنَفْسَكَ ، حَتَّى ضَرَّ نَفْسَكَ جُودَهَا (1)
فَقُلْتُ دَعْنِي ، إِنَّمَا تِلْكَ عَادَتِي لِكُلِّ كَرِيمٍ عَادَةٌ يَسْتَعِدُّهَا (2)

“(Kadın) cömertliğile malımızı yok ettin kendini de helak ettin, sonunda cömertlik sana zarar verdi dedi.” (1)

“Ona dedim ki bırak beni (be kadın) bu benim âdetimdir. Her cömertin (kerim) her zaman yaptığı bir âdeti vardır.” (2)⁶⁶⁴

يَرَى الْبَخِيلُ سَبِيلَ الْمَالِ وَاحِدَةً ، إِنَّ الْجَوَادَ يَرَى ، فِي مَالِهِ ، سُبُلًا
“Cimri tek yol olarak mal edinme yolunu görür. Cömert ise malında (cömertlik edilecek) birçok yollar görür.”⁶⁶⁵

Cahiliye şiirlerinde daha çok “cevad ve kerim” sıfatıyla ortaya konan cömertlik vasfı tıpkı sabırda olduğu gibi, İslam’da övüldüğü gibi, Cahiliye Araplarınca da şeref anlayışıyla alakalı bir davranış olarak görülmüştür. Cömert bir davranış ne denli aşırı ve ani olursa bu onların gözünde hayranlık uyandıran bir davranış olmuştur.⁶⁶⁶ Bununla beraber infak lafzı incelediğimiz 30 civarında Cahiliye şairinin divanında sadece A’şâ’nın divanında tek yerde cömertlik, infak etme bağlamında kullanılmıştır. A’şâ cömertliğini övdüğü bir adamın her zaman infak ettiğini belirtirken infak etmek fiilini Kur’ân’ın kullandığı anlamda kullanmıştır. Tabi burada Allah için infak değil Cahiliye Araplarınca da övülen bir davranış olan cömerlikten bahsedilmektedir.

يَدَاكَ يَدَا صِدْقٍ فَكَفْتُ مُفِيدَةً ، وَأُخْرَى ، إِذَا مَا ضَنَّ بِالزَّادِ ، تُنْفِقُ

“أَنْشَدَا “Rabbim kerimdir/cömerttir nimetini kesmez. Ondan temiz bir kalple istendiğinde icabet eder (karşılıksız bırakmaz.)” demektedir. Bkz. A’şâ, **Divan**, (Thk. M. Hüseyin), Cilt: 2, s. 229.

⁶⁶¹ İzutsu, **Ethico Religious Concepts in the Quran**, s. 76.

⁶⁶² Hâtım et-Tâî, **Divanü Hâtım et-Tâî**, s. 39.

⁶⁶³ Süleyman Tülücü, “Hâtım et-Tâî” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1997, Cilt: 16, s. 472.

⁶⁶⁴ Hâtım et-Tâî, **Divanü Hâtım et-Tâî**, s. 19.

⁶⁶⁵ Hâtım et-Tâî, **Divanü Hâtım et-Tâî**, s. 39. Cevad lafzının cömert anlamındaki beyiti daha önce kullanmış olduğumuz bir beyitte de geçmişti Bkz. Zühreir b. Ebî Sülmâ, **Divan** (Thk. Ali Hasan Fâur), s. 40.

⁶⁶⁶ İzutsu, **Ethico Religious Concepts in the Quran**, s. 76.

“Senin ellerin doğruluk elidir, veren bir eldir. Bir elin azığını sakınsa (diğeri sakınmaz) infak edersin. (Sen her zaman infak edersin)”⁶⁶⁷

Ayrıca Tarafe’nin bir beyitinde “infak” lafzı harcamak, tüketmek anlamında sözlük anlamıyla, dini olmayan bir anlamda kullanılmıştır. Zaten beyitten Cahiliye Arabının anı yaşama, hayattan kam alma ve dünyeviliğe olan düşkünlüğü de anlaşılmaktadır. Beyit şu şekildedir:

وما زال تشرابي الخمر، ولذتي وبيعي وإنفاقي طريقي ومثلدي

“Hala şarap içmek (neşeli ve keyifli günler geçirmek için) ve hayattan zevk almak için elimde ne var ne yoksa hepsini sattım, savdım.”⁶⁶⁸

Yukarıda iki şairin beyitlerinden de anlaşıldığı üzere “infak” kavramının geldiği “enfeka” fiili Cahiliye Arabının bildiği fakat çok nadir kullandığı bir fiildir. İnfakla alakalı olarak sadece yukarıda karşılaştığımız kullanımlar dışında n-f-k kökünden gelen “nefik”⁶⁶⁹ ve “enfāk”⁶⁷⁰ kelimeleri de kullanılmıştır. Cahiliye Arabının pek iltifat etmediği “infak”ı “infak fî sebilillah” “Allah yolunda harcama” şeklinde Kur’ân’ın terimleştirdiğini söyleyebiliriz.

Dâmegânî Kur’ân’da “n-f-k” fiilinin 8 farklı anlamda kullanıldığını belirtmektedir. Bunlar zekât,⁶⁷¹ sadaka,⁶⁷² Allah’ın dinine yardım etme,⁶⁷³ eşlere verilen nafaka,⁶⁷⁴ imaret (bakım),⁶⁷⁵ tükenme⁶⁷⁶ ve rızıktır.⁶⁷⁷ Kur’ân’da 10 farklı şekilde geçen n-f-k kökü ve türevleri toplamda 111 defa kullanılmıştır. 68 defa “enfeka”, 2 defa “nafaka”, birer defa “münfikûn” ve “nafakât” şeklinde kullanılmıştır. Bunun dışında birer kez “infak” ve “nefekan” şeklinde kelime

⁶⁶⁷ A’sâ, **Divan**, (Thk. M. İbrahim) Cilt: 2, s. 76; A’sâ, **Divan**, (Thk. M. Hüseyin), s. 225. Taberî A’sâ’nın bu beyitini şu şekilde aktarmıştır: “وَكَيْتُ إِذَا مَا ضُرُّ بِالرَّادِ تُنْفِقُ” Bkz. Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 10, s. 451.

⁶⁶⁸ Tarafe, **Divan**, s. 25. Tarif: Yeni kazanılan mal, Telid ise eski mallar.

⁶⁶⁹ “فَلَا تَزِيدُهُ فِي مَشْيِهِ نَفَقٌ وَلَا الرَّفِيفُ دُونَ الشَّدِّ مَسْوُومٌ” hızlı gitme anlamında kullanılmıştır. Bkz. Alkame, **Divan**, s. 53.

⁶⁷⁰ “خَفِيَ الْفَأَرْ مِنْ أَنْفَاقِهِ فَكَأَنَّمَا تَحَلَّلَهُ شُؤْبُوبٌ غَيْثٌ مُنْقَبِرٌ” “nefak”ın çoğulu olup Farenin yuvası anlamındadır. Bkz. Alkame, **Divan**, s. 18.

⁶⁷¹ “Onlara onla rızık olarak verdiğimiz şeylerden infak ederler.” Bakara 2/3.

⁶⁷² “Onlar bollukta ve darlıkta infakta bulunurlar (sadaka verirler)” Âli İmran 3/ 134.

⁶⁷³ “Allah yolunda infak edin” Bakara 2/195; Hadid 57/10.

⁶⁷⁴ “doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin” Talak 65/6.

⁶⁷⁵ “Ona (bağına) yaptığı masraflara karşı ellerini oğuşturmaya başladı” Kehf 18/42.

⁶⁷⁶ “Rabbimin rahmet hazinelerine siz sahip olsaydınız, tükenir korkusuyla yine de cimrilik ederdiniz” İsra 15/100.

⁶⁷⁷ “Hayır, O’nun (Allah) iki eli de açıktır, dilediği gibi sarfeder” Maide 5/64; Dâmegânî, **Kâmûsü’l-Kur’ân**, ss. 463-464.

anlamında, diğer kullanımları ise “nâfeka” “münafık olmak” fiili ve türevleridir.⁶⁷⁸ Biz infak kavramıyla ilgili olarak Kur’ân’da geçen “enfeka” “انفق” fiili ve türevlerini⁶⁷⁹ bunun yanında Allah yolunda infakla doğrudan bağlantılı olan “mallarla cihad” üzerinde duracağız.

Kur’ân’da Allah lafzının semantik sahasında bulunan infak kavramının zıddı müşriklerin aşırı derecede dünyaya düşkün olmalarına atıfla söylenen mal biriktirmek,⁶⁸⁰ Rahip ve Hahamların davranışlarına atıfla altın ve gümüş biriktirmek⁶⁸¹ şeklinde gelmektedir. Rahip ve Hahamların birçoğunun insanların mallarını haksız yolla yedikleri, insanları Allah yolundan alıkoydukları dile getirilmekte, altın ve gümüş biriktirmenin zıddı anlamında Allah yolunda infak etmedikleri belirtilmektedir. Daha açık ifadeyle Allah yolunda infak etmemenin zıddı Allah’ın rızası dışında altın-gümüş ve mal-mülk biriktirmektir.

İnfakla doğrudan ilintili olan “malla yapılan cihad” Kur’ân’ın Medine dönemiyle bağlantılı bir cihad türüdür. Kur’ân toplumsal realiteyi ve insan psikolojisini dikkate almıştır. Bu sebeple yeni Müslüman olan insanların can güvenliğinin dahi tehlikede olduğu Mekke şartlarında o insanlara mallarını infak etmelerinin söylenmesi çok makul gözükmemektedir. Kur’ân Müslümanların Mekke dönemindeki sıkıntılı durumlarını şu şekilde tasvir etmektedir: “*Hatırlayın ki, bir zamanlar siz yeryüzünde hırpalanıp duran bir azınlıktınız (mustazaf). İnsanların sizi kapıp götürmesinden korkuyordunuz da şükredesiniz diye Allah size yer yurt verdi, yardımıyla sizi destekledi ve size temizinden rızıklar verdi.*”⁶⁸² Bizatihi Mekke döneminde, zor zamanda, Allah’ın inananları rızıklandığı bildirilmektedir. Bu sebeple Mekke döneminde müminlerden cihad etmelerini, sabretmelerini ve hicret

⁶⁷⁸ Abdel Haleem, **Arabic-English Dictionary of Quranic Usage**, ss. 956-957.

⁶⁷⁹ Kur’ân’da “نفق” kökünün % 65 kullanımı “infak” ile bağlantılıdır.

⁶⁸⁰ Hümeze 104/2-3: “الَّذِي جَمَعَ مَالًا وَعَدَّدَهُ يَحْسَبُ أَنَّ مَالَهُ أَخْلَدَهُ”

⁶⁸¹ Tevbe 9/34: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْأَخْبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ لَا يُنْفِقُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَكْبُرُونَ الذَّهَبَ وَالْفِضَّةَ وَلَا يُنْفِقُونَهَا فِي سَبِيلِ اللَّهِ” Rahip ve Hahamlar hakkındaki bu ayetle ilgili Ebu Zer el-Gıfari ayetin Ehli kitap ve (bu şekilde davranan) Müslümanlar hakkında nazil olduğunu söylemektedir. Rebeze’de Ebu Zer’e uğrayan bir kişi seni bu topraklara getiren nedir sorusuna o biz Şam’da yaşardık. Ben “*Altın ve gümüş biriktirip bunu Allah yolunda harcamayanları elim bir azap ile müjdele ayetini*” okudum. Muaviye dedi ki bu ayet bizim hakkımızda değil bu sadece Ehli kitap hakkında. Ben de dedim ki bu ayet onlar ve bizim hakkımızdadır. Buhârî, **Sahîh**, Tefsir 65, hadis no: 4660. Ebu Zer Şam’da Müslümanların da bu ayetteki gibi davrandıklarını söylediği için Şam’dan Rebeze’ye sürüldüğünü söylemektedir.

⁶⁸² “وَادْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَخَطِفَكُمْ النَّاسُ فَأَوَاكُمُ وَأَيَّدَكُمْ بِبَصَرِهِ وَرَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ لَعَلَّكُمْ تَشْكُرُونَ” Enfal 8/26.

etmelerini talep eden Kur'ân her ne kadar onların vasıfları için “*onlar rızık olarak verdiğimizden infak ettiler, infak ederler*” dese de, emir şeklinde Medine’ye hicret arefesine kadar onlardan doğrudan infakta bulunmalarını talep etmemiştir.⁶⁸³

İnfak kavramı iman, sabır, hicret gibi cihad semantik alanında bulunan Kur'ânî kavramdır. Bu kavram cihatla bağlantısı açısından doğrudan savaşla irtibatlıdır. Çünkü cihad semantik alanında “Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad edin” şeklinde gelen ayetlerin tamamında, malla cihad ifadesi yapılacak olan savaşa maddi yardımda bulunma bağlamındadır. Düşmanla yapılacak olan savaş hazırlıkları için infak Allah yolunda infaktır ve kıtal gibi Medine döneminde ortaya çıkan bir durumdur. Kur'ân'da Medenî Surelerde 9 ayette 10 defa “mallar ve canlar ile cihad etmek”⁶⁸⁴ ifadesi geçmekte olup genel olarak “mallarıyla ve canlarıyla cihad ettiler” şeklinde müminlerin yaptığı bir fiil olarak belirtilmektedir. Bir yerde ise inananlar doğrudan muhatap alınarak “*mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin*”⁶⁸⁵ şeklinde emir olarak gelmiştir. Mal ve canla cihad ifadelerinin geçtiği ayetlerin hepsinde cihadın anlamı savaş bağlamındadır. Çünkü malla cihad savaşa veya sefere çıkan orduya infakta bulunma, canla cihad ise bizzat iştirak edip gazi veya şehit olmadır. Nitekim Bakara Suresinde “*size savaşanlara karşı siz de Allah yolunda savaşın*”⁶⁸⁶ denilmesinin ardından “*Allah yolunda infak edin (infak etmeyerek) kendi elinizle kendinizi tehlikeye atmayın*”⁶⁸⁷ şeklinde infak emredilmektedir. Burada müminlere karşı savaşanlar Mekke müşrikleridir ve Allah onların saldırganlığına karşı müminlerin de teyakkuzda olmaları gerektiğini ve onlarla yapılacak bir savaş durumu için infakta bulunmayı emretmektedir.⁶⁸⁸ Allah yolunda infak etmekten kasıt ise Allah'ın dinine yardım için infak etmektir.⁶⁸⁹

⁶⁸³ Rad 13/22: “وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً”; İbrahim 14/31: “وَأَنْفِقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً”; Hac 22/35; Kasas 28/54; Secde 32/ 16; Fâtır 35/29; Şura 42/38. İnfak dışında ayrıca Araf 7/156; Hac 22/78; Müminun 23/4; Enbiya 21/73; Neml 27/3; Rum 30/39; Lokman 31/4; Mearic 70/24; Müzzemmil 73/20. ayetlerinde ise inananların vasfı olan namaz ve zekât beraber zikredilmekte ya da sadece zekât dile getirilmektedir. Mekke döneminin son surelerinden olan Müzzemmil ve Hac Surelerinin son ayetlerinde ise zekâtın cihad ve kıtal ile beraber “zekât verin” “وَأْتُوا الزَّكَاةَ” emir şeklinde gelmesi Medine dönemi cihadı olan infakın ilk sinyallerinin verilmesidir.

⁶⁸⁴ Nisa 4/95 (2 defa geçiyor): “وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ”; Enfal 8/72: “وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”; Tevbe 9/20, 41, 44, 81, 88; Hucurat 49/15; Saf 61/11.

⁶⁸⁵ Tevbe 9/41: “وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

⁶⁸⁶ Bakara 2/190: “وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ”

⁶⁸⁷ Bakara 2/195: “وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا تُلْقُوا بِأَيْدِيكُمْ إِلَى التَّهْلُكَةِ”

⁶⁸⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 3, s. 583.

⁶⁸⁹ Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'ân*, ss. 463-464.

Surenin devamında da müminlerin Allah'ın rızasını kazanmak için Allah yolunda infak ettikleri⁶⁹⁰ ve infak edilecek bir grubun da Mekke'den Medine'ye hicret eden fakir muhacirler olduğu dile getirilmektedir.⁶⁹¹ Çünkü onların Allah yolunda hapsolundukları ve düşman (Mekke müşrikler) korkusundan geçimlerini temin için bir iş, ticaret yapmak için çıkamadıkları belirtilmekte bu sebeple Allah yolunda hicret etmiş fakir muhacirlere infak edilmesi istenmektedir.⁶⁹²

Müslümanların Mekke'den Medine'ye hicret etmeleri sonucu müminler her ne kadar Mekke'de maruz kaldıkları zulümden kurtulsa da onlara karşı olan baskı, düşmanlık devam etmiş ve hicretin akabinde Bedir Savaşı gerçekleşmiştir. Bedir Savaşı bağlamında özellikle Mekke müşriklerinin reislerinin⁶⁹³ müminlerle savaşmak ve böylece onları Allah yolundan alıkoymak için infak ettikleri;⁶⁹⁴ müminlerin ise onların tam aksine Allah yolunda infak ettikleri “*iman ettiler, hicret ettiler, mallarıyla ve canlarıyla cihad ettiler*”⁶⁹⁵ şeklinde Kur'an'da belirtilmektedir. Müminlerin infakı Allah yolunda mallarıyla cihad etmekle olmuştur. Allah Kur'an'da onlara Allah yolunda her ne infak ederseniz size karşılığı tastamam verilir derken bu infakın Allah'ın ve onların düşmanlarını korkutmak için güç hazırlamak, atlar bağlamak⁶⁹⁶ şeklinde olduğunu yani savaş için yapılan hazırlıklarla ilgili yapılan harcamalar olduğunu bildirmiştir. İnananlara mallarıyla ve canlarıyla cihad eden müminlerle etmeyenlerin,⁶⁹⁷ zorluk anında infak edenlerle rahatlık zamanında infak edenlerin eşit olmayacağı,⁶⁹⁸ Allah'a güzel bir borç verene kat be kat fazlasıyla karşılık verileceği⁶⁹⁹ haber verilmiştir. Kur'an'da yerlerin ve göklerin tek varisinin Allah olduğunu bildikleri halde müminlerin niçin Allah yolunda infak etmedikleri

⁶⁹⁰ Bakara 2/262, 265: “وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ” “الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

⁶⁹¹ Bakara 2/272: “لِلْفُقَرَاءِ الَّذِينَ أُخْصِرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَطِيعُونَ ضَرْبًا فِي الْأَرْضِ يَحْسَبُهُمُ الْجَاهِلُ أَغْنِيَاءَ مِنَ التَّعَفُّفِ تَعْرِفُهُمْ” “بِسِمَائِهِمْ لَا يَسْأَلُونَ النَّاسَ إِلْحَاقًا وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ خَيْرٍ فَإِنَّ اللَّهَ بِهِ عَلِيمٌ”

⁶⁹² Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 5, ss. 592-593.

⁶⁹³ Bunlar: Ebu Cehil, Utbe, Şeybe, Übey b. Halef ve Nadr b. Haris'in de aralarında olduğu 12 kişidir. Bkz. Vâhidî, *Esbâb-ı Nüzûl*, s. 240.

⁶⁹⁴ Enfal 8/36: “إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ لِيَصْنَعُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

⁶⁹⁵ Enfal 8/72: “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

⁶⁹⁶ Enfal 8/60: “وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْخَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمُ اللَّهُ” “يَعْلَمُهُمْ وَمَا تُنْفِقُوا مِنْ شَيْءٍ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يُوَفَّ إِلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ لَا تُظْلَمُونَ”

⁶⁹⁷ Nisa 4/95: “لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِّ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ”

⁶⁹⁸ Hadid 57/10: “لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلْ”

⁶⁹⁹ Hadid 57/11, 18: “وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا يُمْضَاهُ اللَّهُ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ” “وَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ”

sitemi yapılmaktadır.⁷⁰⁰ Ayrıca Müminlerin Allah yolunda infaka çağrıldıkları, infak etmezlerse de Allah'ın onlara muhtaç olmadığı vurgulanmaktadır.⁷⁰¹ Münafıklar infaka engel olmak istese de⁷⁰² müminlerin ölüm gelmeden önce infakta acele etmeleri gerektiği bildirilmektedir.⁷⁰³ Gerçek müminlerin ise Allah ve Resûlüne iman eden, imanında şüphe etmeyen ve mallarıyla canlarıyla cihad edenler⁷⁰⁴ olduğu dile getirilmektedir.

Tevbe Suresinde ise baştan sona cihad semantik alanındaki infak kavramı cihad-infak, sefer-kıtal-infak bağlamında açıkça ortaya konulmaktadır. Filhakika “malla cihad etmek” şeklinde Allah yolunda infakı ifade eden 9 ayetin 5 tanesi doğrudan bu surede geçmektedir.⁷⁰⁵ Kâbe'nin imarı ve hacılara su vermekle övünen müşriklere karşı Kur'ân müminlerin iman ettiklerinin, hicret ettiklerinin ve mallarıyla canlarıyla cihad ettiklerinin altını çizmektedir.⁷⁰⁶ Müslümanlara “(Ey müminler) yaşlı, genç demeden seferber olun, mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin”⁷⁰⁷ denilerek Bizans'ın Medine'ye saldıracağı şayialarının yayıldığı, ciddi bir düşman tehdidinin olduğu zamanda⁷⁰⁸ malla cihad edin şeklinde infak etmeleri emredilmiştir. Müslümanlar da zor olan sefer şartlarında⁷⁰⁹ mallarıyla ve canlarıyla cihattan⁷¹⁰ yani infaktan geri kalmamıştır. Müminlerin aksine münafıklar kerhen infakta bulunmuş,⁷¹¹ bazıları sefere katılmadıkları gibi insanları da seferden alıkoymaya çalışmıştır.⁷¹² Müminler ise her şeye rağmen Allah yolunda mallarıyla ve canlarıyla cihad etmişler,⁷¹³ infakı elden bırakmamışlardır.

⁷⁰⁰ Hadid 57/10: “وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلِلَّهِ مِيرَاثُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ”

⁷⁰¹ Muhammed 47/38: “هَآأَنْتُمْ هَؤُلَاءِ تُدْعَوْنَ لِتُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَمِنْكُمْ مَنْ يَبْخُلُ وَمَنْ يَبْخُلْ فَإِنَّمَا يَبْخُلْ عَنِ نَفْسِهِ وَاللَّهُ الْغَنِيُّ وَأَنْتُمُ الْفُقَرَاءُ وَإِنْ تَتَوَلَّوْا يَسْتَبْدِلْ قَوْمًا غَيْرَكُمْ ثُمَّ لَا يَكُونُوا أَمْثَالَكُمْ”

⁷⁰² Münafikun 63/7: “هُمُ الَّذِينَ يَقُولُونَ لَا تُنْفِقُوا عَلَى مَنْ عِنْدَ رَسُولِ اللَّهِ حَتَّى يَنْفَضُوا وَلِلَّهِ خَزَائِنُ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَكِنَّ الْمُنَافِقِينَ لَا يَفْقَهُونَ”

⁷⁰³ Münafikun 63/10: “وَأَنْفِقُوا مِنْ مَا رَزَقْنَاكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَ أَحَدَكُمُ الْمَوْتُ فَيَقُولَ رَبِّ لَوْلَا أَخَّرْتَنِي إِلَى أَجَلٍ قَرِيبٍ فَأَصَّدَّقَ”

⁷⁰⁴ Hucurat 49/15: “إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَٰئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ”

⁷⁰⁵ Tevbe 9/20, 41, 44, 81, 88. Bu ayetlerin Arapça metinleri aşağıda verilecektir.

⁷⁰⁶ Tevbe 9/19, 20: “الَّذِينَ آمَنُوا، أَجْعَلْنَاهُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”
“وَجَاهِدُوا وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ

⁷⁰⁷ Tevbe 9/41: “انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

⁷⁰⁸ Vâkıdî, Megazi, Cilt: 3, s. 990. Bu sefer Tebuk Gazvesi ile bağlantılıdır.

⁷⁰⁹ Tevbe 9/42: “لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا”

⁷¹⁰ Tevbe 9/44: “لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ”

⁷¹¹ Tevbe 9/54: “وَلَا يُنْفِقُونَ إِلَّا وَهُمْ كَارِهُونَ”

⁷¹² Tevbe 9/81: “فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تُنْفِرُوا فِي الْحَرِّ”

⁷¹³ Tevbe 9/88: “لَكِنَّ الرَّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ”

Sonuç olarak özetlemek gerekirse infak, cihad semantik sahasına Medine’de girmiş bir kavram olup kıtalle de çok yakın bir semantik ilişkiye sahiptir. Tevbe Suresindeki şu ayet bunu açık bir şekilde göstermektedir: “*Hiç şüphe yok ki Allah müminlerden canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır. Onlar Allah yolunda öldürürler ve öldürülürler (şehit olurlar). Bu Tevrat, İncil ve Kur’ân’da Allah’ın üzerine aldığı bir vaadidir.*”⁷¹⁴ Müminlerin hayatına Medine’ye hicretle beraber dâhil olan cihad semantik sahasındaki infak kavramını takip eden -nasıl ki rüzgâr ve esmek, kurban ve kesmek arasındaki ilişki birbirini takip eden bir ilişkiyse- infakla kalıplaşmış anlam ilişkisine sahip olan, onu takip eden bir kavram vardır. Bu kavram Kur’ân’da “*câhedû biemvâlihîm ve enfüsihîm*” şeklinde kalıplaşmış olarak gelen infak kısmını ifade eden “mallarıyla cihad ettiler”i takip eden “canlarıyla cihad ettiler” şeklinde ifade edilen kıtaldır, yani savaştır.

1.2.5. Kıtâl

“K-t-l” “قتل” “öldürmek” anlamındaki sülasi kökten gelmektedir ve “k-t-l”nin aslı ölmeye, zelil olmaya işaret eder.⁷¹⁵ “Katl” darbeyle, kesmeyle, hastalıkla öldürmedir.⁷¹⁶ “Kâ-te-le” “قاتل” ise “savaşmak” anlamındadır ve savaş manasında “kîtâl”, “kîtâl”, ve “mukâtele” şeklinde üç mastarı vardır.⁷¹⁷ “Kıtl” çoğulu “aktâl” ise düşman anlamındadır, “mukâtile” “مُقَاتِلَةٌ” savaş düzeni alan, savaşan birliklerdir. “Racülün mükattel” “رَجُلٌ مُقَتَّلٌ” denenmiş adam anlamında, “kalbün mükattel” “قَلْبٌ مُقَتَّلٌ” ise aşktan eziyet çeken kalp anlamındadır, çünkü aşk onu bitirmiş, katletmiştir. “Katîl” öldürülen/maktül kişi, “Katâl” ise kendi anlamında vücudun kalanı anlamındadır. Deve sağlam, dayanıklı olduğunda “nâkatün zâtü katâl” “نَاقَةٌ ذَاتُ قَتَالٍ” denir. Bir adamı aşk veya cin öldürürse de buna “kutile el-racülü” “قُتِلَ الرَّجُلُ” denir. Yine kadın yürüyüşünde döndüğünde, kıvrıldığında, alımlı yürüdüğünde “tekattelet el-meretü” “تَقَتَّلَتِ الْمَرْأَةُ” denir.⁷¹⁸ “Kâtelehümüllah” “قَاتَلَهُمُ اللَّهُ” şeklindeki kullanım ise doğrudan savaş ve muharebe ile ilgili bir anlama sahip olmayıp “Allah onlara lanet

⁷¹⁴ Tevbe 9/111: “إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ هُمْ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا”
“فِي التَّوْرَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْفُرْآنِ”

⁷¹⁵ İbn Fâris, **Mekâyisü'l-Lüga**, Cilt: 5, s. 56.

⁷¹⁶ Halil b. Ahmed, **Kitabü'l-Ayn**, Cilt: 5, s. 127.

⁷¹⁷ İbn Manzûr, **Lisanü'l-Arab**, Cilt: 11, ss. 547-549.

⁷¹⁸ Cevherî, **Sihâh**, Cilt: 5, s. 1798

etsin”, “Allah onların canını alsın” anlamındadır veya Allah ona/onlara düşman oldu kastedilir.⁷¹⁹ Savaş anlamında “kıtal”ın dışında kullanılan diğer kelimeler ise barışın zıddı anlamında olan “harb”⁷²⁰ kelimesi, “مُعَارَكَةٌ” “muârake”⁷²¹ kelimesi ve düşmanla savaşmaya gitmek anlamındaki gazve⁷²² kelimeleridir.

Sabır kelimesinde olduğu gibi cihatla doğrudan bağlantılı olan kıtal kelimesinin de herhangi bir ıstılahi anlamı yoktur. Bununla beraber sabır kavramında da olduğu gibi bu kelime de “kıtal fi sebilillah” yani “Allah yolunda savaş” şeklinde terimleşmiş ve Kur’ân’da inananların yaptığı savaşlar Allah yolunda yapılan savaşlar kategorisinde değerlendirilmiştir. Nitekim Mekke döneminin sonuna doğru nazil olan Müzzemmil Suresinin son ayetinde bu durum Mekkeli Müslümanların gelecekteki durumlarına atıfla “*içinizden bir grup da Allah yolunda savaşacak*”⁷²³ şeklinde açık bir şekilde ortaya konulmuştur. Filhakika Mekke’de herhangi bir savaş yapılmamış Medine’ye hicret öncesi savaş olgusu Müslümanların zihinlerine işlenmeye başlamış daha sonra Medine’de bilfiil Müslümanların hayatında var olmuştur. Kıtal kavramı da cihad, sabır, hicret ve infakta da geldiği gibi “Allah yolunda” ilavesiyle “kıtal fi sebilillah” “Allah yolunda savaş” şeklinde terimleşmiştir. Nitekim Kur’ân’da “fi sebilillah/Allah yolunda” tabiri 32 yerde cihad ve kıtal ile ilgili olarak zikredilmiştir.⁷²⁴

Dünya tarihi boyunca da var olan, Medine döneminde Müslümanların hayatına bilfiil giren savaş olgusu Cahiliye Arabının kabilecilik taassubunun bir yansıması olarak sürekli hayatın içinde olan bir realite olmuştur.⁷²⁵ Kabileler arasındaki sürekli vuku bulan çekişme ve savaşların yaşamı imkânsız hale getirmesi dolayısıyla bir çözüm arayışı olarak ortaya konulan “haram aylar”⁷²⁶ ki bu ayların

⁷¹⁹ İbn Manzur, **Lisanü'l-Arab**, Cilt: 11, ss. 547-549.

⁷²⁰ Müslümanlarla arasında barış olmayan müşriklerin diyarını ifade eden “darü'l-harb” “savaş diyarı” ifadesi de buradan gelir. Halil b. Ahmed, **Kitabü'l-Ayn**, Cilt: 3, s. 213.

⁷²¹ Cevherî, **Sihâh**, Cilt: 4, s. 1599.

⁷²² Râgıb, **Müfredât**, s. 606. Gazve ismi Kur’ân’da isim olarak sadece Âli İmran Suresinde Uhud gazvesi/savaşı bağlamında geçmektedir (Âli İmran 3/156). Kur’ân’da savaşı anlatmak için daha çok kıtal kelimesi bazen de harb kelimesi geçmektedir. H-r-b kökünden gelen harb kelimesi savaş anlamında isim ve fiil olarak Kur’ân’da toplam 6 yerde geçmektedir (Bakara 2/279; Maide 5/33, 64; Enfal 8/57; Tevbe 9/107; Muhammed 47/4). Muâreke kelimesi ise Kur’ân’da geçmemektedir. Bununla beraber doğrudan savaş anlamında olmamakla beraber Kur’ân’da yine savaşla bağlantılı sefer, seferberlik anlamındaki “nefir” kelimesi ise Tevbe Suresinde (38, 39, 41, 81, 122. ayetler) Tebük Seferi bağlamında kullanılmaktadır.

⁷²³ Müzzemmil 73/20: “سَيَكُونُ مِنْكُمْ...وَأَخْرُوجُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

⁷²⁴ Ahmed Çelebi, **İslam Düşüncesinde Cihad ve Savaş Siyaseti**, (Trc. Abdullah Kahraman), İz Yayınları, İstanbul, 1994, s. 56.

⁷²⁵ Fayda, “Cahiliye” s.18.

⁷²⁶ Savaşın haram kabul edildiği dört kutsal ay. Bunlar Zilkade, Zilhicce, Muharrem ve Recep Ayıdır. Bunların ilk üçü sırasıyla onbir, oniki ve birinci ay olup arka arkaya geldiği için “serd”

uygulaması da aslında savaşın Cahiliye Arabının hayatının tam ortasında olduğunun bir göstergesidir. Nitekim Cahiliye şairlerinin şiirleri incelendiğinde onların yaşamının bir parçası olan savaş/kıtal olgusunun taassup derecesindeki kabileye bağlılık ve kabile şerefini korumadan kaynaklandığı görülmektedir. Çünkü Cahiliye savaşçısı için hakkında harp sahasında sırtını düşmana dönüp kaçtığı yönünde söylentiler çıkması tahammülü imkânsız bir utançtı. Bu sadece ona değil kavminin şerefine de büyük leke sürmekteydi. “Ölümden korkup kaçtılar, otluk arazileri de ganimet kaldı. Düşük ve rezil korkaklar gibi hareket ettiler” dedirtmek putperest Araplar için büyük bir züldü.⁷²⁷ Bütün bu anlattıklarımızı, Antere aşağıdaki şiirinde “*bırakın beni! Savaşta şerefimle öleyim, bugün ben kavmimin şerefini koruyorum*” diyerek çok net bir şekilde ifade etmektedir.

Antere b. Şeddad el-Absi’ye ait bu şiir Cahiliye Arabının savaşa bakışını, savaşın nedenini ve savaşmayan kişinin nasıl da kınandığını harb, kıtal, cesaret, sabır, kişinin haysiyeti, kabile şerefi ve savaşma arasındaki irtibatı yani Cahiliye Arabının dünyaya bakışını gösteren güzel bir örnektir. Şiir şu şekildedir:

“Genç zelil bir hayata razı olduğunda, o zaman o kız gibi örtü arkasında olur (kız gibi korkak olur).” (1)

“Ve ölümün pençesine hücum etmez, bir ayağı saldırmak üzere hazır olan atlara da darbe indirmez.” (2)

“Misafirler geldiğinde onlara ikramda bulunmaz, kınından çıkarıp ta kılıçlarını da sulamaz.” (3)

“Son bir gayretle öldürücü darbeyi indirmez, şiddetli sıkıntılara da sabretmez.” (4)

“Kadın ölüm habercileri ölüm haberini getirdiklerinde onlara deyin ki sakın ha matem tutucular matemlerini kısa tutsun.” (5)

“Yas tutan kadınlar çetin savaşlarda cesurca savaşanların dışında asla yas tutmasınlar.” (6)

“Bırakın beni savaşta şerefimle öleyim, (zelil) yaşamaktansa şerefli bir ölüm daha iyidir.” (7)

olarak isimlendirilirken, yedinci ay olan Recep ayrı olduğu için “ferd” (münferid) diye isimlendirilmiştir. Bkz. Hüseyin Algül, “Haram Aylar” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1997, Cilt: 16, s. 105.

⁷²⁷ İzutsu, **Ethico Religious Concepts in the Quran**, ss. 84-85.

“Ömrüme yemin olsun ki övgü mal kazanmak ve kavmin efendilerinden zengin biri olarak çağrılmak değildir.” (8)

“Ömrüm boyunca ölene dek her zaman savaşlar beni hatırlatır, meşhur eder.” (9)

“İşte budur (gerçek) şan-şöhret seneler boyunca mazide ve âtide (gelecekte) geçici değil kalıcı olacak olan.” (10)

“Bugün ben kavmimin şerefini koruyorum ve düşmanlarına karşı Abs kabilesine⁷²⁸ yardım ediyorum.” (11)

“Onlardan (düşmanlardan) savaşarak -ki bu savaşın şiddetinden dağlar yerinden oynar- mallarımızı alıyorum.” (12)

“Ve bağırarak giden ölünün ardından ağlayan her kadını terk ediyorum.” (13)⁷²⁹

Cahiliyedeki kavmiyetçiliğe dayalı bu dayanışma ruhu Müslümanlar tarafından Kur’ân’la beraber terk edilmeye başlanmış ve inananlar topluluğu kavimlerini terk ederek Medine’ye hicret ettiklerinde kavmiyet bağından ziyade muahat⁷³⁰ uygulamasında da görüldüğü üzere inanç bağına dayalı bir dayanışma ruhu ortaya koymuşlardır. Dünyaya bakış açısının değişmesiyle haliyle uğruna yapılan savaşlar da değişmiştir. Cahiliye Arabının kavmin şerefini korumak adına yaptığı

⁷²⁸ Şairin kendi kabilesidir.

⁷²⁹ Antere, *Şerhu Divanı Antere*, s. 39:

(1) إِذَا قَنَعَ الْفَتَى بِذَمِيمٍ عِيشٍ	وَكَانَ وَرَاءَ سَجْفٍ كَالْبَنَاتِ
(2) وَلَمْ يَطْعَنْ صُدُورَ الصَّافِنَاتِ	وَلَمْ يَهْجُمْ عَلَى أَسَدِ الْمَنَازِ
(3) وَلَمْ يُرَوْ السُّيُوفُ مِنَ الْكُمَاةِ	وَلَمْ يَقِرَّ الضُّيُوفُ إِذَا أَتَوْهُ
(4) وَلَمْ يَكُ صَابِرًا فِي النَّائِبَاتِ	وَلَمْ يَبْلُغْ بِضَرْبِ الْهَامِ مَجْدًا
(5) أَلَا فَاقْصِرْنَ نَذْبَ النَّادِبَاتِ	فَقُلْنَ لِلنَّاعِيَاتِ إِذَا نَعَتْهُ
(6) شُجَاعًا فِي الْحُرُوبِ النَّائِرَاتِ	وَلَا تَنْدَبْنَ إِلَّا لَيْثَ غَابٍ
(7) فَمَوْتُ الْعِرِّ خَيْرٌ مِنْ خِيَاتِي	دَعْوِي فِي الْقِتَالِ أُمْتُ عَزِيزًا
(8) وَلَا يُدْعَى الْعَفْيُ مِنَ السَّرَاةِ	لِعَمْرِي مَا الْفَخَاؤُ بِكَشْبِ مَالٍ
(9) عَلَى طُولِ الْحَيَاةِ إِلَى الْمِمَاتِ	سَتَدُكِّرُنِي الْمَعَامُ كُلَّ وَقْتٍ
(10) مَدَى الْأَيَّامِ فِي مَاضِيٍّ وَأَتٍ	فَذَاكَ الذِّكْرُ يَبْقَى لَيْسَ يَفْنَى
(11) وَأَنْصُرُ آلَ عَبَسَ عَلَى الْغَدَاةِ	وَإِنِّي الْيَوْمَ أَحْمِي عِرْضَ قَوْمِي
(12) تَحِيُّ لَهَا مُتَوْنُ الرَّاسِيَاتِ	وَآخِذُ مَالِنَا مِنْهُمْ بِحِزْبٍ
(13) عَلَيْهِمُ بِالْتَّفَرُّقِ وَالشَّتَاتِ	وَأَنْتَرُكَ كُلَّ نَائِحَةٍ تُنَادِي

⁷³⁰ Muahat Hz. Peygamber’in Medine’de Ensar ve Muhacirlerden bazılarını birbirleriyle kardeş ilân etmesi. Bkz. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, ss. 504-505; Hüseyin Algül, “Muâhat” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2005, Cilt: 30, s. 308.

savaş, İslam toplumunda dinin şerefini, yani inancı korumak için yapılan bir savaşa dönüşmüştür. Uğruna yapılan savaşın nedeni değişse de savaşta sabır, sebat etme savaştan kaçmamak gibi olgular İslami dönemde de aynen devam etmiştir.⁷³¹

Kur'ân'da 8 farklı anlamda kullanılan "k-t-l" kökü savaş,⁷³² öldürme,⁷³³ lanet etme,⁷³⁴ azap,⁷³⁵ bilme,⁷³⁶ canlıların gömülmesi,⁷³⁷ kısas⁷³⁸ ve boğazlama⁷³⁹ anlamında kullanılmıştır.⁷⁴⁰ el-Askerî ise genel olarak bu kökü iki anlamda bizatihi öldürmenin kendisi ve lanet etme anlamında ele almaktadır.⁷⁴¹ "K-t-l" "قتل" kökü Kur'ân'da 11 farklı şekilde 170 yerde kullanılmıştır. 63 defa "katele" "قَتَلَ", 20 defa "kutile" "قُتِلَ", 51 defa "kâtele" "قاتل", 13 defa "kıtal" "قتال", 10 defa "katl" "قتل", ikişer defa "kattele" "قَتَّلَ" ve "kuttile" "قُتِّلَ", birer defa "katlê" "قتلى" ve "taktîl" "تَقْتِيلَ", dört kez "iktetele" "اِقْتَتَلَ" ve üç kez "kûtile" "قُوْتِلَ" şeklinde gelmiştir.⁷⁴² Biz bu kökle ilgili olarak Kur'ân'da savaş anlamında ve savaşla bağlantılı olan öldürme anlamındaki kullanımlar üzerinden onun cihatla bağlantısını ortaya çıkarmaya çalışacağız. Malum olduğu üzere kıtalın doğal sonucu olan "şehitlik, ganimet ve fetih"e ise savaşla iç içe geçmiş olmasından dolayı kronolojiyi takip ederek yeri geldikçe değineceğiz.

Cihad lafzı bazen sadece savaş anlamında olduğu için Kur'ân'da aynı ayet içinde hiçbir yerde "cihad edenler ve savaşanlar" şeklinde birlikte geçmemektedir. Cihatla bağlantılı olan hicret ve sabır kavramları ise "cihad edenler ve hicret edenler", "cihad edenler ve sabredenler" şeklinde aynı ayet içinde beraber kullanılmıştır. Kıtal lafzı ise Kur'ân'ın birçok pasajında cihad lafzıyla aynı bağlamda kullanılmıştır. Medenî Surelerde cihad lafzının geçtiği bağlamların neredeyse

⁷³¹ Örneğin Mute'de (8/629) Halid b. Velid'in orduyu yok olmaktan kurtarıp geri çekmesi Müslümanlar tarafından savaştan kaçma şeklinde algılanmış ve ordu Medine'ye girişi esnasında "sizi gidi kaçaklar, Allah yolunda savaşmaktan kaçtınız" şeklinde yuhalanarak karşılanmıştır. Bkz. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 2, s. 382. Müslümanların bu tutumu Cahiliye Arabının "yas tutan kadınlar çetin savaşlarda cesurca savaşanların dışında asla yas tutmasınlar. Bırakın beni savaşta şerefimle öleyim, (zelil) yaşamaktansa şerefli bir ölüm daha iyidir" yaklaşımıyla aynıdır.

⁷³² "Eğer size karşı savaşarlarsa siz de onlara karşı savaşın" Bakara 2/191.

⁷³³ "Kim bir mümini kasten öldürürse" Nisa 4/93.

⁷³⁴ "Ashab-ı Uhdud'a lanet olsun" Buruc 85/4.

⁷³⁵ "Lanetlenmiş olarak nerede bulunurlarsa yakalanır ve azap edilirler (cezalandırılırlar)" Ahzab 33/61.

⁷³⁶ "Onu gerçekten öldürmediler (onun (Hz. İsa) öldüğünü yakîn olarak bilmediler)" Nisa 4/157.

⁷³⁷ "Evlatlarınızı öldürmeyin (Kız çocuklarınızı diri diri gömmeyin)" (Enam 6/151; İsra 17/31).

⁷³⁸ "Öldürme (kisas) konusunda aşırı gitmeyin" (İsra 17/33)

⁷³⁹ "Oğullarınızı boğazlıyor" (Araf 7/141).

⁷⁴⁰ Dâmegânî, *Kâmûsü'l-Kur'ân*, ss. 370-371.

⁷⁴¹ Askerî, *Vücûh ve'n-Nezâir*, s. 402.

⁷⁴² Abdel Haleem, *Arabic-English Dictionary of Quranic Usage*, s. 736.

tamamında öncesinde ya da sonrasında kıtal lafzı geçmektedir. Medenî ayetlerde geçen “mallarıyla ve canlarıyla cihad etmek” ifadesindeki canla cihad da bizzat savaşmak veya savaş için yapılacak sefere iştirak etmek anlamındadır. Bununla beraber Kur’ân’da savaş anlamında genellikle “cihad”tan ziyade “kıtal” kelimesinin kullanıldığını ve cihadın fiili bir savaşı ifade eden kıtalden daha kapsamlı olduğunu da unutmamak gerekir.⁷⁴³

Mekke’nin son dönemlerinde Müslümanların zihinlerine nakşedilmeye başlayan Allah yolunda savaş düşüncesi⁷⁴⁴ Hac Suresi⁷⁴⁵ ile daha da belirgin hale gelmeye başlamıştır. Daha doğrusu Müslümanlara yapılan zulümlerin bir sonucu olarak hem Habeşistan hem de Medine’ye yapılan hicretin kesin çözüm olmaması nedeniyle savaş kapıya dayanmıştır. Tam bu aşamada Mekke’nin son dönemlerinde Müminlerin imanları uğruna verdiği mücadelede sabrın, cihadın⁷⁴⁶ ve hicretin yetersiz kaldığı şartlarda iman adına verilen mücadelenin tamamının bileşkesi olan cihad’ın semantik sahasına kıtal dâhil olmaya başlamıştır. Bu durumun tasviri Kur’ân’da Allah’ın inananları koruduğunun⁷⁴⁷ söylendiği Hac Suresinde kendileriyle savaşılmalara (müminlere), sadece Rabbimiz Allah’tır demelerinden dolayı haksız yere yurtlarından çıkarılmaları, zulme uğramış olmaları sebebiyle, (savaş konusunda) izin verildi⁷⁴⁸ şeklinde ortaya konulmaktadır. Surenin devamında ise “Allah yolunda hicret edenler sonra öldürülenler”⁷⁴⁹ şeklinde cihadın bir türü olan Allah yolunda hicret ile daha çok kıtalin sonucu olan şehitlik arasında doğrudan bir irtibat kurulmuştur. Surenin sonunda “ey iman edenler... Allah uğrunda hakkıyla cihad

⁷⁴³ M. A. S. Abdel Haleem, “Qur’anic Jihad: A Linguistic and Contextual Analysis”, **Journal of Qur’anic Studies**, Sayı: 12, 2010, s.148.

⁷⁴⁴ Câbirî Mekke döneminin sonlarına yerleştirdiği Müzzemmil Suresinin 5. ayetindeki “ağır söz”den maksadın daha önce olmayan “hicret ve savaş izni” olduğunu, 20. ayetteki “*diğer bir kısmınızın Allah yolunda savaşacağını bilmektedir*” ifadesinin de buna işaret ettiğini söylemektedir. Bkz. Câbirî, **Fehmü’l-Kur’ân**, Cilt: 2, s. 312. Her ne kadar 20. ayet açıkça Müslümanların ileride savaşacaklarını bildirse de 5. ayetteki “ağır sözü/kavlen sakilen” müfessirler daha çok Kur’ân olarak tefsir etmişlerdir. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 475; Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 23, s. 682; Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 4, s. 637. Mâtürîdî ise ayette (bu sözün) neden ağır olduğu belirtilmediği için bunun cihad emri olması da caizdir demektedir. Bkz. Mâtürîdî, **Te’vilât**, Cilt: 10, s. 270.

⁷⁴⁵ Hac 22/39: “أَذِّنْ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلُمُوا”

⁷⁴⁶ Mekki Surelerde geçen cihad lafzı, savaş anlamında olmayıp Müslümanların imanlarını muhafaza için verdikleri şiddet dışı mücadelenin tamamıdır. Bu bağlamda sabır da hicret de bir cihattır.

⁷⁴⁷ Hac 22/38: “إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا”

⁷⁴⁸ Hac 22/39-40: “أَذِّنْ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بِأَنَّهُمْ ظُلُمُوا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا: “رَبُّنَا اللَّهُ”

⁷⁴⁹ Hac 22/58: “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا”

edin”⁷⁵⁰ denilmesi ise cihadın şartlarının gözetilmesi bağlamında söylenmiş bir ifade olduğu gözükmemektedir. Yine bu ayetlerden kıtal, hicret, şehitlik ve cihad arasındaki irtibat açıkça ortaya çıkmaktadır.

Medine’ye gelindiğinde ise hicret arefesinde teorik olarak verilmiş olan savaş ruhsatına bir teşvik, bir emir ilavesi gelmiştir. Bu emir öncesinde ise inananlar psikolojik olarak Allah yolunda öldürülenlere ölümler denilmemesi gerektiği, Allah’ın inananları mallarından, canlarından ve ürünlerinden eksiltmeyle imtihan edeceği ve başa gelen musibetlere sabredenlerin müjdelendiği⁷⁵¹ şeklinde gelen ayetlerle savaşa hazırlanmıştır. Mekke’de işkencelerin yoğun olduğu dönemde Ashab-ı Uhdud,⁷⁵² Habib-i Neccar⁷⁵³ gibi Allah yolunda öldürülenler üzerinden Müslümanlara sabır tavsiye edilmesine rağmen doğrudan “Allah yolunda öldürülme” lafzıyla şehitlik ilk defa “Allah yolunda hicret edenler sonra öldürülenler, ölenler Allah onları güzel bir rızıkla rızıklandıracaktır”⁷⁵⁴ şeklinde Medine’ye hicret arefesinde Kur’ân’da yer almıştır. Bedir Savaşı öncesinde ise “Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyin, bilakis onlar diridirler”⁷⁵⁵ denilerek cihadın semantik sahasında **şehitlik** doğrudan vurgulanmaya başlamıştır. Bu şehitlik olgusunun cihad semantik sahasında yoğunlaşması Müslümanların yapacakları savaşlara Kur’ân tarafından psikolojik olarak hazırlandığının göstergesidir. Bu hazırlığın ardından “ey müminler sizinle savaşanlara karşı siz de Allah yolunda savaşın fakat aşırı gitmeyin”⁷⁵⁶ şeklinde zulme uğramalarından ve yurtlarından çıkarılmalarından dolayı savaşmalarına ruhsat verilen müminlere artık zulmü engellemeleri yolunda adım atmaları emredilmiştir.⁷⁵⁷ Bununla beraber savaş Kur’ân’a göre zulmü engellemenin dışında hiçbir zaman nihai hedef olmamıştır. Eğer öyle olsaydı savaşta müminlerin aşırı gitmesi yasaklanmazdı.

⁷⁵⁰ Hac 22/77-78: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا... وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ”

⁷⁵¹ Bakara 2/154-156: “وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ وَلَنَبْلُوَنَّكُمْ بِشَيْءٍ مِنَ الْخَوْفِ وَالْجُوعِ”

⁷⁵² Buruc 85/4-8: “فَقِيلَ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ النَّارِ ذَاتِ الْوَقُودِ إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ وَهُمْ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ وَمَا نَقَمُوا”

⁷⁵³ Yasin 36/20-27. ayetlerde anlatılan Habib-i Neccar’ın şehit olması ile ilgili olarak Bkz. İbn Kesir, **Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim**, Cilt: 6, ss. 571-572.

⁷⁵⁴ Hac 22/58: “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَبِزْتَهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ هُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ”

⁷⁵⁵ Bakara 2/154: “وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ”

⁷⁵⁶ Bakara 2/190: “وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا”

⁷⁵⁷ Medine’de Müşriklere karşı savaş hususunda inen ilk ayetin bu ayet olduğu belirtilmektedir. Bkz. Mâverdi, **en-Nüket ve’l-Uyûn**, Cilt: 1, s. 251. Kurtubî de Mekke’de savaşın yasak olduğunu ve savaş emri konusunda (Medine de) inen ilk ayetin bu ayet olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Kurtubî, **el-Câmiu li’Ahkâmi’l-Kur’ân**, Cilt: 2, s. 347.

Ne var ki şiddeti önlemenin bazen şiddetten başka yolu da kalmamaktadır. Bu sebeple inananlara “aşırı gitmeyin” denilmesinin hemen ardından düşmanları olan Mekke müşriklerini yakaladıkları yerde öldürmeleri, nasıl ki Müşrikler müminleri Mekke’den çıkardılar ise müminlerin de onları Mekke’den çıkarmaları gerektiği⁷⁵⁸ çünkü fitnenin,⁷⁵⁹ yani tevhid inancı üzerindeki baskının, zulmün sona erip Müslümanlar dinini rahat yaşayınca kadar inananların savaşmaları gerektiği⁷⁶⁰ onlara emredilmiştir. Müşriklerin müminlere yaptığı bütün zulümlere rağmen yine de onlara eğer düşmanlık yapmaktan vazgeçerlerse Allah’ın bağışlayıcı olduğu⁷⁶¹ yani Müslümanların onlarla savaşmayacağı da bildirilmiştir.⁷⁶²

Size karşı savaşanlarla siz de savaşın denilen ayet grubunun hemen akabinde gelen ayette “Allah yolunda infak edin”⁷⁶³ denilmesi de kıtal ve infak arasındaki irtibatı açıkça gösteren bir örnektir. Müslümanlara düşmanlarına karşı savaşmaları emrinin verilmesinin ardından onların yaşadıkları sıkıntılı durumun daha önce inanmış olanların da başına geldiği belirtilerek⁷⁶⁴ bu emri tekit eden daha sarih bir ifade ile “her ne kadar siz istemeseniz de savaş size farz kılındı”⁷⁶⁵ şeklinde savaşın kaçınılmaz olduğu vurgulanmıştır. Nitekin bu ayeti Mukâtil, Taberî ve Cessâs “savaş size farz kılındı” İbn Kuteybe ve Kurtubî ise “cihad size farz kılındı” şeklinde açıklamıştır. Reşid Rıza ise bu ayetin savaşın farz kılındığı ilk ayet olduğunu söylemektedir.⁷⁶⁶ Müslümanların isteksizliğine rağmen savaşın farz kılınması ise Müşriklerin gücü yetse Müslümanları dinlerinden döndürünceye kadar savaşmaya ve

⁷⁵⁸ Bakara 2/191: “وَأَقْتُلُوهُمْ حَيْثُ تَقْتُلُوهُمْ وَأَخْرِجُوهُمْ مِنْ حَيْثُ أَخْرَجُوكُمْ وَالْفِتْنَةُ أَشَدُّ مِنَ الْقَتْلِ”

⁷⁵⁹ Fitne’nin zulüm anlamında, inanca baskı anlamında olduğunu daha önce “Medine Dönemi Cihad Ayetleri”nde Bakara 217-218. ayetlerin izahında açıklamıştık.

⁷⁶⁰ Bakara 2/193: “وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ”

⁷⁶¹ Bakara 2/192: “فَإِنْ انْتَهَوْا فَإِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ”

⁷⁶² Bakara’daki bu ayetler (190-195) savaşın pratiğine dair ayetler olup savaş esnasında uyulması gereken, izlenmesi zorunlu olan ana çerçeveyi ve sınırlarını belirlemektedir. Derveze, **Hz. Muhammed’in Hayatı**, Cilt: 2, s. 307.

⁷⁶³ Bakara 2/195 “وَأَنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

⁷⁶⁴ Bakara 2/214: “...Peygamber ve onunla beraber olan müminler Allah’ın yardımı ne zaman diyecek kadar darlığa ve zorluğa uğramışlar ve sarsılmışlardı...”.

⁷⁶⁵ Bakara 2/216: “كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ”

⁷⁶⁶ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 159; Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 4, s. 295; Ahmed b. Ali Ebubekir er-Râzî el-Cessâs (v. 370/981), **Ahkâmü’l-Kur’ân**, (Thk. Muhammed Sadık el-Kamhâvî), Dar-u İhyâi’t-Türasi’l-Arabî, Beyrut, 1984, Cilt: 1, s. 214; Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (v. 276/889), **Garibü’l-Kur’ân**, (Thk. Ahmed Sakar), Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1978, s. 82; Kurtubî, **el-Câmiu li’Ahkâmi’l-Kur’ân**, Cilt: 3, s. 38; Reşid Rıza, **Tefsîru’l-Menâr**, Cilt: 2, s. 248.

saldırganlığa devam edecekleri ⁷⁶⁷ realitesinin bir sonucudur. Çünkü Mekke müşrikleri daha önce sadece kendileri İslam'ı inkâr etmekle kalmayıp insanların da İslam'a girmesine engel olmuşlar, Müslümanların Kâbe'ye girmelerini engellemişler ve en sonunda Müslümanları Mekke'den çıkarmışlardır. ⁷⁶⁸ Bütün bu yapılara karşın Müslümanlar şimdiye kadar “*iman etmişler, hicret etmişler, Allah yolunda cihad etmişler*”dir. ⁷⁶⁹ Açık bir şekilde savaşın farz kılınmasının Müslümanların hoşlarına gitmediği görülünce de İsrailoğulları ve Calut-Talut kıssası üzerinden onlara şu ikaz yapılmıştır: ⁷⁷⁰

Ey müminler Allah yolunda savaşın ⁷⁷¹ ve böylece Allah'a güzel bir borç verin. ⁷⁷² İsrailoğulları'ndan bir grubun yaptığı gibi biz memleketimizden çıkarılmışız, evlatlarımızdan koparılmışız ne diye savaşmayalım deyip sonra da savaş farz kılınınca yüz çevirmelerinde ⁷⁷³ olduğu gibi siz de savaş farz kılındığında korkup savaşmaktan kaçmayın. ⁷⁷⁴ Kıtal ile sabır arasındaki irtibatın da açık bir

⁷⁶⁷ Bakara 2/217: “وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا”

⁷⁶⁸ Bakara 2/217: “وَصَدَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكَفَّرَ بِهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ وَإِخْرَاجِ أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ”

⁷⁶⁹ Bakara 2/218: “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ” Buradaki cihad daha önce de ifade ettiğimiz gibi Abdullah b. Cahş seriyyesinin düşmanı gözetleme için gönderilmesine, onların eylemlerine atıfla söylenmiş bir cihadı da ifade etmektedir.

⁷⁷⁰ Bakara 2/243-251. ayetler İsrailoğulları'nın savaş karşısındaki tutumunu, Talut'a itaatsizliklerini anlatarak onlarla benzer durumu yaşayan Müslümanların aynı hataya düşmemeleri mesajını vermektedir.

⁷⁷¹ Bakara 2/244: “وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَاعْلَمُوا أَنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ عَلِيمٌ”

⁷⁷² Bakara 2/245: “مَنْ ذَا الَّذِي يَفْرِضُ اللَّهُ فَرَضًا حَسَنًا فَيُضَاعَفُهُ لَهُ أَضْعَافًا كَثِيرَةً”

⁷⁷³ Bakara 2/246: “أَلَمْ تَرَ إِلَى الْمَلَإِ مِنْ بَنِي إِسْرَائِيلَ مِنْ بَعْدِ مُوسَى إِذْ قَالُوا لِنَبِيِّهِمْ اإِنْعِثْ لَنَا مَلِكًا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ إِنْ كَتَبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ أَلَّا تُقَاتِلُوا قَالُوا وَمَا لَنَا أَلَّا نُقَاتِلَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَدْ أَخْرَجْنَا مِنْ دِيَارِنَا وَأَبْنَائِنَا فَلَمَّا كَتَبَ عَلَيْهِمُ الْقِتَالُ تَوَلَّوْا إِلَّا قَلِيلًا مِنْهُمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالظَّالِمِينَ”

⁷⁷⁴ Allah komutanlığa daha layık olduğunu açıkça bildirdiği halde malı mülkü yok diye onların komutanı beğenmedikleri (247), sefer sırasında komutana itaat etmeyip serkeşlik ettikleri gibi (249) siz de Peygamber'e itaatsizlik etmeyin. İtaat eden az kişi ise savaşta ya Rabbi sen üzerimize sabır yağdır, ayaklarımızı sabit kıl, kâfirlere karşı bize yardım et diye dua etmişler (250) ve böylece Allah'ın izniyle düşmanı mağlup etmişlerdir. Çünkü Sünnetullah gereği yeryüzünde adalet için savaşanlar olmasaydı yeryüzünde fesadın hâkim olacağı (251) belirtilmektedir. Bakara 2/251. ayette adalet için savaşmanın ifadesi ise lâfzen “Şayet Allah'ın insanları bir kısmını diğer bir kısmıyla defetmesi olmasaydı yeryüzü fesada uğrardı” “وَلَوْلَا دَفَعُ اللَّهُ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ” şeklinde belirtilmektedir. Yine buna benzer bir kullanımda Müminlere ilk defa savaş izninin verildiği Hac Suresinde geçmektedir (Hac 22/39-40). Bu iki ayet Kur'an'a göre insanın yaşamında var olan savaş olgusunun asıl gerekçesini ortaya koymaktadır. Bu gerekçe inanan kişilerin Allah'a özgür bir şekilde inanması ve özgür bir şekilde bu inançlarının gereği olan ibadetlerini mabetlerinde de yerine getirebilmeleridir. İnananların bunlara engel olanlara karşı savaşmaları Kur'an açısından Allah'ın bir arzusudur.

şekilde ortaya konulduğu bu ayetler⁷⁷⁵ Bedir Savaşı öncesi Müslümanları psikolojik olarak savaşa hazırlar bir durum arz etmektedir.⁷⁷⁶

Mekke'nin son dönemlerinden başlamak üzere sırasıyla savaş fikrinin zihinlere işlenmeye başlaması,⁷⁷⁷ savaş ruhsatı,⁷⁷⁸ savaş emri⁷⁷⁹ ve savaşın kesin olarak farz kılınması⁷⁸⁰ ve Müslümanların psikolojik olarak adım adım savaşa hazır hale⁷⁸¹ gelmelerinin sonunda Medine'de hicretin 2. yılı sonuna doğru⁷⁸² Müşriklerle ilk hesaplaşma Bedir'de gerçekleşmiştir. Enfal Suresi baştan sona bu savaşı konu almaktadır. Fiili olarak ilk defa Müslümanların tamamını ilgilendiren ve onların hayatına giren bu savaş Müslümanların zaferi ile sonuçlanmış ve sonuç olarak Müslümanların hayatına ilk defa savaşın doğal bir sonucu olan **ganimet** de girmeye başlamıştır. Cihadın semantik sahasındaki kıtalle doğrudan irtibatlı olan ganimet

⁷⁷⁵ Bakara 2/249-250: “كَمْ مِنْ فِئَةٍ قَلِيلَةٍ غَلَبَتْ فِئَةً كَثِيرَةً بِإِذْنِ اللَّهِ وَاللَّهُ مَعَ الصَّابِرِينَ وَلَمَّا بَرَزُوا لِجَالُوتَ وَجُنُودِهِ قَالُوا رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَثَبِّتْ أَقْدَامَنَا وَانصُرْنَا عَلَى الْقَوْمِ الْكَافِرِينَ”

⁷⁷⁶ Müslümanlara savaşa teşvik hususunda verilen mesajın Yahudilerin hayatından, Talut-Calut kıssası üzerinden verilmesi ise Medine'deki Müslümanların çoğunluğunu muhacirlerden ziyade Yahudilerle uzun yıllar beraber yaşayan Evs ve Hazrec'in oluşturması dolayısıyladır. Şu husus hatırdan tutulmalıdır ki Mekke dönemi kıssalarında inananların karşılaştığı eziyetler, hicret ve sabırla ilgili hususlar anlatılırken kıtalle alakalı bir durum anlatılmamaktadır. Bununla beraber mustazafların/ezilenlerin sabretmelerinin sonunda zalimlerin diyarına varis oldukları şeklinde, sonunda galip gelenlerin inananlar olacağı ama onların sabretmeleri gerektiği tarzında anlatımlar mevcuttur. Örneğin Mekki olan Araf Suresi 127-137. ayetlerinde Firavun karşısında ezilen İsrailoğulları'nın sabretmelerine karşı varis oldukları topraklardan bahsedilmektedir. Medine dönemi kıssalarında ise savaşla alakalı verilen mesajların bir kısmı doğrudan kıssalar üzerinden verilmiştir. Biz de yeri geldikçe kıssalar üzerinden verilen bu mesajları anlamaya ve cihatla olan alakasını ortaya koymaya çalışacağız.

⁷⁷⁷ Müzzemmil 73/20: “عَلِمَ أَنَّ سَيَكُونُ مِنْكُمْ مَرْضَى وَآخَرُونَ يَضْرِبُونَ فِي الْأَرْضِ يَبْتَغُونَ مِنْ فَضْلِ اللَّهِ وَآخَرُونَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ” Tefsirlerde bu surenin Mekki bir sure olması ve Mekke'de savaşın farz olmamasından dolayı bu ayetin Medine'de indiği rivayet edilmektedir. Fakat ayette geçen “seyekünü” ifadesinin gelecek zamanı ifade ettiği dikkate alındığında burada Allah'ın Müslümanlara Medine'de karşılaşacakları duruma atıfla hazır olmaları gereken muhtemel durumları hatırlattığı gözükmektedir. Nitekim Medine'ye hicretle beraber hem Müslümanların Mekke müşrikleri ile olan fiili savaş durumu başlamış hem de Medineye ilk hicret edildiğinde ayette de belirtildiği gibi Muhacirlerden Hz. Ebubekir, Amir ve Bilal gibi bazıları sıtmadan dolayı hasta olmuştur. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 589-590; Buhârî, **Sahih**, Menakibü'l-Ensar 63, hadis no: 3926.

⁷⁷⁸ Hac 22/39: “إِذْ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْتِيَهُمْ ظُلُمًا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ” İbn Abbas'tan gelen bir rivayette bu ayetin Medine'ye hicret esnasında indiği belirtilmektedir. Bkz. Kurtubî, **el-Câmiu li'Ahkâmi'l-Kur'an**, Cilt: 12, s. 68.

⁷⁷⁹ Bakara 2/190: “وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ وَلَا تَعْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُعْتَدِينَ”

⁷⁸⁰ Bakara 2/216: “كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كُرْهٌ لَكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ” “وَاللَّهُ يَعْلَمُ وَأَنْتُمْ لَا تَعْلَمُونَ”

⁷⁸¹ Bakara 2/153-157: Allah yolunda öldürülenlere ölümler denilmemesi ile şehitliğin övülmesi, Allah'ın korku, açlık, mallardan, canlardan ve ürünlerden eksiltme ile inananları sınavacağının belirtilmesi gibi hususlar savaşa hazırlık aşamalarındandır.

⁷⁸² Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, s. 21.

olgusu ilk defa Bedir Savaşı ile ortaya çıkmıştır.⁷⁸³ Sonuç olarak cihad semantik sahasına iman, sabır, hicret, infak ve en nihayetinde kıtalin doğal bir sonucu olan ganimet dâhil olmuştur.

Surede Müminlerin bir kısmının Bedir’de savaşa çıkılmasından hoşnut olmadıkları,⁷⁸⁴ savaşın gerçekleşmesinin hakkın ortaya çıkarılması için Allah’ın bir arzusu olduğu,⁷⁸⁵ Müminlerin taktik için geri çekilme dışında savaştan asla kaçmamaları,⁷⁸⁶ galip geldiklerinde de böbürlenmemeleri gerektiği ikazı dile getirilmektedir.⁷⁸⁷ Savaşa hazırlık aşamasında müminlere savaşa iştirak etmeyle alakalı verilen mesaj İsrailoğulları kıssası⁷⁸⁸ üzerinden verilirken bu surede savaş kastedilerek⁷⁸⁹ “Allah ve Peygamber sizi hayat verecek şeylere çağırdığı zaman icabet edin”⁷⁹⁰ şeklinde doğrudan verilmiştir. Müminlere can güvenliklerinin olmadığı günler,⁷⁹¹ Hz. Peygamber’e de Müşriklerce kurulan tuzak⁷⁹² hatırlatıldıktan sonra savaş emrinin verildiği⁷⁹³ Bakara Suresinde dile getirilen husus⁷⁹⁴ daha da vurgulu olarak “fitne/zulüm kalmayınca ve din tamamen Allah’ın oluncaya kadar (özgürce dininizi yaşayana kadar) onlarla (Mekke müşrikleri) savaşın”⁷⁹⁵ şeklinde tekrarlanmaktadır. Savaşın aslında düşmanı caydırmak için yapıldığına atıfla Hz. Peygamber’den düşmana cezasını geride kalanlara ibretle vermesi,⁷⁹⁶ her ihtimale

⁷⁸³ Bedir Savaşı’ndan 2 ay önceki Abdullah b. Cahş’ın Batn-ı Nahle seriyyesinde Kureyş kervanının ele geçirilmesiyle ilk ganimet elde edilse de hem bu ganimetlerin haram ayda elde edilmesi hem de 4/5’lik kısmının sadece seriyyeye katılan 8-12 kişi arasında taksimi nedeniyle Müslümanların tamamını ilgilendiren bir durum olmamıştır. Bu ganimetlerin Bedir ganimetleriyle beraber ehline yani seriyyeye katılanlara dağıtıldığı şeklinde rivayet de mevcuttur. Bkz. İbn Hişam, *Sire*, Cilt:1, s. 603; Vâkîdî, *Megazi*, Cilt: 1, ss. 17-18.

⁷⁸⁴ Enfal 8/5: “كَمَا أَخْرَجَكَ رَبُّكَ مِنْ بَيْتِكَ بِالْحَقِّ وَإِنَّ فَرِيقًا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ لَكَارِهُونَ”

⁷⁸⁵ Enfal 8/7: “وَتَوَدُّونَ أَنَّ غَيْرَ ذَاتِ الشَّوْكَةِ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُحِقَّ الْحَقَّ بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعَ دَابِرَ الْكَافِرِينَ”

⁷⁸⁶ Enfal 8/15-16: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا لَقِيتُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا زَحْفًا فَلَا تُوَلُّوهُمْ الْأَذْيَارَ وَمَنْ يُوَلِّهِمْ يَوْمَئِذٍ دُبُرُهُ إِلَّا مُتَحَرِّفًا لِقِتَالٍ أَوْ مُتَحَيِّرًا إِلَى فِئَةٍ”

⁷⁸⁷ Enfal 8/17: “فَلَمْ تَقْتُلُوهُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ قَتَلَهُمْ وَمَا رَمَيْتُمْ إِذْ رَمَيْتُمْ وَلَكِنَّ اللَّهَ رَمَى وَلِيُبْلِيَ الْمُؤْمِنِينَ مِنْهُ بَلَاءٌ حَسَنًا”;

⁷⁸⁸ Bakara 2/246-251: Talut-Calut kıssasının anlatıldığı ayetler.

⁷⁸⁹ Mukâtil, *Tefsir*, Cilt: 2, s. 108; İbn Hişam, *Sire*, Cilt:1, s. 669; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Cilt: 2, s. 307.

⁷⁹⁰ Enfal 8/24: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اسْتَجِيبُوا لِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ إِذَا دَعَاكُمْ لِمَا يُحْيِيكُمْ”

⁷⁹¹ Enfal 8/26: “وَادْكُرُوا إِذْ أَنْتُمْ قَلِيلٌ مُسْتَضْعَفُونَ فِي الْأَرْضِ تَخَافُونَ أَنْ يَخَطِفَكُمْ النَّاسُ فَأَوَاكُمُ وَأَيَّدَكُمْ بِبَصَرِهِ”

⁷⁹² Enfal 8/30: “وَإِذْ يَمْكُرُ بِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِيُثْبِتُوكَ أَوْ يَقْتُلُوكَ أَوْ يُجْرِجُوكَ وَيَمْكُرُونَ وَيَمْكُرُ اللَّهُ وَاللَّهُ خَيْرُ الْمَاكِرِينَ”

⁷⁹³ Bakara 2/190: “وَقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ”

⁷⁹⁴ Bakara 2/193: “وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ لِلَّهِ”

⁷⁹⁵ Enfal 8/39: “وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ”

⁷⁹⁶ Enfal 8/57: “فَإِمَّا تَنْفِقْنَهُمْ فِي الْحَرْبِ فَشَرِّدْ بِهِمْ مَنْ خَلَقَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَذَّكَّرُونَ”

karşı müminleri savaşa hazır tutması⁷⁹⁷ müminlerden de savaşa hazırlıklı olmakla beraber barışı tercih etmeleri⁷⁹⁸ istenmektedir. Surenin sonunda ise Bedir’de savaşan müminler için “*iman edenler, hicret edenler mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler*”⁷⁹⁹ ifadesinin kullanılması iman, hicret, infak ve kıtal arasındaki irtibatı ve iman uğruna verilen mücadelenin yani cihadın kronolojisini vermektedir. Bu ayette zikredilmeyen cihatla bağlantılı diğer bir kavram olan sabır⁸⁰⁰ ise tıpkı iman gibi cihadın bütün aşamasında vardır.

Bilindiği gibi, Bedir’de mağlup olan müşriklerin hırslarını alamamaları sonucu hicretin 3. yılının sonlarında Uhud Savaşı⁸⁰¹ gerçekleşmiştir. Âli İmran Suresi 121. ayetten itibaren “*sen müminleri savaş için yerlerine yerleştirmek için erkenden evinden ayrılmıştın*”⁸⁰² şeklinde bu savaşa değinmektedir. Güçsüz olmalarına rağmen Allah’ın Bedir’de müminlere yardım ettiği,⁸⁰³ fakat Sünnetullah⁸⁰⁴ gereği Uhud’ta yenilmelerine üzülmemeleri ve gevşeklik göstermemeleri gerektiği⁸⁰⁵ sabretmeden ve cihad etmeden cennete gitmenin kolay olmayacağı,⁸⁰⁶ savaşan nice Peygamber ve müminlerin Allah yolunda yılgınlık göstermediği⁸⁰⁷ dolayısıyla onların da sabretmeleri gerektiği vurgulanmaktadır. Bu ayetlerde sabır, cihad, kıtal ve cennet arasındaki münasebet açıkça görülmektedir. Bu savaşta Müslümanların çok sayıda şehit vermesi ise cihad semantik sahasındaki kıtalin diğer bir doğal sonucu olan şehitliği tekrar vurgulu bir şekilde gündeme

⁷⁹⁷ Enfal 8/65: “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ خَرِّضِ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى الْقِتَالِ إِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ عَشْرُونَ صَابِرُونَ يَغْلِبُوا مِائَتِينَ وَإِنْ يَكُنْ مِنْكُمْ مِئَةٌ يَغْلِبُوا أَلْفًا مِنَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِأَنَّهُمْ قَوْمٌ لَا يَفْقَهُونَ”

⁷⁹⁸ Enfal 8/60-61: “وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْحَيْلِ تُرْهِبُونَ بِهِ عَدُوَّ اللَّهِ وَعَدُوَّكُمْ وَآخَرِينَ مِنْ دُونِهِمْ لَا تَعْلَمُونَهُمْ”

⁷⁹⁹ Enfal 8/72: “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ” 74-75. ayetler de iman-hicret ve cihad (savaş) irtibatını ortaya koymaktadır.

⁸⁰⁰ Enfal 8/45, 65 ve 66. Ayetlerde sabır savaş bağlamında hem müminlere bir emir hem de onların sıfatı olarak açıkça geçmektedir.

⁸⁰¹ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, s. 199; Muhammed Hamîdullah ve Casim Avcı, “Uhud Gazvesi” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2012, Cilt: 42, s. 54.

⁸⁰² Âli İmran 3/121: “وَإِذْ عَدَوْتَ مِنْ أَهْلِكَ تُبَوِّئُ الْمُؤْمِنِينَ مَقَاعِدَ لِلْقِتَالِ وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ”

⁸⁰³ Âli İmran 3/123: “وَلَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ بِبَدْرٍ وَأَنْتُمْ أَذِلَّةٌ”

⁸⁰⁴ Âli İmran 3/139: “إِنْ يَمْسِسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ وَتِلْكَ الْأَيَّامُ نُدَاوِلُهَا بَيْنَ النَّاسِ”. Ayetle ilgili Reşid Rıza’nın yorumu için Bkz. Reşid Rıza, **Tefsîru’l-Menâr**, Cilt: 6, s. 262.

⁸⁰⁵ Âli İmran 3/139-140: “وَلَا تَحْزَنُوا وَأَنْتُمْ الْأَعْلَوْنَ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ إِنْ يَمْسِسْكُمْ قَرْحٌ فَقَدْ مَسَّ الْقَوْمَ قَرْحٌ مِثْلُهُ”

⁸⁰⁶ Âli İmran 3/142: “أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ”

⁸⁰⁷ Âli İmran 3/146: “وَكَاثِبِينَ مِنْ نَبِيِّ قَاتَل مَعَهُ رِثْيُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ”

getirmiştir.⁸⁰⁸ Nasıl ki Bedir’de kıtalin doğal bir sonucu olan *ganimet* olgusu ön plana çıktıysa, Uhud Savaşı sonrası da kıtalin bir diğer doğal sonucu olan *şehitlik* olgusu ön plana çıkmıştır. Bu durum cihad semantik sahasındaki kıtale (savaş), savaşın sonucuna göre şehitlik veya ganimetin doğrudan dâhil olduğunu göstermektedir. Uhud Savaşı bağlamında münafıklara “gelin Allah yolunda savaşın veya savunma yapın” denildiğinde savaştan yan çizdiklerinin belirtilmesi ise⁸⁰⁹ Allah yolunda savaşla iman arasındaki, yani cihad semantik sahasındaki iman ile kıtal arasındaki irtibatın açık bir göstergesidir. Müminlerin hicret eden yurtlarından çıkarılan, Allah yolunda eziyete uğrayan, savaşan ve şehit olan kimseler oldukları için cennetle mükâfatlandırılacağını belirtmesi⁸¹⁰ ve inananlara sabredin, sabırda yarışın ve savaş için atlar bağlayın⁸¹¹ denilmesi ise cihad semantik sahasında bulunan iman, hicret, Allah yolunda eziyet, cennet, kıtal, şehitlik ve sabır arasındaki münasebeti göstermektedir.

Müslümanların Uhud’ta yenilmeleri sonrasında Benî Nadîr’in Hz. Peygamber’e suikast girişiminin⁸¹² akabinde sürgün edilmelerini⁸¹³ ele alan Haşr Suresiyle beraber Müslümanların gündemine Bedir Savaşı sonrası Enfal Suresiyle giren ganimetin ardından, ganimetin diğer bir çeşidi olan savaşız elde edilen *fev*⁸¹⁴

⁸⁰⁸ Âli İmran 3/169-171. ayetler “Allah yolunda öldürülenleri ölümler sanmayın...” denilerek şehitliğin önemini vurgulamaktadır.

⁸⁰⁹ Âli İmran 3/167: “وَلْيَعْلَمِ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكَفَرِ يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ”

⁸¹⁰ Âli İmran 3/195: “فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ جَنَّتِ مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ”

⁸¹¹ Âli İmran 3/200: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اصْبِرُوا وَصَابِرُوا وَرَابِطُوا”

⁸¹² Vâkıdî, *Megazi*, Cilt: 1, ss. 364-365.

⁸¹³ Haşr 59/2-3: “هُوَ الَّذِي أَخْرَجَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ دِيَارِهِمْ لِأَوَّلِ الْحَشْرِ مَا ظَنَنْتُمْ أَنْ يَخْرُجُوا وَظَنُّوا أَنَّهُمْ مَانِعُكُمْ مِنْ آلِهِمْ وَهُمْ لَا يَصِلُونَكُمْ” İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 2, s. 192; İbn Abbas’ın Haşr Suresine Nadr Suresi deyin dediği rivayet edilmektedir. Bkz. Buhârî, *Sahîh*, Tefsir 65, hadis no: 4882-4883.

⁸¹⁴ **Fey:** Allah’ın O’nun dininin ehline (Müslümanlara) din konusunda onlara muhalefet edenlerin mallarından savaşmaksızın anlaşmayla veya sürgünle cizye ve bunun dışındaki geri çevirdiği şeylerdir/mallardır. Bkz. Cürçânî, *Kitabü’t-Târifât*, s. 170. Kur’ân’da ise fev bu şekilde terim anlamda belirtmeyip savaşmaksızın yani çabalıksızın Müslümanların eline geçen bir ganimet olduğu ve bundan dolayı fakirle zengin arasındaki dengenin sağlanması adına Hz. Peygamber’den tamamını muhtaç olanlara sarfetmesi istenmiştir. Nitekim Hz. Peygamber de Nadiroğulları’ndan alınan ganimeti/fev Ensardan muhtaç olan birkaç kişi hariç ilk muhacirler arasında dağıtmıştır. Bkz. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 2, s. 192. Bu dağıtımla Hz. Peygamber Mekke’de mallarını bırakıp çıkan muhacirlerin “muahat” uygulaması ile Ensar üzerinde olan yüklerini hafifletmek hem de Ensar ve muhacir arasındaki zenginlik seviyesini dengelemek istemiştir. Ensar’dan fakir olan birkaç kişiye de aynı paydan verilmesi savaşız elde edilen ganimetin İslam toplumundaki zengin fakir arasındaki ekonomik farklılığı azaltmada kullanıldığını göstermektedir. Fey’in dağıtımı konusunu ele alan Haşr 7. ayetteki akrabadan kastın ise Hz. Peygamber’in uygulamasından da anlaşılan sadece Peygamberin ev halkı değil Hz. Peygamberin akarabası olan Kureyşli

girmeye başlamıştır. Cihad semantik sahasındaki kıtalle bağlantılı olan fey Yahudi kabilelerinden Nadiroğulları'nın Medine'den sürülmesi akabinde Müslümanların ilk defa karşılaştıkları bir ganimet türüdür.

Hendek Savaşı'nın ve Kurayza Yahudilerinin sürülmesinin ele alındığı Ahzab Suresinde de cihad semantik sahasındaki kıtal ile iman arasında çok sıkı bir irtibatın olduğu görülmektedir. Surede münafıkların zor zamanda Müslümanların yenilmelerini arzuladıkları, Müslümanların yanında savaşsalar bile ciddi olarak savaşmayacakları,⁸¹⁵ inananlara savaşta yardımcı olarak Allah'ın kâfi geleceği⁸¹⁶ bildirilmektedir. Münafıkların tutumunun aksine müminler müttefik kuvvetleri gördüklerinde “bu Allah ve Resûlünün bize vaat ettiği şeydir, Allah ve Resûlü doğru söylemiştir” deyip iman ve teslimiyetlerini arttırmışlardır.⁸¹⁷ Allah da onların iman ve imanlarının gereği savaşta gösterdikleri sebatlarına karşılık müttefik kuvvetleri içeriden destekleyen Benî Kurayza'nın yerlerine yurtlarına, mallarına⁸¹⁸ ve ayak basmadıkları topraklara⁸¹⁹ inananları mirasçı yaptığını müjdelemektedir. İşte tam bu nokta da *fetih* dediğimiz olgu yani Allah'ın inananları düşmanlarının topraklarına varis kılması kıtalin semantik sahasına dâhil olmaktadır.⁸²⁰ Medine'de ilk defa

Müslümanlar yani muhacirler olduğu gözükmektedir. Nitekim 8. ayette bu durum ganimet “mallarından ve yurtlarından çıkarılan Allah'tan bir lütuf ve rıza dileyen, Allah'ın dinine ve Peygamberine yardım eden fakir muhacirler içindir” denilerek açık seçik ortaya konulmuştur. Nitekim Zemahşeri de 8. ayette bahsedilen fakirlerin “akrabalar”ın bedeli (onu açıklayan) olduğunu söylemektedir. Bkz. Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 4, s. 503. Buhârî'de gelen bir rivayette ise Nadiroğulları'ndan alınan feyin sadece Hz. Peygamber'in ailesine has olduğu ve bunun ailesinin yıllık nafakası için harcandığı kalaniyla da Allah yolunda hazırlık (savaş/cihad) için silah vb şeyler alındığı belirtilmektedir. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, Tefsir 65, hadis no: 4885. Bu rivayet surenin 6-7. ayetleriyle çelişmektedir. Çünkü Peygamberin ailesi/ehli feyin dağıtıldığı gruplardan sadece biridir. Nitekim Vâkîdî de gelen rivayette de 8. ayette kastedilen feyin dağıtıldığı gruplardan olan muhacirler için Bedirden önce Medine'ye hicret eden Kureyşliler kastediliyor denilmektedir. Bkz. Vâkîdî, **Megazi**, Cilt: 1, s. 382.

⁸¹⁵ Ahzab 33/20: “يَحْسِبُونَ الْأَخْزَابَ لَمْ يَذْهَبُوا وَإِنْ يَأْتِ الْأَخْزَابُ يَوَدُّوا لَوْ أَنَّهُمْ بَادُونَ فِي الْأَعْرَابِ يَسْأَلُونَ عَنْ أَنْبَائِكُمْ وَلَوْ كَانُوا فِيكُمْ مَا قَاتَلُوا إِلَّا قَلِيلًا”

⁸¹⁶ Ahzab 33/25: “وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا غَزِيرًا”

⁸¹⁷ Ahzab 33/22: “وَلَمَّا رَأَى الْمُؤْمِنُونَ الْأَخْزَابَ قَالُوا هَذَا مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَصَدَقَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَمَا زَادَهُمْ إِلَّا إِيمَانًا وَتَسْلِيمًا”

⁸¹⁸ Ahzab 33/26-27: “وَأَنْزَلَ الَّذِينَ ظَاهَرُوهُمْ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مِنْ صَاحِبِهِمْ وَقَدْ ذَفَّ فِي قُلُوبِهِمُ الرُّعْبَ فَرِيقًا تَقْتُلُونَ وَتَأْسِرُونَ فَرِيقًا” “وَأَوْرَثَكُمْ أَرْضَهُمْ وَدِيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطَّوُّهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا” Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 20, s. 243.

⁸¹⁹ Bu topraklar hakkında Fars, Rum, Mekke, Hayber toprakları olduğu yönünde teviller yapılmıştır. Taberî ise o gün Allah'ın Beni Kurayza yurdunu ve mallarını Müslümanlara miras verdiğini buna karşılık ayak basılmayan toprağa ise hepsinin dâhil olduğunu söylemektedir. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 20, ss. 250-251. İbn Hişam ise ayak basılmayan toprağın Hayber olduğunu söylemiştir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 250.

⁸²⁰ Nitekim daha önce Mekki Surelerde Mekke müşriklerinin zulmü altında ezilen Müslümanlara Firavunun zulmü altında ezilen mustazaf olan İsrailoğulları'nın sabretmelerine Sa'lebî karşılık

Hendek Savaşı sonrası Müslümanların bilfiil Kurayza Yahudilerinin yerine varis olmaları⁸²¹ ve daha başka topraklara varis olacakları müjdelenmiştir. Hendek Savaşı bağlamında münafık ve müminlerin savaş karşısındaki birbirine zıt tutumlarından ise bir kez daha Allah yolunda savaş ile iman arasındaki münasebet açıkça ortaya çıkmaktadır.

Savaş hiçbir zaman nihai hedef olarak görmeyen Kur'ân, inancından dolayı Müslümanlarla savaşmayı, Müslümanları yurdundan çıkarmayı ya da yurdundan çıkarmaya destek olmayı savaş nedeni saymıştır.⁸²² Bu üç durumu savaş sebebi sayan Kur'ân Müslümanların insanlarla ilişkilerinin bu tutumun dışında olanlarla iyilik yapmak ve adaletli davranmak⁸²³ ilkesine dayanması gerektiğini ve bu üç tutumdan birine sahip olanların müminlerin düşmanı olduğunu⁸²⁴ belirtmektedir. Müslümanları tedbirli olmaya ve duruma göre toptan veya bölükler halinde sefere çıkmaya çağıran Kur'ân⁸²⁵ yapılan savaşın Allah yolunda olmasını, dünyevi şeyler için değil, uhrevi hedefler için yapılmasını emretmekte ve Allah yolunda yapılan savaşın mükâfatını bizzat Allah'ın vereceğini, savaşın doğal olarak şehitlik veya galibiyetle sonuçlanacağını bildirmektedir.⁸²⁶ Kur'ân Allah yolunda olup zayıf olduğu için zulüm altında ezilen bu sebeple de yardım bekleyen mazlumlara (mustazaf) yolunda savaşılmamasına da sitem etmektedir.⁸²⁷ İnananların Allah yolunda, kâfirlerin ise Tağut yolunda savaştığını söyleyen Kur'ân⁸²⁸ savaşın farz kılınmasından

varis oldukları bahçeler, hazineler topraklar misal verilmişti. Bkz. Araf 7/137; Şuara 26/54-59; Duhan 44/25-28.

⁸²¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 20, s. 250.

⁸²² Mümtehhine 60/8-9: “لَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ إِنَّمَا يَنْهَاكُمُ اللَّهُ عَنِ الَّذِينَ قَاتَلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَأَخْرَجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ وَظَاهَرُوا عَلَىٰ إِخْرَاجِكُمْ أَنْ تَوَلَّوهُمْ وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَوَافُوا لَهُمْ”

⁸²³ Mümtehhine 60/8: “أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ”

⁸²⁴ Mümtehhine 60/9: “وَمَنْ يَتَوَلَّهُمْ فَوَافُوا لَهُمْ الظَّالِمُونَ”

⁸²⁵ Nisa 4/71: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا حِذْرَكُمْ فَانفِرُوا ثُبَاتٍ أَوْ انفِرُوا جَمِيعًا”

⁸²⁶ Nisa 4/74: “فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا”

⁸²⁷ Nisa 4/75: “وَمَا لَكُمْ لَا تُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمُسْتَضْعَفِينَ مِنَ الرِّجَالِ وَالنِّسَاءِ وَالْوِلْدَانِ الَّذِينَ يَقُولُونَ رَبَّنَا أَخْرِجْنَا مِنْ هَذِهِ الْقَرْيَةِ الظَّالِمِ أَهْلُهَا وَاجْعَل لَنَا مِنْ لَدُنْكَ وَلِيًّا وَاجْعَل لَنَا مِنْ لَدُنْكَ نَصِيرًا”

⁸²⁸ Nisa 4/76: “الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ”. “Tağut yolunda” ifadesini Mukâtil, Taberî, Semerkandî, Sa'lebî ve Begavî “şeytana itaat” olarak tefsir etmiştir. Bkz. Mukâtil, *Tefsir*, Cilt: 1, s. 389; Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 8, s. 546; Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, Cilt: 1, 318; el-Keşf ve'l-Beyân, Cilt: 3, s. 345; Begavî, *Meâlimü't-Tenzîl*, Cilt: 2, s. 250; Matürîdî de buradaki Tağut'un şeytan olduğunu, Allah'ın dışında tapınılan her şeyin de Tağut olduğunu ifade etmiştir. Bkz. Mâtürîdî, *Te'vilât*, Cilt: 3, s. 258; Râzî ise “her kimin eylemindeki gayesi Allah'ın rızası dışındaysa o kişinin Tağut yolunda olduğunu” söylemektedir. Bkz. Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt: 10, s. 142; Kurtubî Arapların erkek ve kadın kâhinleri Tağut

ait olduğunu belirtmektedir.⁸³⁸ Burada ise cihadın semantik sahasında imanın, savaşın, hicretin, seferin, mustazaflığın olduğu açıkça görülmektedir.

Mümteherine, Nisa ve ileride ele alacağımız Tevbe Surelerinden çıkan sonuca göre ise Kur'an'da Müslümanların savaşmalarının istendiği kişilerin, cihat yapılan muhatapların, toplam 8 grup olduğu⁸³⁹ anlaşılmaktadır:

1. Müslümanlarla inançlarından dolayı savaşan.⁸⁴⁰
2. Müslümanları yurdundan çıkaran.⁸⁴¹
3. Müslümanların yurtlarından çıkarılmasına destek olan.⁸⁴²
4. Müslümanların düşmanlarını destekleyen.⁸⁴³
5. Mazlumlara (mustazaf müminleri) ezenler.⁸⁴⁴
6. Müslümanlara karşı düşmanca tavır içinde olup her fırsatta saldıracak olanlar.⁸⁴⁵
7. Müslümanlarla olan barış anlaşmalarını bozanlar.⁸⁴⁶
8. Müslümanların dinine dil uzatmaya devam edenler.⁸⁴⁷

Cihad semantik sahasındaki kıtalin ganimet ve şehitlik gibi doğal sonuçlarından bir diğeri de hiç şüphesiz *fetihtir*.⁸⁴⁸ Nisa Suresinde Kur'an

⁸³⁸ Nisa 4/100: “وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعِمًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكُهُ”

⁸³⁹ Savaş prensiplerinin Kur'an'da teferruatlı olarak vahyedilmesinin nedeni ise savaş anında dahi erdem ve adaletin hüküm sürmesini temin içindir. Bkz. Muhammed Ebu Zehra, *İslam'da Savaş Kavramı*, (Trc. Cemal Karaağaçlı), Fikir Yayınları, İstanbul, 1976, s. 20.

⁸⁴⁰ Mümteherine 73/8-9. Bu suredeki ayetlerin Arapça metinleri az önce yukarıda geçti.

⁸⁴¹ Mümteherine 73/8-9.

⁸⁴² Mümteherine 73/8-9.

⁸⁴³ Mümteherine 73/9.

⁸⁴⁴ Nisa 4/75. Bu suredeki ayetlerin Arapça metinleri az önce yukarıda geçti.

⁸⁴⁵ Nisa 4/91.

⁸⁴⁶ Tevbe 9/12-14: “وَإِنْ نَكُنْثُوا أَلْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَلْمَةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَلْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ أَلَا... تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكُنْثُوا أَلْمَانَهُمْ وَهُمْ يَخْرُجُونَ الرُّسُولَ وَهُمْ بَدَّءُوكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ أَتَخْشَوْنَ اللَّهَ أَحَقَّ أَنْ تَخْشَوْهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ قَاتِلُوهُمْ... يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْرِجُهُمْ...”

⁸⁴⁷ Tevbe 9/12-14: Bu ayetlerde özellikle düşmanlığın sebebi olan “küfrün önderlerinin, İslam'a düşman olan, bu düşmanlığı teşvik eden, önderlik eden liderlerinin” hedef alınması istenmektedir. Müslümanların savaşacağı gruplar ve neden savaşmaları gerektiğiyle ilgili olarak ayrıca bakınız: Hac 22/39-40; Bakara 2/190-193, 217, 246; Enfâl 8/39; Tevbe 9/36, 123. Kur'an'a göre Müslümanların savaşmalarının olmazsa olmaz şartı ise “savaşın Allah yolunda olması”dır. Bu konuda bakınız: Bakara 2/244; Ali İmran 3/13, 146, 167, 195; Nisa 4/74, 76, 84; Tevbe 9/111; Saf 61/4; Müzzemmil 73/20.

Kur'an'ın nüzul döneminde Müslümanların savaştığı müşrik olan bu grupların dışında Müslüman devletin sınırları içinde yaşayıp devlet otoritesini tanımayan Ehli kitap ile savaşılması (Tevbe 9/29) ve savaşa tutuşan iki Müslüman gruptan mütecaviz olana karşı saldırganlığı sürdürdüğü müddetçe savaşılması (Hucurat 49/9) Müslümanlardan istenmektedir. Ayrıca Kur'an Müslümanların faizi terketmemesini Allah ve Rasûlüne harb ilanı olarak görmekte, faizin zulme neden olduğu dile getirmektedir (Bakara 2/278-279).

Müslümanların düşmana karşı zafer kazanmasını fetih olarak isimlendirirken kâfirlerin zafer kazanmasını fetih değil, nasib (pay) olarak isimlendirmiştir.⁸⁴⁹ Müslümanların kazandıkları savaşların, elde ettikleri toprakların ve yapmış oldukları barış anlaşmalarının, kısacası Müslümanların düşmanlarına karşı başarılarının Kur'ân tarafından fetih olarak isimlendirildiği görülmektedir. Bu sebeple Müslümanların Mekke müşrikleriyle yaptıkları Hudeybiye Barışı da Kur'ân tarafından fetih olarak, hatta apaçık bir fetih şeklinde adlandırılmıştır.⁸⁵⁰

Kur'ân'da cihad-kıtal irtibatının en fazla olduğu sure Tevbe Suresidir.⁸⁵¹ Suredeki cihad lafzının geçtiği ayetlerin tamamının⁸⁵² savaş/kıtal anlamında olması cihad semantik sahsındaki kıtal ile cihadın irtibatını ve zaman zaman birbirinin yerine kullanıldığını göstermektedir. Bununla beraber bu ayetlerin doğrudan savaş anlamında olması cihad ile kıtalin eşitlenmesine de neden olmuştur. Çünkü surenin son nazil olan surelerden olması, nesh teorisinin⁸⁵³ Kur'ân'ın ruhuna aykırı şekilde tedriciliği ve şartlara göre nüzulü dikkate almaksızın işletilmesi ve son inen ayetlerin en mükemmel ayetler olduğu kabulünden yola çıkarak bütün zamanlara şamil kılınması bu duruma neden olmuş gözükmektedir.

⁸⁴⁸ Daha önce bahsettiğimiz Kurayza Yahudilerinin yurtlarına Allah'ın Müslümanları varis kılması terim anlamda bir fetih olup Kur'ân'da fetih kelimesiyle değil varis olma kelimesiyle kullanılmıştır. Nisa Suresi ve daha sonra Saf ve Fetih Sureleriyle birlikte ise fetih lafzı (kelimesi) Kur'ân'ın bu lafza yüklediği anlam doğrultusunda kullanılmıştır.

⁸⁴⁹ Nisa 4/141: “الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ بِكُمُ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ”

⁸⁵⁰ Fetih 48/1: “إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا”; Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 22, s. 198; Derveze, *et-Tefsîrü'l-Hadîs*, Cilt: 8, ss. 572, 577-578; İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 2, s. 320; Buhârî, *Sahîh*, Tefsir 65, hadis no: 4834, Meğazi 64, hadis no: 4172.

⁸⁵¹ Doğrudan cihatla ilgili 23 Medeni ayetin 10 tanesi Tevbe Suresindedir.

⁸⁵² Genel olarak iki konuyu ele alan surenin ilk bölümdeki cihat lafzının geçtiği ayetler müşriklerle olan savaşı (Tevbe 9/16,19,20, 24), ikinci bölümdekiler ise (Tevbe 9/41, 44, 73, 81, 86, 88) Tebük Seferi'ni ele almaktadır.

⁸⁵³ Nesih: Kelime anlamı olarak giderme, değiştirme, bir yerden başka bir yere taşıma manasındadır. Terim olarak ise şer'î bir hükmün daha sonra gelen şer'î bir delille kaldırılmasıdır. Kur'ân'ın Kur'ân'ı (bir ayetin başka bir ayeti) neshi konusunda ihtilaf yoktur. Sünnetin Kur'ân'ı neshettiği konusunda ise ihtilaf vardır. Nesih sadece emirlerde ve nehiylerde olup Kur'ân'da üç şekilde nesh vardır. Bunlar metni mensuh hükmü baki, hükmü mensuh metni baki, hem hükmü hem de metni mensuh olan ayetlerdir. Kur'ân ayetleri açısından kastedilen şey daha önce indirilmiş olan ayetin hükmünün daha sonra indirilen ayet tarafından kaldırılmasıdır. Bkz. Ebû Abdillâh Bedrüddîn ez-Zerkeşî (v. 794/1392), *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dar-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1957, Cilt: 2, ss. 28-39; Abdurrahman Çetin, “Nesih” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2006, Cilt: 32, s. 579. Neshin varlığı eski ulema tarafından genel olarak kabul edilmekle beraber günümüzde kabul etmeyen ulemanın sayısı oldukça fazladır. Bunun en temel nedeni ise hem geçmişte hem de günümüzde kaç ayetin mensuh (hükmü kaldırılmış) olduğu hususunun ihtilafı olmasıdır. Bu sayıyı 500 ayete çıkaranlar olduğu gibi 5 ayete indirenler de bulunmaktadır. Biz de Kur'ân'a uygun olmadığını düşündüğümüz nesh teorisini kabul etmemekteyiz.

Savaş şartlarında inmiş olan surede haram aylar çıkınca anlaşmayı bozan müşriklerin bulundukları yerde öldürülmeleri⁸⁵⁴ özellikle de anlaşmaları bozan, Müslümanların dinine dil uzatan küfrün liderlerinin öldürülmesi emredilmiştir.⁸⁵⁵ Surenin dilinin ve üslubunun bu kadar sert olmasının nedeni müşriklerin Müslümanlara karşı bitmek bilmeyen düşmanca tutumlarıdır. Müslümanlara “yeminlerini bozan (anlaşma tanımayan)⁸⁵⁶ Peygamber’i yurdundan çıkarmaya azmeden ve size karşı düşmanlığı ilk önce başlatan kavme karşı savaşmayacak mısınız”⁸⁵⁷ denilerek düşmanca tutum sergileyen ve anlaşmaları bozanlara karşı savaşmaları emredilmektedir.⁸⁵⁸ Aynı şekilde Medine’ye hicretin ilk günlerinden beri Müslümanların başlangıçtaki barışçı çabalarına rağmen⁸⁵⁹ Müslümanların zor zamanlarında devamlı sıkıntı çıkaran Ehli kitap’tan olan Yahudilerin⁸⁶⁰ ve daha sonra Hristiyanların⁸⁶¹ Mekke Fethi sonrasında bile İslam’ı din olarak kabullenmemeleri⁸⁶² ve İslam otoritesini tanımamaları karşısında onlara karşı cizye’yi kabul edene kadar⁸⁶³ savaşılması Müslümanlara emredilmektedir.⁸⁶⁴ Müşrikler topyekûn Müslümanlarla nasıl savaştıysa Müslümanların da onlarla savaşması emri tekrarlanmaktadır.⁸⁶⁵

Müşriklerle olan zor bir mücadelenin sonunda Allah’ın kelimesinin, İslam dininin, yani tevhid inancının yüceldiği (İlâ-i Kelimetullah) Kâfirlerin şirk inancının

⁸⁵⁴ Tevbe 9/5: “فَإِذَا انسَلَخَ الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ وَخُذُوهُمْ وَأَحْصُرُوهُمْ وَأَقْعُدُوا لَهُمْ كُلَّ مَرْصَدٍ”

⁸⁵⁵ Tevbe 9/12: “وَإِنْ نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ مِنْ بَعْدِ عَهْدِهِمْ وَطَعْنُوا فِي دِينِكُمْ فَقَاتِلُوا أَتَمَّةَ الْكُفْرِ إِنَّهُمْ لَا أَيْمَانَ لَهُمْ لَعَلَّهُمْ يَنْتَهُونَ”

⁸⁵⁶ Yeminlerini bozandan kasıt Müslümanlarla anlaşmalarının bozan müşriklerdir. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 159; Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 14, s. 158.

⁸⁵⁷ Tevbe 9/13: “أَلَا تُقَاتِلُونَ قَوْمًا نَكَثُوا أَيْمَانَهُمْ وَهَمُّوا بِإِخْرَاجِ الرَّسُولِ وَهُمْ بَدَّوْكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ”

⁸⁵⁸ Tevbe 9/14: “قَاتِلُوهُمْ يُعَذِّبُهُمُ اللَّهُ بِأَيْدِيكُمْ وَيُخْزِهِمْ وَيَبْزُقُهُمْ عَلَيْهِمْ وَيَشْفِ صُدُورَ قَوْمٍ مُؤْمِنِينَ”

⁸⁵⁹ “De ki ey Kitap Ehli sizinle bizim aramızda bir olan kelimeye gelin: Allah’tan başka hiç kimseye tapmayacağımıza, O’na hiçbir şeyi ortak koşmayacağımıza, Allah’ı bırakıp da birbirimizi Rabler edinmeyeceğimize (dair olan kelimeye)...” (Âli İmran 3/64).

⁸⁶⁰ Medine’deki üç Yahudi Kabilesi de Müslümanların Mekke müşrikleri ile yapmış olduğu üç büyük savaşın akabinde, her savaşın ardından kabilelerden biri çıkarılmıştır. Bedir’den sonra Kaynuka, Uhud’tan sonra Nadir Yahudileri sürgün edilmiş, Hendek Savaşı esnasında Müslümanlara ihanet eden Kurayza Yahudileri ise savaşçı olan erkekleri öldürülmüş, kadınları ise esir edilmiştir.

⁸⁶¹ Mute Savaşı ve Tebük Seferi Hristiyan Bizans ile Müslümanlar arasındaki düşmanlığı gösteren iki büyük örnektir.

⁸⁶² Tevbe 32. ayet (“يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَهُ أَنْ يُسَمَّيَ نُورُهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ”) Ehli kitab’ın İslam’a karşı düşmanlığını ve İslam’ı bir din olarak görmek istemediklerine bir atıftır. Mukâtil bu ayette bahsedilen kâfirlerin Ehli kitap olduğunu belirtmektedir. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 168.

⁸⁶³ Cizyenin kabul edilmesi İslam devletinin otoritesinin kabul edilmesi ve bir anlaşmaya dayalı olarak Müslüman devletin himayesi altında yaşamaktır.

⁸⁶⁴ Tevbe 9/29: “قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ وَلَا يُحَرِّمُونَ مَا حَرَّمَ اللَّهُ وَرَسُولُهُ وَلَا يَدِينُونَ دِينَ الْحَقِّ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا”⁸⁶⁴ Tevbe 9/32-33. ayetler hem Ehli kitabın hem de müşriklerin İslam dinine düşmanlıklarını anlatmaktadır.

⁸⁶⁵ Tevbe 9/36: “وَقَاتِلُوا الْمُشْرِكِينَ كَافَّةً كَمَا يُقَاتِلُونَكُمْ كَافَّةً”

ise yerin dibine geçtiği bildirilmekte⁸⁶⁶ ve Müslümanlardan yaşlı genç demeden Tebük Seferi'ne⁸⁶⁷ iştirak etmeleri, mallarıyla canlarıyla Allah yolunda cihad etmeleri emredilmektedir.⁸⁶⁸ Tebük Seferi'yle bağlantılı olarak savaş anlamındaki cihad semantik sahasına ise burada nefir⁸⁶⁹ yani sefer kelimesi bir kez daha dâhil olmuştur. Müşriklerle mücadele bağlamında cihad semantik sahasında İslam dininin ilâ-i kelimetullah şeklinde ayette kastedilen daha sarîh anlamıyla da tevhid inancı⁸⁷⁰ ile cihad arasındaki münasebet bir kez daha ortaya çıkmıştır.⁸⁷¹ Yahudilerin kutsal topraklara girme esnasında Hz. Musa'ya itaat etmeyip “*sen ve Rabbin gidin savaşın biz burada oturuyoruz (bekliyoruz)*”⁸⁷² dedikleri gibi münafıkların da ilkinde sefere katılmayıp geride kalanlarla beraber yerlerinde kalmaları⁸⁷³ ise yine iman ve cihad (Allah yolunda savaş) arasındaki irtibatın göstergesidir. Allah'ın inananların malları ve canlarını cennet karşılığında satın aldığı⁸⁷⁴ belirtilmesi de cihad semantik sahasındaki infak, savaş, şehitlik, Allah yolu ve cennet arasındaki münasebeti göstermektedir. İnananlara kâfirlere karşı savaşmalarının emredilmesi de⁸⁷⁵ cihad semantik sahasındaki iman ve kıtal irtibatıyla alakalı bir durumdur. Hz. Peygamber'in münafıklarla olan tartışmada “*siz bizim başımıza iki güzellikten biri dışında bir şey gelmesini mi bekliyorsunuz*”⁸⁷⁶ demesinden ise kıtalin doğal sonucu olan cihadın semantik sahasındaki şehitlik ve cennet ya da ganimet ve fetih⁸⁷⁷ bağlantısı ortaya çıkmaktadır.

⁸⁶⁶ Tevbe 9/40: “إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا”
⁸⁶⁷ “فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ”

⁸⁶⁸ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 172.

⁸⁶⁹ Tevbe 9/41: “انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

⁸⁷⁰ “N-f-r” fiilinin aslı tedirgin olmak, uzaklaşmaktır. Bunun yanında harb için sefere çıkmak anlamı da vardır. Bkz. Râgıb, **Müfredât**, s. 817. Kur’ân’da sefere çıkma anlamında altı yerde geçen nefir/sefer kelimesi beş yerde kullanımı Tebük Seferi bağlamında Tevbe Suresinde (38, 39, 41, 81, 122) ve bir yerde Müslümanların tedbirli olmasının emredildiği Nisa Suresinde (71) onlara duruma göre bölük bölük ya da topluca sefere çıkmaları emri şeklinde gelmektedir.

⁸⁷¹ Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 14, s. 261.

⁸⁷² Tevbe 9/40.

⁸⁷³ Maide 5/24: “فَاذْهَبْ أَنْتَ وَرَبُّكَ فَقَاتِلَا إِنَّا هَاهُنَا قَاعِدُونَ”

⁸⁷⁴ Tevbe 9/83: “فَإِنْ رَجَعَكَ اللَّهُ إِلَى طَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَاسْتَأْذِنُوكَ لِلْخُرُوجِ فَقُلْ لَنْ تَخْرُجُوا مَعِيَ أَبَدًا وَلَنْ تُقَاتِلُوا مَعِيَ عَدُوًّا إِنَّكُمْ رَضِيتُمْ بِالْقُعُودِ أَوَّلَ مَرَّةٍ فَاقْعَدُوا مَعَ خَالِفِينَ”

⁸⁷⁵ Tevbe 9/111: “إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ”

⁸⁷⁶ Tevbe 9/123: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا قَاتِلُوا الَّذِينَ يَلُونَكُمْ مِنَ الْكُفَّارِ وَلْيَجِدُوا فِيكُمْ غِلْظَةً”

⁸⁷⁷ Tevbe 9/52: “فَلْهَلْ تَرْضَوْنَ بَنِي إِسْرَءِيلَ إِذْ أَخَذَ مِنْهُمُ الْحُسْنَيْنِ”

⁸⁷⁸ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 174.

1.3. SEMANTİK ANALİZ IŞIĞINDA GENEL DEĞERLENDİRME

Cihad kavramının semantik analiz değerlendirmesine geçmeden önce bu kavramdaki değişimin temel nedenini ortaya koymak ve değişimin hangi yönde olduğunu anlamak için kısaca bazı bilgiler vermek istiyoruz. Kur'ân, şirk inancıyla özdeşleşen atalar adetleriyle Allah'ın mutlak iradesine dayalı bir yaşam tarzı arasındaki mücadelenin adıdır.⁸⁷⁸ Cahiliye dönemi denilen putperestlik devrinde kavmiyetçiliği aşan bir “iyi” ölçütü yok iken Kur'ân'ın dünya görüşünün merkezinde Allah olması dolayısıyla, Allah imajı Kur'ân'ın tümüne nüfuz etmiş ve hiçbir şey Allah'ın bilgisi, takdiri ve O'nun belirlediği “iyi” ölçütünü aşamaz duruma gelmiştir.⁸⁷⁹ Daha açık ifadeyle Cahiliye'de iyiyi (maruf) ve kötüyü (münker) belirleyen unsur kavim otoritesi iken Kur'ân'la beraber yegâne otorite Allah olmuştur. Bu nedenle Kur'ân'ın en önemli kavramları olan iman, İslam, cihad, hicret vb kavramlar da Kur'ân'da Allah kavramından bağımsız olarak var olamazlar. Allah merkezli dil yapısına sahip olan Kur'ân'ın en temel amacı ise nazil olduğu Cahiliye toplumunu dünyevîlik ve kavmiyetçilik üzerine kurulu bir yaşam tarzından ahirete iman ve iman kardeşliğine dayalı bir topluma dönüştürme çabasıdır.⁸⁸⁰

Cihad kavramı Cahiliye dil sisteminden Kur'ân'ın dil sistemine geçerken terim anlamı kazanan bir kelimedir. Asli anlamında güç, kuvvet, sertlik, zorluk, çabalama, didinme bulunan cihad, kişinin kendi ve kavmi için olan mücadelesi anlamından Kur'ân'la beraber imanı ve dini (dinini yaşama) uğruna mücadele anlamı yegâne anlam haline gelmiştir. Cihad kelimesinin Kur'ân'la beraber kazandığı bu dini anlam aslında kelimeye yüklenen anlamın o dili konuşanların dünya görüşü doğrultusunda bir anlam yüklediklerini göstermektedir. Şöyle ki Cahiliye'de cihad kelimesinin anlamının kişinin kendi ve kavmi için yaptığı mücadele olması Cahiliye dünya görüşünün iyi ve kötü yargılarının değerinin kabileye dayalı bir sistem (asabiyyet) tarafından belirlenmesinden dolayıdır. Kur'ân'ın dünya görüşünün merkezinde Allah olması cihad lafzına Kur'ân tarafından Allah merkezli bir değer atfedilmesini sağlamıştır. Nitekim iman kavramının Kur'ân'da “âmene billâh/Allah'a

⁸⁷⁸ İzutsu, *Ethico Religious Concepts in the Quran*, ss. 16, 45.

⁸⁷⁹ İzutsu, *Ethico Religious Concepts in the Quran*, ss.18, 58.

⁸⁸⁰ İzutsu, *Ethico Religious Concepts in the Quran*, ss. 46-47.

iman” şeklinde, cihad odak kelimesinin ise “cihad fi sebilillah/Allah yolunda cihad” şeklinde gelmesi de bunu göstermektedir.

Cahiliye şiirlerinde düşmana karşı bütün gücü harcamak, düşmanla savaşmak anlamındaki cihad, Kur’ân’ın Mekke dönemi cihadı değil Medine dönemi cihadı olan savaşmak anlamındaki cihattır ve Kur’ân’ın “Allah yolunda/fi sebilillah” ilavesi dışında aynı anlamdadır. Daha açık ifadeyle Cahiliye’de ve İslam’ın Medine döneminde cihad düşmana karşı bütün gücü sarf ederek savaşmaktır. Bu yönüyle Medenî Ayetler’de (Surelerde) cihad Cahiliye şiirlerinde de olduğu gibi düşmana karşı yapılan bir savaş olup asli anlamdaki bu kullanımda zerre kadar değişim söz konusu değildir. Sadece Kur’ân’da düşman Allah’ın düşmanı olup tevhid inancına saldıran kâfirlerdir. Cahiliye cihad anlayışındaki “ben ve kavmim” için yapılan mücadele Kur’ân’da “Allah ve dini” veya “Allah’ın dini ve İslam toplumu” için yapılan mücadele şeklinde dini bir anlama doğru kaymıştır. Kur’ân’da cihattan bahseden 30 ayetin 16’sında doğrudan cihadın “Allah yolunda” ifadesiyle beraber kullanılması da bunu doğrulamaktadır.

Cihadın kişinin kendi onurunun ve kabile onurunun korunması için yapılan mücadeleden Kur’ân’la beraber Allah’ın dininin (tevhid inancı) korunmasına kayması ise çok keskin olmuştur. Çünkü bu koruma ve mücadele Cahiliye’deki durumun tam aksine, İslam’ın ilk yıllarında kişinin (müminler) kendi kabilesine karşı mücadelesi şeklinde vuku bulmuştur. Kur’ân insanları Cahiliyenin kan bağına dayanan dayanışma ruhundan kopartıp “*iman eden, hicret eden, cihad eden, mallarıyla canlarıyla Allah yolunda cihad eden, muhacirleri barındıran ve onlara yardım edenler*” dediği inanan insanları birbirlerinin mirasçısı dahi yapmış⁸⁸¹ ve inançlarından dolayı onlara düşmanlık yapan kan bağlarının olduğu kavimlerine karşı savaşmalarına da cihad demiştir.

Cihadın izafî anlamındaki (irtibatlı anlam) bu değişim Mümtetine Suresinin ilk ayetinde de açıkça görülmektedir. Şöyle ki: “*Ey iman edenler eğer yolumda cihada çıkmış ve rızamı aramakta iseniz benim de sizin de düşmanınız olan kimseleri dost edinmeyin. Siz, gerçek (Kur’ân) size gelmişken onu inkâr edenlere ve Peygamber’i ve sizi Rabbiniz Allah’a (bir olduğuna) inandınız diye yurdunuzdan*

⁸⁸¹ Enfal 8/72: “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ”

zulüm olarak isimlendirmiştir.⁸⁸⁷ Bu isimlendirme özellikle kelime ve kavramlara yüklenen değer yönüyle, semantik ilmi diliyle söylersek kelimenin izafî anlamı yönüyle olmaktadır. Kelimeler kökünden aldıkları asli anlamları ise her iki dil sisteminde de (İslam ve Cahiliye’de) korumaktadırlar. Cihadın esas anlamında olan, güç, kuvvet, zorluk, meşakkat, sertlik, savaş, mücadele anlamı hem Cahiliye hem de İslam’da mevcuttur. Değişen şey ise cihadın bizatihi asli anlamı değil, cihad kelimesinin kullanıldığı kelimeler sistemi yani cihad kelimesinin semantik sahasıdır. Dünyaya bakış açılarının farklı olması dolayısıyla Cahiliye ve İslam’da cihad odak kelimesinin semantik sahası farklı olmuştur. Kur’ân’da cihad kelimesi iman, sabır, hicret, infak, kıtal ve Allah yolu gibi semantik alana sahip iken; Cahiliye şairlerinin şiirlerinde kavim, kabile, ben ve cehl (öfke, barbarlık) gibi bir semantik alana sahiptir. Cihadın Kur’ân’da geldiği şekliyle yani Kur’ân dil sistemindeki semantik sahası ile Cahiliye’deki anlam sahasını en genel hatlarıyla tablo halinde aşağıdaki gibi göstermek mümkündür:

Tablo 2: Cihadın Cahiliye ve İslam’daki Anlam Sahası

CAHİLİYE’DE CİHAD	İSLAM’DA CİHAD
Kişinin ve Kavmin Düşmanlarına Karşı Savaşmak	Allah’ın ve Müslümanların Düşmanlarına Karşı Savaşmak
Kendini ve Kavmini/Kişinin ve Kavmin Şerefini Korumak için Savaşmak	Allah’ın Dinini/Tevhid İncancını, Müslümanları, Mazlum Müminleri Korumak için Savaşmak

Cihadın Cahiliye’den İslam’a kavim için yapılan bir mücadeleden Kur’ân’la beraber Allah yolunda yapılan bir mücadeleye dönüştüğü İbn İshak’tan gelen bir rivayette de bariz olarak ortaya çıkmaktadır. Uhud Savaşı’nda Müslümanların düşmanı olan müşriklerle çetin bir şekilde savaşan ve müşriklerden birini öldüren Kuzman bu esnada bir yara almıştı. Müslümanlardan bir kişinin ona “müjde sana ey Kuzman! Bugün cesaretini herkes gördü ve -aldığı yarayı kastederek- Allah yolunda sana görmek istediğin şey isabet etti” demesi karşısında onun “sen neyin

⁸⁸⁷ Lokman 31/13: “يَا بَنِيَّ لَا تُشْرِكْ بِاللَّهِ إِنَّ الشِّرْكَ لَظُلْمٌ عَظِيمٌ”

müjdesinden bahsediyorsun, Allah’a yemin olsun ki bugün ben sadece kavmimi korumak için savaştım, yoksa savaşmazdım” şeklinde cevap vermiştir.⁸⁸⁸ Onun verdiği bu cevap Cahiliye döneminden kalan cihad anlayışının yani kavmi için savaşmanın az da olsa İslam’ın ilk yıllarında da hala devam ettiğini göstermektedir. Bu örnek Cahiliye ile Kur’ân sonrası dönemdeki cihad anlayışı arasındaki en temel farkı yansıtmaktadır.⁸⁸⁹ Bununla beraber sahabenin özellikle de muhacirlerin, Allah için hicret etmiş olanların, dinleri için yani dinlerinden/inançlarından dolayı onlara yapılan baskı nedeniyle savaştıkları hususunda hiç şüphe yoktur. Kâ’b b. Mâlik’in Uhud Savaşı sonrası şehit olanlar ve savaşanlar hakkında söylediği şiirinde şehitler için “*dinleri için savaşıyorlar onlar, aralarında da haktan dönmeyen Peygamber vardır*”⁸⁹⁰ diyerek onların dinlerinden dolayı Kureyş’e karşı savaştıkları dile getirilmektedir. Yine Hübeyre b. Ebi Vehb’in Kureyş’in Uhud’taki kahramanlığı hakkında söylediği şiirine Kâ’b b. Mâlik karşılık verdiği “*soyumuzu koruyanlar büyük ordulardır*” deyince Hz. Peygamber’in ona “*dinimizi koruyanlar*” şeklinde düzeltsen olur mu ricasına, olur demesi ve Hz. Peygamber’in “*bu daha güzeldir*”⁸⁹¹ demesi de Cahiliye ve İslam inancında savaşın yapılış gayesini ortaya koymaktadır. Cihadın Kur’ân’da geldiği şekliyle yani Kur’ân dil sistemindeki semantik sahasını ise bir daire içinde aşağıdaki gibi göstermek mümkündür:

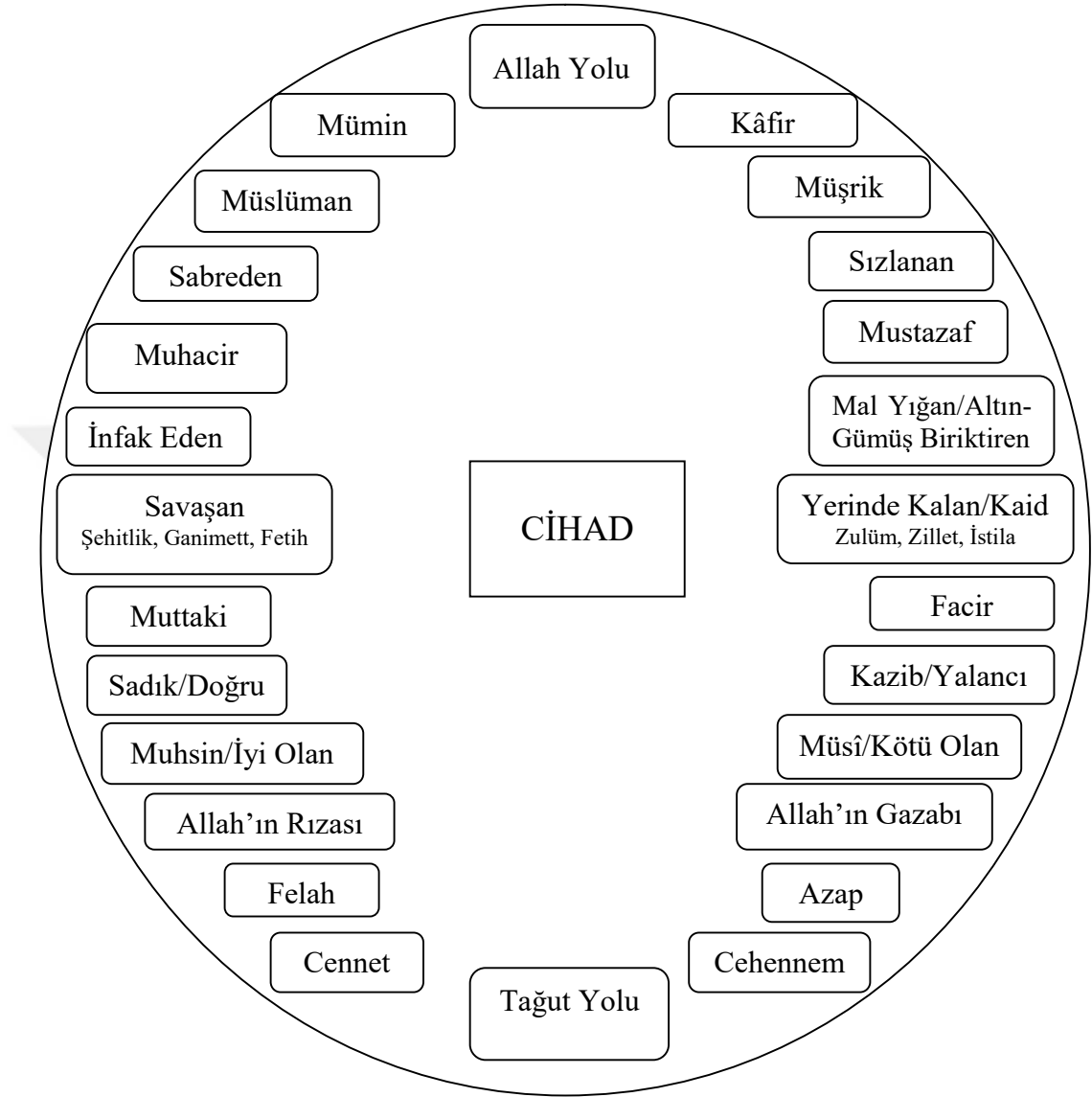
⁸⁸⁸ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 525.

⁸⁸⁹ Cahiliye’deki kavmi için savaşma olgusu Kuzman da olduğu gibi İslam ordusu içinde savaşan az sayıda kişide var iken Mekke müşriklerinin aynen devam ettirdiği bir durumdur. Nitekim Mekke’nin Fethi sonrası karısı Ebu Talib’in kızı Ümmü Hani’nin Müslüman olmasına kızan Hübeyre b. Ebi Vehb el-Mahzumi -müşrik olarak öldü- bir şiir söyleyerek şöyle demiştir: “*Mızraklar fırlatıldığı zaman, ellerindeki kılıçlar ve gölgeleri çocukların topuzlu mendilleri gibi indiği zaman, Ben aşiretimi korurum... Eğer sen Muhammed’in dinine girdin ve akrabalık bağlarını kopardı isen... Islaklığı kurumuş bir kayadan kendini aşağı at.*” Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 420-421.

⁸⁹⁰ “*نُقَاتِلُ عَنْ دِينِهَا، وَسَطَهَا ... نَبِيٌّ عَنْ الْحَقِّ لَمْ يَنْكُلْ*” İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 163. Aynı şekilde Abbas b. Mirdas’ın Huneyn savaşı için söylediği bir şiirinde “*Huneyn gününde bizim bulunmamız dine bir güç, Allah katında bir övünç oldu*” demesi din için savaşma olgusunun İslam’la beraber olduğunu göstermektedir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 467.

⁸⁹¹ Kâ’b “*مُجَالِدًا عَنْ دِينِنَا*” ifadesindeki “soyumuz” lafzını “*دِينِنَا*” şeklinde “dinimiz” olarak değiştirdi. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 129-136.

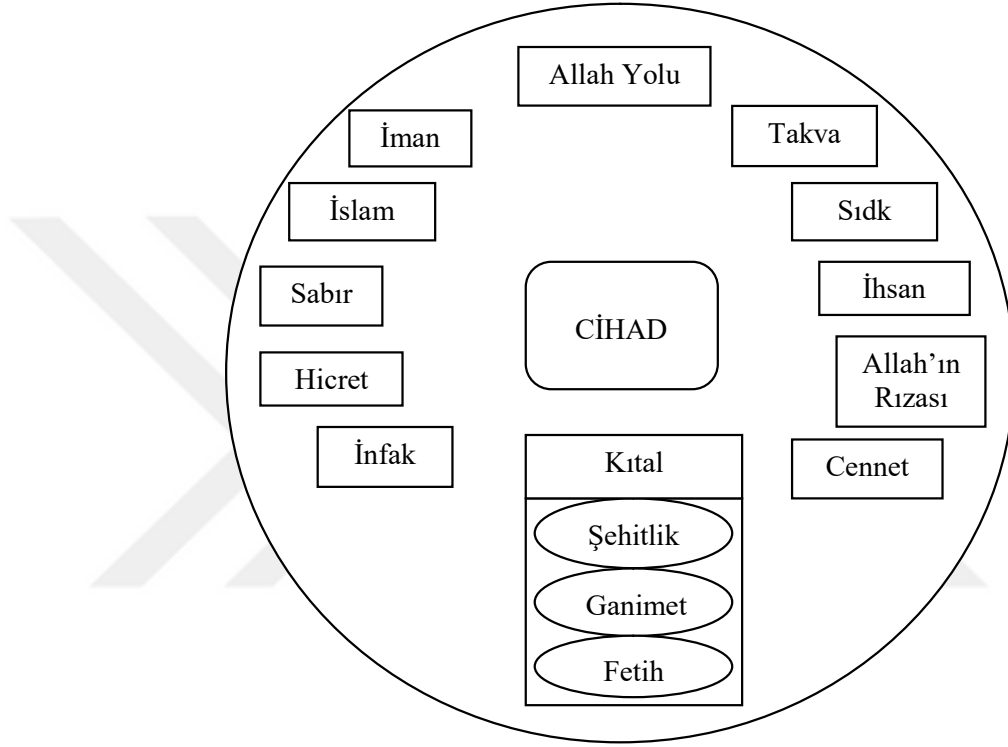
Şekil 1: Cihadın Kur’ân’daki Genel Semantik Sahası

Kur’ân dil sisteminin özelliği olan ikili kullanımda bu olumlu veya olumsuz kelime ve kavramları çoğaltmak mümkün olmakla beraber biz cihad ayetleri ve cihatla bağlantılı ayetler üzerinden yaptığımız incelemede cihadın olumlu ve olumsuz anlam sahasının en yaygın şekliyle bu şekilde olduğu kanaatine vardık. Cihadın anlam sahası ya da karşıt anlam sahasına daha başka kelime ve kavramlar eklemek mümkündür. Örneğin Allah’ın dininden dönen kişi olan mürted’i cihadın olumsuz anlam sahasına eklemek mümkün iken Allah’a hamdeden kişi anlamında hâmid’i ya da Allah’a şükreden kişi anlamındaki şâkir’i cihadın olumlu semantik

sahasına eklemek mümkündür. Aşağıdaki dairede ise odak kelitemiz olan cihadın Kur’ân kelime hazinesinde en fazla irtibatta olduğu anlam sahası gösterilmiştir. Bu anahtar kelimeler cihatla olumlu bir irtibata sahip olan kelime ve kavramlardan oluşmaktadır:

Şekil 2: Cihadın Kur’ân’daki Olumlu Semantik Sahası

Kur’ân’dan yola çıkılarak verilen cihadın anlam sahasındaki kullanıma göre Allah yolunda cihad eden mücahid aynı zamanda mümin ve muttaki bir insandır. Bir diğer ifadeyle imanın gereği olarak yapılan cihad, hicret ya da sabır Allah’a inanan ve Allah yolunda cihad eden kişinin zulmü engellemek, fitneyi (tevhid inancı üzerindeki baskı) sonlandırmak ve adaleti tesis etmek adına yaptığı bir eylemdir. Kâfir, müşrik veya münafık bir kişinin yaptığı eylemler Kur’ân perspektifinden cihad olarak isimlendirilemez. Çünkü cihadın motivasyon unsuru, lokomotifini Allah’a imandır. Cihad da Allah’a iman pratik hayata yansıması eylemidir.

Cihad kelimesinin asli anlamının “cehd” veya “cühd” kökünden gelmesi ise eylemin nedenini (güç, kuvvet, takat) veya sonucunu (zorluk, meşakkat) belirtmesi dışında hiçbir fark yoktur. Zaten bu kök eş anlamlısı olan “s-a-y” fiilinin anlamı olan

çalışma, çabalamanın daha mübalağalı halini ifade etmektedir. “C-h-d” kökünün aslında ictihad eden fakihin veya düşmana karşı savaşan mücahidin yaptığı gibi bir ısrar ve bıkmadan usanmadan devam etme anlamı vardır. Cihad devam etme, durmama anlamında zıtlarından biri olan “is-ter-hâ” “إِسْتَرَحَى” yani durmak, sakinleşmek fiillerinin, Türkçe’ye de aynı kökten geçmiş olan durağanlığı ve sakinliği ifade eden rehavet anlamının tam zıddıdır. Bu durmama ve devam etme eyleminin sonucu olarak ortaya çıkan sakinliğin ve durağanlığın aksine hareket halinde olmanın sonucu olarak zorlanma, yorulma durumu ortaya çıkmaktadır. Bununla beraber Ümeyye b. Ebü’s-Salt’ın Meleklerin vasfında belirttiği gibi⁸⁹² devamlı aktif olma, hareket halinde olmanın sonucu bir yavaşlama, ağırdan alma durumu olmayıp bilakis sınırların ve imkânların zorlanması durumu vardır. “C-h-d” kökünün asli anlamındaki faal olma, durmama, devam etme, çabalama, didinme Kur’ân’da asli anlamla irtibatlı olarak terimleşen cihadın yapısında da mevcuttur. İnananların inançlarından dolayı onlara yapılan baskı, zulüm ve işkenceler karşısında pes etmemeleri, yılmamaları, durmamaları, ağırdan almamaları durumu söz konusudur. İçinde bulunulan şartlara ve imkânlarla göre var olan sınırlar zorlanarak inançlarını (tevhid) muhafaza adına durmaksızın, yorulmaksızın, sabretme, mücadele etme (şiddet dışı cihad etme), hicret etme, infak etme ve savaşma şeklinde bir mücadele hali yani cihad devam etmektedir.

“C-h-d” kökünün aslında bulunan çabalama, didinme, devam etme, ısrar etme ve elinden geleni yapmanın sonucu olarak ortaya çıkan hedefe ulaşma ve yorulma durumu bu kökün müştaklarında da görülmektedir. Çünkü c-h-d’nin kökünde var olan yorulma anlamı hedefe ulaşmayı da içermekte olup çabanın, gayretin sonucunu belirtmesi açısından söylenen bir durumdur. Nitekim zıt anlamlılarından yola çıktığımızda “c-h-d”nin esas anlamının çabalamak, didinmek, durmaksızın devam etmek, zorlamak, hızlanmak sert ve dinç olmak anlamlarını ihtiva ettiği görülmektedir.⁸⁹³ “C-h-d” kökünden müştak bazı kelimelerin anlamlarına bakıldığında bu kökün asli anlamında olan hareket halinde olmanın, aktif olmanın, devam etmenin açık bir şekilde ortaya çıktığı görülmektedir. Bunlardan bazıları şu şekildedir:

⁸⁹² “مِنَ الْخَوْفِ لَا دُوَّ سَأَمَةٌ مِنْ عِبَادَةٍ وَلَا هُوَ مِنْ طَوْلِ التَّعَبُّدِ يَجْهَدُ” Bkz. Ümeyye b. Ebü’s-Salt, **Divan**, s. 41.

⁸⁹³ “C-h-d” kökünün zıt anlamlıları: Bıkmak-usanmak, gevşeklik göstermek-rahat bırakmak, rahat olmak-sakin olmak, durmak-yavaşlamak, yumuşak-nazik olmak.

Mechûd: Yağı çıkarılan süttür. Ona bu ismin verilmesi sütün yağını çıkarırken insanın güç, kuvvet sarfetmesi, enerji harcaması, yağını çıkarmak için sütü sallamaya *devam etmesinden* dolayıdır.

Cehâd: Çöle, düz araziye, kuru ve sert toprağa denir. Çöle ve düz araziye denmesi etrafında hiçbir şey olmadığı için tehlikeye açık olmasından dolayı insanın hayatta kalmak için çaba sarfetmeye *devam etmesi* dolayısıyladır. Sert ve kuru toprağa denmesi ise insanın bu toprağı ancak gücünün, kuvvetinin sınırlarını zorlamaya *devam etmesi* durumunda kazabilmesinden dolayıdır.

Muchid: Gözetleyen kişiye denir. Gözetleyen kişinin pür dikkat kesilmesi, gözünü dört açması, kulaklarını dikmesi ve pür dikkat gözetlemeye *devam etmesi* dolayısıyla bu isim ona verilmiştir.

İctihad: Kur’ân ve Sünnetten hüküm çıkaran müctehidin eylemidir. Müctehidin aklını çıkaracağı hüküm için zorlaması, yorması ve ısrarla bunu sürdürmeye *devam etmesi* dolayısıyla bu isim verilmiştir.

Mücâhede: İnsanın nefesine (heva) ve şeytana karşı mücadelesidir. İnsanın egosunun kötü arzularına ve şeytani fiillere karşı mücadeleye, onlarla savaşmaya *devam etmesi* dolayısıyla bu isim verilmiştir.

Mücâhid: Düşmana karşı savaşan kişidir. Düşmana karşı savaşan kişiye mücahid denmesi, onun cihad esnasında düşmana karşı bütün gücünü, kuvvetini sarfetmeye *devam etmesi* dolayısıyladır.

“C-h-d” fiil kökünün asli anlamında olan durmaksızın çabalama, didinme, yılmama, hareket halinde olma, devam etme anlamı cihadın izafî (irtibatlı) anlamında bir diğer ifadeyle Kur’ân’da kullanıldığı terim anlamında da mevcuttur. Bu anlam Kur’ân’da terim anlamda cihadın zıddının kullanıldığı “*Müminlerden özür sahibi olmaksızın oturanlarla (savaşa katılmayanlarla) Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad edenler eşit olamazlar. Allah derece bakımından mallarıyla, canlarıyla cihad edenleri yerinde duranlara üstün kılmıştır*”⁸⁹⁴ ayetinde açıkça ortaya çıkmaktadır. Bu ayette savaşmak terim anlamındaki cihadın zıddının “c-h-d” kökünün asli anlamındaki zıtlıkla da paralellik arzettiği görülmektedir. Ayette bu mukayesenin “لا يستوي” “eşit değildirler” üzerinden yapılması “c-h-d”nin zıddının “k-

⁸⁹⁴ Nisa 4/95: “لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ”
“بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً”

a-d” “sabit kalma” olduğunu göstermektedir. Çünkü Kur’ân’da iki şey arasındaki mukayeseler için de kullanılan “لا يستوي” ifadesi her zaman olmasa da bu ayette ve birçok ayette iki zıtlığı göstermek için kullanılmıştır.⁸⁹⁵ Yukarıdaki ayette de müminlerin birbirine zıt iki eylemi arasında yapılan mukayese üzerinden cihadın zıddının ne olduğu ortaya konulmuştur.

Kur’ân’dan çıkararak ortaya koyduğumuz özellikle cihadın Medine dönemi terim anlamı olan savaşmak anlamındaki “câ-he-de” fiilinin zıddı olan “k-a-d” fiilinin esas anlamının “yerinde durmak, sabit kalmak” olduğu Kur’ân’daki kullanımından anlaşılmaktadır. Bu kökün Kur’ân’da kullanımı şöyledir:

Kavâid: Binanın temeline yerinde *sabit kalarak* binayı ayakta tuttuğu için bu isim verilmiştir (Bakara 2/127). Aynı şekilde evlilik için gerekli olan vasıflarını yitirdiği yani evlilikteki cinsellik ve doğurganlık da dâhil hiçbir işlevini yerine getiremediği için sadece yerinde oturup duran, *sabit kalan* yaşlı kadına bu isim verilmiştir (Nur 24/60).

Makâid: Savaşta düşmana saldırmak için veya savunma için tutulan yere, durulan yere savaş esnasında yer olarak belirlenip *sabit kalan* mekâna bu isim verilmiştir (Âli İmran 3/121). Aynı şekilde Cahiliye Araplarının inancında olan cinlerin semadan bilgi çalmak için beklediği *sabit kaldığı* yere de bu isim verilmiştir (Cin 72/9).

Kâid: Cihad edene cehdettiği, gayret sarf edip durmadan hareket ettiği için mücahid denmesi, mücahidin zıddı anlamında cihada katılmayan evinde oturup kalan, yerinde, şehrinde, yurdunda *sabit kalan* müminlere bu isim verilmiştir (Nisa 4/95). Savaşmak için şehre girmeyip Hz. Musa’ya “sen ve Rabbin gidin savaşın biz burada oturup duracağız” diyerek savaş için hiçbir hazırlık yapmayıp yerinde *sabit kalan*, Hz. Musa’yı tek başına bırakan İsrailoğulları’na bu isim verilmiştir (Maide 5/24). Tebük gazvesine katılmayan çocuk, kadın ve yaşlılarla beraber Medine’de evinde kalan yani *sabit kalan* kişilere de bu isim verilmiştir (Tevbe 9/46).

“C-h-d” kökünün devam etmek anlamında olduğunun en bariz örneklerinden bir diğeri de “her şey zıddıyla açıklanır” ilkesinden hareketle İbn Abbas’ın Fussilet Suresinin 38. ayetini izahında açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü bu ayetteki

⁸⁹⁵ Kur’ân’da bu ifade ile yapılan bazı mukayeseler: Nahl 16/75 köle-hür; Maide 5/100 pis-temiz; Fatır 35/22 canlı-ölü; Zümer 39/9 bilen-bilmeyen; Hud 11/24 kör, sağır-gören, işiten.

“sebbeha” fiili hareket etmek anlamındadır. Arap dilinin bir özelliği olan mukalebe yani harfleri ters çevirme yoluyla “s-b-h” fiilinin zıddı olan “h-b-s” fiili de bir şeyi tutmak, sabit bırakmak,⁸⁹⁶ Türkçe’de de aynı anlamda kullanılan hapse atmak, hapsetmek anlamındaki hareketsiz kalmayı, sabit durmayı ifade etmektedir. İbn Abbas “*Rabbinin katında olanlar (melekler) gece gündüz bıkmadan usanmadan O’nu tesbih ederler*”⁸⁹⁷ ayetindeki “سَمَّ” “s-i-m” “usanmak” fiilinin anlamı sorulduğunda zıt anlamlısını göstermek için ychedü/c-h-d fiilinin geçtiği şiiri seçmesi⁸⁹⁸ “c-h-d”nin anlamını göstermesi bakımından muazzam derecede önemli bir örnektir. Bu durum cihad kavramının zıtlarından birinin de bıkmak-usanmak olduğunu cihad’ın ise çabalamak, gayret etmek, bıkmadan usanmadan çalışmak olduğunu yani hareket halinde olmayı, durağan olmamayı, yerinde sabit kalmamayı ifade ettiğini göstermektedir.

Mekke döneminden Medine dönemine doğru bir seyir izleyen cihad, takip ettiği tedricilik ve devamlılık yönüyle genel olarak Kur’ân’da dört aşamaya sahiptir. Bunlar sırasıyla sabır, hicret, infak ve kıtaldır. Kur’ân ile başlayan cihad,⁸⁹⁹ Kur’ân’ın yönlendirdiği şekilde bir devamlılık arz etmektedir. Cihadın yapılış gayesi hiçbir zaman değişmemekle beraber yapılış şekli ise asli anlamındaki devamlılık gereği zamanın, mekânın ve şartların farklılık arz etmesinden dolayı Mekke ve Medine’de farklı olmuştur.

Mekke döneminde dil ile yapılan cihad tebliğ ile ilişkili olup Kur’ân’ın emri ile başlamıştır. Tebliğ’den kasıt ise Kur’ân’ın dünya görüşünün temelini oluşturan bir Allah inancını yerleştirmek için insanları bu inanca davet etmek, onları konuşarak ikna etmeye gayret etmektir. Filhakika Kur’ân’da Mekke dönemi cihadının Hz. Peygamber’le başlayan ve müminlerle devam eden üç aşaması da tevhide davet, tevhitte sebat ve tevhid uğrunda bütün gücü harcamak şeklinde devam etmiştir. Mekke cihadı üç aşamayı takip etmekte olup bunlar sabır, mücadele (cihad) ve hicret şeklinde bir sıra takip etmekte ve devamlılık göstermektedir. Bu dönemde cihadın yapılış gayesi zulme ve zalimlere karşı sözlü olarak başkaldırmak ve adaleti (hak) anlatmak ve sözlü olarak tavsiye etmekten ibarettir.

⁸⁹⁶ İbn Fâris, **Mücmelü’l-Lüga**, s. 261; Cevherî, **Sihâh**, Cilt: 5, s. 2133; Halil b. Ahmed, **Kitabü’l-Ayn**, Cilt: 3, ss. 150-151.

⁸⁹⁷ Fussilet 41/38: “فَالَّذِينَ عِنْدَ رَبِّكَ يُسَبِّحُونَ لَهُ بِاللَّيْلِ وَالنَّهَارِ وَهُمْ لَا يَسْأَمُونَ”

⁸⁹⁸ “مِنَ الْخَوْفِ لَا دُوَّ سَامِيَةٍ مِنْ عِبَادَةٍ وَلَا هُوَ مِنْ طَوْلِ التَّعْبُدِ بِيَهْدٍ” İbn Abbas, **Mesâilu Nâfi b. el-Ezrak**, s. 120.

⁸⁹⁹ (Ey Peygamber) Kur’ân ile büyük cihad et (Furkan 25/52).

Medine döneminde ise şartların değişmesi ile cihad eyleminin yapılış şekli ve yöntemi de değişmiş fakat cihad devam etmiştir. Bu dönemde cihadın yapılış gayesi zalimleri dize getirmek, zulmü engellemek ve adaleti tesis etmektir ki bunu yapmak için Müslümanların belli bir gücünün olması gerektiği de aşîkârdır. Medine döneminde Müslümanların bu güce ulaştıklarının göstergesi olarak Medenî Surelerde 10 yerde “*malla ve canla cihad etmek*” ifadesi geçmekte olup bu ayetlerdeki cihadın bağlamı savaştır. Çünkü malla cihad savaşa veya sefere çıkan orduya infakta bulunma, canla cihad ise bizzat iştirak edip gazi veya şehit olmayı ifade etmektedir. Bu nedenle mal ve canla cihad Bedir Savaşı’na atıfla Enfal Suresiyle Müslümanların hayatında var olmaya başlamıştır. Aynı şekilde mal ve canla cihadın geçtiği ayetlerin bağlamı görünürdeki dış düşman ile savaştır, nefis (heva) veya şeytana karşı bir savaş değildir.

Kur’ân’ın cihad kavramında Mekke ve Medine dönemi şeklinde ortaya çıkan tedricilik yani içinde bulunulan şartlara göre cihadın yapılışındaki yöntemin değişmesi durumu Kur’ân kıssalarının anlatımında da ortaya çıkmaktadır. Cihad ve kıtalle de bağlantılı olarak Kur’ân’da anlatılan kıssaların kısasa anlatmaktan ziyade hâlihazırdaki muhataplara “kızım sana söylüyorum gelinim sen anla” tarzında mesaj verdiği görülmektedir. Verilen mesaj hâlihazırdaki muhataplara olunca cihad ve kıtalle alakalı anlatılan kısasa da Mekke ve Medine döneminde muhatapların içinde bulundukları şartlara göre seçilmiştir. Örneğin Mekke’de, İsrailoğulları’nın sabretmelerine karşılık Firavun’a varis olmaları üzerinden Müslümanlara verilen sabır mesajı iken; Medine’de, İsrailoğulları üzerinden kıtalle alakalı bir kıssayla veya onların Hz. Musa’ya savaş konusundaki itaatsizliği üzerinden savaş mesajı verilmiştir.

Kur’ân’da cihadın yapılış gayesini belirleyen ifade cihad odak kelimesinin başlıca anahtar terimi olan “Allah yolu”dur. Allah yolundan kasıt ise tevhid inancıdır. Bir diğer ifadeyle cihad genel olarak Kur’ân’ın en temel öğretisi ve yegâne ana konusu olan tevhid akidesinin özgürce yaşatılması, yerleştirilmesi mücadelesinin adıdır. Kur’ân’ın tevhid inancını yerleştirmesi ve şirk inancına karşı durmasının ana nedeni ise ahireti ve dolayısıyla davranışlarından dolayı hesap verme ve sorumluluğu dikkate almayan, bu sebeple de hevalarına göre hoyratça davranan, serveti tekellerine alıp istedikleri şekilde kullanan, yoksula, fakire yardım etmeyen Mekke

müşriklerinin otoritesini kırmak istemesi nedeniyledir. İslam’a ilk inananların zayıflar, köleler, ezilenler olması ve Mekke müşriklerinin ileri gelenlerince bu durumun eleştirilmesi onlardaki bu kibri ve alt sınıftaki insanlara bakış açılarının bir tezahürüdür.

Kur’ân’da cihad genel olarak tevhid-şirk mücadelesi olarak gözükmekle beraber gerçekte adaletle zulmün, bir diğer ifadeyle adil olanlarla zalimlerin mücadelesidir. Bu yönüyle Mekke’de zulme başkaldırı mücadelesi olarak daha çok sabır ve hicret şeklinde ortaya çıkan cihad Medine’ye gelindiğinde ise daha çok savaş şeklinde yapılmış olup adaleti tesis etme mücadelesine yöneliktir. Çünkü sadece Allah’a teslim olan Müslüman’ın Allah’tan başkasına teslim olması, zulme razı olması, boyun eğmesi Kur’ân’ın dünya görüşüne, Kur’ân’daki cihad mefkûresine aykırı bir davranıştır. Kur’ân’da cihad genel olarak Müslümanlar ve Müşrikler arasında olan bir mücadele olarak ve Allah yolunda ifadesiyle beraber geçmesi yönüyle her ne kadar din uğruna savaş çağrışımı yapsa da ayetler biraz irdelendiğinde cihadın zulme karşı verilen bir mücadele olduğu görülmektedir. Çünkü Mekke müşriklerinin yaptığı şey Câbirî’nin de belirttiği gibi tarihin her döneminde olan egemen sınıfların çıkarlarını korumaya çalıştıklarında savaş yoluna başvurmuşlarıyla alakalı bir durumdur. Çünkü egemen gruplar işler henüz savaş noktasına gelmeden önce kendi çıkarlarını korumak için ustaca bir yöntem izleyerek kendi çıkarlarını toplumun müşterek alanlarına çekerek sanki yönetilenlerle yönetenlerin ortak çıkarlarını savunuyormuş gibi yapmaktadırlar. Kendi çıkarlarını toplumun ortak çıkarları gibi göstermektedirler. Mekke müşrikleriyle Müslümanlar arasında ortaya çıkan çatışma durumu da Mekke’de ticaret ve hac gelirleri sayesinde zenginleşmiş egemen kabileler ile zayıf kabileler arasında din dışında hiçbir ortak bağın kalmaması nedeniyle kendi çıkarlarını savunmaya çalışan egemen kabilelerin bunu bir din savaşına çevirmeleriyle alakalı bir durumdur. Müslümanlar ve Müşrikler arasında olan şey Mekke müşriklerinin ileri gelenlerinin çıkarlarının toplumun dini değerleri haline getirilmesi, bunların savunulması ve böylece Müslümanlara karşı yapılan mücadelenin Mekke önderlerinin ve akli başında şahsiyetlerin yönettiği bir “milli vazife” olarak gösterilmesinden ibarettir.⁹⁰⁰ Cihadın bir din savaşı gibi gözükmemesinin arkasında bu durum yatmaktadır. Bunun nedeni ise Mekke

⁹⁰⁰ Câbirî, *Fehmü’l-Kur’ân*, Cilt: 1, s. 357.

müşriklerinin iktidarlarını kaybetme korkusuyla İslam'a karşı çıkmaları, zayıf Müslümanlara işkence yapmaları ve bu düşmanlığı savaşa varana kadar sürdürmeleriyle alakalı bir durumdur. Çünkü Mekke müşriklerinin gözünde köleyle efendinin eşit tutulduğu bir sistem (İslam) onların otoritesini yıkıma götürecektir. olması nedeniyle karşı çıkılması ve yok edilmesi gereken bir sistemdir.

İKİNCİ BÖLÜM

CİHADIN UYGULANMASI VE SONUÇLARI

Bu bölümde Kur'ânî cihadın uygulanması bağlamında peygamberliğin başlangıcından (m. 610) Hz. Peygamber'in vefatına kadar (m. 632) onun uygulamasında (hayatında) cihadın nasıl olduğu veya nasıl yapıldığı ortaya konulacaktır. Bu bölümde ele alacağımız konular cihad-İslam'a davet ilişkisi, cihadın nasıl ve kimlere, nelere karşı yapıldığı ve cihadın uygulamasında ortaya çıkan sonuçlar şeklinde olacaktır. Cihadın uygulamasının ortaya konulması için öncelikle nass-olgu diyalektiğinin yani Hz. Peygamber'in hayatının ve vahyin tedriciliğinin (kronolojisinin) birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu yönüyle cihadın uygulanmasını anlamak için kronolojik bir sıralamayı hem surelerin ve ilgili ayetlerin nüzulü hem de bunun siyerdeki karşılığı şeklinde yani cihadın pratikteki tedriciliği göz önüne alınarak Hz. Peygamber'in hayatındaki cihadın uygulaması ortaya konulacaktır. Burada nassın olguya, olgunun da nassa nasıl etki ettiği göz önüne alınarak cihadın pratik yansıması neden-sonuç, etki-tepki münasebetiyle ortaya konulacaktır. Kaynak olarak kullanacağımız referanslar ise siyer-meğazi eserleri, hadis kitaplarının ve rivayet tefsirlerinin cihatla ilgili tarihi malumat sunduğu bölümler ve olgu-nas diyalektiğine dair bilgiler sunan esbab-ı nüzul rivayetleri ve bizzat Kur'ân'ın kendisi olacaktır.

2.1. CİHAD TEBLİĞ İLİŞKİSİ

Kur'ân'ı insanlara tebliğ eden Hz. Peygamber'in en önemli görevlerinden biri de “ ...o nebi iyiliği emreder kötülüğü yasaklar”⁹⁰¹ ayetinde de belirtildiği üzere iyiliği hâkim kılmak ve kötülüğü engellemeye çalışmaktır. Hz. Peygamber'in hedefi ise Allah ile insan arasındaki bütün engelleri ve aracıları bertaraf etmek ve böylece Allah ile kulunu baş başa bırakmak, putperestlik ve maddi ilahlar yerine gerçek ilahı (Allah) ve akli düşüncüyü diriltmektir.⁹⁰² Vahyin tebliğ ve davetçisi olan Hz.

⁹⁰¹ Araf 7/157: “يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ”

⁹⁰² İbn İshak, **Sire** (Siyer-i İbn İshak Hz. Muhammed'in Hayatı), (Trc. M. Şafi Billik), (Thk. Muhammed Hamidullah) Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 23 (Mütercim'in Önsözü).

Peygamber'in davet yolunda karşılaştığı engellemeleri ve problemleri aşma çabası ise cihattır. Bu yönüyle cihad ile tebliğ arasında doğrudan bir bağlantı bulunmaktadır.

Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in hayatına bakıldığında tevhid-şirk mücadelesi açıkça görülmektedir. Bu mücadeledeki iki farklı dönem Kur'ân surelerine Mekkî ve Medenî şeklinde yansımıştır. Bu yönüyle vahiy ile olgu arasında tam manasıyla bir mutabakat bulunmaktadır. Vahiy hem Hz. Peygamber'in davetine verilen karşılığa göre şekillenmiş hem de vahyin Hz. Peygamber'e verdiği direktifler doğrultusunda onun mücadelesini şekillendirmiştir. Nitekim “*O kâfirlere itaat etme ve onlara karşı onunla (Kur'ân ile) büyük cihad et*”⁹⁰³ emrinden maksat davetin ve cihadın (mücadelenin) Kur'ân'ın yönlendirdiği şekilde yapılmasıdır. Çünkü Hz. Peygamber ile insanlar arasındaki ilişkinin ana eksenini vahiy belirlemiştir. Bu ilişki Hz. Peygamber'in tebliğ görevinin bir gereği olarak Allah'tan aldığı vahyi insanlara anlatması, onları İslam'a (tevhid inancına) davet etmesi şeklinde olmuştur. Biz burada, hem olguya göre gelen hem de olguyu şekillendiren vahyin, Mekke ve Medine şartlarına göre cihad-tebliğ ilişkisini kronolojik olarak ortaya koymaya çalışacağız.

2.1.1. Mekke Dönemi

Kur'ân'ın Mekke dönemiyle ilgili kaynaklar Medine dönemine oranla oldukça azdır. Bunun tam aksine nazil olan Kur'ân surelerinin çoğunluğu -Medenî sureler uzun ve hacimli olmakla beraber- özellikle sayı olarak 114 surenin yaklaşık 90 tanesi Mekke'de gelmiştir.⁹⁰⁴ Bundan dolayı Mekke dönemi cihad-tebliğ ilişkisini ele alırken birinci derecede ve en çok kullanacağımız kaynak bizzat Kur'ân'ın Mekkî Sureleridir. Aynı şekilde tarihi malumatın az olmasının yanı sıra surelerin kronoloji bilgisi de yaklaşık olarak verilmektedir. Biz de yaklaşık kronolojiye göre cihad-İslam'a davet ilişkisini olgu-nass diyalektiği ve Hz. Peygamber'in ayetleri uygulaması bağlamında ele almaya çalışacağız.

⁹⁰³ Furkan 25/52: “فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا”

⁹⁰⁴ Mekkî Ayetler Kur'ân'ın yaklaşık üçte ikisini oluşturur. Kur'ân'ın hacim olarak yaklaşık % 60'ını Mekkî Sureler oluşturmaktadır.

“Oku, Yaradan Rabbinin adıyla... oku...”⁹⁰⁵ vahyiyle başlayan nübüvvetin ve vahyin insanlara ulaştırılması yönü olan risaletin⁹⁰⁶ (elçilik) başlamasıyla beraber Hz. Peygamber’in elçilik vazifesiyle ilgili olarak diğer insanlarla iletişimi başlamıştır. Hz. Peygamber’in Kur’ân’ı tebliğ görevinin ve Kur’ân’ın nüzulünün ilk 13 yılı Mekke dönemidir.⁹⁰⁷ Bu 13 yılın ilk 3 senesi bireysel tebliğ dönemidir.⁹⁰⁸ Daha sonraki dönem müşriklerin bireysel serzenişlerinin ve vahye karşı çıkışlarının ardından ortaya çıkan 2 yıllık düşmanlık ve suçlama dönemidir. Sonra 5. yıldan başlayıp 10. yıldaki Ebu Talib ve Hz. Hatice’nin vefatına kadar devam eden Habeşistan’a hicretin de gerçekleştiği işkenceler ve akabindeki 3 yıllık boykot dönemidir. Mekke’nin son dönemi ise işkencelerin daha da arttığı ve Medine’ye hicretten başka çarenin kalmadığı, Hz. Peygamber’in dışarıdan gelen hacılarla görüşmek suretiyle I. ve II. Akabe biatlerinin de gerçekleştiği Mekke dışında kendine ve Müslümanlara sığınmak aradığı son 3 yıl şeklindedir.⁹⁰⁹

Hiz. Peygamber’in tebliğı ve Kur’ân’ın mesaj içeriğı yönüyle bu aşamalar bir başka açıdan da ele alınabilir. Bu aşamaların ilki, Kur’ân’ın nübüvvet, rububiyyet, ulûhiyet, kıyamet sahneleri, yeniden diriliş, hesap günü, şirkin ve putperestliğin eleştirisi -ki özellikle şirk eleştirisi müşriklerin davete düşmanlıklarının artmasına neden olmuştur- gibi hususların yoğun olarak işlendiğı ilk 5 yıldır. Daha sonra Hz. Peygamber’in Kureyş dışındaki diğer kabilelerle iletişime geçtiğı yani daveti onlara ulaştırmaya çalıştığı ve müşriklerin eziyetlerine karşı özellikle zayıf Müslümanların

⁹⁰⁵ Alak 96/1-5: “اَفْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ... اَفْرَأْ...”; Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, Cilt: 24, s. 519; Buhârî, *Sahîh*, Bedü’l-Vahy 1, hadis no: 3. Yaygın kanaatin aksine Alak Suresi 1-5 ayetlerinin ilk nazil olan ayetler olmadığı, ilk nazil olan Kur’ân nassının Fatiha Suresi olduğu konusundaki görüş ve tartışmalar için bakınız. Mustafa Öztürk, *Tefsirin Halleri*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016, ss. 158-164.

⁹⁰⁶ Rasûl ve Nebi arasındaki fark ve tartışmalar için Bkz. Muhammed Âbid el-Câbirî (1935-2010), *Medhal ile’l-Kur’âni’l-Kerim fi’t-Ta’rifi bi’l-Kur’ân*, 3. Baskı, Merkezü Dirasâti’l-Vahdeti’l-Arabî, Beyrut, 2010, ss. 114-115.

⁹⁰⁷ Hz. Peygamber vahiy geldiğinde 40 yaşındaydı ve vahiyden sonra Mekke’de 13 sene, hicret sonrası vefatına kadar Medine’de de 10 sene kaldı. Bkz. Buhârî, *Sahîh*, Menakibü’l-Ensar 63, hadis no: 3851, 3902, 3903.

⁹⁰⁸ İbn Hişam, *Sire*, Cilt: I, s. 262. Bu döneme gizli tebliğ dönemi de denilmektedir. Biz ise vahyin amacının insanlara ulaştırılmak olduğunu göz önüne aldığımızda ilk surelerden olan Müddessir Suresinde “*kalk ve uyar*” ayeti fehvasınca bunun Kur’ân’ın takip ettiği tedriciliğin doğal bir sonucu olarak bireysel davet dönemi olarak isimlendirdik. İlk 3 yıldaki bireysel tebliğ Kur’ân’ın belirlediğı bir yöntemdir, tedriciliktir tıpkı cihadın ilk önce sabır, sebat, hicret, infak ve son olarak savaş şeklinde emredilmesi, vuku bulmasında olduğu gibidir. Davetin gizli şekilde sürdürüldüğü görüşü ilk surelerden itibaren olgu-nass diyalektiğine bakıldığında doğru gözükmemektedir.

⁹⁰⁹ Mevdûdî, *Tefhimü’l-Kur’ân*, Cilt: 1, ss. 462-463.

Habeşistan'a ilk hicretinin gerçekleştiği 5-6. yıllar.⁹¹⁰ Sonra zorlu yılların başladığı Müslümanların Habeşistan'a ikinci hicretinin yapıldığı, Hz. Peygamber ve geride kalan Müslümanların ise Mekke'de Müşriklerce boykot edildiği 7-10. yıllar ve boykot sonrası Medine'ye hicrete kadar devam eden Hz. Peygamber'in kabilelerle iletişimini sürdürdüğü 10-13. yıllar şeklindedir.⁹¹¹

2.1.1.1. Habeşistan'a Hicrete Kadar Tebliğ ve Cihad

Hira'da gelen ilk vahyin⁹¹² ardından Hz. Peygamber yaşadığı korku ve şaşkınlıkla beraber evine dönmüş ve Hz. Hatice'ye "örtün beni, örtün beni"⁹¹³ demiştir. Bu olayın ardından gelen ayetler "*Ey örtüsüne bürünen (Peygamberlik vazifesi ve sorumluluğu verilen)*"⁹¹⁴ kişi kalk ve (insanları) uyar... Rabbin için sabret"⁹¹⁵ şeklinde Hz. Peygamber'e elçilik görevini bildirmiştir. Gelen vahiy Hz. Peygamber'in daveti insanlara ulaştırması emrinin ve bu uğurda gelecek sıkıntılara sabretmesinin, bir diğer ifadeyle cihad etmesinin gereğini bildirmektedir. Bu yönüyle Hz. Peygamber'in hayatında cihad, Allah yolunda yapılan her tütlü çaba, İslam'ın tebliğiyle beraber başlamıştır. Benzer şekilde vahyin kesilmesi ve Hz. Peygamber'in bir şaşkınlık ve üzüntü yaşamasının akabinde gelen surede⁹¹⁶ Hz. Peygamber'e "*Rabbin seni terk etmedi, sana darılmadı... öyle ise Rabbinin nimetini (peygamberlik nimetini)*"⁹¹⁷ anlat"⁹¹⁸ denilmesi de vahiy doğrultusunda davetin insanlara ulaştırılmasıyla alakalı bir durumdur. Davet emri gereğince Hz. Peygamber'in, en yakınlarından başlayarak vahyi insanlara anlatması ve muhataplarının ona verdikleri

⁹¹⁰ İbn Hişam bu hicretin tam tarihiyle ilgili bir bilgi vermemektedir. Bununla beraber o, ilk hicretin işkencelerin katlanılmaz dereceye ulaştığı ve Hz. Peygamber'in Müslümanların durumuna çözüm arayışı olarak Habeşistan'a hicret etmelerini tavsiye ettiği zaman olduğunu, Hz. Ömer'in Müslüman olmasından önce olduğunu, hicretin akabinde Müşriklerin onları geri getirmek için Necaşi'ye elçi gönderdiğini belirtmektedir. Bu tarih ise yaklaşık olarak 5. yıldır. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 321-322, 333, 342. Bu hicret peygamberliğin 5. yılında yapılmış, Müslüman kölelerden olan Sümeyye de işkenceler sonucu bu yılda şehit olmuştur. Bkz. Ebü'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed el-Halebî (v. 1044/1635), **İnsânü'l-Uyûn fî Sireti'l-Emîni'l-Me'mûn**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006, Cilt: 3, s. 521.

⁹¹¹ Câbirî, **Fehmü'l-Kur'ân**, Cilt: 2, ss. 386-390.

⁹¹² Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 23, s. 8, Cilt: 24, s. 522.

⁹¹³ Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 23, ss. 8-9.

⁹¹⁴ Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 23, s. 9.

⁹¹⁵ Müddessir 74/1-7: "يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ... وَلِرَبِّكَ فَاصْبِرْ"

⁹¹⁶ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 241.

⁹¹⁷ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 243; Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 24, s. 489.

⁹¹⁸ Duha 93/3-11: "مَا وَدَّعَكَ رَبُّكَ وَمَا قَلَى... وَأَمَّا بِنِعْمَةِ رَبِّكَ فَحَدِّثْ"

karşılık ise farklı şekillerde olmuştur. Onun en yakınındaki eşi Hz. Hatice⁹¹⁹ ve yakın dostu Hz. Ebubekir⁹²⁰ gibi Kureyş'in eşrafından olanların yanı sıra Ammar b. Yasir ve Suheyb gibi yabancı, köle veya zayıf ailelerden bazı kişiler onun davetine icabet etmiştir.⁹²¹ Fakat amcası Ebu Leheb, Ebu Cehil,⁹²² As b. Vail, Utbe b. Rebia, Velid b. Muğire, Ümeyye b. Halef, Nadr b. Haris gibi Kureyş'in ileri gelenlerinin çoğu⁹²³ Hz. Peygamber'e ve davetine karşı cephe almıştır.⁹²⁴

Müşriklerin Hz. Peygamber'e ilk karşı çıkış şekli ise genellikle Kur'an'ın sihirli bir insan sözü,⁹²⁵ Hz. Peygamber'in de deli olduğu⁹²⁶ şeklinde iken Kur'an'ın buna verdiği cevap vahyin kovulmuş şeytanın sözü değil⁹²⁷ değerli bir elçinin sözü olduğudur.⁹²⁸ Ayrıca Hz. Muhammed'e gelen vahyin Hz. İbrahim ve Hz. Musa'ya gönderilen önceki sahifelerin aynısı⁹²⁹ ve öğüt almak isteyen için bir öğüt olduğu⁹³⁰ gerçeği dile getirilmiştir. Kur'an'a inanmayan ve Hz. Peygamber'e karşı çıkan müşrikler gösterdikleri düşmanlık durumuna göre hem bireysel olarak⁹³¹ hem de

⁹¹⁹ İlk Müslüman olan Hz. Hatice Peygamber ne zaman yalanlanma, reddedilme gibi onu üzen bir şeyle karşılaşsa eve döndüğünde o Peygamberi tasdik eder, dayanmasını söyler, teselli eder, yükünü hafifletirdi. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 240.

⁹²⁰ Hz. Ebubekir'in daveti ile Hz. Osman, Zübeyr b. Avvam, Abdurrahman b. Avf, Sad b. Ebi Vakkas ve Talha b. Ubeydullah Müslüman olmuştur. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 250.

⁹²¹ Müslüman olmuştur. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 240, 249, 260-261.

⁹²² Hz. Peygambere düşmanlıkta Ebu Cehil doruk noktasına ulaşan Kureyş büyüklerinden biridir. Onun düşmanlığının arkasında ise Hz. Peygamberi çekememe (Bkz. İbn İshak, **Sire**, s. 145) ve kabile rekabetinin büyük bir etkisi olduğu gözükmektedir. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 29-30.

⁹²³ İbn Hişam Sire'sinde bu şahıslardan bazıları hakkında örneğin Nadr b. Haris, Nevfel b. Huveylid b. Esved, Umeyr b. Vehb Kureyş'in şeytanlarındandır demektedir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 282, 300, 662, 709.

⁹²⁴ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 266, 292, 295, 351,

⁹²⁵ Müddessir 74/24-25: "فَقَالَ إِنَّ هَذَا إِلَّا سِحْرٌ يُؤْتَرُ إِنَّ هَذَا إِلَّا قَوْلُ الْبَشَرِ" Bu sözleri söyleyen ve 11. ayette tehdit edilen kişi "ey Kureyş hac mevsimi yaklaştı. Kur'an'a ve Muhammed'e nasıl karşılık verelim Hac için gelen insanlar karşısında ihtilaf etmeyip ortak bir tavırla onları Muhammed'den nasıl engelleyelim" diyen ve sonra da "Ona sihirbaz diyelim" diyen Velid b. Muğire'dir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 270.

⁹²⁶ Tekvir 81/22: "وَمَا صَاحِبُكُمْ يَحْنُونُ". Kalem 68/51: "لَمَّا سَمِعُوا الذِّكْرَ وَيَقُولُونَ إِنَّهُ لَمَجْنُونٌ"

⁹²⁷ Tekvir 81/25: "وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ"

⁹²⁸ Tekvir 81/19: "إِنَّهُ لَقَوْلُ رَسُولٍ كَرِيمٍ"

⁹²⁹ Ala 87/18-19: "إِنَّ هَذَا لَفِي الصُّحُفِ الْأُولَىٰ صُحُفِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَىٰ"

⁹³⁰ Müddessir 74/54-55: "كَلَّا إِنَّهُ تَذَكُّرٌ فَمَنْ شَاءَ ذَكَّرْهُ", Tekvir 81/27: "لِمَنْ شَاءَ مِنْكُمْ أَنْ يَسْتَقِيمَ"

⁹³¹ Müddessir 11-30. ayetlerde Kur'an'a sihirli bir beşer sözü diyen Velid b. Muğire, Mesed Suresinde Ebu Leheb ve Alak Suresi 5-19. ayetlerde Hz. Peygamber'in Kâbe'de namazına engel olmak isteyen Ebu Cehil doğrudan Allah tarafından tehdit edilmişlerdir. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 23, s. 19, Cilt: 24, ss. 523, 675-676. Alak Suresindeki "Haydi meclisini çağırın" ifadesinden kasıt "Daru'n-Nedve"ye atıf gibi gözükmektedir. Çünkü bu meclis Mekke ileri gelenlerinin, dini ve politik iktidar sahiplerinin toplantı yeridir ve Kâbe avlusunda bulunmaktadır. Mekke'deki resmi iktidarın yani bu meclisin ya da en azından onlardan bazı ileri gelenlerinin Hz. Peygamber'in açıktan Kur'an okumasına, insanları açıkça çağırmasına ve yeni biçimde Kâbe'de namaz kılmasına engel olmak istediğine işaret etmektedir. Bkz. Muhammed İzzet Derveze (1888-

toplu şekilde Allah'ın gazabı, kıyamet ve cehennem⁹³² azabı ile tehdit edilmiştir.⁹³³ Davete icabet eden az sayıdaki müminler ise cennet ve cennet nimetleriyle müjdelenmiştir.⁹³⁴

1. Davete Karşı Çıkan Bazı Kureyş Uluları ve Gerekçeleri:

Hız. Peygamber'in İslam'a davet yolunda karşılaştığı sıkıntılar ve bu sıkıntıları aşmak için ortaya koyduğu mücadelenin tamamı cihad kapsamındadır. Daha açık ifadeyle söylemek gerekirse cihadın altında yatan ana sebep özellikle Hız. Peygamber'in ve daha sonra ona inananların, insanları İslam'a daveti, İslam'ın insanlara anlatılması ve duyurulmasıyla alakalı bir durumdur. İslam davetine ve Hız. Peygamber'e karşı çıkışın ve bu karşı çıkışı düşmanlığa vardırmanın altında yatan sebep ise temelde İslam'ın söylemi, dile getirdiği dünya görüşünün Mekke müşriklerinin dünya görüşüyle çatışma içinde olmasından kaynaklanmaktadır.⁹³⁵

Tevhid ile şirk inancının çatışmasının yanında İslam'ın bütün insanları bir ve eşit görmesi de Mekke elitlerinin en fazla karşı çıktıkları hususlardan biri olmuştur. Örneğin Kureyş'in ileri gelenlerinden Hız. Peygamber'in amcası Ebu Leheb'in Hız. Peygamber'e karşı çıkışının altında onun davetindeki eşitlikçi yaklaşımı yatmaktadır.

1984), **Kur'an'a Göre Hız. Muhammed'in Hayatı**, (Trc. Mehmet Yolcu), Ekin Yayınları, İstanbul, 1998, Cilt: 2, ss. 165-166.

⁹³² Tekvir 81/12: “وَإِذَا الْجَحِيمُ سُعِرَتْ”

⁹³³ Müşrikleri tehdit eden erken dönem Mekki ayet ve surelerden bazıları şunlardır: Müddessir 74/41-47, Ala 87/11-13, Leyl 92/14-16: “فَأَنْذَرْتُكُمْ نَارًا تَلَظَّى لَا يَصْلَاهَا إِلَّا الْأَشْقَى الَّذِي كَذَّبَ وَتَوَلَّى” Fecr 89/6-14, Rahman 55/39-45: “...يُغَرِّقُ الْمُجْرِمُونَ بِسِيمَاهُمْ فَيُؤْخَذُ بِالنَّوَاصِي وَالْأَقْدَامِ...”.

Müşrikler diğer surelerde kıyamet ve cehennem ile tehdit edilirken Fecr Suresinde Ad, Semud ve Firavunun yaptıkları taşkınlıklarına karşılık dünyadaki cezalandırılmaları üzerinden tehdit edilmektedir.

⁹³⁴ Müddessir 74/39-40: “إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٍ” Kalem 68/34-35: “إِلَّا أَصْحَابَ الْيَمِينِ فِي جَنَّاتٍ يَسَاءَلُونَ” Rahmân 55/46. ayetten (وَلَمْ يَخَفْ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ) sure sonuna kadar (78) cennetlikler ve onlara verilecek nimetler müjdelemektedir.

⁹³⁵ Sad 38/5-8: “İlahları (Lat, Menat, Uzza ve diğer putlar) tek bir ilaha mı indirmiş, doğrusu bu şaşılacak bir şey. Ve onlardan ileri gelenler öne atıldı ve şöyle dedi: hadi yürüyün, ilahlarınıza sabır-sebat edin (onlara inanmaya devam edin) sizden istenen ancak budur. Biz bunu son dinde de duymadık. Bu uydurmadan başka bir şey değildir. Bu (Kur'an) zikir aramızdan indirile indirile ona mı indirilmiş...” Bu ayetler Kureyş'ten 17 kişilik bir heyetin Hız. Peygamber hakkında konuşmak için Ebu Talib'e geldiği ve ona “kardeşinin oğlu ilahlarımızı yeriyor” şeklinde şikâyet ettikleri sırada Hız. Peygamber'in onları “Allah'tan başka ilah yoktur” sözüne davet etmesine sinirlenmeleri ve çıkıp gitmelerini anlatmaktadır. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 24, s. 675; Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdris er-Râzî, İbn Ebû Hâtim (v. 327/938), **Tefsîrû'l-Kur'âni'l-Azîm**, (Thk. Esad Muhammed et-Tayyib), Mektebetü Nazar Mustafa Elbâz, Suudi Arabistan, 1998, Cilt: 10, s. 3235. Kur'an'la Mekke müşriklerinin temelde çatıştıkları husus şirk inancıyla tevhid inancıdır.

Ebu Leheb Hz. Peygamber'e "sana iman edersem ne kazanırım" diye sormuş onun "diğer Müslümanlar ne kazanıyorsa sen de onu kazanırsın" demesi karşısında ise "ne yani benim onlardan bir fazlalığım olmayacak mı" diye sormasına Hz. Peygamber "daha başka ne istiyorsun ki" diye cevap vermiştir. Bunun üzerine Ebu Leheb "demek şunlarla (fakirler ve kölelerle) bir olacağım ha olmaz olsun böyle din"⁹³⁶ diyerek İslam davetinin köle ve fakirlere bakışına aşırı derecede tepki göstermiştir.⁹³⁷ Kureyş eşrafından Nadr b. Haris ise Hz. Peygamber'in tebliği esnasında onun meclisine gelip oturur ve onun ardından kıssaları kastederek "Muhammed geçmiş ümmetlerden bahsediyor ben de size Rüstem, İsfendiyar ve Fars krallarının hikâyelerini anlatacağım. Muhammed benden daha iyi bir kıssacı değil, onun anlattığı eskilerin masallarından başka bir şey değildir" diyerek ayetleri alaya almış ve Hz. Peygamber'in davetine engel olmak istemiştir.⁹³⁸ O Hz. Peygamber'in davetini engellemek için bir nevi sözlü ve fiili olarak psikolojik bir propaganda faaliyetine kalkışmıştır.⁹³⁹ Onların davete gösterdikleri tepki karşısında Hz. Peygamber ise Kur'ân'ın emri gereği sabrederek⁹⁴⁰ cihad etmiştir.

Hz. Peygamber'in davetine karşı Kureyş ileri gelenlerinin yaklaşımı Ebu Leheb ve Nadr b. Haris'in tutumuna benzer şekildeydi. Çünkü Mekke döneminde genel olarak Arap liderliği, Kureyş ileri gelenleri, Mekke'de etkili bir biçimde hâkim olmasından dolayı çoğunluğu peşlerinden sürüklemekteydiler.⁹⁴¹ Kureyş'in

⁹³⁶ "تَبَا لِهَذَا مِنْ دِينِ تَبَا، أَنْ أَكُونَ أَنَا وَهَؤُلَاءِ سَوَاءً"

⁹³⁷ Mesed Suresi bu olay üzerine indirilmiştir. Bkz. Mesed 111/1-5: "... وَتَبَّ أَبَا هَبٍ وَتَبَّ..." "Ebu Leheb'in iki eli kurusun, kurudu da..."; Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 24, s. 675; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Cilt: 6, s. 363.

⁹³⁸ Onun hakkında Casiye Suresindeki "Her iftiracı günahkârın vay haline ona okunan Allah'ın ayetlerini iştir de sonra hiç duymamış gibi ısrarla kibirlenmeye devam eder işte onu acı bir azap ile müjdele. O ayetlerimizden bir şey öğrendiği zaman hemen onu alaya alır" (Casiye 45/7-9) ayetleri ve daha başka ayetler inmiştir. Bkz. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, s. 358; Mukâtil, *Tefsir*, Cilt: 3, ss. 835-836.

⁹³⁹ Ebu Leheb de Nadr b. Haris'e benzer bir davranışta bulunmuştur. O hac mevsiminde, panayırlarda Hz. Peygamber'i arkasından takip edip o biriyle konuşmak, onu İslam'a davet etmek istediğinde onun ardından konuştuğu kişiye gelir ve "onun dediklerini doğrulama, çünkü o verdiği sözünü yerine getirmez, delidir" diyerek davete engel olmak istemiştir. Bkz. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, s. 423.

⁹⁴⁰ Sad 38/17, Kaf 50/39: "فَاصْبِرْ عَلَى مَا يَقُولُونَ". Hz Peygamber'i yalanlamaları karşısında Peygamber'den onunla alay eden Kureyşlilere karşı sabretmesi istenmektedir. Bkz. Semerkandî, *Bahru'l-Ulûm*, Cilt: 3, s. 339; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Cilt: 5, s. 356.

⁹⁴¹ Nitekim Mekki Surelerdeki birçok ayet zayıf insanların bu liderlere uymasını ve bu sebeple hem onların hem de uydukları liderlerin cehennemde azaba müstahak oluşlarını tasvir ediyor. Bkz. İbrahim 14/21: "وَبَرُّوا لِلَّهِ جَمِيعًا فَقَالَ الضُّعَفَاءُ لِلَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا إِنَّا كُنَّا لَكُمْ تَبَعًا فَهَلْ أَنتُمْ مُعْتَنُونَ عَلَيْنَا مِنْ عَذَابِ اللَّهِ مِنْ شَيْءٍ" "Sebe 34/31-35; Mümin 40/47-48.

liderlerinin ve özellikle de Hz. Peygamber'in davetine açıktan karşı olanlarının Mekke'ye hâkim olması nedeniyle Hz. Peygamber'e ve davetine giderek artan bir karşı çıkış başlamış, haliyle bu durum yeni gelen vahyin de onlara karşı sert bir üslup almasına yol açmıştır.⁹⁴² Kur'ân'ın sert üslubu ve Mekke müşriklerini eleştirisi devam etmekle beraber Mekke dönemi boyunca cihad, Kur'ân'ın direktifleri doğrultusunda daha çok sabır şeklinde yapılmış, Medine dönemi cihadı olan savaşa hiç bir zaman evrilmemiştir.

2. Hz. Peygamber'in Davetteki Metodu ve Kur'ân'ın Şirk Eleştirisi:

Mekke döneminde Hz. Peygamber'in insanları İslam'a (tevhide) davet metodu ikna etmeye, tartışmaya, delil getirmeye, münazaraya ve güçlü bir iradeye dayanmıştır.⁹⁴³ Bu dönemde ona davet göreviyle alakalı verilen emirler genel olarak insanları uyar,⁹⁴⁴ sabret,⁹⁴⁵ öğüt ver,⁹⁴⁶ müşriklerden yüz çevir,⁹⁴⁷ onlara itaat etme,⁹⁴⁸ tabi olma,⁹⁴⁹ emret,⁹⁵⁰ tebliğ et,⁹⁵¹ Allah'a tevekkül et,⁹⁵² müjdele,⁹⁵³ Kur'ân ile cihad et,⁹⁵⁴ Rabbinin yoluna (Hikmetle/Kur'ân'la) davet et,⁹⁵⁵ müsamaha

⁹⁴² Derveze, **H. Muhammed'in Hayatı**, Cilt: 2, ss. 157-158.

⁹⁴³ Derveze, **H. Muhammed'in Hayatı**, Cilt: 2, s. 156.

⁹⁴⁴ Müddessir 74/2: "وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ..."; Yasin 36/5-6; Meryem 19/39: "وَأَنذِرْهُمْ يَوْمَ الْحَسْرَةِ..."

⁹⁴⁵ Müddessir 74/7: "فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ"; Kaf 50/39: "فَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ"

⁹⁴⁶ Ala 87/9: "فَلَذِكْرُ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ"; Kaf 50/45: "فَلَذِكْرُ بِالْقُرْآنِ مَنْ يَخَافُ وَعِيدِ"

⁹⁴⁷ Necm 53/29: "وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ"; Araf 7/199: "وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ"

⁹⁴⁸ Alak 96/19: "كَلَّا لَا تُطَعُّهُ"; Kalem 68/8-10: "فَلَا تُطِيعِ الْمُكَذِّبِينَ..."

⁹⁴⁹ Araf 7/142: "وَلَا تَتَّبِعْ سَبِيلَ الْمُفْسِدِينَ"; Yunus 10/89. Her iki ayette de Hz. Peygamber'e verilen mesaj Hz. Musa üzerinden verilmiştir.

⁹⁵⁰ Araf 7/199: İyiliği emret. Taha 20/132: Ailene namazı emret. Lokman 31/17: Lokman'ın oğluna tavsiyesi üzerinden "iyiliği emret kötülükten alıkoy". Hz. Peygamber'in "emredildim" dediği ayetlerin tamamı Mekki olup Müslüman olmam, mümin olmam, bir Allah'a ibadet etmem, dini Ona has kılarak ibadet etmem emredildi şeklinde tevhide davet kapsamındadır. Bkz. Enam 6/14, 1; Yunus 10/72, 104; Zümer 39/11; Mümin 40/66: "قُلْ إِنِّي أُحْيِيهِ أَنْ أَعْبَدَ الَّذِينَ تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ لَمَّا جَاءَنِي" "الْبَيِّنَاتُ مِنْ رَبِّي وَأَمَرْتُ أَنْ أُسَلِّمَ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ"

⁹⁵¹ Yasin 36/17: "وَمَا عَلَيْنَا إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ"; Hud 11/57.

⁹⁵² Furkan 25/58: "وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ"; Şuara 26/217: "وَتَوَكَّلْ عَلَى الْغَزِيرِ الرَّحِيمِ"

⁹⁵³ Yasin 36/11: "فَبَشِّرْهُ بِمَغْفِرَةٍ وَأَجْرٍ كَرِيمٍ"

⁹⁵⁴ Furkan 25/52: "وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا"

⁹⁵⁵ Kasas 38/87: "وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ"; Mümin 40/42: "وَأَنَا أَدْعُوكُمْ إِلَى الْغَزِيرِ الْعَفَّارِ"; Nahl 16/125: "ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِهُمْ بِالنِّبْيِ هِيَ أَحْسَنُ". Ayetteki "hikmet"i Taberî "Allah'ın sana vahyettiği vahyi, sana indirdiği kitabı" şeklinde Mâverdî ise Kur'ân veya nübüvvet şeklinde açıklamıştır. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 17, s. 321; Mâverdî, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, Cilt: 3, s. 220.

göster,⁹⁵⁶ onlara de⁹⁵⁷ şeklinde muhataplarının vahye verdikleri karşılığa göre olmuştur. Davetin başlamasıyla beraber Mekke müşrikleri bir yandan Kur'ân'ı ve Hz. Peygamber'i yalanlamaya devam ederken bir yandan da Ebu Talib ve Haşimilerin Kureyş içindeki gücü nedeniyle⁹⁵⁸ onunla uzlaşma yolları aramışlardır.⁹⁵⁹ Kur'ân ise önce en temel öğretisi olan tevhid akidesini “(Ey Muhammed) De ki Allah⁹⁶⁰ birdir...”,⁹⁶¹ “Hamd Âlemlerin Rabbi olan Allah'a mahsustur”⁹⁶² şeklinde güçlü bir şekilde ortaya koymuş ve daha sonra müşriklerle çatışmanın daha da artmasına neden olan putları ve şirki açıktan eleştirmeye başlamıştır.⁹⁶³

Kur'ân'ın açıktan şirk eleştirisine başlaması Mekke müşriklerinin ilk üç yıldaki Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e karşı bireysel olan tepkilerinin toplu şekilde yapılmasına yol açmıştır. Bu durum aynı zamanda Ümeyye b. Halef gibi Mekke elitlerinin zayıf müminlere işkenceye yönelmesine sebep olmuştur. İslam daveti kapsamında Kur'ân'ın tevhid akidesini yerleştirme gayreti Hz. Peygamber ve ona inananlara karşı müşriklerin sözlü tacizleri ve fiili sataşmalarına neden olmuş, bu

⁹⁵⁶ Hicr 15/85: “فَاصْفَحَ الصَّفْحَ الْجَمِيلَ”; Zuhuruf 43/89: “وَقُلْ سَلَامٌ فَسَوْفَ يَعْلَمُونَ”

⁹⁵⁷ Enam 7/11-12, 14: “...قُلْ سِيرُوا فِي الْأَرْضِ ثُمَّ انظُرُوا...”; İhlâs 112/1; Kafirun 109/1: “قُلْ يَا أَيُّهَا الْكَافِرُونَ”

⁹⁵⁸ Kureyş ileri gelenleri Hz. Peygamber'in davetini engellemek kastıyla Ebu Talip'e üçüncü kez geldiklerinde Hz. Peygamber'in yerine Kureyş'ten ona güçlü bir genç verip atalarımızın dinine muhalefet eden, birliğimizi bozan yeğenini bize teslim et diye istemişlerdir. Ebu Talip ise onu teslim etmedi. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 266.

⁹⁵⁹ Kalem 68/9 ve Kafirun Suresi hakkındaki sebep-i nüzule bakıldığında Mekke müşriklerinin bazı konularda tavizler istediği ayrıca onların bu konuda Ebu Talip'ten Hz. Peygamber'le aralarını bulmaları istemeleri de olmuştur. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 265. Bir defasında da Kureyş uluları Hz. Peygamber'e haber göndererek onunla konuşmak istediklerinde Hz. Peygamber onların fikir değiştirip daveti kabul ettiklerini düşünerek gelip yanlarına oturdu. Onlar Peygamber'e eğer bu getirdiğin şey ile mal istiyorsan sana mallarımızdan verelim, şeref istiyorsan seni başımıza reis yapalım sana musallat olan cin ise seni tedavi ettirelim önerisi karşısında Hz. Peygamber bende bu dedikleriniz yoktur. Ben size Rabbimin mesajlarını ulaştırdım, size nasihat ettim eğer kabul etmezseniz Allah aramızda hüküm verinceye kadar sabrederim dedi. Bu kez de onlar Peygamberden mucizeler istemeye başlamışlardır. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 295-297.

⁹⁶⁰ Bu sureden önce inen Alak, Müddessir, Ala, Leyl, Duha, Fecr gibi surelerde Rab ismi kullanılmış iken İhlâs Suresiyle beraber ilk defa Allah ismi kullanılmaya başlanmıştır. Bkz. Câbirî, **Fehmü'l-Kur'ân**, Cilt: 1, s. 19.

⁹⁶¹ İhlâs 112/1-4: “قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ...”

⁹⁶² Fatiha 1/2: “الْحَمْدُ لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ”

⁹⁶³ Şirk eleştirisi açısından Necm Suresinin putlar için “Onlar (Lat, Menat, Uzza) Allah'ın haklarında hiçbir delil indirmedigi sizin ve atalarınızın isim vermesinden başka bir şey değildir (ilah değildir). Siz sadece zanna ve kendi arzunuzu/hevanıza uyuyorsunuz” “إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمِيَّتُوهَا أَنْتُمْ” “وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ” (Necm 53/23) ayeti putları hedef alan ilk ayetlerden biri olarak gözükmektedir. Putları eleştirisi hususunda Kur'ân Arapların atası olan Hz İbrahim ile kavmi arasında geçenleri daha fazla ön plana çıkarmaktadır. Bkz. İbrahim 14/35; Enbiya 21/51-60; Şuara 26/69-77.

uzaklaştırmamasını istemektedir.⁹⁶⁹ Ezilenler daveti kendi durumlarının düzelmesi için bir imkân olarak görmesinin⁹⁷⁰ aksine yönetici ve zengin sınıf ise daveti kendi çıkarlarına bir tehdit olarak algılamışlardır. Çünkü Kur’ân’ın erken dönem sureleri insanları, daha çok da yönetici ve zengin sınıfı, özellikle sadaka, yoksullara yardım etme,⁹⁷¹ yetim hakkına riayet etme,⁹⁷² esire iyi davranma,⁹⁷³ köleleri azad etme,⁹⁷⁴ cimrilikten ve mal sevgisinden uzak durma, dünyaya dalmaktan⁹⁷⁵ ve dünyevi çıkarları Allah katında olana tercih etmeme konusunda uyarmıştır.⁹⁷⁶ Kur’ân’ın ve Hz. Peygamber’in bu yöndeki çabaları Mekke toplumundaki ekonomik çarpıklığın, insan hak ve hukukuna riayetin olmadığı, güçlülerin güçsüzleri ezdiğinin bir göstergesidir. Bu açıdan Mekkî Sureler’de davet ve cihad, genel olarak, tevhide davet ve tevhid inancı uğrunda mücadele (cihad) olmakla beraber insanları adalete, hakka hukuka davet etme, Kur’ân’ın “*emri bil’maruf ve’n-nehyi ani’l-münker*”⁹⁷⁷ prensibi olan iyiliği hâkim kılma ve kötülüğü engelleme çağrısı ve çabasıdır.

Kur’ân’ın çağrısı, insanları İslam’a daveti, karşısında yönetici ve zengin sınıf sahip oldukları güç ve zenginliğin ellerinden gitme korkusundan dolayı Kur’ân’ı eskilerin masalları,⁹⁷⁸ bidat ve uydurma olarak⁹⁷⁹ göstermiş, Kur’ân’a karşı itirazlarının ve yaptıklarının meşruiyetini savunmak için de özellikle atalar dinine ve adetlerine atıfta⁹⁸⁰ bulunmuşlardır. Onların tepkisine ve çatışma çıkacak olmasına rağmen Kur’ân’ın atalar dini olan şirke ve şirk adetlerine karşı mücadelesi ise zengin ve yöneticilerin diğer insanlar üzerindeki zulmünün asıl kaynağının bunlar olması

⁹⁶⁹ Enam 6/51-53: “*Rablerinin rızasını arzulayarak sabah akşam O’na yalvaranları (Kureyş uhularının arzusuna uyarak) yanından kovma...*”. Buna benzer diğer ayetler için Bkz. Hud 11/29; Kehf 18/28-29.

⁹⁷⁰ Ammar b. Yasir “ben Müslüman olduğumda onun yanında beş köle, iki kadın bir de Ebubekir’den başka kimse yoktu” demektedir. Buhârî, **Sahîh**, Menakibü’l-Ensar 63, hadis no: 3857.

⁹⁷¹ Leyl 92/5-21: “*فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى... وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَى... وَمَا يُعْنِي عَنْهُ مَالُهُ إِذَا تَرَدَّى... الَّذِي يُؤْتِي مَالَهُ يَتَزَكَّى...*”

⁹⁷² Fejr 89/17-20: “*كَلَّا بَلْ لَا تُكْرِمُونَ الْيَتِيمَ وَلَا تَحَاضُّونَ عَلَى طَعَامِ الْمِسْكِينِ وَتَأْكُلُونَ التُّرَاثَ أَكْلًا لَمًّا وَتُحِبُّونَ الْمَالَ حُبًّا جَمًّا*”

⁹⁷³ İnsan 76/8: “*وَيُطْعَمُونَ الطَّعَامَ عَلَى حَتِّهِ مِسْكِينًا وَيَتِيمًا وَأَسِيرًا*”

⁹⁷⁴ Beled 90/11-16: “*فَلَا اقْتَحَمَ الْعَقَبَةَ وَمَا أَدْرَاكَ مَا الْعَقَبَةُ فَكُّ رَقَبَةٍ أَوْ إِطْعَامٌ فِي يَوْمٍ ذِي مَسْغَبَةٍ...*”

⁹⁷⁵ Ala 87/16-17: “*بَلْ تُؤْثِرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ وَأَبْقَى*”

⁹⁷⁶ Derveze, **H. Muhammed’in Hayatı**, Cilt: 2, s. 173.

⁹⁷⁷ Araf 7/157: “*يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا خُذُوا زِينَتَكُمْ كُلُّكُمْ لِلَّهِ*”

⁹⁷⁸ Enam 6/25: “*يَقُولُ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ*”; Nahl 16/24; Müminun 23/83; Furkan 25/5; Neml 27/68; Ahkaf 46/ 17; Kalem 68/15; Mutaaffin 83/13: “*إِذَا تُنْزِلَتْ عَلَيْهِ آيَاتُنَا قَالَ أَسَاطِيرُ الْأَوَّلِينَ*”

⁹⁷⁹ Furkan 25/4: “*وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنْ هَذَا إِلَّا إِفْكٌ افْتَرَاهُ وَأَعَانَهُ عَلَيْهِ قَوْمٌ آخَرُونَ*”; Sad 38/7: “*مَا سَمِعْنَا بِهَذَا فِي الْمِلَّةِ الْآخِرَةِ*”; Müddessir 74/24-25: “*إِنْ هَذَا إِلَّا الْخِطَابُ*”

⁹⁸⁰ Araf 7/28: “*سَيَقُولُ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَفْرَأْنَا وَإِنَّا لَفَاجِشَةٌ قَائِلُوا وَجَدْنَا عَلَيْهَا آبَاءَنَا وَاللَّهُ أَمَرْنَا بِهَا*”; Lokman 31/11; Sebe 34/43: “*أَشْرَكْنَا وَلَا أَبَاؤُنَا وَلَا حِزْبًا مِنْ شَيْءٍ*”

nedeniyledir. Nitekim birçok müfessirin fitneyi⁹⁸¹ şirk olarak yorumlaması ve şirki savaş sebebi kabul etmesi de şirk inancı ve adetlerinin zulme yol açması nedeniyle olsa gerektir.⁹⁸² Kur'ân şirk inancının neden olduğu Ebu Leheb'teki gibi seçkincilik zihniyetine karşı savaş açmış⁹⁸³ ve bu konuda en ufak taviz vermemiş, üstünlüğün takva⁹⁸⁴ ile olduğu ilkesini getirmiş⁹⁸⁵ ve salih amele değer vermiştir.⁹⁸⁶

3. Kur'ân'ın Mekke'nin Zengin ve Liderlerini Eleştirisi ve Onların Daveti Engellemek İçin Zayıf Müminlere İşkenceye Yönelmeleri:

Kur'ân getirdiği ilkelerin insanlar arasında hâkim olmasını sağlamak için dille yapılan cihadın⁹⁸⁷ bir gereği olarak öncelikle insanları konuşarak İslam davetine ikna etme yolunu seçmiştir. Fakat Hz. Peygamber'in daveti karşısında yöneticiler ve zenginler⁹⁸⁸ onu ve davetini engelleme, yalanlama, düşmanlık etme yolunda birlikte hareket etmişlerdir. Bundan dolayı Kur'ân'ın tehditleri bazen zenginelere bazen de liderlere yönelmiştir. Onların birlikte hareket etmelerinin nedeni ise liderlerin makam mevkilerini, zenginlerin ise elde etmiş oldukları servetlerini kaybetmek istememeleridir. Zira İslam daveti muhtaçlara yardım elini uzatmaktan geri duran zenginleri eleştirmiş⁹⁸⁹ infakı teşvik etmiş,⁹⁹⁰ güç ile azgınlaşan ve üstünlük taslayan

⁹⁸¹ Bakara 2/193, Enfal 8/39: “وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةً” Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 168, Cilt: 2, s. 115; Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 3, s. 567, Cilt: 13, s. 538; Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 2, s. 220.

⁹⁸² Bizim Bakara 193 ve Enfal 39. ayetlerle ilgili izahımız, “fitne”yi zulüm, inanca baskı şeklinde açıklamamız daha önce geçmiştir. Biz şirk inancının ve adetlerinin zulüm ürettiğini kabul etmekle beraber öncelikle Hz. Peygamber'in de yaptığı gibi şirkin tebliğle, İslam'a davetle, insanları ikna etmeyle bertaraf edilmesi gerektiği kanaatindeyiz.

⁹⁸³ Kur'ân Mekke'de müşriklerin seçkincilik düşüncesine karşı çıkarken Medine döneminde de Maide 5/18. ayette de belirtildiği üzere Yahudi ve Hristiyanların “Biz Allah'ın oğulları (salih kulları) ve sevdikleriyiz” sözleri üzerinden ortaya koymak istedikleri seçkincilik inanç ve düşüncesine itiraz etmektedir.

⁹⁸⁴ Allah'a karşı sorumlu davranma.

⁹⁸⁵ Leyl 92/5: “فَأَمَّا مَنْ أَعْطَى وَاتَّقَى”; Araf 7/35; Hucurat 49/13: “إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ”

⁹⁸⁶ Kur'ân Hz. Nuh'a oğlunun onun ailesinden olmadığını söylerken sebep olarak salih amel işlemediğini belirtmiştir. Bkz. Hud 11/46: “قَالَ يَا نُوحُ إِنَّهُ لَيْسَ مِنْ أَهْلِكَ إِنَّهُ عَمَلٌ غَيْرُ صَالِحٍ”

⁹⁸⁷ Furkan 25/52: “وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا”

⁹⁸⁸ Kur'ân yöneticiler için genellikle mele, zenginler içinse mütref ifadesini kullanmaktadır. Bkz. Seyyid Kutub (1906-1966), **Fî Zılâli'l-Kur'ân**, Daru's-Şurûk, Beyrut, 1991, Cilt: 4, s. 2217; Özdemir, **Kur'ân'da Mustazaf ve Müstekbir Kavramlarının Semantik Analizi**, ss. 155-177, 209-218.

⁹⁸⁹ Maun 107/3, 7; Leyl 92/8; Fecr 89/17-20: “Hayır siz asla yetime cömertçe davranmıyor, fakire yedirme konusunda da birbirinizi teşvik etmiyorsunuz. Hâlbuki mirası öyle bir yiyor, mal biriktirmeyi de öyle bir seviyorsunuz ki.”

⁹⁹⁰ Leyl 92/5-7: “Her kim infak eder ve takvalı (Allah'a karşı sorumlu) davranırsa... Biz de onu en kolayca muvaffak kılarız.”

ve hakkı kabule yanaşmayan yönetici sınıfa da savaş açmıştır.⁹⁹¹ Nitekim Hümeze Suresi mal biriktirip yığın zenginleri hedef alırken, özellikle Araf,⁹⁹² Hud⁹⁹³ ve Müminun⁹⁹⁴ Surelerinin liderleri hedef aldığı görülmektedir. Özellikle bu iki sınıfın tevhidi, nübüvveti ve ahireti inkârda direktmesinin altında yatan sebep sahip oldukları iktidar ve zenginliğin ellerinden gitme korkusudur. Bundan dolayı onların Hz. Peygamber’e karşı olan düşmanlığı sözlü ve kısmen de fiili olarak⁹⁹⁵ ona uzansa da⁹⁹⁶ Hz. Peygamber’in kabilesinin güçlü olması⁹⁹⁷ nedeniyle fiili olarak daha çok ona tabi olan zayıf müminler üzerine yönelmiştir. Çünkü Mekke liderleri ezilen kesimin Hz. Peygamber’in davetini kabul etmelerinden ve böylece onların kontrolünden çıkmasından endişe etmiş ve bunu engellemek için ilk önce ellerinin

⁹⁹¹ Derveze, **Hz. Muhammed’in Hayatı**, Cilt: 2, s. 171.

⁹⁹² Araf 7/60, 66, 75: “وَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ اسْتَكْبَرُوا مِنْ قَوْمِهِ”، 88, 90, 109, 127: “وَقَالَ الْمَلَأُ مِنْ قَوْمِ فِرْعَوْنَ”

⁹⁹³ Hud 11/27: “فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ”

⁹⁹⁴ Müminun 23/24: “فَقَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ”، 33.

⁹⁹⁵ Bir defasında Kureyş eşrafı Hicr’de toplanmış onun hakkında “bu adam kadar kimseye sabretmedik, bizi aptal yerine koydu, atalarımıza küfretti, birliğimizi bozdu, dinimizi kınadı, tanrılarımıza sövdü” dediler. Tam bu sırada Hz. Peygamber çıkageldi ve Kâbe’yi tavaf etmeye başladı. Onların yanından geçerken ona laf attılar bu Hz. Peygamber’i rahatsız etti, sonra ikinci geçişi ve sonra da üçüncü geçişi esnasında yine laf attılar. Hz. Peygamber de onlara “Ey Kureyş duyuyor musunuz? Allah’a yemin ederim ki ben size boğazlanma getirdim” dedi o topluluk da kalakaldı ve “Ey Ebu’l-Kasım işine git sen cahil biri değilsin” diyerek Hz. Peygamber’i güzelce teskin etmeye, yatıştırmaya başladılar. Ertesi gün aynı topluluk bu durumu aralarında tartışırken dün onu niye bıraktınız dedikleri esnada Hz. Peygamber onların yanına çıkageldi. Onlar da hep birden etrafını sardılar ve üzerine çullandılar “böyle diyen, tanrılarımızı ayıplayan sen misin” dediler Hz. Peygamber de “evet öyle diyen benim” diye karşılık verdi. Bu sırada içlerinden biri Hz. Peygamber’in ridasını boynuna dolamıştı durumu gören Hz. Ebubekir’in “Bir adamı Rabbim Allah’tır dediği için öldüreceksiniz” demesi üzerine Hz. Peygamber’in etrafından çekildiler ve onu serbest bıraktılar. Hz. Ebubekir, bu Kureyş’in ona yaptığı en ağır şeydi demektedir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 289-290. Ridasıyla Hz. Peygamber’in boynunu sıkan ve onu boğmaya çalışan kişinin Ukbe b. Ebi Muayt olduğu, Hz. Ebubekir’in ise onu engellediği sonra da “Bir adamı Rabbim Allah’tır dediği için öldüreceksiniz” dediği zikredilir. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, Menakibü’l-Ensar 63, hadis no: 3856. Hz. Peygamber’e yapılan bu hareketin benzer şekilde Hz. Musa’ya da yapıldığı Mümin 40/26-28. ayetlerde anlatılmaktadır. Bkz. Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 21, ss. 375-377. Aslında Mümin Suresinde Hz. Musa ile Firavun arasında geçenler üzerinden anlatılan olayda verilen mesaj da Mekke’de Hz. Peygamber’e karşı müşriklerin yaptığı benzer hareketin eleştirisidir. Buna benzer bir diğer olay ise Ebu Cehil, Hz. Peygamber Kâbe’de namaz kılariken üzerine deve işkembesi atmıştır. Bunun üzerine Hz. Peygamber “Allah’ım Kureyş’i sana havale ediyorum... Ebu Cehil İbn Hişam’ı, Utbe b. Rebia’yı... Sana havale ediyorum” diyerek onlara beddua etmiştir. Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2934. Bir diğer rivayete göre bunu yapan Ukbe b. Ebi Muayt’tır. Buhârî, **Sahîh**, Menakibü’l-Ensar 63, hadis no: 3854.

⁹⁹⁶ Örneğin Hz. Peygamber’in amcası Hz. Hamza’nın Müslüman olması Ebu Cehil’in Hz. Peygamber’e karşı yapmış olduğu hakaret ve küfür tepki olarak gerçekleşmiştir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 291-292.

⁹⁹⁷ Hud 11/91 ayeti Şuayb Peygamber’e bu sınıfların “*senin dediklerinin çoğunu anlamıyoruz ve seni zayıf görüyoruz, şayet kabilen olmasaydı seni taşlardık...*” demeleri aslında bir nevi Haşimilerin ve Ebu Talib’in koruması nedeniyle Kureyş ileri gelenlerinin Hz. Peygamber’e dokunamamasına atıftır. “*Ey Salih sen bundan önce içimizde umut beslenen biriydin*” (62) ayeti de Hz. Peygamber’in Risâletten önce Kureyş içindeki saygın ve güvenilir olan konumuna işaret etmektedir.

altındaki kölelere işkence etmeye başlamışlardır.⁹⁹⁸ Onların işkenceleri karşısında köle ve zayıf müminler ise sabrederek tevhid inancı uğrunda⁹⁹⁹ cihad etmişlerdir.

Kureyş'in zengin ve yöneticilerinin davete ilgi duyan, sempati besleyen kitleleri, zayıfları, fakirleri, korumasızları ezdiği, onlara işkence ederek daveti engellemeye çalıştıkları bir aşamada Buruc Suresinin nazil olduğu görülmektedir. Surede "Ashab-ı Uhdud'a lanet olsun! Onlar oturmuş müminlere yapmış oldukları işkenceyi, zulmü (fitne) izliyorlar ve bu zulmü sırf bir Allah'a inandıkları için yapıyorlar"¹⁰⁰⁰ denilmesi Kureyş'in bu iki sınıftan olan ileri gelenlerinin zayıf müminlere işkenceye başlaması nedeniyledir. İbn Hişam'ın Müşriklerin eziyetleri hakkında dedikleri ise surede anlatılan durumun tasviridir. O şöyle demektedir: Sonra Kureyş ileri gelenleri Hz. Peygamber'e tabi olanlara saldırdılar. Her kabile kendi içindeki zayıf müminlere hücum etti, onları hapsedmeye, dövmeye, Mekke sıcağında aç ve susuz bırakarak işkence etmeye başladılar ve böylece onları dinlerinden çevirmeye çalıştılar.¹⁰⁰¹ Örneğin bu sınıftan biri olan Ümeyye b. Halef Müslüman olan Bilal'i Mekke sıcağında dışarı çıkarır, sırt üstü yatırır ve üzerine büyük bir kaya parçası koydurtur sonra da "ya bu şekilde ölür gider ya da Muhammedi (tevhid inancını) inkâr eder Lat ve Uzza'ya taparsın" diyerek ona işkence ederdi. Bu işkence altında Bilal'in "Allah bir, Allah bir"¹⁰⁰² şeklinde tevhid inancında sebat etmesi, bu işkenceye sabretmesi ise onun Allah yolundaki cihadıdır.

⁹⁹⁸ Derveze, **H. Muhammed'in Hayatı**, Cilt: 2, ss. 280-281.

⁹⁹⁹ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 319-320. Tevhid inancına karşı olan yöneticilerin hedef alındığı Araf Suresinde Firavun Musa'ya inanan sihirbazların ellerini ayaklarını kesmekle tehdit etmiş (Araf 7/13-124) onlar ise bu tehdit karşısında "رَبَّنَا أَفْرِغْ عَلَيْنَا صَبْرًا وَتَوَقَّنَا مُسْلِمِينَ" "*Rabbimiz üzerimize sabır yağdır ve Müslüman olarak canımızı al*" (Araf 7/126) şeklinde dua ederek, işkenceler karşısında sabretmiş ve tevhid inancından dönmemişlerdir.

¹⁰⁰⁰ Buruc 85/4-8: "فَتِلْ أَصْحَابُ الْأُخْدُودِ النَّارِ ذَاتِ الْوُقُودِ إِذْ هُمْ عَلَيْهَا قُعُودٌ وَهُمْ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ وَمَا نَقَمُوا" "مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ"; Ashab-ı Uhdud olayı Necran'da tevhid dini üzere Hristiyan olan halkını tekrar Yahudiliğe döndürmek isteyen Yahudi Zu Nuvas tarafından hendekler kazdırılıp bazısının ateşte bazısının ise kılıçla öldürülmesi hadisesidir. Burada yaklaşık 20 bin kişi öldürülmüştür. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 34-35. Muhtemelen Kureyş'in de iyi bildiği bu olay üzerinden Kureyş ulularının da Zu Nuvas gibi aynı şeyi yaptıkları ve bunun bedelini ödeyecekleri mesajı verilmiştir.

¹⁰⁰¹ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 317.

¹⁰⁰² İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 317-318. Bedir'de Ümeyye b. Halef'in kaçtığı gören Bilal "eğer Ümeyye bu defa kurtulursa ben kurtulmam" diyerek onu takip etmiştir. Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 3971. Ümeyye b. Halef ve oğlu Abdurrahman b. Avf'ın onları esir alma gayret ve çabasına rağmen Bilal'in ey Allah'ın yardımcılarını küfrün elebaşı Ümeyye b. Halef burada diyerek bağırması neticesinde muhtemelen Mekke'de işkence ettiği köleler tarafından etrafı sarılarak öldürülmüştür. Çünkü Abdurrahman b. Avf bunun üzerine Allah Bilal'e rahmet etsin hem zırhlarım gitti hem de esirlerimle canımı yaktı demiştir. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 632.

İnananlara işkencelerin ve Hz. Peygamber'e karşı Kureyş'in toplu muhalefet ve düşmanlığının Kur'ân'ın şirk eleştirisiyle beraber başladığını söylemek mümkündür. Nitekim İbn İshak "Hz. Peygamber davete başlayıp İslam'ı insanlara açıklayınca kavmi hemen ondan uzaklaşmadı, reddetmedi. İlahlarını zikredip onları ayıplayınca ona muhalefet ve düşmanlık etmek için karar verdiler, zaten o vakit İslam'ı kabul eden kişiler az ve gizli, Hz. Peygamber de amcası Ebu Talib tarafından korunmaktaydı" demektedir.¹⁰⁰³ İbn İshak'ın rivayetini şu şekilde anlamak daha doğru olacaktır. İlk inen surelerden itibaren müşriklerin yerildiği, özellikle bireysel olarak yerildiği göz önüne alındığında Hz. Peygamber'in davetinin ilk andan itibaren açık olduğu ve tepkiyle karşılandığı görülmektedir. Bununla beraber Kureyş'in toplu olarak Hz. Peygamber'e karşı çıkması, ona muhalefeti ve düşmanlığı arttırması, zayıf müminlere eziyetlere başlaması ise Kur'ân'ın şirk eleştirisiyle birlikte başlamıştır. Doğal olarak inananların tevhid inancı uğruna sabrederek cihad etmesi de şirk eleştirisiyle birlikte 3. yılda başlamıştır. Hz. Peygamber'in tevhide davette karşılaştığı sıkıntılar karşısında sabrederek başlayan cihadı, İslam'ı kabul eden müminlerin tevhid inancında sebat etmesi şeklinde olmuştur.

Mekke toplumunda zulme sebep olan inanç ve adetlerin kaynağında şirk inancı olduğu için Kur'ân öncelikle bu inanca savaş açmış ve bu konuda en ufak bir uzlaşıya dahi yanaşmamıştır.¹⁰⁰⁴ İslam davetinin ahiret inancını ısrarla savunmasının nedeni ise toplumdaki yönetici ve zengin sınıfın yaptıkları haksızlıkların, zulümlerin hesabının sorulacağı inancını hâkim kılmak ve böylece davranışlarında mutedil olmalarını sağlamaktır. Çünkü biz yaşarız ve vakti gelince de ölürüz tekrar diriltilecek değiliz¹⁰⁰⁵ şeklinde yaptıklarının hesabının sorulmayacağına inanan bir müşrikten ahlaki ve hukuki davranışlar beklemek mümkün değildir. Kureyş Müşriklerinin yeniden dirilişi inatla inkâr etmesinin¹⁰⁰⁶ altında yatan asıl sebep ise dirilişin imkânı ya da mantıksal olarak olup olmayacağı meselesi değil, dirilişin dayandığı ahlaki içerik olan hesap verme meselesidir. Çünkü ahiret inancını kabul

¹⁰⁰³ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 264.

¹⁰⁰⁴ Kalem 68/9: "وَدُّوا لَوْ تُدْهِنُ فَيُدْهِنُونَ" "Onlar istiyor ki sen onlara yumuşak davranasın onlar da sana yumuşak davranasın (sen onlara yağcılık yapasın onlar da sana yağ yapsın)" ayeti Mekke müşriklerinin Hz Peygamber'den şirk inancı konusunda uzlaşma beklentilerini dile getirmektedir. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 23, s. 534; Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 404.

¹⁰⁰⁵ Casiye 45/24: "وَقَالُوا مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ"; Yasin 36/78.

¹⁰⁰⁶ Nahl 16/38: "وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَلْمَانِهِمْ لَا يَبْعَثُ اللَّهُ مِنْ بَعْدِ مَنْ يَمُوتُ"; Yasin 36/78: "قَالَ مَنْ يُحْيِي الْعِظَامَ وَهِيَ رَمِيمٌ"; Casiye 45/24.

etmek demek herkes için bireysel sorumluluğun, hesap vermenin söz konusu olduğu din günü, hesap günü gerçeğini kabul etmek¹⁰⁰⁷ ve davranışların bu duruma göre düzenlenmesi demektir. İstediği şekilde hoyratça yaşamaya alışmış zengin ve yönetici Kureyş elitlerinin bu durumu kabullenmesi haliyle zor bir durumdu. Mekke'deki putları ziyarete gelen hacılar sayesinde oluşan pazar nedeniyle zenginleşen; faiz, kumar gibi yollarla servetlerini katlayan, yoksulların ve yetimlerin mallarını kendi hesabına geçiren Kureyş'in diriliş inancını kabul etmesi demek hayatları boyunca yaptıkları tüm ahlaksızlıkların hesabını vermek demektir. Bundan dolayı bu inancı yerleştirmeye çalışan İslam davetine karşı kesin ve sert bir şekilde tavır aldılar,¹⁰⁰⁸ davete icabet eden ellerinin altındaki kölelere, zayıflara işkence etmeye başladılar. Eziyet gören yeni müminler ise imanları gereği Allah yolunda sadece sabrederek cihad ettiler.

Davete icabet eden müminler sabrederek cihad ederken, Hz. Peygamber de Kureyş müşriklerine karşı yaptığı davet ve cihadını gelen vahiy doğrultusunda ısrarlı bir şekilde sürdürmüştür. Bununla beraber Kur'an peygamberlik, ahiret ve tevhid inancını kabule yanaşmayan Mekke müşriklerini bazen eleştirmiş, bazen tehdit etmiş, bazen de Allah'ın onlara karşı olan ihsanını dile getirerek onları Kur'an'a ve Hz. Peygamber'e tabi olmaya davet etmiştir.¹⁰⁰⁹ Vahyin bu hatırlatması neticesinde İslam davetinin doğruluğunu kabul eden bazı Kureyş elitleri ise davete karşı çıkmalarının gerekçesini, uydukları takdirde Kâbe'ye hac için gelen insanların artık gelmeyeceğini ve böylece aç kalacaklarını ve bu insanların onları Mekke'den çıkaracağı endişesini dile getirmişlerdir. Bu durumu Kur'an şöyle dile getirmektedir: *“Dediler ki eğer seninle beraber doğru yola girersek (dediğin vahye tabi olursak) yerimizden yurdumuzdan ediliriz.”*¹⁰¹⁰ Kur'an'ın böyle düşünenlere karşı verdiği cevap ise Kâbe

¹⁰⁰⁷ Câbirî, **Fehmü'l-Kur'an**, Cilt: 1, s. 185.

¹⁰⁰⁸ Câbirî, **Fehmü'l-Kur'an**, Cilt: 1, s. 185. Tüccar olan Kureyşliler'in hazcı yaşam anlayışı, dünyada refah içinde yaşama arzusu onları ahiret inancına karşı ilgisizliğe itmiş ve kendilerine olan aşırı güven de onları müstağni ve başına buyruk davranmaya sevk etmiştir. Bkz. İzutsu, **God and Man in the Quran**, s. 92.

¹⁰⁰⁹ Fil ve Kureyş Sureleri Allah'ın Kâbe'yi korumasını ve Kureyş'e ihsanı olan onların mutad yaz ve kış ticaretini hatırlatmaktadır.

¹⁰¹⁰ Kasas 28/57: *“وَقَالُوا إِنَّا تَتَّبِعُ الْهَدَىٰ مَعَكَ نُنَاحِطُكَ مِنْ أَرْضِنَا”*. Bu ayetin “ey Muhammed biz biliyoruz ki senin dediğin doğrudur fakat bizim sana tabi olmamızı engelleyen şey sana uyduğumuz takdirde Arapların bizi Mekke'den çıkaracağı endişesidir” diyen Kureyş'in ileri gelenlerinden Haris b. Nevfel b. Abd Menaf olduğu söylenmektedir. Onun aynı zamanda Peygambere tabi olmaları için yanındaki fakir ve köleleri uzaklaştırmasını isteyen Kureyş ulularından biri olduğu da rivayet edilmektedir. Bkz. Vâhidî, **Esbâb-ı Nüzûl**, ss. 219-221; Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, s. 351. İbn

ve Mekke sayesinde Allah'ın orayı güvenli bir yer kıldığı, böylece her türlü ürünün oraya getirilmesiyle bu endişelerinin yersiz olduğunu vurgulamak şeklinde olmuştur.¹⁰¹¹

4. Mekke Müşriklerinin İşkencelerine Çözüm Arayışı Olarak Habeşistan'a Hicret ve Tebliğ Faaliyetinin Kureyş Dışındaki Kabilelere Yönelmesi:

Kur'ân Habeşistan'a hicret öncesine kadar Mekke müşriklerinin davete vermiş olduğu karşılığa göre müşrikleri tehdit etmiş, önceki elçilerin de aynı durumla karşılaştığını bildirerek Hz. Peygamber'i ve inananları teselli etmiş, Hz. Peygamber'e ve inananlara sabretmesini, Allah'a tevekkül etmesini bildirmiş, zaman zaman da Hz. Peygamber'in müşriklerden yüz çevirmesini¹⁰¹² emretmiştir. Hz. Peygamber'in tebliğe devam etmesini emreden¹⁰¹³ Kur'ân muhtemelen Mekke müşriklerinin eziyetlerinin daha da artması nedeniyle kıssalar üzerinden ve ima ile¹⁰¹⁴ sabrın ardından Mekkî cihadın bir diğer aşaması olan hicrete vurgu yapmaya başlamıştır.¹⁰¹⁵ Hz. Peygamber ve inananların karşılaştığı sıkıntılara rağmen Hz. Peygamber'in davete devam etmesi gerektiği, baskı ve işkenceye aşırı derecede maruz kalan müminler için hicretin bir alternatif olduğu, Hz. Peygamber'in dahi hicret etmek zorunda kalabileceği¹⁰¹⁶ Kur'ân tarafından bildirilmiştir. Habeşistan'a hicret aşamasına kadar olan surelerde peygamber kıssaları üzerinden anlaşılan husus

İshak'ta ise bu kişinin "vallahi ey yeğenim, eğer biz sana biat edersek, sana ne Mudar ne de Rebîa kabilesi biat eder" diyen Ebu Cehil olduğu rivayeti de mevcuttur. Peygamberin ona verdiği cevap ise isteseler de istemeseler de onlar da Rumlar ve Farslar da biat edecek şeklindedir. Bkz. İbn İshak, *Sire*, s. 209. Derveze ise bu şekilde düşünen ve konuşan ileri gelenlerin Hz. Peygamber'in davetine karşı ılımlı olan, Risâletten önce onunla iyi ilişkilere sahip olan şiddete başvurmeyen liderler oldukları, inanmama sebebinin ise asabiyet ya da ayette de belirtilen hususlar olduğunu söylemektedir. Bkz. Derveze, **H. Muhammed'in Hayatı**, Cilt: 2, ss. 230-231.

¹⁰¹¹ Kasas 28/57: "وَقَالُوا إِن نَّتَّبِعِ الْهُدَى مَعَكَ نُتَحَطَّفُ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَمْ نَمُكِّنْ لَهُمْ حَرَمًا آمِنًا يُجْبَىٰ إِلَيْهِ ثَمَرَاتُ كُلِّ شَيْءٍ رِّزْقًا مِنْ لَدُنَّا"

¹⁰¹² Necm 53/29: "فَأَعْرِضْ عَنْ مَنْ تَوَلَّىٰ عَنْ دِكْرِنَا وَلَمْ يُرِدْ إِلَّا الْحَيَاةَ الدُّنْيَا"

¹⁰¹³ Kasas 28/87: "وَلَا يَصُدُّكَ عَنْ آيَاتِ اللَّهِ بَعْدَ إِذْ أُنْزِلَتْ إِلَيْكَ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ وَلَا تَكُونَنَّ مِنَ الْمُشْرِكِينَ"

¹⁰¹⁴ Kasas 28/4-5: "إِنَّ فِرْعَوْنَ عَلَا فِي الْأَرْضِ وَجَعَلَ أَهْلَهَا شِيَعًا يَسْتَضَعِفُ طَائِفَةٌ مِنْهُمْ يُذَبِّحُ أَبْنَاءَهُمْ وَيَسْتَحْيِي نِسَاءَهُمْ إِنَّهُ كَانَ مِنَ الْمُفْسِدِينَ وَنُرِيدُ أَنْ نَمُنَّ عَلَى الَّذِينَ اسْتُضْعِفُوا فِي الْأَرْضِ وَنَجْعَلَهُمْ أَئِمَّةً وَنَجْعَلَهُمُ الْوَارِثِينَ"

¹⁰¹⁵ Hud 11/6: "وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا كُلٌّ فِي كِتَابٍ مُبِينٍ". Surenin nüzul zamanı dikkate alındığı takdirde bu ayetinin vermek istediği mesajın Habeşistan'a hicret konusunda geçim endişesi taşıyan inananlara olması ihtimal dâhilindedir.

¹⁰¹⁶ Kasas 28/20-22: "وَجَاءَ رَجُلٌ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ يَسْعَى قَالَ يَا مُوسَى إِنَّ الْمَلَأَ يَأْتَمِرُونَ بِكَ لِيَقْتُلُوكَ فَاخْرُجْ إِنِّي لَكَ مِنَ النَّاصِحِينَ فَخَرَجَ مِنْهَا خَائِفًا يَتَرَقَّبُ قَالَ رَبِّ نَجِّنِي مِنَ الْقَوْمِ الظَّالِمِينَ وَلَمَّا تَوَجَّهَ تَلَقَّاهُ مَذْيَنٌ قَالَ عَسَى رَبِّي أَنْ يَهْدِيَنِي سَوَاءَ السَّبِيلِ" Hz. Musa'nın Medyen'e gitmek zorunda kalması üzerinden Hz. Peygamber'e de hicretle karşılaşabileceği mesajı verilmiştir. Ayrıca Bkz. Kasas 28/85.

ise inananlara yapılan işkencelerin arttığı, inanmak isteyen bazı insanların Kureyş'in bu işkencelerinden dolayı iman etmeye cesaret edemediği,¹⁰¹⁷ Hz. Peygamber ve inananların hicret etmek zorunda kalabileceği, sonunda inananların muzaffer olacağı vurgusu yapılmaktadır.

Hz. Peygamber'in Mekke'de davete başlaması ve daha sonra ona inanan küçük bir topluluğun oluşmasıyla beraber Kur'an'ın tekrar tekrar imana, sabra, sebata Allah'a tevekküle davet etmesi müminlerin imanla başlayan Allah yolunda yaptıkları cihatlarının bir gereğidir. Yapılan bu cihad Hz. Peygamber ve müminlerin hayatında sırasıyla sabır, sebat ve hicret şeklinde devam etmiştir. Kur'an'ın şirk eleştirisinin¹⁰¹⁸ bir sonucu olarak Kureyş müşriklerinin davete muhalefeti arttırması ve zayıf müminlere eziyete başlamaları Müslümanların 5-6. yıllar gibi Habeşistan'a hicretiyle sonuçlanmıştır. Çünkü Müşriklerin müminlere günden güne baskıyı arttırmaları ve Kur'an'ın bu aşamada nazil olan surelerle hicret mefhumunu Hz. Peygamber'in ve inananların zihinlerine işlemesi neticesinde Hz. Peygamber¹⁰¹⁹ zayıf konumdaki inananların durumunun çıkışı için onlara Habeşistan'a hicret etmeleri yolunu göstermiştir. Çünkü Kureyş ileri gelenlerinin daveti inkârın yanında bir de inananlara eziyete yoğunlaşması Hz. Peygamber'e çok ağır gelmiştir. O hicrete teşvik için onlara “orada öyle bir kral var ki orada kimseye haksızlık edilmez, iyi bir yerdir, Allah içinde bulunduğunuz durumdan bir çıkış gösterinceye kadar orada kalırsınız” diyerek Habeşistan'a hicreti tavsiye etmiştir.¹⁰²⁰ Böylece Hz. Peygamber'in tavsiyesi ve Kur'an'ın nice canlıların rızkının Allah'a ait olduğunu bildirerek hicreti ima etmesinin¹⁰²¹ ardından özellikle işkencelere maruz kalan müminlerin Habeşistan'a olan ilk hicretlerinin gerçekleştiği görülmektedir.¹⁰²²

¹⁰¹⁷ Yunus 10/83. ayette Mekke ileri gelenlerinin korku ve baskısından dolayı Mekke'de insanların Hz. Peygamber'e iman etmeye korktuklarına atıftır. Bkz. “فَمَا آمَنَ لِمُوسَى إِلَّا ذُرِّيَّةٌ مِنْ قَوْمِهِ عَلَى خَوْفٍ مِنْ” “فِرْعَوْنَ وَمَلَئِهِمْ أَنْ يَفْتِنَهُمْ وَإِنَّ فِرْعَوْنَ لَعَالٍ فِي الْأَرْضِ”

¹⁰¹⁸ Necm Suresindeki Mekke müşriklerin putlarının isimlendirmeden başka bir şey olmadığını söylenmesinin ardında Taha 20/97. ayetteki Hz. Musa'nın Samiri'nin yapmış olduğu buzağı putu için “onu yakacağız ve külünü denize savuracağız” sözü; Şuara 26/77. ayette Hz. İbrahim'in dilinden “onlar (putlar) benim düşmanımdır” sözü şirk eleştirisinin yapıldığı bazı ayetlerdir.

¹⁰¹⁹ Hz. Peygamber bizzat Ebu Talib tarafından korunduğu için Kureyş ileri gelenleri ona ciddi bir fiili müdahalede bulunamamıştır. O kendinin güvende inananların ise baskı ve eziyet altında olmalarına üzülmüş ve bu duruma bir çıkış aramıştır. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 321.

¹⁰²⁰ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 321; Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî (v. 310/923), **Tarihü'r-Rusul ve'l-Mülük**, Daru't-Türas, Beyrut, 1967, Cilt: 2, ss. 330-331.

¹⁰²¹ Hud 11/6: “وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا وَيَعْلَمُ مُسْتَقَرَّهَا وَمُسْتَوْدَعَهَا”

¹⁰²² Habeşistan'a ilk hicret 5. yılda, ikinci hicret ise 6. yılda olmuştur. Bkz. Ahmet Önkâl, “Hicret” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1998, Cilt: 17, s. 459. Habeşistan'a ilk hicret edenler 11

Habeşistan'a yapılan hicret inananların Allah yolunda gerçekleştirdikleri hicret şeklindeki ilk cihattır.

Kureyş elitlerinin toplu olarak karar alıp inananlara karşı yaptıkları baskıların ve İslam davetine karşı düşmanlık ve engelleme girişimlerinin artması neticesinde Kur'an'ın daha önce Hz. Peygamber'e verdiği müşriklerden bireysel olarak yüz çevirme emrinin Mekke müşriklerinden tamamen yüz çevirme emrine şamil olmasına neden olmuştur.¹⁰²³ Çünkü Kur'an, Mekke müşriklerinin Allah dileseydi biz de atalarımız da putlara tapmazdık¹⁰²⁴ şeklindeki şirk ısrarı karşısında artık Hz. Peygamber'in çabasının işe yaramayacağını¹⁰²⁵ ve ona düşen görevin sadece tebliğden ibaret olduğunu¹⁰²⁶ bir kez daha hatırlatmıştır. Davete devam eden Hz. Peygamber'e Allah yoluna hikmetle, yani Kur'an'la¹⁰²⁷ ve güzel öğütlerle çağırması ve inanmayanlarla en güzel şekilde tartışması emredilmiştir.¹⁰²⁸ Bunun yanında hem Hz. Peygamber hem de müminlerin kâfirlerden gördükleri eza-cefa karşısında üzülmemeleri ve kendilerine hâkim olup itidalla hareket etmesi ve sabretmeleri onlardan istenmiştir.¹⁰²⁹

Bu zor dönemde Hz. Peygamber özellikle korumasız konumdaki zayıf müminleri Habeşistan'a hicret ettirirken kendisi de Kur'an'ın emri gereği daveti

erkek ve 4 kadındır. İki ay sonra onlara Kureyş'in Müslüman olduğu haberi ulaşınca Mekke'ye geri döndüler fakat haberin doğru olmadığını oraya vardıklarında anladılar. Bkz. Derveze, **H. Muhammed'in Hayatı**, Cilt: 2, s. 283.

¹⁰²³ Müşriklerden bireysel olarak yüz çevirme emrinin şirk eleştirisinin de başladığı 3. yıldan itibaren Necm Suresiyle (29) beraber başladığı, Araf (199) suresiyle devam ettiği ve 5-6. yılda Hicr (94) ve Enam (106) Suresiyle beraber Mekke müşriklerinden tamamen yüz çevirip Kureyş dışına yönelme şeklinde olduğu görülmektedir.

¹⁰²⁴ Nahl 16/35: "وَقَالَ الَّذِينَ أَشْرَكُوا لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا عَبَدْنَا مِنْ دُونِهِ مِنْ شَيْءٍ نَحْنُ وَلَا آبَاؤُنَا"

¹⁰²⁵ Nahl 16/37: "إِنْ تَحْرِصْ عَلَى هُدَاهُمْ فَإِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي مَنْ يُضِلُّ وَمَا لَهُمْ مِنْ نَاصِرِينَ"

¹⁰²⁶ Nahl 16/82: "فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاءُ الْمُبِينُ"

¹⁰²⁷ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 494.

¹⁰²⁸ Nahl 16/125: "ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ"

¹⁰²⁹ Nahl Suresinin son üç ayetinin (126-128) Medine'de Uhud Savaşı sonrası amcası Hz. Hamza'ya müslu yapılmasına öfkelenen ve Müslümanlar zafer kazanırsa müşriklerden 70 kişiye müslu yapacağına dair yemin eden Hz. Peygamber'in sözü üzerine indiği rivayet edilmektedir. Bunu söyleyenlerin aksine Derveze bu ayetlerin Mekki olduğunu ve önceki ayetlerle irtibat halinde olduğunu söylemektedir. Bkz. Derveze, **et-Tefsîrü'l-Hadîs**, Cilt: 5, ss. 205-206. İbn Âşûr da 126. ayetin önceki ayetteki "hikmet ve güzel öğütlerle çağır" ifadesine atıfla bağlandığını ve (Mekke'de) Müslümanların müşriklerden gördükleri eziyetler karşısında karşılık vereceklerse haddi aşmadan misliyle mukabelede bulunmalarını bağlamında olduğunu ve bu ayetlerin önceki ayetlerle irtibatlı olduğunu, sebebi nüzul icat etmeye gerek olmadığını ifade etmektedir. Bkz. İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Cilt: 14, ss. 326, 335.

Kureyş dışındaki kabilelere ulaştırma yoluna girmiştir.¹⁰³⁰ Davetin bu aşamasında yapılanların tamamı Kur'ân'ın tavsiye ve emri doğrultusunda yapılmıştır. Bir diğer ifadeyle şartların gereği olarak zayıf müminlerin cihadı hicret şeklinde olurken Hz. Peygamber'in cihadı davetin Kureyş dışına yönelmesi şeklinde olmuştur. Çünkü Kureyşliler İslam'a katılmış yahut İslam'a sempati duyanları -her kabile kendi içinde Müslüman olanlara baskı yapacak şekilde- kabile baskısı altına alınca¹⁰³¹ davetin civar kabilelere taşınmasından başka çare kalmamıştır. Bu yüzden tam bu aşamada “müşriklerden yüz çevir” ayetinin gelmesinin anlamı artık Kureyş'le zaman kaybetme manasındadır.¹⁰³² Davetin Kureyş dışındaki kabilelere taşınma gayretiyle beraber Kureyş'in düşmanlığına paralel olarak onlarla iletişim ve sürtüşme hali de devam etmiştir. Nitekim “Biz ve atalarımız öldüğümüz ve toprak olduğumuz zaman tekrar mı diriltileceğiz”¹⁰³³ diyen Kureyş müşriklerine¹⁰³⁴ Kur'ân'ın verdiği cevap “(Ey Peygamber) evet hem de siz zelil olarak diriltileceksiniz de”¹⁰³⁵ şeklinde tehditvâri bir üslupla olmuştur.

Baskıların devam etmesi sonucu Müslümanlardan ikinci bir grubun daha 6-7. yıl civarı Habeşistan'a ikinci hicreti gerçekleşmiştir.¹⁰³⁶ Kur'ân bir yandan Hz. Peygamber'e İslam'a davetteki metodunu gösterirken diğer yandan davete icabet etmiş ve bundan dolayı uğradığı zulme ve işkenceye sabretmiş inananları müjdelemiştir. Kur'ân sabreden, Allah'a dayanan ve zulme uğradıktan sonra Habeşistan'a¹⁰³⁷ hicret edenleri dünyada güzel bir yere yerleştiririz¹⁰³⁸ diyerek Allah yolunda sabrederek ve hicret ederek cihad edenleri Allah'ın bağışlayacağı müjdesini vermiştir.¹⁰³⁹ Habeşistan'a hicret etmiş müminlere verilen bu müjde onların hem

¹⁰³⁰ Hicr 15/94: “فَاَصْدَعْ بِمَا تُؤْمَرُ وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ” “Sen emredildiğin şeyi (Kur'ân'ı, daveti) haykır ve müşriklerden yüz çevir.” Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 437; Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 17, s. 152.

¹⁰³¹ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 317.

¹⁰³² Câbirî, **Fehmü'l-Kur'ân**, Cilt: 2, ss. 13-14.

¹⁰³³ Saffat 37/16-17: “أَيُّدَا مِنَّا وَكُنَّا تُرَابًا وَعِظَامًا أَتِنَّا لَمَبْعُوثُونَ أَوْ أَبَاؤُنَا الْأَوَّلُونَ”

¹⁰³⁴ Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 21, s. 24.

¹⁰³⁵ Saffat 37/19: “قُلْ نَعَمْ وَأَنْتُمْ دَاخِرُونَ”

¹⁰³⁶ Habeşistan'a hicret edenlerin sayısı çocuklar ve orada doğanlar hariç toplam 83 kişidir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 330.

¹⁰³⁷ Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 2, s. 607.

¹⁰³⁸ Nahl 16/41-42: “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنَبْوِّتَنَّهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَا آخِرَ الْأَخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ”

¹⁰³⁹ Nahl 16/110: “يَوْمَ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ”. Ayetteki cihad edenler ifadesi savaşı değil sabretmeyi, Allah ve dini uğrunda güçlülere, zorluklara

sabır hem de hicret şeklindeki cihatlarının bir karşılığıdır. Mekke müşrikleri ise zayıf müminlere karşı yaptıkları zulmü devam ettirmek, Hz. Peygamber'in davetine ve bu davete inananlara engel olmak için hicret eden Müslümanları geri getirmek istemiş, fakat Necaşi "bana sığınan kimseleri teslim etmem" diyerek Mekke müşriklerinin isteğini geri çevirmiştir.¹⁰⁴⁰ Yaklaşık olarak Mekke döneminin ilk yarısı olan bu aşamaya kadar Hz. Peygamber İslam'a davet yolunda karşılaştığı engeller karşısında sabrederek Allah yolunda cihad ederken, inananlar da imanlarında sebat ederek, sabrederek ve hicret ederek cihat etmişlerdir. Hz. Peygamber ve müminlerin cihadı tamamen Kur'an'ın direktifleri doğrultusunda yapılmıştır.

2.1.1.2. Medine'ye Hicrete Kadar Tebliğ ve Cihad

Kureyş Hz. Peygamber'in davetine katılmış yahut sempati duyanları muhasara altına almayı kararlaştırdığı zaman bunu bütün kabilelilerin ortak kararı ile yapmıştır.¹⁰⁴¹ Hz. Peygamber'in akrabalarından çoğu ona inanmamış, davetine olumlu bir yanıt vermemiş olmakla beraber onlar Ebu Leheb hariç akrabalık bağları nedeniyle Hz. Peygamber'i desteklemiş ve Kureyş'in diğer kabileleri ve liderlerine karşı onu hep himaye etmişler¹⁰⁴² ve bunun neticesinde Ebu Talib mahallesinde onlar da daveti kabul edenlerle beraber boykota maruz kalmışlardır.¹⁰⁴³ Boykot altında Hz. Peygamber ve inananların cihadı sabır şeklinde olurken, boykot öncesi Habeşistan'a göç eden Müslümanların cihadı ise hicret şeklinde olmuştur. Kureyş'in boykot kararı almasında ise Ebu Talip liderliğinde Haşim ve Muttalib oğullarının Hz. Peygamber'i koruyup kollaması ve Kureyş'in Habeşistan'a hicret eden Müslümanları Necaşi'den isteyip geri alamamaları etkili olmuştur. Bunun yanında daha önce Müslüman olan Hz. Hamza'dan sonra Hz. Ömer'in de Müslüman olması¹⁰⁴⁴ ve İslam'ın diğer

katlanmayı yani imanda sebatı ifade etmektedir. Bkz. Derveze, **Hz. Muhammed'in Hayatı**, Cilt: 2, s. 288.

¹⁰⁴⁰ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 334-335.

¹⁰⁴¹ Câbirî, **Fehmü'l-Kur'an**, Cilt: 2, ss. 12-13.

¹⁰⁴² Derveze, **Hz. Muhammed'in Hayatı**, Cilt: 2, s. 182.

¹⁰⁴³ Kureyş boykot kararı alınca Haşim ve Muttalib oğulları Ebu Talib mahallesine çekildiler, orada toplandılar. Ebu Leheb ise onlara katılmadı Kureyş'i destekledi Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 350-351.

¹⁰⁴⁴ Hz. Ömer'in Müslüman olması Müslümanların Habeşistan'a hicreti sonrasıdır. Onun Müslüman olması Müslümanların daha da güçlenmesine neden olmuştur. Bu konuda İbn Mesud şöyle demiştir: "Ömer Müslüman oluncaya kadar biz Kâbe'de namaz kılamazdık. O Müslüman olunca

kabileler arasında yayıldığını görmeleri,¹⁰⁴⁵ yani İslam davetinin güçlendiğini görmeleri karşısında çaresiz kalmalarının etkisi vardır.

1. Habeşistan'a Hicret Sonrası Boykot Yıllarında Tebliğ ve Cihad:

Cihatla bağlantılı olarak daha önce ima ile ve kıssalar üzerinden anlatılan hicret mefhumu¹⁰⁴⁶ ise Müslümanların Habeşistan'a hicretiyle birlikte “Allah’ın arzı geniştir ve sabredenlerin mükâfatını O hesapsızca verecektir”¹⁰⁴⁷ ayeti üzerinden açık bir şekilde dile getirilmiş ve putlara¹⁰⁴⁸ değil de Allah’a yönelenlerin,¹⁰⁴⁹ tevhid inancı uğruna hicret edenlerin müjdelenmesi istenmiştir. Çünkü onlar sözü, Kur’ân’ı,¹⁰⁵⁰ dinlemiş ve en güzeline tabi olmuşlardır.¹⁰⁵¹ Bununla beraber kıyamet ve cehennemle tehdit edilen inanmayanlara,¹⁰⁵² yani Müslümanların hicretine sebep olan, Mekke’de kalan Müslümanları boykot eden Mekke müşriklerine, ellerinden geleni yapsalar da gelecek azabı yakında öğrenecekleri bildirilmiştir.¹⁰⁵³ Böylece onlardan, bu azaptan önce Hz. Peygamber’in davetine icabet edip Allah’a (tevhid) yönelmeleri ve vahye tabi olmaları talep edilmiştir.¹⁰⁵⁴ İnananlar korkuyla yaşamak

Kureyş’le cedelleşerek Kâbe’nin yanında namaz kıldı, biz de onunla beraber namaz kıldık.” Ümmü Abdullah ise Hz. Ömer’in Müslüman olması konusunda şöyle demiştir: “Biz Habeşistan’a gidecektik. Amir ise bazı ihtiyaçları için dışarı çıkmıştı. Birden Ömer çıkageldi ve yanımda durdu” -o zaman Ömer müşrikti- Kadın (Ümmü Abdullah) “biz ondan eziyet ve beladan başka bir şey görmezdik” dedi. Ömer “bu (hazırlık) yolcuk için mi” dedi. Ben de “evet vallahi, Allah’ın arzına çıkıyoruz. Bize eziyet ettiniz, bizi ezdiniz, Allah da bize bir çıkış yolu gösterdi” dedim. O (Ömer) da “Allah yardımcınız olsun” dedi ki ben onun hiç bu kadar naif olduğunu görmemişim. Sonra bizim çıkışımıza üzülerək gitti. O gidince Amir çıkageldi ben de ona “ey Abdullah’ın babası az önce Ömer’i görseydin kalbi yumuşamış, bizim gidişimize üzüldü” dedim. Amir de “onun Müslüman olacağını mı umuyorsun” dedi ben de “evet” dedim. O da “Hattab’ın eşiği Müslüman oluncaya kadar o Müslüman olmaz” dedi. Kadın “Amir daha önce onun kabalığını ve islam’a nefretini gördüğü için ondan ümidini kesmişti” dedi. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 342-343.

¹⁰⁴⁵ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 350, Cilt: 2, s. 3.

¹⁰⁴⁶ Hud 11/6; Kasas 28/20-22, 85. Bu ayetlerde yeryüzündeki her canlının rızkının Allah’a ait olduğu, Hz. Musa’nın Mısır sonrası Medyen’e gidişi ve Hz. Peygamber’in dahi hicret etmek zorunda kalabileceği mesajı verilmiştir.

¹⁰⁴⁷ Zümer 39/10: “وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ إِنَّمَا يُوَفَّى الصَّابِرُونَ أَجْرَهُمْ بِغَيْرِ حِسَابٍ”

¹⁰⁴⁸ Tağut. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, s. 673.

¹⁰⁴⁹ Zümer 39/17: “وَالَّذِينَ اجْتَنَبُوا الطَّاغُوتَ أَنْ يَعْبُدُوهَا وَأَنَابُوا إِلَى اللَّهِ لَهُمُ الْبُشْرَىٰ فَبَشِّرْ عِبَادَ”

¹⁰⁵⁰ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, s. 673.

¹⁰⁵¹ Zümer 39/18: “الَّذِينَ يَسْتَمِعُونَ الْقَوْلَ فَيَتَّبِعُونَ أَحْسَنَهُ”

¹⁰⁵² Zümer 39/24, 32: “أَفَمَنْ يَتَّقِي بِوَجْهِهِ سُوءَ الْعَذَابِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَقِيلَ لِلظَّالِمِينَ دُوفُوا مَا كُنْتُمْ تُكْسِبُونَ”,

“فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ كَذَبَ عَلَى اللَّهِ وَكَذَّبَ بِالصِّدْقِ إِذْ جَاءَهُ أَلَيْسَ فِي جَهَنَّمَ مَثْوًى لِّلْكَافِرِينَ”

¹⁰⁵³ Zümer 39/39-40: “قُلْ يَا قَوْمِ اعْمَلُوا عَلَىٰ مَكَانَتِكُمْ إِنِّي عَامِلٌ فَسَوْفَ تَعْلَمُونَ مَنْ يَأْتِيهِ عَذَابٌ يُخْزِيهِ وَيَحِلُّ عَلَيْهِ عَذَابٌ مُّقِيمٌ”

¹⁰⁵⁴ Zümer 39/54-55: “وَأَنبِئُوا إِلَىٰ رَبِّكُمْ وَأَسْلُمُوا لَهُ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ وَاتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُم مِّن رَّبِّكُمْ”

“مَنْ قَبْلَ أَنْ يَأْتِيَكُمُ الْعَذَابُ بَعْتُهُ وَأَنْتُمْ لَا تَشْعُرُونَ”

ya da hicret etmek zorunda kalırken, inanmayanların serbestçe dolaşmasının Hz. Peygamber'i yanıltmaması gerektiği bildirilerek ¹⁰⁵⁵ Hz. Peygamber'in davet karşısında karşılaştığı sıkıntılara saberederek cihad etmesi istenmiştir.

İnananların hicret etmek zorunda kaldığı Mekke'de kalanlarınsa boykot altında yaşadığı bu zor zamanlarda Ebu Cehil'in insanları tevhide davet eden Hz. Peygamber'i öldürme düşünce ve teşebbüsünün Firavun'un “*Bırakın beni Musa'yı öldüreyim o Rabbine yalvaradursun. Çünkü ben onun dininizi değiştirmesinden veya bir fesat çıkarmasından korkuyorum*”¹⁰⁵⁶ sözü üzerinden dolayı yoldan verildiği görülmektedir.¹⁰⁵⁷ Ebu Cehil'in Hz. Peygamber'e bu denli düşmanlığının ve bu zor durum karşısında Musa'nın “*Ben benim ve sizin Rabbinize sığındım*”¹⁰⁵⁸ sözü ve Firavun'un kavminden iman etmiş bir kişinin “*Rabbim Allah'tır diyen bir adamı mı öldüreceksiniz... Eğer yalan söylüyorsa yalanı kendi aleyhinedir eğer doğru söylüyorsa sizi tehdit ettiklerinin bir kısmı başınıza gelebilir*”¹⁰⁵⁹ sözü üzerinden inananların hicretine sebep olan baskı ve zulmün ve Hz. Peygamber'e olan düşmanlığın ne boyutta olduğunun göstergesidir. Davetin bu zor şartlarında Hz. Peygamber'e “*(Ey Peygamber) sen sabret Rabbinin vaadi gerçektir. Sakın inanmayanlar seni gevşekliğe sevketmesin*”¹⁰⁶⁰ denilerek boykot karşısında sabrederek cihad etmesi istenmiştir.

Hz. Peygamber'in daveti karşısında Mekke müşriklerinin “bizi çağırdığın şeye karşı kalplerimiz kapalıdır, kulaklarımızda bir ağırlık vardır,”¹⁰⁶¹ “dediğini duymuyoruz,” diyerek yüz çevirmeleri karşısında Hz. Peygamber'den onları Ad ve Semud'un başına gelen azap gibi bir azapla uyarması istenmiştir.¹⁰⁶² Boykota rağmen Kur'ân'ın tehditleri ve Hz. Peygamber'in vahiy doğrultusunda davetini sürdürmesiyle baş edemeyen müşrikler bu kez çareyi Kur'ân okunduğu zaman onun

¹⁰⁵⁵ Mümin 40/4: “مَّا يُجَادِلُ فِي آيَاتِ اللَّهِ إِلَّا الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَا يَغْرُرُكَ تَقَلُّبُهُمْ فِي الْبَلَاءِ”

¹⁰⁵⁶ Mümin 40/26: “وَقَالَ فِرْعَوْنُ ذُرُونِي أَقْتُلْ مُوسَى وَلْيَدْعُ رَبَّهُ إِنِّي أَخَافُ أَنْ يُبَدِّلَ دِينَكُمْ أَوْ أَنْ يُظْهِرَ فِي الْأَرْضِ الْفَسَادَ”

¹⁰⁵⁷ İbn Kesir ise “*Bırakın beni Musa'yı öldüreyim*” ayetinin tefsirini yaparken Amr b. As'tan şöyle bir rivayet nakletmiştir: “Müşrikler Allah Rasülüne bundan daha şiddetlisi yaptı, bir gün Allah Rasülü Kâbe'de namaz kılarken Ukbe b. Ebi Muayt çıkageldi ve onun yakasına yapışıp boğazını şiddetli bir şekilde sıkı. Bunu gören Ebubekir ona mani oldu. Sonra “bir adamı Allah dediği için öldürecekmişiniz” diye onlara çıkıştı.” Bkz. İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim**, Cilt: 7, s. 140.

¹⁰⁵⁸ Mümin 40/27: “إِنِّي عُدْتُ بِرَبِّي وَرَبِّكُمْ”

¹⁰⁵⁹ Mümin 40/28: “أَتَقْتُلُونَ رَجُلًا أَنْ يَقُولَ رَبِّيَ اللَّهُ... وَإِنْ يَكُ كَاذِبًا فَعَلَيْهِ كَذِبُهُ وَإِنْ يَكُ صَادِقًا يُصِيبْكُمْ بَعْضُ الَّذِي يَعِدُكُمْ”

¹⁰⁶⁰ Mümin 40/55, 77: “فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ”. Müşriklere karşı sana yardım edeceği, dinini galip kılacağı vaadi haktır. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 668.

¹⁰⁶¹ Fussilet 41/4: “وَقَالُوا قُلُوبُنَا فِي أَكِنَّةٍ مِمَّا نَدْعُونَ إِلَيْهِ وَفِي أَذَانِنَا وَقَرْ وَمِنْ بَيْنِنَا وَبَيْنِكَ حِجَابٌ”

¹⁰⁶² Fussilet 41/13: “فَإِنْ أَعْرَضُوا فَقُلْ أَنْذَرْتُكُمْ صَاعِقَةً مِثْلَ صَاعِقَةِ عَادٍ وَثَمُودَ”

dinlenmemesinde ve gürültü yapılmasında görmüşlerdir.¹⁰⁶³ Onların davete karşı inat, inkâr ve engelleme girişimleri ise onların cehennem azabıyla tehdit edilmesine¹⁰⁶⁴ neden olmuştur. Müşriklerin aksine inananlar cennetle müjdelenmiş¹⁰⁶⁵ ve Allah'a, tevhide, davet eden Hz. Peygamber'den¹⁰⁶⁶ daha güzel sözlü kimsenin olmadığı ifade edilerek sabretmesi zor da olsa Hz. Peygamber'in Ebu Cehil gibilerle dahi en güzel şekilde mücadele etmesi gerektiği Kur'an tarafından ona bildirilmiştir.¹⁰⁶⁷ Hz. Peygamber'in onları tevhide davet etmesi ve tevhitle¹⁰⁶⁸ emrolunduğu şekilde onlara uymadan dosdoğru yoluna devam etmesi gerektiği bildirilmiş,¹⁰⁶⁹ onlar yine yüz çevirirlerse de Hz. Peygamber'e düşen görevin sadece tebliğ etmek olduğu hatırlatılmıştır.¹⁰⁷⁰ Boykot yıllarında Hz. Peygamber'in davette karşılaştığı sıkıntılar karşısında Kur'an Hz. Peygamber'in de Ülü'l-Azm Peygamberler gibi¹⁰⁷¹ sabrederek¹⁰⁷² cihad etmesini bildirmiştir. Davete karşı çıkan, Kur'an'ı ve Hz. Peygamber'i küçümseyen, alaya alan Kur'an'ın tehditleri karşısında "bu vaadedilen azap da ne zaman" diye dalga geçen Mekke kâfirlerine¹⁰⁷³ karşı Kur'an Hz. Peygamber'in sabırlı olmasını, acele etmemesini emretmekte ve Kur'an'ın bir tebliğ olduğunu¹⁰⁷⁴ hatırlatmaktadır.

2. Hüzün Yılı'nın Ardından Hz. Peygamber'in Tebliği Taif'e Taşıma Çabası:

Boykot yılının sonu olan Hüzün Yılı'nda Hz. Peygamber'in maddi koruyucusu Ebu Talip ve manevi destekçisi Hz. Hatice'nin vefatından sonra hayatta iken Ebu Talip'ten çekinen Kureyş, Hz. Peygamber'e eziyet etmeye ve ona

¹⁰⁶³ Fussilet 41/26: "وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لَا تَسْمَعُوا لِهَذَا الْقُرْآنِ وَالْغَوْا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَعْلَمُونَ"

¹⁰⁶⁴ Fussilet 41/27-28: "ذَلِكَ جَزَاءُ أَعْدَاءِ اللَّهِ النَّارِ هُمْ فِيهَا دَارُ الْخُلْدِ جَزَاءُ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَجْحَدُونَ"

¹⁰⁶⁵ Fussilet 41/30: "إِنَّ الَّذِينَ قَالُوا رَبُّنَا اللَّهُ ثُمَّ اسْتَقَامُوا تَتَنَزَّلُ عَلَيْهِمُ الْمَلَائِكَةُ أَلَّا تَخَافُوا وَلَا تَحْزَنُوا وَأَبْشِرُوا بِالْجَنَّةِ الَّتِي كُنتُمْ تُوعَدُونَ"

¹⁰⁶⁶ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, ss. 742-743; Mâverdî, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, Cilt: 5, s. 181.

¹⁰⁶⁷ Fussilet 41/33-35: "وَمَنْ أَحْسَنُ قَوْلًا مِمَّنْ دَعَا إِلَى اللَّهِ وَعَمِلَ صَالِحًا وَقَالَ إِنِّي مِنَ الْمُسْلِمِينَ وَلَا تَسْتَوِي الْحَسَنَةُ وَلَا السَّيِّئَةُ" "ادْفَعْ بِالَّتِي هِيَ أَحْسَنُ فَإِذَا الَّذِي بَيْنَكَ وَبَيْنَهُ عَدَاوَةٌ كَأَنَّهُ وَلِيٌّ حَمِيمٌ وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا الَّذِينَ صَبَرُوا وَمَا يُلْقَاهَا إِلَّا دُوْ حَظٌّ عَظِيمٌ"

¹⁰⁶⁸ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, s. 766.

¹⁰⁶⁹ Şura 42/15: "فَلِذَلِكَ فَادُعْ وَاسْتَقِمْ كَمَا أَمَرْتُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ"

¹⁰⁷⁰ Şura 42/48: "فَبِأَنِ اعْرُضُوا فَمَا أَرْسَلْنَاكَ عَلَيْهِمْ حَفِيظًا إِنَّ عَلَيْكَ إِلَّا الْبَلَاءُ"

¹⁰⁷¹ Nuh, İbrahim, Musa, İsa ve Hz. Peygamberdir. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 22, s. 145; İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim**, Cilt: 7, s. 305.

¹⁰⁷² Ahkaf 46/35: "فَاصْبِرْ كَمَا صَبَرَ أُولُو الْعَرْشِ مِنَ الرُّسُلِ وَلَا تَسْتَعْجِلْ لَهُمْ"

¹⁰⁷³ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 32.

¹⁰⁷⁴ Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 22, ss. 145-146; Ahkaf 46/35.

dokunmaya başlamıştır.¹⁰⁷⁵ Korumasız kalan ve boykot yıllarında bunalan Hz. Peygamber ise böyle bir durumda kendine koruma bulmak ve İslam davetini anlatmak için Taife yönelmiş fakat bir sonuç elde edememiştir.¹⁰⁷⁶ Boykot yıllarının ardından gelen ilk surelerden olan Nuh Suresi¹⁰⁷⁷ Hz. Nuh'un kavmine karşı yaptığı daveti ve kavminin inkârda diretmesi ve Hz. Nuh'un bunalmasını konu almaktadır. Surenin muhteva ve konusu Hz. Peygamber'in Kureyş'e karşı kendini koruyacak müttefik araması ve daveti Taif'e taşıma gayretinin başarısızlıkla sonuçlanması¹⁰⁷⁸ hadisesiyle surede anlatılan Hz. Nuh'un ve davetinin durumu paralellik arz etmektedir. Hz. Nuh'un kavmine daveti karşısındaki durumunu "*Rabbim onlar bana isyan etti, malı ve çocuğu kendisinin ziyanını arttıran kimseye uydular. Büyük hile ve tuzaklar kurdular*"¹⁰⁷⁹ demesi ve sonunda "*Ey Rabbim kâfirlerden hiç kimseyi yeryüzünde bırakma, eğer sen onları bırakırsan senin kullarını saptırırlar ve ancak bozguncu ve kâfir doğururlar*"¹⁰⁸⁰ bedduasıyla bitmektedir ki bu şekilde kâfirlere beddua olması muhasara döneminde Hz. Peygamber'in çok aşırı derece bunaldığının bir göstergesidir. Daha önce davetin başında Kur'ân'a sihir diyene,¹⁰⁸¹ davet biraz yayılmaya başladığında Ashab-ı Uhdud üzerinden zayıf müminlere işkence edenlere¹⁰⁸² lanet edilirken boykot sonrası dönemde bu kez Hz. Peygamber'in korumasız kaldığı zor bir zamanda "*Lanet olsun o yalancılara*"¹⁰⁸³ denilerek davete ve Hz. Peygamber'e düşmanlık edenlere¹⁰⁸⁴ lanet edilmektedir. Bütün bu zorluklar

¹⁰⁷⁵ Amcasının vefatı sonrasında Kureyş'ten biri onun yolunu kesip başına toprak atmış ve evine döndüğünde başındaki toprağı silen kızına Hz. Peygamber "kızım ağlama Allah babanı koruyacaktır. Ebu Talip ölünceye kadar Kureyş bana bunu yapamıyordu" diyerek korumasız kaldığı bu durumu dile getirmektedir. Bkz. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, s. 416.

¹⁰⁷⁶ İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, s. 419.

¹⁰⁷⁷ Câbirî, *Fehmü'l-Kur'ân*, Cilt: 2, s. 183. Mevdûdî ise Nuh Suresinin muhtevasından anlaşıldığı üzere Hz. Peygamber'e karşı muhalefetin şiddetlendiği zamanda indiğini belirtmektedir. Câbirî'nin aksine o, surenin Mekke döneminin başlarında indiği görüşündedir. Bkz. Mevdûdî, *Tefhîmu'l-Kur'ân*, Cilt: 6, s. 429. Derveze de sureyi Nahl Suresinden sonra yani Habeşistan'a hicretten sonraki bir aşamaya yerleştirmektedir. Bkz. Derveze, *et-Tefsîrû'l-Hadîs*, Cilt: 5, s. 115.

¹⁰⁷⁸ İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, s. 419. Hz. Peygamber Taif dönüşünde Hira mağarasına çekilmiş ve tekrar Mekke'ye girebilmek üç kişiden himaye talep etmiştir. Ahnes b. Şerik ve Süheyl b. Amr mazeret öne sürerek ona himaye vermemiş, diğer bir müşrik olan Mutim b. Adiy'in himayesine girerek ancak Mekke'ye girebilmiştir. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, s. 381.

¹⁰⁷⁹ Nuh 71/21-22: "قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنِّي نَادَيْتُكَ بِمَدْعَايَ فَاسْتَجِبْ لِي وَلَا تَكُنْ مِنَ الْكَافِرِينَ" "قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنِّي نَادَيْتُكَ بِمَدْعَايَ فَاسْتَجِبْ لِي وَلَا تَكُنْ مِنَ الْكَافِرِينَ"

¹⁰⁸⁰ Nuh 71/26-27: "قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنِّي نَادَيْتُكَ بِمَدْعَايَ فَاسْتَجِبْ لِي وَلَا تَكُنْ مِنَ الْكَافِرِينَ" "قَالَ نُوحٌ رَبِّ إِنِّي نَادَيْتُكَ بِمَدْعَايَ فَاسْتَجِبْ لِي وَلَا تَكُنْ مِنَ الْكَافِرِينَ"

¹⁰⁸¹ Müddessir 74/19-20, 24: "فَقِيلَ كَيْفَ قَدَّرَ" "فَقِيلَ كَيْفَ قَدَّرَ" "فَقِيلَ كَيْفَ قَدَّرَ"

¹⁰⁸² Buruc 85/4-8: "فَقِيلَ أَصْحَابُ الْأَخْدُودِ... وَهُمْ عَلَى مَا يَفْعَلُونَ بِالْمُؤْمِنِينَ شُهُودٌ وَمَا نَقَمُوا مِنْهُمْ إِلَّا أَنْ يُؤْمِنُوا بِاللَّهِ الْعَزِيزِ الْحَمِيدِ"

¹⁰⁸³ Zariyat 51/10: "فَقِيلَ الْحَرَّاصُونَ"

¹⁰⁸⁴ Bunların 17 kişi olduğu ve Velid b. Muğire'nin onlara "sizden her dördünüz hac mevsiminde Peygamberin yoluna (Mekke'nin 4 farklı girişine) oturarak insanları ondan bu şairdir, sihirbazdır,

karşısında bunalan Hz. Peygamber'e ise sen Rabbinin hükmüne sabret ve onlardan hiçbir günahkâra ve kâfire uyma¹⁰⁸⁵ denilerek İslam'a davet yolunda karşılaştığı zorluklar karşısında sabrederek cihad etmesi ve Kur'an'ın yönlendirdiği şekilde tebliğe devam etmesi emredilmektedir. Mevdûdî'nin ifadesiyle Hz Peygamber'e hak dini tebliğden vazgeçmemesi, dinin temel inançlarında zerre değişiklik düşünmemesi, kâfirler ne kadar onu susturmaya, taviz koparmaya çalışsa da yolundan dönmemesi emredilmektedir.¹⁰⁸⁶

3. Kureyş'in Daveti Engellemek İçin Medine Yahudilerine Başvurması:

İnananlara işkence etmenin, onları boykot etmenin, Hz. Peygamber'in Kureyş dışından davet ettiği insanları engelleme girişiminin işe yaramaması ve Hz. Peygamber'in davetine ilk günkü gibi devam etmesi karşısında¹⁰⁸⁷ Kureyş, Ehli kitap olduğu için peygamber kültürüne aşina olan Medine Yahudilerinden Hz. Peygamber'i zora sokacak bilgi alma yoluna başvurmuştur.¹⁰⁸⁸ Hz. Peygamber onların inkârı ve davete karşı bu denli mücadeleleri karşısındaki üzüntüsünden dolayı

delidir, yalancıdır" diyerek uzaklaştırmalarını istemiştir. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 128. Kur'an'ın lanet ettiği kişiler daveti engellemeye çalışan bu kişilerdir.

¹⁰⁸⁵ İnsan 76/24: "فَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آثِمًا أَوْ كَفُورًا"

¹⁰⁸⁶ Mevdûdî, **Tefhîmu'l-Kur'an**, Cilt: 6, ss. 518-519.

¹⁰⁸⁷ Taif'in hezimetle sonuçlanması sonrasında Hz. Peygamber 10. yılın sonu 11. yılın başı gibi yeni bir strateji ve yeni bir yol izleyerek daveti tekrar panayırlarda yaymaya başlamıştır. Bu sefer kabileleri iyi tanıyan Hz. Ebubekir'i yanına almış kabile liderleriyle birebir görüşmeler yapmaya başlamıştır. Amaç daveti benimseyen ve kendini koruma altına alacak bir müttefik bulmaktır. Çünkü Ebu Talib'in vefatı sonrası Kureyş'e karşı onu koruyacak nüfuzlu kimse kalmamıştı ama yine de kabilesi onu korumaktaydı. Bkz. Câbirî, **Fehmü'l-Kur'an**, Cilt: 2, s. 180.

¹⁰⁸⁸ Yahudilerden bilgi almaya gönderilen Nadr b. Haris ve Ukbe b. Ebi Muayt Yahudilerin "Ona Ashab-ı Kehf, Zülkarneyn ve Ruh hakkında sorular sorun eğer bunlara cevap verirse o bir peygamberdir ve kendisine tabi olmanız gerekir eğer cevap vermezse yalancının tekidir istediğinizi yaparsınız" şeklindeki önerileri ile Mekke'ye dönmüşlerdir. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 17, ss. 592-593. Kehf ve İsra Suresinin ele aldığı konular ve anlattığı kıssalarda verilen mesajın bir kısmı doğrudan Kureyş'in yardım aldığı Medine Yahudilerine yöneliktir. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 17, ss. 592-593. İbn Âşûr'un İbn Abbas'tan naklettiği rivayete göre ise Müşrikler üç soruyu, Mağara Ehlini, ruhu ve Zülkarneyn'i Medine Yahudilerinin Hahamlarına sormuşlardır. Onlar da "eğer soruların tamamına cevap verirse o peygamber değildir, bir kısmını cevaplar bazısını da cevaplamazsa o bir peygamberdir" diye Müşriklere yol göstermişlerdir. İbn Âşûr bu üç sorudan hareketle Zülkarneyn ve Ashabı Kehf sorusunun Kehf Suresinde cevaplandığını Ruh sorusunun ise İsra Suresinde mücmel/kapalı verildiğini, İsra Suresinin ise Kehf'ten önce indirildiğini belirtmekte ve bunun işkale/çözumsuzlüğe yol açtığını söylemektedir. O konuyla ilgili diğer rivayetleri de aktarmaktadır. Bkz. İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Cilt: 15, s. 195, Cilt: 16, s. 17. Câbirî'nin sıralamasına göre ise Kehf Suresi önce inmiş İsra ise daha sonra nazil olmuştur. Kehf'in önce indiği ve burada sorulan iki sorunun cevabı tefarruathî şekilde verildiği İsra'da ise ruh hakkında suskun kaldığı dikkate alındığına İbn Âşûr'un işkâl dediği hususun çözüme kavuştuğu görülecektir.

“Neredeyse bu söze (Kur’ân’a) inanmıyorlar diye kendini helak edeceksin”¹⁰⁸⁹ denilerek eleştirilmiş ve ona hevasına uyan, her işi aşırılık olan, Kur’ân’dan yüz çeviren kişiye boyun eğmemesi ve inananlarla beraber Allah yolunda sabrederek¹⁰⁹⁰ cihad etmesi emredilmiştir. Mekke müşriklerinin Yahudilerden öğrendiği soruların cevabı Kur’ân tarafından verilmiş,¹⁰⁹¹ Musa-Salih kul kıssası ile de¹⁰⁹² soruların asıl sahibi Yahudilerin en büyük peygamberi olan Hz. Musa’nın da üstünde biri olduğu¹⁰⁹³ iması üzerinden Yahudilere Hz. Muhammed’in de peygamber olduğu mesajı verilmiştir. Bu kıssada anlatılan Hz. Musa’nın Salih kula itirazı gibi Yahudilerin de Hz. Muhammed’e itirazının hatalı olacağı ima edilmiş, bu sebeple Mekke müşriklerine “sorulanları bilirse o bir peygamberdir ona uyun” diyen kendilerinin de aynı şekilde Hz. Peygamber’e tabi olmaları mesajı verilmiştir. Böylece Hz. Peygamber’in daveti Kureyş, Kureyş dışındaki müşrikler, Mekke’ye gelenler ve Medine Yahudilerine doğru genişlemiştir.

4. Akabe Görüşmeleri ve Medine’ye Hicret Hazırlıkları:

Hz. Peygamber Kureyş’ten ümidini kesip, Taif’ten de beklediğini elde edemeden dönünce İslam’ı anlatmak için tekrar panayırlara açılmış ve Mekke’ye gelen hacılarla irtibatını yoğunlaştırmıştır.¹⁰⁹⁴ Çünkü boykot sonrasında Mekke yöneticileri (mele) ve zenginlerinin (mütref) davete ve Hz. Peygamber’e karşı getirdikleri itiraz sahip oldukları statükonun korunmasına yönelik olarak daha da güçlü bir şekilde devam etmiştir. Onlar davete tabi oldukları takdirde Hz. Peygamber’in Kur’ân yoluyla onların yerine geçeceğinden endişelenmişler ve özellikle Kur’ân’ın mesajının atalarının adetlerine uymadığı öne sürmüşlerdir. Kur’ân Müşriklerin bu tavrını Hz. Nuh’a getirilen itiraz üzerinden şöyle dile

¹⁰⁸⁹ Kehf 18/6: “فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسِكَ عَلَى آثَارِهِمْ إِنَّ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهَذَا الْحَدِيثِ أَسَفًا”

¹⁰⁹⁰ Kehf 18/28: “وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَنْ دِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا”

¹⁰⁹¹ Kehf 18/9-26. ayetler Ashab-ı Kehf kıssasını, 83-98. ayetler Zülkarneyn kıssasını anlatmaktadır. Ruh ile ilgili soru ise İsra 17/85. ayette “Sana ruhtan soruyorlar. De ki Ruh Rabbimin emrindendir ve size pek az bilgi verilmiştir” denilerek çok kısa bir yanıt verilmiştir.

¹⁰⁹² Kehf 18/60-82. ayetler Musa-Salih kul kıssasını anlatmaktadır.

¹⁰⁹³ Musa Salih kula itiraz ettiği üç konuda da olayın iç yüzünü tam kavrayamadığı ve sabretmediği için hata ettiği görülmektedir. Çünkü bilgisi sınırlıdır. Bkz. Kehf 18/78-82.

¹⁰⁹⁴ Hz. Peygamber’in Evs ve Hazrec heyetiyle görüşmesi de hac mevsiminde tıpkı Hz. Peygamberin diğer insanlara daveti anlatmasında olduğu gibi olmuştur. Bkz. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, s. 428.

getirmiştir: “*Bunun üzerine kavminden inkâr eden ileri gelenler Bu (adam) sizin gibi bir beşerdir ve size karşı üstün olmak istiyor. Eğer Allah dileseydi bir melek indirirdi ve biz eski atalarımızdan da bunu duymadık dediler.*”¹⁰⁹⁵ Mekke müşriklerinin Kur’ân’a ve Hz. Peygamber’e itirazına vahyin cevabı ise “*Sen onları bir zamana kadar gafletleri içinde bırak*”¹⁰⁹⁶ şeklinde olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber’in onları dosdoğru bir yola,¹⁰⁹⁷ tevhide çağırdığı, vahyin Mekke kâfirlerinin arzusuna uysa¹⁰⁹⁸ yeryüzü ve yeryüzündeki insanların ifsat olacağı belirtilmekte¹⁰⁹⁹ ve kötülüğün iyilikle savılması emredilmektedir.¹¹⁰⁰ Bu aşamaya kadar ahiret, kıyamet ve eski kavimler üzerinden tehdit edilen müşrikler boykot yıllarının ardından etraflarındaki çemberin daraldığının vurgulanmasının¹¹⁰¹ akabinde ilk defa “yakın bir azap”¹¹⁰² ile yani bir nevi dünyevi bir ceza ile tehdit edilmiştir. Hz. Peygamber ve inananlara ise İsrailoğulları üzerinden¹¹⁰³ sabrederek cihad etmelerinin neticesinde önderler olacakları mesajı verilmiştir.

Davet karşısındaki tutumlarından ve inananlara yaptıklarından dolayı daha önce defalarca kıyamet, cehennem ve eski kavimlerin helaki üzerinden tehdit edilen Mekke müşrikleri boykot sonrası dönemde özellikle kıyametin dehşeti¹¹⁰⁴ ve dünyada başlarına gelebilecek bir ceza ile korkutulmuşlardır.¹¹⁰⁵ Davete devam eden Hz. Peygamber’e ise sen uyarmaya devam et, sen deli de, kâhin de değilsin¹¹⁰⁶ senin

¹⁰⁹⁵ Müminun 23/24: “قَالَ الْمَلَأُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَوْمِهِ مَا هَذَا إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُكُمْ يُرِيدُ أَنْ يَتَفَضَّلَ عَلَيْكُمْ وَلَوْ شَاءَ اللَّهُ لَأَنْزَلَ مَلَائِكَةً” “ما سِعْنَا بِهَذَا فِي آبَائِنَا الْأَوَّلِينَ”. Benzer itiraz 33. ayette de gelmektedir. Gerek Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber’e gerekse diğer kavimlerin Peygamberlerine “siz de melek değil bizim gibi insansınız” tarzındaki sözleri üzerinden onların davetine karşı çıkışları için Bkz. İbrahim 14/10; Şuara 26/154, 186; Yasin 36/15.

¹⁰⁹⁶ Müminun 23/54: “فَذَرْنَهُمْ فِي عَمَرَتِهِمْ حَتَّىٰ حِينٍ”

¹⁰⁹⁷ Müminun 23/73: “وَأِنَّكَ لَتَدْعُوهُمْ إِلَىٰ صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ”

¹⁰⁹⁸ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, s. 161.

¹⁰⁹⁹ Müminun 23/71: “وَلَوْ اتَّبَعَ الْحَقُّ أَهْوَاءَهُمْ لَفَسَدَتِ السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ وَمَنْ فِيهِنَّ”

¹¹⁰⁰ Müminun 23/96: “ادْفَعْ بِاللَّيْلِ هِيَ أَحْسَنُ السَّبِيَّةِ”

¹¹⁰¹ Enbiya 21/44: “أَفَلَا يَرَوْنَ أَنَّ نَارَ الْأَرْضِ تَنْفُضُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا أَفَهُمُ الْعَالِيُونَ”. Ayrıca bkz. Rad 13/41.

¹¹⁰² Secde 32/21: “وَلَنَذِيقَنَّهُمْ مِنَ الْعَذَابِ الْأَذَىٰ ذُوْنَ الْعَذَابِ الْأَكْبَرِ لَعَلَّهُمْ يَرْجِعُونَ”. Mâtürîdî de buradaki yakın azabın Bedir Savaşı, açlık, kıtlık yılları veya onlara isabet edecek olan musibetler olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Mâtürîdî, **Te’vilât**, Cilt: 8, s. 341; Zemahşerî de buradaki yakın azabın öldürülme veya esir edilme gibi dünya azabı olduğunu söylemiştir. Bkz. Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 3, s. 513; İbn Atiyye ise bu azabın ne olduğu konusunda ihtilaf olduğunu söylemekte fakat verdiği görüşlerin çoğunluğu bunun dünyevi bir ceza olduğunu göstermektedir. Bkz. İbn Atiyye, **el-Muharrerü’l-Veciz**, Cilt: 4, s. 363.

¹¹⁰³ Secde 32/24: “وَجَعَلْنَا مِنْهُمْ أَئِمَّةً يَهْدُونَ بِأَمْرِنَا لَمَّا صَبَرُوا وَكَانُوا بِآيَاتِنَا يُوقِنُونَ”

¹¹⁰⁴ Tur 52/7-16: “إِنَّ عَذَابَ رَبِّكَ لَوَاقِعٌ مَا لَهُ مِنْ دَافِعٍ يَوْمَ تَمُورُ السَّمَاءُ مَوْرًا وَتَسِيرُ الْجِبَالُ سَيْرًا فَوَيْلٌ لِلْمُكَذِّبِينَ...”

¹¹⁰⁵ Tur 52/47: “وَأَنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا ذُوْنَ ذَلِكَ وَلَكِنَّ أَكْثَرَهُمْ لَا يَعْلَمُونَ”; Mekke müşrikleri başlarına gelecek dünyevi bir ceza, afet ile de tehdit edilmiştir. Bkz. Mülk 67/16-17.

¹¹⁰⁶ Tur 52/29: “فَذَكِّرْ فَمَا أَنْتَ بِنِعْمَةِ رَبِّكَ بِكَاهِنٍ وَلَا جَاهِنٍ”

ölüp gitmeni bekleyenlere “bekleyin bakalım ben de sizinle beraber beklemekteyim” demesi¹¹⁰⁷ emredilmiştir. Daha sonra kıyametin dışında başka bir azap vardır ki onların haberi yok¹¹⁰⁸ denilerek Müslümanların Medine’ye hicreti sonrası Mekke müşriklerinin başlarına gelecek şeylerin mesajı önceden haber verilmiştir. Onlar bu kadar ısrarlı bir şekilde alay etmeye ve inkâr etmeye devam ettikleri takdirde İslam davetinin (Müslümanların) çok yakın zamanda onlarla savaşa tutuşacağı kinaye yoluyla bildirilmiştir.¹¹⁰⁹ Çünkü bu dönemde Hz Peygamber Medinelilerle görüşüp onlarla iki defa biat gerçekleştirmiş,¹¹¹⁰ Müslümanlara bir yurt ve onları Kureys’e karşı koruyacak bir müttefik bulmuştur. İslam’a davet kapsamında Akabe görüşmelerinin yapıldığı Mekke döneminin sonuna doğru Medine döneminde ortaya çıkacak olan savaş şeklindeki cihad dolaylı olarak ima edilmiştir. Savaş imasının ardından Hz. Peygamber’e “sen bizim gözetimimizdesin” denilerek sabretmesi ve kararlı olması emredilmiş¹¹¹¹ ve böylece bir nevi müşriklerin ona zarar veremeyeceği imasında bulunulmuştur. Boykot sonrası bu zor dönemde de Hz. Peygamber’e, daha önce defalarca verilmiş olan sabır emri tekrarlanarak, güzelce sabrederek¹¹¹² cihadını sürdürmesi söylenmiştir.

Mekke’de İslam davetinin ilerleme imkanının kalmadığının anlaşıldığı ve Hz. Peygamber’in hicret için yer aradığı zamanlarda nazil olan surelerde¹¹¹³ Hz. Peygamber’e ve müminlere sabır tavsiyesinin yanısıra Medeni cihad olan savaşla ilgili atıflar, hicretle ilgili ifadeler ve hicretin gerçekleşeceği mekanın sakinleri olan

¹¹⁰⁷ Tur 52/30-31: “...فَلْيَرْصُدُوا لِيَّ مَعَكُمْ مِنَ الْمُنَافِقِينَ” Ebu Talip ve Hz. Hatice’nin vefatı sonrası korumasız ve çaresiz kalan Peygamberin de eceliyle ölüp gideceğini bekleyen Kureys elitlerine karşı alay ve tehditkâr bir üslup vardır.

¹¹⁰⁸ Tur 52/45-47: “فَذَرْنَهُمْ حَتَّى يُلَاقُوا يَوْمَهُمُ الَّذِي فِيهِ يُصْعَقُونَ يَوْمَ لَا يُغْنِي عَنْهُمْ كَيْدُهُمْ شَيْئًا وَلَا هُمْ يُنصَرُونَ وَإِنَّ لِلَّذِينَ ظَلَمُوا عَذَابًا دُونَ ذَلِكَ وَلَكِنْ أَكْثَرُهُمْ لَا يَعْلَمُونَ”

¹¹⁰⁹ Câbirî, **Fehmü’l-Kur’ân**, Cilt: 2, s. 270. Mukâtil, Zemahşerî ve İbn Âşûr bu azabın ahiret azabı dışında dünyada Bedir Savaşında katledilmeleri olduğu ifade etmektedir. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 150; Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 4, s. 415; İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, Cilt: 11, s. 184. Taberî de farklı görüşleri aktardıktan sonra burada doğru olanın kıyamet günü dışında onlara gelecek bütün azaplar olduğunu yani bunun genel olarak dünyevi bir ceza olduğunu söylemektedir. Bkz. Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 22, ss. 486-488.

¹¹¹⁰ I. Akabe biati sonrası Musab b. Umeyr İslam’ı anlatmak üzere Medine’ye gönderilmiştir. II. Akabe (Savaş) biatında ise Hz. Peygamber Medineli heyete “kadınlarınızı ve çocuklarınızı nasıl koruyorsanız beni de öyle koruyacağınıza dair söz verip biat etmenizi istiyorum” demiş onlar da bunu kabul etmiştir. Heyet de Hz. Peygamberden onları terk edip geri dönmeyeceğine dair söz almış, Hz. Peygamber de onlara “kanınız kanım, canınız canımdır siz benden ben de sizdenim savaştığınızla savaşır barıştığınızla barışırim” diyerek söz vermiştir. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 434, 442.

¹¹¹¹ Tur 52/48: “وَاصْبِرْ لِحُكْمِ رَبِّكَ فَإِنَّكَ بِأَعْيُنِنَا وَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ حِينَ تَقُومُ”

¹¹¹² Mearic 70/5: “فَاصْبِرْ صَبْرًا جَمِيلًا”

¹¹¹³ Müzzemmil, Rad, İsra, Rum, Ankebut, Mütaffifin ve Hac Suresi.

Medine Yahudileri ile ilgili mesajlar verilmeye başlanmıştır. Mekke müşriklerinin davete karşı düşmanca tavırları zirve yapınca Hz. Peygamber'e, onun sadece bir elçi olduğu hatırlatılarak¹¹¹⁴ onların dediklerine karşı sabretmesi ve onlardan güzelce ayrılması emredilmiştir.¹¹¹⁵ Bunun akabinde inananların Medine'de karşılaşacakları sıkıntılı durumdan Allah'ın haberdar olduğu bildirilerek¹¹¹⁶ bu durumu göz önünde bulundurmaları istenmiştir. İnananlara Medine'ye hicretle ilgili mesajlar verilirken Mekke müşriklerine de, onlar için çemberin daraldığı yani, Müslümanların sayısının artmaya başladığı¹¹¹⁷ bildirilmiştir. Medine'deki Yahudilere ise Babil sürgünü hatırlatılıp¹¹¹⁸ Medine'ye hicret edecek olan Hz. Peygamber'i desteklemeleri yoksa sonlarının yine bu sürgündeki gibi olacağı ima edilmektedir.¹¹¹⁹ Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'i Mekke'den çıkarmak için çabalamaları¹¹²⁰ karşısında Hz. Peygamber'in de hicret edebileceği ima edilmiş¹¹²¹ ve ondan gevşekliğe düşmeden sabrederek¹¹²² cihad etmesi istenmiştir.

Baskı ve işkenceler karşısında direnen, sabreden, cihad eden müminlerin kendileri için çabalamış olacakları¹¹²³ şirk konusunda ana-babaya dahi itaatin olmayacağı¹¹²⁴ hatırlatılmakta, Hz. Nuh'u, gemi ashabını ve İbrahim'i kurtaran Allah'ın¹¹²⁵ inançlarından dolayı eziyete uğrayan inananları da kurtaracağı mesajı verilmekte ve Hz. Peygamber'in görevinin sadece tebliğ olduğu tekrar edilmektedir.¹¹²⁶ Hz. İbrahim'in hicret ettiği¹¹²⁷ ve Allah'ın arzının geniş olduğu¹¹²⁸

¹¹¹⁴ Müzzemmil 73/15: “إِنَّا أَرْسَلْنَا إِلَيْكُمْ رَسُولًا شَاهِدًا عَلَيْكُمْ كَمَا أَرْسَلْنَا إِلَىٰ فِرْعَوْنَ رَسُولًا”. Ayrıca Bkz. Rad 13/40: “فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاءُ وَعَلَيْنَا الْحِسَابُ”

¹¹¹⁵ Müzzemmil 73/10: “وَاصْبِرْ عَلَىٰ مَا يَقُولُونَ وَاهْجُرْهُمْ هَجْرًا جَمِيلًا”

¹¹¹⁶ Hicret sonrası inananların bir kısmının hastalanacağı, bazısının rızık temini için uğraşacağı, bazısının da Allah yolunda savaşacağı haber verilmektedir. Bkz. Müzzemmil 73/20.

¹¹¹⁷ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 383; Rad 13/41: “أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّا نَأْتِي الْأَرْضَ نَنْقُصُهَا مِنْ أَطْرَافِهَا”

¹¹¹⁸ İsra 17/8: “Umulur ki Rabbiniz size merhamet eder ama siz dönerseniz Biz de döneriz. Cehennemî, kâfirlere bir zindan kalmışızdır” ayeti önceki ayetlerde İsrailoğulları'nın sürgünü sonrası Allah'ın onları düşmanlarına karşı galip etmesini hatırlatmanın akabinde isyan etmeleri durumunda aynı şeyle karşılaşacakları ikazı yapılmaktadır.

¹¹¹⁹ Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 17, ss. 388-389. Nitekim Mâtürîdî de İsra 8. ayetin tefsirinin “Umulur ki Rabbiniz size Muhammed'le merhamet eder” şeklinde olmasının da mümkün olduğunu ifade etmektedir. Bkz. Mâtürîdî, **Te'vilât**, Cilt: 7, s. 11.

¹¹²⁰ İsra 17/76: “وَأَن كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبَثُونَ خِلَافَكَ إِلَّا قَلِيلًا”

¹¹²¹ İsra 17/80: “De ki ey rabbim gireceğim yere dürüst olarak girmemi, çıkacağım yerden de dürüst olarak çıkmamı nasib et de...” ayeti Hz. Peygamber'in hicret edebileceğini ima etmektedir.

¹¹²² Rum 30/60: “فَاصْبِرْ إِنَّ وَعْدَ اللَّهِ حَقٌّ وَلَا يَسْتَخِفُّكَ الَّذِينَ لَا يُوقِنُونَ”

¹¹²³ Ankebut 29/6: “وَمَنْ جَاهَدْ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ”

¹¹²⁴ Ankebut 29/8: “وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا”

¹¹²⁵ Ankebut 29/15, 24: “قَالُوا اقْتُلُوهُ أَوْ حَرِّقُوهُ فَأَنجَاهُ اللَّهُ مِنَ النَّارِ”، “فَأَنجَيْنَاهُ وَأَصْحَابَ السَّيْفَةِ”

¹¹²⁶ Ankebut 29/18: “وَإِن تَكْذِبُوا فَقَدْ كَذَّبَ أُمَمٌ مِّن قَبْلِكُمْ وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ”

üzerinden müminlere Medine'ye hicret etmeleri gerektiği hatırlatılırken hicret yurdunda Ehli kitapla mücadelelerinin en güzel şekilde yapılması ve onlarla da ancak bir Allah inancı (tevhid) üzerinde uzlaşma sağlanabileceği¹¹²⁹ söylenmektedir. Daha önce Habeşistan'a hicret konusunda benzer endişe taşıyan müminlere hitaben “yeryüzündeki nice canlılarının rızkının Allah’a ait”¹¹³⁰ ve “Allah’ın arzının geniş”¹¹³¹ olduğu söylenirken bu kez “yeryüzünde nice canlı vardır ki rızkını sırtında taşımaz, onları da sizi de Allah rızıklandırır”¹¹³² denilerek müminlere Medine'ye hicret edin mesajının verildiği görülmektedir. Mekke müşriklerine Mekke’nin güvenli bir yer olduğu hatırlatılarak Allah’ın nimetine nankörlük ettikleri¹¹³³ hatırlatılmakta ve yolunda cihad edenleri (müminleri) Allah’ın doğru yola ulaştıracağı haber verilmektedir.¹¹³⁴ Allah’ın inananları koruyacağı,¹¹³⁵ inançlarından dolayı zulme uğrayan, yurtlarından çıkarılan müminlere savaş izni verildiği, müminlere imkan verilse onların iyiliği hakim kılacağı ve kötülüğe mani olacakları¹¹³⁶ Hz. Peygamber’in doğru yolda olduğu ve Rabbine davet etmesi gerektiği,¹¹³⁷ dile getirilmekte ve inananlara Allah yolunda hakkıyla cihad etmeleri emredilmektedir.¹¹³⁸

5. Mekke Dönemi Cihad-Tebliğ İlişkisine Genel Bir Bakış:

Kur’ân ve Hz. Peygamber’in hayatı üzerinden cihad-tebliğ ilişkisi incelendiğinde, İslam davetinin nasıl yapılacağı ilk vahiyden itibaren Kur’ân tarafından belirlenmiştir. İslam’a davetle birlikte başlayan cihad, sabır ve hicret

¹¹²⁷ Ankebut 29/26: “وَقَالَ إِنِّي مُهَاجِرٌ إِلَى رَبِّي”

¹¹²⁸ Ankebut 29/56: “إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةٌ”

¹¹²⁹ Ankebut 29/46: “وَأَنْزَلَ إِلَيْنَا الْكِتَابَ وَأَنْزَلَ إِلَيْكُمُ الْوَحْيَ وَالْكِتَابَ وَالْحِكْمَ وَاجِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ”

¹¹³⁰ Hud 11/6: “وَمَا مِنْ دَابَّةٍ فِي الْأَرْضِ إِلَّا عَلَى اللَّهِ رِزْقُهَا”

¹¹³¹ Zümer 39/10: “وَأَرْضُ اللَّهِ وَاسِعَةٌ”

¹¹³² Ankebut 29/60: “وَكَايَتُنْ مِنْ دَابَّةٍ لَا تَحْمِلُ رِزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا إِنْ شَاءَ”

¹¹³³ Ankebut 29/67: “أُولَئِكَ الَّذِينَ جَعَلْنَا خُرُوجَهُمْ مِنْ دَارِهِمْ أَنْزِلَ إِلَيْكُمُ الْوَحْيَ وَالْكِتَابَ وَالْحِكْمَ وَاجِدٌ وَنَحْنُ لَهُ مُسْلِمُونَ”

¹¹³⁴ Ankebut 29/69: “وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا”

¹¹³⁵ Hac 22/38: “إِنَّ اللَّهَ يُدَافِعُ عَنِ الَّذِينَ آمَنُوا”

¹¹³⁶ Hac 22/39-41: “أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَيْنَهُمْ ظُلُمًا وَإِنَّ اللَّهَ عَلَىٰ نَصْرِهِمْ لَقَدِيرٌ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ بِغَيْرِ حَقٍّ إِلَّا أَنْ يَقُولُوا: “رَبُّنَا اللَّهُ... الَّذِينَ إِنْ مَكَّنَّاكُمْ فِي الْأَرْضِ أَقَامُوا الصَّلَاةَ وَآتَوُا الزَّكَاةَ وَأَمَرُوا بِالْمَعْرُوفِ وَنَهَوْا عَنِ الْمُنْكَرِ”

¹¹³⁷ Hac 22/67: “فَلَا يُنَازِعَنَّكَ فِي الْأَمْرِ وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ إِنَّكَ لَعَلَىٰ هُدًى مُسْتَقِيمٍ”

¹¹³⁸ Hac 22/78: “وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ”

şeklinde 13 yıl boyunca devam etmiştir. Şu husus açıktır ki, Mekke döneminde cihad daha çok ve bizzat Hz. Peygamber tarafından yapılmıştır. Mekke’de Hz. Peygamber’in cihadı Kureyş’in kahir ekseriyetine karşı neredeyse tek başına mukavemet etmek, onlarla Kur’ân vasıtasıyla mücadele etmek,¹¹³⁹ müşrikleri muhkem ayetlerle sarsmak ve onları yorgun düşürüp susturmaya çalışmak¹¹⁴⁰ şeklinde olmuştur. Bunun yanında inananlar da imanlarını muhafaza etme adına sabır, sebat ve hicret ederek cihad etmişlerdir. Hz. Peygamber’e davet yolunda karşılaştığı sıkıntılar, zorluklar karşısında devamlı sabır tavsiye edilirken, inananlara da inançlarında sebat etmeleri ve sabretmeleri tavsiye edilmiştir. Sabrın tükendiği ve zulümlerin katlanılmaz olduğu yerde ise önce Habeşistan’a sonra Medine’ye hicret gerçekleştirilmiştir.

Mekke döneminde savaş gündeme gelmemiştir. Bunun nedeni ise Mekke döneminin İslâm’ın tanınma ve anlaşılma dönemi olması, Müslümanların sayısının az olması ve Müslümanlara ait müstakil bir mekânın, şehir, beldenin vb olmamasıdır.¹¹⁴¹ Bir diğer açıdan ise Cahiliye Araplarını (yeni Müslümanları) sabır konusunda eğitmek, Müslümanların zayıf olmasından dolayı güçlerinin olmaması ve Mekke’de her evin kanlı bir savaş alanına çevrilmek istenmemesidir.¹¹⁴² Bu sebeple Mekke’de inananların cihadı imanla başlamış sabırla ve hicretle devam etmiş, Müşrikler tarafından işkence edilen köleleri satın alıp azad eden Hz. Ebubekir¹¹⁴³ gibi infakla cihad edenin dışında Müslümanların Mekke’de ne infak ne de savaş şeklinde bir cihadı olmamıştır. Doğrudan ve tamamı sadece Hz. Peygamber’e gelen

¹¹³⁹ Furkan 25/52: “وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا”; Nahl 16/125: “ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ”

¹¹⁴⁰ Kur’ân, vahye itiraz eden, uydurma diyen Müşriklerle karşı onlardan benzeri bir sure, uydurulmuş on sure, benzeri bir söz getirmeleri şeklinde onlara meydan okumuştur (tehaddi). Tehaddi ayetleri için Bkz: Yunus 10/38: “أَمْ يَقُولُونَ افْتَرَاهُ قُلْ فَأْتُوا بِسُورَةٍ مِثْلِهِ وَادْعُوا مَنِ اسْتَلَطَعْتُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ”, Hud 11/13: “أَمْ... فَلْيَأْتُوا بِحَدِيثٍ مِثْلِهِ إِنْ كَانُوا صَادِقِينَ”, Tur 52/33-34: “...فَلْيَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا”, Bakara 2/23: “قُلْ لَئِنْ اجْتَمَعَتِ الْإِنْسُ وَالْجِنُّ عَلَى أَنْ يَأْتُوا بِمِثْلِ هَذَا الْقُرْآنِ لَا يَأْتُونَ بِمِثْلِهِ وَلَوْ كَانَ بَعْضُهُمْ لِبَعْضٍ ظَهِيرًا”.

¹¹⁴¹ Muhammed Said Ramazan el-Bûtî, *el-Cihad fi'l-İslam Keyfe Nefhemühü ve Keyfe Nümârisühü*, Daru'l-Fikr, Dımeşk, 1993, ss. 74-75; Münir Hasan, *Kur’ân’da Savaş Olgusu*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 49.

¹¹⁴² Abdurrahman Ateş, *Tebliğ Eğitim ve Cihad Sürecinde Kur’ân’ın Şiddet Sorununa Bakışı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2000, s. 171.

¹¹⁴³ Leyl 92/5-6, 19-21 ayetlerinin Ebu Kuhafe’nin Hz. Ebubekir’e: “Ey oğul! bakıyorum da zayıf köleleri azat ediyorsun bari güçlülere azad et de sana arka çıksınlar seni korusunlar” demesine onun “ben ancak Allah’ın rızasını istiyorum” diyen Ebubekir hakkında indiği söylenmektedir. Nitekim Hz. Ebubekir Ümeyye b. Halef’in işkence ettiği Bilal’i de başka bir köle karşılığı ondan almış sonra da azad etmiştir. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, ss. 317-319.

sabret¹¹⁴⁴ emirlerinden de anlaşılacağı üzere Mekke döneminde cihad genellikle Kur'ân ile Hz. Peygamber tarafından inanmayan Mekke müşriklerine karşı yapılmıştır. Bu nedenle genel olarak “Mekke cihadı için bir davet ve tebliğ cihadıdır”¹¹⁴⁵ dememiz mümkündür.

2.1.2. Medine Dönemi

Medine'ye Hicretle Beraber Olgunun Değişmesi, Cihad ve Tebliğin Farklılaşması:

Medine'ye hicret Müslümanları Mekke'deki gibi küçük ve zayıf bir grup olmaktan çıkarmış ve onlara siyasi bir hüviyet kazandırmıştır.¹¹⁴⁶ Hicretle beraber muhatapların ve şartların değişmesine, çeşitlenmesine paralel olarak İslam'a davet edilen muhataplar ve bu muhataplarla mücadele yöntemi de değişmiş ve çeşitlenmiştir. Mekke'de Kur'ân'a, ikna etmeye, sabretmeye, farklı yerlere hicrete dayalı davet ve cihada Medine'de, Müslüman bir toplumun ve müstakil bir İslam beldesinin, devletinin oluşması nedeniyle infak ve kıtal gibi yöntemler de eklenmiştir. Cihad ve davette yaşanan bu değişimin sebebi olgunun değişmesiyle alakalı bir durumdur. Mekke ve Medine'deki şartların tamamen farklı olmasından dolayı Kur'ân'da çelişki gibi görünen hususların ana nedeni ayetleri bağlamından koparmak, ayette husus olarak ifade edilen bir şeyi umum yapmak, yani bağlamı dikkate almayarak ayeti genele şamil kılmaktır.¹¹⁴⁷ Bu yönüyle Mekkî Ayetler ile Medenî Ayetler arasında bir tenakuz ya da nesh söz konusu değil şartlara göre hareket etme söz konusudur. Bu sebeple şartların gereği Mekke'de hicret şeklinde yapılan cihad, Medine'de savaş olarak yapılmıştır. Kısacası Medine'de olgu değiştiği için Kur'ân nasları da farklı nazil olmaya başlamış, Hz. Peygamber de değişen bu

¹¹⁴⁴ Nahl 16/127; Taha 20/130; Rum 30/60; Kaf 50/39.

¹¹⁴⁵ Buti, **el-Cihad fi'l-İslam**, s. 74.

¹¹⁴⁶ Hüseyin, Taha, **Cahiliye Şiiri Üzerine**, (Trc. Şaban Karataş), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003, ss. 63-64.

¹¹⁴⁷ Câbirî, **Fehmü'l-Kur'ân**, Cilt: 3, s. 36. Örneğin Tevbe 9/5. ayette (seyf ayeti) bahsedilen “(anlaşmaları bozan) müşrikleri bulduğunuz yerde öldürün” ayetinin bütün müşriklere şamil kılınması böyle bir durumdur. Nitekim Reşid Rıza bu ayetin tefsiri konusunda ayetin mutlak olduğunu söyleyen ve Hz Peygamber'in hadisiyle ayeti uzlaştırmaya çalışanların Mezhepleri çerçevesinden olaya baktığını söyleyerek burada kastedilenin 13. ayette de bahsedilen anlaşmalarını bozan müşrikler olduğunu söylemektedir. Bkz. Reşid Rıza, **Tefsîru'l-Menâr**, Cilt: 10, s. 151.

duruma göre hareket etmiş, davet ve mücadelesini yani cihadını bu yeni şartlara göre sürdürmüştür.

Medine'ye hicretle birlikte İslam davetinin muhataplarına¹¹⁴⁸ Yahudiler ve yeni bir sınıf olarak ortaya çıkan münafıklar da eklenmiş, haliyle Müslümanlar onlara karşı da cihad yapmak zorunda kalmışlardır. Davetin ve hitabın bu sınıflara yoğunlaşması onlarla olan ilişkilerin artması nedeniyledir. Yoksa Kur'ân daha Mekke döneminde kendinin ondan önceki kitapları doğrulayıcı olduğunu¹¹⁴⁹ ve Hz. Peygamber'in peygamberlerin bir devamı olduğunu bildirmiştir.¹¹⁵⁰ Hz. Peygamber ise Medine'ye hicretin ilk zamanlarında Yahudilerle olan sürüşmeler başlamadan önce¹¹⁵¹ onların da kıblesi olan Mescidi Aksa'ya, Kudüs'e, yönelmiş ve bu yönüyle Yahudileri de davete, İslam'a, kazandırmayı hedeflemiştir. Hz. Peygamber'in onlarla olan ilişkisi de Mekke'de müşriklerle olduğu gibi her zaman vahyin direktifleri doğrultusunda olmuştur. Nitekim Yahudilerin doğrudan muhatap alınması ve hitabın onlara yönelmesi de Medine'ye hicretin belirginleşmeye başlaması neticesinde Mekke döneminin sonlarına doğru sıklaşmıştır.¹¹⁵²

İslam'ı benimsemiş bir toplumun oluşması¹¹⁵³ ve muhatapların farklılaşması, Medeni Surelerde nassın da değişmesine sebep olmuştur. Böylece davet ve cihatla alakalı olarak Hz. Peygamber'e Medine'de verilen emirler de farklı olmuştur. Davet

¹¹⁴⁸ Mekke'de de hitap zaman zaman davetin seyrine paralel olarak bazen Kureyş dışındaki Arap müşriklere, bazen Mekke'ye gelen Ehli kitap bir gruba bazen de Medine Yahudilerine yöneldiği de olmuştur. Örneğin Kasas 52-55 ayetleri Peygamberle Mekke'de görüşen Habeşistanlılar hakkında inmiştir. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 10, s. 505; İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 391-392.

¹¹⁴⁹ Fatır 35/31: “وَالَّذِي أُوحِيَنا إِلَيْكَ مِنَ الْكِتَابِ هُوَ الْحَقُّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ”; Ahkaf 46/30.

¹¹⁵⁰ Şura 42/13: “شَرَعَ لَكُمْ مِنَ الدِّينِ مَا وَصَّى بِهِ نُوحًا وَالَّذِي أَوْحَيْنَا إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِ إِبْرَاهِيمَ وَمُوسَى وَعِيسَى أَنْ أَقِيمُوا الدِّينَ” “وَلَا تَتَفَرَّقُوا فِيهِ”

¹¹⁵¹ Medine'ye hicretle beraber Kudüs Müslümanların kıblesi olmuş ve Yahudilerle ilişkilerin iyi şekilde devam ettiği Hicretin 17. ayı olan Recep ayına kadar devam etmiştir. Bu durum karşısında hatta Yahudiler “ey Muhammed eski kiblene dön de sana tabi olalım” demeye başlamıştır. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 550.

¹¹⁵² Nitekim İsra Suresine Benî İsrail Suresi de denir. Bu konuda İbn Kesir'in Tefsirinde geçen bir rivayette “O (Hz Peygamber) her gece Benî İsrail ve Zümer okurdu” şeklinde Ahmet b. Hanbel'in Hz Aişeden bir rivayeti aktarılmaktadır. Bkz. İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim**, Cilt: 5, s. 5. Bu surenin İsrailoğulları tarihinden bilgiler vererek başlaması ve daha sonra 10 emrin (23-39. ayetler) Yahudilerin 10 emrine benzer şekilde sıralanması hitabın yöneldiği muhataplarla alakasını göstermektedir. Arka arkaya sıralanan 10 emrin vurgulanması aynı zamanda Kur'ân'ın da Tevrat benzeri bir vahiy olduğunu ve Yahudilerin Kur'ân'a inanmasını ima eden bir durum gibi gözükmektedir.

¹¹⁵³ İlk muhacir Müslümanlar ve Medineli Ensar İslam davetini kabul etmiş olan muhataplar olup Mekke'nin aksine Medine'de Peygamberin liderliğinde hicretin ilk gününden itibaren güçlü bir topluluk olarak var olmuşlar ve davet kapsamında yeni Müslümanların onlara katılmasıyla zaman içinde her geçen gün güçlenmişlerdir.

sırasındaki sıkıntılar karşısında Mekke’de kendisine devamlı sabır tavsiye edilen Hz. Peygamber’e, Mekke’nin aksine Medine’de sabret ifadesi hiç kullanılmamıştır. Müslüman bir toplumun oluşması ve davetin Hz. Peygamber’in yanı sıra sahabe eliyle de devam etmesi nedeniyle bu emir sabredin şeklinde Müslümanlara yönelmiş ve Medenî cihadın bir çeşidi olan savaş bağlamında kullanılmıştır.¹¹⁵⁴ Daha açık ifadeyle, Mekke’de genel olarak Hz. Peygamber’in sırtında olan İslam’a davet görevi Medine’de Müslümanlar üzerine de yüklenmeye başlamıştır. Benzer olarak Mekke’de müşriklerin davet karşısındaki alaycı tutumlarına karşı Hz. Peygamber’e “onlara karşı müsamaha göster, onlardan güzelce uzaklaş”¹¹⁵⁵ denilirken; Medine’de hem Müslümanlara hem de Hz. Peygamber’e onları kıskanan Ehli kitap olan Medine Yahudilerini affedin/uzak durun, onlardan uzaklaşın emri verilmiştir.¹¹⁵⁶

Müslüman bir toplumun oluşması nedeniyle davet sırasında Mekke’de Hz. Peygamber’e Müşriklere karşı “de ki Müslüman olmam, mümin olmam, bir Allah’a kulluk etmem emredildi”¹¹⁵⁷ gibi ifadeler artık Medine’de terk edilmiştir. Aynı şekilde Mekke’de gelen “hatırlat, öğüt ver”, “Kur’ân ile öğüt ver”¹¹⁵⁸ tarzındaki emirler de Medine’de bırakılmıştır. Davetin seyrine ve Mekke müşriklerinin Kur’ân’a verdikleri karşılığa göre zamam zaman Hz. Peygamber’e müşriklerden yüz çevir¹¹⁵⁹ emri verilirken Medine’de bu emrin yönü özellikle hem Medine içinde hem de cihad/savaş sırasında Müslümanlara sıkıntı veren münafıklardan yüz çevir¹¹⁶⁰ ve Medine Yahudileri olan Ehli kitaptan yüz çevir¹¹⁶¹ şeklinde gelmeye başlamıştır. Mekke’de Hz. Peygamber’e Ebu Cehil,¹¹⁶² Velid b. Muğire¹¹⁶³ gibi Kureyş büyükleri

¹¹⁵⁴ Ali İmran 3/200; Enfal 8/46. ayet ve Surelerden de anlaşılacağı üzere bunlar Bedir ve Uhud Savaşı bağlamındadır. Bunun dışında Bakara 2/45, 153 ayetlerinde Müslümanlara namaz ve sabır ile Allah’tan yardım istemeleri emredilmiştir. Nitekim 153. ayet de Müslümanların psikolojik olarak savaşa hazırlanması bağlamında onlara söylenen bir ifadedir. Benzer şekilde Hudeybiye yılında Peygamber ağaç altında Müslümanlardan biat alırken (Fetih 48/18) onlardan sabırlı olmak, savaşırken kaçmamak üzere biat almıştır. Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2958, 2959, 2960.

¹¹⁵⁵ Hicr 15/85; Zuhuf 43/89: “فَاصْفَحْ عَنْهُمْ وَقُلْ سَلَامٌ”

¹¹⁵⁶ Bakara 109. ayette bu emir Müslümanlara iken Maide 13. ayette Hz. Peygamber’edir.

¹¹⁵⁷ Enam 6/14; Yunus 10/104; Zümer 39/ 11; Mümin 40/66: “قُلْ...وَأْمُرْتُ أَنْ أَتْلِيَهُ لِرَبِّ الْعَالَمِينَ”

¹¹⁵⁸ Enam 6/70; Kaf 50/45: “فَذَكِّرْ بِالْقُرْآنِ”; Zariyat 51/55; Tur 52/29; Ala 87/9; Gaşiye 88/21.

¹¹⁵⁹ Araf 7/199; Hicr 15/94: “وَأَعْرِضْ عَنِ الْمُشْرِكِينَ”; Necm 53/29.

¹¹⁶⁰ Nisa 4/63, 81; Tevbe 9/95: “سَيَخْلُقُونَ بِاللَّهِ لَكُمْ إِذَا انْقَلَبْتُمْ إِلَيْهِمْ لِيُعَرِّضُوا عَنْهُمْ فَأَعْرِضُوا عَنْهُمْ”

¹¹⁶¹ Maide 5/42: “فَأَحْكُم بَيْنَهُمْ أَوْ أَعْرِضْ عَنْهُمْ وَإِنْ تُعْرِضْ عَنْهُمْ فَلَنْ يَضُرُّوكَ شَيْئًا”

¹¹⁶² Alak 96/19; Vâhidî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 485.

¹¹⁶³ Kalem 68/10; Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 404.

ve davete karşı direnen Kureyş müşriklerine¹¹⁶⁴ karşı “itaat etme, boyun eğme” emri verilirken Medine de aynı emir müttefik (Ahzab) kuvvetlerin topluca Müslümanlara saldırdığı Hendek Savaşı bağlamında “kâfirlere ve münafıklara itaat etme”¹¹⁶⁵ şeklindedir. Mekke’de Kur’ân’a tabi olun diye emredilen kişiler genel olarak Mekke müşrikleri¹¹⁶⁶ iken Medine’de inanmış bir toplumun var olması nedeniyle Müslümanlara Allah ve Peygamberi’ne tabi olmaları emri sık sık tekrarlanmış¹¹⁶⁷ ayrıca Medine Yahudilerine de İbrahim dininin devamı olan bu peygambere (Hz. Muhammed) ve bu dine uymaları gerektiği söylenmiştir.¹¹⁶⁸ Mekke’de ise muhatap müşrikler olup davetle alakalı olarak Hz. Peygamber’e verilen emir Rabbine, Rabbinin yoluna çağır¹¹⁶⁹ şeklinde olmuş, hem Mekke hem de Medine’de muhataplar farklı olsa da Hz. Peygamber’e düşen görevin sadece tebliğ olduğu ise tekrar tekrar vurgulanmıştır.¹¹⁷⁰

Bütün bunların dışında cihad ve davetle alakalı olarak Medine’de olan asıl değişiklik Mekke’de olmayan infak ve savaştır. Bunun yanında Mekke’de imanla da doğrudan bağlantılı olan sabır, sebat, cihad (şiddet dışı mücadele) ifadeleri Medine’de savaş bağlamında, cihad lafzı ise doğrudan savaş anlamında kullanılmıştır. Yine cihad ve davetle bağlantılı olarak Mekke’de Hz. Peygamber’e davette karşılaştığı zorluklar karşısında,¹¹⁷¹ müminlere ise inançlarından dolayı karşılaştıkları işkence, sürgün, baskı vb durumlarda¹¹⁷² Allah’a dayanmaları, O’na tevekkül etmeleri söylenirken; Medine’de genel olarak hem Hz. Peygamber’e hem de Müslümanlara yapmış oldukları savaşlarda Allah’a dayanmaları, O’na güvenmeleri gerektiği bildirilmiştir.¹¹⁷³ Çünkü Hz. Peygamber Medine’ye hicretinin ardından

¹¹⁶⁴ İnsan 76/24: “وَلَا تُطِعْ مِنْهُمْ آتِمًا أَوْ كَفُورًا”; Furkan 25/52.

¹¹⁶⁵ Ahzab 33/1, 48: “وَلَا تُطِعْ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ”

¹¹⁶⁶ Araf 7/3, 157; Zümer 39/55: “وَأَتَّبِعُوا أَحْسَنَ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكُمْ مِنْ رَبِّكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَأْتِيَكُمْ الْعَذَابُ بَعَثَةً”

¹¹⁶⁷ “De ki Allah ve Rasülüne tabi olun” tarzındaki emirler için Bkz. Ali İmran 3/32, 132; Nisa 4/59; Maide 5/92; Enfal 8/1, 20, 46; Nur 24/54; Muhammed 47/33: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ”

¹¹⁶⁸ Bakara 2/135; Ali İmran 3/95: “فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا”; Nisa 4/125.

¹¹⁶⁹ Kasas 28/87; Nahl 16/125; Hac 22/67: “وَادْعُ إِلَىٰ رَبِّكَ”

¹¹⁷⁰ Nahl 16/35, 82; Rad 13/40; Ankebut 29/18; Yasin 36/17; Şura 42/48; Ali İmran 3/20; Maide 5/67, 92, 99; Nur 24/54; Teğabün 64/12: “وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَىٰ رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ”

¹¹⁷¹ Yunus 10/71; Hud 11/56, 88, 123; Furkan 25/58: “وَتَوَكَّلْ عَلَى الْحَيِّ الَّذِي لَا يَمُوتُ”; Şura 26/217; Neml 27/79; Şura 42/10.

¹¹⁷² Araf 7/89; Yunus 10/85; Nahl 16/42: “الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَىٰ رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ”; Zümer 39/38; Şura 42/36.

¹¹⁷³ Ali İmran 3/122, 159, 160: “إِنْ يَنْصَرِكُمْ اللَّهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصَرِكُمْ مِنْ بَعْدِهِ وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ”; Nisa 4/81; Maide 5/11, 23; Enfal 8/2, 49; Tevbe 9/51, 129; Ahzab 33/3, 48; Mümtehine 60/4.

Müslümanların onun etrafında Allah'ın istediği doğrultuda toplanmalarından sonra kendileriyle savaşan müşriklere karşı Allah yolunda savaşmaya, Müslümanlara karşı savaşmayan ve müşriklerden ayrılanlara eman vermeye ve düşmanlarından hiç kimseye destek olmamak üzere Müslümanlarla anlaşma yapanlarla anlaşma yapmaya başlamıştır.¹¹⁷⁴ Bütün bu izahlar ve hatırlatmalardan sonra davet-cihad ilişkisi açısından 10 yıllık Medine dönemini Kur'ân ve siyer yani olgu ve nas üzerinden okunmasını kronolojik olarak iki aşamada ele alabiliriz.

2.1.2.1. Hudeybiye Barışına Kadar Tebliğ ve Cihad

Medine'ye hicretin hemen akabinde Ehli kitap olan Medine Yahudileri ile doğrudan ilişkiler başlamış Mekke müşrikleri ise hala Müslümanların en büyük düşmanı olmaya devam etmiştir. Onların Müslümanlara düşmanlığı 5. yıldaki Hendek Savaşı ile kırılmaya başlamış,¹¹⁷⁵ 6. yıldaki Hudeybiye Barışıyla durmuş gözükse de, nihai olarak Mekke Fethiyle son bulmuştur.¹¹⁷⁶ Müslümanların en büyük üç savaşı Bedir, Uhud ve Hendek ise müşrikler ile Müslümanlar arasında Mekke'de Hz. Peygamber'in davetiyle ve özellikle Kur'ân'ın şirk eleştirisiyle başlamış olan düşmanlık ve sürtüşmenin Medine'de silahla çözülmesidir. Çünkü Kureyş'in dinlerinden dolayı Müslümanlara karşı düşmanlık ve zulmü hicrete rağmen devam etmiş, hatta Müşrikler hicret esnasında ve daha sonra yakaladıkları Müslümanları Mekke'ye götürmeye ve orada eziyet etmeye çalışmışlardır.¹¹⁷⁷ Müslümanlar cihadın

¹¹⁷⁴ Salim b. Zekvan (v. 70/689), **es-Sire Bir Harici/İbadi Klasığı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017, s. 49.

¹¹⁷⁵ Hendek Savaşı sonunda Kureyş'in beli kırıldı Hz. Peygamber "Kureyş bu yıldan sonra size saldıramayacak fakat siz Kureyş'e saldıracaksınız" demiştir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 254. Bir diğer rivayette "bundan sonra (Ahzab/müttefikler çıkarıldıktan sonra) biz onlara karşı savaşacağız, onlar bize karşı savaşamayacaklar, biz onların üzerlerine gideceğiz." Bkz. Buhârî, **Sahih**, Meğazi 64, hadis no: 4110.

¹¹⁷⁶ Mekke'nin Fethinin hicretin 8. yılında olduğu düşünüldüğünde ve Mekke müşriklerinin Müslümanlara düşmanlığının açıktan ve doğrudan Kur'ân'ın şirk eleştirisiyle beraber 3. yılda başladığı dikkate alındığında Mekke müşrikleri ile Müslümanların düşmanlığının 23 yıllık Kur'ân'ın nüzul tarihinde yaklaşık 18-20 yıla tekabül ettiği görülmektedir.

¹¹⁷⁷ Örneğin Ebu Cehil Medine'ye hicreti esnasında Haris b. Ayaş'ı kandırarak devesinden inmesini fırsat bilip yakaladılar ve daha sonra ellerinden bağlayıp Mekke'ye götürdüler ve "ey Mekke halkı beyinsizlerinize bizim bu beyinsize yaptığımız gibi yapın" dediler. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 475. Hicretin 4. Yılı başında Recî olayında şehid edilenlerin dışında iki Müslüman, Kureyşliler'e verilmiş ve Kureyşliler tarafından idam edilmiştir. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 356-357.

bir türü olan hicretle beraber Medine’de Evs ve Hazrec¹¹⁷⁸ gibi bir koruyucu ve müttefike sahip olsalar da Mekke müşriklerinin düşmanlığından kurtulamamışlardır. Nitekim Hz. Peygamber Medine’ye yeni hicret ettiğinin ilk günlerinde düşman baskını korkusundan dolayı uyuyamamış ve sahabeden birinin onu bekleyip korumasını talep etmiştir.¹¹⁷⁹ Çünkü Mekke müşrikleri, Medinelileri¹¹⁸⁰ ve Ensarı Hz. Peygamber’i ve muhacirleri korudukları için tehdit etmiş ve bu korumadan vazgeçemedikleri takdirde Medine’ye saldıracakları ultiatomunu vermişlerdir.¹¹⁸¹

Medine’de İslam davetine doğrudan muhatap olan ve davete karşı direten ve onu engellemek isteyen Medine Yahudilerine de¹¹⁸² Kur’ân’ın eleştiri ve tehditleri başlamıştır. İslam davetine icabet etmiş Evs ve Hazrec’ten bazılarına “Peygamber’e siz iman edin biz inanmayız” diyen Medine Yahudileri,¹¹⁸³ insanlara iyiliği emredip kendileri gerçeği bildikleri halde aksine davrandıkları için eleştirilmiştir.¹¹⁸⁴ Hâlbuki Medine Yahudileri gelecek olan peygamberle Araplara karşı üstünlük sağlamakla övünmüş,¹¹⁸⁵ Arap bir peygamber gelince de bildikleri halde onu inkâr etmiş ve bu

¹¹⁷⁸ Evs ve Hazrec’in Hz. Peygambere inanmasında, beraber yaşadıkları Yahudilerden Peygamber geleceğini duymaları ve aralarındaki düşmanlığı Peygamber ile gidereceklerine inanmalarının etkisi olmuştur. Bunun yanında Yahudilerin çıkacak Peygamber ile Medinelileri tehdit etmeleri de etkili olmuştur. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 428-429.

¹¹⁷⁹ Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2885.

¹¹⁸⁰ Mekke Müşrikleri, Medineliler Hz. Peygamber’i himaye ettiği için Hz. Peygamber’in hicretinin ardından Abdullah b. Übey b. Selül’e bir mektup yazmış ve onları tehdit etmişlerdir. Aynı şekilde Bedir sonrası da Nadir Yahudilerine bir mektup yazıp benzer tehditte bulunmuşlar ve Hz. Peygamber’e suikast girişiminde bulunmalarına teşvik etmişlerdir. Bkz. Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş’as b. İshâk es-Sicistânî (v. 275/889). **Sünen-i Ebî Dâvûd**, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), el-Mektebetü’l-Asrî, Beyrut, ts., Cilt: 3, s. 156/Kitabü’l-Harac ve’l-İmare ve’l-Fey 19, hadis no: 3004.

¹¹⁸¹ Ebu Cehil ve Sad b. Muaz arasında geçen konuşma bu durumu çok iyi yansıtmaktadır. Ebu Cehil Mekke’de Ümeyye b. Halef’e uğrayan ve orada Kâbe’yi tavaf eden Ensar’dan olan Sad b. Muaz’a hitaben: “Dikkat et görüyorum ki sen Mekke’de emniyet içinde Kâbe’yi tavaf ediyorsun. Hâlbuki siz (Medineliler), o dinlerini değiştirenleri (Muhammed ve arkadaşlarını) sığındırdınız ve onlara yardım etmekte olduğunuzu söylüyorsunuz. Şunu iyi bil ki vallahi sen eğer Ümeyye b. Halef’in beraberinde/himayesinde olmasaydın sağ salim ailene dönemezdin” diyerek onu tehdit etmiştir. Sad b. Muaz da Ebu Cehil’e karşı sesini yükselterek: “Sen de dikkat et, vallahi eğer sen beni bu tavaftan men edersen ben de sana karşı bundan daha şiddetlisini yapar, senin Medine üzerinden geçen ticaret yolunu keser ve seni ondan men ederim” diyerek karşılık vermiştir. Bunun üzerine Ümeyye, Sad’a hitaben: “Ey Sad! Bu Mekke vadisi ahalisinin efendisi olan Ebu’l-Hakem’e (Ebu Cehil) karşı sesini yükseltme” diyerek onları sakinleştirmeye çalışmıştır. Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 3950.

¹¹⁸² Medine ve civarında yaşayan Yahudiler başından beri Hz. Peygamber’den hoşlanmamış ve onu uğursuz biri olarak lanse etmişler ve daha sonra açıktan açığa ona karşı çıkmış, düşman kesilmiş, hile ve tuzaklara başvurmuşlar hatta bu konuda münafıklarla da yardımlaşmışlardır. Bkz. Derveze, **H. Peygamber’in Hayatı**, Cilt: 3, s. 77.

¹¹⁸³ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 102.

¹¹⁸⁴ Bakara 2/44: “أَتَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبِرِّ وَتَنْسَوْنَ أَنْفُسَكُمْ وَأَنْتُمْ تَتْلُونَ الْكِتَابَ أَفَلَا تَعْقِلُونَ”

¹¹⁸⁵ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 122.

sebeple lanetlenmişlerdir.¹¹⁸⁶ Nitekim Medineli Evs ve Hazrec Hz. Peygamber'e biat ederken Hz. Peygamber için "o Yahudilerin sizi kendisiyle tehdit ettiği peygamberdir, onlar sizi geçmesinler"¹¹⁸⁷ diyerek daveti kabul etmeleri ve Hz. Peygamber'e iman etmelerinde Yahudilerden duydukları şeyler etkili olmuştur. Çünkü hicret öncesi onlarla Yahudiler arasında sıkı bir ilişki ve ittifaklık durumu vardı.¹¹⁸⁸ Bununla beraber Hz. Peygamber Medine'ye hicret edip İslam'a davetin bir gereği olarak Yahudilerden de Kur'an'a iman etmelerini isteyince, onlar "biz Tevrat'a inanır bunun dışındakilere inanmayız" şeklinde karşılık vermişler,¹¹⁸⁹ Kur'an'ı İlahi bir kitap olarak kabul etmemişlerdir.¹¹⁹⁰

Hicretle beraber Medine'de Yahudi kabileleriyle bir sözleşme, Medine sözleşmesi,¹¹⁹¹ yapılmasına rağmen onlarla Müslümanlar arasında tartışma ve çekişmenin başlamasının ve giderek artmasının nedeni Hz. Peygamber'in ve Kureyşli muhacirlerin gelmesiyle Yahudilerin Medine'deki eski güç ve konumlarını¹¹⁹² kaybetmeye başlamalarıdır.¹¹⁹³ Mekke'de insanların Hz. Peygamber'in etrafında toplanmaya ona ilgi duymaya başlamasının Mekke ulularına ağır gelmesi gibi Medine'de de Evs ve Hazrec'in arasındaki kavganın bitip Hz. Peygamber vasıtasıyla birliğe ve güce kavuşmalarının üstüne bir de Medine Yahudilerinin Kur'an'a inanmaya davet edilmeleri onlarla olan sürtüşme ve çatışmanın giderek artmasına neden olmuştur. Medine'de Yahudilerle olan tartışma ve sürtüşmenin doruk noktası ise kiblenin değiştirilmesi hadisesinde yaşanmıştır.

¹¹⁸⁶ Bakara 2/89: "وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ وَكَانُوا مِنْ قَبْلُ يَسْتَفْخِمُونَ عَلَى الَّذِينَ كَفَرُوا فَلَمَّا جَاءَهُمْ مَا عَرَفُوا كَفَرُوا بِهِ فَلَعْنَةُ اللَّهِ عَلَى الْكَافِرِينَ"

¹¹⁸⁷ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 429.

¹¹⁸⁸ Nuh Arslantaş, **Hiz. Muhammed Döneminde Yahudiler**, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2016, s. 121.

¹¹⁸⁹ Bakara 2/91: "وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا نُنُومُ ۚ وَمَا أَنْزَلَ عَلَيْنَا وَكِفْرُونَ ۚ وَمَا وَرَاءُ"

¹¹⁹⁰ Bakara 2/101: "وَلَمَّا جَاءَهُمْ رَسُولٌ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ مُصَدِّقٌ لِمَا مَعَهُمْ نَبَذَ فَرِيقٌ مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ كِتَابَ اللَّهِ وَرَاءَ ظُهُورِهِمْ ۖ كَانُوا لَا يَسْمَعُونَ"

¹¹⁹¹ Müslümanlar o günün kabile kuralları gereği ve Kureyş baskınlarına karşı Medine'nin güvenliğini sağlamak için Yahudilerle Medine Vesikasını imzalamışlardır. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 501-505; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, s. 176; Arslantaş, s. 126.

¹¹⁹² Yahudiler Medine'deki pazarlarının yanı sıra ithalatta, tahıl maddeleri satımında, kuyumculuk, bankerlik/tefecilik gibi alanlarda Medine'nin ekonomik yapısına hâkimdiler. Bkz. Muhammed Hamidullah, **İslam Peygamberi**, (Trc. Salih Tuğ), İstanbul, 1990, Cilt: 1, ss. 184-185.

¹¹⁹³ Nitekim Abdullah b. Übey b. Selül'ün münafık olması da buna benzer bir durumdan kaynaklıdır. O Medine'de tam lider olarak seçilmesinin arifesinde Peygamberin hicreti ve kavminin de Müslüman olması nedeniyle o da Müslüman olmuş göründü fakat Medine liderliğinin elinden gitmesi nedeniyle İslam'a ve Peygambere karşı hep kin besledi. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 584-585.

Hicretin 17. ayı, Recep ayında, Kible Kudüs'ten Kâbe'ye çevrilince¹¹⁹⁴ bazı Yahudi ileri gelenleri Hz. Peygamber'e gelmiş “ey Muhammed seni eski kablenden ne çevirdi, hâlbuki sen İbrahim'in dini üzerine olduğunu söylüyorsun önceki kablene dön de sana tabi olalım” şeklinde Hz. Peygamber'i dininden çevirmeyi arzulamışlardır.¹¹⁹⁵ Bütün bu sürtüşmelerin akabinde Medine Yahudileri Hz. Peygamber'le baş edemeyince¹¹⁹⁶ Evs ve Hazrec arasındaki eski düşmanlığı özellikle Buas Harbi'ni¹¹⁹⁷ ve daha önce aralarında olanları hatırlatarak, bu konuda şiir okuyarak düşmanlığı kışkırtmak istemiş¹¹⁹⁸ ve böylece Müslümanlar ile Yahudiler arasındaki çatışma ve sürtüşmenin daha da perçinleşmesine neden olmuşlardır.¹¹⁹⁹ Onların Müslümanlara düşmanlığa başlaması, aralarında fitne çıkarmak istemesi Müslümanların da onlara karşı cihad etmesine yol açmıştır.

Cihad-tebliğ bağlamında Medine döneminin ilk yıllarında bir yandan Medine'de Yahudilerle olan bu sıkıntılı ilişkiler devam ederken bir yandan da Müslümanların asıl düşmanı olan Mekke müşriklerinin kervanlarının Müslümanlar tarafından rahatsız edilmesi neticesinde Bedir cihadına (savaşına) uzanan bir süreç ortaya çıkmıştır.¹²⁰⁰ Bu nedenle vahyin ve de İslam davetinin doğrudan muhatapları Medine'ye hicretle beraber Medine Yahudileri de olurken yine vahiy doğrultusunda

¹¹⁹⁴ Buhârî, **Sahîh**, Tefsir 65, hadis no: 4486; İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 550.

¹¹⁹⁵ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 550; Mâverdî, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, Cilt: 1, s. 198; Derveze, **et-Tefsîrü'l-Hadis**, Cilt: 6, s. 254.

¹¹⁹⁶ Medine Yahudileri Hz. Peygamber'in huzuruna geldiklerinde selam verirmiş gibi yaparak “es-Samü aleyke” (ölüm sana) şeklinde söyleyerek ona karşı olan kızgınlıklarını açıkça ortaya koymuşlar, Hz. Peygamber de onlara “ve aleyküm” (size de ölüm) diyerek karşılık vermiştir. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2935.

¹¹⁹⁷ Buas Harbi Evs ve Hazrec arasında İslam'dan önce yapılmış olup Evs Kabilesinin kazandığı bir savaştır. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 555-556.

¹¹⁹⁸ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 555.

¹¹⁹⁹ Yahudilerden yaşlı ilerlemiş bir ihtiyar olan Şas b. Kays, Evs ve Hazrec'in İslam'la beraber başlayan aralarındaki ülfet ve muhabbetini görünce buna kızmış, “vallahi onlar birlik olursa biz yerimizde kalamayız” diyerek Yahudilerden bir gence “git onların yanına otur, sonra Buas Savaşı ve daha önce aralarında geçenleri (savaşları) ve bu konuda söyledikleri şiirleri hatırlat” diyerek onların arasındaki eski düşmanlığı tekrar başlatmak istemiştir. O genç de söylenenleri yaparak Evs ve Hazrec'in tartışmasına ve silahlarına davranmalarına neden olmuştur. Bu durum Hz. Peygamber'e ulaşmış, O da ashabıyla beraber onların yanına gelerek “ey Müslümanlar! Allah'tan korkun, nedir bu Cahiliye çağrıları...” diyerek onların tekrar birbirine sarılmalarını sağlamıştır. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 555-556. Yahudilerin Müslümanlara karşı bu tarz davranışları Müslümanlarla aralarının açılmasına ve düşmanlığın başlamasına neden olmuştur.

¹²⁰⁰ Nitekim Ebu Cehil “Muhammed ve arkadaşları (Batn) Nahle'deki gibi mallarımızı alacağını mı zannediyor o bizim kervanımıza sahip çıkıp çıkamadığımızı görecektir” diyerek Mekke'den çıkan ordu ile Bedir'e doğru yol alırken Müslümanlarla savaşmak konusundaki arzusunu ve kervanlarının yolunun bir daha Müslümanlar tarafından kesilemeyeceği gerçeğini dile getirmiştir. Bkz. Vâkîdî, **Megazi**, Cilt: 1, s. 39.

azılı düşman olan Mekke müşrikleriyle yapılacak savaşın adımları atılmış,¹²⁰¹ daha sonra Müslümanların Medine’de savaş şeklindeki ilk cihadı olan ¹²⁰² Bedir Savaşı’nda onlarla hesaplaşma gerçekleşmiştir. ¹²⁰³ Mekke’nin aksine Medine’de Müslüman bir toplum ve devlet oluşması nedeniyle Hz. Peygamber’in Mekke müşriklerine karşı cihadı ve Müslümanlar arasında nizamı sağlaması bağlamında onlara Hz. Peygamber’e itaat etmeleri ¹²⁰⁴ ve zorluklar (savaşlar) karşısında sabredip ¹²⁰⁵ Allah’a tevekkül etmeleri ¹²⁰⁶ emredilmiştir. Böylelikle tebliğ-cihad bağlamında Mekke’de genel olarak Hz. Peygamber’in sırtında olan tebliğ ve müşriklerle cihad vazifesine Müslümanlar da eklenmiştir. Nitekim Sahabenin cihadı (kıtal) zaruret görmesinin nedenlerinden biri de İslami tebliğin önündeki engellerin kaldırılmasıdır.¹²⁰⁷ (Akbaş, s. 128.)

Hz. Peygamber’e Mekke’de İslam davetinin seyri ve müşriklerin buna verdikleri tepkiye göre zaman zaman müşriklerden yüz çevir, uzaklaş gibi emirler verilirken Medine’ye hicretle beraber aynı emrin muhatabı Ehli kitap olmuştur. Eğer hem müşrikler hem de Ehli kitap Hz. Peygamber’le tartışmaya devam edip davete yanaşmazlarsa, Hz. Peygamber’e düşen görevin onları zorla Müslüman yapmak değil sadece onlara İslam’ı tebliğ etmek olduğu¹²⁰⁸ hatırlatılmıştır. Ayrıca Medine’de Ehli kitap ahiretle (azap) tehdit edilmiştir. ¹²⁰⁹ Medine’deki muhataplara Hz. Peygamber’in tebliğ ettiği İslam’ın dışında bir dinin artık yürürlükte olmadığı

¹²⁰¹ Bakara’daki şehitlikten bahseden (154-155), Allah yolunda savaşın (190-191), Allah yolunda infak edin (195), sana haram ayda savaşmayı soruyorlar (217) gibi ayetler Mekke müşrikleriyle yapılacak olan bir savaşın hazırlığı ve savaşın ilkelerinin ortaya konulmasıyla alakalıdır.

¹²⁰² Enfal 8/72: “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”، 74-75.

¹²⁰³ Hac 22/39-41. ayetlerde savaşa izin verilmesinin akabinde Bakara Suresinde Bedir’e uzanan savaşın gerekliliği, nedenleri, nasıl yapılması gerektiği, maddi ve manevi hazırlığı ortaya konulmuştur. Enfal Suresi ise baştan sona Bedir Savaşı’nı ele almaktadır. Biz birinci bölümde cihad ve kıtal ayetlerini incelerken Sureyi ve savaşı teferruatlı olarak ele aldığımız için burada tekrar değinmeyeceğiz. Savaşın pratiğiyle ilgili bazı konulara ise daha sonra ilgili başlık altında değineceğiz.

¹²⁰⁴ Enfal 8/1, 20, 46: “أَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ”

¹²⁰⁵ Enfal 8/46: “وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَا تَنَازَعُوا فَتَفْشَلُوا وَتَذْهَبَ رِيحُكُمْ وَاصْبِرُوا إِنَّ اللَّهَ مَعَ الصَّابِرِينَ”

¹²⁰⁶ Enfal 8/2: “وَمَنْ يَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ فَإِنَّ اللَّهَ عَزِيزٌ حَكِيمٌ”، 49: “وَعَلَىٰ رِجْلَيْهِ تَوَكَّلُونَ”

¹²⁰⁷ Mehmet Akbaş, **Sahabe'nin Cihad ve Daveti (İran-İrak Bölgesi)**, Nida Yayınları, İstanbul, 2015, s. 128.

¹²⁰⁸ Ali İmran 3/20: “فَإِنْ حَاجُّوكَ فَقُلْ أَسْلَمْتُ وَجْهِيَ لِلَّهِ وَمَنِ اتَّبَعَنِ وَقُلْ لِلَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ وَالْأُمِّيِّينَ أَأَسْلَمْتُمْ فَإِنْ أَسْلَمُوا فَقَدِ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْكَ الْبَلَاغُ وَاللَّهُ بَصِيرٌ بِالْعِبَادِ”

¹²⁰⁹ Ali İmran 3/21: “إِنَّ الَّذِينَ يَكْفُرُونَ بِآيَاتِ اللَّهِ وَيَقْتُلُونَ النَّبِيَّيْنَ بِغَيْرِ حَقٍّ وَيَقْتُلُونَ الَّذِينَ يَأْمُرُونَ بِالْقِسْطِ مِنَ النَّاسِ فَبَشِّرْهُمْ بِعَذَابٍ أَلِيمٍ”

deklare edilmiş¹²¹⁰ ve davetin bir gereği olarak onların İbrahim dinine (İslam) uymaları istenmiştir.¹²¹¹ Bu bağlamda Müslümanların Bedir galibiyeti sonrası Kaynuka Yahudilerinin antlaşmayı atmaları sonucu Hz. Peygamber onları toplamış ve onlara “ey Yahudi topluluğu Kureyş’in başına gelen bir bela başınıza gelmeden önce gelin Müslüman olun, siz benim peygamber olduğumu biliyorsunuz” diyerek Müslümanlara karşı saldırganlaşan, düşmanlığını arttıran Kaynuka Yahudilerini son kez İslam’a davet etmiştir.¹²¹² Ehli kitap ve müşrikler İbrahim dinine davet edilirken Müslümanlar da Allah’a karşı takvalı olmak ve Kur’ân’a sınıksız tabi olmakla emrolunmuş ve İslam’a davet görevinin hicretle beraber onlara da yüklenmesiyle birlikte onlardan iyiliği hâkim kılmak, kötülüğü engellemek ve hayra çağırmak için içlerinden bir grup çıkarmaları emredilmiştir.¹²¹³

İslam daveti Mekke’de müşrikler, Medine’de Yahudiler ve dışarıdan gelen Necran Heyeti¹²¹⁴ gibi Hristiyanlar ya da Kureyş dışındaki müşrik Araplar üzerine

¹²¹⁰ Ali İmran 3/85 Lâfzen “Kim İslam dışında bir din talep ederse bu ondan kabul edilmez” şeklindedir.

¹²¹¹ Ali İmran 3/95: “قُلْ صَدَقَ اللَّهُ فَاتَّبِعُوا مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ حَنِيفًا وَمَا كَانَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ” 67. Ayette İbrahim’in Yahudi, Hristiyan ya da Müşrik olmadığı Hanif bir Müslüman olduğu söylenmiştir.

¹²¹² Onlar ise “cahil ve savaşmasını bilmeyen bir kavme karşı galip gelmen seni mağrur etmesin” diyerek karşılık vermiş ve savaşmak için kalelerine çekilmişlerdir. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, s. 176; Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 6, s. 227; İbn Kesir, **Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim**, Cilt: 2, s. 17.

¹²¹³ Ali İmran 3/102-104: “وَلْتَكُنْ مِنْكُمْ أُمَّةٌ يَدْعُونَ إِلَى الْخَيْرِ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ” Daha sonra 110. ayette Müslümanların iyiliği emredip kötülüğü nehyeden ve Allah’a inanan bir ümmet olduğu vurgulanarak Ehli kitabın Müslümanlar gibi inanmadığı dile getirilmektedir.

¹²¹⁴ Necran Heyetinin Medine’ye gelişinin Medine’ye hicretin ilk yıllarında Uhud savaşından önce (muhtemelen 2-3. yılda) olduğu anlaşılmaktadır. Çünkü İbn Hişam’ın verdiği bilgilere göre Âli İmran Suresinin ilk 80 ayeti Medine’ye gelen ve Hz Peygamber’le Hz. İsa’nın babasının kim olduğu konusunu tartışan 60 kişilik Necran Heyeti hakkında nazıl olmuştur. İbn Hişam’ın verdiği bilgilere göre Hz Peygamber Yahudi Hahamları ve Necran Heyetini kendi huzurunda İslam’a davet ettiği zaman Ebu Rafi el-Kurazi “Ey Muhammed Hristiyanların Meryem oğlu İsa’ya taptıkları gibi bizim de sana tapmamızı istiyorsun” demesi karşısında Necranlı bir Hristiyan olan Ribbis “ey Muhammed bizden bunu mu istiyorsun” diye sormuştur. Bunun üzerine Hz Peygamber “Allah’tan başkasına tapmaktan ve O’ndan başkasına tapmayı emretmekten Allah’a sığınırım, Allah beni bunun için göndermedi ve bunu emretmedi” diye karşılık vermiştir. Âli İmran Suresinin 59. ayeti Hz. İsa’nın durumun Hz. Âdem gibi olduğunu bildirmiş, 61. ayet bu konuda onları mübaleye (lanetleşme) davet etmiş, 64. ayet ise tevhid üzere birleşmeye çağırmıştır. Onlar Kur’ân’ın mübaleye çağırmasından kaçınmışlar, kendi dinleri üzerinde kalacaklarını Hz Peygamber’e bildirmişler ve Necran’a dönerken kendi aralarındaki mallar konusundaki anlaşmazlık konusunda hüküm vermesi için onlarla beraber bir adam göndermesini Hz Peygamber’den istemişlerdir. Medine’ye gelen bu heyet hakkında verilen diğer bilgiler ise onların doğruya doğru namaz kıldıkları, reislerinden birinin Müslüman olduğu şeklindedir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 547, 549, 553-554, 573-576, 582-584. Gerek İbn Hişam’daki bu bilgiler dikkate alındığında gerekse Âli İmran Suresinin nüzul zamanı dikkate alındığında Necran Heyetinin, Medine’ye hicretin ilk yıllarında geldiği anlaşılmaktadır. İbn Hişam’ın verdiği bilgiye göre 9-10. yılda olan şey ise Hz Ali’nin Hz Peygamber tarafından zekât ve cizyeleri toplamak için Necran’a gönderilmesidir. Hatta Hz Ali’nin Necran’dan dönüşü Hz. Peygamber’in haccına denk

Kur'ân'ın direktifleri doğrultusunda tebliğle (sözle) ulaştırılırken bir yandan da davetin önünün açılması için yapılan savaşlar, seriyyeler ile davetin önündeki engeller, engellemeler kaldırılmaya devam etmiştir. Cihad-tebliğ ilişkisi bağlamında Mekke Müşriklerinin davete düşmanlığı Bedir'de silahlı çatışmaya dönüşmüş, Uhud'da¹²¹⁵ bu çatışma daha da alevlenmiş, Hendek Savaşı'nda doruk noktasına ulaşmış,¹²¹⁶ savaş sonrası ise yavaş yavaş durulmaya başlamıştır. Kureyş'in Müslümanlara ve davete düşmanlığı sebebiyle Medine çevresindeki kabileler hicretin 5. senesine kadar İslam davetine katılmaya cesaret edememiş, Hendek Savaşı, cihadı, sonrasında ise bu kabileler Müslüman olmaya başlamıştır.¹²¹⁷ Müslümanlara düşmanlığın bir tezahürü olarak Hendek Savaşı'nda Kureyş liderliğinde üç koldan Müslümanlara savaş açılmıştır. Müttefik güçler tarafından topluca Müslümanlara ve İslam davetine saldırının yapıldığı Hendek Savaşı şartlarında Hz. Peygamber'e verilen emir ise Allah'tan korkması, kâfirlere ve münafıklara itaat etmemesi, boyun eğmemesi,¹²¹⁸ vahye tabi olması, Allah'a dayanması¹²¹⁹ ve Allah yolunda savaşarak cihad etmesidir.

gelmiştir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 600-602. Hicretin 9. yılında Medine'de Yahudi Hahamlarıyla Necran Heyetinin Hz Peygamber'in olduğu aynı mecliste hazır olması mümkün gözükmemektedir. Yukarıda anlattığımız İbn Hişam'ın İbn İshak'tan rivayet ettiği bilgilerden yola çıkan Câbirî de Necran Hristiyanlarından ileri gelen bu heyetin Medine'ye geliş gayesinin İslam'ın Hz. İsa hakkında söylediklerini ilk elden öğrenmek olduğunu ve Surenin 3. yılda indiğini söylemektedir. Bkz. Câbirî, **Fehmü'l-Kur'ân**, Cilt: 3, s. 135. Âli İmran 59. ayetin Necran Heyeti hakkında nazil olduğunu aktaran Mukâtil ise herhangi bir tarih vermeden bu heyetin Hz İsa hakkında bilgi almak istediğini daha sonra ise Müslüman olmadıklarını ve Hz Peygamber'le cizye anlaşması yaptıklarını belirtmektedir. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, ss. 279-282. İbn Kesir ise Âli İmran Suresinin 83 ayetinin Necran Heyeti hakkında indiğini ve bu heyetin hicretin 9. yılında geldiğini söylemektedir. Bkz. İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim**, Cilt: 2, s. 5. İbn Âşûr ise 80 küsur ayetin Necran Heyeti hakkında indiğini söylemektedir. O bu konuda "Siyer ehlinde her kim 9. yılın Elçiler Yılı (Senetü'l-Vüfûd) olduğundan hareketle Necran Heyetinin 9. yılda geldiğini zannederse hata etmiştir. Âli İmran Suresinin Medeni Surelerin ilklerinden olduğu konusunda icma vardır. Surenin (ilk kısmı) Necran Heyeti hakkında indiği tercihi Necran Heyetinin Elçiler Yılından önce olduğunu ortaya koymaktadır" demektedir. Bkz. İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Cilt: 3, s. 146. İzzet Derveze de İbn Hişam'ın Necran Heyetinin Medine'ye gelişini Uhud Savaşından önce vermesinden hareketle heyetin gelişinin Uhud'tan önce olduğunu söylemektedir. Bkz. Derveze, **et-Tefsîrü'l-Hadîs**, Cilt: 7, s. 106.

¹²¹⁵ Ali İmran 121. ayetten itibaren Uhud Savaşı, Müslümanların yenilgi sebepleri, savaş sırasındaki Müslümanların zor durumları ele alınmaktadır.

¹²¹⁶ Ahzab Suresinde Hendek Savaşı ele alınmaktadır.

¹²¹⁷ Şayet Medine çevresindeki bu kabileler kitleler halinde Müslüman olmuş olsalardı Müslümanlar Medine çevresinde hendek kazmaz onlardan yardım isterlerdi. Bkz. Derveze, **Hz. Peygamber'in Hayatı**, Cilt: 3, s. 25-26.

¹²¹⁸ Ahzab 33/1: "يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ اتَّقِ اللَّهَ وَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَالْمُنَافِقِينَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا" Hendek Savaşı'nın o zor şartlarında Hz. Peygamber Gatafanlıları müttefiklerden ayırmak için Medine'nin hurma mahsulünün yarısını onlara vermeyi tasarlamış daha sonra ise Sad b. Muaz ve Sad b. Ubade ile iştişare sonrası bu düşünceden vaz geçilmiştir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 223.

Davet bağlamında Müslümanlara Allah, Hz. Peygamber ve Hz. Peygamber'in içlerinden belirlediği liderlere¹²²⁰ tabi olmaları emredilirken¹²²¹ Hz. Peygamber'e de ona tabi olmayan münafıklardan yüz çevirmesi ve onları ikaz etmesi gerektiği, çünkü peygamberlerin gönderiliş gayesinin onların davetine tabi olmak olduğu hatırlatması yapılmaktadır.¹²²² Hz. Peygamber'e münafıklara kendileri hakkında açık söz (kavl-i belîğ) söylemesi¹²²³ yani onları uyarması, korkutması yaptıkları şeyler hususunda açık şekilde azarlaması emredilmektedir.¹²²⁴ Medine'de cihad/savaş konusunda¹²²⁵ münafıkların Hz. Peygamber'e itaat etmemesi eleştirilirken,¹²²⁶ müminlerin Hz. Peygamber'e tabi olmaları emredilmektedir.¹²²⁷ Bu konuda var gücüyle yemin eden Münafıklara yemin etmemeleri, çünkü itaatlerinin/itaatsizliklerinin malum olduğu söylenirken¹²²⁸ inananların Allah ve Peygamberi'ne tabi olmaları emredilmiştir. Eğer müminler de münafıklar gibi davranırsa herkesin sorumluluğunun kendine ait olduğu ikazı yapılarak Hz. Peygamber'e düşen görevin sadece tebliğ etmek olduğu bir kez daha hatırlatılmaktadır.¹²²⁹ Müminlere Allah'a tevekkül etmeleri,¹²³⁰ Allah ve Peygamberi'ne itaat etmeleri emredilirken¹²³¹ Hz. Peygamber'e de Kâfirlere ve münafıklara karşı cihad etmesi emredilmektedir.¹²³² Eğer müminler Hz. Peygamber'e itaat etmezlerse ona düşen görevin sadece apaçık bir tebliğ olduğu tekrar edilmektedir.¹²³³

¹²¹⁹ Ahzab 33/2-3: "وَاتَّبِعْ مَا يُوحَىٰ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ بِمَا تَعْمَلُونَ خَبِيرًا وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ وَكَفَىٰ بِاللَّهِ وَكِيلًا"

¹²²⁰ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, ss. 382-383.

¹²²¹ Nisa 4/59: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ وَأُولِي الْأَمْرِ مِنْكُمْ"

¹²²² Nisa 4/64: "وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَسُولٍ إِلَّا لِيُطَاعَ بِإِذْنِ اللَّهِ"

¹²²³ Nisa 4/63: "أُولَئِكَ الَّذِينَ يَعْلَمُ اللَّهُ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَعْرِضْ عَنْهُمْ وَعِظْهُمْ وَقُلْ لَهُمْ فِي أَنْفُسِهِمْ قَوْلًا بَلِيغًا"

¹²²⁴ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 5, s. 166; Mâverdî, **en-Nüket ve'l-Üyûn**, Cilt: 1, s. 503.

¹²²⁵ Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 22, s. 176.

¹²²⁶ Muhammed 47/20-21: "وَيَقُولُ الَّذِينَ آمَنُوا لَوْلَا نُزِّلَتْ سُورَةٌ فَإِذَا أُنْزِلَتْ سُورَةٌ مُحْكَمَةٌ وَذُكِرَ فِيهَا الْقِتَالُ رَأَيْتَ الَّذِينَ الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ "مَرَضٌ يُنْظَرُونَ إِلَيْكَ نَظَرَ الْمَغْشِيِّ عَلَيْهِ مِنَ الْمَوْتِ فَأُولَئِكَ هُمُ طَاعَةٌ وَقَوْلٌ مَعْرُوفٌ فَإِذَا عَزَمَ الْأَمْرُ فَلَوْ صَدَقُوا اللَّهَ لَكَانَ خَيْرًا لَهُمْ"

¹²²⁷ Muhammed 47/33: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ". Bu surenin 31. ayetinde "sizden mücahitleri ve sabredenleri bilinceye kadar sizi sınavacağız" denilmesi ayetteki emrin cihad bağlamında olduğunu göstermektedir.

¹²²⁸ Nur 24/53: "وَأَقْسَمُوا بِاللَّهِ جَهْدَ أَيْمَانِهِمْ لَئِنْ أَمَرْتَهُمْ لَيَخْرُجُنَّ قُلْ لَا تُفْسِمُوا طَاعَةٌ مَعْرُوفَةٌ إِنَّ اللَّهَ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ"

¹²²⁹ Nur 24/54: "قُلْ أَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا عَلَيْهِ مَا حُمِّلَ وَعَلَيْكُمْ مَا حُمِّلْتُمْ وَإِنْ تُطِيعُوهُ تَهْتَدُوا وَمَا عَلَى الرَّسُولِ إِلَّا "الْبَلَاغُ الْمُبِينُ"

¹²³⁰ Mücadele 58/10: "وَعَلَى اللَّهِ فَلْيَتَوَكَّلِ الْمُؤْمِنُونَ"

¹²³¹ Mücadele 58/13: "وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ"

¹²³² Tahrim 66/9: "يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ"

¹²³³ Teğabun 64/12: "وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَأَطِيعُوا الرَّسُولَ فَإِنْ تَوَلَّيْتُمْ فَإِنَّمَا عَلَى رَسُولِنَا الْبَلَاغُ الْمُبِينُ"

Kureyş Dışındaki Müşrik Kabilelere Karşı Davet ve Cihad:

Tebliğ-cihad ilişkisi bağlamında Medine’de Hz. Peygamber Yahudileri İslam’a davet etmesinin yanı sıra Kureyş dışındaki müşrik Arapları da İslam’a davet etmiştir. Hz. Peygamber Necid¹²³⁴ bölgesinden gelen Ebu Bera’nın kavmine İslam’ı anlatacak davetçiler istemesi neticesinde Ensar’dan 70 kişilik bir davet heyetini onun kavmine ve bölge kabilelerinin liderlerine İslam’ı anlatmaları için göndermiştir. Bu davet heyeti Ebu Bera’nın onlara himaye vermesine rağmen kavim içi anlaşmazlık yüzünden yeğeni Âmir b. Tufeyl tarafından diğer kabilelerden destek alınarak Bi’rimaûne’de şehit edilmiştir.¹²³⁵ Yine aynı günlerde 7 kişilik bir diğer davet heyeti Adal ve el-Kare kabilelerinden bir grubun “İslam aramızda yayılmaktadır”¹²³⁶ arkadaşlarından bize dini anlatacak ve Kur’ân öğretecek adamlar gönder” teklifi üzerine onlarla beraber gönderilmiştir. Daha sonra Recî denilen bölgeye geldiklerinde davet heyeti ihanete uğramış bir kısmı öldürülmüş iki kişi de Kureyşliler’e satılmıştır.¹²³⁷ İslam’a davet için gönderilen bu heyetlerin intikamı ise daha sonra onlar üzerine seriyye gönderilerek alınmıştır.¹²³⁸ Bu kabilelere gönderilen seriyyeler İslam’a davet ile cihad arasındaki irtibatı açıkça göstermektedir. Çünkü bu kabilelere giden heyetler onları İslam’a davet etmek, İslam’ı anlatmak için gitmiş iken Allah’a davet yolunda şehit edilmişlerdir. Onların şehid edilmesi Müslümanlardan bir diğer heyetin, seriyyenin, onlara karşı cihada çıkmasına sebep olmuştur.

Hz. Peygamber hicretin 6. yılının Şaban ayında ise İslam’a davet için Abdurrahman b. Avf komutasında 700 kişilik bir orduyu Dûmetülcendel

¹²³⁴ Orta Arabistan’da bir bölgedir.

¹²³⁵ Bu olay hicretin 4. yılının başında Safer ayında vuku bulmuştur ve Hz. Peygamber onların şehit edilmesine çok üzölmüştür. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 346-350; Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4088. Farklı rivayetler olsa da bu heyetin kendilerini ilim ve ibadete atamış kişilerden seçilmesi dolayısıyla bir savaş için değil, dinin tebliği için gittiği anlaşılmaktadır. Bkz. Elşad Mahmudov, **Sebepe ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber’in Savaşları**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005, ss. 402-406.

¹²³⁶ Medine’ye saldırı hazırlığında olan Beni Lihyân liderinin Müslümanlar tarafından öldürölmesi bu kabilenin Adal ve Kara kabileleri üzerinden Müslümanlardan davet heyeti isteyip onlara tuzak kurmalarına neden olmuştur. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 354-355.

¹²³⁷ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 354-358. Bu heyettekilere saldırmadan önce sizi öldürmek istemiyoruz, sizi Kureyşliler’e teslim edip onlardan bir şeyler almak istiyoruz diyerek saldıran kişilerin menfaat temin etme ve Kureyş’e yaranma gayeleri de vardır. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 169-170; Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 3989, 4086.

¹²³⁸ Mahmudov, ss. 406-407, 412.

bölgesindeki Kelb kabilesini İslam'a davet etmek için göndermiş ve İslam'a davet kapsamında ona şu tavsiyede bulunmuştur: "Allah'ın adıyla ve Allah yolunda gazaya çık, Allah'ı inkâr edenlerle savaş. Zulmetme, ihanette bulunma ve çocukları öldürme." Hz. Peygamber bunun dışında şayet Müslüman olurlarsa kabile liderlerinin birinin kızıyla evlenmesini ona tavsiye etmiştir. Böylece Hz. Peygamber tebliğ ve cihad yapılan kavimle Müslümanlar arasında akrabalık yoluyla bir sevgi ve muhabbet bağının oluşmasını ve İslam davetinin kalıcı olmasını amaçlamıştır.¹²³⁹ Cihad-İslam'a davet ilişkisini gösteren bu seriye sonunda Kelb kabilesi lideri ve kabilenin çoğunluğu Müslüman olmuş ve Abdurrahman b. Avf Hz. Peygamber'in tavsiyesine uyarak Kelb kabilesi liderinin kızıyla evlenmiştir.¹²⁴⁰ Kur'an'ın mesajı ve Hz. Peygamber'in teşviki doğrultusunda İslam davetinin akrabalık yoluyla da yayılması sağlanırken akrabalık ve aile bağının İslam davetine ve Allah yolunda cihada mani olmasına da müsaade edilmemiştir. Bu bağlamda Müslümanlara kıyamet günü ne akrabanız ne de evlatlarınız size bir fayda sağlamayacak denilirken¹²⁴¹ Hz. İbrahim ve babası üzerinden muhacir Müslümanların (Mekke'deki) müşrik akrabalarını dost edinmemeleri ikazı yapılmış,¹²⁴² göğsü iman dolu gerçek müminlerin babaları, oğulları kardeşleri, kavimleri dahi olsa Allah ve Peygamberi'ne düşmanlık edenleri dost edinmediği dile getirilmiştir.¹²⁴³

2.1.2.2. Hudeybiye Barışı Sonrası Tebliğ ve Cihad

Mekke'de 610 yılında ilk vahiyle beraber başlayan Hz. Peygamber'in davet görevi Mekke müşrikleriyle 6. yılda yapılan Hudeybiye Barışına kadar hiçbir zaman rahat olmamış, davetin hızla yayılması ve büyümeye başlaması Hudeybiye sonrası

¹²³⁹ Nitekim Hz. Peygamber de davetin akrabalık yoluyla yayılması için evlilikler yapmıştır. Örneğin Bedir'de Ebu Cehil'in öldürülmesinden sonra Ebu Süfyan'ın Mekke lideri olmasının akabinde hemen Habeşistan'a haber gönderip orada bulunan Ebu Süfyan'ın kızıyla evlenme talebini iletmış ve evlenmiştir. İbn İshak, *Sire*, s. 259. ; İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, s. 206.

¹²⁴⁰ Vâkıdî, *Megazi*, Cilt: 2, ss. 560-561.

¹²⁴¹ Mümtahine 60/1-3: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ... لَنْ تَنْفَعَكُمْ أَرْحَامُهُمْ وَلَا أَوْلَادُهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ يَفْصِلُ بَيْنَكُمْ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ"

¹²⁴² Mümtahine 60/4: "قَدْ كَانَتْ لَكُمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ فِي إِبْرَاهِيمَ وَالَّذِينَ مَعَهُ إِذْ قَالُوا لِقَوْمِهِمْ إِنَّا بُرَاءُ مِنْكُمْ وَمِمَّا تَعْبُدُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ... كَفَرْنَا بِكُمْ وَبَدَا بَيْنَنَا وَبَيْنَكُمْ الْعَدَاوَةُ وَالْبَغْضَاءُ أَبَدًا حَتَّى تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَحَدُّهُ"

¹²⁴³ Mücadele 58/2: "لَا يَجِدُ قَوْمًا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ يُوَادُّونَ مَنْ حَادَّ اللَّهَ وَرَسُولَهُ وَلَوْ كَانُوا آبَاءَهُمْ أَوْ أَبْنَاءَهُمْ أَوْ إِخْوَانَهُمْ أَوْ عَشِيرَتَهُمْ"

barış ortamında olmuştur. Çünkü Kureyş'in liderliğini ve otoritesini kabul eden Hicaz'daki Araplar Müslümanlar ile Kureyş arasındaki mücadelenin sonuçlanmasını beklemişlerdir. Her ne kadar Araplar heyetler halinde Müslüman olmak için Mekke'nin Fethini bekleseler de ¹²⁴⁴ Müslümanların Allah yolunda yaptıkları cihatların sonucu Kureyş'in Müslümanları Hudeybiye ile tanınması İslam davetinin önünü açmış ve yayılmasını kolaylaştırmıştır. İslam'a davet kapsamında Hz. Peygamber Hudeybiye sonrasında Hicaz'da seriyyeler düzenlediği gibi o günün büyük devlet ve valilerine de İslam'a davet mektupları göndermiştir. ¹²⁴⁵ Kur'ân'ın asıl gayesi her zaman için İslam'ın tebliğ edilmesi olduğu için savaş hiçbir zaman ana hedef olmamıştır. Bu sebeple Kur'ân Müslümanların savaştıkları düşmanlarına karşı dahi, pişman olup barıştan yana oldukları takdirde Müslümanların da barış yanlısı olmasını salık vermiş ¹²⁴⁶ ve her zaman insanları İslam'a kazandırmayı hedeflemiştir. Bu yönüyle Kur'ân, insanların İslam'a kazanılmasının yolunu açan Hudeybiye Barışını apaçık bir fetih olarak adlandırmış, ¹²⁴⁷ bununla beraber İslam'a ve Müslümanlara düşman olup saldırgan olanlara karşı savaşma hususunda gevşek davranan Müslümanları da eleştirmiştir. ¹²⁴⁸

Kur'ân için savaş hiçbir zaman ana hedef olmadığı gibi Kur'ân'ın davetçisi olan Hz. Peygamber için de savaş asıl gaye olmamıştır. Hz. Peygamber Mekke'ye Umre için çıktığında Hudeybiye yolunda yolda karşılaştığı bedevi bir kabileyi İslam'a davet etmiş, ¹²⁴⁹ Hudeybiye sonrasında yapılan Hayber Fethi sırasında da Hz.

¹²⁴⁴ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 560.

¹²⁴⁵ Bizans, Pers/İran, Habeşistan, Mısır, Umman, Gassan, Bahreyn gibi merkezlere İslam'a davet mektupları ve elçiler gönderilmiştir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 607. Hadis kaynaklarında geçen tek rivayet Peygamberin Hudeybiye sonrası Bizans'a gönderdiği söylenen davet mektubudur. Bkz. Buhârî, **Sahih**, Vahiy 1, hadis no: 7, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2936, 2939, Meğazi 64, hadis no: 4424. Davet mektupları hakkındaki tartışmalar için Bkz. Mehmet Azimli, "Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Heraklyus'a Gönderdiği Davet Mektubu Üzerine Bazı Değerlendirmeler", **Hikmet Yurdu Dergisi**, Cilt:4, Sayı:7, 2011, s. 23-36; İsmail Hakkı Göksoy, "Hz. Peygamber'in Hükümdarlara Gönderdiği Davet Mektupları ve Önemi", **II. Kutlu Doğum Sempozyumu Kitabı**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta, 20. 04. 1999, ss. 119-137. Hz Peygamber'in gönderdiği mektuplar, onlara verilen cevaplar ve var olan vesikalar için bakınız. Muhammed Hamidullah (1908-2002), **Mecmûatü'l-Vesâiki's-Siyasiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râşide**, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1987, ss. 99-333.

¹²⁴⁶ Nisa 4/84-86; Enfal 8/60-61: "...وَتَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ"

¹²⁴⁷ Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 22, s. 199; Fetih 48/1: "إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا"

¹²⁴⁸ Nisa 4/75; Tevbe 9/38: "...سَبِيلَ اللَّهِ اتَّقَوْهُ إِلَى الْأَرْضِ"

¹²⁴⁹ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 2, s. 575. Bu kabile İslam'ı kabul etmemiştir. Yine İslam'a davet bağlamında Hz. Peygamber Hudeybiye Barışı sonrasında Beni Süleym ve Zatulatlah Seriyyelerini düzenlemiş fakat seriyyedeki bu kişiler İslam'a davet etmelerinin ardından şehit edilmişlerdir. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 2, ss. 741, 752-753. Benzer şekilde Hz. Peygamber Ebu Zer

Ali'ye asıl gayesinin savaş değil insanların İslam'a kazandırılması olduğunu söylemiştir. O bu fetih sırasında Hz. Ali'nin "Hayber Yahudileriyle onlar bizim gibi Müslüman oluncaya kadar savaşıyor muyum" sözüne "ey Ali yavaş ol! Sükûnetle Hayberliler'in sahasına ininceye kadar ilerle. Sonra onları İslam'a davet et ve üzerlerine vacip olan İslam esaslarını onlara haber ver. (Ey Ali) Allah'a yemin ederim ki, senin davetinle tek bir kişinin hidayete kavuşturulması, senin için kırmızı develerin olmasından daha hayırlıdır" diyerek asıl gayesinin İslam'a davet olduğunu göstermiştir.¹²⁵⁰

Mekkeli Müşrikler her zaman İslami tebliğin önündeki en büyük engeli teşkil etmişlerdir.¹²⁵¹ Onların bu engeli hem Müslümanlara düşmanlık yapmak hem de onların düşmanlığını gören diğer müşrik kabilelerin İslam davetine yaklaşamamasına, uzak durmasına ve daveti reddetmesine yol açmaktır. Bu sebeple Kureyş müşriklerinin 6. yılda yapılan Hudeybiye Barışına ihanet etmeleri Mekke'nin Fethine giden yolu açmış ve 8. yılda Mekke savaşı bir şekilde fethedilmiştir.¹²⁵² Mekke'nin Fethi ile İslam davetinin önündeki en büyük engel kaldırılmış ve bu fethi müteakip İslam'a davet için Yelemlem ve Urane bölgelerine, Cezime, Sudâ ve Beni Harise b. Amr kabilelerine İslam'a davet seriyeleri düzenlenmiştir.¹²⁵³ Tebuk Seferi sonrasında da Hz. Peygamber Halid b. Velid'i,¹²⁵⁴ Hz. Ali'yi¹²⁵⁵ ve Sürad b. Abdullah'ı¹²⁵⁶ İslam'a davet için seriyye komutanı olarak göndermiştir. Ayrıca Mekke'nin Fethi ve Tebuk Seferi'nin ardından Sakif kabilesinin de Müslüman olmasıyla beraber 9. yılda Arap heyetleri Hz. Peygamber'e gelip Müslüman olmaya başlamıştır.¹²⁵⁷ Hz. Peygamber'e gelip Müslüman olan kabileler Beni Temim, Mürre, Sa'lebe, Maharib, Kilab, Ukayl, Bukea, Kinane, Rebia vb kabilelerdir.¹²⁵⁸ Nitekim Nasr Suresinde Hz. Peygamber'in Mekke ve Medine yılları boyunca yapmış olduğu

Müslüman olunca onu sen kavmine git benim Peygamber olduğumu onlara haber ver diyerek kavmini İslam'a davet etmesini istemiştir. Buhârî, **Sahîh**, Menakıbu'l-Ensar 63, hadis no: 3861.

¹²⁵⁰ Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2942, 3009.

¹²⁵¹ Mahmudov, s. 181.

¹²⁵² Hicretin 8. yılı Ramazanın yirmisinde Mekke fethedildi. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 437; Mâtürîdî, **Te'vilât**, Cilt: 10, s. 634; İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim**, Cilt: 4, s. 125; İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Cilt: 5, s. 117.

¹²⁵³ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, ss. 873, 875, 982; Mahmudov, ss. 415-422.

¹²⁵⁴ Mahmudov, ss. 423-425.

¹²⁵⁵ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, ss. 1079-1080.

¹²⁵⁶ Mahmudov, ss. 429-430.

¹²⁵⁷ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 559-560.

¹²⁵⁸ Derveze, **H. Peygamber'in Hayatı**, Cilt: 3, s. 32.

İslam’a davet görevinin neticesinde insanların topluluklar halinde İslam’a girdikleri¹²⁵⁹ dile getirilmektedir.

Hiz. Peygamber Veda Haccı’nda davet görevini hakkıyla yerine getirdiğiyle alakalı olarak “ey insanlar sözümü iyi dinleyin bilmiyorum belki de bu yerde sizinle bir daha buluşamayacağım...” şeklinde başlayan hutbesinin sonunda “Allah’ım tebliğ ettim mi” şeklindeki hitabıyla dinleyenlerin “evet tebliğ ettin” cevabına “Allah’ım şahit ol” diyerek¹²⁶⁰ İslam davetini yerine getirdiğini söylemiştir. Davet-cihad bağlamında Hiz. Peygamber’in davet görevi Mekke’de Allah’ın “*Ey örtüsüne bürünen (peygamberlik görevi verilen) kalk ve uyar*”¹²⁶¹ emriyle başlamış; yine Mekke’de veda hutbesinde Hiz. Peygamber’in “Allah’ım tebliğ ettim mi” nidasına insanların “evet tebliğ ettin” cevabına “Allah’ım şahit ol” demesiyle tamama ermiştir.¹²⁶²

2.2. CİHADIN YAPILDIĞI MUHATAPLAR

Kur’ân’ın 23 yıllık nüzul dönemine baktığımızda Hiz. Peygamber’in ve Müslümanların kimlere karşı nasıl cihad yaptığı Mekke ve Medine’deki şartlara göre Kur’ân tarafından belirlenmiş, Hiz. Peygamber ve müminler tarafından da uygulanmıştır. Kur’ân’ın direktifleri doğrultusunda yapılan cihad yapılma biçimi farklı olmakla beraber her zaman var olmuş, yapılmaya devam etmiştir. Kur’ân’a göre cihadı yapan kişiler başta Hiz. Peygamber olmak üzere Allah’a ve ahiret gününe iman eden müminlerdir. Onların cihad ettikleri muhataplar ise ilişki halinde olduğu düşmanlarıdır. Nasıl ki İslam davetinin muhatabı insan ise Hiz. Peygamber’in ve Müslümanların Allah yolunda yaptıkları cihadın muhatabı da Kur’ân’a, Hiz. Peygamber’e ve Müslümanlara düşman olan insanlardır. Cihadın bizzat düşmana karşı yapıldığı dikkate alındığında insana, özellikle de inananlara düşman olan kötülük yapan kötülüğün sembolleşmiş hali olan insan ve cin şeytan da cihadın

¹²⁵⁹ Nasr 110/2: “وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا”

¹²⁶⁰ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 603-604; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, s. 1103; Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4403.

¹²⁶¹ Müddessir 74/1-2: “يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ”

¹²⁶² Veda Hutbesi hicretin 10. yılının Veda Haccı’nda Zilhicce ayında olmuş Hiz. Peygamber Zilhicce’nin 14’ünde Medine’ye doğru yola çıkmış Zilhicce sonunda varmıştır. Medine’ye vardikten 2 ay sonra Hiz. Peygamber 11. yılın Rebiulevvel ayının 12’sinde pazartesi günü vefat etmiştir. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, ss. 1110, 1120; Bünyamin Erul, “Veda Haccı, Veda Hutbesi” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2012, Cilt: 42, ss. 590-993.

yapıldığı bir diğer düşmandır. Aynı şekilde bu dünyadaki imtihanın bir gereği olarak insanda, insan fitratında var olan kötülüklerin kaynağı olan heva da cihadın yapıldığı düşmanlardan biridir. Şimdi cihad yapılan bu üç düşmanı, (insan) düşman, (insan ve cin) şeytan ve hevayı sırasıyla ele alacağız.

2.2.1. Düşman

Cihad ve kıtal ayetlerinin bağlamına ve siyer kaynaklarına bakıldığında Müslümanların Mekke ve Medine dönemi boyunca muhatap oldukları ve cihad yaptıkları unsurların kâfir kategorisine giren gruplar olduğu görülmektedir.¹²⁶³ Bunlar başta Kureyş müşrikleri olmak üzere Ehli Kitap'tan Medine, Hayber, Fedek ve Vadilkura Yahudileri, Medine'de ortaya çıkan münafıklar, Kureyş dışındaki müşrik kabileler ve Ehli kitaptan Bizans devletinin Suriye uzantılarıdır. Kısaca Müslümanlara düşman olan, müfessirler tarafından genellikle zahir düşman¹²⁶⁴ diye isimlendirilen gruplardır.¹²⁶⁵ Bu gruplara karşı yapılan cihadın veya Medenî cihad olan savaşın bir kısmına Kur'ân'da doğrudan değinilirken bazısı da diğer kaynaklarda geçmektedir. Biz özellikle Kur'ân'ın da yer verdiği Müslümanların cihad ettiği muhatapları, onlara karşı neden cihad edildiğini ve cihad esnasında çıkan bazı sorunları Kur'ân ve siyer üzerinden ortaya koymaya çalışacağız.

¹²⁶³ Ehli kitap kâfir kategorisinde olmamakla beraber Kur'ân'ın savaşın dediği veya Müslümanların savaştığı Ehli kitabı kâfir kategorisinde değerlendirmektedir. Örneğin Tevbe 29. ayette savaşın denilen ve cizye talep edilen muhataplar Ehli kitaptan bu gruba dâhil olanlardır. Münafıklar da aynı şekilde şeklen Müslüman cemaatin içinde olmuş olsa da Kur'ân tarafından kâfir olarak görülmekte ve onlara karşı cihad edilmesi emredilmektedir. “Allah münafıkları ve kâfirleri cehennemde toplayacaktır...” (Nisa 4/140) ayeti münafıkların Müslüman toplum içinde yaşamış olsa da cehennemlik olduğunu bildirmektedir. Kur'ân iki yerde Hz. Peygambere münafıklara karşı cihad etmesini emretmiştir Bkz. Tevbe 9/73, Tahrir 66: “يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ”. Münafıkların kâfir kabul edilmesi hakkında ayrıca Bkz. Nisa 4/144-145; Münafikun 63/1-3.

¹²⁶⁴ Râgıb, **Müfredât**, s. 208; Râzî, **Mefâtihu'l-Gayb**, Cilt: 1, s. 92; İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim**, Cilt: 1, s. 114; Reşid Rıza, **Tefsiru'l-Menâr**, Cilt: 10, s. 269.

¹²⁶⁵ Kur'ân Müslüman bir gruba karşı yapılma ihtimali olan savaş ise cihad değil savaş/kıtal addetmiştir. Bkz. Hucurat 49/9: “وَإِنْ طَائِفَتَانِ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ اقْتَتَلُوا فَأَصْلَحُوا بَيْنَهُمَا فَإِنْ بَغَتْ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَىٰ “فَقَاتِلُوا الَّتِي تَبْغِي حَتَّىٰ تَفِيءَ إِلَىٰ أَمْرِ اللَّهِ”. Çünkü cihad kapsamında değerlendirilen düşman özellikle Müslümanlara karşı dinlerinden dolayı düşman olan, saldıran, hile ve desiseleri ile durmadan Müslümanlara zarar vermeye çalışan gruplardır. Nitekim Muhammed Heykel'de “yol kesenlere (muharib)” karşı savaşın cihad olup olmadığını tartıştığı mevzuda Kur'ân'ın yaklaşımıyla aynı minvalde Müslümanlara karşı yapılan savaşın cihad olarak tarif edilemeyeceğini söylemektedir. Bkz. Muhammed Hayr Heykel, **el-Cihad ve'l-Kıtal fi's-Siyaseti's-Şeriyye**, Daru'l-Beyârik, Amman, ts., Cilt: 1, s. 74.

Kur'ân-ı Kerim'deki gerek cihad ayetlerinin, gerekse Medenî cihadın bir çeşidi olan kıtal ayetlerinin bağlamına baktığımızda cihadın yapıldığı muhatapların İslam'a düşman olan, Müslümanlara zulmeden, Hz. Peygamber'e ve Müslümanlara sırf inançlarından dolayı düşmanlık yapan kişiler olduğu gözükmektedir. Bunun yanında Hz. peygamberin hayatına bakıldığında ise Medine dönemindeki on yılın askeri cihatla yani savaşa geçtiği görülmektedir.¹²⁶⁶ Medine'de savaş şeklinde cihadın yapıldığı muhatapların en başındaysa **Mekke müşrikleri** gelmektedir. Mekke müşrikleri Müslümanları inançları yüzünden Mekke'den çıkarmışlar,¹²⁶⁷ başlangıçta sadece Hz. Peygamber'e ve İslam davetine olan düşmanlıklarını İslam davetini kabul eden bütün Müslümanlara yöneltmişler, onlara zulmetmişlerdir. Bu sebeple Mekke müşrikleri Müslümanları Mekke'den çıkarmalarının akabinde Medenî cihad olan savaşın muhatapları, savaşılması gereken bir düşman olmuşlardır.¹²⁶⁸

Mekke'de inançlarını koruma uğruna müşriklerin baskı ve eziyetlerine karşı sabrederek cihad eden Müslümanlara¹²⁶⁹ verilen savaş ruhasatının ardından,¹²⁷⁰ Medine'de güvenli bir yurda kavuşmalarıyla beraber bu defa Mekke müşriklerine karşı savaşmaları (cihad) emredilmiştir.¹²⁷¹ Savaş şeklindeki cihadın¹²⁷² müşriklere karşı¹²⁷³ farz kılınmasının ardından¹²⁷⁴ Hz. Peygamber'in gönderdiği seriyye Kureyş müşriklerinin kervanına karşı savaşmış¹²⁷⁵ ve bu durum Kur'ân tarafından cihad olarak adlandırılmıştır.¹²⁷⁶ Burada cihad yapılan muhatap Müslümanların düşmanı olan Kureyş'in kervanı olmuştur. Cihad yapılan unsurun Kureyş müşrikleri

¹²⁶⁶ İhsan Süreyya Sırma, **İslami Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad**, 42. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 236.

¹²⁶⁷ Müslümanlara savaş izni veren ilk ayet (Hac 22/39) onların çıkarılma gerekçesinin sadece Rabbimiz Allah'tır demeleri olduğunu bildirmektedir.

¹²⁶⁸ “*Kendileriyle savaşılana (Müslümanlara) zulme uğramaları sebebiyle (savaşa) izin verildi*” (Hac 22/39) ayeti Mekke müşriklerine karşı verilen bir savaş izni/ruhsat iken “*Size karşı savaşanlarla Allah yolunda savaşın*” (Bakara 2/190) ayeti de onlara karşı açıkça verilen bir savaş emridir. Bkz. Derveze, **et-Tefsîrü'l-Hadîs**, Cilt: 6, s. 54; Derveze, **Hz. Muhammed'in Hayatı**, Cilt: 2, s. 305.

¹²⁶⁹ Ankebut Suresindeki “*Her kim cihad ederse kendi lehine cihad eder*” (29/6) tarzındaki Mekki ayetlerdeki cihad Müslümanların inançlarını muhafaza adına eziyetlere katlanmalarıyla alakalıdır.

¹²⁷⁰ Hac 22/39: “*أَذِنَ لِلَّذِينَ يُقَاتِلُونَ بَأْنَهُمْ ظُلْمُوا*”

¹²⁷¹ Bakara 2/190-193: “*Size karşı savaşanlara karşı Allah yolunda savaşın... Onları (Mekke müşriklerini) bulduğunuz yerde öldürün, sizi çıkardıkları yerden siz de onları çıkarın... Ve fitne (inancınız üzerinde baskı) kalmayınca kadar onlara karşı savaşın.*”

¹²⁷² İbn Kuteybe, **Garibü'l-Kur'ân**, s. 82.

¹²⁷³ Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 4, s. 295.

¹²⁷⁴ Bakara 2/216: “*كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْقِتَالُ وَهُوَ كَرْهٌ لَّكُمْ*”

¹²⁷⁵ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 14-19

¹²⁷⁶ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 187; İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 605; Bakara 2/218.

olmasının başlıca nedeni ise onların İslam'ı inkâr etmesinin dışında özellikle insanların İslam'a girmelerine engel olmaları, dinlerinden dolayı Müslümanlarla savaşmaları, onları Kâbe'den engellenmeleri ve Mekke'den çıkarmalarıdır.¹²⁷⁷ Bu kervana yapılan saldırının haram aya denk gelmiş olması sorun olmuş, Mekke müşriklerinin Hz Peygamber'i ve Müslümanları eleştirmesine yol açmış, onlar da Abdullah İbn Cahşı yaptıklarından dolayı kınamışlardır. Bu hadise üzerine gelen vahiy¹²⁷⁸ “*fitne (inanca olan baskı) adam öldürmekten daha büyüktür (büyük günahtır)*”¹²⁷⁹ diyerek bu sorunu çözmüştür.

Mekke müşrikleriyle yapılan üç büyük savaş olan Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarında Müslümanların savaşmasına cihad diyen Kur'ân'ın beyanı¹²⁸⁰ dikkate alındığında Medine döneminin ilk yarısında¹²⁸¹ cihadın yapıldığı unsurlardan en önde geleninin Mekke müşrikleri olduğu anlaşılabacaktır. Müslümanların Medine'ye hicretle beraber düşmanı olan Kureyş'in kervanlarına karşı gönderdiği seriyyeler Bedir Savaşına (cihad) giden süreci hazırlamıştır.¹²⁸² Bedir Savaşı'nda Müslümanların savaştığı düşmanların başında ise Mekke'de özellikle köle Müslümanlara işkence eden, Ammar b. Yasir'in annesi Sümeyye'yi şehid eden Mekke reisi Ebu Cehil'in Mahzumoğulları kabilesidir.¹²⁸³ Akraba olan Mekkeli müşriklerle Medineli muhacirlerin karşı karşıya geldiği bu savaşta, bazı kabileler savaş başlamadan yolda geri dönmüş, bazıları akrabalık bağından dolayı savaş esnasında çekimser kalmış, Hz Peygamber ve Müslümanların en azılı düşmanlarından olan Ebu Cehil ve kabilesi ise, Ebu Süfyan'ın geri dönün çağrısına uymayarak savaşma konusunda ısrar etmiştir.¹²⁸⁴ Bu savaşta çoğunluğu Mahzumoğullarından olmak üzere Ebu Cehil dâhil

¹²⁷⁷ Bakara 2/217: “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الشَّهْرِ الْحَرَامِ قِتَالٍ فِيهِ قُلْ فِيهِ قِتَالٌ كَبِيرٌ وَصَدَّ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَكُفِّرَ بِهِ وَالْمَسْجِدَ الْحَرَامَ وَإِخْرَاجُ”
“أَهْلِهِ مِنْهُ أَكْبَرُ عِنْدَ اللَّهِ وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ وَلَا يَزَالُونَ يُقَاتِلُونَكُمْ حَتَّى يَرُدُّوكُمْ عَنْ دِينِكُمْ إِنِ اسْتَطَاعُوا”

¹²⁷⁸ Mâverî, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, Cilt: 1, s. 274.

¹²⁷⁹ Bakara 2/217: “وَالْفِتْنَةُ أَكْبَرُ مِنَ الْقَتْلِ”

¹²⁸⁰ Enfâl 8/72, 74, 75: “وَجَاهِدُوا”; Ali İmran 3/121, 142: “جَاهِدُوا”, 195. Diğer iki ayette ise Uhud Savaşı (cihad) bağlamında kıtal olarak geçmektedir; Hendek Savaşı'na değinilen Ahzab 25. ayette de bu savaş bağlamında “Allah (‘ın yardımı) savaşta müminlere yetti” “وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ” şeklinde cihad değil savaş ifadesi kullanılmıştır. Bununla beraber bu savaş da Müslümanların kendilerini ve inançlarını korumak adına başta Kureyş olmak üzere müttefik kuvvetlere karşı yapmış oldukları bir cihattır.

¹²⁸¹ Hicretin ilk 5 yılı.

¹²⁸² İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 9.

¹²⁸³ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 320, 618-619.

¹²⁸⁴ Zühre oğulları Ebu Süfyan'ın mallarımızı kurtardık mektubu üzerine Mekke'ye geri dönmüş, Hz. Peygamber'in kabilesi Haşim oğulları ise isteksiz olarak savaşa katılmıştır. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 618-619.

Müşrik ordusundan 70 kişi öldürülmüş, ganimetlerle beraber 70 kişi de esir alınmıştır.¹²⁸⁵ Bedir Savaşının sonunda ise Müslümanlar arasında ganimetin nasıl taksim edileceği büyük bir sorun teşkil etmiş, Hz. Peygamber'i koruyanlarla bizzat savaş meydanında savaşımlar arasında tartışmalara sebep olmuş¹²⁸⁶ savaş sonunda gelen vahiy ise bu defa ganimetlerin taksimat problemini çözmüştür.¹²⁸⁷

Kureyş müşriklerinin saldırganlık ve düşmanlığı dışında Müslümanlara dilleriyle eziyet eden, onlara karşı hileler kuran, ihanet eden, saldıran Yahudiler, özellikle *Medine Yahudileri*¹²⁸⁸ ve Müslümanların zorluk anlarında onlara devamlı sıkıntı çıkartan *münafıklar* da¹²⁸⁹ Müslümanların düşmanı olup onların cihad ettiği muhataplardır. Münafıklar ve Yahudiler Müslümanlarla beraber Medine'de içiçe yaşadıkları için bu durum aynı zamanda Müslümanların Medine döneminde karşı karşıya geldiği bir iç sorundur. Haşr Suresinde bu durum açıkça ortaya çıkmaktadır. Nitekim Nadîroğulları'nın sürülmesini konu alan bu surede¹²⁹⁰ Nadîroğulları Yahudileri ve münafıklar arasındaki Müslümanlara karşı düşmanlıkta birleşme hususunda ortaya konmak istenen birlikteliğin işe yaramadığı haber verilmektedir. Kur'ân münafıkların siz (Medine'den) çıkartılırsanız biz de mutlaka sizinle beraber çıkarız, size karşı (Müslümanlar tarafından) savaş açılırsa biz de size yardım ederiz sözlerini yerine getirmediklerini dile getirmektedir.¹²⁹¹ Uhud Savaşı'nın akabinde Hz. Peygamber'in Nadîroğulları'na gidip diyet yardımında bulunma talebi¹²⁹²

¹²⁸⁵ İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, ss. 710-712, 714; Vâkıdî, *Megazi*, Cilt: 1, s. 144.

¹²⁸⁶ İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, s. 641; Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 13, ss. 368-369; Enfal 8/1.

¹²⁸⁷ Enfal 8/1: "يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَأَتَوُا اللَّهَ وَأَطِيعُوا أَمْرَ اللَّهِ وَرَسُولَهُ" 41: "وَأَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ إِن كُنْتُمْ أَمَنْتُمْ بِاللَّهِ" 41: "لَنْ يَصُدَّوَكُمْ إِلَّا أَدَىٰ وَإِنْ يَفَاتِكُمْ يُؤَلُّوْكُمْ الْأَذْبَارُ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ" bağlamından

¹²⁸⁸ Ali İmran 3/110-111. ayetlerin (لَنْ يَصُدَّوَكُمْ إِلَّا أَدَىٰ وَإِنْ يَفَاتِكُمْ يُؤَلُّوْكُمْ الْأَذْبَارُ ثُمَّ لَا تُنصَرُونَ) bağlamından bunların Medine'de Müslümanlara dil uzatan Medine Yahudileri olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mukâtil ilgili ayet bağlamında bunların Kâ'b b. Mâlik gibi Yahudi reisleri olduğunu söylemektedir. Bkz. Mukâtil, *Tefsir*, Cilt: 1, s. 295.

¹²⁸⁹ Ali İmran 3/167: "وَلْيَعْلَمِ الَّذِينَ نَافَقُوا وَقِيلَ لَهُمْ تَعَالَوْا قَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ ادْفَعُوا قَالُوا لَوْ نَعْلَمُ قِتَالًا لَاتَّبَعْنَاكُمْ هُمْ لِلْكَفَرِ" "يَوْمَئِذٍ أَقْرَبُ مِنْهُمْ لِلْإِيمَانِ يَقُولُونَ بِأَفْوَاهِهِمْ مَا لَيْسَ فِي قُلُوبِهِمْ وَاللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا يَكْتُمُونَ"

¹²⁹⁰ İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, Cilt: 5, s. 283.

¹²⁹¹ Haşr 59/11-14: "أَلَمْ تَرَ إِلَى الَّذِينَ نَافَقُوا يَقُولُونَ لِإِخْوَانِهِمُ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ لَئِنْ أُخْرِجْتُمْ لَنَخْرُجَنَّ مَعَكُمْ وَلَا نُطِيعُ... فِيكُمْ أَحَدًا أَبَدًا وَإِنْ قُوتِلْتُمْ لَنَنْصُرَنَّكُمْ وَاللَّهُ يَشْهَدُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ..." Nadîroğulları'na bunu diyenlerin münafıkların başı Abdullah b. Übey b. Selul'dür. Bkz. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 2, s. 191; Vâkıdî, *Megazi*, Cilt: 1, s. 383. Nitekim İbn Übey Müslümanlar Kaynuka Yahudilerini ablukaya aldıklarında Hz. Peygamberden onları istemiş Hz. Peygamber de onları ona bağışlamıştı. Bkz. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 2, s. 239; Mukâtil, *Tefsir*, Cilt: 4, s. 275, Cilt: 1, s. 487.

¹²⁹² Nadîroğulları ile Amir oğulları arasında ittifak vardı. Hz. Peygamber Amir oğullarından öldürülen iki kişinin diyeti hususunda yardımcı olmaları konusunda müttefikleri olan Nadîroğulları'ndan yardım almak istemiş, onlar ise bu durumu fırsat bilip Hz. Peygamber'i yalnız yakalamış iken suikastle öldürmek istediler. Bkz. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 2, s. 190.

sırasında Hz. Peygamber’e suikast teşebbüsünde bulunmaları,¹²⁹³ onların kalelerinin kuşatılmasına ve akabinde sürgüne gönderilmelerine neden olmuştur.¹²⁹⁴ Kuşatma anında Hz. Peygamber’in Nadîroğulları’nın direncini kırmak için onlara ait bazı hurmaları kestirme emri ise onların Hz. Peygamber’i bu davranışından dolayı ifsat etmekle suçlamalarına yol açmıştır.¹²⁹⁵ Onlara karşı yapılan cihad sırasında ortaya çıkan bu problemi de yine gelen vahiy “*Hurma ağaçlarından kesmeniz veya kökleri üzerinde bırakmanız hep Allah’ın izniyle ve (o) fasıkları rezil etmek içindir*”¹²⁹⁶ diyerek çözmüştür. Bu cihadın sonunda elde edilen fey ganimetinin dağıtım hususu ise Bedir’de olduğu gibi bir probleme dönüşmeden Kur’ân’ın yönlendirmesi ve Hz. Peygamber’in uygulaması ile yapılmıştır.¹²⁹⁷

Nadîroğulları’nın Medine’den sürülmesi bir çözüm olmamıştır. Çünkü onların Kureyş’i ve Gatafan müşriklerini kışkırtması, müttefik güçlerin Medine’yi kuşatmasına, Hendek Savaşı’na yol açmıştır.¹²⁹⁸ Hendek Savaşı Müslümanlar için bir ölüm kalım cihadı olmuştur. Bu savaş sırasında Kurayza Oğulları Müslümanlarla olan anlaşmalarını bozunca Müslümanlar kadın ve çocukları hakkında onların içeriden saldırmasından endişe etmiştir.¹²⁹⁹ Müttefik güçlerin ittifak halinde olduğu bu savaşın en zor anında Gatafan kabilesinden Ebu Nüaym’ın Müslüman olması bütün dengeleri değiştirmiş ve onun müttefikleri (Ahzab) yönlendirmesi neticesinde ittifak parçalanarak savaşın Müslümanlar lehine sonuçlanmasını sağlamıştır.¹³⁰⁰ Bu savaş sırasında içeride münafıkların yaptıkları¹³⁰¹ ve Kurayza Yahudilerinin ihanetine rağmen¹³⁰² Allah’ın yardımıyla¹³⁰³ Müslümanlar müttefik güçler olan Mekke müşrikleri, Müşrik kabileler, Nadîroğulları ve Medine içinden ihanet eden Kurayza Yahudileri’ne karşı savaşı kazanmışlardır. Bu savaşın akabinde ise

¹²⁹³ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 190.

¹²⁹⁴ Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4028.

¹²⁹⁵ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 277; Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 23, s. 271.

¹²⁹⁶ Haşr 59/5: “مَا قَطَعْتُمْ مِنْ لَيْنَةٍ أَوْ تَرَكْتُمُوهَا قَائِمَةً عَلَى أُصُولِهَا فَبِإِذْنِ اللَّهِ وَلِيُخْرِجَ الْفَاسِقِينَ”

¹²⁹⁷ Haşr 59/6-7: “وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِلَّذِي الْقُرَى وَالْيَتَامَى وَالْمَسَاكِينِ وَإِنَّ السَّبِيلَ كَيْ لَا يَكُونَ”¹²⁹⁸ Hz. “ذُلَّةٌ بَيْنَ الْأَعْيُنَاءِ مِنْكُمْ وَمَا آتَاكُمْ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ وَمَا نَهَاكُمْ عَنْهُ فَانْتَهُوا وَاتَّقُوا اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعِقَابِ”¹²⁹⁹ Peygamber’in fey’i dağıtım hususunda Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 192.

¹²⁹⁸ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 214-215.

¹²⁹⁹ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 228; Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, ss. 485-486.

¹³⁰⁰ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 229-233.

¹³⁰¹ Ahzab 33/12-14: “وَإِذْ يَقُولُ الْمُنَافِقُونَ وَالَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ مَا وَعَدَنَا اللَّهُ وَرُسُولُهُ إِلَّا غُرُورًا...”, 19-20.

¹³⁰² Ahzab 33/27. ayet savaş sırasında ihanet eden Kurayza Yahudilerinin yerlerine ve mallarına Müslümanların varis olmasını anlatmaktadır. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, ss. 485-486.

¹³⁰³ Ahzab 33/25: “وَرَدَّ اللَّهُ الَّذِينَ كَفَرُوا بِعَيْثِهِمْ لَمْ يَنَالُوا خَيْرًا وَكَفَى اللَّهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللَّهُ قَوِيًّا عَزِيزًا”

Müslümanlar hiç evlerine girmeden doğrudan onlara ihanet eden Kurayza Oğulları üzerine yürümüş ve Kurayza Oğulları 25 günlük bir kuşatmanın ardından teslim olmuştur.¹³⁰⁴ Daha sonra Kurayza'nın eski müttefiki Evs'in lideri Sad b. Muaz'ın hakemliğini kabul etmelerinin ardından onun Kurayza erkeklerinin öldürülmesi, mallarının ganimet kalması ve kadınlarının esir olması şeklindeki hükmü ile¹³⁰⁵ münafıklar dışında Müslümanları Medine içinde zor duruma düşürecek, cihad edilecek bir güç kalmamıştır.

Yahudiler ve münafıklar arasındaki Müslümanlara karşı tuzak ve tezgâh kurmadaki iş birliği Medine döneminin birinci yarısında yoğun bir şekilde devam etmiş, Hz. Peygamber'in yaptıkları düşmanlık ve ihanet sonucu Medine'yi Yahudilerden temizlemesi, onlara karşı zafer kazanmasından sonra ise Medine içindeki münafıkların gücü azalmıştır.¹³⁰⁶ Çünkü 5. yılda Mekke müşriklerinin, Süleym, Gatafan, Esed kabilelerinin ve Hayber'e sürülmüş olan Benî Nadir Yahudilerinin saldırılarına karşı Müslümanların savaşı kazanması¹³⁰⁷ onların Medine içindeki güçlerini arttırdığı gibi Medine dışındaki güçlerini de arttırmıştır. Hendek Savaşındaki başarının bir devamı olarak 6. yılda Mekke müşrikleriyle Hudeybiye Anlaşmasının yapılması da bu gücün, dolayısıyla Müslümanların Allah yolunda yaptıkları cihatlarda gösterdikleri başarının bir sonucudur. Hudeybiye Barışıyla Mekke müşriklerinin doğrudan bir tehdit unsuru olmaktan çıkarılması Müslümanları *Hayber, Fedek ve Vadilkura Yahudilerini* de tamamen tehdit olmaktan çıkarmaya, dolayısıyla onlara karşı cihada çıkmaya yöneltmiştir. Çünkü Hendek Savaşı'nın kışkırtıcıları Hayber'e yerleşen Nadîroğulları Yahudileri idi. Bu gruplara karşı yapılan cihadın sonunda ise onlarla anlaşmalar yapılmış¹³⁰⁸ ve böylece Medine dışındaki bu Yahudi grupları da tamamen tehdit olmaktan çıkarılmıştır.

Mekke'nin Fethiyle Kureyş müşriklerinin tehdidi tamamen ortadan kaldırılmış ve hemen akabinde Müslümanlara saldırmaya hazırlanan Hevazin ve

¹³⁰⁴ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 2, s. 496.

¹³⁰⁵ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 239-240.

¹³⁰⁶ Derveze, **H. Peygamber'in Hayatı**, Cilt: 3, ss. 77-78. Bununla beraber 9. Yılda gerçekleşen Tebük Seferi'nde münafıkların Müslümanlara çıkardığı sıkıntılar dikkate alındığına onların Hz. Peygamber'in vefatına kadar ciddi oranda güçlerini devam ettirdikleri fakat iş birliği yaptıkları Yahudi gruplar ilk 5 yılda Medine'den çıkarıldığı için artık kendi başlarına hareket ettikleri anlaşılmaktadır. Bkz. Tevbe 9/41-129.

¹³⁰⁷ Hendek Savaşı. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 2, ss. 444, 491.

¹³⁰⁸ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 328, 337; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 2, s 633, 706.

Sakif kabilelerine karşı¹³⁰⁹ cihad yapılarak **Kureyş dışındaki müşrik kabilelerin** düşmanlığı da büyük ölçüde bertaraf edilmiştir. Medine'nin son dönemine doğru ise **Hristiyan Bizans** ve onun Suriye uzantılarının Müslümanlara büyük bir tehdit oluşturmaya başlaması Müslümanların onlara karşı cihada çıkmasına yol açmıştır.¹³¹⁰

Mekke ve Medine dönemi boyunca Müslümanlara düşman olan bütün bu grupların düşmanlığının altında yatan sebepler araştırıldığında Mekke'de yeni oluşan Müslüman grubun, Medine'de ise Müslüman devletin bu grupların siyasi ve iktisadi durumlarına zarar vereceğini düşünmeleri etkili olmuştur. Çünkü Hz. Peygamber bütün bu grupları İslam'a davet etmiş, davet edilen bu gruplar İslam'ı kabul etmediği gibi İslam'a ve Müslümanlara düşman olmuşlardır. Onların düşmanlığı sebebiyle de Medine dönemi boyunca Müslümanlar bu gruplara karşı -münafıklar dışında- savaşıarak cihad etmişlerdir.

2.2.2. Şeytan

Şeytan kelimesi uzaklaştı anlamındaki “شطن” “şatane”¹³¹¹ ya da yandı anlamındaki “شطى” “şatâ” fiilinden gelmektedir. İlkinden gelme ihtimali daha güçlüdür.¹³¹² Bundan dolayı İbn Fâris de şeytan'ın haktan uzaklaşması ve inat etmesi nedeniyle “şatane” fiilinden geldiğini söylemektedir.¹³¹³ O “şatane”nin aslının uzaklaştırılmış, kovulmuş olduğunu ve uzaklığa delalet ettiğini söylemektedir. İpe “şatan” denilmesi de iki tarafının birbirine olan uzaklığı dolayısıyladır. Bunun dışında sahibine asi olan ata da “şatan” denilmektedir. Cin, insan ve hayvan cinsinden inatçı, dik başlı, kibirli olanın hepsine şeytan denilmesi de böyledir.¹³¹⁴ Aynı şekilde adam şeytan gibi olduğunda, şeytanın fiilini yaptığında da “şeytane er-

¹³⁰⁹ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 440, 478.

¹³¹⁰ Hristiyan Bizans ve uzantılarına karşı 8. yılda Mute Savaşı yapılmış 9. yılda da Tebük Seferi'ne çıkmıştır. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 373, 515; İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim**, Cilt: 6, s. 378. Tevbe Suresi 38. ayetten sure sonuna kadar Bizans'a karşı ilan edilen cihadı ve çıkılan seferi konu almaktadır. Burada cihattan bahseden ayetlerde cihad yapılan muhataplar Tebük Seferi bağlamında Hristiyan Bizans devletidir. 41. ayette “mallarınızla ve canlarınızla Allah yolunda cihad edin” denilen düşman Medine'ye ordu göndermek isteyen Bizans'tır. Bununla birlikte bu seferde Bizans ile fiili bir savaş olmamıştır.

¹³¹¹ Halil b. Ahmed, **Kitabü'l-Ayn**, Cilt: 6, s. 237; Ezherî, **Tehzîbü'l-Lüga**, Cilt: 11, s. 214.

¹³¹² Ezherî, **Tehzîbü'l-Lüga**, Cilt: 11, s. 214.

¹³¹³ İbn Fâris, **Mekâyisü'l-Lüga**, Cilt: 3, ss. 183-184.

¹³¹⁴ İbn Fâris, **Mekâyisü'l-Lüga**, Cilt: 3, ss. 183-184

racülü” “شَيْطَانُ الرَّجُلِ” denir.¹³¹⁵ Şeytan’ın çoğulu “şeyâtîn” kelimesi ise aşırı derecede kibirli, baş eğmeyen, küstah, dik başlı anlamındadır.¹³¹⁶ Ferrâ ise “şeytan”ın Arapça’da üç anlamda kullanıldığını belirtmektedir. Bir şey kötü, çirkin olduğunda “*tomurcukları şeytan başı gibidir*”¹³¹⁷ ayetinde olduğu gibi ona şeytan denir. Benzer şekilde adam kötü bir şey yaptığında da o adam için sanki şeytan ifadesi kullanılır. İkincisi, Arab bazı yılanları kötü görünüşünden dolayı şeytan olarak isimlendirmiştir. Üçüncü anlam ise şeytan kötü bir bitkidir ki şeytanların başı şeklinde isimlendirilir. Bu üç anlama bakıldığında bunların tek anlamda toplandığı; kötü, çirkin (kabih) anlamında birleştiği görülmektedir.¹³¹⁸ Bununla bağlantılı olarak insanın yerilen her ahlakı da (kötü ahlak) şeytan olarak isimlendirilmiştir.¹³¹⁹

Şeytanı ifade etmek için kullanılan diğer bir kelime ise İblis olup “بلس” “belese” ya da “ابلس” “eblese” kökünden türemiştir.¹³²⁰ “belese”nin aslı yeistir, ümit kesmedir. (Kişi) yeise düştüğünde, ümit kestiğinde “eblese” denir. İblis ismi de buradan gelmektedir. Sanki o (İblis/Şeytan) Allah’ın rahmetinden ümit kesmiştir.¹³²¹ İblis hayırdan ümit kestiği, yani ümitsizliğe düştüğü¹³²² Allah’ın rahmetinden ümidini yitirdiği için İblis olarak isimlendirilmiştir.¹³²³ Şeytan ve İblis kelimesinin dışında haddi aşmak anlamında olan Tağut kelimesi de şeytan için kullanılmaktadır.¹³²⁴

Terim anlam olarak şeytan veya İblis; ateşten yaratılan, Âdem’e secde etmeyerek Allah’ın emrine karşı gelen ve böylece Allah’tan uzaklaşan, Allah’ın rahmetinden ümit kesmesi nedeniyle İblis şeklinde isimlendirilen ve müminlere düşman olan bir varlıktır.¹³²⁵ Şeytanı/İblisi kısaca insana musallat olan ve insanı saptırmak isteyen ruhani varlık olarak tanımlamak da mümkündür.¹³²⁶ Bir diğer

¹³¹⁵ Halil b. Ahmed, **Kitabü’l-Ayn**, Cilt: 6, s. 237; Ezherî, **Tehzîbü’l-Lüga**, Cilt: 11, s. 214.

¹³¹⁶ Tehânevî, **Keşşâf-ı Istilâhât**, Cilt: 1, s. 1051; Muhammed Esed (1900-1992), **The Message of the Quran**, Dar Al-Andalus, Gibraltar, 1980, s. 707/(Enbiya 21/82. ayet 76. dipnot.).

¹³¹⁷ Saffat 37/64-65: “طَلَعَهَا كَأَنَّهُ رُءُوسُ الشَّيَاطِينِ”

¹³¹⁸ Ezherî, **Tehzîbü’l-Lüga**, Cilt: 11, s. 214; Cevherî, **Sihâh**, Cilt: 5, ss. 2144-2145.

¹³¹⁹ Râgıb, **Müfredât**, s. 455.

¹³²⁰ Cevherî, **Sihâh**, Cilt: 3, s. 909.

¹³²¹ İbn Fâris, **Mekâyisü’l-Lüga**, Cilt: 1, s. 300.

¹³²² Halil b. Ahmed, **Kitabü’l-Ayn**, Cilt: 7, s. 262.

¹³²³ Ezherî, **Tehzîbü’l-Lüga**, Cilt: 12, s. 306; Râzî, **Muhtâru’s-Sihâh**, s. 39.

¹³²⁴ Ahfeş’e göre Tağut putlara denebileceği gibi insan ya da cine de denilebilir, tekil ya da çoğul olabilir. Bu bağlamda Yahudi liderlerinden Huyey b. Ahtab ve Kab. b. Eşrefe de Tağut denmiştir. Bkz. Ezherî, **Tehzîbü’l-Lüga**, Cilt: 8, ss. 153-154.

¹³²⁵ Râgıb, **Müfredât**, ss. 454-455; İbn Fâris, **Mekâyisü’l-Lüga**, Cilt: 1, s. 300; Tehânevî, **Keşşâf-ı Istilâhât**, Cilt: 1, s. 1051.

¹³²⁶ İlyas Çelebi, “Şeytan”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2010, Cilt: 39, s. 99.

tanıma göre şeytan kötü ruhun, kötülüğe teşvik edenin, kötülüğün ve dalaletin temsilcisinin Allah'ın ve Allah'ı seven, Allah'a kulluk eden herkesin büyük düşmanının kişiselleştirilmiş şekli veya kötülüğün sembolü olmuş varlıktır.¹³²⁷ Bununla beraber gerek sözlük anlamında belirttiğimiz üzere gerekse Kur'ân'daki kullanımlarına baktığımızda İblis kelimesi¹³²⁸ sadece insana düşman olan ruhani varlık için kullanılır iken¹³²⁹ şeytan kelimesi Kur'ân'da şeytan tabiatlı insan¹³³⁰ ve cinler¹³³¹ için de kullanılmaktadır.¹³³²

Kur'ân'ın kötülüğün sembolü olan şeytana karşı insanı ve özellikle müminleri uyardığı¹³³³ dikkate alındığında Müslümanlar inancından dolayı düşman oldukları ve cihad ettikleri diğer düşmanları gibi şeytana karşı da cihad etmekle yükümlüdür. Nitekim Müslümanların cihad ettiği düşmanlar için Kur'ân bazen şeytanla da doğrudan bağlantı kurarak “*şeytanların dostlarına karşı savaşın*”¹³³⁴ şeklinde emir vermektedir. Şeytanla alakalı Kur'ân'ın yaklaşımını genel olarak altı şekilde ele almak mümkündür:

1. Ruhani varlık olarak şeytan ya da İblis¹³³⁵
2. Kötülüğün sebebi olarak şeytan¹³³⁶

¹³²⁷ Mustafa Tuncer, **Kur'ân'da Cin ve Şeytan**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1999, s. 163.

¹³²⁸ İblis şeytanın özel adıdır. Bkz. Mustafa Öztürk, “İblis'in Trajik Hikâyesi Allah, Şeytan, İnsan ve Kötülüğe Dair”, **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2005, s. 39.

¹³²⁹ İblis kelimesi Kur'ân'da sadece 11 ayette kullanılmaktadır. Bkz. Bakara 2/34; Araf 7/11; Hıcr 15/31, 32; İsra 17/61; Kehf 18/50; Taha 20/116; Şuara 26/95; Sebe 34/20; Sad 38/74, 75. Bu 9 sureden sadece Bakara Suresi Medeni'dir. Şuara 95 ve Sebe 20. ayetler haricinde hepsi yani 7 surede İblisin Âdeme secde etmemesi bağlamındadır.

¹³³⁰ Bakara 2/14; Enam 6/112. Kur'ân'da 18'i Şeyâtın şeklinde çoğul olmak üzere toplam 88 yerde şeytan kelimesi yer almaktadır. Bkz. Abdel Haleem, **Arabic-English Dictionary of Quranic Usage**, s. 485; İlyas Çelebi, “Şeytan” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2010, Cilt: 39, s. 99.

¹³³¹ Mülk 67/5: “Biz dünya semasını (yakın göğü) lambalarla (yıldızlarla) süsledik ve bunları şeytanlara/cinlere atılan taşlar yaptık...” ayetindeki cinlerden maksat Arapların gökten haber dinlediğine inandıkları cinlerdir. Bkz. Cin 72/6-9.

¹³³² Şeytan ile cin arasındaki fark şeytan cinlerin şerli olanlarına denir. Bu sebeple şerli, kötü insana da şeytan denir fakat cin denmez çünkü cin gizli olmayı, şeytan ise şerli olmayı ifade eder. Allah şeytana lanet etmiştir denir cine lanet etmiştir denmez, cin isim şeytan ise sıfattır. Bkz. Askerî, **Furûku'l-Lugaviyye**, s. 227.

¹³³³ Bakara 2/168: “يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِنَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ”, 208: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا ادْخُلُوا فِي السِّلْمِ كَافَّةً وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ”. Enam 6/142; Araf 7/22; Yusuf 12/5; İsra 17/53; Kasas 28/15; Fatır 35/6; Yasin 36/60; Zuhruf 43/62.

¹³³⁴ Nisa 4/76: “فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الشَّيْطَانِ”

¹³³⁵ Şu ayetlerde Şeytan/İblis Ruhani varlık olarak kullanılmaktadır: Bakara 2/34, 36; Ali İmran 3/36; Nisa 4/119-120; Araf 7/11; Hıcr 15/31-32; Kehf 18/50; İsra 53, 61; Taha 20/116; Şuara 26/95; Sebe 34/20; Fatır 35/6; Sad 38/74-75.

3. İnsan şeytan¹³³⁷
4. Şeytan ile kâfirler arasındaki yakın ilişki¹³³⁸
5. Allah'ın dışında tapınılan şeyler olarak şeytan¹³³⁹
6. Arapların cin/şeytan inancı¹³⁴⁰

Şimdi Kur'ân'daki kullanımı üzerinden metin içi bağlam ve tarihi bağlamına riayet ederek bu düşmana karşı cihadın nasıl yapıldığını, yapılması gerektiğini ortaya koymaya çalışacağız.

1. Ruhani Varlık Olarak Şeytan ya da İblis ve Ona Karşı Yapılacak Cihad:

Ruhani varlık olarak şeytan İblis ismiyle ilk defa Sad Suresinde geçmektedir.¹³⁴¹ Burada anlatılan husus Hz. Peygamber'in zengin ya da yöneticilerden biri olmaması nedeniyle Mekke müşriklerinin ona tabi olmamalarının¹³⁴² İblis gibi davranma olduğu mesajıdır.¹³⁴³ Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e karşı çıkışının altında onların kibirlenmeleri ve Hz. Peygamber'e olan kıskançlığı yatmaktadır.¹³⁴⁴ Bakara Suresinde ise Medine Yahudilerine İblis'in Âdem'i tanımayıp Allah'a nankörlük ettiği gibi “siz de bildiğiniz halde

¹³³⁶ Şu ayetlerde şeytan kötülüğün sembolü olarak kullanılmaktadır: Bakara 2/168, 208; Ali İmran 3/155; Maide 5/90-91; Enam 6/68, 142; Enfal 8/11; Yusuf 12/5, 42, 100; Kehf 18/63; Nur 24/21; Kasas 28/15; Sad 38/41; Fussilet 41/36; Muhammed 47/25; Mücadele 58/10.

¹³³⁷ Şu ayetlerde geçen şeytandan kasıt insan şeytandır: Bakara 2/14; Enfal 8/48; Ali İmran 3/175; Enam 6/112; Müminun 23/97; Furkan 25/29; Lokman 31/21; Zuhuruf 43/36; Hac 22/3,52,53.

¹³³⁸ Şu ayetlerde şeytan ile kâfirler arasında yakın bir ilişki vardır: Nisa 4/38, 60, 76, 83; Enam 6/121; Araf 7/27, 30, 175, 200, 201; İbrahim 14/22; Nahl 16/98, 100; İsra 17/27; Meryem 19/68, 83; Fatır 35/6; Mücadele 58/19; Haşr 59/16.

¹³³⁹ Şu ayetlerde şeytan Allah'ın dışında tapınılan şeyler şeytana tapma ya da şeytanın bu tapınmayı süslü göstermesi anlamında kullanılmıştır: Nisa 4/117; Enam 6/43; Nahl 16/63; Meryem 19/44; Neml 27/24; Ankebut 29/38; Yasin 36/60; Zuhuruf 43/62.

¹³⁴⁰ Şu ayetlerde şeytan cin anlamında kullanılmıştır: Enam 6/71; Hıcr 15/17; Enbiya 21/82; Şuara 26/210, 221; Saffat 37/7; Sad 38/37; Mülk 67/5; Tekvir 81/25. Bizim tasnif ettiğimiz bu altı yaklaşım dışında “طَلَعَهَا كَأَنَّهُ رُؤُوسُ الشَّيَاطِينِ” “tomurcukları şeytan başı gibidir” (Saffat 37/65) ayetinde yine Arab'ın kötü bir şeyi şeytana benzetmesiyle bağlantılı olarak şeytan lafzı burada sözlük anlamıyla kullanılmıştır.

¹³⁴¹ Sad 38/71-85: “إِذْ قَالَ رَبُّكَ لِلْمَلَائِكَةِ إِنِّي خَالِقٌ بَشَرًا مِنْ طِينٍ فَإِذَا سَوَّيْتُهُ وَنَفَخْتُ فِيهِ مِنْ رُوحِي فَقَعُوا لَهُ سَاجِدِينَ فَسَجَدَ الْمَلَأِئِكَةُ كُلُّهُمْ أَجْمَعُونَ إِلَّا إِبْلِيسَ اسْتَكْبَرَ وَكَانَ مِنَ الْكَافِرِينَ قَالَ يَا إِبْلِيسُ مَا مَنَعَكَ أَنْ تَسْجُدَ لِمَا خَلَقْتُ بِإِيدِي أَسْتَكْبَرْتَ أَمْ كُنْتَ مِنَ الْعَالِينَ قَالَ أَنَا خَيْرٌ مِنْهُ خَلَقْتَنِي مِنْ نَارٍ وَخَلَقْتَهُ مِنْ طِينٍ قَالَ فَاهْرُجْ مِنْهَا فَإِنَّكَ رَجِيمٌ...”

¹³⁴² Sad 38/8: “أَوُنْزِلَ عَلَيْهِ الذِّكْرُ مِنْ بَيْنِنَا” “Aramızdan zikir buna mı indirildi!” ifadesi onların Hz. Peygamber'e olan kibrini, onu kabullenmeyişlerini ifade etmektedir.

¹³⁴³ İsra 17/61. ayette verilen mesaj da buna benzerdir. Bu mesaj İblis'in Âdem'e secde etmemesi üzerinden Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e iman etmemesi, onun peygamberliğini tanınamaları ve kibirlenmeleridir.

¹³⁴⁴ Râzî, *Mefâtîhu'l-Gayb*, Cilt: 26, s. 409.

Muhammed'in peygamberliğini inkâr ederek nankörlük etmeyin" mesajı verilmektedir.¹³⁴⁵ Bu bağlamda ruhani varlık olan, insanı saptırmak isteyen,¹³⁴⁶ insana kötülüğü emreden¹³⁴⁷ İblise/şeytana karşı cihad Mekke müşrikleri ve Medine Yahudilerinin yaptığına aksine Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'e tabi olmakla mümkündür. Çünkü şeytan insanlığın atası Hz. Âdem ve Havva'yı kandırıp cennetten çıkarttığı gibi¹³⁴⁸ insan soyuna özellikle de inananlara karşı en büyük düşman olmuş¹³⁴⁹ ve onları Allah yolundan saptırarak¹³⁵⁰ cehenneme sürüklemek istemiştir.¹³⁵¹

Kur'ân İblis'in Âdem'e secde etmemesi üzerinden genellikle Mekke müşriklerinin hem Hz. Peygamber'e, hem de Müslüman olmuş köle ve zayıf müminlere karşı kibirlenmelerini, hasetlerini eleştirmektedir. Müslümanların şeytana karşı cihadını nasıl yapacağı bağlamında İblis-Âdem kıssasını anlatan ayetlere bakıldığında inanan kişilerin davranış olarak kibir, haset, çekememe ve Allah'a isyan gibi davranışlardan uzak durmayla şeytana karşı cihad yapılabileceği gözükmektedir. Bu bağlamda "*Muhakkak ki şeytan sizin düşmanınızdır siz de onu düşman edinin*"¹³⁵² ayetini Zemahşeri, inancınız ve ameliniz konusunda şeytanı düşman edinin şeklinde yorumlayarak¹³⁵³ insanı Allah'a inkâra ve kötü eylemlere çağıran şeytana karşı cihadın inanç ve eylem boyutuyla yapılacağını dile getirmiştir. Taberî ise İblisi kendinize düşman belleyin, Allah'a itaat ederek ondan sakının, ona itaat etmeyin, adımlarını izlemeyin, çünkü o, ona itaat edenleri Allah'ı inkâra çağırır diyerek¹³⁵⁴ şeytana karşı cihadın ona asi olmak ve davet ettiği şeylerden kaçınmakla mümkün olacağını bildirmiştir. Bu sebeple şeytana karşı cihad Allah'a iman, emrettiği şeylere itaat ve yasakladığı şeylerden uzak durmakla yapılır. Örneğin zengin bir

¹³⁴⁵ Bakara 2/30-44; Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 1, ss. 510-511.

¹³⁴⁶ Araf 7/16: "قَالَ فِيمَا أُغْوَيْنِي أَفْقَدْتُ لَهُمْ صِرَاطَكَ الْمُسْتَقِيمَ"

¹³⁴⁷ Bakara 2/268: "الشَّيْطَانُ يَعِدُكُمُ الْفَقْرَ وَيَأْمُرُكُمْ بِالْفَحْشَاءِ"; Nur 24/21: "وَمَنْ يَتَّبِعْ خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ فَإِنَّهُ يَأْمُرُ بِالْفَحْشَاءِ"; Araf 7/20-22: "فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَأَقُلْتُ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ"

¹³⁴⁸ Bakara 2/36: "فَوَسْوَسَ لَهُمَا الشَّيْطَانُ لِيُبْدِيَ لَهُمَا مَا وُورِيَ عَنْهُمَا مِنْ سَوْآتِهِمَا وَقَالَ مَا نَهَاكُمَا رَبُّكُمَا عَنْ هَذِهِ الشَّجَرَةِ إِلَّا أَنْ تَكُونَا مَلَكَتَيْنِ أَوْ تَكُونَا مِنَ الْخَالِدِينَ وَقَاسَمَهُمَا إِنِّي لَكُمَا لَمِنَ النَّاصِحِينَ فَدَلَّاهُمَا بِغُرُورٍ فَلَمَّا ذَاقَا الشَّجَرَةَ بَدَتْ لَهُمَا سَوْآتُهُمَا وَطَفِقَا يَخْصِفَانِ عَلَيْهِمَا مِنْ وَرَقِ الْجَنَّةِ وَنَادَاهُمَا رَبُّهُمَا أَلَمْ أَنْهَكُمَا عَنْ تِلْكَ الشَّجَرَةِ وَأَقُلْتُ لَكُمَا إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمَا عَدُوٌّ مُبِينٌ"

¹³⁴⁹ İsra 17/53: "وَقُلْ لِعِبَادِي يَقُولُوا الَّتِي هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ الشَّيْطَانَ يَنْزِعُ بَيْنَهُمْ إِنَّ الشَّيْطَانَ كَانَ لِلْإِنْسَانِ عَدُوًّا مُبِينًا"

¹³⁵⁰ Zuhuf 43/61-62: "...وَأَتَّبِعُونَ هَذَا صِرَاطَ مُسْتَقِيمٍ وَلَا يَصُدُّكُمْ الشَّيْطَانُ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ"

¹³⁵¹ Fatır 35/6: "إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ"

¹³⁵² Fatır 35/6: "إِنَّ الشَّيْطَانَ لَكُمْ عَدُوٌّ فَاتَّخِذُوهُ عَدُوًّا"

¹³⁵³ Zemahşeri, **Keşşâf**, Cilt: 3, s. 599.

¹³⁵⁴ Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 20, ss. 439-440.

Müslüman'ın diğer insanlara karşı kendini üstün görmesi, kibirlenmesi şeytana karşı cihadın terk edilmesi ve müşrik ahlakıyla ahlaklanmasıdır.

2. Kötülüğün Sebebi Olarak Şeytan ve Bu Şeytana Karşı Yapılacak Cihad:

Kur'an genel olarak şeytanı kötülüğün sebebi ve sembolü olarak görür. Nitekim Hz. Eyyüb başına gelen hastalık için şeytan bana dokundu,¹³⁵⁵ Hz. Musa ise Mısır'da İsrailoğulları'ndan biriyle kavga eden bir Kıpti'yi öldürmesine şeytanın ameli demiştir.¹³⁵⁶ Ayrıca içki, kumar fal okları gibi şeylerin şeytanın işi pislik¹³⁵⁷ olarak isimlendirilmesi de Kur'an tarafından şeytanın kötülüğün sebebi/kaynağı olarak görülmesiyle alakalıdır. Yine iffetli Müslüman kadın hakkında yayılan haberleri dikkate almak ve yaymak,¹³⁵⁸ Allah'ın helal-haram kılması dışında yiyecek-içeceklerle ilgili haram-helal uydurmak,¹³⁵⁹ Kur'an hükümleri dışında hüküm aramak da¹³⁶⁰ Kur'an tarafından şeytanın adımlarını takip etmek olarak görülmüş ve bütün bu kötülüklerin kaynağı bizzat şeytan olarak addedilmiştir. Müslümanların Hz. Peygamber'in emrini terk ederek savaştan kaçma, savaş meydanını terk etme gibi davranışlarının,¹³⁶¹ münafıkların yaptığı gibi müminleri üzme için yapılan gizli konuşma ve fiskosların şeytandan olduğunun¹³⁶² belirtilmesi de şeytanın kötülük sembolü olmasıyla alakalıdır. Kötülüğün sebebi ve sembolü olan bu şeytana karşı Müslümanların cihadı ise her halükarda Allah'a yönelmek, O'na şükretmek, zorluklar karşısında sabretmek, teenni ile hareket etmek ve şeytandan Allah'a sığınmakla olacaktır. Aynı şekilde insanlara karşı hüsnü zan beslemek, işin aslını araştırmak, içki-kumar gibi fiilleri terk etmek, Allah adına hüküm vermemek, kötülerle beraber olmamak, insanların hatalarını düzeltmeye yardımcı olmak,

¹³⁵⁵ Sad 38/41: "أَتَى مَسْنَى الشَّيْطَانُ"

¹³⁵⁶ Kasas 28/15: "قَالَ هَذَا مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ"

¹³⁵⁷ Maide 5/90-91: "...الْحُمْرُ وَالْمَيْسِرُ وَالْأَنْصَابُ وَالْأَزْلَامُ رِجْسٌ مِنْ عَمَلِ الشَّيْطَانِ..."

¹³⁵⁸ Nur 24/11-21 ayetlerinde anlatılan iftira konusu Hz. Aişe'ye atılan ifk hadisesi bağlamındadır.

¹³⁵⁹ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 155; Bakara 2/168-173; Enam 6/136-146.

¹³⁶⁰ Bakara 2/208: Bu ayet Ehli kitaptan olup Hz. Peygambere inanan Abdullah b. Selam gibi bazı Yahudilerin eski şeriatlarıyla amel etme taleplerine bir cevap mahiyetindedir. Artık Kur'an gelmiştir ve eski şeriat batıl olmuştur. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, ss. 179-180; Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 1, ss. 252-253.

¹³⁶¹ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, ss. 308-309; Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 7, s. 328; Ali İmran 3/155:

"إِنَّ الدِّينَ تَوَلَّوْا مِنْكُمْ يَوْمَ التَّنْقِ الْجَمْعَانِ إِنَّمَا اسْتَزَلَّهُمُ الشَّيْطَانُ بِبَعْضِ مَا كَسَبُوا وَلَقَدْ عَفَا اللَّهُ عَنْهُمْ".

¹³⁶² Mücadele 58/8-10: "...إِنَّمَا السُّجُوى مِنَ الشَّيْطَانِ لِيَحْزَنَ الدِّينَ آمَنُوا..."

insanları üzen gizli konuşma ve fiskoslardan kaçınmak, Müslümanlarla savaşımlarla savaşıırken Allah için sebat etmek, sabır göstermek şeklinde olacaktır.

3. İnsan Şeytan ve Ona Karşı Yapılacak Cihad:

Kur’ân şeytan lafzını bazen de insan için kullanmıştır. Nitekim “*Biz her peygambere insan ve cin şeytanlarını düşman kıldık. Onlar aldatmak için birbirlerine süslü sözler fısıldarlar. Rabbin dileyseydi (zorlamış olsaydı) bunu yapamazlardı. Artık sen onları uydurdukları şeylerle baş başa bırak*”¹³⁶³ denilerek Hz. Peygamber’in insan ve cin şeytanlarından uzak durması emredilmektedir. Kur’ân Mekke müşriklerinden arkadaşını İslam davetinden uzaklaştıran,¹³⁶⁴ biz babalarımızı böyle bulduk diyerek insanları Kur’ân’dan yüz çevirmeye çağıran,¹³⁶⁵ Kur’ân buna mı indirildi diyerek kibrinden dolayı Kur’ân’dan uzaklaşan,¹³⁶⁶ Hz. Peygamber’le alay eden¹³⁶⁷ ve Allah hakkında bilgisizce tartışanlar¹³⁶⁸ için şeytan ifadesini kullanmaktadır. Mekke Surelerinde geçen bu şeytan ifadesinden Mekke müşriklerinin elebaşlarından insanları Kur’ân’dan engelleyen, Hz. Peygamber’le alay eden, zayıf

¹³⁶³ Enam 7/112: “وَكَذَلِكَ جَعَلْنَا لِكُلِّ نَبِيٍّ عَدُوًّا شَيَاطِينَ الْإِنْسِ وَالْجِنِّ يُوحِي بَعْضُهُمْ إِلَى بَعْضٍ زُخْرُفَ الْقَوْلِ غُرُورًا وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ مَا فَعَلُوهُ فَذَرْهُمْ وَمَا يَفْتَرُونَ”

¹³⁶⁴ Furkan 25/27-29. ayette geçen şeytan ile Übey b. Halef kastedilmektedir. Ukbe b. Ebi Muayt bir ziyafet vermiş Hz. Peygamber de “ben sen şahadet etmeden yemem” demesi karşısında o da yemek meclisinde onun da yemesini isteyerek şahadet etmiştir. Bunun üzerine Ukbe’nin yakın arkadaşı Übey b. Halef sen dinini mi değiştirdin diyerek onu ayıplamış ve bir daha Muhammed’le karşılaşırın, beraber olursan yüzüm sana haram olsun demiştir. Ayet Keşke Übey’i dost edinmeseydim anlamında şeytan olan Ukbe’nin dostuna (Übey’e) işaret etmektedir. Çünkü o şeytanın saptırdığı gibi saptırmıştır onu. Bkz. Zemaşşerî, **Keşşâf**, Cilt: 3, ss. 276-277.

¹³⁶⁵ Lokman 31/21: “وَإِذَا قِيلَ لَهُمُ اتَّبِعُوا مَا أَنْزَلَ اللَّهُ قَالُوا بَلْ نَتَّبِعُ مَا وَجَدْنَا عَلَيْهِ آبَاءَنَا أَوَّلًا كَانِ الشَّيْطَانُ يَدْعُوهُمْ إِلَى عَذَابٍ السَّعِيرِ”. Bu ayette insanları ateşe çağıran şeytan Nadr b. Haris’tir. İnsanlar ona tabi oluyorlar. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, ss. 436-437.

¹³⁶⁶ Zuhuf 43/31: “وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ”, 36-37: “وَمَنْ يَعِشْ عَنْ ذِكْرِ الرَّحْمَنِ نُفِضَ لَهُ”، 36-37: “وَقَالُوا لَوْلَا نُزِّلَ هَذَا الْقُرْآنُ عَلَى رَجُلٍ مِنَ الْقَرْيَتَيْنِ عَظِيمٍ”

¹³⁶⁷ Müminun 23/97-98: “ve deki Rabbim şeytanların alaycı sözlerinden sana sığınırım” “ve onların (alay etmek için) yanımda bulunmasından da sana sığınırım”.

¹³⁶⁸ Hac 22/3: Allah hakkında bilgisizce tartışan Nadr b. Haris’tir. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, s. 115; Zemaşşerî, **Keşşâf**, Cilt: 3, s. 143. Nadr b. Haris her inatçı şeytana uyuyor. Ya da o, şeytanın amelini yapan herkese tabi oluyor. Bkz. Mâtürîdî, **Te’vilât**, Cilt: 7, s. 389. Böylece Kur’ân’a uymuyor. Bu surenin 52-53. ayetinde geçen şeytan ifadesinin de insan şeytan olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber Makam’ı-Ibrahim’de namaz kılarken bir gün Necm Suresini okumuştur. Bu esnada muhtemelen “*Latı ve Uzza yı gördün mü ve üçüncüleri Menatı gördün mü*” ayetini okuduğunda Hz. Peygamberi duyan müşriklerden birinin Peygamberin ardına “*işte bunlar yüce kuşlardır ve muhakkak onların şefaathleri umulur*” sözünü ilave etmiştir. Bu durum kaynaklarda genel olarak şeytan şeklinde geçse de ayetin öncesi ve sonrası dikkate alındığında bu çabanın Kur’ân ayetlerini başarısız, etkisiz kılmak isteyen Mekke müşriklerine ait olduğu görülecektir. Kaynaklarda Garanik hadisesi olarak da anlatılan bu olay için Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, s. 132.

insanların İslam’a girmesine engel olan kişilerin Kur’ân tarafından şeytan olarak isimlendirildiği gözükmektedir. Nitekim Siyer kaynaklarına bakıldığında İslam davetine düşmanlık yapan ve engel olan Kureyş’in ileri gelenlerinden Nadr b. Haris, Nevfel b. Huveylid b. Esved, Umeyr b. Vehb vb kişiler için Kureyş’in şeytanlarındandır ifadesi de açıkça kullanılmaktadır.¹³⁶⁹

Medenî Surelerde ise Medine’nin ilk zamanlarında Müslümanlarla alay eden münafık ve Yahudiler için şeytanlar ifadesi kullanılmıştır.¹³⁷⁰ Yine Bedir’e Müslümanlarla savaşmaya giden Mekke müşriklerine “*Bugün size galip gelecek yoktur ben de size yardımcıyım*”¹³⁷¹ diyerek Müslümanlara karşı müşrikleri kışkırtan Süraka b. Cüşum¹³⁷² ve Uhud yenilgisi sonrası “Ebu Süfyan ile yanındakiler üzerinize (Medine’ye) geliyorlar” diyerek Müslümanları korkutmaya çalışan Abdulkays’tan birkaç kişi¹³⁷³ için şeytan ifadesi kullanılmıştır.¹³⁷⁴

Bütün bu kullanımlardan anlaşılan husus şudur: İslam’a, Kur’ân’a, Hz. Peygamber’in davetine, Hz. Peygamber’e ve Müslümanlara düşman olan, onlarla alay eden, onlara karşı düşmanlığı körükleyen, teşvik eden insanlar için Kur’ân şeytan ifadesini kullanmaktadır.¹³⁷⁵ İslam’a ve Müslümanlara düşman olan bu insan

¹³⁶⁹ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 282, 300, 662, 709.

¹³⁷⁰ Bakara 2/8-20. ayetlerinde şeytanlar olarak bahsedilenler için Mukâtil Tevrat ehli münafıkları demektedir. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 88.

¹³⁷¹ Enfal 8/48: “وَإِذْ رَأَيْنَا أَغْمَاطَهُمْ وَقَالَ لَا غَالِبَ لَكُمْ الْيَوْمَ مِنَ النَّاسِ وَإِنِّي جَارٌ لَكُمْ”. Bu ayette geçen “Câr/Yardımcı” ifadesi eman vermek anlamındadır. Çünkü Süraka b. Cüşum Müslümanlarla savaş için yola çıkan Kureyş’in Mekke’de kalan kadın ve çocukları hususunda onlara güvence vermiştir.

¹³⁷² Süraka b. Cüşum’un sözü için Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, s. 135; Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 13, s. 405. Kinane’nin Beni Müdlic kabilesinin reisi Süraka’nın bu sözü Kureyş’in Bedire doğru savaşa çıkarken Beni Bekir kabilesiyle aralarında olan düşmanlığı hatırlayarak Mekke’de kalan kadın ve çocuklar konusunda endişelendikleri bir sırada Kinane’den size gelecek şeyler konusunda ben size koruma, yardım vaat ediyorum deyip Kureyş ileri gelenlerinin Bedir’e doğru yollarına devam etmelerine atıf gibi gözükmektedir. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 37-38. Beni Bekir ve Müdlic kabilesi her ikisi de Mekke çevresinde oturan Adnanilere mensup büyük bir Arap kabilesidir. Bkz. Casim Avcı, “Kinâne” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, Cilt: 26, ss. 31-32.

¹³⁷³ Ebu Süfyan’ın sözlerini Müslümanlara taşıyan “*insanlar size karşı ordu topluyor, onlardan korkun*” (Ali İmran 3/173) diyerek Müslümanları korkutanlar.

¹³⁷⁴ “*Şeytan ancak kendi dostlarını korkutur*” ayeti Uhud yenilgisinin hemen akabinde Abdulkays’tan birkaç kişinin Müslümanlara “Ebu Süfyan ile yanındakiler (savaşmak için Medine’ye) geri dönüyorlar” demesi hakkındadır. Bu olay Hamrau’l-Esed gazvesinin de sebebidir. İbn Hişam, İbn İshak’tan rivayetle dedi ki “*şeytan dostlarını korkutur*” yani şeytan dostlarıyla korkutur. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 121. Müşriklerden olan dostlarının çokluğu ile Müslümanları korkutur. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 317.

¹³⁷⁵ Nitekim İbn Hişam heyetler yılında Hz. Peygamber’e gelen ve onu suikastle öldürmek isteyen Beni Amir heyetinden Âmir b. Tufeyl’e yanındaki Erbed b. Kays ve Mâlik b. Cafer’e bu üçü kavmin reisleri ve şeytanlarıdır ifadesini kullanmıştır. Ziyaret sırasında suikast girişimi olmadıysa da Amir Hz. Peygamber’e sana karşı dağı taşı atlılarla ve yayalarla dolduracağım diye tehdit

şeytanlara karşı yapılacak cihad ise Hz. Peygamber'in de Mekke'de yaptığı gibi İslam davetinin özünü oluşturan tebliğe devam etmek, İslam'ı insanlara anlatma konusunda sabretmek, Kur'an'ın iyiliği hâkim kılma ve kötülüğü engelleme prensibi olan “*emri bi'l-maruf ve nehyi ani'l-münker*”¹³⁷⁶ hayata geçirmekle mümkündür. Aynı şekilde insan şeytanlara karşı yapılan bu cihad Kur'an'a sınıksız sarılmak, insanlara doğru bilgiyi ulaştırmak, onlara hakikati anlatmak, yanlış olan örf ve adetlere tabi olmamak, dedikoduya kulak asmamak, Allah'tan başkasından korkmamak ve savaş gibi Müslümanların zor zamanlarında onları yalnız bırakmamak şeklinde olacaktır. Yine bu insan şeytanlara karşı yapılacak cihad Hz. Peygamber ve Müslümanların da Medine'de yaptıkları gibi Allah yolunda cihad etmekle, Müslümanlara karşı düşmanlık yapan ve savaşanlarla savaşmakla olacaktır.

4. Şeytan ile Kâfirler Arasındaki Yakın İlişki ve Bu Konuda Yapılacak Cihad:

Kur'an şeytan ile kâfirler arasında, onların inanç ve eylemleri bakımından çok yakın bir irtibat, bir benzerlik kurmaktadır. “*Biz şeytanları inanmayanların dostu kıldık*”, “*onlar (müşrikler) şeytanları dostlar edindiler*”¹³⁷⁷ ayetleri bu yakın ilişkiyi açıkça göstermektedir.¹³⁷⁸ Şeytanın dostlarını ateş ashabı olmaya çağırdığı,¹³⁷⁹ ayetlere inanmayan, bana mal ve oğullar verilecek diyerek kibirlenen¹³⁸⁰ müşriklere onları kışkırtan şeytanların gönderildiği,¹³⁸¹ akrabalık bağını gözetmeyen¹³⁸² yoksulu ve yolcuyu düşünmeyen savurganların şeytanların dostu olduğu¹³⁸³ belirtilen ayetlerde açıkça şeytan ile inkâr edenler arasında yakın bir ilişki kurulmaktadır. Allah adına kesilmeyen hayvanlar konusunda şeytanların dostlarına, müşriklere,

etmiş, Hz. Peygamber ise huzurunda misafir olan Amir'e “Allah'ım Âmir b. Tufeyl'e yet (hakkından sen gel)” diyerek karşılık vermiştir. Bkz. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 2, ss. 567-568.

¹³⁷⁶ Ömer Dumlupınar, *Kur'an-ı Kerim'de Maruf ve Münker İyiliği Emredip Kötülüğe Mani Olmak*, Ravza Yayınları, İstanbul, 1994, ss. 13-23, 62-85.

¹³⁷⁷ Araf 7/27, 30. Bu ayetler İblis'in Âdem'e secde etmemesi ve kovulmasının neticesinde Âdem ile Havva'nın cennetten çıkarılmasına sebep olduktan sonra inananların dikkatli olması bağlamında çünkü inanmayanlar ile şeytan arasında bir dostluğun olduğunu vurgulamaktadır.

¹³⁷⁸ Araf 7/202. ayette de müşrikler için onların şeytanların dostu ifadesi açıkça kullanılmaktadır.

¹³⁷⁹ Fatır 35/6: “إِنَّمَا يَدْعُو حِزْبَهُ لِيَكُونُوا مِنْ أَصْحَابِ السَّعِيرِ”

¹³⁸⁰ Bu şekilde kibirlenen kişinin As b. Vail olduğu söylenmektedir. Bkz. Mukâtil, *Tefsir*, Cilt: 2, s. 637; Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 18, s. 246.

¹³⁸¹ Meryem 19/77-83: “أَفَرَأَيْتَ الَّذِي كَفَرَ بِآيَاتِنَا وَقَالَ لَأُوتِيَنَّ مَالًا وَوَلَدًا... أَلَمْ تَرَ أَنَّا أَرْسَلْنَا الشَّيَاطِينَ عَلَى الْكَافِرِينَ تَكْفُورُهُمْ أَرَأَيْتَ”

¹³⁸² Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 17, s. 426.

¹³⁸³ İsra 17/26-27: “وَأَتِذَا الْقُرُوفِ حَقَّهُ وَالْمُسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا إِنَّ الْمُبَذِّرِينَ كَانُوا إِخْوَانَ الشَّيَاطِينِ وَكَانَ الشَّيْطَانُ كَفُورًا”

5. Allah'ın Dışında Tapınılan Şeyler Olarak Şeytan ve Ona Karşı Cihad:

Kur'an'ın şeytanı ele aldığı bir diğer yaklaşım ise Allah'ın dışında tapınılan varlıkları şeytan olarak almak ya da bu tapınmayı şeytanın süslemesi olarak görmek şeklindedir. Bu durum Yasin Suresinde şöyle dile getirilmektedir: “*Ey suçlular bu gün siz ayrılın (bakalım), ey Âdemoğlu ben sizden ahit almadım mı şeytana tapmayın çünkü o size apaçık bir düşmandır, siz sadece bana tapın bu dosdoğru yoldur diye.*”¹³⁹³ Hem bu ayetlerde hem de Meryem ve Nisa Surelerinde¹³⁹⁴ Mekke müşriklerinin tapmış olduğu putlar Kur'an tarafından şeytana tapmak, şeytandan yardım istemek olarak görülmüştür.¹³⁹⁵ Benzer şekilde Sebe Melikesi ve halkının güneşe tapması,¹³⁹⁶ Ad ve Semud kavminin Allah dışında taptıkları şeyler,¹³⁹⁷ Müşriklerin yalanlama ve şirk koşması,¹³⁹⁸ Müşriklerin melekler Allah'ın kızlarıdır demeleri,¹³⁹⁹ yani Allah'a şirk koşmaları¹⁴⁰⁰ Kur'an tarafından şeytanın süslemesi olarak addedilmiştir. Nitekim Şeytan Allah'ın huzurundan kovulunca Allah'tan mühlet istemesinin akabinde “*Beni azdırmana karşılık ben de yeryüzünde onlara süsleyeceğim, onların hepsini azdıracağım*”¹⁴⁰¹ diyerek Allah'ın yolundan alıkoymanın onun süslemesi olduğunu açıkça dile getirmiştir. Allah dışında bir varlığa tapmanın şeytana tapmak ya da şeytanın süslemesi olduğu dikkate alındığında şeytana karşı cihad “*yalnız Sana kulluk eder ve yalnız Senden yardım dileriz*”¹⁴⁰² mefkûresi fehvasınca yalnızca Allah'a tapmak, Allah dışında bir şerik, mabut tanımamak ve gerçek manada yardımın da sadece Allah'tan olduğunu idrak etmekle yapılır. Bu şerikin müşriklerin taptığı Lat, Menat ve Uzza'da olduğu haliyle

¹³⁹³ Yasin 36/59-61: “وَإِنْتَارُوا الْيَوْمَ أَتَيْهَا الْمُجْرِمُونَ أَلَمْ أَعْهَدْ إِلَيْكُمْ يَا بَنِي آدَمَ أَنْ لَا تَعْبُدُوا الشَّيْطَانَ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ وَإِنْ”
“أَعْبُدُونِي هَذَا صِرَاطٌ مُسْتَقِيمٌ”

¹³⁹⁴ Nisa 4/117: “إِنْ يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ إِلَّا إِنَاثًا وَإِنْ يَدْعُونَ إِلَّا شَيْطَانًا مَرِيدًا”; Meryem 19/44: “يَا أَبَتِ لَا تَعْبُدِ الشَّيْطَانَ إِنَّ”
“الشَّيْطَانَ كَانَ لِلرَّحْمَنِ عَصِيًّا”

¹³⁹⁵ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, s. 583; Mâtürîdî, **Te'vilât**, Cilt: 3, s. 364; Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 1, s. 566. Kur'an bazen de şeytan yerine Tağut ismini kullanarak Allah'ın dışında tapınılan şeylerden uzak durun anlamında “Allah'a tapın, Tağuttan kaçın” (Nahl 16/36), “kim Tağut'u inkâr eder Allah'a inanırsa” (Bakara 2/256), “o kimseler ki Tağut'a tapmaktan kaçınırlar ve Allah'a yönelirler” (Zümer 39/17) şeklinde Tağut ismini kullanır.

¹³⁹⁶ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, s. 301; Neml 27/23-24.

¹³⁹⁷ Ankebut 29/36-38: “...وَعَادًا وَمُعْذَرَةً لَكُمْ مِنْ مَسَاكِينِهِمْ وَرَبِّكَ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَاهُمْ فَصَدَّهُمْ عَنِ السَّبِيلِ”, 41-42.

¹³⁹⁸ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 561; Enam 6/42-44.

¹³⁹⁹ Müşrikler bazı putları falanın kızları şeklinde isimlendirmiş ya da burada kastedilen onların meleklerle Allah'ın kızları demeleridir. Bkz. Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 1, s. 566; Nahl 16/57.

¹⁴⁰⁰ Nahl 16/63: “ثَالِثًا لَقَدْ أَرْسَلْنَا إِلَى أُمَمٍ مِنْ قَبْلِكَ فَزَيَّنَّ لَهُمُ الشَّيْطَانُ أَعْمَالَهُمْ”

¹⁴⁰¹ Hicr 15/39: “إِنَّمَا أَعُوذُنِي لَكَ رَبِّتَسَّ لَهُمْ فِي الْأَرْضِ وَلَا أَعُوذُنَهُمْ أَجْمَعِينَ”

¹⁴⁰² Fatiha 1/5: “إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ”

bir isimden ibaret dişi ya da erkek¹⁴⁰³ maddi bir put olması mümkün olduğu gibi, bir makam-mevki putu, şöhrat putu ya da “hevasını ilah edineni gördün mü”¹⁴⁰⁴ ayetinde belirtildiği üzere şirk kaynaklı insanın sapkın tutku ve arzuları da olabilmektedir. Nitekim şeytanın bir dürtüsü veya vesvesesi geldiğinde¹⁴⁰⁵ Müslümanların şeytandan Allah’a sığınmalarının istenmesi de şeytana karşı yapılacak cihatla alakalıdır.

6. Arapların Cin/Şeytan İnancı ve Bu Konuda Yapılacak Cihad:

Kur’ân Arapların olağanüstü gücü olduğuna inandıkları cinler için de şeytan tabirini kullanmıştır. Mekke müşrikleri kâhinlerin, şairlerin cinler vasıtasıyla haber aldıklarını,¹⁴⁰⁶ cinlerin yani şeytanların göğü dinleyerek bilgi çaldıklarına inanmışlar ve Kur’ân’ın da cinlerin sözü¹⁴⁰⁷ olduğu iddia etmişlerdir.¹⁴⁰⁸ Kur’ân’ın Allah kelamı olduğuna inanan Müslüman için Müşrik Arapların cinlerin olağanüstü gücü olduğuna ve gaybtan bilgi aldıklarına inanmalarının aksine Allah’tan başka hiç kimsenin gayba muttali olamayacağına ve gerçek manada gücün sadece Allah’ta olduğuna inanmak, cin şeytan vb görünmez varlıkların gücü olduğu hurafesine inanmamak bu cin şeytanlarına karşı yapılacak cihattır.

Özetle söylemek gerekirse Kur’ân şeytanı kötülükle bağlantılı şekilde doğrudan insan merkezli olarak ele almıştır. Kur’ân’a göre insan kötülükten kaçındığı, Allah’a ve elçisinin sözüne tabi olduğu sürece şeytandan ya da kötülüklerden emin olabilecektir. Kur’ân’a bakıldığında şeytan doğrudan Allah’ın zıddı olmamakla beraber insan fiilleri açısından değerlendirildiğinde Allah’ın irade

¹⁴⁰³ Necm 53/19-23: “أَفَرَأَيْتُمُ اللَّاتَ وَالْعُزَّىٰ وَمَنَاةَ الثَّالِثَةَ الْأُخْرَىٰ أَلَكُمُ الذَّكْرُ وَلَهُ الْأُنثَىٰ... إِنَّ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَآبَاؤُكُمْ”

¹⁴⁰⁴ Furkan 25/43: “أَرَأَيْتَ مَنْ أَخَذَ إِلَهُهُ هَوَاً”. Heva’ya karşı cihadı bir sonraki başlıkta ele alacağımız için burada fazla üzerinde durmayacağız.

¹⁴⁰⁵ Araf 7/200: “وَإِنَّمَا يَنْزِعَنَّكَ مِنَ الشَّيْطَانِ نَزْعٌ فَاسْتَعِذْ بِاللَّهِ إِنَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ”

¹⁴⁰⁶ Araplar putların içinde cinler (yani ruhlar) olduğuna inanırlar ve onların kâhinlerle konuştuklarına inanırlardı. Cinlerin semadan kâhinlere haber getirdiklerine inanırlardı. Ve onlar şöyle derlerdi Ahbarlar Yahudilerden, Ruhbanlar Hristiyanlardan ve Kâhinler Araplardan çıkar. Bkz. Corci Zeydan, **Tarihu’t-Temeddüni’l-İslamî**, Daru’l-Mektebeti’l-Hayat, Beyrut, ts., Cilt: 3, s. 19. Şairlerin cinlerle/şeytanlarla iletişim halinde olduğu inancı için Bkz. Şuara 26/221-226. ; Arapların cinlerin olağanüstü gücü olduğu inancı için Bkz. Enbiya 21/82. ; Sad 38/37. Arapların cin inancı için ayrıca Bkz. Buhârî, **Sahîh**, Menakibü’l-Ensar 63, hadis no: 3866. “De ki bu Kuran’ın bir benzerini ortaya koymak için insanlar ve cinler bir araya gelseler birbirlerine destek de olsalar yine de benzerini ortaya koyamazlar” (İsra 17/88) ayeti de Arapların şairlerin cinler vasıtasıyla güzel ve etkili şiirler söyledikleri inancıyla alakalıdır.

¹⁴⁰⁷ Tekvir 81/25: “وَمَا هُوَ بِقَوْلِ شَيْطَانٍ رَجِيمٍ” “O (Bu Kur’ân) kovulmuş/taşlanmış şeytanın sözü değildir”

¹⁴⁰⁸ Cin 72/6-10: “... وَأَنَّا كُنَّا نَقْعُدُ مِنْهَا مَقَاعِدَ لِلسَّمْعِ فَمَنْ يَسْمَعِ الْآنَ يَجِدْ لَهُ شِهَابًا رَصَدًا...”

ve arzusunun zıddını ifade eden,¹⁴⁰⁹ inananları saptırmak isteyen bir varlıktır.¹⁴¹⁰ Fakat müminler Kur'ân'a uydukları ve iradelerinde sağlam durdukları süreçte şeytanın tuzağının onlar üstünde bir gücü de yoktur.¹⁴¹¹ Kur'ân'ın insanın mutluluğunu hedefleyen davranışları dışında insanı isyana, Allah'ı inkâra ve sonu hüsrana olacak eylemlere yönelten insan ya da cinden olsun her çeşit güç şeytan kavramı içine girmektedir.¹⁴¹² Şeytanın insan üzerindeki etkisi, gücü insanda var olan potansiyel haldeki kötülüğe eğilimi kışkırtma ve harekete geçirme çabasından ibarettir. İnsanın şeytana karşı cihadı da Kur'ân'ın bildirdiği ve kötü olduğunu bildiği şeylerde şeytanın adımlarını takip etmemek, şeytanın günahları süslü göstermesine kanmamak, onun vesvese ve kışkırtmalarına tabi olmamak yani şeytanın emrettiği kötülüğü engellemek, kötülüğe karşı direnmek şeklindedir. İnananların şeytana karşı cihadı Allah'a itaat etmek, O'nun emirlerine tabi olmak, yasaklarından kaçınmak, Kur'ân'a sımsıkı tutunmak ve onu hayata tatbik etmekle mümkündür. Müslümanlara düşman olan bu şeytanın cin ya da insan şeytan olması arasında ise Kur'ân açısından herhangi bir fark yoktur. Kısacası cin ve insan şeytanlarına karşı cihad onların Kur'ân'a muhalif olan inanç, düşünce ve eylemlerine karşı durmakla olacaktır.

2.2.3. Heva

Sözlüklere bakıldığında heva isminin “هَوَى” “hevâ” ya da “هَوِيَّ” “heviye”den geldiği görülmektedir. “هوى” “hevâ” fiilinden gelen uzatmalı şekilde okunan “الهواء” lafzı yer ile gök arasını ifade etmekte olup çoğulu “أَهْوِيَّةُ” “ehviye” şeklinde gelir. “وَأَفْتَدَتْهُمْ هَوَاءٌ” “Onların gönülleri boştur”¹⁴¹³ ayetinde bu anlamda olup onların akılları yoktur manasındadır.¹⁴¹⁴ Yer ile gök arasının boşluğundan dolayı bu şekilde isimlendirilmiş ve her boş olan şeye de heva (hava) denilmiştir. Korkak insan için heva denmesi onun kalbi boştur, cesareti yoktur, anlamında ayette olduğu gibidir.¹⁴¹⁵

¹⁴⁰⁹ Bakara 2/268: “Şeytan sizi fakirlikle korkutur... Allah ise bağışlanma ve katından bir lütuf vaat eder.” Maide 5/90.

¹⁴¹⁰ Bakara 2/168: “وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ”; Zuhuruf 43/62; Yusuf 12/5.

¹⁴¹¹ Nisa 4/76: “إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا”

¹⁴¹² İsmail Bulut, **Kur'ân'da Şeytan Kavramı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 80

¹⁴¹³ İbrahim 14/43.

¹⁴¹⁴ Cevherî, **Sihâh**, Cilt: 6, ss. 2537-2538; İbn Fâris, **Mekâyisü'l-Lüga**, Cilt: 6, s. 15.

¹⁴¹⁵ Halil b. Ahmed, **Kitabü'l-Ayn**, Cilt: 4, s. 104.

Bir şey düştüğünde “هَوَى الشَّيْءُ” denir. Kâfirler içine düşeceğinden dolayı cehenneme de “hâviye”, derin çukura (obruk) ise “el-hüvve” denilmiştir.¹⁴¹⁶ “وَالْمُؤْتَفِكَةَ أَهْوَى”¹⁴¹⁷ “Mü'tefike'yi yerin dibine geçiren (O'dur)”¹⁴¹⁷ ayetinde de “ehvâ” yerin dibine geçirmek “düşürmek” “أَسْقَطَ” anlamındadır. Kişi öldüğünde de “هَوَى فُلَانٌ” denir.¹⁴¹⁸ Çünkü ölen kişi artık yoktur ve onun yeri boşluğa bırakılmıştır.

“هَوَى” “hevâ” fiilinden gelen kısa okunan “الهْوَى” ise “هَوَى النَّفْسِ” “kişinin/nefsin hevası” olup çoğulu “الأهْوَاءُ” şeklinde gelir.¹⁴¹⁹ Sevmek, istemek, arzulamak anlamında olup “heviye-yehva-heven” “هَوَى يَهْوِي هَوًى” şeklinde söylenir. Heva sahibi kişiye de “racülün hevin” “رَجُلٌ هَوٍ” denir.¹⁴²⁰ İbn Sîde ise “هَوَى” “heva” aşktır iyi ve kötü şeylerde olur demektedir. Kişinin hevası onun iradesidir, isteğidir. Dilciler ise “heva insanın bir şeye muhabbet duyması onu sevmesidir ve sevginin kalbine galip gelmesidir” demişlerdir. Bu (anlam) aynı zamanda şu ayetteki gibidir: “وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَى” “kendini hevadan koruyan”¹⁴²¹ yani şehvetten ve Allah’a isyana götüren şeylerden koruyan anlamındadır.¹⁴²² Ragıp el-İsfehani ise “heva nefsin/kişinin şehvete meyletmesidir” demektedir. O ayrıca “şehvete meyleden nefse de heva denildiğini” belirtmektedir. Heva şeklinde isimlendirilmesi ise şehvete meyleden nefsin, sahibini dünyada belaya, sıkıntıya; ahirette ise cehenneme sürüklemesi dolayısıyladır.¹⁴²³ İbn Fâris’e göre de “hevâ” kişinin/nefsin hevası olup iki anlamı vardır. Çünkü “o (heva) bütün hayırlardan halidir, (onda hiçbir hayır yoktur) ve sahibini/kişiyi istemediği bir hale düşürür” diyerek¹⁴²⁴ heva lafzının hem boş olma anlamını hem de arzu anlamını ortaya koymaktadır. Aynı şekilde şu ayette de her iki anlamı da -boşlukla alakalı olan düşme anlamını ve sevmek anlamını- görmek mümkündür. “فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ” “Rabbim insanların gönüllerini onlara meylettir”¹⁴²⁵ ayetinde heva insanların gönülleri arzulasın, istesin anlamındadır.¹⁴²⁶ Bu ayeti Türkçe’de kullanılan bir deyim olan sevmek manasındaki gönlü düşmek

¹⁴¹⁶ İbn Fâris, **Mekâyisü'l-Lüga**, Cilt: 6, s. 15; Kâria Suresinde “hâviye”nin cehennem olduğu açıkça belirtilmektedir. Bkz. Kâria 101/9-11: “فَأُتِمِّتُهَا هَبًّا دُورًا حَامِيَةً”.

¹⁴¹⁷ Necm 53/53.

¹⁴¹⁸ Ezherî, **Tehzîbü'l-Lüga**, Cilt: 6, s. 259.

¹⁴¹⁹ Cevherî, **Sihâh**, Cilt: 6, ss. 2537-2538.

¹⁴²⁰ Halil b. Ahmed, **Kitabü'l-Ayn**, Cilt: 4, s. 105.

¹⁴²¹ Naziat 79/40.

¹⁴²² İbn Manzur, **Lisanü'l-Arab**, Cilt: 15, s. 372.

¹⁴²³ Râgıb, **Müfredât**, s. 849.

¹⁴²⁴ İbn Fâris, **Mekâyisü'l-Lüga**, Cilt: 6, ss. 15-16.

¹⁴²⁵ İbrahim 14/37.

¹⁴²⁶ Ezherî, **Tehzîbü'l-Lüga**, Cilt: 6, s. 259.

yani insanların gönülleri onlara düşsün şeklinde anlamak da mümkündür. Aynı şekilde şu sözdeki anlam da bunun gibidir: “Falanı gördüm seni arıyordu” “رَأَيْتُ فَلَانًا” “يَهْوِي نَحْوَك”¹⁴²⁷, yani seni istiyordu manasındadır.

İstilahî anlamdaki hevayı, Cürçânî “şeriatın talep ettiklerinin dışında nefsin şehvetlerden lezzet aldığı şeylere meyletmesi”¹⁴²⁸ şeklinde; Tehanevî ise “şeriatın talep ettiklerinin dışındaki lezzetlere ve şehvetlere meyletme”¹⁴²⁹ şeklinde yaklaşık aynı tanıımı yapmışlardır. Bir diğer tanıma göre de heva nefsanî arzu ve eğilimleri ifade eden bir ahlak ve tasavvuf terimidir.¹⁴³⁰ Kur’ân’da heva kökü ise 8 farklı şekilde 38 defa geçmektedir. 16 defa ehvâ “أَهْوَاءُ” heva-hevesin çoğulu hevalar anlamında, 10 defa da tekil olarak heva “هَوَى” şeklinde heva-heves anlamında gelmektedir. 3 defa heviye “هَوِيَّ” sevmek, arzulamak anlamındaki fiil formuyla, 4 defa hevâ “هَوَى” düşmek, düşürmek anlamındaki fiil formuyla kullanılmıştır. Bunların dışında bir defa hevâün “هَوَاءُ” hava, boşluk anlamında, bir defa hâviye “هَآوِيَّةٌ” cehennem anlamında, bir defa istehvâ “اسْتَهْوَى” kandırmak, ayartmak anlamında, bir defa da ehvâ “أَهْوَى” altüst etmek, düşürmek anlamında kullanılmaktadır.¹⁴³¹

“Heva”nın hem sözlük hem de terim anlamında ortaya çıktığı gibi heva, nefis ve şehvet aynı anlam sahasında olan kelimelerdir. Nefse karşı cihad ise özellikle sufiler tarafından cihatla alakalı olarak ön plana çıkarılmış ve büyük cihad olarak isimlendirilmiştir. Bizim nefse karşı cihad yerine hevaya karşı cihad başlığını kullanmamızın sebebi ise Kur’ânî kavramların doğru kullanılması ve yerli yerine oturtulmasıdır. Çünkü Kur’ân’a göre “nefs/nefis” nötr bir anlama sahip olup hem kötülük hem de iyiliğe meyyaldir. Çünkü Kur’ân’da Allah’ın nefse hem iyilik hem de kötülük özelliği koyduğu açıkça dile getirilmektedir. Şöyle ki “*Kişiyeye/nefse ve onu şekillendirene andolsun ki O, ona fücuru ve takvayı (iyilik ve kötülük kabiliyetini) ilham etti. Hiç şüphesiz kendini arındıran kurtuluşa ermiş, kendini kirleten ise ziyana uğramıştır*”¹⁴³² denilerek nefsin yani kişinin kötülüğe ve iyiliğe meyyal olduğu ve bu

¹⁴²⁷ Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, Cilt: 6, s. 259.

¹⁴²⁸ Cürçânî, *Kitabü’t-Târifât*, s. 257.

¹⁴²⁹ Tehânevî, *Keşşâf-ı Istılâhât*, Cilt: 2, s. 1745.

¹⁴³⁰ Mustafa Çağrı, “Heva” *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 1998, Cilt: 17, s. 274.

¹⁴³¹ Abdel Haleem, *Arabic-English Dictionary of Quranic Usage*, ss. 996-997.

¹⁴³² Şems 91/7-10: “وَنَفْسٍ وَمَا سَوَّاهَا فَأَلْهَمَهَا فُجُورَهَا وَتَقْوَاهَا قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّاهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّاهَا”

kabiliyetin Allah tarafından ilham edildiği, verildiği, açıkça zikredilmiştir.¹⁴³³ Buradaki ilham insanın iyiyi ve kötüyü anlaması, idrak etmesi güzel veya çirkin olduğunu kavramasıdır.¹⁴³⁴ Nefsin nötr olmasının aksine nefsin/kişinin fücür/kötülük yönünün bir özelliği olan heva ise Kur’ân’daki bütün tekil ve çoğul kullanımlarında olumsuz bir anlamda kullanılmıştır. Bundan dolayı cihad yapılması gereken genel olarak nefis değil nefsin/kişinin kötülüğe meyyal yönü olan hevadır. Sufilerin heva yerine nefsi kullanması ise tamamen yanlış bir kullanım olmayıp her nefiste/kişide bu hevanın potansiyel olarak bulunması dolayısıyla olduğu gözükmemektedir. Bununla beraber Kur’ân’da geçen bazı “nefs” lafızlarının doğrudan heva şeklinde anlaşılması ve bu şekilde anlam verilmesi ise doğru bir yaklaşım değildir. Şimdi Kur’ân ayetleri üzerinden siyak ve sibak dikkate alınarak hevaya karşı cihadın ne olduğunu ve nasıl yapılması gerektiğini ortaya koymaya çalışacağız.

Kur’ân’a bakıldığında heva kökünün çoğunlukla olumsuz bir anlam ve bağlamda kullanıldığı açıkça görülecektir. Bizim burada ele alacağımız ayetler ise cihatla alakalı olarak cihad yapılması gereken unsur olan hevanın kullanımının geçtiği ayetlerdir. Cihad yapılması gereken heva ile alakalı Kur’ân’ın yaklaşımını genel olarak dört şekilde ele almak mümkündür. Kur’ân’ın olumsuz bir anlam ve bağlamda kullandığı heva ve çoğulu (ehva) hevalar ifadesinin kullanımları dikkate alındığında Müslümanların hevaya karşı cihadının da genel olarak dört şekilde olduğunu söyleyebiliriz. Kur’ân’ın olumsuz manadaki heva ile ilgili kullanımlarını aşağıdaki şekliyle tasnif etmek mümkündür:

1. Şirk koşmak, Allah’tan başkasına tapmak hevadır.¹⁴³⁵
2. Vahyi yalanlamak, vahye tabi olmamak, Kur’ân’a muhalif davranmak hevadır.¹⁴³⁶

¹⁴³³ Allah’ın insana fücür ve takvayı ilham etmesi insanın bu yolları yani iyiyi ve kötüyü tanıması, iyiyi veya kötüyü yapabilmesidir. Bkz. İbn Atiyye, **el-Muharrerü’l-Veciz**, Cilt: 5, s. 488.

¹⁴³⁴ Nadiye Hasberrasül el-Beşir, **Cihadü’n-Nefs fi’l-Kur’âni’l-Kerim**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmiatü’l-Kur’âni’l-Kerim ve’l-Ulûmü’l-İslamî-Külliyeti’d-Dirâsâti’l-Ulyâ, Sudan, 2000, s. 48.

¹⁴³⁵ Şirk koşmanın Allah’tan başkasına tapmanın heva olduğunu ifade eden ayetler şunlardır: Enam 6/56; Müminun 23/71; Furkan 25/43; Rum 30/29; Casiye 45/23. Bu ayet öncesindeki 21. ayette inanan ve salih amel işleyenlerle mukayese edilen kötülük işleyen kimselerden maksat şirk koşanlardır. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, s. 839; Muhammed 47/14.

¹⁴³⁶ Araf 7/176; Kehf 18/28; Taha 20/16; Kasas 28/50; Muhammed 47/16; Kamer 54/3; Necm 53/3. Bu ayet Hz. Peygamber’in getirdiği Kur’ân’ın vahiy olduğunu, kendi hevasından bir şey söylemediğini ifade etmektedir. Burada vahiy hevanın zıddı anlamında kullanılmıştır. ; Naziat

3. Adalete riayet etmemek, adil davranmamak hevadır.¹⁴³⁷

4. (Ey Peygamber) onların hevasına uyma,¹⁴³⁸ eğer onların hevasına uyarsanzalimlerden olursun...¹⁴³⁹

1. Allah'a Şirk Koşmaya Karşı Yapılacak Cihad:

Heva lafzının olumsuz anlamda kullanıldığı ayetlerin başında “hevasını ilah edineni gördün mü”¹⁴⁴⁰ ayeti gelmektedir. Bu ayette heva Kur’ân’a inanmayan,¹⁴⁴¹ ahireti hesaba katmayan “hayat sadece bu dünya hayatımızdır. Biz ölürüz, yaşarsınız bizi ancak zaman yok eder”¹⁴⁴² diyen ve yaptıkları kötülüklerin hesabını düşünmeyen¹⁴⁴³ Mekke müşriklerinin başta şirk inancı olmak üzere Kur’ân’a aykırı bütün boş arzularını ifade etmektedir. Çünkü onların Hz. Peygamber’e “babanın, dedenin, kavminin efendilerinin dinine dön” demeleri üzerine¹⁴⁴⁴ Allah ona Kur’ân’a tabi olmasını emretmiş¹⁴⁴⁵ ve onların ahirete inanmadan sorumsuzca yaşamasını, putlara tapmasını hevaya tapma olarak isimlendirmiştir. Yine Hz. Peygamber’e hitaben “hevasını ilah edineni gördün mü onlara sen mi kefil olacaksın”¹⁴⁴⁶ denilerek müşriklerin onunla alay etmesi ve şirk koşması hevasını ilah edinmek addedilmiştir. Bu ayetlerde şirk inancı açıkça heva olarak nitelenmiştir. Nitekim “zulmedenler (şirk koşanlar) bilgisizce hevalarına uydular... Ey Peygamber sen Hanif olarak yüzünü

79/40. Bu ayette ise kendini hevadan koruyan kişinin yani inanan müminlerin eylemi dile getiriliyor.

¹⁴³⁷ Nisa 4/135; Sad 38/26. Nisa Suresinde müminlerin yakınlıkları aleyhine dahi olsa adalete riayet etmeleri, Sad Suresinde ise iki davacı arasında hüküm veren Hz. Davud’un adil hüküm vermesi hevaya uymamaları emredilmektedir.

¹⁴³⁸ Burada Hz. Peygamber’e hevasına uyma dediği kişiler Mekki Surelerde Mekke müşrikleri, Medeni Surelerde ise Ehli kitap olan Yahudi ve Hristiyanlardır. Bir yerde ise (Maide 5/77) Ehli kitap olan Hristiyanlara hitaben Yahudiler kastedilerek “sapmış olan kavmin hevasına” uymayın şeklinde kullanılmaktadır. Enam 6/150. ; Şura 42/15. ; Maide 5/48-49.

¹⁴³⁹ “Onların hevasına uyma, şayet onların hevasına uyarsan” ifadelerinin geçtiği ayetlerde bahsedilen heva da vahiy yani Kur’ân dışında Hz. Peygamber’in tabi olma ihtimaline karşı uyarıldığı Müşriklerin ya da Ehli kitabın hevasıdır. Bkz. Bakara 2/120, 145; Rad 13/37.

¹⁴⁴⁰ Casiye 45/23: “أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوَاً”

¹⁴⁴¹ Casiye 45/20: “هَذَا بَصَائِرُ لِلنَّاسِ وَهُدًى وَرَحْمَةٌ لِّقَوْمٍ يُوقِنُونَ”

¹⁴⁴² Casiye 45/24: “مَا هِيَ إِلَّا حَيَاتُنَا الدُّنْيَا نَمُوتُ وَنَحْيَا وَمَا يُهْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ”

¹⁴⁴³ Casiye 45/21: “أَمْ حَسِبَ الَّذِينَ اجْتَرَحُوا السَّيِّئَاتِ أَنْ نَجْعَلَهُمْ كَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ سَوَاءً حَيَاتُهُمْ وَمَوْتُهُمْ سَاءَ مَا يَحْكُمُونَ”

¹⁴⁴⁴ Mukâtil, Tefsir, Cilt: 3, s. 838.

¹⁴⁴⁵ Casiye 45/18: “ثُمَّ جَعَلْنَاكَ عَلَى شَرِيعَةٍ مِّنَ الْأَمْرِ فَاتَّبِعْهَا وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ لَا يَعْلَمُونَ”

¹⁴⁴⁶ Furkan 25/43: “أَفَرَأَيْتَ مَنِ اتَّخَذَ إِلَهُهُ هَوَاً أَفَأَنْتَ تَكُونُ عَلَيْهِ وَكِيلًا”

dine dön”¹⁴⁴⁷ ayeti de şirkin heva olduğunu belirtmektedir. Kur’ân’ın müşriklerin şirk inancına heva demesinin nedeni onların Kur’ân’a değil de kendi arzularına, atalar dinine, atalar adetlerine uyarak isimlendirdikleri putlara tapmaları, zanna uyma ve canlarının istediğine uymadır.¹⁴⁴⁸ Bu ayetlerde cihad yapılması gereken unsurun heva yani şirk olduğu dikkate alındığında Müslümanların hevaya, şirke karşı cihadı da tıpkı Hz. Peygamber’in Kur’ân’ın direktifleri doğrultusunda yaptığı gibi şirk inancına ve mensuplarının şirk talebine tabi olmamak ve bu yolda mücadele etmek ve tevhid inancına sarılmakla olacaktır. Nitekim Kur’ân Mekke’nin erken döneminde şirk konusunda ana-babaya dahi itaatın olmayacağını bildirmiştir.¹⁴⁴⁹

2. Kur’ân’ı Yalanlama, Kur’ân’a Tabi Olmama ve Muhalif Davranma Karşısında Yapılacak Cihad:

Kur’ân’ı yalanlamak ve Kur’ân’a uymamak da hevadır. “O (Peygamber) hevasından konuşmaz. O (Kur’ân) sadece vahyedilmiş bir vahiydir”¹⁴⁵⁰ ayeti hevanın vahiy dışı bir olgu oluşunu ve Kur’ân’a aykırı oluşunu ifade etmektedir. Kur’ân’ın heva olmadığı, vahye uymamanın¹⁴⁵¹ veya muhalif hareket etmenin,¹⁴⁵² vahyi dikkate almamanın¹⁴⁵³ hevaya uymak olduğu; aynı şekilde vahyin haber verdiği bilgiye, yani kıyamete ve dolayısıyla ahirete inanmamanın da hevaya uymak olduğu açıkça bildirilmektedir.¹⁴⁵⁴ Buna karşılık Rabbinden korkan ve kendini hevadan koruyan,¹⁴⁵⁵ yani vahye tabi olan ve vahye göre davranıp aşırı gitmeyen, dünya hayatına dalmayan kişinin¹⁴⁵⁶ cennetlik olduğu müjdelenerek vahye tabi olmanın hevadan korunmak olduğu dile getirilmiştir. Nitekim İzutsu da heva doğru yoldan

¹⁴⁴⁷ Rum 30/29-30: “بَلِ اتَّبَعَ الَّذِينَ ظَلَمُوا أَهْوَاءَهُمْ بِغَيْرِ عِلْمٍ... فَأَقِمْ وَجْهَكَ لِلدِّينِ حَنِيفًا”

¹⁴⁴⁸ Necm 53/23: “إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا أَنْتُمْ وَأَبَاؤُكُمْ مَا أَنْزَلَ اللَّهُ بِهَا مِنْ سُلْطَانٍ إِنْ يَتَّبِعُونَ إِلَّا الظَّنَّ وَمَا تَهْوَى الْأَنْفُسُ”

¹⁴⁴⁹ Ankebut 29/8; Lokman 31/15: “وَإِنْ جَاهِدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا”

¹⁴⁵⁰ Necm 53/3-4: “وَمَا يَنْطِقُ عَنِ الْهَوَىٰ إِنْ هُوَ إِلَّا وَحْيٌ يُوحَىٰ”

¹⁴⁵¹ Kehf 18/28: “فَإِنْ لَمْ يَسْتَجِيبُوا لَكَ فَاعْلَمْ أَنَّمَا يَتَّبِعُونَ أَهْوَاءَهُمْ وَمَنْ أَضَلُّ مِمَّنْ اتَّبَعَ هَوَاهُ بِغَيْرِ هُدًى مِنَ اللَّهِ”

¹⁴⁵² Araf 7/175-176: “وَأَنْتَ عَلَيْهِمْ نَبَأٌ الَّذِي آتَيْنَاهُ آيَاتِنَا فَانْسَلَخْ مِنْهَا فَأَتَّبَعُهُ الشَّيْطَانُ فَكَانَ مِنَ الْعَاوِينَ وَلَوْ شِئْنَا لَرَفَعْنَاهُ بِهَا”

¹⁴⁵³ Muhammed 47/16: “وَمِنْهُمْ مَنْ يَسْتَمِعُ إِلَيْكَ حَتَّىٰ إِذَا خَرَجُوا مِنْ عِنْدِكَ قَالُوا لِلَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مَاذَا قَالَ آنِذَا أُولَٰئِكَ الَّذِينَ”

¹⁴⁵⁴ Taha 20/15-16: “طَبَعَ اللَّهُ عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ وَاتَّبَعُوا أَهْوَاءَهُمْ”

¹⁴⁵⁵ Naziat 79/40: “وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ”

¹⁴⁵⁶ Naziat 79/37-38: “فَأَمَّا مَنْ طَغَىٰ وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا”

sapmanın, dalaletin nedenidir, insan ruhunun şehvetlerden ve hayvani iştahdan doğan doğal eğilimidir, zan ve şehvetle bağlantılı ve bilginin zıddıdır demektir ki¹⁴⁵⁷ yukarıdaki ayet grubunda da heva bilginin, yani Kur’ân vahyinin zıddı olarak müşriklerin hevası şeklinde konumlandırılmıştır. Bu tür bir hevaya karşı yapılacak cihad ise “*Kâfirlere itaat etme ve onlara karşı onunla (Kur’ân ile) büyük cihad et*”¹⁴⁵⁸ ayetinde de açıkça belirtildiği üzere Kur’ân’la ve Kur’ân’ın direktiflerine tabi olmakla yapılabilir.

3. Adaletsiz Davranmaya Karşı Yapılacak Cihad:

Kur’ân’a göre adaletin zıddı olan zulüm de heva olarak görülmekte ve adalete göre hükmetmemenin hevaya göre hükmetmek olduğu ve bundan sakınılması gerektiği açıkça dile getirilmektedir. Kur’ân Müslümanları adil davranmaları konusunda uyarırken adil olmamanın hevaya uymak olduğunu açık bir şekilde ortaya koymuştur. Hz. Davud’un davalılar arasında hüküm verirken tek tarafı dinleyerek hüküm vermesi hatalı görülmüştür.¹⁴⁵⁹ Bu hatanın ardından “*Ey Davud biz sana yeryüzünde hilafet verdik (seni hükümran kıldık) o halde insanlar (koyun sahibi davalılar) arasında adaletle hüküm ver hevaya uyma yoksa seni Allah yolundan saptırır*”¹⁴⁶⁰ denilerek adil hüküm vermemenin hevaya uymak olduğu bildirilmiştir.¹⁴⁶¹ Mekke’de Hz. Davud’a gelen davalılar kıssası üzerinden verilen adaletli olma mesajı Medine’de ise Müslümanlara doğrudan verilmiştir. Şöyle ki “*Ey iman edenler adaleti ayakta tutanlar olun ve kendiniz, ana-babanız ve akrabanız aleyhinde de olsa Allah için şahitlik eden kimseler olun, ister zengin ister fakir olsun Allah (hüküm verdiğiniz) o iki kişiye sizden daha yakındır, adaletli olma hususunda*

¹⁴⁵⁷ Hevanın yerini bazen de şehvet almaktadır. Bkz. İzutsu, **Ethico Religious Concepts in the Quran**, ss. 139-140.

¹⁴⁵⁸ Furkan 25/52: “فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا”

¹⁴⁵⁹ Sad 38/21-26. ayetlerde bahsedilen Hz. Davud’un yaptığı ve Allah tarafından bağışlandığının söylendiği hata tefsirlerde farklı olarak yorumlansa da ayetlerin bağlamından çıkan duruma göre Hz. Davud’un yaptığı hatanın karşı tarafı dinlemeden tek taraflı hüküm verme olduğu görülmektedir. Hz. Davud’un hatası hakkındaki farklı görüşler için Bkz. Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 21, ss. 187-188.

¹⁴⁶⁰ Sad 38/26: “يَا دَاوُدُ إِنَّا جَعَلْنَاكَ خَلِيفَةً فِي الْأَرْضِ فَاحْكُم بَيْنَ النَّاسِ بِالْحَقِّ وَلَا تَتَّبِعِ الْهَوَى فَيُضِلَّكَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ”

¹⁴⁶¹ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, s. 642.

hevanıza uymayın”¹⁴⁶² denilerek Müslümanlara adil davranmaları emredilmiştir. Bu hususta hevaya karşı yapılacak cihad ise adaletle hüküm vermek için kılı kırk yarmak, hüküm verirken her iki tarafı da dinleyip tek taraflı hüküm vermemek, doğru şahitlik yapmak, adalet hususunda akrabaya, eşe-dosta farklı davranmayıp herkese eşit davranmak kısacası adil olmak, adaletli davranmakla mümkündür.

4. Müşriklerin ve Ehli Kitabın Hevasına Karşı Yapılacak Cihad:

Heva lafzının olumsuz anlamda geldiği ve Kur’ân’ın doğrudan Hz. Peygamber’e hitaben¹⁴⁶³ “onların hevasına uyma”, “sana gelen ilimden (vahiy) sonra onların hevasına uyarsan” şeklindeki ikazlar genel olarak müşriklerin ya da Ehli kitabın vahye yani Kur’ân’a itirazlarını ifade etmekte olup Hz. Peygamber’e onların hevasına değil Kur’ân’a tabi olması emredilmesi bağlamındadır. Hz. Peygamber “Allah dileseydi babalarımız ve biz puta tapmaz ve hiçbir şeyi haram kılmazdık”¹⁴⁶⁴ diyen “ayetleri yalanlayan, ahirete inanmayan ve şirk koştan”¹⁴⁶⁵ müşriklerin hevasına uymaması ve “emrolunduğu gibi dosdoğru olması”¹⁴⁶⁶ konusunda ikaz edilmektedir. Daha sonra Mekke müşriklerine karşı bu ikazın dozu biraz daha arttırılarak “sana gelen ilimden/vahiyden sonra onların (müşriklerin) hevalarına uyarsan sen Allahtan ne bir dost ne de koruyucu bulursun”¹⁴⁶⁷ denilerek Hz. Peygamber’in sadece vahye uyması emredilmektedir. Hz. Peygamber’e Mekke’de müşriklerin Medine’de ise Ehli kitabın hevasına karşı dikkatli olması emredilmiştir. “Onların arasında (Ehli kitap) Allah’ın indirdiği ile hükmet. Haktan, (Kur’ân’dan)¹⁴⁶⁸ sana gelen şeyden sonra onların (Yahudi ve Hristiyanların)

¹⁴⁶² Nisa 4/135: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُونُوا قَوَّامِينَ بِالْقِسْطِ شُهَدَاءَ لِلَّهِ وَلَوْ عَلَى أَنْفُسِكُمْ أَوِ الْوَالِدِينَ وَالْأَقْرَبِينَ إِنْ يَكُنْ غَنِيًّا أَوْ فَقِيرًا فَاللَّهُ أَوْلَىٰ بِهِمَا فَلَا تَتَّبِعُوا الْهَوَىٰ أَنْ تَعْدِلُوا”

¹⁴⁶³ Maide 5/77. ayette ise bu hitap Hristiyanlara olup onların Yahudilerin hevasına uymaması bağlamındadır. “ey Ehli kitap/Hristiyanlar haksız yere dininizde aşırı gitmeyin. Daha önceden sapan, birçoklarını saptıran ve yolun doğrusundan uzaklaşan bir toplumun hevasına uymayın.”

¹⁴⁶⁴ Enam 6/148: “لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا أَشْرَكْنَا وَلَا آبَاؤُنَا وَلَا حَرَفْنَا مِنْ شَيْءٍ”

¹⁴⁶⁵ Enam 6/150: “وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَ الَّذِينَ كَذَبُوا بَيِّنَاتِنَا وَالَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ وَهُمْ يَرْجُمُ يَعْدِلُونَ”

¹⁴⁶⁶ Şura 42/15: “فَلِذَلِكَ فَادْعُ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتَ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ وَقُلْ آمَنْتُ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ مِنْ كِتَابٍ”

¹⁴⁶⁷ Rad 13/37: “وَلَكِنْ اتَّبَعْتَ أَهْوَاءَهُمْ بَعْدَ مَا جَاءَكَ مِنَ الْعِلْمِ مَا لَكَ مِنَ اللَّهِ مِنْ وَلِيٍّ وَلَا وَاقٍ”. Mâtürîdî bu ifadenin onların (Mekke müşrikleri) bazı istekleri konusunda Peygamber’in onlara katılma çağrısını göstermektedir demektedir. Bkz. Mâtürîdî, **Te’vilât**, Cilt: 6, s. 350.

¹⁴⁶⁸ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 481.

hevasına uyma... Allah'ın indirdiği ile hükmet onların hevasına uyma."¹⁴⁶⁹ Hem Mekke hem de Medine döneminde ilişki içinde oldukları gruplara karşı Hz. Peygamber'in dikkatli olması konusunda uyarılması Müslümanlar için de geçerlidir. Müslümanların bugünkü cihadı ise Allah'ın ipi olan Kur'an'a sımsıkı sarılmak, ona tabi olmak ve Kur'an'ın direktifleri doğrultusunda bir hayat nizamı kurmakla ve ilişkide oldukları diğer dinlerden olan insanların, milletlerin Kur'an'a muhalif arzuları, hevaları konusunda dikkatli olmak ve onlara uymamakla mümkündür.

Hulasa heva Kur'an'da genel olarak Müşriklerin, Yahudilerin, Hristiyanların hatta Müslümanların doğru bilgiye dayanmayan ve Kur'an'a aykırı olan arzuları olup onların bu boş arzularına göre davranma ve bu şekilde yaşama istekleridir. Heva gerçek ve doğru bilgi olan Kur'an'a değil gerçek dışı ve yanlış bilgiye yani kelime anlamında olduğu gibi bir boşluğa, hiçliğe dayanır. Genel olarak heva zanna, insanın şehvi arzularına, üzerinde düşünülmeyen, sorgulama yapılmayan atalar dinine, adetlerine ve hatalı geleneğe dayanır. Şirk inancında olduğu gibi zanna, şahsi arzulara ve hatalı geleneğe dayalı bu arzuların din haline getirilmiş şekli ise en büyük heva olup hevanın ilahlaştırılmasıdır. Bu nedenle hevaya karşı cihad etmek Kur'an'a aykırı inanç, düşünce ve eylemlerle mücadele etmektir. İnsanın hevaya dayalı olarak ortaya koyduğu kibir, hırs, haset, aşırı dünya sevgisi, şehvet ve cehalet gibi Kur'an'ın yerdiği davranışlarla mücadele etmek de hevaya karşı cihad etmektir. Hevaya karşı cihad doğru olana, hakikat olana tabi olmak ve bu doğrultuda inanca, düşünceye sahip olmak ve eylem gerçekleştirmek ile mümkündür. Bu nedenledir ki Allah Mümin olan Hz. Davud'a doğru olan adaletle göre davranmasını emretmekte, Hz. Peygamber'in getirdiği vahyin (Kur'an'ın) doğru bilginin kendisi olduğunu ifade etmektedir.

Şimdi ise Kur'an'da geçen ve heva anlamı yüklenen "nefs" ile ilgili ayetlere neden bu anlamın yüklendiği ve niçin uygun olmadığı üzerinde duracağız. Kur'an'da nefis lafzının geçtiği bazı ayetler tasavvuf ilminin üzerine bina edildiği ayetler olup zaman içinde "nefs" sözcüğün bu ilmin terimleştirmesi doğrultusunda "heva" anlamında kullanıldığı görülmektedir. Sufilerin nefis/nefis dediğinin Kur'an'daki

¹⁴⁶⁹ Maide 5/48-49: "فَاخْذُوا مِنْهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ... وَأِنْ اخْتُمْتُمْ بِهِنَّ فَمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ". Bakara'daki diğer benzer ayette aynı minvaldedir: "(Ey Peygamber) sana gelen ilimden/vahiyden sonra onların (Yahudi ve Hristiyanların) hevasına uyarsan sen Allah'tan ne bir dost ne de yardımcı bulursun." (Bakara 2/120). Ayrıca Bkz. Bakara 145.

karşılığının heva olması daha doğru gözükmektedir. Nitekim nefse karşı cihad bağlamında ilk dönem sufilerin eserlerinde hem hevaya ve şehvete hem de nefse, nefsin hevasına muhalefet etmek, karşı durmak¹⁴⁷⁰ şeklinde geçerken muhtemelen nefsin Kur’ân’daki hevanın karşılığı olarak terimleşmesinden sonra nefse muhalefet etmek, hatta nefs-i emmâre karşı savaşmak şeklinde kullanılır olmuştur.¹⁴⁷¹ Ragıb el-İsfahâni de cihadın türlerini zahir düşmana, şeytana ve nefse karşı cihad olarak açıklarken nefisle cihad etmeyi cihad türlerinden biri sayarken diğer iki örneği Kur’ân’dan, nefse karşı cihadın örneğini ise “*düşmanlarınıza karşı cihad ettiğiniz gibi hevanıza karşı da cihad edin*” şeklinde sadece hadisten vermektedir.¹⁴⁷² Çünkü İsfahâni her ne kadar nefse karşı cihad tabirini kullansa da Kur’ân’da doğrudan nefse uymayın, nefse itaat etmeyin, nefse karşı cihad edin gibi bir ifade bulunmazken “hevaya uymayın” şeklinde sakındırıcı ifadeler açıkça kullanılmaktadır. Nitekim Cahiliye şiirlerinde de yerilen ve uzak durulması gereken şeyin nefisten ziyade heva olduğu görülmektedir. Örneğin Antere b. Şeddad nefis lafzını kullanırken korunulması gereken şeyin heva ya da şehvet olduğunu Kur’ân’ın “*kendini hevadan koruyan*”¹⁴⁷³ ayetinde kullandığı bağlama benzer şekilde kullanmıştır. Nefsin hevadan ayrı olduğunu gösteren beyitler şu şekildedir:

“Ben hoşgörüsüyle nam salmış biriyim, dik başlı nefsin hevasına (arzusuna) uymam.” (1)

“Eğer bunu Able’ye sorarsan benim ondan başka bir kadını istemediğimi sana söyleyecektir.” (2)¹⁴⁷⁴

Yukarıdaki beyitlerde nefsin/kişinin kötü arzuları anlamında hevayı kullanan Antere benzer şekilde bu defa heva yerine şehveti kullanmakta ve kendini şehvetlerden koruyacağını söylemektedir:

¹⁴⁷⁰ Vefatı hicri 243 tarihi olan Haris el-Muhasibi’nin eserine bakıldığında “Marifeti’n-Nefs” başlığının altına açılan alt başlıkta “Nefsin Hevasından Sakınmak” şeklinde Kur’ân’daki “*kendini hevadan koruyan*” (Naziât 79/40) ayetindeki kullanıma benzer bir başlık atılmıştır. Bkz. Ebu Abdullah el-Haris b. Esed el-Muhasibi (v. 243/857), **İl-Hukûkillah**, (Thk. Abdülkadir Ahmed Ata), 4. Baskı, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, ts., ss. 307-308.

¹⁴⁷¹ Mücadele: Nefs-i emareye karşı savaşımdır. Bkz. Cürçânî, **Kitabü’t-Târifât**, s. 204.

¹⁴⁷² Ragıb, **Müfredât**, s. 208. Nefse karşı cihatla ilgili hadisler Kütübü Sitte içerisindeki hadis kaynaklarında bulunmayıp sözlükler, tefsirler, tasavvufi eserler gibi diğer kaynaklarda bulunmaktadır.

¹⁴⁷³ Naziât 79/40: “وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ”

¹⁴⁷⁴ (1) إني امرؤ ستمخ الخليفة ماجد لا أتبع النفس اللجوج هواها
(2) ولئن سألت بذاك عبلة خبرت أن لا أريد من النساء سواها. Bkz. Antere, **Şerhu Divanı Antere**, s. 209; Antere, **Divanü Antere**, s. 59.

“Ölüm vaktim gelene kadar ümit ettiklerimi görmek için onlarla mücadele etmek uğruna elimden geleni yapacağım.” (1)

“Ve kendimi şehvetlerden koruyacağım ta ki güvenilir ve vefalı birini görene kadar.” (2)¹⁴⁷⁵

Cahiliye döneminin az sayıdaki Haniflerinden biri olan Ümeyye b. Ebü’s-Salt da sakınılması gereken şeyin nefis değil heva olduğunu aşağıdaki beyitlerde dile getirmektedir:

“Ey kulların Rabbi! hamd ve minnet sanadır; melik sensin, hakîm sensin.” (1)

“Ölene dek rabbinin dinine tabi ol; hevâ ve eğrilikten¹⁴⁷⁶ kaçın.” (2)¹⁴⁷⁷

Yukarıdaki beyitlerde de görüldüğü gibi insan ya da nefisle alakalı olarak kötü olan, kötülüğün kaynağı olan ve sakınılması, kaçınılması gereken şeyin heva ya da şehvet olduğu açıkça belirtilmektedir. Heva ve şehvetin insanla alakalı olmasından dolayı daha sonraları doğrudan nefsin heva veya şehvetin yerine kullanılması durumunun ortaya çıktığı görülmektedir. Nefsin bu şekilde öne çıkmasında ise, daha önce de belirttiğimiz gibi, tasavvuf ilminin ıstılahlaştırmasının önemli bir rolü olduğu gözükmemektedir.

Tasavvuf kültürünün oluşturduğu nefse karşı cihad ifadeleri hadis olarak ise “nefsinize karşı cihad edin”, “hevanıza karşı cihad edin”, “büyük cihattan küçük cihada döndük/döndünüz” “mücahid nefsiyle cihad edendir”¹⁴⁷⁸ gibi ifadelerle son varyantın Tirmizî’de geçmesi dışında Kütüb-ü Sitte içerisinde geçmemektedir. Diğer kaynaklarda ise bazen heva bazen nefis bazen de heva ve nefse karşı cihad edin şeklinde beraber kullanılmaktadır. Bununla beraber sadece Tirmizî’de geçen

¹⁴⁷⁵ (1) مَا أَرْجِيهِ أَوْ يَحْيَىٰ قِضَائِي وَلَا جَهْدَ عَلَى الْقَاءِ لِكَيْ أَرَى (2) وَلَا تُحْمِزُ النَّفْسَ عَنْ شَهْوَاتِهَا حَتَّىٰ أَرَىٰ ذَا ذِمَّةٍ وَوَفَاءٍ. Bkz. Antere, **Şerhu Divanı Antere**, s. 22; Antere, **Divanü Antere**, s. 68.

¹⁴⁷⁶ “الضَّجَمُ” kelimesi ağızda burunda yamukluk ve eğrilik anlamındadır. Bağlama bakıldığında ise kastın yalan, hile vb.kötü hasletler olduğu anlaşılmaktadır. Bkz. Ümeyye b. Ebü’s-Salt (v. 8/630), **Şerhu Divanı Ümeyye b. Ebü’s-Salt**, (Thk. Seyfettin el-Katib ve Ahmedİsam el-Katib), Daru’l-Mektebeti’l-Hayat, Beyrut, ts., s. 70.

¹⁴⁷⁷ (1) لَكَ الْحَمْدُ وَالْمُنُّ رَبُّ الْعِبَادِ أَنْتَ الْمَلِكُ وَأَنْتَ الْحَكَمُ (2) وَدُنْ دِينَ رَبِّكَ حَتَّىٰ التَّقَىٰ وَاجْتَنِبْ الْهَوَىٰ وَالضَّجَمَ. Bkz. Ümeyye b. Ebü’s-Salt, **Divan**, ss. 111-112. Bu iki beyit Ümeyye’nin şerhli olan divanda alt alta geçmekte iken diğer divanda üstteki beyit şiirin başladığı ilk beyit olup iki beyit arasında farklı beyitler vardır, alttaki beyit aynı şiirin dokuzuncu beyitidir.

¹⁴⁷⁸ “المجاهد من جاهد نفسه”، “مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْعَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ”، “جاهدوا أهواءكم”، “جاهدوا أنفسكم”

“*mücahid nefesine karşı cihad edendir*”¹⁴⁷⁹ hadisi bağlam olarak bedenle cihad olan Allah yolunda nöbet tutan kişinin amelinin kapanmayacağına bildirildiği, yani zahir düşmana karşı savaş şeklindeki cihadın ifade edildiği hadisin akabinde Rasûlüllah’tan şöyle işittim denilerek verilmektedir.¹⁴⁸⁰ Öncesindeki hadisin bağlamına muvafık olarak ikinci hadisin “*mücahid canıyla cihad edendir*” şeklinde yani “nefsehi” şeklinde değil de “binefsihi” şeklinde olması ve müstensihler tarafından yanlış yazılarak günümüze gelmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Burada nefisle kastedilenin heva olması ise daha muhtemel gözükmektedir. Çünkü Buhârî’nin “*Allah’a itaat hususunda nefesine karşı cihad eden babı*”¹⁴⁸¹ altında aldığı hadiste ele aldığı konu kişinin Allah’a tapması ve hiçbir şeyi ona ortak koşmamasıdır.¹⁴⁸² Daha önce de belirttiğimiz gibi Kur’ân’a göre şirk koşmanın heva olduğu dikkate alındığında bu hadisten anlaşılan hususun da kişinin hevasına tabi olup şirke düşmemesi bağlamında olduğu gözükmektedir. Çünkü hadis literatüründe cihad genel olarak zahir düşmanla savaş (kıtal) bağlamında ele alınmaktadır. Nitekim bu alanda ilk eser olan Abdullah İbn Mübarek *Kitâbü’l-Cihad*’ı incelendiği bu durum görülecektir. O eserinde “*bu ümmetin ruhbanlığı Allah yolunda cihattır*”, “*ümme time zor gelmeseydi Allah yolunda çıkılan hiçbir seriyyeden geri kalmamayı isterdim*” şeklindeki kıtal, şehitlik, cihad sevabı vb hadisleri ele almaktadır.¹⁴⁸³

Kaynaklarda geçen “*hevaya karşı cihad edin*”¹⁴⁸⁴ şeklindeki kullanım ise Kur’ân’a mutabık bir kullanım olup bunun nefse karşı cihad şeklinde kullanılır olması nefsin terimleşmesi sonrasında ortaya çıkmış gözükmektedir. Nitekim Gazali

¹⁴⁷⁹ Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (v. 279/892), **Sünenü’t-Tirmizî**, (Thk. Beşşâr Avvâd Ma’rûf), Daru’l-Garbi’l-İslâmî, Beyrut, 1998, Cilt: 3, s. 217/Fedailü’l-Cihad 20, hadis no: 1621. İmam Mâlik’in Muvatta’sında geçmeyen bu hadis Ahmed b. Hambel’in Müsned’inde Fadale b. Ubeyd el-Ensari tarikiyle toplam dört farklı şekilde nakledilmektedir. Bkz. Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) **Müsned**, Cilt: 39, ss. 375-387.

¹⁴⁸⁰ كَأَمْ مَيِّتٌ يُحْتَمُّ عَلَيْهِ إِلَّا الَّذِي مَاتَ مُرَابِطًا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَإِنَّهُ يُنَمَّى لَهُ عَمَلُهُ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ، وَيَأْمَنُ مِنْ فِتْنَةِ الْقَبْرِ، وَسَمِعْتُ “رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: الْمُجَاهِدُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ” Tirmizî, **Sünen**, Fedailü’l-Cihad 20, hadis no: 1621.

¹⁴⁸¹ “بَابُ مَنْ جَاهَدَ نَفْسَهُ فِي طَاعَةِ اللَّهِ”

¹⁴⁸² Buhârî, **Sahîh**, Rikak 81, hadis no: 6500.

¹⁴⁸³ Abdullah İbn Mübarek (v. 181/797), **Kitâbü’l-Cihad**, (Thk. Nezih Hammâd), Daru’l-Matbûâtü’l-Hadîs, Cidde, 2009, ss. 68, 75

¹⁴⁸⁴ Râgıb, **Müfredât**, s. 208; Râgıb (v. 425/1033), **Tefsir**, Cilt: 1, ss. 448, 502, 595. İsmail Hakkı Bursevi, (1137/1725) **Ruhu’l-Beyan**, Daru’l-Fikr, Beyrut, ts., Cilt: 3, s. 396, Cilt: 6, s. 64; Fîrûzâbâdî, **Besair**, Cilt: 2, s. 403; Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. el-Gazâlî el-Tusi, (v. 505/1111), **Mizanü’l-Amel**, (Thk. Süleyman Danya), Daru’l-Maarif, Mısır, 1964, s. 241.

Tirmizî’de geçen bu hadisi “*mücahid nefesine ve hevasına karşı cihad edendir*”¹⁴⁸⁵ şeklinde heva ilavesi ile beraber vermektedir.¹⁴⁸⁶ “*Nefsinize karşı cihad edin*” hadisi Kütüb-ü Sitte, İmam Mâlik’in Muvatta’sı ve İbn Hanbel’in Müsned’inde geçmeyip Beyhaki’nin ez-Zühdü’l-Kebir eserinde Hz. Peygamber’in seriyyeden dönen gazilere “*küçük cihattan büyük cihada döndünüz*”¹⁴⁸⁷ sözüne onların büyük cihad nedir sorusuna Hz. Peygamber’in “*kulun hevasına karşı cihad etmesidir*” demesi şeklinde geçmektedir.¹⁴⁸⁸ Fakat bu eserde de nefse karşı cihad şeklinde değil hevaya karşı cihad şeklindedir. Nitekim aynı sözü Hz Peygamber’e nisbetle zikreden İbn Âşûr da Hz Peygamber’e büyük cihad nedir diye sorulduğunda “*kulun hevasına karşı cihad etmesidir*” şeklindeki rivayeti aktarmaktadır.¹⁴⁸⁹ Benzer şekilde Râgıb’ın Müfredat’ında hadis olarak geçen iki rivayetin birinde “*düşmanlarınızla cihad ettiğiniz gibi hevanızla da cihad edin*”¹⁴⁹⁰ şeklinde diğesinde ise “*kendinizi ibadete vakfedin ve hevanıza karşı cihad edin*” şeklinde geçmektedir.¹⁴⁹¹ Yani her ne kadar İsfahâni cihadı tasnifte nefisle mücahede (nefse karşı cihad) demiş olsa ve tasavvuf literatüründe nefisle cihad şeklinde geçse de hadis olarak gelen rivayetlerin metninde dahi daha çok hevaya karşı cihad kullanılmaktadır. Nitekim İsfahâni “*O’nun yolunda cihad edin*” ayetini tefsir ederken de “hicrete yol yoktur. Ancak imandan sonra, O’nun yolunda cihada yol yoktur. Ancak şehvetleri terk ettikten sonra kim bunları

¹⁴⁸⁵ “فالمجاهد من جاهد نفسه وهواه”

¹⁴⁸⁶ Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. el-Gazâlî el-Tusî (v. 505/1111), **İhyâü Ulûmi’l-Dîn**, Daru’l-Marife Yayınları, Beyrut, b.y., II, 244. Gazali aynı eserinde hadis olarak “جاهدوا أنفسكم بالجوع والعطش” ifadesini de nakletmektedir. Bkz. Cilt: 3, s. 80.

¹⁴⁸⁷ Reşid Rıza bu sözü Hz Ali’nin sözü olarak nakletmektedir. Bkz. Reşid Rıza, **Tefsîru’l-Menâr**, Cilt: 5, s. 287.

¹⁴⁸⁸ Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali el-Beyhaki (v. 458/1066), **ez-Zühdü’l-Kebir**, (Thk. Amir Ahmed Haydar), Müessesetü’l-Kütübi’l-Sekafi, Beyrut, 1996, s. 373. Bu hadis ile ilgili hemen akabinde isnadı zayıf denilmektedir. Bu hadis diğer kaynaklarda ve Keşfu’l-Hafa, Kenzü’l-Ummal gibi eserlerde de geçmektedir. Suyuti’nin Mu’terakü’l-Akran adlı eserinde ise bu “küçük cihattan büyük cihada döndünüz” sözü Hz. Ömer’e atfedilmekte, Müfredat’ta ise haberde rivayet edildiği gibi denilmektedir. Bkz. Râgıb, **Müfredât**, s. 833; Ebû’l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân es-Süyûtî eş-Şâfiî (v. 911/1505), **Mu’terakü’l-Akran fi İcazi’l-Kur’ân**, Daru’l-Kütübi’l-İlmiyye, Beyrut, 1988, Cilt: 2, s. 400. Aliyyü’l-Kari ise bu hadisin insanların dilinde meşhur olduğunu ve İbrahim b. Able’ye ait olduğu söylemektedir. Bkz. Ebû’l-Hasen Nûrüdîn Ali b. Sultân Muhammed el-Karî el-Herevî (v. 1014/1605), **el-Esrârü’l-Merfûa fi’l-Ahbâri’l-Mevzûa**, (Thk. Muhammed Sabbağ), Müessesetü’r-Risâle, Beyrut, ts., s. 206.

¹⁴⁸⁹ İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, Cilt: 4, s. 209, Cilt: 17, s. 347, Cilt: 19, s. 53.

¹⁴⁹⁰ Bu ifadenin Mâlik b. Dinar’a ait bir söz olduğu, Râgıb’ın Tefsir’inde ise merfu bir hadis olduğu söylenmektedir. Bkz. Ebû’l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred (v. 286/900), **el-Kâmil fi’l-Lügati ve’l-Edeb**, (Thk. Muhammed Ebû’l-Fadl İbrâhîm), Daru’l-Fikri’l-Arabî, Kahire, 1997, Cilt: 2, s. 128; Râgıb el-İsfahâni (v. 425/1033), **Tefsîru Râgıb el-İsfahânî**, (Thk. Muhammed Abdü’l-Aziz Bustanî), Külliyyetü’l-Âdâb Câmiatü Tanta, Tanta, 1999, Cilt: 1, s. 595.

¹⁴⁹¹ Râgıb, **Müfredât**, ss. 208, 474.

yaparsa o Allah'ın rahmetini umabilir" diyerek nefse karşı cihad ile kastedtiği şeyin aslında hevaya veya şehvetlere karşı cihad olduğunu ifade etmektedir.¹⁴⁹² Bu durum göstermektedir ki nefse karşı cihad ile kastedilen ve Kur'ân'a mutabık olan ve her insanda olma ihtimali olan hevaya karşı cihad etmedir.

Hulasa insan ve şeytanın dışında cihadın yapıldığı bir diğer unsur her insanda potansiyel olarak bulunan nefis değil, her nefiste bulunan ve nefsin fücûr (kötülük) yönünü ifade eden hevadır. Bu sebeple Kur'ân nefsinin yani kendini hevedan koruyanın gideceği yerin cennet olduğunu haber vermektedir.¹⁴⁹³ Şehvet ve zanla da yakın bir anlam ilişkisine sahip olan heva ise Kur'ân'da genel olarak Kur'ân'a aykırı olan inançları, arzuları, eylemleri ifade etmektedir.

2.3. CİHADIN SONUÇLARI

Kur'ân'daki kullanımı ve Hz. Peygamber'in uygulamasına bakıldığında Müslümanların hayatında cihadın doğrudan sonuçları olduğu gözükmemektedir. Kur'ân'da ve Hz. Peygamberin hayatında cihad olgusunun var olmasının ana nedeni Kur'ân'ın nüzulüyle beraber Hz. Peygamber'in bir dava ile ortaya çıkması ve bu davayı insanlara ulaştırmak için çaba harcamasıdır. Bu çaba Mekke'de genel olarak bizzat Hz. Peygamber'in sözlü bir çabasını ifade ederken, Medine'ye gelindiğinde Hz. Peygamber'e ve davasına karşı düşmanlığın daha da artması nedeniyle fiili bir savaş halinde devam etmiştir. Hz. Peygamber ve Müslümanların Mekke ve Medine dönemi boyunca yaptıkları cihadlarının sonuçlarını maddeler halinde şöyle sıralamak mümkündür:

1. İ'lâ-yi kelimetullah: Allah'ın İsmi'nin yüceltilmesi, İslam dininin insanlar tarafından kabul görmesi ve yayılması.
2. Şehitlik: Müslümanların Allah yolunda ölmesi, özellikle de yaptıkları savaşlarda can vermeleri.
3. Cennet: Müslümanların Allah yolunda yaptıkları cihad sonucu alacakları uhrevi bir ödül.

¹⁴⁹² Râgıb, **Tefsîr**, Cilt: 1, s. 499.

¹⁴⁹³ Naziat 79/40-41: "وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ عَنِ الْهَوَىٰ فَإِنَّ الْجَنَّةَ هِيَ الْمَأْوَىٰ"

4. Ganimet/Fey: ¹⁴⁹⁴ Müslümanların Allah yolunda yaptıkları savaşlarda düşmandan elde ettikleri mal-mülk vb dünyevi ödüller.

5. Fetih: Müslümanların Allah yolunda yaptıkları savaşlarda kazandıkları zafer, düşman toprağının ele geçirilip İslam hâkimiyetine girmesi.

Şimdi sırasıyla Kur'ân ve Hz. Peygamber'in hayatı üzerinden bu sonuçları detaylı bir şekilde ele alacağız.

2.3.1. İ'lâ-yi Kelimetullah

Tevhid inancının kastedildiği Allah'ın kelimesi ve yükseltmek, yüceltmek anlamındaki “i'lâ” “إِغْلَاءُ” masdarıyla bir terkip oluşturan “i'lâ-yi kelimetullah” “إِغْلَاءُ كَلِمَةِ اللَّهِ” ifadesi tevhid inancının ¹⁴⁹⁵ yüceltilip hâkim kılınmasını ifade etmektedir. ¹⁴⁹⁶ Kur'ân'da “*O kâfirlerin kelimesini alçalttı (alalaşağı etti). Allah'ın kelimesi ise en yüksektedir (en yücedir)*”¹⁴⁹⁷ ayeti ile ifade edilen bu tabir tevhid inancının hâkim oluşunu ve şirk inancının, küfrün, putperestliğin giderek yok oluşunu anlatan bir ayettir. Çünkü bu ayet Tevbe Suresinde, yani Müslümanların en azılı düşmanı olan Mekke müşriklerinin gücünün kırıldığı ve şirk inancının yok olmaya başladığı Mekke'nin Fethi sonrasında Bizans'ın Medine'ye ani bir saldırısına ¹⁴⁹⁸ karşı Müslümanların gevşeklik göstermesini eleştiri bağlamında gelmiştir. ¹⁴⁹⁹ Bu bağlamda ayet Müslümanlar ağırdan alsa da Allah'ın Peygamberi'ne en zor zamanda dahi yardım ettiğini ¹⁵⁰⁰ ve Hz. Peygamber'in davasının başarıya ulaştığını anlatmaktadır. Bu dava ise vahiyle beraber başlayan Hz. Peygamber'in tevhid inancını ortaya koyma davası olup, ilk önce Mekke müşrikleri ve daha sonra

¹⁴⁹⁴ Ganimet Müslümanların savaş sonucunda elde ettikleri bir mal iken; Fey Müslümanların savaş için çıktığı fakat savaş yapılmadan savaşılacak grubun teslim olması veya Müslümanlarla anlaşması sonucu onlardan elde edilen maldır. Detaylı bilgi için Bkz. Cürcânî, **Kitabü't-Târifât**, s. 170

¹⁴⁹⁵ Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 14, s. 263.

¹⁴⁹⁶ Metin Yurdagür, “İ'lâ-yi Kelimetullah” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2006, Cilt: 22, ss. 62-63.

¹⁴⁹⁷ Tevbe 9/40: “وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا”

¹⁴⁹⁸ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, s. 990.

¹⁴⁹⁹ Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 14, s. 257.

¹⁵⁰⁰ En zor zaman Hz. Peygamber ile Hz. Ebubekir'in Medine'ye hicret esnasında mağaraya sığınmaları sırasında Hz. Ebubekir'in Mekke müşriklerine yakalanma endişesine Hz. Peygamber'in üzülmeye Allah bizimle diyerek onu teselli ettiği, Allah'ın Peygamberine yardım ettiği zamandır. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, s. 1061; Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 171; Mâtürîdî, **Te'vilât**, Cilt: 5, s. 373; Tevbe 9/40: “فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ: تَركوها لَأَتَحْزَنَ إِنَّ اللَّهَ مَعَنا فَانْزَلَ اللَّهُ سَكِينَةً عَلَيْهِ وَأَيْدَاهُ يَجُودُ لَمْ تَرَوْهَا”

Medine'ye hicretle beraber Yahudi ve Hıristiyanlar bu davanın insanlar arasında yayılmasından hoşnut olmadıkları için¹⁵⁰¹ bu davaya karşı savaş açmışlardır. Bundan dolayıdır ki bu tevhid davasının, i'lâ-yi kelimetullah davasının, yaşayabilmesi için Müslümanların da onlara savaş açanlara karşı savaşmaları gerekmiştir.¹⁵⁰² Allah'ın adının yüce olmasını ifade eden i'lâ-yi kelimetullahın yok olmaması için Müslümanların malları ve canları ile Allah'ın emriyle Bizans'a karşı cihad için sefere çıkmaları da bununla alakalıdır.¹⁵⁰³ Bu sebeple i'lâ-yi kelimetullah ile Allah yolu, cihad, kıtal, infak, şehitlik, cennet, ganimet ve fetih arasında yakın bir irtibat bulunmaktadır.¹⁵⁰⁴

Kur'ân'ın ana gayesi “(Ey müminler) kâfirler istemese de siz dini O'na has kılarak Allah'a çağırın”¹⁵⁰⁵ ayetinde de belirtildiği üzere tevhid inancını yani i'lâ-yi kelimetullahı ortaya koymaktır. Tevhid inancını ortaya koymak için ise bu inancı engellemeye çalışanların,¹⁵⁰⁶ batıla yani putlara tapanların¹⁵⁰⁷ hâkimiyetini kırmak ve yine tevhid inancına engel olan insanların mallarını haksız yere yiyen bazı Yahudi hahamlarının ve Hıristiyan rahiplerinin insanlar üzerindeki hâkimiyetini ortadan kaldırmak¹⁵⁰⁸ gerektiği de aşîkârdır. İşte Allah'ın kelimesinin yüce olmasından maksat tevhid inancının özgür bir ortamda ve özgür bir şekilde yaşatılmasıdır. Bu

¹⁵⁰¹ Saf 61/8-9: “يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ” ayetleri Mekke müşriklerinin İslam dinine olan düşmanlığını ve İslam'ın yayılışını engelleme arzularını ifade etmektedir. Tevbe 9/32-33: “يُرِيدُونَ أَنْ يُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَهِهِمْ وَيَأْبَى اللَّهُ إِلَّا أَنْ يُتِمَّ نُورُهُ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ عَلَى الدِّينِ كُلِّهِ وَلَوْ كَرِهَ الْمُشْرِكُونَ” ayetleri ise hem Mekke müşriklerinin hem de Ehli kitaptan Müslümanlara düşman olanların engelleme arzularını ifade etmektedir. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 168.

¹⁵⁰² Bakara 2/190: “قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَلَا بِالْيَوْمِ الْآخِرِ...”; Tevbe 9/29: “قَاتِلُوا الَّذِينَ لَا يُقَاتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يُقَاتِلُونَكُمْ”

¹⁵⁰³ Tevbe 9/40. Bu ayet 38. ayetten itibaren Tebuk Seferi hakkındadır. 38. ayet için Taberî bu ayet Allah'ın müminleri Rumlara karşı Tebuk Seferi'ne teşvikidir demektedir. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 14, s. 251.

¹⁵⁰⁴ Aynı zamanda bu kelimeler cihadın semantik sahasında bulunmaktadırlar.

¹⁵⁰⁵ Mümin 40/14: “فَادْعُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ”

¹⁵⁰⁶ Bakara 2/217; Araf 7/45; Enfal 8/36, 47: “وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ”; Muhammed 47/1, 32, 34: “إِنَّ الدِّينَ”

¹⁵⁰⁷ Hac 22/62 ve Lokman 31/30 ayetlerinde (دَلِيلُ اللَّهِ هُوَ الْحَقُّ وَأَنَّ مَا يَدْعُونَ مِنْ دُونِهِ هُوَ الْبَاطِلُ) Allah'ın hak olduğu müşriklerin Allah'ın dışında taptıkları şeylerin, putların ise batıl olduğu dile getirilmektedir. Bkz. Mâtürîdî, **Te'vilât**, Cilt: 8, s. 319. Mâverî ise buradaki batılın Şeytan veya putlar olabileceğini, Zemahşerî ise Allah'ın dışındaki bütün ilahlar olduğunu bildirmiştir. Bkz. Mâverî, **en-Nüket ve'l-Uyûn**, Cilt: 4, s. 346; Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 3, s. 502.

¹⁵⁰⁸ Putların birer isim olduğu “إِنْ هِيَ إِلَّا أَسْمَاءٌ سَمَّيْتُمُوهَا” (Necm 53/23), Hahamların ve Rahiplerin birçoğunun “إِنَّ كَثِيرًا مِنَ الْخَبَارِ وَالرُّهْبَانِ لَيَأْكُلُونَ أَمْوَالَ النَّاسِ بِالْبَاطِلِ وَيَصُدُّونَ عَنْ سَبِيلِ اللَّهِ” (Tevbe 9/34) insanların mallarını haksız yere yedikleri ve onları Allah yolundan engelledikleri ifade edilmektedir.

sebeple ayette de belirtildiği şekliyle cihadın sonucu olan i'lâ-yi kelimetullah aynı zamanda cihadın sebebidir. Tevhid inancının üzerindeki baskıdan, zulümden Kur'an'ın ifadesiyle fitneden¹⁵⁰⁹ kurtarılması için Müslümanlara onların inançlarına baskı yapanlara ve onlara zulmedenlere karşı savaşmaları emredilmiştir. Bu bağlamda Müslümanların Mekke müşriklerine karşı yapmış oldukları savaşlar i'lâ-yi kelimetullah, yani tevhid inancının korunması, yaşatılması için yapılmış olan savaşlardır. Nitekim Bedir Savaşı'nın anlatıldığı Enfal Suresinde Allah'ın O'nun kelimesini gerçekleştirmek -tevhid inancını hâkim kılmak-¹⁵¹⁰ ve bu inanca savaş açan kâfirlerin ve onların şirk inancının yok edilmesi arzusunda olduğu dile getirilmektedir.¹⁵¹¹ Burada Müslümanların Bedir'de Mekke müşriklerine karşı yapacakları cihadın sonucunun i'lâ-yi kelimetullah olacağı açıkça vurgulanmaktadır. Çünkü Hz. Peygamber Müslümanlarla savaşmak için Bedir'e gelen Kureyş müşriklerinin Allah'ın dinini sona erdirmek gayesiyle geldiklerini söylemektedir. Hz. Peygamber Bedir'de savaş için saflar dizildiğinde Mekke müşrikleri ile savaş başlamadan önce Kureyş'in (mübarezede/düelloda) karşımıza denklerimizi çıkar ey Muhammed dediklerinde o "ey Haşimoğulları kalkın ve Allah aşkına, Allah'ın gönderdiği hak Peygamber aşkına savaşın onlar Allah'ın nurunu (İslam) söndürmek için yiğitleriyle gelmişler" diyerek bunu belirtmiştir.¹⁵¹²

Hz. Peygamber'in ve Müslümanların inançlarını rahatça yaşamak, diğer insanlara anlatmak, inançlarına, ülkelerine, can ve mallarına karşı olan tehditleri ortadan kaldırmak için yaptıkları bütün bu uğraşlar (cihat) ve yaptıkları savaşlar i'lâ-yi kelimetullah kapsamındadır. İlk Müslümanların inançları uğrunda gösterdikleri sabır, Habeşistan ve Medine'ye olan hicret, hicret sonrası Mekke müşrikleri ile yaptıkları savaş ve bu savaşlar için infak etmeleri, savaşlarda şehit olmaları bütün

¹⁵⁰⁹ "وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ" Bkz. Bakara 2/193 ve Enfal 8/39.

¹⁵¹⁰ İslam'ı meydana çıkarmak. Bkz. Kurtubî, *el-Câmiu li'Ahkâmi'l-Kur'an*, Cilt: 7, s. 369.

¹⁵¹¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 13, ss. 407-408; İbn Kesir, *Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim*, Cilt: 4, s. 16; Enfal 8/7-8: "وَأَذِّنْ لِلْعَذَابِ أَنْ غَيْرَ ذَاتِ الشُّكِّ تَكُونُ لَكُمْ وَيُرِيدُ اللَّهُ أَنْ يُخَيِّطَ الْحَقَّ" "بِكَلِمَاتِهِ وَيَقْطَعُ دَابِرَ الْكَافِرِينَ لِيُحَقِّقَ الْحَقَّ وَيَنْبِطِلَ الْبَاطِلُ وَلَوْ كَرِهَ الْمُجْرِمُونَ"

¹⁵¹² Vâkıdî, *Megazi*, Cilt: 1, s. 68. Müşriklerin İslam'a olan düşmanlığı aşikârdır. Bunu daha sonra Müslüman olmuş olan Umeyr b. Vehb'in Bedir Savaşı sonrası İslam'ı anlatmak için Mekke'ye gitmek için Hz. Peygamber'den izin istemesi sırasında söylediği sözlerden de anlamak mümkündür. O bu konuda şöyle demektedir: Ya Rasûlullah ben Allah'ın nurunu söndürmek ve Allah'ın dinine girmiş olanlara şiddetli eziyet etme hususunda elimden geleni ardıma koymadım. Şimdi sen bana izin verirsen eğer Mekke'ye gidip onları Allah'a ve Peygamberi'ne davet edeceğim ki belki Allah onlara hidayet verir diyerek müşrik iken İslam ve Müslümanlar aleyhine çok çabaladığımı dile getirmektedir. Bkz. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, s. 662; Vâkıdî, *Megazi*, Cilt: 1, s. 127.

bunların hepsi Allah yolunda yapılan çabalar olup onların cihadının sonunda Allah'ın kelimesi, tevhid inancı, Hicaz bölgesinde yaşama imkânına kavuşmuştur. Müslümanların tevhid inancı uğrunda cihatlarının sonunda aynı zamanda bu inanç Hicaz bölgesinde hâkim konuma gelmiştir. Çünkü Müslümanların savaşlardaki ana gayesi öncelikle bu inancın üzerindeki zulmü, baskıyı kaldırmak ve bu inancı özgürce yaşatmak olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber kendisine insanlardan ganimet, şöhret, gösteriş, cesaret ve kavim taassubu için savaşanlardan hangisinin Allah yolunda olduğu sorulduğunda o “*Her kim Allah'ın kelimesi yüce olsun diye*¹⁵¹³ *savaşırsa o kişi Allah yolundadır*” diyerek¹⁵¹⁴ Müslümanların yaptıkları savaşın ana gayesinin ganimet, hamaset vb şeyler değil tevhid inancını yaşatmak olduğunu dile getirmiştir.

Hz. Peygamber'in ve Müslümanların varoluş sebebi olan tevhid inancın yaşatılması ve insanlar arasında yayılması Hz. Peygamber'in tebliğ göreviyle beraber başlamıştır. Cihadın bir sonucu olan tevhid inancının yayılması (i'lâ-yi kelimetullah) ise ancak inanç özgürlüğünün olduğu bir ortamda mümkündür. Bu nedenle Kur'ân daha Mekke döneminde Hz. Peygamber'e kâfirlere karşı “*Sizin dininiz size benim dinim bana*”,¹⁵¹⁵ “*Rabbinizden hak gelmiştir, dileyen iman etsin dileyen inkâr etsin*”¹⁵¹⁶ demesini emretmiştir. Benzer şekilde Kur'ân “*Rabbin dileyeydi yeryüzündekilerin hepsi iman ederdi. O halde sen mi insanları inanmaları için zorlayacaksın*”,¹⁵¹⁷ “*Sen öğüt ver sen sadece bir öğütçüsün, onların üzerinde bir zorba değilsin*”,¹⁵¹⁸ diyerek Hz. Peygamber'i tebliğ dışında insanları tevhid inancına zorlamaması konusunda ikaz etmiştir. Ne var ki iki inanç (tevhid-şirk) arasındaki zıtlık tartışma ve çatışmanın fitilini ateşlemiştir. Mekke müşrikleri daha işin başında Hz. Peygamber'in tevhid inancına davetine “*İlahları tek bir ilah mı yaptı doğrusu bu şaşılacak bir şey*”,¹⁵¹⁹ diyerek karşı çıkmış, Kur'ân da “*Onlar (putlar) sizin ve babalarınızın isimlendirmesinden ibarettir... Onlar (müşrikler) zanna ve canlarının istediği şeye uyuyorlar*” diyerek şirki eleştirmiştir. Kur'ân'ın şirk inancını eleştiriye

¹⁵¹³ *İ'lâ-yi kelimetullah için.*

¹⁵¹⁴ Buhârî, **Sahîh**, İlim 3, hadis no: 123, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2810, Fardu'l-Hums 57, hadis no: 3126, Tevhid 97, hadis no: 7458; Müslim, **Sahîh**, İmare 33, hadis no: 149, 150, 151.

¹⁵¹⁵ Kafirun 109/6: “*لَكُمْ دِينُكُمْ وَِلِي دِينِ*”

¹⁵¹⁶ Kehf 18/29: “*وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ*”

¹⁵¹⁷ Yunus 10/99: “*وَلَوْ شَاءَ رَبُّكَ لَأَمَنَّ مَنْ فِي الْأَرْضِ كُلَّهُمْ جَمِيعًا أَفَأَنْتَ تُكْرِهُ النَّاسَ حَتَّى يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ*”

¹⁵¹⁸ Gâşîye 88/21-22: “*فَذَكِّرْ إِنَّمَا أَنْتَ مُذَكِّرٌ لَسْتَ عَلَيْهِمْ بِمُصَيِّرٍ*”

¹⁵¹⁹ Sad 38/5: “*أَجْعَلِ الْإِلَٰهَ إِلَّاهًا وَاحِدًا إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ عَجَابٌ*”

başlaması ise iki inanç ve inanç sahipleri arasındaki çatışmanın başlamasına neden olmuştur. Fakat güçlü olan taraf Mekke müşrikleri olduğu için mevcut statükonun bozulmaması adına güçsüz olan Hz. Peygamber'i ve ona inananları baskı altına almış ve aralarındaki çatışma her geçen gün giderek alevlenmiştir. Bu çatışmanın sürdüğü 20 küsur yılın sonunda, Müslümanların müşriklere karşı yaptıkları cihad sayesinde, kazanan İslam yani tevhid inancı olmuştur. Bu nedenle Allah “*O kâfirlerin kelimesini alaşağı etti, Allah'ın kelimesi ise en yücedir*” buyurmuştur. Bunun akabinde de i'lâ-yi kelimetullah'ın devam etmesi için Müslümanlara gelebilecek ani bir saldırı karşısında onların Mekke müşriklerine karşı cihad ettikleri gibi Bizans'a karşı da Allah yolunda cihad etmeleri emredilmiştir.¹⁵²⁰

Hız. Peygamber'in ve Müslümanların gerek inançlarına olan baskılar gerekse tevhid inancının engellenmesine karşı girişmiş oldukları savaşların temel amacı her zaman Allah'ın adının yüce olması (i'lâ-yi kelimetullah) olmuştur. Bundan dolayı Müslümanların yaptıkları savaşların, çıktıkları seferlerin yani yapmış oldukları cihatların sonunda tevhid inancı yüce olmuştur. Bununla beraber inanca baskı yapılmaması Mekke döneminde olduğu gibi Medine döneminde de Kur'an'ın üzerinde durduğu bir husustur. Müslümanların Medine'ye hicretinin altında yatan sebep bizatihi tevhid inancına olan baskı olduğu gibi Müslümanların tevhid inancı üzerinde baskı kalmayınca kadar Mekke müşrikleriyle savaşmaya devam etmeleri de¹⁵²¹ inanç özgürlüğünü garanti altına almalarıyla alakalı bir durumdur. Çünkü inanç konusunda Kur'an “*Dinde zorlama yoktur*”¹⁵²² diyerek bunu ilkesel bir karara bağlamıştır. Kur'an inanç üzerindeki baskıyı savaş sebebi sayarken Hz. Peygamber'in “*İnsanlar Allah'tan başka ilah yoktur deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum. Bunu yaptıklarında kanlarını ve mallarını benden korurlar*”¹⁵²³ diyerek diğer insanları zorla Müslüman yapması arasında ise bir çelişki

¹⁵²⁰ Tevbe 9/40-41: “إِلَّا تَنْصُرُوهُ فَقَدْ نَصَرَهُ اللَّهُ إِذْ أَخْرَجَهُ الَّذِينَ كَفَرُوا ثَانِيَ اثْنَيْنِ إِذْ هُمَا فِي الْغَارِ إِذْ يَقُولُ لِصَاحِبِهِ لَا تَحْزَنْ إِنَّ اللَّهَ مَعَنَا فَأَنْزَلَ اللَّهُ سَكِينَتَهُ عَلَيْهِ وَأَيَّدَهُ بِجُنُودٍ لَمْ تَرَوْهَا وَجَعَلَ كَلِمَةَ الَّذِينَ كَفَرُوا السُّفْلَى وَكَلِمَةُ اللَّهِ هِيَ الْعُلْيَا وَاللَّهُ عَزِيزٌ حَكِيمٌ انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكَُمْ

¹⁵²¹ Bakara 2/193 ve Enfal 8/39: “وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ” ayeti din üzerinde baskı kalmayınca kadar savaşmayı ifade etmektedir.

¹⁵²² Bakara 2/256: “لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ”

¹⁵²³ Bu hadis Kütübü Sitte'yi oluşturan Buhârî, Müslim ve diğer 4 Sünen'de benzer lafızlarla geçmektedir. Siyer kaynaklarında ise İbn Hişam'da geçmemekte iken Vâkîdî de Hz. Peygamber'in Veda hutbesi kısmında geçmektedir. Bkz. Vâkîdî, **Megazi**, Cilt: 3, s. 1113; Buhârî, **Sahîh**, İman 2, hadis no: 25, Salât 8, hadis no: 392, Zekât 24, hadis no: 1399; Müslim, **Sahîh**, İman 1, hadis no: 30, 33-36; İbn Mâce, **Sünen**, İman, hadis no: 71, 72, Fitne 36, hadis no: 3927-

olduğu gözükmemektedir. Böyle bir çelişki gözükmesinin nedeni ise Hz. Peygamber'in bu sözünün kimlere ve niçin söylendiğinin üzerinde durulmayıp bu hadisin genelleme yapılarak anlaşılmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim Muhammed Gazali de “bu hadis kesin bir açıklamaya muhtaçtır, bunun ne zaman dendiğini, kimin hakkında dendiğini bilmemiz gerekir yoksa İslam’a çok büyük bir kötülük yapmış oluruz” diyerek hadisin söylendiği bağlamı dikkate almak gerektiğini ifade etmiştir.¹⁵²⁴ Bu hadisin Müslümanların savaş halinde bulunduğu Arap müşriklerine denildiği göz ardı edilerek hadisteki “el-nas” ifadesindeki “el” takısı ahdi zihni olarak görülüp bahsedilen insanların savaşılan kişiler olduğu göz ardı edilip “el” takısı cins için olduğu kabul edilerek inanmayan bütün insanlara şamil kılınması Kur’ân ile Hadis’in çatıştırılmasına neden olmuştur. Bu hadisin bu şekilde bütün insanları genelleyerek anlaşılması aynı zamanda Mekke müşriklerinin Müslümanlara karşı inançlarından dolayı savaş açmalarını da meşru hale getirmektedir ki Kur’ân onların Müslümanların inancına olan baskısını bizzat savaş sebebi saymıştır. Kur’ân Müslümanların inancına baskıyı savaş sebebi sayarken Hz. Peygamber'in Kur’ân’a aykırı olarak başka bir inanca baskı yapması, zorla onların inançlarını değiştirmek istemesi mümkün değildir. Çünkü Hz. Peygamber'in ve Müslümanların cihad yapma sebebi inanca olan baskı, cihatla inanca baskının bertaraf edilmesinin sonucu ise i'lâ-yi kelimetullah'tır.

Bahsi geçen hadisin bu şekilde yanlış anlaşılaraq küfrün ya da şirkin savaşın yegâne sebebi sayılması bazı âlimlerin dikkatinden kaçmamış ve onlar bu yanlış anlayışı düzeltmek için çaba sarfetmişlerdir. Örneğin Katarlı âlim Abdullah b. Zeyd Âli “bazı âlimler ve halkın genel çoğunluğunda olduğu gibi biz de uzun bir zaman inanmamanın savaşın yegâne sebebi olduğunu düşündük. Fakat Kur’ân ve sünnet üzerindeki araştırmalarımız, bilgilerimiz arttıkça ve Hz. Peygamber'in, sahabesinin hayatına vakıf oldukça görüşümüz değişti ve İslam’a göre savaşın sebebinin salt küfür değil, İslam inancına ve Müslümanlara olan saldırıları bertaraf etmek olduğunu anladık” diyerek bu konudaki yanlış anlayışa dikkat çekmiştir. O bu hadisin sebebi vürudu hakkında da “Arap müşrikleri Hz. Peygamber’e karşı savaş halinde idiler.

3929; Ebû Dâvûd, **Sünen**, Cihad 15, hadis no: 2640-2641, Cenaiz 20, hadis no: 3194; Tirmizî, **Sünen**, İman 38, hadis no: 2606-2608, Tefsir, hadis no: 3341; Nesai, **Sünen**, Zekât 23, hadis no: 2443, Cihad 25, hadis no: 3090-3095.

¹⁵²⁴ Ahmed Kâfî, “İdâat Havle Hadisi Ümirtü en Ükatile’n-Nas”, **Mecelletü'l-Furkan**, Sayı: 72, el-Mağrib (Fas) 2013, s. 82.

Çünkü onların dostluğu, muhabbeti Hz. Peygamber'e ve ashabına karşı savaşılan Kureyş'e idi. Hz. Peygamber onlar hakkında insanlar Allah'tan başka ilah yoktur deyinceye kadar onlarla savaşmakla emrolundum dedi" demektir.¹⁵²⁵ Emir Sanânî de bu hadiste "en-nas" "insanlar" ile kastedilen kişilerin (Müslümanlara karşı) savaşılanlar olduğunu dile getirmektedir.¹⁵²⁶ Yusuf el-Kardavi ise buradaki "en-nas" "insanlar" kelimesi anlam olarak genel olsa da maksad hastır ve insanlar kelimesiyle kastedilen kişiler ise doğuşundan beri İslam davetine saldıran, 13 yıl boyunca Müslümanlara Mekke'de zulmeden, 9 yıl boyunca Medine'de Hz. Peygamber'e karşı savaşılan Arap müşrikleridir demektir.¹⁵²⁷ Ahmet Yücel de söz konusu hadisin Müslümanlar için tehdit oluşturan müşriklerle ilgili olduğunu, tehdit oluşturmeyan diğer müşrikler için ise aynı durumun söz konusu olamayacağını, hadiste bahsedilen kişilerin Mekke Fethi sonrasında da Müslümanlara düşmanlığa devam eden sınırlı sayıdaki kimseler olduğunu söylemektedir.¹⁵²⁸

Gerek cihatla ilgili ayetler ve gerekse Hz. Peygamber'in cihad hakkındaki hadisleri kendi bağlamında ve maksatları dikkate alınmadan sadece lâfzî olarak okunduğunda şiddet yanlısı ve savaşı dinin temeli kabul eden bir din anlayışının doğmasına zemin hazırlayacak şekilde anlaşılmaktadır.¹⁵²⁹ Bu yanlış okumanın ve hatalı anlayışın bir yansıması olarak i'lâ-yi kelimetullah'ın da, i'lâ-yi kelimetullah için yapılan cihadın da Müslümanların bir elinde Kur'ân bir elinde kılıç insanları zorla Müslüman yapmak için yapıldığı ithamına sebep olmaktadır. Bu konuda benzer bir hadis olan "*Cennet kılıçların gölgesi altındadır*"¹⁵³⁰ hadisi Hz. Peygamber'in ordusunu teşvik için savaş şartlarında ve düşmana karşı söylediği dikkate alınmayıp ve özellikle de hadisin baş tarafı olan "*Düşmanla karşılaşmayı temenni etmeyin, Allah'tan afiyet isteyin, düşmanla karşılaştığınız zaman da sabredin...*" ifadesi göz ardı edilmektedir. Hadisin Vâkıdî'nin Megazi'sinde geçen varyantına bakıldığında bu hadisi Hz. Peygamber'in vefatı öncesinde hazırlattığı ve Bizans üzerine gidecek

¹⁵²⁵ Kâfi, ss. 81-82.

¹⁵²⁶ Kâfi, s. 80.

¹⁵²⁷ Kâfi, s. 83.

¹⁵²⁸ Ahmet Yücel, **İslam Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad**, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2016, ss. 242-244.

¹⁵²⁹ Yücel, s. 245.

¹⁵³⁰ Bu hadis gerek bu haliyle gerekse "*cennet kılıçların parıltısı altındadır*" şeklinde, gerek sadece bu kadarı ile gerekse devamında verdiğimiz uzun haliyle rivayet edilmektedir. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2818, 2966, 3024; Müslim, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 32, hadis no: 19, İmare 33, hadis no: 146; Ebû Dâvûd, **Sünen**, Cihad 15, hadis no: 2631; Tirmizî, **Sünen**, Fedailü'l-Cihad 20, hadis no: 1659; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, ss. 1117-1118.

olan Üsame b. Zeyd ordusunun gönderilişi sırasında orduyu teşvik için söylediği, Üsame'ye taktik verdiği kadınları ve çocukları öldürmeyin şeklinde nasihatte bulunduğu bir şartta söylenmektedir.¹⁵³¹ Bu ordunun gidiş sebebi ise Mute'de verilen şehitlerin intikamını almak ve Bizans'tan gelecek bir tehlikeyi savmak içindir. Çünkü Hz. Peygamber'in Üsame'ye “babanın öldürüldüğü yere senin onlara haberin ulaşmadan önce var ve onlara ani bir baskın yap” şeklindeki ifadesinden Mute'ye karşılık olarak seferin yapılacağını göstermektedir ki daha sonra Hz. Ebu Bekir zamanında gecikmeli olarak yapılan bu seferde Üsame babasının katilini de öldürmüştür.¹⁵³²

Hadislerde olduğu gibi bir diğer hatalı yaklaşım ise ayetlerin indiği şartların, nüzul bağlamının, kimler hakkında olduğunun dikkate alınmaması, bunun yanında daha önce bahsettiğimiz gibi Kur'ân'a nesh teorisi diye bir teorinin uygulanmasıdır. Örneğin “*İnsanlarla savaşmakla emrolundum*” hadisinde “insanlar” ifadesiyle saldırgan müşrikler kastedilirken bu kelimenin inanmayan bütün insanlara genellendiği gibi son inen ayetlerden olan seyf ayetinde¹⁵³³ bahsedilen müşrikler kelimesi ile de kastedilen anlaşmayı bozan müşrikler olduğu dikkate alınmayıp bütün müşriklere şamil kılınmaktadır. Bu ayetle ilgili bir diğer hata ise Kur'ân'a nesh teorisi uygulayarak bu ayetin barışla alakalı bütün ayetleri neshettiği ve geçerli son hüküm olduğu ifadesidir.¹⁵³⁴ Hâlbuki bu ayetin bağlamı saldırgan olan ve anlaşmayı bozan müşriklerin öldürülmesi iken barışla ilgili ayetlerin geldiği bağlam ve muhatapları farklıdır. Bu sebeple cihatla ilgili ayetleri ve hadisleri doğru anlamak için kendi bağlamında, kendi tarihsel şartlarında, metin içi¹⁵³⁵ ve tarihi bağlamından koparılmadan muhataplarının kimler olduğu dikkate alınarak anlamak gerekir.

¹⁵³¹ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, ss. 1117-1118.

¹⁵³² Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, ss. 1117, 1123. Hadis kitaplarında aynı hadis bağlamından kopuk olarak Hz. Peygamber'in bu hadisi/sözü nerde, niçin, hangi şartlarda söylendiği belirtilmeden sadece ortada bir metin olarak durduğu için sahih dahi olsa bağlam yani sebep-i vürudu bilinmediği zaman bu gibi hadisler her zaman yanlış anlaşılmağa müsaittir.

¹⁵³³ Anlaşmayı bozan müşriklerin yakalandığı yerde öldürülmesinden bahseden Tevbe 9/5 (*فَإِذَا أُسْلِحَ*) (*الْأَشْهُرُ الْحُرُمُ فَاقْتُلُوا الْمُشْرِكِينَ حَيْثُ وَجَدْتُمُوهُمْ*) ayetidir.

¹⁵³⁴ Örneğin Mukâtil b. Süleyman'a göre Kur'ân'da 44 mensuh ayet bulunmakta olup bu ayetlerin 16 tanesi seyf ayeti ile mensuh olmuş yani hükmü kaldırılmıştır. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 5, s. 158. Örneğin “*insanları inanmaları için sen mi zorlayacaksın*” (Yunus 10/99), “*sen onlara vekil değilsin*” (Enam 6/107), “*onların dediklerine sabret*” (Müzzemmil 73/10) gibi ayetlerin seyf ayeti ile mensuh olduğu belirtilmektedir.

¹⁵³⁵ Ayetler sure içinde bir bağlam bütünlüğü oluşturduğu ve surelerin indiği kronolojik tarih yaklaşık olarak bilindiği için ayetlerin tarihsel bağlamı elde edilebilmektedir. Her bir hadis müstakil olduğu için hadislerde metin içi bağlam bütünlüğünü kavramak ve hadisin söylendiği zamanı

Özetle söyleyecek olursak Hz. Peygamber'in ve Müslümanların Mekke döneminden başlayarak yaptıkları cihatlarının sonunda İslam Hicaz bölgesine yayılmış, şirk inancı zayıflamış, tevhid inancı, i'lâ-yi kelimetullah, neşvü nema bulmuştur. Sonuç olarak Kur'ân'da ve Hz. Peygamber'in uygulamasında cihadın sadece Allah yolunda yapıldığı dikkate alındığında i'lâ-yi kelimetullah'ın cihadın bir sonucu olduğu gerçeği ortaya çıkmaktadır.

2.3.2. Şehitlik

“Ş-h-d” “شهد” kökünden gelen şehadet veya şühud masterından türeyen şehid kelimesi hazır bulunmak, şahit olmak, tanıklık etmek anlamındadır. İsmi fail olarak gören, tanık, şahit gibi anlamlara gelirken, ismi meful olarak düşünüldüğünde şahit olunan görülen, izlenen anlamlarına gelir.¹⁵³⁶ Dini bir terim olarak ise şehid Allah yolunda öldürülen Müslümanlar için kullanılan bir tabirdir. Kur'ân'da şehid kelimesi tekil¹⁵³⁷ olarak hiçbir yerde terim anlamında kullanılmamış iken çoğul anlamda (şüheda) üç yerde kullanıldığı söylenmektedir.¹⁵³⁸ Nisa 69. ayet dışında şehidin çoğulu şüheda'nın Kur'ân'da terim anlamda olup olmadığı ise tartışmalı görülmektedir.¹⁵³⁹ Dâmegânî de Kur'ân'da şehid lafzının kullanıldığı farklı

yakalamak her zaman mümkün değildir. Hadislerin sahihliğinin tesbit edilmesinin yanı sıra hadislerin Kur'ân'la beraber okunması ve hadisin söylendiği tarihsel vasatın da bilinmesi ilgili hadislerin daha doğru anlaşılmasını sağlayacaktır.

¹⁵³⁶ Râgıb, **Müfredât**, ss. 465-468.

¹⁵³⁷ Kur'ân'da şehid lafzı 35 defa tekil 20 defa da çoğul olarak kullanılmıştır. Bkz. Abdel Haleem, **Arabic-English Dictionary of Quranic Usage**, s. 497.

¹⁵³⁸ Bu üç ayet Nisa 4/69, Zümer 39/69, Hadid 57/19 ayetleridir. Bkz. Fahrettin Atar, “Şehid”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2010, Cilt: 38, ss. 428-429. Zümer 69. ayet (وَوَضِعَ الْكِتَابَ) (وَجِيءَ بِالْبَيِّنَاتِ وَالشُّهَدَاءِ وَفُضِيَ بَيْنَهُم بِالْحَقِّ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ) şahitler anlamında olup şehitlikle hiçbir alakası yoktur. Mukâtil, Askerî ve Dâmegânî buradaki şahitlerin insanların amellerine şahitlik eden hafaza melekleri olduğunu belirtir. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, s. 688; Askerî, **Vücûh ve'n-Nezâir**, s. 270; Dâmegânî, **Kâmûsü'l-Kur'ân**, s. 269. Zümer 69. ayet Mekki bir ayet olup kıyamet günü sonrası hesap verme bağlamındadır. Bu sebeple şehitlikle bir alakası yoktur.

¹⁵³⁹ Hadid 57/19. ayette geçen şehidin çoğulu şüheda kelimesini Zemahşeri şehit olarak alırken Taberî imanlarına şahittir anlamında tanık manasında almıştır. Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 23, ss. 192-193; Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 4, s. 478. Ali İmran 3/140. ayette de şüheda kelimesi iman-şehadet şeklinde benzer bağlamda kullanılmaktadır. Müslümanların en fazla şehit verdiği ve Kur'ân'ın şehitlik üzerinde en fazla Uhud Savaşı bağlamında Ali İmran Suresinde durduğu dikkate alındığında surenin bu ayetinin terim anlamındaki şehitlik anlamında olması daha muhtemeldir. Bununla beraber Kur'ân'ın şehitler için daha sarıh olarak “Allah yolunda öldürülenler” ifadesini kullandığı ve tekil olarak kullanılan şehid lafzını hiçbir yerde terim anlamda kullanmadığı dikkate alındığında Nisa 4/69. ayet haricinde şehidin çoğulu şüheda kelimesinin doğrudan şehid anlamında kullanımı kesin değildir. Nitekim Ali İmran 140. ayetteki şehitler kelimesini hem Zemahşeri, hem Beyzavi iki şekilde yorumlamıştır. Bkz. Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 1, s. 420; Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed

anlamları (vücûh) belirtirken Allah yolunda öldürülme anlamında sadece bu ayeti örnek vermiştir.¹⁵⁴⁰ Bununla beraber Hz. Peygamber'in hadislerinde hem Allah yolunda öldürülenler şeklinde hem de şehid ifadesi yoğun bir şekilde kullanılmıştır.¹⁵⁴¹ Şehide şehit denilmesi ise Meleklerin gelip onlara şahit olması, şehitlerin şehid olurken kendileri için hazırlanan nimetlere şahit olmaları ya da “Allah yolunda öldürülenleri ölümler sanmayın bilakis onlar diridirler ve Rableri katında rızıklandırılmaktadırlar”¹⁵⁴² ayetinde de belirtildiği gibi şehitlerin ruhlarının Allah katında şahit olmaları, hazır bulunmaları, dolayısıyladır.¹⁵⁴³

Şehitlik doğrudan cihatla, daha çok savaş anlamındaki cihatla bağlantılı bir olgudur ve cihadın bir sonucudur. Savaş ise tarihsel ve beşeri bir olgudur ve insanlık tarihi boyunca hep var olagelmıştır. Kur’ân-ı Kerim’de bu durum Mekke müşriklerinin Müslümanlara inançlarından dolayı yapmış oldukları zulmün savaş sebebi sayıldığı ve düşmanlık yapan bu müşriklere karşı Müslümanlara ilk defa savaş izninin verildiği ayetin akabinde açıkça dile getirilmektedir. Ayette “Eğer Allah insanların bir kısmını diğer kısmıyla savmasaydı yeryüzü fesada uğrardı, manastırlar, kiliseler havralar ve Allah’ın adının çokça anıldığı mescitler yıkılıp giderdi”¹⁵⁴⁴ denilerek dünyadaki savaşın aynı zamanda yeryüzünde adaleti sağlayan bir denge ve Allah’ın insanlara bir ikramı¹⁵⁴⁵ olduğu belirtilmektedir. Bu, Kur’ân’ın savaş olgusuna yaklaşımıdır,¹⁵⁴⁶ yoksa Kur’ân’ın savaşı teşvik etmesi, durduk yere savaşların çıkartılması, insanların ölümünün arzulanmasıyla alakalı bir durum değildir. Bu sebeple Kur’ân’ın savaş olgusuna bakışını yansıtan bu iki ayetin nazil olduğu bağlam Müslümanların inançlarından dolayı yurtlarından çıkarıldığı savaş

el-Beyzavi (v. 685/1286), **Envaru’t-Tenzil ve Esraru’t-Tevil**, (Thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı), Dâr-u İhyâi’t-Türâsi’l-Arabî, Beyrut, 1997, Cilt: 2, s. 40. Şehid kelimesi muhtemelen Hz. Peygamber’in bu kelimeyi kullanması sonucunda zaman içinde terim manası diğer anlamlarını geri plana itmiştir. Bkz. Rahmi Yaran, “Şehitlik ve İlgili Fıkhi Hükümler”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 42, 2012, s. 215.

¹⁵⁴⁰ Dâmegânî, **Kâmûsü’l-Kur’ân**, s. 269.

¹⁵⁴¹ Buhârî, **Sahîh**, Ezan 10, hadis no: 653, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2795, 2797, 2817, 2829, İman 2, hadis no: 36, Temenni 94, hadis no: 7226.

¹⁵⁴² Ali İmran 3/169: “وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزُقُونَ”

¹⁵⁴³ Râgib, **Müfredât**, s. 468.

¹⁵⁴⁴ Hac 22/40: “وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الصَّوَامِعُ وَبِيعَ صَلَوَاتُ وَمَسَاجِدُ يُذَكَّرُ فِيهَا اسْمُ اللَّهِ كَثِيرًا”

¹⁵⁴⁵ Bakara 2/251: “وَلَوْلَا دَفْعُ اللَّهِ النَّاسَ بَعْضَهُمْ بِبَعْضٍ لَفَسَدَتِ الْأَرْضُ وَلَكِنَّ اللَّهَ ذُو فَضْلٍ عَلَى الْعَالَمِينَ”

¹⁵⁴⁶ Kur’ân savaşı yeryüzünde var olan bir olgu olarak görür ve Müslümanlardan düşmanlarına karşı daima savaşa hazır olmalarını ister. Bununla beraber savaşta aşırı gidilmemesi ve imkân olduğu sürece barışın tercih edilmesi Kur’ân’ın emirleridir. Konuyla ilgili ayetler için Bkz. Bakara 2/190: “وَأَعِدُّوا لَهُمْ مَا اسْتَطَعْتُمْ مِنْ قُوَّةٍ وَمِنْ رِبَاطِ الْحَيْلِ تُرْهَبُونَ بِهِ عَدُوٌّ... وَلَا تَغْتَدُوا إِنَّ اللَّهَ لَا يُحِبُّ الْمُغْتَدِينَ” “اللَّهُ وَعَدُوكُمْ... وَإِنْ جَنَحُوا لِلسَّلَامِ فَاجْتَنِحُوا”

şartları altında¹⁵⁴⁷ ve Mekke müşrikleriyle yapılacak bir savaş öncesi¹⁵⁴⁸ yaşadıkları ortamda bu realite dile getirilmiştir. Çünkü Kur'ân savaşın hayatın bir realitesi olduğunu belirtmekte ve insanlarca arzu edilen bir şey olmamakla beraber kaçınılması mümkün olmayan bir gerçek olduğunu ve Müslümanların da bu realiteye göre hareket etmesi gerektiğini gerek kıssalar yoluyla¹⁵⁴⁹ gerekse doğrudan¹⁵⁵⁰ ortaya koymaktadır. Çünkü Müslümanların Mekke'de yaşadıkları şartlar baskı, işkence ve öldürülme korkusunun hâkim olduğu şartlar olup bu şartlar Medine'nin ilk yıllarında da uzun süre devam etmiştir. Nitekim sahabe ile Hz. Peygamber arasında geçen şu konuşma Müslümanların hicretin ilk yıllarında Medine'de bile Mekke müşriklerinin oraya saldırılarından korktuklarını göstermektedir. Şöyle ki bir gün sahabeden biri ya Rasûlellah silahlarımızı bırakıp güven içinde yaşayacağımız günler gelmeyecek mi diye sormasına Hz. Peygamber sizden biri insan topluluğu arasında hiç demir (aleti bir silah) olmadan yaşayacak, kalbine korku gelmeyecek günlere az kaldı şeklinde ona cevap vermiştir.¹⁵⁵¹

Kur'ân'ın savaş olgusundan bahsetmesinden, savaşa olan yaklaşımından ve Hz. Peygamber'in anlattığı Müslümanların içinde bulundukları şartlardan anlaşılan husus Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in Müslümanların inançlarını yaşayabilecekleri özgür bir ortam oluşturma çabası içinde olduğunu göstermektedir. Nitekim Müslümanların sabretmeleri, inançlarını korkusuzca yaşamak için hicret etmeleri hatta savaşmaları bu durumdan kaynaklanır. Bu durumun sonucunda özellikle savaşlarda zaman zaman ortaya çıkan şehitlik hali de Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in inananların sabır ve sebatlarını arttırmak ve karşılaştıkları zorluklara katlanmalarını sağlamak için ortaya koyduğu bir teşvik unsurudur. Bir diğer ifadeyle şehitliğin ortaya çıkışı Müslümanların yaptıkları cihadın özellikle de savaş şeklinde yapılan

¹⁵⁴⁷ İlk defa savaşa izin veren Hac 22/38-40. ayetlerin nüzul bağlamı için Bkz. Vâhidî, **Esbâb-ı Nüzûl**, ss. 318-319.

¹⁵⁴⁸ Bakara 2/246-251: Talut-Calut kıssası üzerinden Müslümanların Bedir Savaşı'na uzanan hazırlık akabinde savaş esnasında sabır ve sebat göstermeleri onlara hatırlatılmakta ve Allah'ın insanları birbiriyle savması olmasaydı yeryüzünün fesada uğrayacağı haber verilmektedir.

¹⁵⁴⁹ Bakara 2/249-251 Talut-Calut kıssası; Maide 5/20-26 İsrailoğulları'na kutsal beldeye girin emri vb.

¹⁵⁵⁰ Bakara 2/216: *"Ey iman edenler hoşunuz gitmese de savaş size farz kılındı. Umulur ki sizin kerih gördüğünüz şey sizin için hayırlı, sizin sevdiğiniz şey ise sizin için şerdir. Allah bilir siz bilmezsiniz."*

¹⁵⁵¹ İbn İshak, **Sire**, s. 174. Müslümanların bu korku hali Hendek Savaşı sonuna, hatta 6. yıldaki Mekke müşrikleriyle yapılan Hudeybiye Barışına kadar devam etmiştir. Mekke Fethi sonrasında ise (8. yıl) Müslümanlar bu defa Bizans'ın Medine'ye ani bir saldırı korkusunu hissetmişlerdir.

cihadın doğal bir sonucudur. Bundan dolayıdır ki Medine’ye hicretle beraber yoğun bir şekilde Müslümanların hayatında var olmaya başlamış ve Kur’ân tarafından şehitler diğer ölülerden ayrılarak “Allah yolunda öldürülenler”¹⁵⁵² olarak adlandırılmıştır.

Kur’ân’a göre cihadın doğal sonuçlarından ve başlıca teşvik unsurlarından biri olan şehitliğin önemine, Allah katındaki değerine birçok ayette dikkat çekilmiştir. Genellikle bu dikkat çekme hali olgu ile paralel olarak Müslümanların şehit verdikleri zamanlarda -örneğin Uhud Savaşı’nda- yoğun olarak ortaya çıkmıştır. Bedir Savaşı öncesi şehitlikle ilgili övgüler Müslümanları psikolojik olarak yapılacak olan savaşa hazırlarken; Uhud Savaşı (cihadı) sonrası çok sayıda şehit verilmesi nedeniyle “Sakın Allah yolunda öldürülenleri ölü sanmayınız, bilakis onlar diridirler, Rableri katında rızıklandırılmaktadırlar. Allah’ın lütfundan onlara verdiği şey ile sevinç içindedirler ve arkalarından (şehit olarak) kendilerine katılmamış olanlar (Allah yolunda savaşan mücahitler) hakkında “onlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzüntü de duymayacaklardır” müjdesini verirler”¹⁵⁵³ şeklinde Müslümanları teselli etmektedir.

Allah yolunda ölen şehitlere ölümler denilmemesi,¹⁵⁵⁴ şehitlerin Allah katında rızıklandırıldığı,¹⁵⁵⁵ günahlarının bağışlanacağı,¹⁵⁵⁶ amellerinin zayi edilmeyeceği, Allah’ın onları cennetine koyacağı,¹⁵⁵⁷ güzel bir rızıkla rızıklandırılacakları,¹⁵⁵⁸ şehitlerin canlarının ve mallarının cennet karşılığı satın alındığı,¹⁵⁵⁹ ecirlerini Allah’ın vereceği,¹⁵⁶⁰ dünyalık her şeyden daha değerli olduğu ayetlerde şehitlikle ilgili vurgulanan ve şehitlere vad edilen hususlardandır. Ayrıca “Allah yolunda

¹⁵⁵² Bakara 2/154: “مَنْ يُقْتَلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”; Ali İmran 3/157-158, 169: “الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ”; 195; Nisa 4/74; Tevbe 9/111; Hac 22/58; Muhammed 47/4.

¹⁵⁵³ Âli İmran 3/169-170: “وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ فَرِحِينَ بِمَا آتَاهُمُ اللَّهُ مِنْ فَضْلِهِ” “وَيَسْتَبْشِرُونَ بِالَّذِينَ لَمْ يَلْحَقُوا بِهِمْ مِنْ خَلْفِهِمْ أَلَّا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ”

¹⁵⁵⁴ Bakara 2/154: “وَلَا تَقُولُوا لِمَنْ يُقْتَلُ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتٌ بَلْ أَحْيَاءٌ وَلَكِنْ لَا تَشْعُرُونَ”

¹⁵⁵⁵ Ali İmran 3/169: “وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا بَلْ أَحْيَاءٌ عِنْدَ رَبِّهِمْ يُرْزَقُونَ”

¹⁵⁵⁶ Ali İmran 3/157: “وَقَاتِلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ” 195: “وَلَعِنَ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ” “سَيَتَّخِذُهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ

¹⁵⁵⁷ Ali İmran 3/195; Muhammed 47/4-6: “وَالَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَلَنْ يُضِلَّ أَعْمَالَهُمْ سَيَهْدِيهِمْ وَيُصْلِحُ بَالَهُمْ وَيُدْخِلُهُمْ الْجَنَّةَ عَرَفَهَا هُمْ”

¹⁵⁵⁸ Hac 22/58: “وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ رِزْقًا حَسَنًا وَإِنَّ اللَّهَ هُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ”

¹⁵⁵⁹ Tevbe 9/111: “إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ هُمْ الْجَنَّةَ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ وَعَدًا عَلَيْهِ حَقًّا” “فِي النَّوَارَةِ وَالْإِنْجِيلِ وَالْفُرْآنِ

¹⁵⁶⁰ Nisa 4/74: “فَلْيُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ الَّذِينَ يَشْرُونَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا بِالْآخِرَةِ وَمَنْ يُقَاتِلْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيُقْتَلْ أَوْ يَغْلِبْ فَسَوْفَ نُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا”

malınızla, canınızla cihad edin”¹⁵⁶¹ emrinin ardından Hz. Peygamber’in Tebuk Seferi arifesinde münafıklarla tartışırken *“Deki siz bizim başımıza iki güzellikten birinin dışında bir şey gelmesini mi bekliyorsunuz”*¹⁵⁶² demesinden kastettiği iki güzellikten birisi de şehitliktir.¹⁵⁶³ Aynı şekilde Ahzab Suresinde Hendek Savaşı bağlamında *“Müminlerden öyle adamlar var ki Allah’a verdikleri sözü yerine getirdiler. Onların kimi (bu uğurda) canını vermiş, kimi de (canını vermeyi) beklemektedir. Onlar sözlerini hiç değiştirmediler”*¹⁵⁶⁴ ayeti de şehitliğin övüldüğü, Medeni cihad olan savaş olgusuyla paralel olarak vurgulandığı bir diğer ayettir.¹⁵⁶⁵

Genel olarak şehitlik Medine’ye hicretle beraber Müslümanların hayatına ve Kur’ân’ın gündemine girmiş olmakla beraber başlangıcı Mekke’de İslam davetinin köleler ve zayıflar arasında yayılmaya başlamasına kadar dayanmaktadır. Çünkü Kureyş müşrikleri başlangıçta her ne kadar İslam’ı kabul etmiş hür Müslümanlara doğrudan dokunamaları da kölelere, zayıflara eziyet etmekten geri kalmamıştır.¹⁵⁶⁶

¹⁵⁶¹ Tevbe 9/41: “اَنْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

¹⁵⁶² Tevbe 9/52: “قُلْ هَلْ تَرْتَضُونَ بَنًا إِلَّا إِحْدَى الْحُسَيْنَيْنِ”

¹⁵⁶³ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 174; Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 2, s. 278; Râzî, **Mefâtîhu’l-Gayb**, Cilt: 5, s. 337; İbn Âşûr, **et-Tahrîr ve’t-Tenvîr**, Cilt: 4, s. 115.

¹⁵⁶⁴ Ahzab 33/23: “مِنْ الْمُؤْمِنِينَ رِجَالٌ صَدَقُوا مَا عَاهَدُوا اللَّهَ عَلَيْهِ فَمِنْهُمْ مَنْ قَضَىٰ نَحْبَهُ وَمِنْهُمْ مَنْ يَنْتَظِرُ وَمَا بَدَّلُوا تَبْدِيلًا”;
Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, s. 484; Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 23, ss. 237-238.

¹⁵⁶⁵ Bu ayetteki sözden kasıt Akabe’de Müminlerin Peygamberi canları gibi koruyacağına dair verdikleri beyattır. Bu müminlerin kimisi Hamza gibi Uhud’ta canını vermiş, şehit olmuş kimisi de şehit olmayı beklemektedir. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 3, s. 484; İbn Hişam da bu ayeti Hendek Savaşı ve Kurayza Oğulları hakkında inenler olarak vermektedir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 245-248. Hz. Peygamber’in şehitlikle ilgili açıklamaları da aynı minvalde Hadis literatürü içerisinde cihatla bağlantılı olarak “şehitliğin fazileti”, “şehitliği temenni etmek”, “cihad imandandır” vb başlıklar altında geçmektedir. Hz. Peygamber *“Allah yolunda öldürülmeyi, sonra diriltilmeyi, sonra öldürülüp yine diriltilmeyi, tekrar öldürülüp sonra yine diriltilmeyi çok isterdim”* sözüyle Allah yolunda öldürülmeyi, şehitliği, doğrudan teşvik etmiştir. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, İman 2, hadis no: 36, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2797, Temenni 94, hadis no: 7226. Hz. Peygamber’in şehitlikle ilgili açıklamaları sadece Allah’ın dininin yüce olması için canını feda eden kişilerin şehid olduğu (Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2810; Müslim, **Sahîh**, İmara 33, hadis no: 165), şehidin kul hakkı dışındaki bütün günahlarının bağışlandığı (Nesai, **Sünen**, Cihad 25, hadis no: 3155-3158), acı çekmeden öldüğü (Nesai, **Sünen**, Cihad 25, hadis no: 3161), cennete ilk girenlerin şehitler olacağı (Ebû Dâvûd, **Sünen**, Cihad 15, hadis no: 2521), cennetteki makamlarını göreceği (Tirmizî, **Sünen**, Fedailü’l-Cihad 20, hadis no: 1663), ölen kullar içerisinde sadece şehitlerin tekrar dünyaya dönüp tekrar ölmeyi (şehid olmayı) arzulayacağı (Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2817; Tirmizî, **Sünen**, Fedailü’l-Cihad 20, hadis no: 1661) bağlamındadır. Yine şehitlikle ilgili olarak Hz. Peygamber Allah yolunda değil de insanların kahrman demesi için savaşan kişinin de, ganimet malından aşırın kişinin de şehit olmadığını bilakis cehennemde olacağını söylemektedir (Müslim, **Sahîh**, İmara 33, hadis no: 152; Nesai, **Sünen**, Cihad 25, hadis no: 3137; Tirmizî, **Sünen**, Siyer 19, hadis no: 1574). Hz. Peygamberin açıklamalarından anlaşılan husus cihadın sonucu olan şehitliğin Allah yolunda öldürülmeyle olacağı; bunun şartının ise yapılan cihadın Allah yolunda olma şartına bağlı olduğu gerçeğidir.

¹⁵⁶⁶ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 317-320; İlk defa Müslüman olduğunu açıktan ilan edenler 7 kişidir. Bunlar Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir, Bilal, Habbab, Süheyb, Ammar ve Ammar’ın annesi

Nitekim Ebu Cehil şerefli ve güçlü biri Müslüman olursa atalarının dinini terk ettin diyerek onu suçlar, hakaret eder, rezil eder, artık senin aklına güvenmez, fikrine önem vermeyiz derdi. O Müslüman olan tüccar ise iflas edersin malın telef olur diyerek onu tehdit eder, zayıf biri Müslüman olunca da onu döver ve diğerlerini de o kişiye karşı kışkırtırdı.¹⁵⁶⁷ Bu nedenle Kureyş'in işkencelerinin sonunda az da olsa şehit olanlar olmuştur. İnancından dolayı eziyet gören ve şehid olan ilk Müslüman Ammar b. Yasir'in annesi Sümeyye'dir.¹⁵⁶⁸ O öldürülene kadar tevhid inancından, İslam'dan, dönmemiştir. Nitekim Yasir ailesi Mekke sıcağında Ebtah denilen yerde işkence görürken Hz. Peygamber onların yanına gelmiş ve "dayanın ey Yasir ailesi yeriniz cennettir" diyerek onlara dayanmalarını tavsiye etmiştir.¹⁵⁶⁹ Ammar'ın annesi Sümeyye Ebu Cehil tarafından mızrakla şehit edilmiş,¹⁵⁷⁰ kocası Yasir de işkence altında ölmüş, şehit olmuştur.¹⁵⁷¹ Böylece İslam'ın ilk şehitleri tevhid inancından dolayı müşrikler tarafından işkence altında öldürülen Ammar b. Yasir'in anne ve babası olmuştur. Onların şehid olması da tevhid inancı uğruna yapılan sabır ve sebatın, Mekkî cihadın, sonunda gerçekleşmiştir.

Şehitlik genellikle Allah yolunda yapılan savaşın (cihad) doğal bir sonucudur. Müslümanlar her ne kadar ilk ciddi savaşları olan Bedir'de şehit vermiş¹⁵⁷² olsalar da Bedir'in Müslümanlar açısından Kureyş'e karşı büyük bir zafer olması ve ganimet paylaşımı konusunun ön plana çıkması şehitliğin gündeme gelmesini engellemiş; bunun aksine Uhud Savaşı'nın sonucu, şehitliği Müslümanların hayatının tam

Sümeyye'dir. Hz. Peygamber'i Ebu Talib, Hz. Ebubekir'i ise kavmi korurken diğerleri işkenceye maruz kalmıştır. Bkz. Kurtubî, **el-Câmiu li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, Cilt: 10, ss. 180-181.

¹⁵⁶⁷ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 320.

¹⁵⁶⁸ Sümeyye peygamberliğin 5. yılında şehit olmuştur. Bkz. Halebî, **İnsânü'l-Uyûn**, Cilt: 3, s. 521.

¹⁵⁶⁹ İbn İshak, **Sire**, s. 192; İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 320; Muhammed Yusuf Kandehlevi (1917-1965), **Hayatü's-Sahabe**, (Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1999, Cilt: 1, s. 349.

¹⁵⁷⁰ Kandehlevi, **Hayatü's-Sahabe**, Cilt: 1, s. 349; Kurtubî, **el-Câmiu li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, Cilt: 10, ss. 149, 180. İbn İshak ve İbn Hişam ise Ebu Cehil ismini vermemekte fakat Mahzumoğulları (Ebu Cehil'in kabilesi) tarafından işkence edilerek öldürüldüğünü belirtmektedirler.

¹⁵⁷¹ Kandehlevi, **Hayatü's-Sahabe**, Cilt: 1, s. 349. İlk siyer ve hadis kaynaklarına Yasir'in şehit edildiğiyle alakalı bilgi geçmez iken Kurtubî ilk şehid olan erkeğin Hz. Ömer'in kölesi Mihce olduğunu, Buhârî Şarihlerinden İbn Hacer el-Askalânî ise Yasir de erken öldü diyerek onun da işkence altında öldüğünü ima etmekte ve böylece ilk şehid olan erkeğin Yasir olabileceğini ortaya koymaktadır. İbn Hişam ise Mihce'nin Bedir'de ilk öldürülenlerden olduğunu söylemektedir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 683; Kurtubî, **el-Câmiu li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, Cilt: 10, ss. 180-181; Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (v. 852/1449), **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Daru'l-Marife, Beyrut, 1959, Cilt: 7, s. 91.

¹⁵⁷² Müslümanlar Bedir'de 14 şehit vermişlerdir. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 706; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, s. 145.

ortasına koymuştur. Hz. Peygamber'in amcası Hz. Hamza'nın da şehit olduğu Uhud Savaşı'nda Müslümanlar 70 şehit vermiştir.¹⁵⁷³ Müslümanlar Uhud Savaşı'ndaki tutumlarından dolayı Hz. Peygamber öldürülse siz eski inancınıza gerisin geriye mi döneceksiniz denilerek¹⁵⁷⁴ eleştirilmiştir. Bazı Müslümanlar bu savaş sırasında "burada ne işimiz var pisipisine öldürüleceğiz"¹⁵⁷⁵ şeklindeki sözlerinden dolayı kınanmış ve onların şehitler hakkındaki sözleri kâfirlerin savaşta ölen kardeşleri hakkındaki eleştirisine benzetilmiştir.¹⁵⁷⁶ Bu sebeple onlara, Allah yolunda ölmenin veya öldürülmenin, şehit olmanın, dünya malından daha değerli olduğu, Allah'ın rahmeti ve bağışlamasını sağlayacağı bildirilerek¹⁵⁷⁷ şehitliğe bakış açılarının nasıl olması gerektiği bildirilmiştir. Savaşa katılmayıp da savaşa katılan ve şehid olan kardeşlerine bize uysalardı öldürülmezlerdi şeklinde eleştirenlerin münafıklık yaptıkları söylenmiş,¹⁵⁷⁸ "Allah yolunda öldürülenleri ölümler sanmayın"¹⁵⁷⁹ denilerek Uhud'ta savaşp ölen Müslümanların şehit oldukları ve şehitlerin normal ölümler gibi tutulmaması gerektiği vurgulanmıştır. Daha sonra imanlarının gereği olarak hicret eden, yurtlarından çıkarılan, Allah yolunda eziyete uğrayan, savaşan ve şehit olanların günahlarının bağışlanacağı, Allah tarafından cennete konulacağı bildirilmiştir.¹⁵⁸⁰ Tevhid inancına olan baskıdan dolayı sabır, hicret ve savaş şeklinde yapılan cihadın şehitlikle, Allah'ın bağışlamasıyla ve cennetle sonuçlanacağı dile getirilmiştir.

Uhud Savaşı'ndan sonra Müslümanları derinden etkileyen ve onların Uhud'taki gibi çok sayıda şehit vermesine neden olan olay ise Uhud Savaşı'ndan yaklaşık 3-4 ay sonra İslam'a davet için gerçekleştirilen Bi'rimaüne ve Recî

¹⁵⁷³ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 714, Cilt: 2, ss. 122, 126-127. Uhud Savaşı'nın kaybedilmesinin ve çok sayıda şehit verilmesinin en önemli nedenlerinden biri okçular tepesindeki okçuların ganimet toplamak için yerlerini terk etmeleridir. Bkz. Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 1, s. 434; Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 3039.

¹⁵⁷⁴ Âli İmran 3/144: "وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى "عَقْبَيْهِ فَلَنْ يَضُرَّ اللَّهَ شَيْئًا وَسَيَجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ"

¹⁵⁷⁵ Âli İmran 3/154. ayetteki ifade lâfzen "Şayet bu işte (savaş konusunda) bizim fikrimiz alınsaydı, burada öldürülmezdik" şeklindedir.

¹⁵⁷⁶ Ali İmran 3/156: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ كَفَرُوا وَقَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ إِذَا ضَرَبُوا فِي الْأَرْضِ أَوْ كَانُوا غُرًى لَوْ كَانُوا عِنْدَنَا "مَا مَاتُوا وَمَا قُتِلُوا"

¹⁵⁷⁷ Ali İmran 3/157: "وَلَيْنَ قُتِلْتُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَوْ مُتُّمْ لَمَغْفِرَةٌ مِنَ اللَّهِ وَرَحْمَةٌ خَيْرٌ مِمَّا يَجْمَعُونَ"

¹⁵⁷⁸ Ali İmran 3/167-168: "...الَّذِينَ قَالُوا لِإِخْوَانِهِمْ وَقَعَدُوا لَوْ أَطَاعُونَا مَا قُتِلُوا فَلَمَّا دَرَأُوا عَنْ أَنْفُسِكُمُ الْمَوْتَ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ"

¹⁵⁷⁹ Ali İmran 3/169: "وَلَا تَحْسَبَنَّ الَّذِينَ قُتِلُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أَمْوَاتًا"

¹⁵⁸⁰ Ali İmran 3/195: "فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَآخَرَجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَوَدُّوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ "بِجَنَّتِي مِنَ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ثَوَابًا مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَاللَّهُ عِنْدَهُ حُسْنُ الثَّوَابِ"

seriyyeleridir.¹⁵⁸¹ Bu iki seriyyenin sonucu göstermektedir ki Allah yolunda öldürülme sonucu kazanılan şehitlik sadece Allah yolundaki savaşlarda değil aynı zamanda Allah'ın adının, İslam'ın, insanlara anlatılması yolunda da elde edilmektedir.¹⁵⁸²

Müslümanlar cihadın savunma savaşı şeklinde vuku bulmuş hali olan Hendek Savaşı'nda,¹⁵⁸³ bu savaş sırasındaki ihanetin cezalandırılması olan Kurayza Oğulları gününde (savaşında),¹⁵⁸⁴ Hudeybiye Barışı sonrası bu savaşın kışkırtıcılarının cezalandırılması olan Hayber Gazvesinde de¹⁵⁸⁵ şehit vermişlerdir. Aynı şekilde İslam'a davet seriyyelerinden olan Süleym Oğulları seriyyesinde,¹⁵⁸⁶ Müslümanların büyük bir orduya karşı savaştığı ve üç komutanını şehit verdiği Mute Savaşında¹⁵⁸⁷ ve Mekke'nin Fethi akabinde gerçekleşen Huneyn¹⁵⁸⁸ ve Taif'te de¹⁵⁸⁹ şehit vermişlerdir. Müslümanların verdikleri bütün bu şehitler onların inançlarının gereği olarak yaptıkları cihadın özellikle de Medeni cihad olan Allah yolunda savaşın sonunda verilmiştir. Tevhid inancını muhafaza etme hususunda ana-babaya dahi itaat

¹⁵⁸¹ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 183; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 346, 354; Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2801, 2814, 3064. Ensar'dan 70 kişinin Uhud, 70 kişinin Bi'rimaüne ve 70 kişinin de Yemame'de şehit olduğu rivayet edilmiştir. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4078. Rivayete göre onların şehid edilmesinin nedeni Amir oğulları kabilesinden Ebu Bera Âmir b. Mâlik Hz. Peygamber'e gelip "ashabından benimle beraber Necid ehline senin emrini (İslam) anlatacak davetçiler gönder demiş ve Hz. Peygamber'in Necid ehlinin onlara kötülük yapmasından korkuyorum" sözüne karşılık Ebu Bera ben onlara himaye veririm demiştir. Fakat yeğeni Âmir b. Tufeyl kabilesi Amir oğullarından bu heyete karşı onları öldürmek için yardım istemiş onların bundan kaçınması üzerine de Ri'l, Zekvân, Lihyân ve Usayya Oğulları kabilelerinin yardımını alarak Bi'rimaüne'de İslam heyetini şehit etmiştir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 184-185; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 346-348. Recî seriyyesi de benzer şekilde Hz. Peygambere gelip kendilerine İslam'ı anlatmaları için davetçi istemeleri sonucunda İslam'a davet için gönderilmiş 6 veya 10 kişi civarında olan bu heyet de şehit edilmiştir. Bkz. Mahmudov, ss. 407-409. Bu olayın Bi'rimaüne'den farkı ise burada gelen heyet zaten amaçları İslam'ın anlatılması değil bir plan dâhilinde İslam'a davet heyetini şehit etmek ya da Kureyşliler'e satmaktır.

¹⁵⁸² Cihadın İslam'ı tebliğ ile çok yakın bir alakasının olduğunu daha önce belirtmiştik. Bkz. "Cihad-Tebliğ İlişkisi Medine Dönemi" alt başlığı.

¹⁵⁸³ Hendek Savaşı'nda Müslümanlar toplam 6 şehit vermiştir. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 2, ss. 495-496.

¹⁵⁸⁴ Müslümanlar 3 şehid vermiştir. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 254.

¹⁵⁸⁵ Müslümanlar Hayber'de 15 kişi şehit vermişlerdir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 343-344. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 2, ss. 699-700.

¹⁵⁸⁶ Bu seriyyede 50 kişilik Müslüman grubun tamamı Beni Süleym'e mensup kalabalık bir grup tarafından şehid edilmiştir. Taberî'ye göre ise seriyyedeki heyetin tamamı komutanları dâhil şehid edilmiştir. Bkz. Mahmudov, s. 414.

¹⁵⁸⁷ Mute'de Cafer b. Ebi Talib, Zeyd b. Harise, Abdullah b. Ravaha başta olmak üzere birçok şehit vermiştir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 388; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 2, s. 769.

¹⁵⁸⁸ Müslümanlar Huneyn'de 4 şehit vermiştir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 459; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, s. 922.

¹⁵⁸⁹ Müslümanlar Taifte'te 12 şehit vermiştir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 487; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, s. 938.

etmemeyi göze alan Müslümanların¹⁵⁹⁰ başka insanlar tarafından inançlarına, kendilerine yapılacak saldırılar ya da tehditler karşısında susması, hiç bir şey yapmaması mümkün değildir. Bundan dolayıdır ki ilk Müslümanlar Mekke'den Medine'ye uzanan süreçte fakirinden zenginine, kölesinden hürüne, kadınından erkeğine tevhid inancını korumak için her türlü mücadeleyi vermiş, yeri gelmiş sabretmiş, yeri gelmiş hicret etmiş, yeri gelince de savaşıp canını vermiş şehid olmuştur. Çünkü Allah yolunda cihadın bir sonucu olan şehitlik İslam inancının, Kur'an'ın dünya görüşünün, özellikle de ahiret inancının bir gereği olarak ortaya çıkmıştır.

Şehitliğin usul ve esası Kur'an tarafından cihad ederken Allah yolunda öldürülme şeklinde belirlenmiş ve ilk Müslümanlar tarafından da bu şekilde hüsnü kabul görmüştür. Nitekim Hz. Peygamber'in şairlerinden Hassân b. Sâbit şehitlik konusunda Ensarı överken *"Onlar şerefle öldüler ve ahitleri bozulmadı (sözlerinden dönmediler). Öldürüldükleri zaman Allah yolunda öldürüldüler"*¹⁵⁹¹ şeklinde şehitliğin Allah yolunda cihad sayesinde elde edildiğini dile getirmiştir. Ahirete, yeniden dirilmeye inanmayan bizi ancak zaman yok eder¹⁵⁹² diyen kavim taassubu için savaşan ve öldüğünde şan şeref bekleyen Cahiliye Araplarının¹⁵⁹³ şehitlik inancına sahip olması ise mümkün değildir. Çünkü Kur'an ahiret inancı gereği Allah yolunda öldürülmenin, şehitliğin karşılığını cennet olarak belirlerken¹⁵⁹⁴ bu inanca sahip olmayan *"Biz yaşarız ve ölürüz yeniden diriltecek değiliz"*¹⁵⁹⁵ diyen Cahiliye Arabı öldükten sonrası için uhrevi bir hedef belirleyememiştir. Buna karşılık gerek Kur'an'ın gerekse Hz. Peygamber'in şehitlikle ilgili belirlediği hedefler dünyevi olmayıp uhrevi hedeflerdir. Şehid olan kişi ile ilgili hedeflerin uhrevi olmasının yanında Hz. Peygamber şehitlerin geride bıraktıkları ailesi için, şehit ailelerinin ihtiyaçlarının karşılanması, ilk günlerde evlerine yemek götürülmesi, ziyaret

¹⁵⁹⁰ Ankebut 29/8; Lokman 31/15: "وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا"

¹⁵⁹¹ "وَأَنْتُمْ كَرَامًا وَمَنْ تَنَكَّتْ عَنْهُمُذْهُمْ وَقَتْلُهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ إِذْ قُتِلُوا" Bkz. İbn Hişam, Sire, Cilt: 2, ss. 554-556.

¹⁵⁹² Casiye 45/24: "وَمَا يُفْلِكُنَا إِلَّا الدَّهْرُ". Adiy b. Kâ'b b. Lüeyy Oğullarından Huzeyfe b. Ganim Hz. Peygamber'in dedesi Abdülmuttalip b. Haşim'in ölümü için ağıt yakarken *"zaman musibetinin teğet geçmediği kişiye ağlayın"* "بَكَاءَ امْرِئٍ لَمْ يُشَوِّهِ نَائِبُ الدَّهْرِ" dediği şiiri de genel olarak Hanifler dışındaki Cahiliye Arabının ahirete inanmadığını göstermektedir. Bkz. İbn Hişam, Sire, Cilt: 1, s. 174.

¹⁵⁹³ سَتَذَكَّرُنِي الْمَعَامِغُ كُلَّ وَقْتٍ عَلَى طَوْلِ الْحَيَاةِ إِلَى الْمِمَاتِ "مدى الأيام في ماضي وآت" Bkz. Antere, Şerhu Divanı Antere, s. 39.

¹⁵⁹⁴ Tevbe 9/111: "إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ"

¹⁵⁹⁵ Müminün 23/37: "مَوْتُ وَخَبَا وَمَا نَحْنُ بِمَبْعُوثِينَ"

edilmesi, şehitlerin eşlerine ve çocuklarına sahip çıkılması vb hususlara önem vererek şehit yakınları için dünyevi hedefler belirlemeyi de ihmal etmemiştir.¹⁵⁹⁶ Kısaca özetlemek gerekirse cihadın bir sonucu olan şehitlik Allah yolunda cihadın özellikle de savaş şeklindeki cihadın doğal bir sonucudur. Şimdi ise cihadın diğer bir sonucu olan şehitlikle de çok yakın bir irtibata sahip olan cennet kavramı üzerinde duracağız.

2.3.3. Cennet

“C-n-n” “جَنَّة” fiil kökünden gelen bahçe anlamındaki cennet kelimesi örtmek, gizlemek anlamındadır. Cennete bu ismin verilmesi ağaçlar yapraklarıyla orayı örttüğü içindir. İçindeki ağaçlarla toprağının örtülü olduğu bütün bahçelere cennet denilmiştir. Araplar uzun hurma ağaçları ya da hurma ve üzüm ağaçları bulunan bahçeye cennet; sadece normal ağaç varsa buna “hadîka” (bahçe/tarla) demişlerdir.¹⁵⁹⁷ Bu fiil kökünden gelen bütün kelimelerin ortak özelliği örtmek, gizlemek ve kapatmaktır. Örneğin “cenin” anne karnında olan çocuktur, örtülü olandır. Duyulara kapalı olduğu için kalbe “cenân” denilmiştir. “Cünne” ise kendisi ile her türlü silahlardan korunduğun, düşmanın silahlarına karşı korunmak için örtüldüğün, ardına gizlendiğin kalkandır. “Cinnet” (delilik) ise insanın aklını örtmesinden dolayı denilmiştir. Gecenin cenânı (zifiri karanlığı) ifadesi bütün her şeyi örtmesinden dolayıdır. “Cin”e cin denilmesi de insanların gözüne görülmemesi nedeniyledir. Ölüyü örttüğü için kabre de kefene de “cenen” denilmiştir. Beyaz yılan da “cân” denilmektedir.¹⁵⁹⁸ Beyaz olduğu için insanların onu görmesi, fark etmesi zor olduğundan dolayı bu şekilde isimlendirilmiştir. Kelime anlamı ağaçlarla örtülü bahçe olan cennetin terim anlamı ise ahirette Müslümanların nail olacakları, yaşayacakları yerdir. Müslümanların gireceği cennete cennet denilmesi dünyadaki bahçeye teşbih dolayısıyladır ya da *“Onlar için saklanmış olan göz aydınlığını kimse*

¹⁵⁹⁶ İsmail Altun, “Hz. Peygamber’in Şehit Aileleriyle Münasebetleri”, **Ekev Akademi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 44, 2010, ss. 233-244.

¹⁵⁹⁷ İbn Fâris, **Mekâyisü'l-Lüga**, Cilt: 1, ss. 421-422; İbn Fâris, **Mücmelü'l-Lüga**, Cilt: 1, s. 175; İbn Manzur, **Lisanü'l-Arab**, Cilt: 13, s. 92.

¹⁵⁹⁸ Halil b. Ahmed, **Kitabü'l-Ayn**, Cilt: 6, ss. 20-22; İbn Fâris, **Mekâyisü'l-Lüga**, Cilt: 1, ss. 421-422; İbn Fâris, **Mücmelü'l-Lüga**, Cilt: 1, s. 175; Râgıb, **Müfredât**, ss. 203-205; İbn Manzur, **Lisanü'l-Arab**, Cilt: 13, s. 92.

bilemez”¹⁵⁹⁹ şeklinde ayette de denildiği gibi cennetin nimetlerinin gözlerden saklı olması dolayısıyladır. Bir diğer ifadeyle de cennet bugün Müslümanlardan gizlenmiş olan (ahirette elde edecekleri) karşılıktır.¹⁶⁰⁰

İnsanın bir Tanrı inancına sahip olması ve bu Tanrıya bağlanmasında insanın en büyük korkusu olan yok olmaktan kurtulma ve Tanrı’nın insana ebedi bir yaşam sunacağı arzusunun büyük bir etkisi vardır.¹⁶⁰¹ İnsandaki cennet arzusu da insanın hem bu dünyadaki sıkıntılarından kurtulma hem de bu dünyada bizzat yaşayıp tattığı ya da tadanlarda gördüğü mutlu ve huzurlu halin devamlı olması arzusundan kaynaklıdır. Ahiret (ebedi yaşam) inancını temel inanç esaslarından biri kabul eden Kur’ân¹⁶⁰² insanın yaradılış gereği sahip olduğu bu sonsuz yaşama arzusuna cennet inancıyla karşılık vermiştir. Çünkü genel olarak ebedi bir yaşam inancına sahip olmayan Kur’ân’ın geldiği Cahiliye toplumu bu inanca sahip olmamakla beraber gördüğü ve karşılaştığı güzellikleri cennet olarak isimlendirmiştir. Örneğin Cahiliye şairlerinden Antere b. Şeddad sevgilisi Able’ye kavuşmanın güzelliğini “*Sana kavuşmanın nimeti süslü bir cennet, senden ayrılmanın ateşi ise her şeyi yakar kül eder*”¹⁶⁰³ diyerek cennet olarak telakki etmiştir. Cahiliye Arapları cenneti karşılaştıkları güzel nimetler için seküler anlamda kullanırken Cahiliye’deki az sayıdaki Haniflerden biri olan Zeyd b. Amr b. Nüfeyl’in kavminin dininden, şirkten, ayrıldığını anlattığı şiirinde “*İyilerin yerinin cennet olduğunu görürsün. Kâfirler için ise kızgın bir ateş vardır. Onlara dünyada bir rezillik vardır, ölürlerse de göğüslerini daraltacak şeylerle karşılaşır*lar”¹⁶⁰⁴ demesinden Haniflerin Kur’ân’ın kullandığı anlamda bir cennet inancına sahip olduğu ve yapılan iyiliklerin karşılığı olarak insanların cennete gideceklerine inandıklarını göstermektedir. Benzer şekilde Cahiliye şairlerinden Züheyr b. Ebî Sülâmâ’nın bir şiirinde Allah’a hiçbir şeyin gizli kalmayacağı, yapılan kötülüklerin bir kitaba konulup hesap günü sorulacağı ya da dünyada intikam alınacağını söylemesinden¹⁶⁰⁵ ahiret inancının, ahiret inancıyla

¹⁵⁹⁹ Secde 32/17: “فَلَا تَعْلَمُ نَفْسٌ مَّا أُخْفِيَ لَهُم مِّن قُرَّةِ أَعْيُنٍ”

¹⁶⁰⁰ İbn Fâris, *Mekâyisü'l-Lüga*, Cilt: 1, ss. 421-422; Râgıb, *Müfredât*, ss. 203-205.

¹⁶⁰¹ Bekir Topaloğlu, “Cennet”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 1993, Cilt: 7, s. 380.

¹⁶⁰² Nisa 4/136: “وَمَنْ يَكْفُرْ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَكُتُبِهِ وَرُسُلِهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ فَقَدْ ضَلَّ ضَلَالًا بَعِيدًا”

¹⁶⁰³ “نَعِيمٌ وَصَلَتْ جَنَّاتٌ مَّرْخُفَةٌ وَنَارٌ هَجْرٌ لَا يَبْقَى وَلَا تَذَرُ” Bkz. Antere, *Şerhu Divanı Antere*, s. 80.

¹⁶⁰⁴ تَرَى الْأَبْرَارَ دَائِرُهُمْ جَنَّاتٌ وَلِلْكَافِرِ خَامِيَةٌ سَعِيرٌ
“وَجَزَىٰ فِي الْحَيَاةِ وَإِنْ يَمُوتُوا يُلَاقُوا مَا تَصِفُ بِهِ الصُّدُورُ” Bkz. İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, s. 227.

¹⁶⁰⁵ فَلَا تَكْتُمَنَّ اللَّهُ مَا فِي نَفْسِكُمْ لِيُخْفِيَ وَمَهُمَا يُكْتَمُ اللَّهُ يَعْلَمُ

bağlantılı hesap günü, cennet vb Kur'ânî kavramların Cahiliye'de Haniflerde güçlü bir şekilde müşrik Araplarda ise cılız bir şekilde¹⁶⁰⁶ ya da seküler anlamda var olduğuna işaret etmektedir.

Müşriklerin genel olarak seküler anlamda, Haniflerin dini anlamda güzel nimetlerin karşılığı olarak kullandıkları cennet mefhumunu Kur'ân aynı minvalde en temel öğretisi olan iman, İslam gibi kavramlarla doğrudan bağlantılı olarak kullanmıştır. Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de cennet genel olarak iman ve salih amelin¹⁶⁰⁷ ya da iman ve salih amelle doğrudan bağlantılı olan takvalı olmanın,¹⁶⁰⁸ sabretmenin,¹⁶⁰⁹ infak etmenin,¹⁶¹⁰ Allah ve Peygamberi'ne itaat etmenin¹⁶¹¹ bir karşılığı olarak Allah'ın insanlara vadettiği uhrevi bir ödüldür. Genel olarak iman eden ve salih amel işleyenlere vadedilen cennet aynı zamanda inanan ve salih amel işleyenlerin imanları gereği yapmış oldukları cihadın da bir sonucudur. Cihad ve cennet arasındaki doğrudan irtibatın geçtiği bu ayetleri metin içi ve tarihi bağlamında Mekke'den Medine'ye uzanan bir süreç içinde ele aldığımızda bu durum açıkça görülecektir.

Kur'ân'da doğrudan imanla bağlantılı kullanılan cennet erken dönem surelerinden olan Rahman Suresinde teferruatlı bir şekilde tasvir edilerek¹⁶¹²

”يُؤَخَّرُ فَيُوضَعُ فِي كِتَابٍ فَيُدْخَرُ لِيَوْمِ الْحِسَابِ أَوْ يُعَجَّلَ فَيُنْقِمَ” Bkz. Züheyr b. Ebî Sül mâ, **Divan** (Thk. Hamdû Tammâs), s. 68.

¹⁶⁰⁶ İzutsu'nun Charles Lyall'e dayandırdığı görüşüne göre Züheyr'in ahiretle ilgili fikirleri şiirlerinde işleminin sebebi onun bu şiirlerinde bu fikirlere aşina olan Yahudi ve Hristiyan kabilelere hitap etmesinden dolayı olduğunu söylemektedir. Bkz. İzutsu, **God and Man in the Quran**, ss. 93-94. Kur'ân'da da açıkça geçtiği üzere Müşrik Arapların geneli ahiretle ilgili bir inanca sahip olmasa da hem Hz. İbrahim dininden kalma Haniflerin varlığı hem de çevredeki Hristiyan ve Yahudi kabilelerin varlığı onların ahiretle ilgili inanç ve kavramlara aşina olmasına neden olmuştur.

¹⁶⁰⁷ Bakara 2/25: “وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ”. Ayrıca Bkz. Nisa 4/57, 122, 124; Maide 5/119; Araf 7/42-46; Yunus 10/9; Hud 11/23; Rad 13/29; İbrahim 14/23; Kehf 18/30-31, 107; Meryem 19/60-61; Taha 20/75-76; Hac 22/14, 23, 56; Ankebut 29/58; Lokman 31/8; Secde 32/19; Mümin 40/40; Şura 42/22; Muhammed 47/12; Teğabün 64/9; Talak 65/111; Buruc 85/11; Beyyine 98/7-8.

¹⁶⁰⁸ Ali İmran 3/15, 133, 198; Maide 5/65; Rad 13/35; Hicr 15/45; Nahl 16/30-32; Meryem 19/63; Furkan 25/15; Şuara 26/90; Sad 38/49-50; Zümer 39/73-74; Duhan 44/51-52; Muhammed 47/15; Kaf 50/31; Zariyat 51/15; Tur 52/17; Kamer 54/54; Kalem 68/34: “إِنَّ لِلْمُتَّقِينَ عِنْدَ رَبِّهِمْ جَنَّاتٍ النَّعِيمِ”

¹⁶⁰⁹ Rad 13/22-24: “وَالَّذِينَ صَبَرُوا ابْتِغَاءَ وَجْهِ رَبِّهِمْ وَأَقَامُوا الصَّلَاةَ وَأَنفَقُوا مِمَّا رَزَقْنَاهُمْ سِرًّا وَعَلَانِيَةً يَدْعُونَ إِلَى الْحَسَنَةِ السَّيِّئَةِ أُولَئِكَ... ” İnsan 76/12.

¹⁶¹⁰ Bakara 2/265: “وَمَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ ابْتِغَاءَ مَرْضَاةِ اللَّهِ وَتَثْبِيتًا مِنْ أَنفُسِهِمْ كَمَثَلِ جَنَّةٍ بِرَبْوَةٍ أَصَابَهَا وَابِلٌ فَآتَتْ أُكُلَهَا... ” Ali İmran 3/134-136; Fاطر 35/29-33; Hadid 57/10-12.

¹⁶¹¹ Nisa 4/13; Fetih 48/17: “وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ... ”

¹⁶¹² Rahman 55/46-78: “وَلَمْ يَخَفْ مَقَامَ رَبِّهِ جَنَّاتٍ فَيَأْتِي أَلَاءَ رَبِّكَمَا تَكْذِبَانِ ذَوَاتَا أَفْنَانٍ... فِيهِمَا عَيْنَانِ تَجْرِيَانِ... فِيهِمَا مِنْ... ”

ölümünden sonra yok oluşa inanan bir topluma inandıkları takdirde âdete dünyada yaşamayı arzuladıkları bir yaşamın portresini sunmuştur. Bu portrede sunulan cennet “İyiliğin karşılığı iyilikten başka mıdır”¹⁶¹³ denilerek öncelikle Allah’ın birliğine imana, tevhid inancına bağlanmıştır. Hal böyle olunca Mekke’de bu inanca talip olan ve bu inanç uğruna her türlü zulüm ve işkenceye katlanan özellikle kölelerden oluşan zayıf müminlere de karşılaştıkları zorluk karşısında hem Kur’ân hem de Hz. Peygamber tarafından cennet vadedilmiştir. Örneğin inancından dolayı işkenceye uğrayan Yasir ailesine Hz. Peygamber “*Sabır ey Yasir ailesi yeriniz cennettir.*” diyerek onlara imanları uğruna gösterdikleri sabrın, yani cihadın karşılığının cennet olduğunu müjdelemiştir.¹⁶¹⁴ Nitekim bu işkencelerin olduğu dönemde nazil olan Buruc Suresinde de köle Müslümanlardan olan Yasir ailesi, Bilal-i Habeşi gibi zayıf Müslümanların gördükleri işkence ile Hendek ashabı’nın sırf inançlarından dolayı yakarak zulmettikleri inananlar arasında bir ilinti kurulduğu görülmektedir.¹⁶¹⁵

Ashabı Uhdud kıssası üzerinden Ebu Cehil, Ümeyye b. Halef gibi köle Müslümanlara işkence edenlerin cehennemlik olduğu ima edilirken imanları uğruna bu eziyetlere katlanan, cihad eden, zayıf Müslümanlar da altlarından ırmaklar akan cennetle müjdelenmiştir.¹⁶¹⁶ Yine inananlara işkencelerin yapıldığı bu dönemde Habib-i Neccar’ın “elçilere uyun, Allah’ın dışında edinilen ilahlar bana ne şefaate edebilir ne de beni kurtarabilir, ben Rabbinize (Allah’ın birliğine) inandım beni dinleyin” demesinin sonunda kavmi tarafından sırf inancından dolayı şehid edilmesi de cennetle ödüllendirilmiştir.¹⁶¹⁷ Yasir ailesine ve diğer zayıf Müslümanlara işkencelerin yapıldığı dönemde¹⁶¹⁸ Ammar b. Yasir’in ana ve babası şehit düşmüştür. Nitekim işkencelerin olduğu bu dönemde Habi-i Neccar’ın şehid edilmesi örneğinin verilmesi ve daha sonra surenin devamında “*Doğrusu bugün, cennet ehli eğlence ile meşguldürler. Onlar ve eşleri gölgeliklerde, tahtlar üzerine*

¹⁶¹³ Rahman 55/60: “هَلْ جَزَاءُ الْإِحْسَانِ إِلَّا الْإِحْسَانُ”

¹⁶¹⁴ İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, s. 320.

¹⁶¹⁵ Buruc Suresinin nazil olduğu bağlam Mekke müşriklerinin zayıf müslümanlara işkence yaptıkları zamandır.

¹⁶¹⁶ Buruc 85/10-11: “إِنَّ الَّذِينَ فَتَنُوا الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ فَمَا يَسْئَلُونَ عَنْهُنَّ فَلَهُنَّ عَذَابٌ جَهَنَّمَ وَلَهُمْ عَذَابُ الْحَرِيقِ إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَهُمْ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْكَبِيرُ”

¹⁶¹⁷ Mukâtil, *Tefsir*, Cilt: 3, ss. 576-577; Mâtürîdî, *Te’vilât*, Cilt: 8, ss. 511-513; Mâverdî, *en-Nüket ve’l-Uyûn*, Cilt: 5, s. 112; İbn Kesir, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim*, Cilt: 6, s. 570; Yasin 36/20-27: “وَجَاءَ مِنْ أَقْصَى الْمَدِينَةِ رَجُلٌ يَسْعَى قَالَ يَا قَوْمِ اتَّبِعُوا الْمُرْسَلِينَ...”

¹⁶¹⁸ Habeşistan’a hicret öncesi dönem olan 3-5. yıllar arası işkencelerin yoğun olarak zayıf ve köle Müslümanlara yöneldiği yıllardır.

yaslanmışlardır. Orada onlar için her çeşit meyve vardır. Bütün arzuları yerine getirilir”¹⁶¹⁹ denilmesi inançlarından dolayı gördükleri işkenceye sabreden Yasir ailesini ve oğulları dışında Yasir ailesinin şehit olmasını akla getirmektedir. Çünkü işkence sırasında Hz. Peygamber onlara uğradığında Ammar b. Yasir Hz. Peygamber’e ne zaman bitecek bu çile dediğinde “Yasir ailesi sabredin”¹⁶²⁰ yeriniz cennettir”¹⁶²¹ demesi ile suredeki ayetler arasında bağlantı olması muhtemeldir. Cennet nimetlerinden bahseden bu ayetler babası ve annesi tevhid inancında sebat ederken şehid edilen Ammar b. Yasir’e bir teselli mahiyetinde gibidir.

Mekke döneminde iman ile cennet arasında ve cihadın ilk aşaması olan imanı uğruna eziyetlere katlanma ile cennet arasında olguyla da mutabık olarak doğrudan bir irtibat kurulmuştur. İmanı uğruna eziyete katlanma, sabretme ve cennete kavuşmanın bir diğer örneği Kur’ân’ın şirk eleştirisiyle beraber Kureyş’in zayıf müminlere işkenceye başladığı dönemde nazil olan surelerde Firavun ve sihirbazlar arasında geçen konuşma¹⁶²² üzerinden verilmiştir. Hz. Musa’nın Rabbine inandıkları için Firavun tarafından “benden izinsiz mi inandınız sizin elinizi ayağınızı keserim” tehdidine karşı sihirbazların “senin hükmün ancak bu dünyada geçerlidir. Seni Allah’a tercih etmeyiz” demeleri iman ve salih amelle irtibatlandırılmış ve onlara cennet vadedilmiştir.¹⁶²³ Sihirbazlara kendilerini şirkten arındırıp sadece Allah’a (tevhide) yönelmelerinin karşılığı olarak cennet vadedilmiştir. Bu surelerin nüzul zamanı dikkate alındığında kıssadaki cennet vaadinin Kureyş müşriklerinin işkenceleri altında eziyet gören zayıf müminleri tevhid inancında sebat etmeye, imanı uğruna cihad etmeye teşvikle bağlantılı olduğu gözükmemektedir. Çünkü Kur’ân’ın şirk inancını eleştiriye başlamasıyla beraber peygamberliğin 3. yılından Medine’ye hicret

¹⁶¹⁹ Yasin 36/55-58: “إِنَّ أَصْحَابَ الْجَنَّةِ الْيَوْمَ فِي شُغُلٍ فَاكِهُونَ هُمْ وَأَزْوَاجُهُمْ فِي ظِلَالٍ عَلَى الْأَرَائِكِ مُتَكِنُونَ هُمْ فِيهَا فَاكِهَةٌ وَلَهُمْ مَا يَدْعُونَ سَلَامٌ قَوْلًا مِنْ رَبِّ رَحِيمٍ

¹⁶²⁰ Hz. Peygamber’in sabır tavsiyesinden sonra “ey Allah’ım Ammar ailesinden kimseye cehennemde azap etme” diye dua ettiği de belirtilmektedir. Bkz. Ebü’l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed es-Süheylî (v. 581/1185), **er-Ravzû’l-Ünûf fî Şerhi’s-Sîreti’n-Nebeviyye (li İbn Hişam)**, Dar-u İhyâi’t-Türasi’l-Arabî, Beyrut, 1991, Cilt: 3, s. 220.

¹⁶²¹ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 320.

¹⁶²² Aynı olan bu kıssalar benzer ifadelerle Araf 7/123-126, Taha 20/71-73 ve Şuara 26/49-51 ayetlerinde geçmektedir.

¹⁶²³ Taha 20/70-76: “قَالَ آمَنْتُمْ لَهُ قَبْلَ أَنْ آذَنَ لَكُمْ إِنَّهُ لَكَبِيرِكُمْ الَّذِي عَلَّمَكُمُ السِّحْرَ فَلَا وَقْتَ لَكُمْ مِنْ خَلْقٍ وَلَاصِبَتَكُمْ فِي الْجُدُوعِ النَّحْلَ وَلَتَعْلَمُنَّ أُنَبَّا أَشَدُّ عَذَابًا وَأَبْقَى قَالُوا لَنْ نُؤْثِرَكَ عَلَى مَا جَاءَنَا مِنَ الْبَيِّنَاتِ وَالَّذِي فَطَرَنَا فَاقْضِ مَا أَنْتَ قَاضٍ إِنَّمَا تَقْضِي هَذِهِ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا إِنَّا آمَنَّا بِرَبِّنَا لِنُعْفِيَ لَكَ خَطَايَانَا وَمَا أَكْرَهْتَنَا عَلَيْهِ مِنَ السِّحْرِ وَاللَّهُ خَبِيرٌ وَأَبْقَى إِنَّهُ مِنْ بَيِّنَاتِ رَبِّهِ مُجْمَرًا فَإِنْ لَهُ جَهَنَّمَ لَا يَمُوتُ فِيهَا وَلَا يَحْيَى وَمَنْ يَأْتِهِ مُؤْمِنًا قَدْ عَمِلَ الصَّالِحَاتِ فَأُولَئِكَ لَهُمُ الدَّرَجَاتُ الْعُلَى جَنَّاتُ عَدْنٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَذَلِكَ جَزَاءُ مَنْ تَزَكَّى

edene kadar Müslümanlar devamlı Müşriklerin baskısı korkusu altında yaşamışlardır. Bu sebeptendir ki tevhid inancına karşı kibirlenen müşrikler elim bir azapla, cehennemle tehdit edilirken, inananlar cennet ve cennette var olan meyveler, sarhoş etmeyen içecekler ve bakışlarını yalnız onlara tahsis etmiş iri gözlü eşlerle müjdelenmiştir.¹⁶²⁴

İnançlarından dolayı baskı ve korku altında yaşayan özellikle kölelerden oluşan zayıf Müslümanlar baskı ve işkenceler katlanılmaz olduğunda bir çıkış yolu olarak Hz. Peygamber'in de teşvikiyle Habeşistan'a hicret etmişlerdir.¹⁶²⁵ Onların bu durumu *"Zulme uğradıktan sonra Allah yolunda hicret edenleri dünyada güzel bir şekilde (Habeşistan'a) yerleştireceğiz. Eğer bilirlerse ahiret mükâfatı elbette daha büyüktür. Onlar ki sabretmişler ve yalnızca Rablerine güvenmişlerdir"*¹⁶²⁶ şeklinde anlatılmıştır. Bu ayet Mekke'de tevhid inancından dolayı işkenceye uğrayan 5 kişi hakkında inmiştir ki onlar köle Müslümanlardan olan Ammar b. Yasir, Bilal, Suheyb, Habbab b. Eret ve Abdullah b. Said'tir.¹⁶²⁷ Onlara imanları uğruna gösterdikleri sabrın ve hicretin, yani cihadın bir sonucu olarak vaat edilen büyük ahiret mükâfatı ise cennettir.¹⁶²⁸ İmanın bir gereği olarak sabırla başlayıp Habeşistan'a hicret şeklinde gerçekleşen Müslümanların cihadı için cennet vadedildiği gibi Müslümanlara baskının iyice arttığı Medine'ye hicret öncesinde de onlara hicret imasında bulunulmuş ve ardından sabretmelerinin, Allah'a güvenmelerinin, iman etmelerinin ve salih amel işlemelerinin karşılığı olarak da cennet vadedilmiştir.¹⁶²⁹ Önce imalı olarak dile getirilen ve teşvik edilen hicretin daha sonra Medine'ye yapılması kesinleşince *"İman eden ve salih amel işleyenler naim cennetlerindedir... ki onlar Allah yolunda hicret etmişler sonra öldürülmüş ya da ölmüşlerdir. Allah*

¹⁶²⁴ Saffat 37/35-50: "إِنَّهُمْ كَانُوا إِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ يَسْتَكْبِرُونَ وَيَقُولُونَ إِنَّا لَنَارْكُو أَلْهِنَّا لَشَاعِرٍ مُّجْتَوٍ نَّالَ جَاءَ بِالْحَقِّ وَصَدَقَ: "الْمُرْسَلِينَ إِنَّكُمْ لَدَائِقُو الْعَذَابِ الْأَلِيمِ وَمَا يُجْزَوْنَ إِلَّا مَا كُنتُمْ تَعْمَلُونَ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ أُولَئِكَ هُمْ رَزَقُوا مَعْلُومٌ فَوَاجِهَهُ وَهُمْ مُّكَرَّمُونَ فِي جَنَّاتِ النَّعِيمِ عَلَى سُرُرٍ مُّتَقَابِلِينَ يُطَافُ عَلَيْهِمْ بِكَأْسٍ مِنْ مَّعِينٍ بَيْضَاءَ لَذَّةٍ لِلشَّارِبِينَ لَا فِيهَا غَوْلٌ وَلَا هُمْ عَنْهَا يُنْزَفُونَ وَعِنْدَهُمْ قَاصِرَاتُ الطَّرْفِ عَيْنٌ كَأَنَّهُنَّ بَيْضٌ مَكْنُونٌ فَأَقْبَلَ بَعْضُهُمْ عَلَى بَعْضٍ يَتَسَاءَلُونَ 57; Tur 52/17-28; Rahman 55/41-60, 62-76; Vakıa 56/12-47; Rahman 55/41-60, 62-76.

¹⁶²⁵ İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, s. 321; Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 17, s. 206; Mâverdî, *en-Nüket ve'l-Uyûn*, Cilt: 3, s. 188.

¹⁶²⁶ Nahl 16/41-42: "وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي اللَّهِ مِنْ بَعْدِ مَا ظَلَمُوا لَنَبُوْنَهُمْ فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَلَآخِرَةُ الْآخِرَةِ أَكْبَرُ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ الَّذِينَ: "صَبَرُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ"

¹⁶²⁷ Muaktil, *Tefsir*, Cilt: 2, ss. 469-470.

¹⁶²⁸ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 17, s. 207; Mâtürîdî, *Te'vilât*, Cilt: 8, s. 239; İbn Atiyye, *el-Muharrerü'l-Veciz*, Cilt: 3, s. 395.

¹⁶²⁹ Ankebut 29/56-60: "يَا عِبَادِيَ الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّ أَرْضِي وَاسِعَةً فَإِيَّايَ فَاعْبُدُونِ كُلُّ نَفْسٍ ذَائِقَةُ الْمَوْتِ ثُمَّ إِلَيْنَا تُرْجَعُونَ وَالَّذِينَ: "آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ لَنُبَوِّئَنَّهُمْ مِنَ الْجَنَّةِ غُرَفًا يُجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا نِعَمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ الَّذِينَ صَبَرُوا وَعَلَى رَبِّهِمْ يَتَوَكَّلُونَ وَكَأَيِّنْ مِنْ ذَاتَةٍ لَا تَحْمِلُ رَزْقَهَا اللَّهُ يَرْزُقُهَا وَإِيَّاكُمْ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ"

onları güzel bir rızıkla rızıklandırarak... ve onları razı olacakları bir yere sokacaktır”¹⁶³⁰ denilerek inananların Mekki cihadı olan hicretin bu yolda ölmenin, öldürülmenin cennetle¹⁶³¹ mükafatlandırılacağı bildirilmiştir.

İmanla başlayan, sabırla devam eden ve hicretle son bulan Mekki cihad’ın karşılığı cennet olduğu gibi infak ve kıtalle devam eden Medeni cihadın sonucu da cennet olarak vadedilmiştir. Müslümanların imanlarından dolayı karşılaştıkları zorluğun daha önceki inananların başına da geldiği fakat inananlara Allah’ın yardımının geleceği, onların bu duruma sabretmeleri ve Allah yolunda infak etmeleri gerektiği, savaşın (cihad) kapıya dayandığı söylenerek önceki inananların başlarına gelen ve Allah’ın yardımı da ne zaman dedirtecek kadar zorluğa katlanmadan cennete gidemeyecekleri söylenmiştir.¹⁶³² Daha sonra da Allah yolunda infak etmek yedi başak bitiren ve her başakta yüz dane bulunan bir ekine benzetilerek¹⁶³³ Mekke müşrikleri ile yapacakları bir savaş öncesi hicret eden Müslümanlara Medeni cihadın ilk aşaması olan Allah yolunda infak etmenin önemi vurgulanmıştır.

Bedir Savaşı¹⁶³⁴ öncesi Müslümanlara savaşın kapıya dayandığı, infakın gerekliliği ve önceki müminlerin zorluklara sabrettikleri gibi onların da sabretmeleri gerektiği ikazı yapılırken Uhud yenilgisi sonrası da aynı ikaz “Allah içinizden cihad edenleri ve sabredenleri ortaya çıkarmadan cennete gideceğinizi mi zannettiniz”¹⁶³⁵ denilerek yapılmıştır. Bu ikaz yapılmadan önce müminlere “Allah ve Peygamberi’ne itaat edin muttakiler, insanları affedenler, darlıkta ve bollukta infak edenler için hazırlanmış olan cennete ve Allah’ın bağışlamasına koşun” denilerek bunların sonucunun Allah’ın bağışlaması ve altlarından ırmaklar akan cennetler olduğu

¹⁶³⁰ Hac 22/56-59: “فَالَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ فِي حَيَاتِهِمُ... وَالَّذِينَ هَاجَرُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ ثُمَّ قُتِلُوا أَوْ مَاتُوا لَيَرْزُقَنَّهُمُ اللَّهُ... رِزْقًا حَسَنًا... لِيَدْخُلَنَّهُمْ مَدْخَلًا يُرْضَوْنَهُ”

¹⁶³¹ Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 18, s. 674.

¹⁶³² Bakara 2/214-218. “Yoksa siz sizden öncekilerin durumu başınıza gelmeden cennete gireceğinizi mi zannettiniz. Zorluk ve sıkıntı onlara öylesine dokunmuş ve öyle sarsılmışlardı ki (bunalmışlardı) Peygamber ve yanındaki inananlar Allah’ın yardımı ne zaman gelecek dediler. İyi bilin ki Allah’ın yardımı yakındır (214)... Muhakkak ki iman edenler, hicret edenler ve Allah yolunda cihad edenler, işte onlar Allah’ın rahmetini umarlar... (218).”

¹⁶³³ Bakara 2/261: “مَثَلُ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمَثَلِ حَبَّةٍ أَنْبَتَتْ سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَابِلٍ مِائَةُ حَبَّةٍ”

¹⁶³⁴ Bedir Savaşı Müslümanlar için önemli bir galibiyet ve ciddi bir ganimet kazanımı olduğu için Bedir Savaşı’nın ele alındığı Enfal Suresinde Müslümanların günahlarının bağışlanacağı ve onlar için güzel bir rızık vardır (8/29, 74) şeklinde imalı olarak cennetten bahsedilirken açık bir şekilde cennetle ilgili bir atıf yoktur. Bu durum Kur’ân ile olgu arasındaki uyumun bir sonucudur. Çünkü Bedir Savaşı cihadın dünyevi bir karşılığı olan ganimetle sonuçlanmıştır.

¹⁶³⁵ Ali İmran 3/142: “أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمِ الصَّابِرِينَ”

müjdelendiği.¹⁶³⁶ Bu ikazın ve müjdenin ardından Uhud'ta savaşan muhacirler ve Ensar kastedilerek muhacirlerin Allah yolunda yurtlarından çıkarıldığı, Medine'ye hicret ettiği, dinleri uğruna eziyete katlandığı, (Ensar ve muhacirin) Allah yolunda savaştığı ve şehid olduğu bu sebeple de Allah'ın onların günahlarını bağışladığı ve cennetine koyacağı müjdelendiği.¹⁶³⁷ Böylece Mekke'de sabırla başlayan, hicretle noktalanan Medine'de infak ve savaşıyla devam eden cihadın sonucunun özellikle de Müslümanların çok sayıda şehit verdiği Uhud Savaşı'nın sonunda cennet olduğunun belirtilmesi cihad-cennet irtibatını açıkça ortaya koymaktadır.

Cihad etme ile cennete ulaşma konusunda şehitliğin ise ayrı bir yeri vardır. Uhud'ta Müslümanların yenilgi sonrası dağa çekildikleri sırada Ebu Süfyan ile Hz. Ömer arasında geçen konuşma, şehadetle sonuçlanan cihadın sonucunun cennet olduğunu Müslümanların zihinlerine iyice yerleştiğini göstermektedir. Ebu Süfyan savaş alanından ayrılırken Uhud dağına sığınan Hz. Peygamber, Hz. Ebubekir ve Hz. Ömer'in ölüp ölmediğini merak ettiği için Ebu Kebşe, Ebu Kūhafe, Ömer nerede diye bağırarak bunu öğrenmek istemiş onlar da Hz. Peygamber'in talebi üzerine cevap vermemişlerdir. Ebu Süfyan "eğer sağ olsalardı cevap verirlerdi, hepsi ölmüş iş bitmiş" deyince Hz. Ömer dayanamayıp "yalan söyledin ey Allah'ın düşmanı seslendiklerinin hepsi sağdır ve buradadır" diye karşılık vermiştir. Bunun üzerine Ebu Süfyan "savaş sırayladır bugün Bedir'e bedeldir" deyince Hz. Ömer "evet ama eşit değiliz bizim ölülerimiz cennette sizin ölüleriniz ise cehennemdedir" diye karşılık vermiş, Ebu Süfyan da "gelecek yıl Bedir'de buluşalım" diyerek Uhud'tan ayrılmıştır.¹⁶³⁸ Gerek Hz. Ömer'in Ebu Süfyan'a verdiği "bizim ölülerimiz cennettir" cevabından, gerekse Bedir'de şehid olan Ensarın ilk şehitlerinden Harise'nin annesinin Hz. Peygamber'e "eğer oğlum cennette ise sabreder sevabını

¹⁶³⁶ Ali İmran 3/132-136: "وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَالرَّسُولَ لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ وَسَارِعُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا السَّمَوَاتُ وَالْأَرْضُ أُعِدَّتْ لِلْمُتَّقِينَ الَّذِينَ يُنْفِقُونَ فِي السَّرَّاءِ وَالضَّرَّاءِ وَالْكَاظِمِينَ الْغَيْظَ وَالْعَافِينَ عَنِ النَّاسِ وَاللَّهُ يُحِبُّ الْمُحْسِنِينَ وَالَّذِينَ إِذَا فَعَلُوا فَاجِشَةً أَوْ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ ذَكَرُوا اللَّهَ فَاسْتَغْفَرُوا لِذُنُوبِهِمْ وَمَنْ يَغْفِرِ اللَّهُ فَعَسَىٰ ذُنُوبُهُمْ أَنْ تَكُونَ مِنْ رَبِّهِمْ وَجَنَّتْ ثَجَرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا وَنِعْمَ أَجْرُ الْعَامِلِينَ"

¹⁶³⁷ Ali İmran 3/195: "فَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَأُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأُودُوا فِي سَبِيلِي وَقَاتَلُوا وَقُتِلُوا لَأُكَفِّرَنَّ عَنْهُمْ سَيِّئَاتِهِمْ وَلَأُدْخِلَنَّهُمْ جَنَّاتٍ"; Mukâtil, *Tefsir*, Cilt: 1, ss. 322-323.

¹⁶³⁸ İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 2, ss. 93-94; Vâkıdî, *Megazi*, Cilt: 1, s. 297; Taberî, *Câmiu'l-Beyan*, Cilt: 7, s. 240; Zemahşerî, *Keşşâf*, Cilt: 1, s. 419; Râzî, *Mefâtihu'l-Gayb*, Cilt: 9, s. 372. İbn Hişam'da geçen rivayete göre Hz Peygamber'in "kalk ya Ömer ona cevap ver" demesinden sonra Hz. Ömer Ebu Süfyan'a cevap vermiştir.

beklerim, değilse onun için var gücümle ağlarım” demesinden cihadın karşılığının cennet olduğunun Müslümanların zihinlerine iyice nakşedildiğini göstermektedir.¹⁶³⁹

Üç büyük savaşın (cihad) akabinde hem Mekke müşrikleri hem de Medine’den sürülen Yahudilerle ilişkilerinin iyice gergin olduğu bir zamanda¹⁶⁴⁰ “Size ne oluyor ki Allah yolunda infak etmiyorsunuz... Fetihden/zaferden¹⁶⁴¹ önce infak eden ve savaşla sonra bunu yapan bir değildir”¹⁶⁴² denilerek Müslümanlara, Medenî cihadın en önemli safhalarından biri olan Allah yolunda infak çağrısı yapılmıştır. Dünya hayatının oyun ve eğlenceden ibaret olduğu söylenerek Allah’ın bağışlamasına ve cennete koşun mesajı üzerinden zor zamanda yapılan infakın cennetle sonuçlanacağı vurgulanmıştır.¹⁶⁴³ Hadid Suresinde Allah yolunda infak ile cennet arasında bağlantı kurulurken Muhammed ve Saf Suresinde de Allah yolunda savaşın karşılığının cennet olduğu bildirilmiştir. Muhammed Suresinde “Kâfirlerle (savaşta) karşılaştığınız zaman onların boyunlarını vurun... Allah yolunda savaşanların amellerini zayi etmeyecek... onları onlara tanıttığı cennete koyacaktır. Ey iman edenler Allah’a yardım edin ki O da size yardım etsin ve ayaklarınızı sabit kılsın”¹⁶⁴⁴ denilerek Allah yolunda cihadın sonucunun cennet olduğu müjdesi verilmiştir. Saf Suresinde ise savaşın sebebinin kâfirlerin Allah’ın dinini engelleme girişimi olduğu söylenerek¹⁶⁴⁵ Müslümanlara karlı bir ticaret misali üzerinden Allah ve Peygamberi’ne inanmanın ve Allah yolunda malıyla, canıyla cihad etmenin,

¹⁶³⁹ Hz. Peygamber annesine Harise’nin Firdevs cennetinde olduğunu söylemiştir. Bkz. Buhârî, **Sahih**, Cihad ve Siyer 56, hadis no 2809.

¹⁶⁴⁰ Hadid Suresi peygamberliğin 5-6. yılında nazil olmuştur. Bkz. Câbirî, **Fehmü’l-Kur’ân**, Cilt: 3, s. 259.

¹⁶⁴¹ Buradaki fetih müfessirler tarafından ya Hudeybiye ya da Mekke Fethi (Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 239; Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 23, s. 175.) olarak anlaşıldığı halde Câbirî bu surenin iki olaydan önce indirildiği için bunu zafer olarak anlamak daha doğrudur demektedir. Bkz. Câbirî, **Fehmü’l-Kur’ân**, Cilt: 3, s. 261.

¹⁶⁴² Hadid 57/10: “وَمَا لَكُمْ أَلَّا تُنْفِقُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ... لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتِلَ”

¹⁶⁴³ Hadid 57/11-12: “مَنْ ذَا الَّذِي يُقْرِضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعِفَهُ لَهُ وَلَهُ أَجْرٌ كَرِيمٌ يَوْمَ تَرَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ يَسْعَى نُورُهُمْ... 18-22: “بَيْنَ أَيْدِيهِمْ وَبِأَيْمَانِهِمْ بُشْرَاكُمُ الْيَوْمَ جَنَّاتٌ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ هُوَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ وَالْمُصَدِّقَاتِ وَأَقْرَضُوا اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيُضَاعَفْ لَهُمْ وَلَهُمْ أَجْرٌ كَرِيمٌ وَالَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ وَالشَّهَدَاءُ عِنْدَ رَبِّهِمْ لَهُمْ أَجْرُهُمْ وَنُورُهُمْ... اَعْلَمُوا أَنَّ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا لَعَبٌّ وَلَهْوٌ وَزِينَةٌ وَتَفَاخُرٌ بَيْنَكُمْ وَتَكَاثُرٌ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ... سَابِقُوا إِلَى مَغْفِرَةٍ مِنْ رَبِّكُمْ وَجَنَّةٍ عَرْضُهَا كَعَرْضِ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ أُعِدَّتْ لِلَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرُسُلِهِ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ ذُو الْفَضْلِ الْعَظِيمِ... ”

¹⁶⁴⁴ Muhammed 47/4-7: “وَيَدْخُلْنَهُمْ الْجَنَّةُ... وَعَرَفَهَا لَهُمْ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنْ تَنْصَرُوا لِلَّهِ تَنْصَرُوا وَيُثَبِّتْ أَقْدَامَكُمْ ”

¹⁶⁴⁵ Saf 61/8-9: “يُرِيدُونَ لِيُطْفِئُوا نُورَ اللَّهِ بِأَفْوَاهِهِمْ وَاللَّهُ مُتِمُّ نُورِهِ وَلَوْ كَرِهَ الْكَافِرُونَ هُوَ الَّذِي أَرْسَلَ رَسُولَهُ بِالْهُدَى وَدِينِ الْحَقِّ لِيُظْهِرَهُ... ”

savaşmanın, Allah'ın bağışlamasına, yardımına, zafere ve cennete girmeye vesile olacağı muştusu verilmiştir.¹⁶⁴⁶

Hendek Savaşı sonrası dönemde, zor zamanda Allah yolunda infakın ve savaşın, malıyla canıyla cihadın, sonucunun cennet olacağı vurgulanırken aynı şekilde Hudeybiye'de Hz. Osman'ın öldürüldüğü haberinin geldiği zor zamanda Allah'a ve Peygamber'e itaat edip ölünceye kadar Mekke müşrikleriyle savaşacağına dair biat eden müminlere de cennet vadedilmiştir.¹⁶⁴⁷ Mekke Fethi sonrasında ise hacıları sulamakla ve Kâbe'yi imar etmekle Allah yolunda cihad etmenin kıyaslanamayacağı çünkü muhacirlerin iman edip hicret etmeleri ve Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad etmelerinin Allah'ın onları içinde ebedi kalacakları tükenmez nimetlerin bulunduğu cennetle müjdelemesine sebep olduğu bildirilmiştir.¹⁶⁴⁸

Mekke müşriklerine karşı yapılan cihadın cennetle sonuçlandığı vurgulandığı gibi Hıristiyan Bizans'a karşı cihadın karşılığının da cennet olduğu hem Kur'an hem de Hz. Peygamber tarafından bildirilmiştir. Hz. Peygamber Mute'de şehid edilen Amcaoğlu Cafer için "Cafer şehid edildi Allah ona iki kanat taktı, o bunlarla cennette uçmaktadır" diyerek cihadın sonucunun cennet olduğunu müjdelemiştir.¹⁶⁴⁹ Kur'an ise Hz. Peygamber'in son gazvesi olan¹⁶⁵⁰ Bizans'a yapılan Tebuk Seferi'ne katılan Müslümanları cihada çıkmayan münafıklardan ayırmak için "*Fakat Peygamber ve beraberindeki inananlar Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihad ettiler. Bütün hayırlar onlaradır ve onlar kurtuluşa ermişlerdir. Allah onlar için içinde ebedi kalacakları altlarından ırmaklar akan cennetler hazırlamıştır. İşte bu büyük bir*

¹⁶⁴⁶ Saf 61/10-13: "ثُمَّ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَيُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ يَغْفِرَ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلَكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِينَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَذْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ وَالْآخَرَىٰ تُحِبُّونَهَا نَصَرَ مِنَ اللَّهِ وَفَتَحَ قَرِيبٌ وَبَشِيرٌ الْمُؤْمِنِينَ"

¹⁶⁴⁷ Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 22, s. 225; Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4169; Fetih 48/16-22: "وَمَنْ يُطِيعِ اللَّهَ وَرَسُولَهُ يُدْخِلْهُ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَنْ يَتَوَلَّ يُعَذِّبْهُ عَذَابًا أَلِيمًا لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنِ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ: 22: يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا وَمَعَائِمَ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا وَعَدَكُمْ اللَّهُ مَعَائِمَ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا وَالْآخَرَىٰ "لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا وَلَوْ قَاتَلَكُمْ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوَلَّوْا الْأَذْبَارَ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا"

¹⁶⁴⁸ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 163; Tevbe 9/19-22: "أَجْعَلْتُمْ سِفَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ يُبَشِّرُهُمْ رَبُّهُمْ بِرَحْمَةٍ مِنْهُ وَرِضْوَانٍ وَجَنَّاتٍ هُمْ فِيهَا مُقِيمٌ خَالِدِينَ فِيهَا أَبَدًا إِنَّ اللَّهَ عِنْدَهُ أَجْرٌ عَظِيمٌ"

¹⁶⁴⁹ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 2, s. 767.

¹⁶⁵⁰ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 554; Tirmizî, **Sünen**, Tefsir, hadis no: 3102.

kazançtır”¹⁶⁵¹ diyerek Allah yolunda malıyla, canıyla cihad etmenin karşılığının cennet olduğu açıkça vurgulamıştır. Nitekim surenin sonunda “*Muhakkak ki Allah müminlerden canlarını ve mallarını cennet karşılığında satın almıştır. (Çünkü) onlar Allah yolunda savaşırlar, öldürürler ve öldürülürler*”¹⁶⁵² denilerek cihadın sonucunun Müslümanların Allah’la cennet karşılığı yaptıkları bir alışveriş olduğu müjdesi verilmiştir. Hulasa Kur’ân tarafından genel olarak iman ve salih amelin karşılığı vadedilen cennet, müminlerin iman ve salih amel gereği yaptıkları cihadın yani tevhid inancı uğruna gösterdikleri sabrın, hicretin, infakin ve savaşın karşılığı olarak Allah’ın vadettiği, Hz. Peygamber’in müjdelediği her türlü nimetin ve güzelliğin bulunduğu bir yerdir.

2.3.4. Ganimet

Ganimet kelimesi “يَغْنَمُ/غنم” “ga-ni-me/yağnemu” fiilinden gelmekte olup “*İyi bilin ki ganimet olarak aldıklarınızın beşte biri Allah ve Rasûlünündür*”¹⁶⁵³ ayetinde de belirtildiği üzere fiilin manası savaştan arda kalanları almak (ganimet almak) anlamındadır.¹⁶⁵⁴ Ganimet’in aslı koyun sürüsü, koyunlar anlamında bir topluluk ismi olan “ganem”den gelmektedir. Ganimet başlangıçta sadece düşmandan ele geçirilen koyunlara denilirken daha sonra düşmandan elde edilen her şeye denilmiştir.¹⁶⁵⁵ Aynı kökten gelen “gunm/الْغَنَمُ” ise çabalamaksızın bir şey elde etmedir.¹⁶⁵⁶ Mağnem ise ganimetle aynı anlamdadır.¹⁶⁵⁷ Mağnem’in çoğulu “meğânim” ganimet’in çoğulu ise “ganâim”dir.¹⁶⁵⁸ Ganimet anlamındaki bir diğer kelime olan “nefel” “نَفْلٌ” ve çoğulu “enfal” “أَنْفَالٌ” kelimesi de “ne-fe-le” “نَفْلٌ” fiilinden gelmekte olup aslı hibe, hediye, ziyade anlamındadır. Bu kökten gelen kelimeler ziyade ve çokluk anlamını ihtiva etmektedir. Örneğin “nafile” kelimesi

¹⁶⁵¹ Tevbe 9/88-89: “لَكِنَّ الرُّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ لَهُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ أَعَدَّ اللَّهُ لَهُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ خَالِدِينَ فِيهَا ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ”

¹⁶⁵² Tevbe 9/111: “إِنَّ اللَّهَ اشْتَرَى مِنَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْفُسَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ بِأَنْ لَهُمُ الْجَنَّةُ يُفَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ فَيَقْتُلُونَ وَيُقْتَلُونَ”

¹⁶⁵³ Enfal 8/41: “وَاَعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ”

¹⁶⁵⁴ Abdel Haleem, *Arabic-English Dictionary of Quranic Usage*, s. 676.

¹⁶⁵⁵ Ebüssuud Efendi (v. 982/1574), *İrşâdü'l-Akli's-Selîm ila Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm*, Dar-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, b.y., ts., Cilt: 4, s. 22; Bursevi, *Rûhu'l-Beyan*, Cilt: 3, s. 347.

¹⁶⁵⁶ Cevherî, *Sihâh*, Cilt: 5, s. 1999; Halil b. Ahmed, *Kitabü'l-Ayn*, Cilt: 4, s. 426; Ezherî, *Tehzîbü'l-Lüga*, Cilt: 8, s. 141.

¹⁶⁵⁷ Cevherî, *Sihâh*, Cilt: 5, s. 1999.

¹⁶⁵⁸ İbn Manzûr, *Lisanü'l-Arab*, Cilt: 12, s. 446.

gerekmezsizin isteyerek yapılan hibedir. Nafile namaz da buradan gelir. Çok hediye veren adama “nevfel” denir. Kur’ân’ın 8. suresine isim olan ganimetler anlamındaki “enfal” ise imamın (komutan) savaşçılara fazladan verdiği, hibe ettiği şeydir. Yani onlara aldıkları ganimetlerden verdiği şeylerdir. Çünkü sen şöyle dersin “نَفَّلْتُكَ” “neffeltüke” “sana fazlalık olarak verdim.”¹⁶⁵⁹ Ganimetin bir diğer türü olan “fey” “فَيْ” ise gölge, öğle vaktinden sonraki gölge, dönmek, rucû etmek, geri gelmek anlamında olup Kur’ân’da “Allah’ın Rasûlüne geri çevirdiği şeyler”¹⁶⁶⁰ anlamında¹⁶⁶¹ Müslümanların çabalamadan elde ettiği ganimet için kullanılmıştır.

Istılahi anlamda ganimet at ve deve sürülerek, yani savaşarak müşriklerin mallarından zorla alınan şeylere, fey¹⁶⁶² ise Müslümanların at ve deve sürmeksizin, savaşmaksızın, Allah’ın kâfirlerin mallarından Müslümanlara geri getirdiği şeylere denir.¹⁶⁶³ İbn Fâris ganimetin “ganem”den geldiğini ve aslının daha önce sahip olmadığı bir şeyi ifade ettiğini; daha sonra müşriklerden zorla ve savaşla alınan malları ifade eder hale geldiğini söylemektedir.¹⁶⁶⁴ Kısacası ganimet İslam’la beraber gayrimüslimlerden savaş yoluyla alınmış olan her türlü malı ve esiri ifade eden bir terim olmuştur.¹⁶⁶⁵ Düşmandan alınan ganimete “nefel/enfal” (fazlalık) denilmesi ise Müslümanların Allah yolunda yaptıkları cihadın amacı olan düşmanın belinin kırılması ve i’lâ-yi kelimetullahın gerçekleşmesi dışında ganimeti fazlalık olarak almalarından dolayıdır.¹⁶⁶⁶

Cahiliye döneminde de var olan ganimet olgusu, bu döneminin savaş anlayışıyla doğrudan bağlantılı olup Cahiliye Araplarının baskın ve yağmaya dayalı bir hayat yaşamasının sonucudur. Çünkü yaşam tarzı olarak Cahiliye Arapları okları yayında, ömürleri harp meydanında geçen, kılıçları ve savaşçılarıyla savaş meydanında çarpışan, hayattan, güzel ve hoş lezzetlerden yüz çevirmiş bir yaşama

¹⁶⁵⁹ İbn Fâris, **Mekâyisü’l-Lüga**, Cilt: 5, ss. 455-456. Tartışmalar ve “ganimet ile nefl” arasındaki fark için Bkz. Askerî, **Furûk el-Lügaviyye**, s. 170-171; Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 13, ss. 365-379.

¹⁶⁶⁰ Haşr 59/7: “مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ”

¹⁶⁶¹ Halil b. Ahmed, **Kitabü’l-Ayn**, Cilt: 8, ss. 407-408.

¹⁶⁶² Fey Allah’ın din konusunda Müslümanlara muhalefet edenlerin mallarından savaşmaksızın anlaşmayla ya da sürgünle cizye ve bunun dışında Müslümanlara döndürdüğü şeylerdir. Bkz. Cürcânî, **Kitabü’t-Târifât**, s. 170.

¹⁶⁶³ Ezherî, **Tehzîbü’l-Lüga**, Cilt: 8, s. 141; İbn Manzur, **Lisanü’l-Arab**, Cilt: 12, s. 446.

¹⁶⁶⁴ İbn Fâris, **Mekâyisü’l-Lüga**, Cilt: 4, s. 397.

¹⁶⁶⁵ Mehmet Erkal, “Ganimet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1996, Cilt: 13, s. 351.

¹⁶⁶⁶ Cürcânî, **Kitabü’t-Târifât**, s. 245.

sahiptiler.¹⁶⁶⁷ Bunun temel nedeni ise Cahiliye’de Arab hayatının en belirgin özelliği olan, onların adetlerinden bir adet haline gelmiş olan kan dökmeye dayalı savaş hayatıdır. Onlar savaşır, öldürülürler, kana kanla karşılık vermeden durmazlardı. Bu sebeple Cahiliye’de kabile büyük olsun küçük olsun en büyük kanun kan davası gütmek olmuştur. Bu Cahiliye Arabının dini inanış tarzındaki kutsal bir kanunuydu ki düşmanlarından intikam almadıkça kendilerine kadını, şarabı ve güzel şeyleri haram kılmışlardır. Nitekim Ebu Süfyan’ın Bedir yenilgisi sonrası kavminin başına gelenlerden dolayı Muhammed ve arkadaşlarından intikam almadıkça cünüplükten yıkanmayacağına, koku sürünmeyeceğine dair yemin etmesi, daha sonra bir grup süvariyle intikam almak için Medine’ye doğru yola çıkması bu anlayışın bir tezahürüdür.¹⁶⁶⁸ Kabile fertlerinden birinin bu kuralı değiştirmesi ise imkânsız hale gelmiştir. Kabileden biri öldürülse bütün kabileye sorumluluk yüklenmiştir.¹⁶⁶⁹ Asabiyet gereği kabile etrafında toplanan kabile fertleri için kabilenin veya kabileden birinin şerefine, malının korunması her zaman onların birinci önceliğidir.¹⁶⁷⁰ Asabiyet merkezli düşünce ve yaşayış tarzının sebep olduğu kabileler arasındaki savaşlarda çapul etme de Cahiliye Araplarının kazanç elde etme, mülk edinme yollarından biri olmuştur.¹⁶⁷¹ Çünkü asabiye dayalı yaşam tarzı güçlü kabilelerin zayıf kabilelere zulmetmesine, onlara saldırmasına, mallarına el koymasına yol açmıştır. Züheyr b. Ebî Sülme’nin bir şiirinde ifade ettiği “*Silahlı ile çevresini korumayan yıkılır. İnsanlara zulmetmeyen de zulme uğrar*”¹⁶⁷² ilkesi Cahiliye Arabının kendini güçlü gördüğü sürece zayıf olana saldırmasına, zayıf olanın malını mülkünü ganimet olarak görmesine neden olmuştur.

Cahiliye’deki kavim bağına inanç bağına dönüştüren Kur’ân¹⁶⁷³ ise asabiye dayalı Cahiliye kültürünün sebep olduğu yerli yersiz savaşların çıkarılmasını ve

¹⁶⁶⁷ es-Seyyid Mahmud Şükrü el-Âlûsî el-Bağdadi (1857-1924), **Bulûğu’l-Ereb fi Marifeti Ahvali’l-Arab**, (Thk. Mahmut Behcet el-Eseri), Daru’l-Kitabi’l-Mısri, Mısır, ts., Cilt: 1, ss. 103-104.

¹⁶⁶⁸ Ebu Süfyan 200 veya 40 kişilik bir süvari grubuyla Urayd denilen yere varmış, Ensardan birini ve işçisini öldürmüş, iki evi ve ekinleri yakarak yeminini yerine getirmiştir. Ebu Süfyan’ın bu saldırısı Sevik Gazvesi’ne neden olmuştur. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 44; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, s. 181.

¹⁶⁶⁹ Şevki Dayf (v. 2005), **Tarihu’l-Edebiyyi’l-Arabiyyi el-Asru’l-Câhiliyye**, b.y., ts., s. 62.

¹⁶⁷⁰ Antere, **Şerhu Divanı Antere**, s. 39.

¹⁶⁷¹ Şevki Dayf, **Tarihu’l-Edebiyyi’l-Arabiyyi el-Asru’l-Câhiliyye**, s. 61.

¹⁶⁷² Züheyr b. Ebî Sülme, **Divan** (Thk. Hamdû Tammâs), s. 70: “وَمَنْ لَمْ يَدَدْ عَنْ حَوْضِهِ بِسِلَاحِهِ يَهْدَمْ وَمَنْ لَا يَظْلِمُ النَّاسَ يَظْلَمُ”

¹⁶⁷³ Hucurat 49/10: “Müminler ancak kardeşlerdir. Öyle ise kardeşlerinizin arasını düzeltin...”.

çapulculuk yapılmasını yasaklamış,¹⁶⁷⁴ savaşı belli bir kurala bağlamış¹⁶⁷⁵ bununla beraber haklı olarak yapılan savaşın sonunda düşmandan ele geçirilen malların ganimet olarak kullanılmasını da meşru kabul etmiştir.¹⁶⁷⁶ Kur'ân'ın ganimetleri meşru kılmasının nedeni ise savaşı meşru bir zemine yerleştirmesi dolayısıyla. Kur'ân'a bakıldığında genel olarak savaşın sebebinin zulme engel olmak ve adaleti tesis etmek olduğu görülmekte ve Müslümanların düşmanlarına karşı yaptıkları bu savaşlar “Allah yolunda cihad” olarak isimlendirilmektedir. Bu sebeptir ki Hz. Peygamber baskın, yağma ve çapulculuk için savaş çıkarmayı yasaklamış¹⁶⁷⁷ gösteriş, şecaat ve hamiyet için değil Allah'ın dininin insanlar tarafından özgürce yaşanması ve yaşatılması için savaşılması gerektiğini ortaya koymuştur.¹⁶⁷⁸ Bununla beraber Cahiliye dönemindeki yağma uygulamasının bazı Müslümanların özellikle yeni Müslüman olanların kafasında hala var olduğu görülmektedir. Bunu yeni Müslüman olan bedevilerin Müslümanlar Hayber'e giderken biz de sizinle gelelim demelerinden anladığımız gibi¹⁶⁷⁹ Huneyn ganimetleri dağıtılırken kendisine az ganimet verildiği için Hz. Peygamber'e sitem eden Abbas b. Mirdas'ın şiirinden de anlıyoruz. İbn Midras “*O yağma idi, düz yerde tayımın üzerinde koşturmakla onu hak etmiştim... İnsanlar uyurken ben uyumadım. Ne var ki benim yağmamla Ubeyd'in (kendi atı) yağması Uyeyne ile Akra'nınkinden eksik oldu*”¹⁶⁸⁰ demektedir. Bu iki örnek Cahiliye'deki yağma ve ganimete bakış anlayışının İslam'a yeni giren bazı insanların kafasında hala aynı olduğunu göstermektedir. Ne var ki Kur'ân

¹⁶⁷⁴ Yağma'nın yasaklanması bağlamında Hz. Peygamber bir seferde Müslümanların şiddetli açlıktan dolayı koyun sürüsünü yağmaladıklarını ve etlerini pişirdiklerini gördüğünde tencerelerin altını söndürmüş ve etleri toprağa bulayarak şöyle demiştir: “yağma malı (nübbe) leşten daha helal değildir.” Bkz. Ebû Dâvûd, **Sünen**, Cihad 15, hadis no: 2705.

¹⁶⁷⁵ “Kıtal” başlığı altında Kur'ân'ın Müslümanların savaşmasını istediği grupları belirtmiştir. Bu grupların eylemlerini Kur'ân savaş sebebi saymıştır. Örneğin Müslümanlara sırf inançlarından dolayı düşmanlık yapanlar bu gruplardan biridir.

¹⁶⁷⁶ Enfal 8/69. ayet Müslümanlara Bedir Savaşı'nda Mekke Müşriklerinden elde ettikleri ganimetleri helal-i hoş olarak yiyin diyerek haklı olarak yapılan savaş sonunda ganimet almada bir mahzur görmemiş, ganimet almak için adam öldürmeyi, savaş çıkarmayı (Nisa 4/94) ise meşru görmemiştir.

¹⁶⁷⁷ Medine'ye hicretin akabinde Hz. Peygamber'in Kureyş kervanları üzerine seriyye göndermesi bazı oryantalistler tarafından Cahiliye'nin yağma ve çapulculuk uygulaması şeklinde anlaşılmıştır. Hâlbuki Hz. Peygamber'in gönderdiği bu seriyyelerin amacı sadece düşmanları olan Kureyş kervanı üzerine olup başka kabilelerin kervanları ya da mallarına değildir. Hz. Peygamber'in çapulu yasaklaması bağlamında ayrıca Bkz. Ebû Dâvûd, **Sünen**, Cihad 15, hadis no: 2705.

¹⁶⁷⁸ Tirmizî, **Sünen**, Fedailü'l-Cihad 20, hadis no: 1646.

¹⁶⁷⁹ Fetih 48/15: “سَيَقُولُ الْمُخَلَّفُونَ إِذَا انطَلَقْتُمْ إِلَى مَغَائِمٍ لِنَأْخُذُهَا دُونًَا نَتَّبِعْكُمْ يُرِيدُونَ أَنْ يُبَدِّلُوا كَلَامَ اللَّهِ قُلْ لَنْ تَتَّبِعُونَا كَذَلِكُمْ”؛ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 72; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 2, s. 620.

¹⁶⁸⁰ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 493-494; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, ss. 946-947.

Cahiliye'nin ganimet anlayışına yeni bir çerçeve çizmiş, haklı sebebe dayalı savaşların yani Allah yolunda cihadın sonunda elde edilen ganimetin dağıtılması meselesinin üzerinde ise önemle durmuştur. Şimdi Kur'an ve Hz. Peygamber'in uygulaması üzerinden kronoloji takip edilerek cihadın doğal bir sonucu olan ganimetin ne olduğu ve nasıl dağıtıldığını ortaya koymaya çalışacağız.

Ganimet olgusu Medine'de Allah yolunda savaşın, cihadın, bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Kur'an'da ganimet kelimesi türevleriyle beraber altı yerde,¹⁶⁸¹ ganimet anlamındaki nefel'in çoğulu enfal ise sureye de isim olan Bedir Savaşı'nı konu alan Enfal Suresinin ilk ayetinde iki defa,¹⁶⁸² zahmetsiz elde edilen ganimet türü olan fey ise fiil olarak Allah'ın Rasülüne geri çevirdiği (ganimet verdiği) şeyler anlamında üç yerde¹⁶⁸³ geçmektedir. Ganimetle ilgili bu üç kelimenin dışında bir defa da Tevbe Suresinde Ehli Kitap'tan alınan karşılığını vermek anlamında olan cizye¹⁶⁸⁴ kelimesi geçmektedir.¹⁶⁸⁵

Ganimet meselesi Kur'an'a ve Müslümanların hayatına ilk defa Allah yolunda cihad olarak isimlendirilen Bedir Savaşı'yla¹⁶⁸⁶ girmiştir.¹⁶⁸⁷ Kur'an'ın ganimetle ilgili Cahiliye'den ayrıldığı ilk uygulama şekli ise ganimetin beşte birlik kısmını Hz. Peygamber'e yani devlet başkanına ayırmasıdır.¹⁶⁸⁸ Kur'an'ın devlet

¹⁶⁸¹ Nisa 4/94; Enfal 8/41, 69; Fetih 48/15, 19, 20. Bu kök Enfal Suresinde “عَنِمْتُمْ” “ganimet aldınız” anlamında fiil şeklinde, Nisa ve Fetih Surelerinde ise ganimetler anlamındaki “مَعَانِمُ” “meğânim” şeklinde geçmektedir.

¹⁶⁸² Enfal 8/1: “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ”

¹⁶⁸³ Ahzab 33/50: “مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَيْكَ”; Haşr 59/6, 7: “مِمَّا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ”

¹⁶⁸⁴ Tevbe 9/29: “مِنَ الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ حَتَّى يُعْطُوا الْجِزْيَةَ عَنْ يَدٍ وَهُمْ صَاغِرُونَ”

¹⁶⁸⁵ Müslüman devlet otoritesi altında yaşayan ve savaşaçak konumdaki gayri Müslim erkeklerinden alınan bir vergidir. Bu onların can ve mal güvenliğini sağlama karşılığı onlardan alınan bir vergidir. Bkz. Mehmet Erkal, “Cizye”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1993, Cilt: 8, s. 42.

¹⁶⁸⁶ Enfal 8/72, 74: “وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ”, “وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ”

¹⁶⁸⁷ Bedir Savaşı'ndan 2 ay önce Abdullah b. Cahş seriyyesi Kureyş kervanından bazı mallar, ganimetler, elde etmiş olsa da burada ön plana çıkan husus kervanın ele geçirilmesinden ziyade kervanın haram ayda ele geçirilmesi olmuştur. Bu husus Kur'an'da “*Sana haram ayda savaşmayı soruyorlar...*” (Bakara 2/217) şeklinde yer almaktadır. Nahle'de ele geçirilen ganimetleri Hz. Peygamber'in beşte birlik kısmını alıp kalanını seriyyeye katılanlara dağıttığı veya (haram ayda vuku bulması dedikodusu yüzünden) dağıtmayı durdurduğu ve Bedir Savaşı'ndan sonra bunları dağıttığı rivayet edilmektedir. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 16-18; İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 603.

¹⁶⁸⁸ Enfal 8/41: “وَاعْلَمُوا أَنَّمَا غَنِمْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَإِنَّ لِلَّهِ خُمُسَهُ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسْكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ”. Cahiliyede ise kabile reisi ganimetin dörtte birini (mirba) kendine alırdı. Çünkü Arap yarımadasında İslam'dan önce mevcut orfe göre ordu komutanı elde edilen ganimetin dörtte birini kendine ayırır, ayrıca yağmadan önce ele geçirilen şeyler ve taksimatı mümkün olmayan mallar da ona ait olurdu. Heyetler yılında gelen Temim oğulları heyetinin şairinin kavminin şerefini sayarken “*Krallar bizdendir ve ganimetin dörtte biri de bize ayrılır*” “مِنَّا الْمُلُوكُ وَفِينَا تُقْسَمُ الرَّبْعُ” diye

başkanı sıfatıyla Hz. Peygamber'e ayırdığı ganimetin beşte birlik kısmının harcandığı sınıfları Hz. Peygamber'in ve ailesinin ihtiyaçları dışında diğer ihtiyaç sahipleri olan yetimlere, yoksullara, yolculara harcaması uygulaması da Kur'ân'a ait bir uygulamadır.¹⁶⁸⁹ Her ne kadar Cahiliye'deki kabile reisleri de genel olarak maslahata göre dörtte birlik kendi hisselerinin çoğunluğunu kabilesinin fakir ve muhtaçlarına dağıtsa da¹⁶⁹⁰ bu dağıtım Cahiliye'nin asabiyet merkezli dünya görüşünün bir sonucu olup diğer kabilelerin muhtaçlarına, yetimlerine, yolculara dağıtılmamaktadır.

Bedir cihadının sonucu Müslümanlar yüklü miktarda ganimet elde etmişlerdir. Böylece daha önce Mekke'de iman uğruna sabrederek, sebat ederek, hicret ederek cihad eden müminler aldıkları ganimetle ilk defa hicretle beraber kaybettiklerini bir nebze olsun telafi etmişlerdir.¹⁶⁹¹ Savaş sonunda nazil olan sure¹⁶⁹² ganimetlerinin dağıtım yetkisini, şeklini belirlemek üzere inmiş,¹⁶⁹³ surenin belirlediği esasa göre de Bedir ganimetleri dönüş yolunda Safra boğazı denilen yerde Hz. Peygamber tarafından dağıtılmıştır.¹⁶⁹⁴ Allah yolunda cihadın sonucu elde edilen bu ganimetler savaşa katılan muhacirlerden 83, Evs'ten 61, Hazrec'ten 170 olmak üzere toplam 314 kişi arasında pay edilmiştir.¹⁶⁹⁵ Bedir ganimetinin savaşçılara dağıtılması atlıya dört veya üç hisse yaya olana da bir hisse şeklinde olmuştur.¹⁶⁹⁶

övünmesinden de ganimetin dörtte birinin kabile reisine ayrıldığını anlaşılmaktadır. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 562-563, 578 ; Muhammed Hamidullah (1908-2002), **Hz. Peygamber'in Savaşları**, (Trc. Nazire Erinç Yurter), Beyan Yayınları, İstanbul, 2017, s. 162.

¹⁶⁸⁹ Enfal Suresinin ilk ayeti ganimet taksimat yetkisini devlet başkanına, yani Hz. Peygamber'e verirken 41. ayet de ganimetlerin dağıtımının beşte dördünün savaşa katılanlara beşte birinin (humus) ise Allah, Peygamber, Peygamberin akrabaları, yetimler, fakirler ve yolcular için olacağını bildirmektedir.

¹⁶⁹⁰ Cemal Mahfuz, **Fennü'l-Harb inde'l-Arab fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm**, el-Müessesetü'l-Arabiyye, b.y., ts., s. 14.

¹⁶⁹¹ Medine'ye hicret eden bazı Muhacirlerin evleri Müşrikler tarafından satılmıştır. Örneğin Ebu Sufyan amcaoğlu Abdullah Bin Cahş'ın evini onlar hicret edince satmıştır. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 504-505.

¹⁶⁹² Kur'ân ve olgu arasındaki mutabat halinin bir gereği olarak Bedir'de elde edilen ganimetler ve bu ganimetlerin nasıl dağıtılacağı meselesi Enfal Suresinin nazil olmasına sebep olmuştur.

¹⁶⁹³ Ganimet (Enfal) hakkındaki tartışmalar için Bkz. Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 13, 365-379; Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 2, ss. 193-195; Enfal 8/1, 41; Vâhidî, **Esbâb-ı Nüzûl**, s. 235; Muhammed Âbid el-Câbirî (1935-2010), **Arap-İslam Siyasal Aklı**, (Trc. Vecdi Akyüz), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 143.

¹⁶⁹⁴ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 100-101; İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 643.

¹⁶⁹⁵ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 706.

¹⁶⁹⁶ Vâkıdî'de geçen rivayete göre Bedir ganimetleri atlıya dört hisse şeklinde verilmiş iken Buhârî'de geçen ganimetin genel taksimi rivayetine göre üç hissedir. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, s. 101; Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2863. İbn Hişam'a göre de Bedir ganimetleri ata iki

Bununla beraber ganimet Allah yolunda savaşın doğrudan bir amacı değil doğal bir sonucudur. Çünkü Kur’ân hem Bedir’de esir alınan müşriklerden fidye alınmasını *“Sizler geçici dünyayı (malını) istiyorsunuz Allah ise ahireti istemektedir”*¹⁶⁹⁷ hem de Müslüman olduğunu söyleyen Midras’ın öldürülüp malının ganimet alınmasını¹⁶⁹⁸ *“Sizler dünya hayatının geçiciliğini (mal-mülk) istiyorsunuz oysa Allah katında birçok ganimet vardır”*¹⁶⁹⁹ diyerek Müslümanların ganimet arzularını eleştirmiştir. Bu durum göstermektedir ki her ne kadar ganimet Allah yolunda savaşın, cihadın, doğal bir sonucu da olsa, Müslümanlara helal de kılınsa¹⁷⁰⁰ Kur’ân açısından hiçbir zaman savaşın amacı olmamış ve zaman zaman insan fitratı gereği Müslümanlarda da ortaya çıkan ganimet tamahını Kur’ân eleştirmiştir. Çünkü Kur’ân dinlerinden dolayı Müslümanlara düşman olanların savaşla (cihatla) belinin kırılmasını,¹⁷⁰¹ gücünün zayıflatılmasını¹⁷⁰² ve Müslüman olmayıp da İslam’a karşı olumlu duygular besleyenlerin gönüllerinin kazanılmasını¹⁷⁰³ istemektedir.

Allah yolunda cihadın doğal bir sonucu olan ganimetin amaç haline getirilmesi ise Uhud Savaşı’nın kaybedilmesine neden olmuştur. Müslümanların Uhud Savaşı’nda yenilmesinde okçular tepesindeki Müslüman askerlerin ganimet toplama arzusunun¹⁷⁰⁴ çok büyük etken olduğu hususu Kur’ân’da yer almış ve bu durum *“Bir peygamberin ganimet malını aşırması yapacağı bir şey değildir. Her kim ganimet malından aşırırsa, aşırıldığını kıyamet günü getirir. Sonra herkese kazandığı*

sahibine bir hisse şeklinde yani atlıya üç hisse yayaya bir hisse şeklinde dağıtmıştır. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, s. 103.

¹⁶⁹⁷ Enfal 8/67: “تُرِيدُونَ الدُّنْيَا وَاللَّهُ يُرِيدُ الْآخِرَةَ”

¹⁶⁹⁸ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, ss. 398-400.

¹⁶⁹⁹ Nisa 94: “تَبْتَغُونَ عَرَضَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا فَعِنْدَ اللَّهِ مَغَانِمٌ كَثِيرَةٌ”

¹⁷⁰⁰ Enfal 8/69: “فَكُلُوا بِمَا غَنِمْتُمْ حَلَالًا طَيِّبًا”

¹⁷⁰¹ Enfal 8/39: “وَقَاتِلُوهُمْ حَتَّى لَا تَكُونَ فِتْنَةٌ وَيَكُونَ الدِّينُ كُلُّهُ لِلَّهِ”

¹⁷⁰² Enfal 67. ayet “Yeryüzünde savaşırken, düşmanı yere sermeden esir almak hiçbir Peygambere yaraşmaz” şeklinde Bedir’de müşriklerden esir alınmasını eleştirmekte ve saldırgan olan düşmanın belinin kırılmasını ganimet için, fidye için esir alınmamasını salık vermektedir. Bedir’de esir alınan İslam’ın azılı düşmanı olan Nadr b. Haris ve Ukbe b. Ebi Muayt yolda öldürülmüş, diğer esirler ise Medine’ye götürülmüştür. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 1, ss. 644-645.

¹⁷⁰³ Nisa 94. ayet Müslümanların da daha önceden küfür ve şirk içinde olduklarını bildirerek Müslümanlara selam vererek gelen, eman isteyen kişilerin düşman kavimden dahi olsa amacı, niyeti belli olmadan ganimet arzusuyla ona karşı bir kötülük yapılmasını “Allah katında birçok ganimet vardır” diyerek eleştirmektedir. Nitekim bu bağlamda Hz. Peygamber Nadîroğulları sürgününde onlardan elde dilen malları ihtiyaç sahibi muhacirlere dağıtırken Nadîroğulları’ndan Müslüman olan Yamin b. Umeyr ve Ebu Said b. Vehb’in mallarına dokunmamıştır. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 192; Vâkîdî, **Megazi**, Cilt: 1, s. 373.

¹⁷⁰⁴ Zemahşeri, **Keşşâf**, Cilt: 1, s. 434; Kurtubî, **el-Câmiu li’Ahkâmi’l-Kur’ân**, Cilt: 4, s. 254; Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 3039.

tastamam verilir ve onlar zulme uğratılmaz”¹⁷⁰⁵ denilerek açıkça eleştirilmiştir. Hz. Peygamber de ganimet için yerlerini terkeden okçuları “emrim gelene kadar yerlerinizden ayrılmayacağınıza dair sizden söz almadım mı, siz bizim ganimet malına ihanet edeceğimizi zannettiniz” diyerek ganimet arzusunun Allah yolunda cihadın önüne geçmesini eleştirmiştir.¹⁷⁰⁶ Allah yolunda savaşın, cihadın, doğal bir sonucu olan ganimeti cihadın amacı haline getirenleri eleştiren Kur’ân, Nadîroğulları sürgününde zahmetsiz elde edilen ganimetin (fey) ¹⁷⁰⁷ taksimatını da “*Allah, Peygamberi, Peygamberin akrabaları, yetimler, fakirler ve yolcular*”¹⁷⁰⁸ şeklinde düzenlemiştir. Hz. Peygamber de Kur’ân’ın taksimatı doğrultusunda elde edilen fey ganimetini bütün mallarını mülklerini Mekke’de bırakan Ensar’ın barındırdığı¹⁷⁰⁹ Bedir’den önce hicret eden, Kur’ân’ın “*mallarından ve yurtlarından çıkarılan, Allah’ın lütfunu ve rızasını arayan, Allah ve Rasûlüne yardım eden fakir muhacirler*”¹⁷¹⁰ dediği ilk muhacirlere ve Ensar’dan ihtiyaç sahibi iki kişiye dağıtmıştır.¹⁷¹¹

Kur’ân’ın savaşılmadan elde edilen feyi savaşa, muhasaraya katılanlar arasında dağıtmayıp sadece ihtiyaç sahibi yetimler, yoksullar, yolda kalmışlar arasında dağıtması, onlara has kılması daha önce ne Cahiliye ne de Yahudi-Hıristiyan geleneğinde olmayan Kur’ân’ın getirdiği orijinal bir uygulama olup¹⁷¹² Kur’ân’ın fakirle zengin arasındaki dengeyi sağlamak için getirdiği bir yeniliktir.¹⁷¹³ Kur’ân’ın Allah yolunda cihad sonucu elde edilen feyi bu şekilde taksim etmesi ganimetin Cahiliye’deki gibi zengin ve güçlülerin tekeline geçme uygulamasını kaldırmak ve ihtiyaç esasına göre dağıtılmasını sağlamak içindir.¹⁷¹⁴ Bu sebeple Hz. Peygamber Nadîroğulları’ndan elde edilen ganimetleri muhasaraya katılanların tamamına değil, Ensar’dan iki kişi dışında Ensar üstünde yük olan ihtiyaç sahibi ilk

¹⁷⁰⁵ Ali İmran 3/161: “وَمَا كَانَ لِنَبِيٍّ أَنْ يَغُلَّ وَمَنْ يَغُلَّ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ ثُمَّ تُوَفَّى كُلُّ نَفْسٍ مَا كَسَبَتْ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ”

¹⁷⁰⁶ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 1, s. 310.

¹⁷⁰⁷ Haşr 59/6: “وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْهُمْ فَمَا أَوْجَفْتُمْ عَلَيْهِ مِنْ خَيْلٍ وَلَا رِكَابٍ وَلَكِنَّ اللَّهَ يُسَلِّطُ رُسُلَهُ عَلَى مَنْ يَشَاءُ”

¹⁷⁰⁸ Haşr 59/7: “وَمَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَى رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَى فَلِلَّهِ وَلِلرَّسُولِ وَلِذِي الْقُرْبَىٰ وَالْيَتَامَىٰ وَالْمَسَاكِينِ وَابْنِ السَّبِيلِ”

¹⁷⁰⁹ Enfal 8/72: “إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَٰئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ”

¹⁷¹⁰ Haşr 59/8: “لِلْفُقَرَاءِ الْمُهَاجِرِينَ الَّذِينَ أُخْرِجُوا مِنْ دِيَارِهِمْ وَأَمْوَالِهِمْ يَبْتَغُونَ فَضْلًا مِنَ اللَّهِ وَرِضْوَانًا وَيَنْصُرُونَ اللَّهَ وَرَسُولَهُ”

¹⁷¹¹ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, s. 382; İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 192.

¹⁷¹² Emrah Dindi, **Kur’ân’da İslam Öncesi Kültürün İzleri Muamelat Örneği**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 389.

¹⁷¹³ Haşr 59/7: “سَيَكُنْ لِذَلِكَ دُولَةٌ يَتَرَى الْأَغْنِيَاءُ مِنْكُمُ”

¹⁷¹⁴ Zemahşeri, **Keşşâf**, Cilt: 4, ss. 502-503; Mustafa Fayda, “Fey”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1995, Cilt: 12, s. 512.

muhacirlere dağıtmıştır.¹⁷¹⁵ Hz. Peygamber feyi bu şekilde taksim ederken Hendek Savaşı'nda Müslümanlara ihanet eden, bu nedenle savaş sonunda muhasara edilen ve savaşılan Kurayza Oğulları'ndan alınan ganimetleri ise Bedir ganimetleri gibi savaşa katılan bütün Müslümanlara dağıtmıştır.¹⁷¹⁶

Allah yolunda cihadın sonucu elde edilen fey ve ganimetin taksimat şekli Mekkeli muhacir ve Medineli Ensar'ın oluşturduğu İslam devletindeki fakir ve zengin arasındaki dengenin sağlanmasında önemli bir rol oynamıştır. Nadir ve Kurayza Oğulları Medine'den çıkarılmadan önce muhacirler muahat uygulamasının da bir gereği olarak Ensar'ın Hz. Peygamber'e, onun da muhacirlere verdiği mallar, hurmalar vb şeylerle geçimlerini temin etmişlerdir. Bu iki kabileden ele geçirilen ganimetler ise daha çok muhacirler lehine kullanılarak Ensar'ın verdiği mallar kendilerine geri verilmeye başlanmıştır. Enes b. Mâlik'in ailesinin Hz. Peygamber'e, onun da Ümmü Eymen'e verdiği hurmalığın tekrar kendilerine verilmesi bunlardan biridir.¹⁷¹⁷

Hz. Peygamber Allah yolunda cihadın sonucu ganimet olarak alınan Hayber ve Fedek arazilerini ise maslahata binaen yarıcılık usulü ile¹⁷¹⁸ eski sahiplerinin elinde bırakmıştır.¹⁷¹⁹ Kur'ân'ın ganimet ve fey uygulaması gereği, Müslümanlar savaşarak aldığı için Hayber Müslümanlara ait olurken Fedek savaşılmadan alındığı için Hz. Peygamber'in tasarrufuna bırakılmıştır.¹⁷²⁰ Hayber ganimetleri atlıya üç, yayaya bir hisse şeklinde taksim edilmiş,¹⁷²¹ ayrıca bu fethin akabinde Habeşistan'dan dönen muhacirlere de pay verilmiştir.¹⁷²² Hz. Peygamber'in savaşanların dışında muhacirlere ganimetten pay ayırması ise, Medeni cihad olan

¹⁷¹⁵ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Harac, İmara ve Fey 19, hadis no: 3004. Hz. Peygamber Benî Nadir ganimetlerini dağıtmadan önce bütün Ensar'ı çağırarak ve onlara şöyle demiştir: “*eğer isterseniz Benî Nadir'in mallarını aranızda paylaşırız. Muhacirler de eskiden olduğu gibi sizin evlerinizde kalsınlar, isterseniz Benî Nadir mallarını muhacirlere vereyim evlerinizden çıksınlar*” bunun üzerine Sad b. Ubade ve Sad b. Muaz (Evs ve Hazrec'in reisleri) söz alarak şöyle dediler “Ey Allah'ın Rasülü o malları muhacirlere ver eskiden olduğu gibi evlerimizde kalsınlar.” Bunun üzerine Hz. Peygamber “*Allah'ım Ensar'a ve Ensar'ın çocuklarına merhamet et*” diye dua etmiş ve Benî Nadir ganimetlerini Ensar'dan iki fakir kişi dışında muhacirlere dağıtmıştır. Bkz. Vâkidî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 379-380.

¹⁷¹⁶ Kurayza ganimetleri atlıya üç, yayaya bir hisse şeklinde dağıtılmıştır. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 244; Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4028.

¹⁷¹⁷ Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4120.

¹⁷¹⁸ İşlenen arazinin yarı gelirlerinin Müslümanlara ait olmasıdır.

¹⁷¹⁹ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 337; Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4248

¹⁷²⁰ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 337.

¹⁷²¹ Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4228.

¹⁷²² Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4233.

Allah yolunda savaşıla Mekkî cihad olan Allah yolunda hicreti bir tuttuğunun göstergesi ve Habeş muhacirlerinin İslam uğruna katlandıkları sıkıntıların ödüllendirilmesidir. Kur'ân tarafından Allah yolunda savaşmayı, cihadı, göze alan Müslümanlara cihadın dünyevi bir karşılığı olan ganimet vadedilirken¹⁷²³ Hz. Peygamber tarafından da Allah yolunda sıkıntıya katlanan, Allah yolunda hicret eden, yani cihad eden Habeş muhacirlerine cihatlarının karşılığı olarak vadedilen bu ganimetten pay ayrılmıştır. Bunun aksine Hz. Peygamber Hayber fethine katılıp da taksimattan önce ganimetten aşırınlara da tepki göstermiştir.¹⁷²⁴ Çünkü hem Kur'ân hem de Hz. Peygamber ganimetten aşırınlara aşırıldığı şeyin kıyamet gününde karşılıklarına çıkacağını haber vermiştir.¹⁷²⁵ Çünkü ganimetin taksim görevi Kur'ân tarafından Hz. Peygamber'e verilmiş,¹⁷²⁶ Hz. Peygamber de taksimattan önce ganimeti yağma yapmayı (nühbeye) yasaklamıştır.¹⁷²⁷

Müslümanların çok miktarda ganimet elde ettiği savaşlardan biri de sayılarının çokluğuna güvendikleri fakat yeryüzünün olanca genişliğine rağmen onlara dar geldiği Huneyn savaşıdır.¹⁷²⁸ Huneyn savaşı Hevazin ve Sakif kabilelerinin Mekke Fethi akabinde Kureyş'ten boşalan boşluğu doldurmak için Müslümanlara karşı savaş hazırlığı yapmaları üzerine gerçekleşen bir savaştır.¹⁷²⁹ Müslümanlar onların savaş hazırlığı haberini duyar duymaz 2000'i Mekke halkından olmak üzere 12000 kişilik bir ordu ile Hevazin'e doğru yola çıkmış, Huneyn vadisine vardıklarında önceden hazırlık yapan Hevazınlilerin ani bir saldırıya uğramışlar, Ensardan, muhacirlerden ve ehli beytten birkaç kişi dışında Hz. Peygamber'in etrafından çil yavrusu gibi dağılmışlardır.¹⁷³⁰ Daha sonra amcası Abbas'ın bağırması üzerine Müslümanlar tekrar toparlanmış ve Hevazin yenilgiye uğratılmış, onlar

¹⁷²³ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, ss. 73-74; Vâkîdî, **Megazi**, Cilt: 2, s. 684; Fetih 48/18-22: “لَقَدْ رَضِيَ اللَّهُ عَنْ الْمُؤْمِنِينَ إِذْ يُبَايِعُونَكَ تَحْتَ الشَّجَرَةِ فَعَلِمَ مَا فِي قُلُوبِهِمْ فَأَنْزَلَ السَّكِينَةَ عَلَيْهِمْ وَأَثَابَهُمْ فَتْحًا قَرِيبًا وَمَعَافٍ كَثِيرَةً يَأْخُذُونَهَا وَكَانَ اللَّهُ عَزِيزًا حَكِيمًا وَعَدَكُمْ اللَّهُ مَعَافٍ كَثِيرَةً تَأْخُذُونَهَا فَعَجَّلَ لَكُمْ هَذِهِ وَكَفَّ أَيْدِيَ النَّاسِ عَنْكُمْ وَلِتَكُونَ آيَةً لِلْمُؤْمِنِينَ وَيَهْدِيَكُمْ صِرَاطًا مُسْتَقِيمًا وَأُخْرَى لَمْ تَقْدِرُوا عَلَيْهَا قَدْ أَحَاطَ اللَّهُ بِهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا وَلَوْ قَاتَلَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا لَوْلَا الْأَذْبَارُ ثُمَّ لَا يَجِدُونَ وَلِيًّا وَلَا نَصِيرًا”

¹⁷²⁴ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 338-339; Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4234.

¹⁷²⁵ Ali İmran 3/161: “وَمَنْ يَغْلُلْ يَأْتِ بِمَا غَلَّ يَوْمَ الْقِيَامَةِ”; İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 339.

¹⁷²⁶ Enfal 8/1: “يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْأَنْفَالِ قُلِ الْأَنْفَالُ لِلَّهِ وَالرَّسُولِ فَأَتُوا اللَّهَ وَأَصْلِحُوا ذَاتَ بَيْنِكُمْ وَأَطِيعُوا اللَّهَ وَرَسُولَهُ إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ”

¹⁷²⁷ Ebû Dâvûd, **Sünen**, Cihad 15, hadis no: 2703.

¹⁷²⁸ Tevbe 9/25: “لَقَدْ نَصَرَكُمُ اللَّهُ فِي مَوَاطِنَ كَثِيرَةٍ وَيَوْمَ حُنَيْنٍ إِذْ أَعْجَبَتْكُمْ كَثْرَتُكُمْ فَلَمْ تُغْنِ عَنْكُمْ شَيْئًا وَضَاقَتْ عَلَيْكُمْ الْأَرْضُ بِمَا رَحُبَتْ ثُمَّ وَلَّيْتُمْ مُدْبِرِينَ”

¹⁷²⁹ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 439-440.

¹⁷³⁰ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 440, 442-443.

yenilince Sakif'ten Mâlik Oğulları da daha fazla dayanamamıştır.¹⁷³¹ Hz. Peygamber bu savaşın sonunda elde edilen esirlerin ve ganimetlerin Ci'rane'de toplanmasını ve bekletilmesini emretmiş, ardından Sakiflilerin yaşadığı Taif üzerine yürümüş fakat kuşatmanın ardından bir başarı sağlanamadan geri dönmüştür.¹⁷³²

Taif dönüşünde sahabenin “Ey Allah’ın Rasülü onlara beddua et” demelerine Hz. Peygamber “*Allah’ım Sakif’e hidayet et ve onları bana getir*” şeklinde dua etmiştir.¹⁷³³ Çünkü Hz. Peygamber için ne savaş ne de ganimet hiçbir zaman nihai hedef olmamış, onun asıl gayesi her zaman İslam’ın tebliği ve insanların Müslüman olması olmuştur. Nitekim Hz. Peygamber Hevazın kabilesinden elde edilen ganimetleri savaşanlara hemen dağıtmamış onların lideri olan Mâlik b. Avf’a haber göndererek “*Eğer bana Müslüman olarak gelirse ona ailesini (esirleri) ve malını veririm ve ona yüz deve daha veririm*” diyerek Müslüman olmasını teşvik etmiş, o Müslüman olunca da verdiği sözünü yerine getirmiştir.¹⁷³⁴ Yine aynı sebeple Hz. Peygamber Huneyn’de elde edilen ganimetlerden kalbi İslam’a ısındırılacak olanlara¹⁷³⁵ daha fazla vermiş, muhacirleri barındıran Ensar’a ise ganimetlerden pay vermemiştir.¹⁷³⁶ Huneyn ganimetlerinin Cirane’de bekletilmesi¹⁷³⁷ insanların, yeni Müslüman olanların, “ey Allah’ın Rasülü bize deve ve koyun ganimetlerimizi taksim et” diyerek üzerine yürümelerine ve Hz. Peygamber’i bir ağaca sıkıştırmalarına sebep olmuştur. Bu ganimetlerden müellefe-i kulub’e fazla pay verilmesi ise kabile şairlerinin Hz. Peygamber’i eleştirmesine neden olmuş,¹⁷³⁸ Hz. Peygamber de onu

¹⁷³¹ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 444-445, 449.

¹⁷³² Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, ss. 923-924; İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 459, 478, 484.

¹⁷³³ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, s. 937; İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 488.

¹⁷³⁴ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, s. 954; İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 491.

¹⁷³⁵ Müellefe-i Kulûb: Gönüllerinin İslâm’a ısındırılması arzu edilen kimselere denir. Bkz. Cengiz Kallek, “Müellefe-i Kulûb”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2006, Cilt: 31, s. 475. Müellefe-i Kulûb aynı zamanda ayette de “*إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسْكِينِ وَالْعَامِلِينَ عَلَيْهَا وَالْمُؤَلَّفَةِ قُلُوبُهُمْ*” şeklinde belirtildiği üzere zekâtın sarfedildiği gruplardan biridir. Bkz. Tevbe 9/60.

¹⁷³⁶ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 492-493, 497.

¹⁷³⁷ Huneyn ganimetlerinin dağıtılması akabinde Hevazın heyeti Müslüman olarak Hz. Peygamber’e gelmiş ve Peygamberden mallarını ve esirlerini onlara geri vermelerini istemişler buna karşılık (ganimetleri dağıtmış olan) Hz. Peygamber de ikisinden birini seçiniz zira ben sizi beklemiştim demiştir. Zira Hz. Peygamber Taif’ten döndüğünde Cirane’de 10 gün ganimetleri dağıtmadan beklemiştir. Onların ailemizi verin talebi karşısında Hz. Peygamber sahabeye “*kardeşleriniz Müslüman olarak gelmişler. Ben de sizin onlara esirlerini kendilerine geri vermenizin doğru olacağını düşündüm. Sizden her kim esirlerini onlara vererek kardeşlerinin gönlünü hoş etmeyi isterse bunu yapsın. Sizden kim de kendi hissesi tutmak isterse, biz ona bu bedeli Allah’ın bize ihsân edeceği ilk ganimet malından verimiz, o da bu şartla esirlerini onlara versin*” diyerek Müslüman olan hevazın heyetine ailelerinin geri verilmesini istemiş bunun üzerine onlar da ganimet olarak aldıkları esirleri geri vermişlerdir. Bkz. Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no 4318.

¹⁷³⁸ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 492-193 497. Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 2821.

eleştiren İbn Midras'ı, Hassân b. Sâbit'i ve ganimetten hiçbir pay vermediği Ensar'ı razı etmiştir. Hz. Peygamber Ensar'a neden ganimet vermediğini ise özellikle izah etmiştir. O bunun sebebinin ganimet verdiği Mekkeliler'in kalbini İslam'a ısındırmak olduğunu izah ettikten sonra *"İnsanlar aldıkları ganimet mallarıyla evlerine dönerlerken, sizler Allah'ın Rasülü ile evlerinize dönmekten razı olmaz mısınız? Eğer Ensar bir dere ya da dağ yoluna girse ben de onların yoluna girerim"* diyerek onların gönlünü almış, onlar da *"Bizler seninle beraber Medine'ye dönmekten razıyız"* diyerek hoşnut olmuşlardır.¹⁷³⁹

Kur'ân'a ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında ganimetin hiçbir zaman asıl hedef olmadığı görülmektedir. Müslümanlara ve İslam'a olan düşmanlıktan dolayı Müslümanların düşmanlarına karşı yaptıkları cihad ve cihadın sonunda elde ettikleri ganimet nihai hedef olmaması dolayısıyla Hz. Peygamber tarafından Kur'ân'ın direktifleri doğrultusunda ya asıl gaye olan İslam'ın insanlar arasında yayılması yararına ya da ihtiyaç sahibi Müslümanların yararına kullanılmıştır. Bununla beraber Cahiliye'den kalan ganimet uygulamasının ve dönemin şartlarının bir gereği olarak hem Kur'ân hem de Hz. Peygamber tarafından ganimet olgusu bir teşvik unsuru olarak da kullanılmıştır. Nitekim zaman zaman savaşlarda ya da seriyyelerde Hz. Peygamber'in seleb¹⁷⁴⁰ uygulaması yapması da bununla alakalıdır. Hz. Peygamber Huneyn savaşında *"Her kim bir düşmanı öldürür ve öldürdüğüne dair bir delili olursa, öldürdüğü kimsenin elbise, silâh ve diğer eşyaları (selebi) onundur"*¹⁷⁴¹ diyerek bunu uygulamıştır. Bu uygulamanın zor zamanda askeri motive etmek için komutanın iznine bağlı olarak verilen bir teşvik olduğu gözükmemektedir. Çünkü Hz. Peygamber bunu komutan olarak savaşta zorluk anında askeri teşvik için uyguladığı gibi bireysel askeri operasyon için de uygulamıştır. Örneğin Hz. Peygamber İslam toprağına Müşrikler tarafından gönderilen casusun Medine'den ayrıldığını öğrendiğinde onun yakalanıp

¹⁷³⁹ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 493, 498-499; Buhârî, **Sahîh**, Menakibü'l-Ensar 63, hadis no: 3778, Meğazi 64, hadis no 4331, 4337.

¹⁷⁴⁰ Seleb: Savaşta öldürülen düşman askerinin üzerinde veya yanında bulunan elbise, silâh vb eşyasıdır. Bkz. Ahmet Yaman, "Seleb", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2009, Cilt: 36, s. 398.

¹⁷⁴¹ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 448-449; Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4321.

öldürülmesini emretmiş ve onu yakalayıp öldüren Seleme İbnu'l-Ekva'ya casusun devesini ve üzerindeki eşyasını vermiştir.¹⁷⁴²

Gerek cihad, gerekse ganimet ve feyle ilgili uygulamalarını Kur'ân'ın emirleri doğrultusunda yerine getiren Hz. Peygamber, aynı şekilde Kur'ân'ın emirleri doğrultusunda İslam topraklarında yaşayan ve Müslümanların otoritesini tanımayan Ehli Kitaptan da¹⁷⁴³ özellikle Tebük Seferi'yle beraber cizye almaya başlamıştır.¹⁷⁴⁴ Bu sefer sırasında herhangi bir savaş gerçekleşmemiş, Hz. Peygamber Tebük'e vardığında Eyle reisi Yuhanna b. Rube Hz. Peygamber'e gelmiş ve cizye vermek karşılığında barış anlaşması yapmıştır. Onun ardından Cebra ve Erzuh halkı da gelip Hz. Peygamber'e cizye vermiştir. Onlara anlaşmaları karşılığı bir belge veren Hz. Peygamber Yuhanna b. Rube'ye de *"Bismillahirrahmenirrahim, bu Allah'tan ve Allah'ın Elçisi Peygamber Muhammed'ten Yuhanna b. Rube'ye, Eyle ahalisine karada ve denizde kervanlarına ve gemilerine verilen bir güvencedir. Onlar Allah'ın himayesindedirler. Peygamber Muhammed'in himayesindedirler. Şam halkı, Yemen halkı ve deniz halkından onlarla beraber olanlar da bu güvencededirler. Onlardan kim bir şey yaparsa malı (cizye vermesi) canını kurtaramaz. O alan kişi için helal olur. Onlar karadan ya da denizden gitmek istediklerinde yoldan çevrilmezler (güvenle gidebilirler)* şeklinde bir eman yazısı yazmıştır. Bu kabilelerin dışında Hz. Peygamber Tebük'te Halid b. Velid'i 420 atıyla beraber göndererek getirttiği Kinde Oğulları'ndan Ükeydir b. Abdulmelik ile de cizye karşılığı barış anlaşması yapmıştır.¹⁷⁴⁵ Tebük'te cizye anlaşması yapılan bu kabilelerin dışında Hz. Peygamber Bahreyn halkıyla da cizye anlaşması yapmış onlara cizyelerini almak üzere Ebu Ubeyde b. Cerrah'ı,¹⁷⁴⁶ Necran halkına da sadaka ve cizyelerini toplamak için Hz. Ali'yi göndermiştir.¹⁷⁴⁷

Allah yolunda cihad sonucu düşmandan elde edilen ganimetlerin, Kur'ân ve Hz. Peygamber tarafından savaşın durumuna, ganimetin elde ediliş biçimine göre İslam toplumu yararına dağıtılması, harcanması İslam devleti ve toplumunun içinde

¹⁷⁴² Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 3051.

¹⁷⁴³ Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 14, s. 198.

¹⁷⁴⁴ Mekke Fethi sonrası 9. yılda çıkılan Tebük Seferi ise zorluğuna ve mesafenin uzaklığına binaen Hz. Peygamber'in savaş ya da seriyye için gidilecek yeri önceden söylediği tek seferdir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 516, 525.

¹⁷⁴⁵ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 525-526; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 3, ss. 1025-10231.

¹⁷⁴⁶ Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4015, Cizye 58, hadis no: 3158, Rikak 81, hadis no: 6425.

¹⁷⁴⁷ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 600.

bulunduğu Medine şartlarıyla alakalı bir durumdur. Kur'ân ve Hz. Peygamber'in uygulaması maslahata göre olmuş, ganimet taksimatıyla ilgili Kur'ân ayetlerinin nüzulü de olguya paralel olarak gelmiştir. Örneğin savaşarak elde edilen ganimet malının beşte dördünün savaşan askerlere dağıtılması Medine'de oluşan yeni İslam devletinin içinde bulunduğu zorlu şartlarla alakalı olup günümüzdeki anlamda özel bir askeri birliğin olmaması nedeniyle Müslümanları düşmanla savaşa teşvik içindir. Aynı şekilde savaşa katılan süvariye ganimetten üç hisse, yayaya bir hisse verilmesi de süvarinin atına yaptığı masraftan ve atın savaşlarda başarıyı arttırmasından dolayıdır. Çünkü özel askeri birliği bulunan günümüz devletleri dahi savaşa ya da operasyona çıkan askerlerine aldığı maaş dışında fazladan (enfal/fazlalıklar) ücret vermektedir.

Günümüzdeki anlamda bir askeri birliğin olmadığı, hasta, kör, topal, yaşlı dışında bütün Müslümanların savaşa iştirak ettiği, devlet başkanı olarak Hz. Peygamber'in küçük müfreze şeklinde Müslümanları seriyyelere gönderdiği, onları teşvik ettiği dikkate alındığında ganimetin savaşa katılanlar arasında, feyin Müslüman toplumun ihtiyacı doğrultusunda kullanılması devlet olmanın bir gereğidir. Gerçek şu ki Kur'ân'ın savaşmadan elde edilen feyi ihtiyaç sahiplerine dağıtılmasını talep etmesi sosyal devlet anlayışının bir tezahürü olup Kur'ân'ın kendi çağında getirdiği çağlar üstü bir yeniliktir. Özetle ganimet olgusu doğrudan Medeni cihad olan Allah yolunda savaşla irtibatlıdır. Müslümanların Medine döneminde yaptıkları savaşların doğal bir sonucu olan ganimet, İslam devletinin içinde bulunduğu şartlar gereği hem Kur'ân hem de Hz. Peygamber tarafından bir teşvik unsuru olarak da kullanılmıştır. Bununla beraber ganimetin Allah yolunda yapılan cihadın amacı haline getirilmesi ise Kur'ân ve Hz. Peygamber tarafından çok sert şekilde eleştirilmiş ve Müslümanlar böyle davranmaktan men edilmiştir.

2.3.5. Fetih

“Fe-te-ha” “فَتْح” fiil kökünden gelen hem isim hem de mastar olan fetih (feth) kelimesinin anlamı genel olarak kapalılığın zıddı olan açık olmayı ifade etmektedir. “Feth” aynı zamanda aralarında düşmanlık olanlar arasında hüküm vermedir. İki kişi arasında hüküm verdiğinde “فَتْحُ فُلَانٍ” “feteha fülenün” denir. Hüküm verdiğinden

dolayı “hâkim”e de “fettâh” denir. “Feth” “*Eğer yardım (fetih) istediyseniz işte size yardım (fetih) geldi*”¹⁷⁴⁸ ayetinde geldiği şekliyle de yardım, nusret anlamındadır. “Feth” aynı zamanda darulharbi fethetme, (İslam’a) açma olup çoğulu ise “fütûh”tur. Baharın yağın ilk yağmura veya ilk yağmura da “feth” denilmiştir. Kapalı bir şeyi açan şeye ise “miftah” denilmekte olup çoğulu “mefâtih”tir. “Meftâh” ise hazine, depo ya da kasa anlamındadır. Bir kaynaktan, başka bir yerden çıkan ya da nehirden akan suya da, nehre de “feth” denir. Kur’ân’ın sure başlarına da sureyi açtığı için “Fevatihu’l-Kur’ân” denir. Kendisiyle başladığın her şey için “إِسْتَفْتَحْتَهُ” “isteftahtühü” “onu açtım” denir. Fatiha Suresi de Kur’ân’ı açmasından dolayı “Fatiha” “açan, başlatan” olarak isimlendirilmiştir.¹⁷⁴⁹ Kısacası bu fiil kökünden gelen isim ve fiillerin anlamı açmak, başlamak, kapalılığı ortadan kaldırmak anlamlarını ihtiva etmektedir.

“Feth”in terim anlamı ise Müslümanların ülke ya da şehirleri i’lâ-yi kelimetullah amacıyla İslam dinine açmaları ve gayrimüslim olan bu toprakları İslam devleti idaresine almalarıdır. Müslümanların gayrimüslimlerden aldıkları toprakların “fetih” olarak isimlendirilmesi diğer milletlerin sömürü ve istila amaçlı toprak kazanımından ayrılması için olup Fetih Suresinden mülhem olarak bu isim kullanılmıştır.¹⁷⁵⁰ Bununla beraber Kur’ân vahyi nazil olmaya başladığında bugünkü kullanıldığı anlamda bir fetih kavramı mevcut değildir.¹⁷⁵¹ Medine döneminden itibaren ise Müslümanların savaş anlamındaki cihada başlamasıyla beraber bu kökün asli anlamında var olan açmak, fethetmek, yardım, nusret, zafer anlamından hareketle fetih kelimesi bugünkü terim anlamına yakın bir şekilde kullanılmaya başlamıştır.

Kur’ân-ı Kerim’e bakıldığında genel olarak fetih kelimesi açmak,¹⁷⁵² hüküm/hüküm vermek,¹⁷⁵³ yardım¹⁷⁵⁴ ve göndermek¹⁷⁵⁵ anlamında dört farklı

¹⁷⁴⁸ Enfal 8/19: “إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ”

¹⁷⁴⁹ Halil b. Ahmed, *Kitabü’l-Ayn*, Cilt: 3, s. 194; Ezherî, *Tehzîbü’l-Lüga*, Cilt: 4, ss. 257-259; İbn Fâris, *Mekâyisü’l-Lüga*, Cilt: 4, s. 469; İbn Düreyd, *Cemheretü’l-Lüga* Cilt: 1, s. 386; İbn Manzur, *Lisanü’l-Arab*, Cilt: 2, ss. 536-540.

¹⁷⁵⁰ Mustafa Fayda, “Fetih”, *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 1995, Cilt: 12, s. 467.

¹⁷⁵¹ Ercan Şen, *Kur’ân’da Fetih*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014, s. 33.

¹⁷⁵² Zümer 39/71, 73: “فَبَحَثْ أَبْوَابَهَا”

¹⁷⁵³ Sebe 34/26: “فَلَمَّا جَمَعَ بَيْنَنَا رَبَّنَا ثُمَّ يَفْتَحُ بَيْنَنَا بِالْحَقِّ وَهُوَ الْفَتْحُ الْعَلِيمُ”; Araf 7/89: “رَبَّنَا افْتَحْ بَيْنَنَا وَبَيْنَ قَوْمِنَا بِالْحَقِّ”; Secde 32/28-29: “وَأَنْتَ خَيْرُ الْفَاتِحِينَ”

¹⁷⁵⁴ Nisa 4/141: “فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ”; Maide 5/52; Saf 61/13.

¹⁷⁵⁵ Fatır 35/2: “مِمَّا يَفْتَحُ اللَّهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ”; Enbiya 21/96; Müminün 23/77.

anlamda kullanılmaktadır.¹⁷⁵⁶ Biz burada kıtal başlığı altında da yeri geldikçe değindiğimiz terim anlama yakın fetih kelimesinin geçtiği ayetleri kendi nüzul bağlamı içinde, Hz. Peygamber ve ilk Müslümanların uygulamasıyla beraber ortaya koymaya çalışacağız. Bu yönüyle fetih olgusu ganimet gibi ilk defa Medine’de ortaya çıkmış olup cihadın doğrudan bir sonucu olarak Müslümanların düşmanlarına karşı kazandığı bir zaferdir. Fetih kelimesi “istefteha” kalıbıyla kullanıldığında ise bu kökün anlamındaki açma, kapalılığı giderme anlamından hareketle Kur’ân’da karşılaşılan sıkıntılar karşısında Allah’tan düşmanlara karşı yardım istemek anlamında kullanılmıştır. Nitekim bu durum Ebu Cehil’in “Allah’ım iki ordudan hayırlı olana yardım et”¹⁷⁵⁷ duasına alaycı bir üslupla verilen cevaptan anlaşıldığı gibi,¹⁷⁵⁸ peygamberlerin onları topraklarından çıkarmak, dinlerinden döndürmek isteyenlere karşı ettiği duasından¹⁷⁵⁹ ve Medine Yahudilerinin yeni gelecek bir peygamberle (müşrik olan) Evs ve Hazrec’e karşı Allah’tan yardım istemesinden anlaşılmaktadır.¹⁷⁶⁰ İbn Abbas da “*isteftehû*” “(peygamberler) yardım istediler”¹⁷⁶¹ ayetini şöyle açıklamaktadır: Peygamberler ve müminler kavimleri tarafından mustazaf olarak görülür, hakir görülür, yalanlanır ve kavimlerinin dinlerine geri dönmeye çağırılırlar. Allah da peygamberlerin ve inananların küfür dinine dönmelerine karşı çıkar ve onlara Allah’a tevekkül etmelerini, zorbalara karşı Allah’tan yardım istemelerini emreder. Onları zorbaların topraklarına yerleştireceğini vadeder ve vadini yerine getirir. Peygamberler de yardım istemeleri emredildiği gibi Allah’tan yardım isterler.¹⁷⁶²

Cihadın bir sonucu olan fetihin sebebi ise Hudeybiye fethiyle de¹⁷⁶³ yapıldığı gibi Müslümanlara karşı düşmanlığın ortadan kaldırılması ya da İslam davetinin önündeki engellerin bertaraf edilmesidir. Bu yönüyle fetih şehitlik gibi, ganimet gibi, kıtal manasındaki cihadın, yani Allah yolunda savaşın doğal bir sonucudur. Hz.

¹⁷⁵⁶ Kur’ân’da fetih dördü vücuhu vardır. Bkz. Mukâtil, *el-Vücûh ve’n-Nezâir*, ss. 160-161; Yahya b. Sellam, *et-Tesarif*, ss. 318-319.

¹⁷⁵⁷ Vâkidî, *Megazi*, Cilt: 1, ss. 70, 133; Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, Cilt: 13, s. 453.

¹⁷⁵⁸ Enfal 8/19: “إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ”

¹⁷⁵⁹ İbrahim 14/13-15: “وَقَالَ الَّذِينَ كَفَرُوا لِرُسُلِهِمْ لَنُخْرِجَنَّكُمْ مِنْ أَرْضِنَا أَوْ لَتَعُوذُنَّ فِي مِلَّتِنَا فَأَوْحَى إِلَيْهِمْ رَبُّهُمْ لَنُهْلِكَنَّ الظَّالِمِينَ”

¹⁷⁶⁰ Mukâtil, *Tefsir*, Cilt: 1, s. 122; İbn Hişam, *Sire*, Cilt: 1, s. 547; Bakara 2/89: “وَلَمَّا جَاءَهُمْ كِتَابٌ مِنْ رَبِّهِمْ لِيُتْلَىٰ عَلَيْهِمْ قُرْآنٌ وَلِئَلَّامُ يَسْتَفْتِحُوكُمْ عَلَى الْكَافِرِينَ”

¹⁷⁶¹ İbrahim 14/15: “وَأَسْتَفْتِحُوا”

¹⁷⁶² Taberî, *Câmiu’l-Beyan*, Cilt: 16, s. 544.

¹⁷⁶³ Hudeybiye Barışı.

Peygamber'in askeri faaliyetlerine ve bu faaliyetlerin sonucu gerçekleştirilen fetihlerin arka planına bakıldığında ise Medine'de onun liderliğinde oluşmuş olan dini-siyasi yapıyı muhafaza etme çabasının yanında başta Mekke müşrikleri olmak üzere, diğer müşrik kabilelerin ve Yahudi topluluklarının İslam dininin yayılmasını engellemek için oluşturdukları cepheyi çökertme gayesi olduğu gözükmemektedir.¹⁷⁶⁴ Nitekim Müslümanların en büyük iki savaşı olan Bedir ve Uhud Mekke müşriklerine karşı yapılırken Hendek Savaşı başta Mekke müşrikleri olmak üzere diğer müşrik kabileleri ve Yahudi topluluklarının Müslümanları toptan yok etme teşebbüslerine karşı verilen bir mücadeledir. Müslümanların verdikleri mücadelelerinin yani cihatlarının sonunda hicretin 6. yılında Mekke Müşrikleri ile Hudeybiye Barışı, Kur'ân'ın ifadesiyle fetih,¹⁷⁶⁵ yapılarak Mekke müşrikleri Müslümanlar için tehdit olmaktan çıkmış, bu barışın akabinde yapılan Hayber'in fethi ile de Yahudi toplulukları tamamen tehdit olmaktan çıkarılmıştır. 8. yıldaki Mekke Fethiyle de Kureyş'in yenildiğini gören diğer müşrik kabileler İslamlaşmaya, Kur'ân'ın ifadesiyle topluluklar halinde Allah'ın dinine girmeye,¹⁷⁶⁶ başlamıştır.

Medeni cihad olan, savaşın bir sonucu olan Müslümanların ilk büyük fethi, zaferi Bedir galibiyetidir. Nitekim müşriklerin, özellikle de Kureyş'in reisi Ebu Cehil'in Bedir Savaşı öncesi Hz. Peygamber'i kastederek "Allah'ım bizi birbirimizden ayırdı, bilmediğimiz şeyler (tevhid) getirdi. Onu helak et", "Allah'ım iki ordudan doğru yolda olana ve hayırlı olana yardım et" şeklindeki fetih talebine¹⁷⁶⁷ Kur'ân savaşın akabinde, müşrikleri alaya alarak "Eğer fetih (yardım) istediyseniz işte size fetih geldi"¹⁷⁶⁸ şeklinde cevap vermiştir. Kur'ân iki ordudan doğru yolda olanın ve yardıma, fethiye, nail olanın Müslümanlar olduğunu bildirmiştir. Bu yönüyle Bedir Savaşı Müslümanlar açısından zafer anlamında bir fetih olup meydan savaşı olması nedeniyle günümüzdeki manada toprak kazanımıyla beraber elde edilmiş bir fetih değildir. Nisa ve Maide Surelerinde de belirtilen Müslümanların elde etmiş

¹⁷⁶⁴ Mehmet Özdemir, "Hz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslam'ın Güncel Sunumu", 2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, s. 91.

¹⁷⁶⁵ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 65.

¹⁷⁶⁶ Nasr 110/1-2: "إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ وَرَأَيْتَ النَّاسَ يَدْخُلُونَ فِي دِينِ اللَّهِ أَفْوَاجًا"

¹⁷⁶⁷ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 2, s. 106; İbn Hişam, **Sîre**, Cilt: 1, s. 668; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 70, 133; Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 13, s. 453.

¹⁷⁶⁸ Enfal 8/19: "إِنْ تَسْتَفْتِحُوا فَقَدْ جَاءَكُمْ الْفَتْحُ"

olduğu bir zafer,¹⁷⁶⁹ Allah yolunda yapılan cihadın bir sonucu olarak Allah'ın Müslümanlara bir yardımudur.

Günümüzdeki manada toprak anlamında fetih olgusu ise Uhud yenilgisi akabinde Hz. Peygamber'e suikast girişiminde bulunarak anlaşılmaya ihanet eden Benî Nadir Yahudilerinin¹⁷⁷⁰ sürülmesi sonrasında Müslümanların karşısına ilk defa çıkmıştır. Daha sonra bunu Hendek Savaşı sırasında ihanet eden Kurayza Yahudilerinin topraklarının fethedilmesi takip etmiştir. Savaşılmadan 15 günlük bir kuşatma sonrası ele geçirilen Benî Nadir toprakları Kur'an tarafından Allah'ın Rasûlüne geri verdiği şeyler, fey ganimeti,¹⁷⁷¹ olarak görülürken savaşarak 25 günlük bir kuşatmadan¹⁷⁷² sonra ele geçirilen Kurayza toprakları Allah'ın Müslümanlara bıraktığı miras olarak görülmüştür.¹⁷⁷³ Bu toprakların alınmasını Kur'an fetih olarak isimlendirmemiştir. Kur'an Allah yolunda cihad sonucu elde edilen müminlerin zaferini genel manada fetih olarak isimlendirmiş; müminlerin düşmanlarının topraklarını almasını, bu toprakların inananlara kalmasını da Kur'an'ın Allah merkezli dil yapısından dolayı "Allah'ın inananları varis kılması" olarak isimlendirmiştir. Bu durum Mekki Surelerde Firavun'un bağ-bahçelerine İsrailoğulları'nın varis kılındığı şeklinde belirtilirken,¹⁷⁷⁴ Ahzab Suresinde Kurayza Yahudilerinin topraklarına, yurtlarına, mallarına Müslümanların varis kılındığı şeklinde belirtilmiştir.¹⁷⁷⁵ Bununla beraber Nisa ve Maide Surelerindeki fetih lafzının kullanımdan¹⁷⁷⁶ yola çıkarak Müslümanların bu iki başarısını fetih olarak yani Allah'tan gelen bir yardım, bir zafer olarak isimlendirmek mümkündür. Çünkü anlaşılmaya ihanet etmelerinin sonunda her iki Yahudi kabilesinin Medine'den sürülmesi¹⁷⁷⁷ Müslümanların karşılaştıkları bir sıkıntının açılması, giderilmesi ve onların gönüllerinin ferahlatılması anlamına gelmektedir. Nitekim el-İsfehani de

¹⁷⁶⁹ Nisa 4/141: "الَّذِينَ يَتَّبِعُونَ بِكُمْ فَإِنْ كَانَ لَكُمْ فَتْحٌ مِنَ اللَّهِ قَالُوا أَلَمْ نَكُنْ مَعَكُمْ وَإِنْ كَانَ لِلْكَافِرِينَ نَصِيبٌ قَالُوا أَلَمْ نَسْتَحِذْهُ؟" Maide 5/52: "فَتَرَى الَّذِينَ فِي قُلُوبِهِمْ مَرَضٌ يُسَارِعُونَ فِيهِمْ يَقُولُونَ نَخْشَى أَنْ تُصِيبَنَا دَائِرَةٌ فَعَسَىٰ أَلَّا يَكُونَ اللَّهُ لَنَا فِي الْقُرَىٰ بِأَلْفِ بِرٍّ مِنْ عِنْدِهِ فَيُضَرِّبَهُمْ عَلَىٰ مَا أَسْرَوْا فِي أَنْفُسِهِمْ نَادِمِينَ" İki ayette de yardım, yani fetih Allah'a isnat edilmektedir.

¹⁷⁷⁰ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 190; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, ss. 364-365.

¹⁷⁷¹ Haşr 59/7: "مَا أَفَاءَ اللَّهُ عَلَىٰ رَسُولِهِ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ"

¹⁷⁷² İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 235.

¹⁷⁷³ Ahzab 33/27: "وَأَوْزَيْنَاكُمْ أَرْضَهُمْ وَإِدْيَارَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ وَأَرْضًا لَمْ تَطْفُوهَا وَكَانَ اللَّهُ عَلَىٰ كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرًا"

¹⁷⁷⁴ Araf 7/137; Şuara 26/57-59: "فَأَخْرَجْنَاهُمْ مِنْ جَنَّاتٍ وَعُيُونٍ وَكُنُوزٍ وَمَقَامٍ كَرِيمٍ كَذَلِكَ وَأَوْرَثْنَاهَا بَنِي إِسْرَائِيلَ"; Duhan 44/28.

¹⁷⁷⁵ Ahzab 33/27.

¹⁷⁷⁶ Nisa 4/141; Maide 5/52.

¹⁷⁷⁷ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 1, s. 365, Cilt: 2, s. 457.

fethin maddi olarak kapı vb bir şeyin açılması şeklinde ya da üzüntünün, tasanın, sıkıntının giderilmesi şeklinde manevi olarak olduğunu söylemektedir.¹⁷⁷⁸

Müslümanların Allah yolunda savaş şeklinde bir cihadı olan Bedir, Uhud ve Hendek savaşlarının sonucu olarak Hudeybiye fetihi gerçekleşmiştir. Hudeybiye Anlaşması Müslümanların en büyük sıkıntısının giderilmesi,¹⁷⁷⁹ gönüllerinin ferahlatılması olduğu için Kur’ân tarafından apaçık bir fetih¹⁷⁸⁰ olarak isimlendirilmiştir. Çünkü bu anlaşma ile Müslümanların en büyük düşmanı bertaraf edilmiş, İslam’ın önündeki en büyük engel kaldırılmış ve Müslümanlar vahyin başlangıcından bu yana ilk defa gerçek manada emniyet ve huzura kavuşmuşlardır. Hudeybiye’nin bir fetih olup olmadığı Hz. Peygamber’e sorulduğunda o “*Nefsime elinde olan Allah’a yemin ederim ki hiç şüphesiz bu bir fetihtir*” şeklinde cevap vermiş, Sahabe de “*Biz Hudeybiye’den başkasını fetih saymazdık*” demiştir.¹⁷⁸¹ Hudeybiye Barış Anlaşması için Fetih Suresinde “*apaçık bir fetih*”, “*yakın bir fetih*” denilmesi de¹⁷⁸² bunun Müslümanlar açısından çok büyük bir fetih, çok önemli bir başarı olduğunun tescilidir. Nitekim Kur’ân, Hudeybiye Barışı yapılmadan önceki zor zamanda “*Sizden, fetihten önce infak edenler ve savaşanlarla fetihten sonra infak edenler ve savaşanlar bir değildir*”¹⁷⁸³ diyerek Hudeybiye öncesindeki¹⁷⁸⁴ Müslümanların içinde bulunduğu zor şartlara ve sonrasında karşılaşacakları rahatlığa dikkat çekmiş ve onlardan zor zamanda infak ederek, savaşarak Allah yolunda cihad etmelerini istemiştir. Müslümanların cihad etmeleri gerektiğinin bildirildiği bu zor

¹⁷⁷⁸ Râgıb, **Müfredât**, s. 621.

¹⁷⁷⁹ Kureyş’in Müslümanlara karşı düşmanlığının sona erdirilmesi.

¹⁷⁸⁰ Fetih 48/1: “*إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا*”, “*Muhakkak ki biz sana apaçık bir fetih açtık/sağladık*.”

¹⁷⁸¹ Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 22, ss. 200-202. Fetih Suresinin nüzül bağlamı ve gelen rivayetlerin çoğunluğu bu ayetin genel olarak müfessirler tarafından Hudeybiye Barışı olarak alınmasının yanı sıra buradaki fethi Hudeybiye Barışına atıfla hüküm olarak tefsir edenler de vardır. Bkz. Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 65. Aynı şekilde buradaki fethi Mekke Fethi olarak görenler de vardır. Bkz. Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 4, s. 331. Ferrâ ise fethin barış ya da savaşla olabileceğini buradaki fethin ise Hudeybiye olduğunu ve içinde biraz savaş olduğunu zikreder. Bkz. Ferrâ, **Meâni’l-Kur’ân**, Cilt: 3, s. 64.

¹⁷⁸² Fetih 48/1: “*فَتَحْنَا مُبِينًا*”, 18, 27: “*فَتَحْنَا قَرِيبًا*”; İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 322; Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 22, ss. 259-260.

¹⁷⁸³ Hadid 57/10: “*لَا يَسْتَوِي مِنْكُمْ مَنْ أَنْفَقَ مِنْ قَبْلِ الْفَتْحِ وَقَاتَلْ*”.

¹⁷⁸⁴ Taberî ve İbn Kesir Hadid 10. ayetteki fetihi Hudeybiye fetihi olarak almıştır. Bkz. Taberî, **Câmiu’l-Beyan**, Cilt: 23, s. 176; İbn Kesir, **Tefsiru’l-Kur’âni’l-Azim**, Cilt: 8, s. 13. Bu ayetteki fetih her ne kadar Taberî ve İbn Kesir gibi müfessirlerin dışında, ekseriyetle Mekke Fethi olarak görülse de surenin muhtevası ve nüzul bağlamı dikkate alındığında Hudeybiye öncesindeki zor şartlara işaret etmektedir. Çünkü Müslümanlar Hudeybiye Barışını Bedevilerin onların Medine’ye geri dönemeyeceklerini düşündükleri (Fetih 48/12) 1500 kişi ile zor şartlarda yaparken Mekke’nin Fethi 10000 kişi ile kolay bir şekilde yapılmıştır.

şartlar altında¹⁷⁸⁵ onlara “Seveceğiniz diğer bir şey Allah’tan bir yardım ve yakın bir fetih”¹⁷⁸⁶ denilerek cihadın bir sonucu olan Hudeybiye Barışı (fetih) önceden müjdelendiği.

Müslümanların en büyük fetihi olan Hudeybiye Barışından sonra Mekke müşriklerinin Müslümanlarla kaynaşması sağlanmış, kalplerine İslam yerleşmiş ve üç yıl içinde birçoğu Müslüman olmuş, Müslümanların sayısı giderek çoğalmıştır.¹⁷⁸⁷ Çünkü barış ortamında İslam’ın diğer insanlara daha rahat anlatılması kolaylaşmış, Müslümanların Mekke müşriklerini tehdit olmaktan çıkarmalarının akabinde arkalarını sağlama alarak diğer bir tehdit olan Hayber Yahudilerinin üstüne gidilebilmiş,¹⁷⁸⁸ onlarla da bir barış sağlanmıştır. Bu durumu gören Fedek Yahudileri ise Hayber Yahudilerinin aksine savaşmadan Hz. Peygamber’le barış yapmıştır.¹⁷⁸⁹ Hayber ve Fedek’le yapılan anlaşmanın ardından Hz. Peygamber Vadilkura Yahudilerini kuşatmış ve dört günlük kuşatmanın ardından orayı savaşarak fethetmiştir. Onlardan aldığı ganimetleri savaşa katılanlara dağıtmış, topraklarını ve hurmalıklarını da işlemek üzere, Hayber ve Fedek’te olduğu gibi, kendi ellerinde bırakmıştır.¹⁷⁹⁰ Bu yönüyle Hudeybiye Anlaşması, Kur’ân’ın da apaçık bir fetih dediği gibi, Medine dönemi boyunca Müslümanların kazanmış olduğu en büyük fetih olmuştur. Çünkü Hudeybiye Barışı, fetihi, akabinde yapılan birçok fetih yolunu açmış, Mekke müşriklerinin gönüllerinin İslam’a açılmasını kolaylaştırmış Müslümanların bir diğer büyük fetihi olan Mekke Fethinin de sebebi olmuştur. Bu sebeptendir ki Kur’ân Hudeybiye Barışı için, anlaşma öncesindeki Müslümanların içinde bulunduğu zor şartlarda nazil olan Hadid ve Saf Surelerinde ve anlaşma

¹⁷⁸⁵ Saf 61/2-4: “يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لِمَ تَقُولُونَ مَا لَا تَفْعَلُونَ كَبُرَ مَقْتًا عِنْدَ اللَّهِ أَنْ تَقُولُوا مَا لَا تَفْعَلُونَ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الَّذِينَ يُعَاتِلُونَ فِي سَبِيلِهِ صَفًا كَأَنَّهُمْ بُنْيَانٌ مَرْصُومٌ وَرَسُولُهُ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ يَغْفِرْ لَكُمْ ذُنُوبَكُمْ وَيُدْخِلْكُمْ جَنَّاتٍ تَجْرِي مِنْ تَحْتِهَا الْأَنْهَارُ وَمَسَاكِينَ طَيِّبَةً فِي جَنَّاتٍ عَذْنٍ ذَلِكَ الْفَوْزُ الْعَظِيمُ وَالْآخِرَىٰ حُسْنُ النَّهَا نَصَرَ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ...”

¹⁷⁸⁶ Saf 61/13: “وَالْآخِرَىٰ حُسْنُ النَّهَا نَصَرَ مِنَ اللَّهِ وَفَتْحٌ قَرِيبٌ”; Câbirî, **Fehmü'l-Kur'ân**, Cilt: 3, s. 341.

¹⁷⁸⁷ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 322; Şevkânî **Fethu'l-Kadir**, Cilt: 5, s. 53.

¹⁷⁸⁸ Fetih Suresinin 15. ayeti Hudeybiye'ye katılmayan Müslüman olmuş (İslam himayesine girmiş) bedevilerin Müslümanların Hudeybiye dönüşü Hayber'e gidişini anlatmaktadır ve ayet onların Müslümanlara katılmalarına mani olmaktadır. Çünkü bu bedeviler Müslümanların Mekke müşrikleriyle savaşıp Medine'ye asla dönemeyeceği hesap etmişler (12. ayet) Müslümanlar büyük bir fetihle, başarı ile dönüp Hayber'e yöneldiğinde ise zafere kesin gözüyle bakıp ganimet elde etmek istemişlerdir. Çünkü bu bedeviler Kureyş'le yapılan anlaşma sonrası Hayber'in kolaylıkla fethedileceğini anlamışlardır.

¹⁷⁸⁹ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 337, 353.

¹⁷⁹⁰ Hayber, Fedek ve Vadilkura Yahudilerinin haberini duyan Teyma Yahudileri de Hz. Peygamberle cizye anlaşması yapmıştır. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 2, s. 711.

akabinde inen Fetih Suresinde bu barışın “fetih” olduğunu, “yakın bir fetih” olduğunu, “apaçık bir fetih” olduğunu açıkça ifade etmiştir.¹⁷⁹¹

Kur’ân’ın nuzulünden Hudeybiye Anlaşmasına kadar Allah yolunda yapılan cihatların tamamı Hudeybiye fethini sağlamış; Kureyş’in Hudeybiye Anlaşmasını ihlal etmesi ise Mekke’nin Fethine giden yolu açmıştır. Çünkü Kureyş Bekiroğulları’yla beraber yardımlaşarak Huzaa’dan adam öldürüp Hz. Peygamber’le yaptıkları anlaşmayı bozunca, Huzaalı Amr b. Salim Medine’ye giderek Hz. Peygamber’e durumu izah etmiş ve bu durum Mekke’nin Fethini kolaylaştırmıştır. Hz. Peygamber mescitte insanların arasındayken Amr b. Salim okuduğu şiirle Hz. Peygamber’den Kureyş’e karşı yardım istemiştir. O şöyle demiştir: “*Kureyş sana verdiği sözü tutmadı. Sana verdikleri sağlam misakı bozdular. Keda’da bana tuzak kurdular. Kimseyi çağırmayacağımı zannettiler. Onlar şerefsizdir/rezillerdir, sayıları da azdır. Vetir suyunda uyurken bize komplo kurdular, rükû ve secde ederken öldürdüler bizi.*”¹⁷⁹² Bunun akabinde Hz. Peygamber müslümanlara hazırlık yapmalarını söylemiş ve hazırlıkların ardından 10000 kişilik bir orduyla Mekke’ye doğru yola çıkmıştır.¹⁷⁹³

Hz. Peygamber Mekke’yi savaşmadan fethetmeyi arzulamış ve Mekke’ye girerken komutanlarına sadece kendilerine saldıranlara karşı savaşmalarını emretmiştir.¹⁷⁹⁴ Bununla beraber daha önce adam öldürüp Mekke’ye kaçmış bazı kişilerin ise Kâbe örtüsüne sığınsa dahi öldürülmelerini emretmiştir.¹⁷⁹⁵ Hz. Peygamber Mekkelilerin karşılık vermemesi için İslam ordusunun gücünü görmeleri istemiş ve bu sebeple orduyu özellikle Mekke reisi Ebu Süfyan’ın gözünün önünden geçirmiştir ki Ebu Süfyan karısı Hind’le ve etrafındakilerle tartışırken Muhammed karşı koyamayacağınız bir ordu ile geliyor, sakın karşı koymaya kalkmayın

¹⁷⁹¹ Nüzul sırasına göre Hadid 59/10; Saf 61/13; Fetih 48/1, 18, 27. Hudeybiye Barışı Hadid Suresinde “fetih” olarak, Saf Suresinde “yakın fetih” olarak, Fetih Suresinde ise “apaçık bir fetih” ve “yakın fetih” şeklinde geçmektedir.

¹⁷⁹² İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 394-396.

¹⁷⁹³ Büdeyl b.Verka’nın da Huzaa’dan birkaç kişiyle beraber Medine’ye gelerek Kureyş’in kendilerine karşı Bekir oğullarıyla işbirliği ettiğini haber verdiği de rivayet edilmektedir. Kureyş’in anlaşmayı bozduğunun Hz. Peygamber’e haber verildiğini öğrenen Mekke reisi Ebu Süfyan ise anlaşmayı pekiştirmek ve süreyi uzatmak için Medine’ye geldiyse de bir karşılık bulamamıştır. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 395-400.

¹⁷⁹⁴ Daha önce de belirttiğimiz gibi Maide Suresinde (27-34. ayetler) Âdem’in iki oğlunun hikâyesi üzerinden anlatılan “Medineli Muhacirler ile Mekke Müşriklerin kardeş olduğu mesajını” Hz. Peygamber iyi anlamıştır.

¹⁷⁹⁵ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 409-411; Mehmet Azimli, “Mekke Fethi’nden Tebuk Savaşı’na Bazı Mülâhazalar”, **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 3, 2010, s. 197.

telkininde bulunmuştur.¹⁷⁹⁶ Hz. Peygamber Kureyş'in savaşıyla karşılık vermemesi için her şeyi planlarken Müslüman ordunun saldırmaması, saldırganlık yapmaması için de büyük bir titizlik göstermiştir. Ensar'ın sancaktarı Sad b. Ubade'nin ordu geçişi sırasında Ebu Süfyan'a söylediği "Bugün büyük bir savaş günüdür, bugün kutsallar ihlal edilecektir" sözünü iştir iştir Hz. Ali'ye "yetiş ona, sancağı ondan al ve onunla sen gir" diye emir vererek çıkacak bir çatışmayı başlamadan önlemiştir.¹⁷⁹⁷ Böylece Mekke'nin Fethi Hz. Peygamber'in gayretiyle ufak tefek çatışma dışında¹⁷⁹⁸ onun "Kâbe'ye, kendi evine, Ebu Süfyan'ın evine sığınan emindir" sözüne binaen savaşız bir şekilde gerçekleşmiştir.¹⁷⁹⁹ Mekke'ye girilmesinin akabinde Hz. Peygamber'in Kâbe'yi tavafının ardından "ey Kureyş topluluğu size ne yapacağımı bekliyorsunuz" sözüne onların "Hayır bekliyoruz, sen şeref sahibi bir kardeşimizsin, şeref sahibi kardeşimizin oğlusun" sözü üzerine de Hz. Peygamber "gidin sizler serbestsiniz" diyerek Mekke'nin Fethi tamamlanmıştır.¹⁸⁰⁰

Savaşız olarak gerçekleştirilen Hudeybiye Barışına 5 yerde fetih diyen¹⁸⁰¹ Kur'an, yine savaşız alınan Mekke'nin İslam hâkimiyetine girmesine de fetih demiştir.¹⁸⁰² Nasr Suresinde bahsedilen bu fethin Mekke Fethi olduğu konusunda ise müfessirler arasında görüş birliği mevcuttur.¹⁸⁰³ Vahyin gereği olarak¹⁸⁰⁴ Mekke'nin savaşız fethedilmesine büyük özen gösteren Hz. Peygamber "*Eğer yarın Allah bize Mekke'nin Fethini nasib ederse konağımız el-Hayf'tır, orada küfür bana karşı yeminleşmişti*" diyerek Mekke'de Hz. Peygamber ve Müslümanların Ebu Talib

¹⁷⁹⁶ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 404-405; Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4280.

¹⁷⁹⁷ Buhârî'de geçen rivayete göre sözü Ebu Süfyan söylemiş, İbn Hişam'da geçen rivayete göre ise muhacirlerden duyan biri söylemiştir. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 406-407; Buhârî, **Sahîh**, Meğazi 64, hadis no: 4280. Diğer bir rivayete göre de Sad'ın Ebu Süfyan'a söylediği bu söz üzerine Hz. Osman'ın Peygamber'e ey Allah'ın Rasülü bugün Sad'ın Kureyş'e ne yapacağından emin değiliz sözü üzerine Hz. Peygamber "*Bugün merhamet günüdür. Bugün Allah'ın Kureyş'i şerefli kıldığı gündür*" diyerek Sad b Ubade'yi azletmiş ve sancağı Sad b. Kays'a vermiştir. Bkz. Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 2, ss. 821-822.

¹⁷⁹⁸ Safvan b. Ümeyye ve birkaç arkadaşının Müslümanlara saldırması üzerine Halid b. Velid'in askerleri ile aralarında çatışma yaşanmış Müslümanlardan iki kişi ölmüş, müşriklerden ise 12-13 kişi öldürülmüştür. Bkz. İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 407-408; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 2, ss. 823-826.

¹⁷⁹⁹ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 404-405.

¹⁸⁰⁰ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 411-412; Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 2, s. 835.

¹⁸⁰¹ Hadid 57/10; Saf 61/13; Fetih 48/1, 18, 27.

¹⁸⁰² Nasr 110/1: "إِذَا جَاءَ نَصْرُ اللَّهِ وَالْفَتْحُ"

¹⁸⁰³ Mukâtil, **Tefsir**, Cilt: 4, s. 905; Ferrâ, **Meâni'l-Kur'an**, Cilt: 3, s. 297; Taberî, **Câmiu'l-Beyan**, Cilt: 24, s. 667; Mâtürîdî, **Te'vilât**, Cilt: 10, s. 634; Zemahşerî, **Keşşâf**, Cilt: 4, s. 810; İbn Kesir, **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim**, Cilt: 8, s. 512.

¹⁸⁰⁴ Maide Suresinde İsrailoğulları ve Âdem'in iki oğlu kıssasının Müslümanları Mekke'nin Fethine hazırlayan bir kıssa olduğunu daha önce belirtmiştik.

mahallesinde Kureyş tarafından boykota tabi tutulma kararının alındığı mekânı¹⁸⁰⁵ sembolik olarak fethin mekânı yapmıştır. İslam'a bütün kapıların kapatıldığı mekânın Mekke Fethinin mekânı yapılması ve fethin savaştan gerçekleşmesi nedeniyle Müslümanların en azılı düşmanı Kureyş'in İslamlaşmaya başlaması Mekke Fethinin Hudeybiye'den sonra en büyük fetih sayılmasını sağlamıştır. Mekke'de 15 gün kalan Hz. Peygamber¹⁸⁰⁶ daha sonra Hevazinlilerin Müslümanlarla savaşacağını öğrenmesi üzerine 12000 kişilik ordu ile Hevazin üzerine yürümüş, onları yenilgiye uğratmış¹⁸⁰⁷ ardından Taif'i kuşatmış, Hevazinlilerin Müslüman olması üzerine liderleri Mâlik b. Avf'ın durumunu sorarak onun da Müslüman olması için teşvikte bulunmuştur.¹⁸⁰⁸ Böylece Mekke'nin Fethinin ardından birçok Mekkeli'nin Müslüman olmasından sonra Hevazinliler de Müslüman olmuştur. Sonuç olarak Mekke'nin Fethi ve akabindeki Tebük Seferi'yle beraber, Mekke'de “*Ey örtüsüne bürünen kalk ve uyar*”¹⁸⁰⁹ emriyle başlayan Hz. Peygamber'in cihadının meyveleri toplanmaya başlanmış, Kureyş'in ardından Sakif'in de Müslüman olduğunu gören müşrik kabileler heyetler halinde Medine'ye gelip Müslüman olmaya başlamıştır.¹⁸¹⁰

Hz. Peygamber Hudeybiye fethinin ardından Hayber fethine çıkarak Müslümanlara düşman olan Yahudi tehdidi bertaraf etmiş, Mekke Fethiyle de Kureyş ve diğer müşrik kabilelerin tehdidini ortadan kaldırmıştır. Mekke dönüşünde ise bir diğer düşman olan Hristiyan Bizans'ın etkisindeki Suriye civarındaki Hristiyan Arapların Müslümanlara karşı tehdit oluşturması Tebük Seferi'yle engellenmeye çalışılmıştır. Bu yönüyle Allah yolunda cihadın sonucu olan fetihler aynı zamanda başka bir cihadın sebebi ya da bir başka fethin nedeni olabilmektedir. Nitekim Hudeybiye fetihi Hayber, Fedek ve Vadilkura fethinin yolunu açarken; Mekke'nin Fethi de Hristiyan Bizans'ın Medine'ye saldıracağı haberi üzerine Tebük Seferi'ne, Tevbe Suresinde de anlatılan¹⁸¹¹ Bizans'a karşı Allah yolunda çıkılan cihada¹⁸¹² sebep olmuştur.

¹⁸⁰⁵ Vâkıdî, **Megazi**, Cilt: 2, s. 828; Buhârî, **Sahîh**, Cihad ve Siyer 56, hadis no: 3058, Meğazi 64, hadis no: 4284.

¹⁸⁰⁶ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 437.

¹⁸⁰⁷ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 439-440, 444-445.

¹⁸⁰⁸ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, s. 491.

¹⁸⁰⁹ Müddessir 74/1-2: “يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ قُمْ فَأَنْذِرْ”

¹⁸¹⁰ İbn Hişam, **Sire**, Cilt: 2, ss. 559-560.

¹⁸¹¹ Tevbe Suresi 38. ayetten itibaren Tebük Seferi'ni ele almaktadır.

Hulasa Allah yolunda yapılan cihadın en önemli sonuçlarından biri de fetihtir. Kur'ân'da fetih ise en genel anlamda Müslümanların başarısına, zaferine, Allah'ın Müslümanlara yardımına verilen bir isimdir. Müslümanların Allah yolunda cihatlarının sonucu gerçekleştirdiği en önemli iki fetih ise sırasıyla Kur'ân'da da değinilen Hudeybiye Barışı ve Mekke Fethidir. Mekke Fethinin savaşız gerçekleştiği, Hudeybiye Barışının ise Kur'ân'da “apaçık bir fetih” şeklinde isimlendirildiği dikkate alındığında, Kur'ân'ın terim anlamıyla ilintili fetih kelimesini¹⁸¹³ doğrudan Müslümanların zaferiyle bağlantılı olarak kullanmasının yanı sıra daha çok İslam'ın insanlar arasında yayılmasını sağlayan, insanların kalbini İslam'a açan savaş dışı başarılar ile kullandığı görülmektedir.

¹⁸¹² Tevbe 9/41: “*Ey iman edenler! Yaşlı genç demeden sefere çıkın ve mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin*” ayetindeki cihad emri bu sefer için verilmiştir.

¹⁸¹³ Kur'ân'da f-t-h kökü 38 defa geçmektedir. Bkz. Abdel Haleem, **Arabic-English Dictionary of Quranic Usage**, s. 689. Toplam 33 ayette geçen bu kullanımların terim anlamla bağlantılı kullanıldığı 11 ayet ise şunlardır: Bakara 2/89; Nisa 4/141; Maide 5/52; Enfal 8/19; İbrahim 14/15; Fetih 48/1, 18, 27; Hadid 57/10; Saf 61/13; Nasr 112/1. Bu ayetlere bakıldığında İbrahim suresi dışında hepsinin Medeni olduğu dolayısıyla fetih terim anlamın da Medine'de şekillenmeye başladığı göstermektedir.

DEĞERLENDİRME

Vahiyle inşa edilen İslam dininin iskeleti tevhid ilkesi üzerine bina edilmiştir (İhlâs 112/1). Kur'ân tevhid inancını insandan talep etmekle beraber insanın dünyadaki sınanma gayesine matuf olarak ona verilen özgür iradenin sonucu, insanı Allah'ın birliğine inanıp inanmamakta serbest bırakmıştır (Kehf 18/29). Allah merkezli bir yapıya sahip olan Kur'ân, insanın seçiminde serbest olmakla beraber aklını kullanmayıp tevhid inancını kabul etmemesini nankörlük/küfür (Bakara 2/28), Bir Allah inancına ortaklar dâhil edilmesini de şirk olarak görmüştür (Enam 6/82). Kur'ân'ın büyük bir zulüm dediği şirki (Lokman 31/13) insanın Allah'a zulmü olarak kabul etmek mümkündür. Tevhid inancına dayalı Kur'ân'ın dünya görüşünün, nazil olduğu Cahiliye toplumuna tebliğ edilmesi ise Hz. Peygamber'in vahiyle beraber başlayan başlıca görevidir. Onun bu inancı insanlara anlatma çabası kolay olmamış, bir takım engellemelerle karşılaşmıştır. Bu engelleme girişimlerini aşma çabası olarak Kur'ân'ın cihad olgusu ortaya çıkmıştır.

Mekke'den Medine'ye Kur'ân ve Hz. Peygamberin hayatı üzerinden inceldiğimiz cihad olgusu aslında başta Hz. Peygamber olmak üzere Allah'a inananların bir var oluş mücadelesi, inandıkları hakikate göre yaşama ve bu hakikati diğer insanlara anlatma çabasıdır. Bir başka açıdan cihad Mekke şehir devletinde var olan zulme başkaldırı ve adaleti tesis etme mücadelesidir. Kur'ân ve Hz. Peygamber'in uygulamalarına bakıldığında cihadın var olan zulmü engellemek, inanç özgürlüğünü sağlamak ve insanların İslam'ı tanıması, İslam'a girmesine yönelik engellemeleri bertaraf etme çabası olduğu görülecektir. Bir diğer ifadeyle cihad onurlu bir şekilde özgürce yaşamanın adı, adil bir hayat nizamı ve yeni bir dünya düzeni kurmanın mücadelesi için gidilen bir yoldur. Hz. Peygamberin hayatında vahiyle beraber başlayan cihad son vahiy gelene kadar durmaksızın devam etmiştir. Cihad eyleminin var olma gerekçesi her türlü şirki reddeden tevhide dayalı iman olgusudur. Kur'ân'ın iman olgusu ise Allah'ın birliği, peygamberlik ve ahiret inancı üzerine kurulmuştur. Kur'ân'a bakıldığında Kur'ân'ın gayesinin bu üç inancı ortaya koyma, yerleştirme ve yaşatma olduğu görülmektedir. Aslında bunların yerleştirilesi ile hedeflenen husus insanların özgür bir şekilde yaşaması, insanın zulme maruz kalmaması ve diğer insanlara da zulmetmemesidir. Böylece insanların

adil bir dünyada müreffeh ve huzurlu bir yaşam standardına kavuşmaları hedeflenmektedir.

Kur'ân'ın ısrarlı bir şekilde şirke karşı savaş açması (Tevbe 9/40), şirk inancıyla hiçbir zaman uzlaşmaması (Kalem 68/9) şirkin insanları zulme maruz bırakması, adaletin yok olup zulme dayalı bir sistemin kurulmasına sebep olması nedeniyledir. Kur'ân'da anlatılan peygamberlerin hayatlarına bakıldığında Hz. Davud ve Süleyman dışında bütün peygamberler büyük sıkıntılar çekmiş ve peygamberlerin tamamı gönderildikleri toplumda tevhid akidesini yerleştirmek için var güçleriyle mücadele etmiş, cihat etmişlerdir. Hz. İbrahim'in tevhid inancı uğruna ateşe atılması ya da Hz. Musa'nın Firavun'a karşı gelmesi bunun başlıca örneğidir. Cihad Kur'ân'da genellikle tevhid ile şirkin mücadelesi olarak gözükmekle beraber gerçekte adaletle zulmün mücadelesidir. Cihadın din savaşı olarak gözükmemesinin ardında ise Mekke müşriklerinin iktidarlarını kaybetme korkusuyla İslam'a karşı çıkmaları, zayıf Müslümanlara işkence yapmaları, İslam'a ve Müslümanlara karşı düşmanlıklarını savaşa varana kadar sürdürmeleri yatmaktadır. Mekke müşriklerinin özellikle ahiret inancını alaya almaları (Yasin 36/78), kabullenmemeleri ise (Müminun 23/37) ahiret inancının getirdiği sorumluluk ve hesap verme olgusundan dolayıdır. Özellikle Mekke'nin idareci ve zenginlerinin (mele ve mütref) bu inanca karşı durmasının nedeni asabiyet merkezli kabile sistemi, Kâbe sayesinde elde edilen Hac gelirleri ve Mekke ticaretinin kontrolüne bağlı olarak sahip oldukları güç ve zenginliğin ellerinden gitme korkusudur. Hz. Peygamber Mekke'de 13 yıl boyunca zulmün kol gezdiği, dünyevilik ve zevk-ü sefa peşinde koşma dışında hiçbir amaçları olmayan, kadın ve şarap düşkünü böyle bir topluma ahiret inancını ve bu inancın getirdiği sorumluluk bilincini tebliğ etmeye çalışmıştır.

Kur'ân'a göre dinin dil ile tebliğ şeklinde yapılması ve dinde zorlamanın olmaması nedeniyle cihadın bir din savaşı olmadığı sadece dine veya Müslümanlara yapılan baskı, saldırı ve engellemeleri bertaraf etme mücadelesi olduğu ise hiçbir zaman akıldan çıkarılmamalıdır. Çünkü cihad ve kıtal ayetleri bir bütün olarak incelendiğinde cihadın ve savaşın amacının Allah'ın dininin, yani İslam'ın özgürce yaşanabileceği bir ortam hazırlamak olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Kur'ân'daki fitnenin anlamı zulüm olup *“veryüzünde fitne kalmayınca ve din tamamen Allah'ın oluncaya kadar savaşın”* (Bakara 2/193; Enfal 8/39) ayetlerindeki

emir dininize karşı bir saldırı, bir baskı kalmayıncaya kadar bunu devam ettirin anlamındadır. Çünkü ayetlerin geldiği hem Bakara hem de Enfal Suresi Müslümanların henüz daha tam olarak güçlenmediği, yenilgi aldıkları Uhud Savaşı'nın dahi yapılmadığı, yani inandıkları dinden dolayı hala onlara saldırıldığı bir zamanda inmiştir. Bundan dolayı bu ayetlerdeki fitne Mekke müşriklerinin tevhid inancına sahip olmaları nedeniyle Müslümanlara karşı yaptığı düşmanlık ve saldırdır.

Kur'ân getirdiği ilkeleri Cahiliye'nin kan bağı üzerine kurulu kabile anlayışına değil, inanç bağına dayalı, Allah merkezli dünya görüşüne göre oluşturmuştur. Bundan dolayı Kur'ân'da insan ve insanın eylemleri öncelikle Allah'a imanın var olup olmamasıyla değerlendirilir. Kur'ân'da iman ise eylemlerinin değeri açısından salih amelle birlikte birbirinden ayrılmaz biçimde zikredilmiştir. İman ile salih amel arasında Kur'ân nasıl bir semantik bağ kurduysa, cihad ile “fi sebilillah” arasında da bundan daha kuvvetli bir bağ kurmuştur. Hatta iman ve salih amel “ve” bağlacıyla ayrılan iki farklı fiili ifade etse de “cihad fi sebilillah” “Allah yolunda cihad” ifadesi “fi” harfi ceri ile tek bir duruma işaret etmektedir. O da şudur: Cihadın yegâne şartı Allah yolunda olmasıdır. Bu nedenle her nerede cihad varsa orada Allah yolunda olma durumu, her nerede Allah yolunda olma durumu varsa da orada cihad vardır dememiz mümkündür. Şu husus unutulmamalıdır ki cihad Kur'ân'da daha çok savaş bağlamında kullanılsa da sadece bir savaştan ibaret de değildir. Bu sebeple Hz. Peygamber ana-babaya karşı iyilik yapmayı, onların ihtiyaçları için çaba sarfetmeyi cihad olarak değerlendirmiştir.

Kur'ân'ın hedefi insanları yaşatmak, zulmü engellemek ve adaleti tesis etmektir. Bu sebeple Kur'ân Cahiliye âdeti olan müşriklerin kız çocuklarını öldürme âdetini kaldırmıştır. Esasen “bir insanı yaşatmak bütün insanları yaşatmak gibidir” (Maide 5/32) diyen Kur'ân'ın ve özellikle Kur'ân'ın emri gereği kız çocuklarının öldürülmemesi üzerine biat alan Hz. Peygamber'in (Mümtehine 60/12) insan hayatına, insanın özgürlüğüne verdiği önem her şeyin üzerindedir. Nitekim Hz. Peygamber'in “bir kadın Kadisiye'den devesinin üzerinde çıkacak, bu beyiti (Kâbe) ziyaret edecek, kimseden de korkmayacak” şeklindeki özgürlük ve güvenlik konusundaki ufkuna bugün ne Müslümanlar ne de diğer insanlar ulaşabilmiştir. Yine Kur'ân'ın toplum içinde zulme sebep olan faiz konusundaki tutumu çok sert olmuş

ve Müslümanların faiz konusunda ısrarcı olması Kur'ân tarafından Allah ve Rasûlüne savaş ilanı olarak görülmüştür (Bakara 2/278-279). Kur'ân'ın savaşta düşmana karşı dahi aşırı gidilmesini yasaklaması (Bakara 2/190), düşman barışa yanaştığı takdirde Müslümanlara da barış yolunu seçmeyi salık vermesi (Enfal 8/61) insan hayatına verilen önemden dolayıdır. İslam'ın barış dini olması, barış taraftarı olması Müslümanların zalimlere karşı savaşı göze alması, savaşa her daim hazır olması ve savaştan korkmamasıyla bağlantılıdır. Bu bağlamda Enfal Suresi 60-61. ayetlerin ifade ettiği husus “hazır ol cenge eğer istersen sulh-u salah” vecizesinde de anlamını bulan düşmanlarının Müslümanlara saldırmayı göze alamaması için her zaman cihada hazır olmayı ifade etmektedir.

Günümüzdeki cihad algısı Kur'ân'ın teorisi ve Hz. Peygamber'in uygulamasından oldukça uzaktır. Günümüzde özellikle Batı'da olan cihad algısı, devletlerin ve küresel şirketlerin çıkarları doğrultusunda yapılan akademik ve popüler çalışmalar, ulusal ve uluslararası medya haberleri, terör örgütlerinin faaliyetleri ve istihbarat örgütleri üzerinden oluşturulan bir algıdan ibarettir. Batının cihadı kötü göstermesinin altında ise tarihte İslam fetihlerinin genellikle Hristiyan Batı'nın aleyhine olması, kendilerinin geçmişte coğrafi keşif yapma ve medeniyet götürme, bugün ise demokrasiyi hâkim kılma bahanesi adı altında yaptıkları sömürgecilik faaliyetlerini örtme gayreti yatmaktadır. Bunun yanında bugün, Batı'da yaşayan insanların modern ve seküler bir yaşam tecrübesinin yorgunluğunun ardından yeni bir arayış içine girmesi ve İslam'ı bir alternatif olarak görmesi nedeniyle, oluşturulan cihad algısı üzerinden İslam'ın yayılma potansiyelini ortadan kaldırma gayreti vardır. Çünkü yeniden diriliş akidesine dayalı İslam'ın hiçliğe batmış, yokluğa düşmüş materyalist zihin dünyasına yeni bir ufuk sunması, kapitalist dünyanın bencilliğinden usanmış, ırkçılık bataklığına düşmüş insanlığa eşitlik üzerine kurulu ve iman kardeşliğine dayalı bir dünya sunması İslam dinini diğer dinler ve ideolojiler karşısında daha cazip bir alternatif haline getirmektedir. Böyle bir ortamda günümüz Müslümanlarına düşen görev ise İslam'ın doğru ve düzgün bir şekilde tebliğ ve temsil edilmesidir. Bundan dolayı Kur'ân ve Hz. Peygamber'in uygulamasındaki cihad ruhunun bugün yeniden ortaya konulması gerekmektedir. Picthall'ın da dediği gibi “eğer Müslümanlar modern dünyaya İslam'ı tanıtmak istiyorlarsa, hayatın her safhasında cihad ruhunu yeniden ortaya çıkarmalı, onların

inandıkları yanlış şeylerin yerine doğruyu koymak için durmaksızın uğraşmalıdırlar. İslam'ı ve İslam müesseselerini tanıtacak olan sadece Müslümanların tavır ve yaşayışlarıdır” (Pickthall, Kadercilik Suçlaması ve Cihad s. 73).

Günümüzde genelde İslam'ın özelde ise cihadın kötü gösterilmesi, şiddet ile özdeşleştirilmesinde Batılı devletlerin etkisi olduğu gibi Müslümanların da büyük bir payının olduğu yadsınamaz. İslam dünyasında genelde güçlü devlet otoritesinin kaybolduğu yerlerde terör örgütlerinin ortaya çıkmasında Batılı istihbarat örgütlerinin ülkeleri yararına bu örgütleri desteklemesinin yanı sıra İslam dünyasının her alandaki geri kalmışlığı, Müslüman toplumlarda sosyal, siyasal ve ekonomik adaletsizliğin daha fazla olması ve cehaletin etkisi büyüktür. Günümüzde Müslümanların en büyük problemi taklitçilik, aklı kullanmama, İslam tarihinde ortaya çıkan Müslümanların kendi şartlarındaki uygulamalarını sorgusuz sualsiz din yerine koyma vb şeylerdir. Örneğin eli silah tutan her erkeğin aynı zamanda asker olduğu Hz. Peygamber devrinde mürtedin öldürülmesi durumu, dinden dönen kişinin düşman saflarına katılması, düşman askeri olması nedeniyledir. Bu uygulamayı birebir günümüze taşımak ve her dinden dönenin öldürüleceğini savunmak o dönemin şartlarındaki doğru bir uygulamanın, Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in uygulamalarının ruhuna aykırı olarak, günümüze yanlış şekilde adapte edilmesinden ibarettir. Mürtedin dinden döndüğü için öldürüldüğünü düşünmek “*fitne (inanca baskı) kalmayıncaya kadar savaşın*” ayetinin anlamının güme gitmesine ve müşriklerin Mekke'de Müslümanlara inancından dolayı yaptıkları işkencelerin meşrulaştırılmasına zemin hazırlamaktadır. Bütün bu hataların altında yatan ana sebep ise Müslümanların Kur'ân'ın “düşünmez misiniz, akletmez misiniz” uyarısını dikkate almayıp, Kur'ân ve Hz. Peygamber'in uygulamaları üzerinde tefekkür etmeyip ya Müslümanların eski uygulamalarını doğrudan almak ya da materyalist ve kapitalist bir zihin dünyasından doğan Batı dünyasının uygulamalarını birebir almaktır. Yani Müslümanların eleştiri kültüründen uzak kalmaları ve akla önem vermemeleridir. Müslümanların bu geri kalmışlığının altındaki asıl sebep ise Kur'ân'ın inanç dünyasının ters yüz edilmesi yatmaktadır. Bu yanlışların başında ise bugün Müslümanların çoğunun insan sorumluluğunu ortadan kaldıracak şekilde determinist/cebriyeci bir kader inancına sahip olması gelmektedir. İnsanın sorumluluğunu ortadan kaldırmanın sonucu ise yapılan zulümlerin hesabının

sorulamamasına, Müslümanların mücadele azminin kırılmasına, cihad ruhunun yok olmasına neden olmaktadır. Benzer şekilde dünyanın sadece ahiret için olduğu aşırı derecede vurgulanarak, ahiretteki hesabın, sorgunun, sualin dünyada yapılanlara karşılık olduğu gerçeği de göz ardı edilmektedir.

Bugün yapılması gereken şey ise Müslümanların yeniden Kur'ân'a yönelmeleri ve Hz. Peygamber'in Kur'ân'a dayanarak yaptığı uygulamaları üzerinde etraflıca düşünmeleri gerekmektedir. Müslümanlar, Hz. Peygamber'in mazlumların korunmasına yönelik İslam'dan önce yapılan bir anlaşma olan Hılfulfudul hakkında söylediği "Abdullah b. Cüda'nın evinde öyle bir anlaşmaya (hılf) şahit oldum ki bunun karşılığında bana mor koyunlar verilse yine buna tercih etmem. Böyle bir şeye İslam'da çağırılsam elbette kabul ederdim" sözü üzerinde iyi düşünmeli ve günümüz dünyasının en önemli problemi olan adalet meselesine önem vermelidir. Müslümanlar bugün Kur'ân'dan ilham alarak öncelikle kendi ülkelerindeki adalet sistemini iyi kurmalı ve daha sonra dünyada olan zulümleri engellemek için var olan uluslararası adalet mekanizmalarının iyi işlemesi için çaba harcamalı ve daha iyilerini kurmak için çalışmalıdırlar. Bunu sağlamak için öncelikle Müslümanların güçlü olması ise şarttır. Çünkü adaleti yerine getirebilmek için güç ve kudret olmazsa olmaz bir zarurettir. Bu bağlamda bugün amacına hizmet etmeyip kurucularına ve güçlülere hizmet eden Birleşmiş Milletler gibi yapıların, adalet anlayışı çerçevesinde yeniden dizayn edilmesi gerekmektedir. Bunun yanında günümüz dünyasında Müslümanlar eskide olduğu gibi dünyayı darulharb-darulislam diye tasnif etmeden düşmanlarını azaltma, dostlarını çoğaltma konusunda gayret etmelidirler. Çünkü Müslümanların saldırgan olan düşmanları dışındaki sıradan insanlarla veya devletlerle ilişkisi onlara karşı iyilik yapmak ve adaletli davranmaktan ibarettir (Mümtehhine 60/8). Hulasa bugün Kur'ân'ın cihad ruhunu yeniden diriltmek için Müslümanlar Kur'ân'a yönelmeli, akla ve bilime önem vermeli, insana insan olduğu için değer vermeli, her insanı bir ve eşit görmeli, hakkı-hukuku her şeyin üstünde tutmalı, Allah yolunda çalışıp çabalamalı ve şirkin her türlüşünden uzak durarak yalnızca Allah'a dayanıp Allah'a güvenmelidirler.

SONUÇ

C-h-d kökünden gelen cihad kelimesi zorluk, meşakkat anlamındaki cehd veya güç kuvvet, takat anlamındaki cühd'ten gelmektedir. Çabalamak, elinden geleni yapmak, yormak, yorulmak, zorlamak, bitmek tükenmek, bütün gücü harcamak, savaşmak ve cihad etmek gibi manalara sahip olan bu kökün anlamlarına bakıldığında ortak olan yönün güç ve zorluk olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bu kök güç ve zorlukla irtibatlı olarak cihad, mücahede ve ictihad şeklinde terim anlamı kazanmıştır. Şöyle ki düşmanla savaşta olan zorluk insanın bedenini, nefis ve şeytanla mücahede olan zorluk insanın kalbini, ictihadta olan zorluk da insanın aklını yormaktadır. Cihadın en genel terim anlamı ise düşmana, şeytana ve hevaya (nefse) karşı savaşmaktır. İslam toplumunda cihad dendiği zaman ilk akla gelen tanım da Müslümanların dinlerini savunmak için kâfirlere karşı savaşmalarıdır.

Cahiliye şiirlerini incelediğimizde sözlüklerde karşılaşmadığımız c-h-d kökünün zıt anlamlılarının “bıkmak-usanmak, gevşeklik göstermek-rahat bırakmak, rahat olmak-sakin olmak, durmak-yavaşlamak, yumuşak-nazik olmak” şeklinde olduğuna ulaştık. Bu şiirlerde karşılaştığımız diğer önemli bir kullanım ise düşmana karşı cihad etmek, yani savaşmak anlamındaki cihattır. Cihadın bu kullanımı düşmana karşı cihad etmek (savaşmak) veya düşmanın cihad etmesi, savaşması şeklinde düşmana karşı bütün gücü harcamak anlamındadır. Cahiliye şiirlerindeki cihadın bu anlamı, Kur'ân'ın savaşmak anlamında kullandığı Medeni cihad ile birebir aynı anlamdadır. Fakat bütün gücü harcayarak savaşmak anlamındaki cihada “*Allah yolunda/fi sebilillah*” ilavesinin eklenmesi Kur'ân'ın getirdiği bir yeniliktir. Cahiliye şairlerinin kullanımı ise kavim merkezli olup seküler bağlamda bir kullanımdır. Bununla beraber Cahiliye Arabının savaş anlamında cihadı çok fazla kullanmadığını daha çok kıtal ve harbi kullandığını ifade edebiliriz. Muhadram şairler ise cihadı Kur'ân'ın da kullandığı terim anlamda özellikle Medeni cihatla bağlantılı olan cihad-ganimet, cihad-şehitlik gibi bağlamlarda “*fi sebilillah*” ilavesiyle birlikte kullanmışlardır.

Kur'ân'da cihadın anlamı surenin bulunduğu bağlama, Mekkî Medeni ayet olma durumuna göre değişmektedir. Mekkî ayetlerde cihadın hiçbir zaman savaş anlamında kullanılmadığı görülmektedir. Bu ayetlerde bahsedilen cihadın Kur'ân'ın

dünya görüşünün temelini oluşturan “Bir Allah” inancını yerleştirme ve yaşatma mücadelesi olduğu gözükmektedir. Hz. Peygamber’in insanları tevhid inancına davet etmesiyle başlayan Mekkî cihad bu inanca icabet edenlerin (müminlerin) tevhid inancında sebat etmeleri, sabır göstermeleri inançlarından dolayı karşılaştıkları eziyetlere katlanmaları şeklinde devam etmiş ve hicret ile son bulmuştur. Mekke’de Hz. Peygamber’in cihadı daha çok “*Onunla (Kur’ân ile) cihad et*” (Furkan 25/52) emrinin bir gereği Kur’ân’la yapılmıştır. “*Her kim cihad ederse kendi lehine cihad eder*” (Ankebut 29/6) ayetinde de belirtildiği gibi inananların cihadı ise tevhid inancını yaşatma uğrunda bütün gücünü harcama, inancından dolayı yapılan eziyetlere katlanma, sabretme, eziyetler arttığında da hicret etme şeklinde olmuştur.

Müslümanların Mekke’den Medine’ye hicretinden sonra şartların değişmesiyle beraber amacı aynı olmakla birlikte cihadın yapılış şekli ve anlamı farklılık arzetye başlamıştır. Medeni ayetlerde kullanılan cihad lafzı “savaş dâhil Allah’ın dini için yapılan her türlü mücadele anlamında” özellikle de Medeni cihad olan Allah yolunda infak etmek ve Allah yolunda savaşmak manasında cihad etmek şeklinde kullanılmıştır. Nitekim Medine’de Müslümanların düşmanlarına karşı yapmış olduğu bu cihad Kur’ân’ın Medeni Surelerinde genellikle “*mallarıyla ve canlarıyla Allah yolunda cihad ettiler*” şeklinde yer almıştır. Bu bağlamda Müslümanların özellikle onların inancını yok etmeye çalışan Mekke müşriklerine karşı yapmış oldukları savaşlar Kur’ân tarafından cihad olarak isimlendirilmiştir. Bunun yanında en fazla cihad ifadesinin kullanıldığı Tevbe Suresinde Hristiyan Bizans’a karşı savaş için çıkılan sefer de cihad olarak isimlendirilmiştir. Bu sebeple Kur’ân’ın Medeni Surelerine bakıldığında Medine dönemindeki cihadın daha çok Allah yolunda savaşmak anlamındaki cihad olduğu gözükmektedir.

Kur’ân’da cihad kavramının en fazla bağlantılı olduğu kavramlar iman, sabır, hicret, infak ve kıtal kavramlarıdır. Cihadın lokomotifi olan iman dışındaki dört kavramı genel olarak cihadın dört aşaması kabul etmek de mümkündür. Kur’ân dil sisteminde cihadın en genel manası “*Allah yolunda hakkıyla cihad edin*” (Hac 22/78) ayetinde de belirtildiği gibi Allah yolunda yapılan bütün çabalardır. Bu sebeple sabır ve hicret Müslümanların daha çok Mekke döneminde Allah yolunda yaptıkları çabalardır. Onların Medine’de Allah yolunda bütün güçlerini sarfetmeleri ise genellikle infak ve kıtal şeklinde gerçekleşmiştir. Bu bağlamda Müslümanların

Mekkî cihadının sabır ve hicret şeklinde, Medeni cihadının ise infak ve kıtal şeklinde olduğunu söyleyebiliriz. Bununla beraber tevhid inancını muhafaza için Mekke’de sabır şeklinde gerçekleşen cihadın, Medine’de Allah yolunda yapılan savaşlarda sabır şeklinde yapıldığını da göz ardı edemeyiz.

Kur’ân’da cihadın doğrudan bağlantılı olduğu kavramların en başında iman kavramı gelmektedir. Cihad lafzının geçtiği 30 ayetin yarısında “*iman edenler ve cihad edenler*” ifadesi doğrudan birlikte gelirken, diğer yarısında da cihad müminlerin bir fiili yahut Hz. Peygamber veya müminlere cihad edin şeklinde Allah’ın bir emri olarak gelmiştir. Çünkü Kur’ân’a göre cihad Allah’a imanın bir gereği olarak yapılır. Bir diğer ifadeyle cihadın motivasyon unsuru, itici gücü imandır, Allah yolunda cihad etme de imanın pratik hayata yansması eylemidir. Bu nedenle Kur’ân’da cihad eden müminlerle cihad etmeyen müminler bir tutulmamıştır. Dilleriyle iman ettik diyen Bedevilere karşı, gerçek müminlerin Allah ve Rasûlüne şüphe etmeden inandıkları ve mallarıyla, canlarıyla Allah yolunda cihad ettikleri özellikle vurgulanmıştır.

Mekkî cihadın ilk aşaması olan sabır da cihad kavramıyla bağlantılı olan kavramlardan biridir. Mekke’de Hz. Peygamber’in insanları dine davetinde, dine icabet eden müminlerin inancını muhafaza etmelerinde gösterilen sabır, Medine’de müminlerin İslam düşmanlarına karşı Allah yolunda yaptıkları savaşlarda (cihatlarda) gösterilmiştir. Bu bağlamda Mekke’de insanları dine daveti esnasında Hz. Peygamber’e “*onların dediklerine karşı sabret*” (Taha 20/130, Sad 38/17, Müzzemmil 73/10) denilirken inancı uğruna zulme uğrayan müminlerin de sabrettiği (Nahl 16/110) dile getirilmiştir. Medine’de ise Uhud Savaşı bağlamında müminlere “*yoksa Allah içinizden cihad edenleri ve sabredenleri belirlemeden önce cennete gireceğinizi mi zannettiniz*” (Ali İmran 3/142) denilerek cihad ile sabır arasındaki bağlantı açıkça ortaya konulmuştur. Mekke’de sabır emrinin doğrudan muhatabı Hz. Peygamber iken Medine’de ona hiçbir zaman “sabret” denilmemiş ve bu emrin muhatabı Allah yolunda cihad bağlamında Müslümanlar olmuştur.

Mekkî cihadın ikinci aşaması ise hicrettir. Hicret cihad semantik sahasına iman uğruna katlanılan eziyetler karşısında sabrın tükendiği, işkencelerin, zulümlerin iyice arttığı ve can güvenliğinin kalmadığı şartlarda dâhil olmaktadır. En genel anlamda cihad Kur’ân’da iman uğruna verilen bir mücadele ise hicret de tıpkı sabır

gibi iman uğruna verilen mücadelenin bir türüdür. Çünkü hicretin sebebi “*zulme uğradıktan sonra hicret edenler*” (Nahl 16/41, 110) şeklinde belirtildiği üzere inanç üzerindeki baskı ve zulümdür. Bu nedenle hem Habeşistan’a hem de Medine’ye hicret eden Müslümanlara Allah’ın bağışlaması vadedilirken şartları oluştuğunda Allah yolunda hicret etmeyenler, yani cihad etmeyip zulme rıza gösterenler cehennemle tehdit edilmiş, hicret eden kişilerin bir genişlik ve ferahlık bulacağı müjdelenmiştir.

Cihadın üçüncü ve dördüncü aşaması olan infak ve kıtal ise Medine dönemi cihadıyla bağlantılı olup doğrudan savaşa irtibatlıdır. Bu iki kavram Medeni Surelerde Allah yolunda cihad bağlamında “*mallarıyla ve canlarıyla cihad edenler*” (Nisa 4/95, Enfal 8/72, Tevbe 9/20, 44, 81, 88, Hucurat 49/15) şeklinde ifade edilmiştir. Burada yer alan malla cihad etme Allah yolunda savaşa çıkan orduya infakta bulunmayı canla cihad etme ise bizzat savaşa katılmayı ya da Tebük Gazvesi’nde olduğu gibi savaş için çıkılan sefere iştirak etmeyi ifade etmektedir. Medeni Surelerde cihad ile kıtal lafzı aynı anlamda kullanıldığı için Kur’ân bazen cihad lafzını bazen de kıtal lafzını “Allah yolunda cihad ettiler/cihad edin, Allah yolunda savaştılar/savaşın” şeklinde savaş anlamında kullanmıştır. Bununla beraber Medine’de Hz. Peygamber’e verilen münafıklara karşı cihat et emrinden maksat ise savaş değil, cihad kökünün asli anlamında da bulunan sert olma, sert davranma, yumuşak davranmama anlamında bir kullanımdır.

Cihat ve onun semantik sahasındaki iman, sabır, hicret, infak ve kıtalle alakalı mesajlar Müslümanlara “*(Ey iman edenler) Allah yolunda cihad edin, savaşın*” (Bakara 2/190, Tevbe 9/41) şeklinde bazen doğrudan verilirken bazen de kıssalar üzerinden dolaylı olarak verilmiştir. Örneğin, Talut-Calut kıssası (Bakara 2/246-251) müşrikler tarafından Mekke’den çıkarılan Müslümanların onlara karşı savaşması gerektiği mesajını dolaylı yoldan vermektedir. Medeni cihad olan kıtalin Müslümanların hayatına girmesi ise sırasıyla Mekke döneminin sonlarında savaş fikrinin zihinlere işlenmeye başlaması, savaş ruhsatı verilmesi, Medine’ye hicretin akabinde ise savaş emri ve savaşın kesin olarak farz kılınması şeklinde tedrici olarak olmuştur. Kur’ân savaşı hiçbir zaman nihai hedef olarak görmemekle beraber savaşın bir realite olduğunu kabul etmiş ve onu belli şartlara bağlamıştır. Kur’ân’a göre Müslümanların savaş açmasının şartları Müslümanlara karşı inançlarından dolayı

savaş açılması, düşmanca tavır içinde olup saldırmak için fırsat gözlenmesi, Müslümanların yurtlarından çıkarılması, çıkarılmasına destek olunması, mazlum müminlere zulmedilmesi, Müslümanların düşmanlarının desteklenmesi vb. durumlardır. Kur'ân tarafından savaş için konulan şartlara bakıldığında savaşın nedeninin zulmü engelleme ve adaleti tesis etme çabası olduğu gözükmemektedir.

Cihad, Hz. Peygamber'in iyiliği hâkim kılmak ve kötülüğü engellemek için başlattığı İslam'a davet yolunda karşılaştığı engelleri aşma çabası olması yönüyle dini tebliğle doğrudan ilişkilidir. Davetin başlaması Mekke'ye hâkim olan Kureyş ileri gelenlerinin Hz. Peygamber'e ve davetine karşı tepkisine yol açmış, özellikle şirk eleştirisi bu tepkinin dozunu arttırmıştır. Kur'ân'ın hem Kureyş'in yöneticileri ve zenginlerini eleştirmesi hem de 3. yılda doğrudan şirk eleştirisine başlaması (Necm 53/23) Mekke müşriklerinin Hz. Peygamber'e ve davetine karşı muhalefet ve düşmanlığın, zayıf müminlere işkencelerin başlamasına sebep olmuştur. Çünkü onlar İslam davetinin ellerindeki güç ve iktidarı alacağı endişesine kapılmışlardır. Bu durum karşısında Hz. Peygamber ve müminler ise sabrederek cihad etmişlerdir. Hz. Peygamber davet ve cihadını sabrederek Kur'ân ile sürdürmeye devam etmiş; Müslümanlar ise işkencelerinin giderek katlanılmaz seviyeye ulaşması sonucu 5-6. yıllar gibi Kur'ân'ın yönlendirmesi ve Hz. Peygamber'in tavsiyesiyle Habeşistan'a hicret ederek cihad etmişlerdir. Mekke'de Hz. Peygamber'in daveti 13 yıl boyunca daha çok Kur'ân ile olmuş, inananların cihadı ise sabır, sebat ve hicret şeklinde gerçekleşmiştir. Mekke cihadı için Kur'ân ile yapılan sabırla sürdürülen bir davet ve tebliğ cihadıdır dememiz mümkündür.

Medine'ye hicretle beraber siyasi bir hüviyete kavuşan Müslümanların cihadına baskı ve düşmanlığın devam etmesi nedeniyle kılıç da dâhil olmuştur. Medine'de olgunun değişmesi ise cihadın daha çok infak ve savaş şeklinde yapılmasını gerektirmiştir. İslam davetinin muhataplarına Mekke müşrikleri dışında Yahudiler ve ayrı bir grup olan münafıklar da eklenmiştir. Onların İslam davetine karşı olmaları, düşmanlık ve engelleme girişimlerinde bulunmaları ise Müslümanların onlara karşı cihad yapmasına yol açmıştır. Kureyş dışındaki müşriklere İslam'a davet heyetleri gönderilmiş, onların davete düşmanlığa başlaması karşısında onlara karşı da cihad yapılmıştır. İslam'ın tebliği genel olarak Kur'ân ile ve sözle yapılırken davetin engellenmesi durumunda gönderilen seriyyeler ve yapılan

savaşlar ile önü açılmaya çalışılmıştır. Hendek Savaşı'yla İslam davetini yok etmeye çalışan müttefikler bertaraf edilmiştir. Hudeybiye Barışıyla Mekke müşriklerinin davete engel olmaktan çıkarılması İslam'ın yayılmasını kolaylaştırmıştır. Bu barış sonrasında İslam giderek yayılmış, Mekke Fethinin akabinde ise Hicaz'da İslam'a ve Müslümanlara düşmanlık yapabilecek bir güç kalmamıştır.

Cihad ve kıtal ayetlerinin bağlamına bakıldığında cihad yapılan muhatapların Hz. Peygamber ve Müslümanlara dinlerinden dolayı düşmanlık yapanlar olduğu görülecektir. Müslümanların savaştıkları düşmanın özellikle Kureyş Müşrikleri olması ise Kureyş'in Müslümanlara zulmünün yanında bir de insanların İslam'a girmesine mani olması nedeniyledir. Müslümanlara karşı düşmanlık hususunda öne çıkan diğer iki grup ise Haşr Suresinde de anlatıldığı üzere aralarında işbirliği olan Münafıklar ve Yahudilerdir. Onların düşmanlığı Mekke müşrikleri kadar güçlerinin olmaması nedeniyle genellikle Müslümanlara dilleriyle eziyet etmek, Hendek Savaşı'nda Kurayza Yahudilerinin yaptığı gibi zor zamanda ihanet etmek ve düşmanlarını Müslümanlara karşı kışkırtmaktır. Bu grupların dışındaki diğer grup ise Müşrik kabileler olan Süleym, Gatafan gibi Kureyş dışındaki müşrik kabileler olup Hendek savaşında bu grupların tamamı Müslümanları kökten yok etmek için birleşmişlerdir. Bunun dışında Mekke'de sempati duyulan Ehli Kitap olan Bizans da belirli bir güce ulaştığı için Müslümanları tehdit olarak görmesi nedeniyle cihad edilen bir düşman olmuştur.

Müslümanların cihad etmesi gereken diğer düşman ise insana Allah'ın arzusunun zıddına davranış sergilemeyi telkin eden şeytandır. Kötülüğün sembolleşmiş hali ve kıyamete kadar insanın daimi düşmanı olan şeytanı Kur'ân farklı bağlamlarda kullanmıştır. Kur'ân'a bakıldığında kötülükle irtibatlı olan şeytan lafzının bütün kullanımları da, şeytana karşı cihad da doğrudan insanla bağlantılıdır. Örneğin, İblis ile Âdem arasında geçen olay üzerinden verilen mesaj genel olarak Mekke müşriklerinin Hz. Peygamberi kıskanmaları, zayıf Müslümanlara ve Hz. Peygamber'e karşı kibirlenmelerinin eleştirisi bağlamındadır. Bu sebeple insanlara karşı kibirlenmeyip mütevazı davranmak şeytana karşı bir cihattır. Şeytanın kötülüğün ve kötü fiillerin sembolü olması bağlamında kötü davranışlardan uzak durmak da şeytana karşı cihattır. İçki-kumar gibi filleri terk etmek, insanları üzen fiskos, dedikodu ve tecessüsten kaçınmak şeytana karşı bir cihattır. Kur'ân'ın

İslam'a, Hz. Peygamber'e, Müslümanlara düşman olanları, onlarla alay edenleri, Müslümanlara düşmanlığı körükleyenleri (insan) şeytan olarak isimlendirdiği dikkate alındığında onlara karşı cihad da insana karşı yapılan cihad gibi olur. Yine Kur'ân'ın kâfirler ile şeytanlar arasında yakın bir ilişki kurduğu dikkate alındığında örneğin akraba ve yoksula vermeyip saçıp savuranların şeytanın dostları olduğu bilindiği takdirde, saçıp savurmadan orta bir yol tutarak infak etmenin ve akrabaya yardım etmenin de şeytana karşı yapılacak bir cihad olduğu ortaya çıkmaktadır. Kur'ân'ın ifadesiyle Allah dışında bir varlığa tapmanın şeytana tapma veya şeytanın süslemesi olduğu dikkate alındığında *"Yalnız sana kulluk eder ve yalnız senden yardım dileriz"* (Fatiha 1/5) inancıyla Allah'ı birlemek, şirkten uzak durmak da şeytana karşı bir cihattır. Gerçek gücün sadece Allah'ta olduğuna inanmak, cin, şeytan vb görünmez varlıkların gücü olduğu hurafesine inanmamak da cin şeytanlarına karşı yapılacak bir cihattır. Kısacası inananların cin ve insan şeytanlara karşı cihadı onların Kur'ân'a muhalif eylemlerine karşı durarak olacaktır.

Cihad yapılan bir diğer düşman ise Kur'ân'da daima olumsuz anlamda kullanılan hevadır. Kur'ân'a göre Allah'tan başkasına tapmak ve şirk koşturmak, vahyi yalanlamak, vahye tabi olmamak veya muhalif davranmak, adaletle riayet etmemek, Müşriklerin, Ehli Kitabın Kur'ân'a muhalif arzusuna uymak hevadır. Cihad yapılması gereken unsurun heva yani şirk olduğu dikkate alındığında şirk karşı cihad da Kur'ân'ın emrettiği ve Hz. Peygamber'in yaptığı gibi tevhid inancına sarılmakla olacaktır. Hevanın Kur'ân vahyinin zıddı olduğu dikkate alındığında ise hevaya karşı cihad Kur'ân'la Kur'ân'ın direktiflerine tabi olmakla yapılır. Adaletsiz davranmanın hevaya uymak olduğu dikkate alındığında adaletle tabi olmak, adil davranmak da hevaya karşı bir cihattır. Özetle Kur'ân'da genel olarak heva Müşriklerin, Yahudilerin, Hristiyanların hatta Müslümanların doğru bilgiye dayanmayan ve Kur'ân'a muhalif olan boş arzularını ifade etmekte olup genellikle zanna, şehvi arzulara, üzerinde düşünülmeyen sorgulanmayan adetlere ve atalar dinine dayanır. Şahsi arzulara, hatalı geleneğe dayalı arzuların din haline getirilmesiyse en büyük heva olup, hevanın ilahlaştırılmasıdır. Nefse karşı cihad denildiği zaman anlaşılması gereken şey de her insanda potansiyel olarak bulunan nefis değil, her nefiste bulunan ve nefsin kötülük (fücur) potansiyelini ifade eden hevadır.

Kur'ân'ın Cahiliye toplumunu dönüştürme başarısının bir ifadesi olan i'lâ-yi kelimetullah cihadın sonuçlarının başında gelir. Mekke'nin Fethiyle beraber Müslümanların Hicaz'a hâkim olduğu bir zamanda, Kur'ân Allah'ın dininin yayıldığını, insanlar arasında kabul gördüğünü “*O, kâfirlerin kelimesini (şirki) alaşağı etti. Allah'ın kelimesi (la ilahe illallah) ise en yüksektedir (zirveye çıkmıştır)*” (Tevbe 9/40) şeklinde dile getirmiştir. Allah'ın dininin yüce olmasının arkasında, Müslümanların cihattaki ana gayesi olan tevhid inancı üzerindeki baskı ve zulmün kaldırılması ve insanların Allah'ın dini İslam'ı özgür ve rahat bir şekilde yaşaması olmuştur. Bu sebeple Hz. Peygamber sadece Allah'ın dininin yaşanması ve yaşatılması için yapılan cihadı/savaşı “Allah yolunda olmak” olarak isimlendirmiştir. Kur'ân bir yandan İslam'ın yaşanması ve yaşatılmasını salık verir, Hz. Peygamber ve Müslümanlar bütün güçlerini sarfederek bu yolda cihad ederken diğer yandan da “*dinde zorlama yoktur*” (Bakara 2/256) ilkesini getirerek inanç özgürlüğünü savunmuştur. Kur'ân inanç özgürlüğünü savunur, inanç üzerindeki baskıyı bizatihi savaş sebebi sayarken Hz. Peygamber'in bazı hadislerinin bağlamından kopararak anlaşılması ise doğru bir yaklaşım değildir.

Allah yolunda yapılan savaşlarda ortaya çıkan şehitlik de cihadın sonucudur. Şehitlik Kur'ân'ın dünya görüşünün, özellikle de ahiret inancının bir sonucu olarak doğmuş, şehitliğin usul ve esasları Kur'ân tarafından “Allah yolunda öldürülme” olarak belirlenmiştir. Savaşın doğal bir sonucu olan şehitlik olgusu Müslümanların inançları uğruna verdikleri savaşlarda onların sabır ve sebatlarını güçlendirmek, savaşın zorluğuna tahammüllerini arttırmak için Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in ortaya koyduğu bir teşvik unsurudur. Şehitlik Medine dönemi cihadı olan savaşla birlikte yoğun şekilde Müslümanların hayatında var olmuş, özellikle onların çok sayıda şehit verdikleri Uhud Savaşı sonrasında yaşanan olguyla paralel olarak “*Allah yolunda öldürülenleri ölümler sanmayın*” (Ali İmran 3/169) şeklinde doğrudan Kur'ân'a yansımıştır. Bununla beraber iman uğruna yapılan cihadın bir sonucu olan şehitliğin Müslümanların hayatına girmesi Mekke'de İslam'ı kabul eden kölelerin işkence sonucu şehid edilmesine kadar gitmektedir. Bu bağlamda Mahzumoğulları tarafından işkence sonucu öldürülen Sümeyye İslam'ın ilk şehididir. Kur'ân'ın şehitlikle ilgili belirlediği hedefler ise ahiret inancının bir gereği olarak dünyevi olmayıp Allah'ın rızası gibi, cennet gibi uhrevi hedeflerdir.

Cihadın bir diğer sonucu cennettir. Allah'ın birliğine inanan ve inançları uğruna yapılan eziyetlere sabreden müminlere Kur'ân ve Hz. Peygamber tarafından cennet vadedilmiştir. Kur'ân'ın ve Hz. Peygamber'in cennet vaadi Mekke'de özellikle Ammar Ailesi gibi inancından dolayı karşılaştıkları işkence ve eziyetlere sabreden zayıf müminlere yapılmıştır. Bu bağlamda kavmi tarafından inancından dolayı şehit edilen ve “*cennete gir*” (Yasin 36/26) denilerek müjdelenen Habib-i Neccar üzerinden inancında sebat eden müminler cennetle müjdelenmiştir. Bu müjde Medine döneminde ise zor zamanda gerek infak ederek gerekse bizzat savaşa katılarak cihad eden müminlere yöneliktir. Nitekim bu müminler için “*Allah müminlerden canları ve malları karşılığında cenneti satın almıştır*” (Tevbe 9/111) denilerek Allah yolunda cihadın sonucunun cennet olduğu muştulanmıştır. Cihadın dünyevi bir karşılığı ve sonucu olarak ise ganimet vadedilmiştir. Kur'ân Cahiliye'de de var olan ganimet olgusuna öncelikle savaşların meşruiyet çerçevesini belirlemekle yeni bir istikamet çizmiş, ganimetin dağıtılması meselesine ise ayrı bir ihtimam göstermiştir. Kur'ân'da ganimet olgusu ilk defa Bedir Savaşı/Cihadı sonrası ortaya çıkmış, savaşın sonunda inen sureyle ganimetin taksimat görevi Hz. Peygamber'e verilmiş ve taksimatın nasıl yapılacağı belirlenmiştir. Uhud sonrası Nadîroğulları sürgünüyle de Müslümanlar ilk defa savaşız elde edilen ganimet türü olan fey'le karşılaşmışlardır. Haşr Suresiyle Kur'ân'ın fey ganimetini savaşa katılanlara dağıtmayıp zenginle fakir arasındaki dengeyi sağlamak amacıyla ihtiyaç sahiplerine dağıtması ise Kur'ân'ın getirdiği daha önce benzeri olmayan yeni bir uygulamadır.

Medeni cihad olan kıtalin önemli bir sonucu da fetihtir. Cihadın sonucu olması bağlamında fethin sebebi ise cihadın yapılış nedeni olan Müslümanlara düşmanlığın sona erdirilmesi ve İslam davetinin önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Kur'ân Müslümanların düşmanlarına karşı zafer kazanmalarını fetih olarak isimlendirdiği gibi özellikle İslam davetinin önündeki en büyük engelin kaldırılması olan Hudeybiye Barışına da fetih hatta apaçık bir fetih demiştir. Bu sebeple fethi sadece bir toprak kazanımı olarak görmek doğru değildir. Kazanılan bir zafer (savaş) ya da Mekke Fethinde olduğu gibi toprak kazanımı fetih olarak isimlendirilmekle beraber Kur'ân'ın fetihi daha çok Hudeybiye Barışıyla alakalı kullanımı dikkate alındığında fethin İslam davetinin önündeki engellerin kaldırılması, insanların kalbinin İslam'a açılması, yani kalplerin fethinin asıl fetih olduğu gözükmektedir. Bu

nedenle Kur'ân özellikle insanların korkusuz bir şekilde kalbinin İslam'a açılmasını sağlayan Hudeybiye Barışına ve insanların heyetler halinde Müslüman olmasına sebep olan Mekke'nin Fethine fetih demiştir.

Bizim tezimizle alakalı ulaştığımız sonuçlar genel olarak bu şekildedir. Bu çalışma esnasında edindiğimiz tecrübeden hareketle cihad ve cihatla bağlantılı kavramlar hakkında müstakil bazı çalışmaların yapılabileceği kanaatindeyiz. Bu çalışmaların başında bizim cihad kavramını ele aldığımız gibi cihatla bağlantılı sabır, hicret, fetih, ganimet vb. diğer bütün kavramaların her birinin nüzul dönemiyle sınırlı olmak kaydıyla müstakil bir tez olarak ele alınması gelmektedir. Aynı şekilde bizim tezimizde kullandığımız semantik analiz yönteminin Kur'ân'ın bütün önemli kavramlarına uygulanması, o kavramın daha iyi anlaşılmasını, haliyle Kur'ân'ın da daha anlaşılır hale gelmesini sağlayacaktır. Bunun yanında günümüzde yapılacak araştırmaların, özellikle de kavram çalışmalarının tamamında bizim de yaptığımız gibi öncelikle Kur'ân ayetlerinin kronolojik olarak sıralanması ve araştırmanın bu doğrultuda yapılması Kur'ân'ın o konu hakkındaki yaklaşımının doğru anlaşılması için büyük önem arzetmektedir. Yine Kur'ânî kavramlarla alakalı yapılacak çalışmalarda bizim de yaptığımız gibi konunun iki yönlü incelenmesi, Kur'ân'ın teorisi ve Hz. Peygamber'in uygulaması şeklinde ele alınması, o konunun daha iyi anlaşılmasına katkı sunacaktır.

Cihatla ilgili yapılabilecek çalışmalar bağlamında cihad kavramının farklı tefsir türlerine yansımalarının nasıl olduğunu araştıran müstakil bir çalışmanın yapılması çalışılabilir yeni araştırmalardan biri olarak gözükmektedir. Örneğin sufilerin veya işari tefsirlerin cihada yaklaşımının müstakil ya da mukayeseli olarak ele alınması bu çalışmalardan biridir. Yine Şia'nın cihad anlayışı araştırılması gereken bir husustur. Günümüz cihad algısının nasıl olduğu konusunun araştırılması da yapılabilecek yeni çalışmalardan biri olabilir. Günümüzle ilgili yapılabilecek önemli çalışmalardan birinin de hiç şüphesiz "Batı'nın cihad algısı" şeklinde olması elzem görünmektedir. Bununla beraber günümüzde İslam dünyasının en önemli problemlerinden biri olan cihatçı örgütlerin çıkışının ve bu örgütlere katılımın arkasındaki sosyo-psikolojik nedenlerinin araştırılması da yapılabilecek önemli çalışmalardan bir diğeridir. Yine bu örgütlerin dayandığı referanslar ve bunarı nasıl anladıkları, nasıl yorumladıkları meselesi çalışılması gereken bir konudur.

KAYNAKÇA

Abdel Haleem, Muhammad ve Elsaid M. Badawi. **Arabic-English Dictionary of Quranic Usage**, Brill Yayınları, Leiden-Boston, 2008.

Abdel Haleem, M. A. S. “Qur’anic Jihad: A Linguistic and Contextual Analysis”, **Journal of Qur’anic Studies**, Sayı: 12, 2010, ss.147-166.

Abdullah İbn Mübarek (v. 181/797). **Kitâbü’l-Cihad**, (Thk. Nezih Hammâd), Daru’l-Matbûâtü’l-Hadîs, Cidde, 2009.

Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdullah Ahmed b. Muhammed eş-Şeybanî (v. 241/855). **Müsned**, b.y., ts.

Akbaş, Mehmet. **Sahabe'nin Cihad ve Daveti (İran-İrak Bölgesi)**, Nida Yayınları, İstanbul, 2015.

Algül, Hüseyin. “Haram Aylar” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1997, Cilt: 16, ss. 105-106.

Algül, Hüseyin. “Muâhat” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2005, Cilt: 30, ss. 308-309.

Ali el-Kari, Ebû'l-Hasen Nûrüddîn Alî b. Sultân Muhammed el-Karî el-Herevî (v. 1014/1605). **el-Esrârü'l-Merfûa fi'l-Ahbâri'l-Mevzûa**, (Thk. Muhammed Sabbağ), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, ts.

Alkame b. Abede (Fahl) (v. 3/625) **Divanü Alkame b. Abede**, (Thk. Said Nüseyb Mekârim), Dar-u Sâdir, Beyrut, 1996.

Altun, İsmail. “Hz. Peygamber’in Şehit Aileleriyle Münasebetleri”, **Ekev Akademi Dergisi**, Cilt: 14, Sayı: 44, 2010, ss. 227-246.

el-Âlûsî, es-Seyyid Mahmud Şükrü el-Bağdadi (1857-1924). **Bulûğu'l-Ereb fi Marifeti Ahvali'l-Arab**, (Thk. Mahmut Behcet el-Eseri), Daru'l-Kitabi'l-Mısırî, Mısır, ts.

Âmir b. Tufeyl el-Âmiri (v. 629/7). **Divanü Âmir b. Tufeyl** (Thk. Kerim el-Bistânî), Dar-u Sâdir, Beyrut, 1979.

Amr b. Kume'y'e (v. m. 540). **Divanü Amr b. Kume'y'e**, (Thk. Hüseyin Kamil es-Sayrafi), Daru'l-Kitabü'l-Arabî, Beyrut, 1965.

Amr b. Külsûm (v. m. 584 veya 600). **Divanü Amr b. Külsûm**, (Thk. İmîl Bedî Yakub), Daru'l-Kitabü'l-Arabî, Beyrut, 1991.

Antere b. Şeddad el-Absi (v. m. 614). **Divanü Antere b. Şeddad**, (Thk. Hamdû Tammâs), Daru'l-Marife, Beyrut, 2004.

Antere b. Şeddad el-Absi (v. m. 614). **Şerhu Divanı Antere**, (Thk. Mecid Tarrad), Daru'l-Kitabü'l-Arabî, Beyrut, 1996.

Arslantaş, Nuh. **Hız. Muhammed Döneminde Yahudiler**, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2016.

el-Askerî, Ebû Hilâl (v. 395/1005). **el-Furûku'l-Lügaviyye**, (Thk. Muhammed İbrahim Salim), Daru'l-İlm v'es-Sekafe, Kahire, ts.

el-Askerî, Ebû Hilâl (v. 395/1005). **el-Vücûh ve'n-Nezâir**, (Thk. Muhammed Osman), es-Sekafe ed-Diniyye, Kahire, 2007.

el-Asmâi, Ebu Said Abdülmelik b. Kureyb (v. 216/831). **el-Asmaiyyat İhtiyâru'l-Asmâi**, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir-Abdüsselam Muhammed Harun), Daru'l-Meârif, Kahire, 1993.

el-A'sâ, Meymûn b. Kays (v. 7/629). **Divanü'l-A'sâ'l-Ekber**, (Thk. Muhammed İbrahim ve Muhammed Rıdvânî), Vizâratü's-Sakâfiyye ve'l-Tûras, Katar-Doha, 2010.

el-A'sâ, Meymûn b. Kays (v. 7/629). **Divanü'l-A'sâ'l-Ekber**, (Thk. Muhammed Hüseyin), Mektebetü'l-Edeb, b.y., ts.

Atar, Fahrettin. “Şehid”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2010, Cilt: 38, ss. 428-431.

Ateş, Abdurrahman. **Tebliğ Eğitim ve Cihad Sürecinde Kur'an'ın Şiddet Sorununa Bakışı**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya, 2000.

Avcı, Casim. “Kinâne” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2002, Cilt: 26, ss. 31-32.

Azimli, Mehmet. “Hz. Peygamber'in Bizans İmparatoru Herakliyas'a Gönderdiği Davet Mektubu Üzerine Bazı Değerlendirmeler”, **Hikmet Yurdu Dergisi**, Cilt:4, Sayı: 7, 2011, ss. 13-37.

Azimli, Mehmet. “Mekke Fethi'nden Tebük Savaşı'na Bazı Mülâhazalar”, **İslâmî Araştırmalar Dergisi**, Cilt: 21, Sayı: 3, 2010, ss. 194-201.

el-Bâcî, Süleyman b. Halef (v. 474/1081). **el-Hudûd fi'l-Usûl**, (Thk. Muhammed Hasan İsmail), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2003.

el-Begavî, Ebû Muhammed Muhyissünne el-Hüseyin b. Mes'ûd b. Muhammed el-Ferrâ (v. 516/1122). **Meâlimü't-Tenzîl**, (Thk. Abdürrezzak Mehdi), Dar-u İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1999.

el-Beşir, Nadiye Hasbirrasül. **Cihadü'n-Nefs fi'l-Kur'âni'l-Kerîm**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Câmiatü'l-Kur'âni'l-Kerîm ve'l-Ulûmü'l-İslamî-Külliyeti'd-Dirâsâti'l-Ulyâ, Sudan, 2000.

el-Beyhaki, Ebû Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Alî (v. 458/1066). **ez-Zühdül'l-Kebir**, (Thk. Amir Ahmed Haydar), Müessesetü'l-Kütübi'l-Sekafi, Beyrut, 1996.

el-Beyzavi, Nâsirüddîn Ebû Saîd (Ebû Muhammed) Abdullah b. Ömer b. Muhammed (v. 685/1286). **Envaru't-Tenzil ve Esraru't-Tevil**, (Thk. Muhammed Abdurrahman Maraşlı), Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 1997.

Bilmen, Ömer Nasuhi (1883-1971). **Hukuk-ı İslamiyye ve Istılahat-ı Fıkhiyye Kamusu**, Bilmen Basımevi, İstanbul, 1968.

el-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî (v. 256/870), **Sahîhu'l-Buhârî**, (Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsir en-Nâsir), Dar-u Tavkî'n-Necât, Beyrut, 2001.

Bulut Halil İbrahim. **Şii-Sünni Polemiğinde Ebu Talib ve Dini Konumu**, Araştırma Yayınları, Ankara, 2011.

Bulut, İsmail. **Kur'ân'da Şeytan Kavramı**, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 1998.

Bursevi, İsmâîl Hakkı (v. 1137/1725). **Rûhu'l-Beyan**, Daru'l-Fikr, Beyrut, ts.

el-Bûtî, Muhammed Said Ramazan. **el-Cihad fi'l-İslam Keyfe Nefhemühü ve Keyfe Nümârisühü**, Daru'l-Fikr, Dimeşk, 1993.

el-Câbirî, Muhammed Âbid (1935-2010). **Arap-İslam Siyasal Aklı**, (Trc. Vecdi Akyüz), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2001.

el-Câbirî, Muhammed Âbid (1935-2010). **Fehmü'l-Kur'âni'l-Hakîm et-Tefsîru'l-Vâdih Hasebi Tertîbi'n-Nüzûl**, Daru'l-Beydâ, Mağrib, 2008.

el-Câbirî, Muhammed Âbid (1935-2010). **Medhal ile'l-Kur'âni'l-Kerim fi't-Ta'rifi bi'l-Kur'ân**, 3. Baskı, Merkezü Dirasâti'l-Vahdeti'l-Arabî, Beyrut, 2010.

Cebecioğlu, Ethem. **Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü**, b.y., ts.

el-Cessâs, Ahmed b. Ali Ebubekir er-Râzî (v. 370/981). **Ahkâmü'l-Kur'ân**, (Thk. Muhammed Sadık el-Kamhâvî), Dar-u İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1984.

el-Cevherî, İsmail b. Ahmed (v. 400/1009). **es-Sihâh Tâcü'l-Lüga ve Sihâhu'l-Arabiyye**, (Thk. Ahmed Abdulgafur Attâr), Daru'l-İlm li'l-Melâyin, Beyrut, 1987.

el-Cubburi, Yahya. **eş-Şi'ru'l-Cahili Hasâisuh ve Fünunüh**, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.

Cürcânî, Ali b. Muhammed (v. 816/1413). **Kitabü't-Târifât**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1983.

Çağrııcı, Mustafa. “Heva” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1998, Cilt: 17, ss. 274-276.

Çağrııcı, Mustafa. “İnfak” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2000, Cilt: 22, ss. 289-290.

Çelebi, Ahmed. **İslam Düşüncesinde Cihad ve Savaş Siyaseti**, (Trc. Abdullah Kahraman), İz Yayınları, İstanbul, 1994.

Çelebi, İlyas. “Sünnetullah” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2010, Cilt: 38, ss. 159-160.

Çelebi, İlyas. “Şeytan” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2010, Cilt: 39, ss. 99-101.

Çetin, Abdurrahman. “Nesih” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2006, Cilt: 32, ss. 579-581.

ed-Dabbi, Mufaddal (v. 178/794). **el-Mufaddaliyât**, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir-Abdüsselam Muhammed Harun), Dâru’l-Meârif, Kahire, ts.

ed-Dâmegânî, Hüseyin b. Muhammed (v. 478/1086). **Kâmûsü’l-Kur’ân ev Islâhu’l-Vücûh ve’n-Nezâir fi’l-Kur’âni’l-Kerîm**, (Thk. Abdülaziz Seyyid Ehil), 4. Baskı, Daru’l-İlmü li’l-Melâyîn, Beyrut, 1983.

Dayf, Şevki (v. 2005). **Tarihu’l-Edebiyyi’l-Arabiyyi el-Asru’l-Câhilî**, b.y., ts.

Derveze, Muhammed İzzet (1888-1984). **et-Tefsîrû’l-Hadîs**, Dar-u İhyai’l-Kütübi’l-Arabî, Kahire, 1963.

Derveze, Muhammed İzzet (1888-1984). **Kur’ân’a Göre Hz. Muhammed’in Hayatı**, (Trc. Mehmet Yolcu), Ekin Yayınları, İstanbul, 1998.

Dindi, Emrah. **Kur’ân’da İslam Öncesi Kültürün İzleri Muamelat Örneği**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Dumlu, Ömer. **Kur’ân’da Salah Meselesi**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Dumlu, Ömer. **Kur’ân-ı Kerim’de Maruf ve Münker İyiliği Emredip Kötülüğe Mani Olmak**, Ravza Yayınları, İstanbul, 1994.

Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî (v. 275/889). **Sünen-i Ebî Dâvûd**, (Thk. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), el-Mektebetü'l-Asrî, Beyrut, ts.

Ebû Hubîb, Sa'dî. **el-Kâmûsü'l-Fıkhiyye Lugaten ve Istılahan**, Daru'l-Fikr, Dimeşk, 1998.

Ebu Talib, Abdümenaf b. Abdilmuttalib (v. m. 619). **Divanü Ebu Talib**, (Thk. Muhammed et-Tunacı), Daru'l-Kitabi'l-Arabî, Beyrut, 1994.

Ebu Zehra, Muhammed. **İslam'da Savaş Kavramı**, (Trc. Cemal Karaağaçlı), Fikir Yayınları, İstanbul, 1976.

Ebu Zeyd, Nasr Hamid. **İlahi Hitabın Tabiatı**, (Trc. Mehmet Emin Maşalı), Kitabiyat Yayınları, Ankara, 2001.

Ebubekir es-Sıddık (v. 13/634). **Divanü Ebubekir es-Sıddık**, (Thk. Raci el-Esmer), Dar-u Sâdir, Beyrut, 2007.

Ebüsuud Efendi (v. 982/1574). **İrşâdü'l-Akli's-Selîm ila Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm**, Dar-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, b.y., ts.

Ece, Hüseyin K. **Cihad Bilinci**, Denge Yayınları, İstanbul, 2006.

Efendioğlu, Mehmet. "Muhadramun", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2005, Cilt: 30, ss. 395-396.

Elmalılı Muhammed Hamdi Yazır (1878-1942). **Alfabetik İslam Hukuku ve Fıkıh İstılahları Kamusu**, Eser Neşriyat, İstanbul, 1997.

el-Ensârî, Zekerîyya b. Muhammed (v. 962/1555). **el-Hudûdu'l-Enîka ve't-Târifâti'd-Dakîka**, (Thk. Mâzin el-Mübarek), Daru'l-Fikri'l-Muâsır, Beyrut, 1990.

Erdoğan, Mehmet. **Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü**, Cihad Maddesi, Rağbet Yayınları, İstanbul, 1998.

Eren, Şadi. **Kur'ân'ın Işığında Cihad ve Savaş**, Nesil Yayınları, İstanbul, 1996.

Ergin, Ali Şakir. “Hansâ”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1997, Cilt: 16, ss. 46-47.

Erkal, Mehmet. “Cizye”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1993, Cilt: 8, ss. 42-45.

Erkal, Mehmet. “Ganimet”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1996, Cilt: 13, ss. 351-354.

Erul, Bünyamin. “Veda Haccı” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2012, Cilt: 42, ss. 590-591.

Erul, Bünyamin. “Veda Hutbesi” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2012, Cilt: 42, ss. 591-593.

Esed, Muhammed (1900-1992). **The Message of the Quran**, Dar Al-Andalus, Gibraltar, 1980.

Evs b. Mâlik el-Absî, Ebû Müleyke Cervel b. (v. 59/678). **Divanü'l-Hutay'e**, (Thk. Hamdü Tammâs), Daru'l-Marife, Beyrut, 2005.

el-Ezherî, Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed (v. 370/980). **Tehzîbü'l-Lüga**, (Thk. Muhammed Avz Merab), Dar-u İhyâü't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 2001.

el-Fârâbî, Ebû İbrâhîm İshâk b. İbrâhîm **Divanü'l-Edeb** (v. 350/961). (Thk. Ahmed Muhtar Ömer), Darü's-Şa'b, Kahire, 2003.

Fayda, Mustafa. “Bahira”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1991, Cilt: 4, ss. 486-487.

Fayda, Mustafa. “Bedevi”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1992, Cilt: 5, ss. 311-316.

Fayda, Mustafa. “Cahiliye” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1993, Cilt: 7, ss. 17-19.

Fayda, Mustafa. “Fetih”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1995, Cilt: 12, ss. 467-470.

Fayda, Mustafa. “Fey”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1995, Cilt: 12, ss. 511-513.

Fayda, Mustafa. “Nesî” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2006, Cilt: 32, ss. 578-579.

Fayda, Mustafa. “Zimmî”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2013, Cilt: 44, ss. 428-434.

Ferrâ, Ebu Zekerîyya Yahya b. Ziyad (v. 207/822). **Meâni'l-Kur'ân**, (Thk. Ahmet Yusuf Necati, Muhammed Ali Neccar, Abdülfettah İsmail Çelebi), Daru'l-Mısriyye, Mısır, ts.

el-Feyyumi, Ahmed b. Muhammed b. Ali (v. 770/1368). **el-Misbahu'l-Münir fi Garîbi's-Serhi'l-Kebir**, el-Mektebetü'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

el-Fîrûzâbâdi, Muhammed b. Yakûb (v. 816/1413). **el-Kamûsu'l-Muhit**, (Thk. Müessesetü'r-Risâle), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 2005.

el-Fîrûzâbâdi, Muhammed b. Yakûb (v. 817/1415). **Besairu Zevi't-Temyiz fi Letâifi'l-Kitâbi'l-Azîz**, (Thk. Muhammed Ali Neccar), el-Meclisü'l-Âlâ li's-Şûûnü'l-İslâmî, Kahire, 1996.

Huseyn, Gassan Aziz. **Varaka b. Nevfel Mübeşşiru'r-Rasül Asruhü, Hayatühü, Şi'ruhu**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

Gazali, Hâmid Muhammed b. Muhammed b. el-Tusi, (v. 505/1111). **İhyâü Ulûmi'd-Dîn**, Daru'l-Marife, Beyrut, ts.

Gazali, Ebû Hâmid Muhammed b. Muhammed b. el-Gazâlî el-Tusi, (v. 505/1111). **Mizanü'l-Amel**, (Thk. Süleyman Danya), Daru'l-Maarif, Mısır, 1964.

Gottheil, Richard James Horatio (1862-1936). **Bir Hristiyan Bahira Efsanesi Bir Tahrif Örneği (XI-XII. yüzyıl)**, (Trc. Fatimetüz Zehra Kamacı) İnkilab Yayınları, İstanbul, 2008.

Göksoy, İsmail Hakkı. "Hz. Peygamber'in Hükümdarlara Gönderdiği Davet Mektupları ve Önemi", **II. Kutlu Doğum Sempozyumu Kitabı**, Süleyman Demirel Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Isparta, 20. 04. 1999, ss. 119-138.

el-Hakîm et-Tirmizî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali b. el-Hasen (v. 285/898). **Kitâb-ü Hatmi'l-Evliya**, (Thk. Osman İsmail Yahya), Kâsolikiyye/Katolik Matbası, Beyrut, 1965.

el-Hakîm et-Tirmizî, Ebu Abdillâh Muhammed b. Ali b. el-Hasen (v. 285/898). **el-Mesâilü'l-Meknûne**, (Thk. Muhammed İbrahim el-Cuyûşi), Daru't-Türasi'l-Arabî, b.y., bt. yok

el-Halebî, Ebû'l-Ferec Nûrüddîn Alî b. Burhâniddîn İbrâhîm b. Ahmed (v. 1044/1635). **İnsânü'l-Uyûn fî Sireti'l-Emîni'l-Me'mûn**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2006.

el-Halebî, Semîn (v. 756/1355). **Umdetü'l-Huffâz fî Tefsîri Eşrefi'l-Elfâz**, (Thk. Muhammed Bâsil Uyûni's-Sûd), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1996.

Halil b. Ahmed el-Ferâhîdî (v. 175/791). **Kitabü'l-Ayn**, (Thk. Mehdi Mahzumi ve İbrahim Semarraî), Mektebetü'l- Hilal, b.y., ts.

Hamdan er-Razi, Ebu Hâtîm Ahmed b. (v. 322/933). **Kitabü'z-Zineh fî'l-Kelimâti'l-İslamiyyeti'l-Arabiyye**, (Thk. Hüseyin el-Hemadani), Merkezü'd-Dirâsât ve'l-Buhûsü'l-Yemenî, Sana, 1994.

Hamidullah, Muhammed (1908-2002). **H. Peygamber'in Savaşları**, (Trc. Nazire Erinç Yurter), Beyan Yayınları, İstanbul, 2017.

Hamidullah, Muhammed (1908-2002). **İslam Peygamberi**, (Trc. Salih Tuğ), İstanbul, 1990.

Hamidullah, Muhammed (1908-2002). **Mecmûatü'l-Vesâiki's-Siyasiyye li'l-Ahdi'n-Nebevî ve'l-Hilâfeti'r-Râside**, Daru'n-Nefâis, Beyrut, 1987.

Hamîdullah, Muhammed ve Casim Avcı. "Uhud Gazvesi" **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2012, Cilt: 42, ss. 54-57.

Hansâ, Ümmü Amr Tûmâdır bint Amr b. el-Hâris b. eş-Şerîd (v. 24/645). **Divanü'l-Hansâ**, (Thk. Hamdü Tammâs), Daru'l-Marife, Beyrut, 2004.

Haris el-Muhasibi, Ebu Abdullah el-Haris b. Esed (v. 243/857). **er-Riâyete li-Hukûkillah**, (Thk. Abdülkadir Ahmed Ata), 4. Baskı, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Harun b. Musa (v. 170/786). **el-Vücûh ven'-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Kerim**, (Thk. Hâtem Salih ad-Dâmin), Vezâratü's-Sekâfe ve'l-İ'lam Dâiratü'l-Eser ve't-Türas, Bağdat, 1988.

Hasan, Münir. **Kur'ân'da Savaş Olgusu**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

Hassân b. Sâbit (v. 60/680). **Divanü Hassân b. Sâbit**, (Thk. Abdülemir Ali Mühennâ), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1994.

Hâtim et-Tâî (v. m. 578). **Divanü Hâtim et-Tâî**, (Thk. Ahmed Reşâd), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

Heykel, Muhammed Hayr. **el-Cihad ve'l-Kıtal fi's-Siyaseti's-Şeriyye**, Daru'l-Beyârik, Amman, ts.

Hüseyin, Taha. **Cahiliye Şiiri Üzerine**, (Trc. Şaban Karataş), Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2003.

İbn Abbad, Ebü'l-Kâsım İsmâill b. Abbâd, **el-Muhît fi'l-Lüga** (v. 385/995). (Thk. Muhammed Hasan Âl-i Yasin), Alemü'l- Kütüb, Beyrut, 1994.

İbn Abbas, Abdullah. **Mesâilu Nâfi b. el-Ezrak an Abdullah b. Abbas**, (Thk. Muhammed Ahmed el-Dâli), el-Caffan al-Cabi, Kıbrıs, 1993.

İbn Arabî, Muhyiddîn (v. 638/1240). **el-Futûhâtü'l-Mekkiyye**, (Thk. Ahmed Şemseddin), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1999.

İbn Asâkir, Ebü'l-Kasım Alî b. el-Hasen b. Hibetillâh (v. 571/1176). **Tarihu Dimeşk**, (Thk. Amr b. Garâme el-Amravi), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1995.

İbn Âşûr, Muhammed et-Tâhir b. Muhammed b. Muhammed et-Tâhir et-Tûnisî (1879-1973), **et-Tahrîr ve't-Tenvîr**, Daru'-Tunûsî, Tunus, 1984.

İbn Atiyye el-Endelûsî (v. 541/1147). **el-Muharrerü'l-Veciz fî Tefsiri'l-Kitabi'l-Aziz**, (Thk. Abdüsselam Abdüşşafî Muhammed), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2001.

İbn Cevzi, Ebu'l-Ferec (v. 597/1200). **Nüzhetü'l-A'yünü'n-Nevâzır fî İlmi'l-Vücûh ve'n-Nezâir**, (Thk. Muhammed Abdulkirim Kazım er-Razi), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1984.

İbn Düreyd, Ebubekir Muhammed b. el-Hasan (v. 321/933). **Cemheretü'l-Lüga**, (Thk. Remzi Münir Ba'lebekî), Daru'l-İlm li'l-Malâyin, Beyrut, 1987.

İbn Ebû Hâtim, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî (v. 327/938). **Tefsîrü'l-Kur'âni'l-Azîm**, (Thk. Esad Muhammed et-Tayyib), Mektebetü Nazar Mustafa Elbâz, Suudi Arabistan, 1998.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (v. 395/1004). **Hilyetü'l-Fükaha**, (Thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî), el-Müttehîde, Beyrut, 1983.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (v. 395/1004). **Mekâyisü'l-Lüga**, (Thk. Abdüsselam Muhammed Harun), Daru'l-Fikr, Şam, 1979.

İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyya (v. 395/1004). **Mücmelü'l-Lüga** (v. 395/1004), (Thk. Züheyr Abdulmuhsin Sultan), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1986.

İbn Fûrek, Muhammed b. Hasan (v. 404/1015). **Kitabü'l-Hudûd fî'l-Usûl**, (Thk. Muhammed es-Süleymanî), Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1999.

İbn Hacer el-Askalani, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (v. 852/1449). **Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî**, (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Daru'l-Marife, Beyrut, 1959.

İbn Hişam, Ebu Muhammed Abdülmelik (v. 218/833). **es-Siretü'n-Nebeviyye**, (Thk. Mustafa es-Sakka, İbrahim el-Ebyari, Abdülhafız el-Çelebi), Mustafa el-Bâbi el-Halebî ve Evlâdüh, Mısır, 1955.

İbn İshak, Muhammed b. İshak (v. 151/768). **Siret-ü İbn İshak**, (Thk. Süheyl Zekkâr), Daru'l-Fikr, Beyrut, 1978.

İbn İshak. **Sire** (Siyer-i İbn İshak Hz. Muhammed'in Hayatı), (Trc. M. Şafî Billik), (Thk. Muhammed Hamidullah) Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 23/Hamidullah Önsöz.

İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer (v. 774/1373). **Tefsiru'l-Kur'âni'l-Azim**, (Thk. Sami b. Muhammed Sellame), Dar-u Tayyibe, Riyad, 1999.

İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe ed-Dîneverî (v. 276/889). **Garibü'l-Kur'ân**, (Thk. Ahmed Sakar), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1978.

İbn Mâce, Ebu Abdillâh Muhammed b. Yezid Mâce el-Kazvini (v. 273/887). **Sünen-i İbn Mâce**, (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Dar-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Kahire, ts.

İbn Manzur, Ebul'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem (v. 711/1311). **Lisanü'l-Arab**, Dâr-u Sâdir, Beyrut, 1993.

İbn Nüceym, Zeynüddîn b. İbrâhîm (v. 970/1563). **Resail-ü İbn Nüceym el-İktisadiyye**, (Thk. Muhammed Ahmed Serrac ve Ali Cuma Muhammed), Daru's-Seylâmîr, Kahire, 1999.

İbn Sa'd, Ebû Abdillâh Muhammed Menî (v. 230/845). **et-Tabakatü'l-Kübra**, (Thk. Ali Muhammed Ömer), Mektebetü'l-Hâncı, Kahire, 2001.

İbn Sîde, Ebu'l-Hasan Ali b. İsmail, **el-Muhkem ve'l-Muhitu'l-A'zam** (v. 458/1066). (Thk. Abdülhamid Hendâvi), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2000.

İbrahim Mustafa, Ahmet Zeyyat, Hamid Abdülkadir, Muhammed Neccar. **el-Mü'cemü'l-Vasît**, Daru'd-Dave, Kahire, ts.

İmruü'l-Kays (v. m. 540). **Dîvân-u İmruü'l-Kays**, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), Dâru'l-Meârif, Kahire, 1964.

İmruü'l-Kays (v. m. 540). **Dîvân-u İmruü'l-Kays**, (Thk. Mustafa Abdüş'ş-Şâfi), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

el-İsfahâhî, Râgıb (v. 425/1033). **el-Müfredât fi Garîbi'l-Kur'ân**, (Thk. Safvan Adnan el-Davudî), Daru'l-Kalem ve's-Şâmiyye, Dimeşk-Beyrut, 1991.

el-İsfahâhî, Râgıb (v. 425/1033). **Tefsiru Râgıb el-İsfahânî**, (Thk. Muhammed Abdü'l-Aziz Bustanî), Külliyyetü'l-Âdâb Câmiatü Tanta, Tanta, 1999.

İzutsu, Toshihiko (1914-1993). **Ethico Religious Concepts in the Quran**, McGill-Queen's University Press, Londra, 2002.

İzutsu, Toshihiko (1914-1993). **God and Man in the Quran Semantic of the Quranic Weltanschauung**, Islamic Book Trust, Malezya, 2008.

İzutsu, Toshihiko (1914-1993). **Kur'ân'da Tanrı ve İnsan**, (Trc. Kürşat Atalar) Pınar Yayınları, İstanbul, 2018.

İzutsu, Toshihiko (1914-1993). **Kur'ân'da Allah Ve İnsan**, (Trc. Süleyman Ateş), Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, ts.

Kâfî, Ahmed. “İdâat Havle Hadisi Ümirtü en Ükatile'n-Nas”, **Mecelletü'l-Furkan**, Sayı: 72, el-Mağrib (Fas) 2013, ss. 78-87.

Kallek, Cengiz. “Müellefe-i Kulûb”, **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2006, Cilt: 31, ss. 475-476.

Kandehlevî, Muhammed Yusuf (1917-1965). **Hayatü's-Sahabe**, (Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, 1999.

Kays b. Züheyr el-Absî (v. m. 580 sonrası). **Şi'ru Kays b. Züheyr**, (Thk. Adil Câsim el-Beyâtî), Matbaatü'l-Edeb, Bağdat, 1972.

el-Kefevî, Eyyub b. Musa (v. 1094/1683). **el-Külliyat Mu'cemü fi'l-Mustalahât ve'l-Furuku'l-Lügaviyye**, (Thk. Adnan Derviş ve Muhammed Mısıri), Müessesetü'r-Risâle, Beyrut, ts.

el-Konevî, Kasım b. Abdullah Ali (v. 978/1570). **Enîsu'l-Fukahâ fi Ta'rifâti'l-Elfâzi'l-Mütedâvile beyne'l-Fukahâ**, (Thk. Yahya Hasan Murad), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

el-Kurtubî, Muhammed b. Ahmed (v. 671/1273). **el-Câmiu li'Ahkâmi'l-Kur'ân**, (Thk. Ahmed el-Berduni ve İbrahim İtfiyyiş), Daru'l-Kütübi'l-Mısri, Kahire, 1964.

el-Kuşeyri, Abdülkerîm b. Hevâzin (v. 465/1072). **er-Risaletü'l-Kuşeyriyye**, (Abdulhalim Mahmud ve Mahmud b. eş-Şerif), Daru'l-Maârif, Kahire, ts.

Kutub, Seyyid (1906-1966). **Fî Zılâli'l-Kur'ân**, Daru's-Şurûk, Beyrut, 1991.

Lebîd b. Rebîa (v. 41/660). **Divanü Lebîd b. Rebîa**, (Thk. Hamdü Tammâs), Daru'l-Marife, Beyrut, 2004.

Mahfuz, Cemal. **Fennü'l-Harb Inde'l-Arab fî'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm**, el-Müessesetü'l-Arabiyye, b.y., ts.

Mahmudov, Elşad. **Sebep ve Sonuçları Açısından Hz. Peygamber'in Savaşları**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2005.

Mâlik b. Nüveyre (v. 11/634). **Mâlik ve Mütemmim İbnâ Nüveyre el-Yerbû**, (Thk. İbtisam Merhûn es-Saffâr), Matbaatü'l-İrşad, Bağdat, 1967.

el-Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed b. Mahmûd (v. 333-944). **Te'vilâtü Ehli's-Sünne**, (Thk. Mecdi Bâsellûm), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2005.

el-Mâverîdî, Ebû'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habib (v. 450/1058). **en-Nüket ve'l-Uyûn**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

Mesud, Cübran. **er-Râid Mu'cem Lügavî Asrî**, Daru'l-İlmi li'l-Melâyin, Beyrut, 1992.

el-Mevdûdî, Ebû'l A'lâ (1903-1979). **Tefhîmu'l-Kur'ân**, (Trc. Yusuf Karaca, Muhammed Han Kayani, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş), İnsan Yayınları, İstanbul, 1986.

Muhammed Bâsim Mikati, Muhammed Zühri Mu'sarânî, Abdullah Ahmed Dandaşî **el-Kutûf**, Mektebetü Lübnan, Beyrut, 2007.

Muhammed Fehmi, Hüseyin eş-Şafii. **ed-Delîlü'l-Müfehriş li Elfâzi'l-Kur'ân'il-Kerim**, Daru's-Selâmir, Kahire, 2002.

Muhtar, Cemal. “Antere” **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1991, Cilt: 3, s. 237.

Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767). **el-Vücûh ve'n-Nezâir fi'l-Kur'âni'l-Azim**, (Thk. Hâtem Salih ad-Dâmin) Merkezü Cumatü'l-Macid li's-Sekafe ve't-Türas, Dubai, 2006.

Mukâtil b. Süleyman (v. 150/767). **Tefsiru Mukâtil b. Süleyman**, (Thk. Abdullah Mahmud Şehhate) Dar-u İhyâi't-Türas, Beyrut, 2002.

Musa Kazım Efendi, **İslam'da Cihad**, Matbaatü'l-Hayriyye ve Şurakası, Dersaadet (İstanbul), h.1333.

el-Musakkıb el-Abdî (v. m. 587). **Divanü Şi'ri'l-Müsekkıb el-Abdî**, (Thk. Hüseyin Kamil es-Sayrafî), Câmiatü'd-Düveli'l-Arabiyye Ma'hedi'l-Mahtûtâtî'l-Arabiyye, b.y., 1971.

el-Musannifek, Ali b. Muhammed (v. 875/1470). **el-Hudûd ve'l-Ahkâmü'l-Fıkhiyye**, (Thk. Adil Ahmed Abdülmevcud ve Ali Muhammed Muavvez), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1991.

el-Mutarrizî, Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsir b. Abdisseyyid b. Alî (v. 610/1214). **el-Muğrib fi Tertîbi'l-Mu'rib**, (Thk. Mahmud Fahri ve Abdülhamid Muhtar), Mektebetü Usame b. Zeyd, Haleb, 1979.

el-Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr (v. 286/900). **el-Kâmil fi'l-Lüga ve'l-Edeb**, (Thk. Muhammed Ebü'l-Fadl İbrâhîm), Daru'l-Fikri'l-Arabî, Kahire, 1997.

el-Münâvî, Muhammed Abdurrauf b. Ali (v. 1031/1622). **et-Tevkif alâ Muhimmâti't-Teârif**, Âlemü'l-Kütüb, Kahire, 1990.

Müslim, Ebü'l-Hüseyn b. el-Haccâc el-Kuşeyrî en-Nisabûrî (v. 261/875). **Sahîhu'l-Müslim**, (Thk. Muhammed Fuad Abdülbaki), Dar-u İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, ts.

en-Nâbiga el-Ca'dî (v. 65/685). **Divanü'n-Nâbiga el-Ca'dî**, (Thk. Vâdih es-Samed), Dar-u Sâdir, Beyrut, 1998.

Nâbiga ez-Zübyânî (v. m. 605). **Divanü'n-Nâbiga ez-Zübyânî**, (Thk. Muhammed Ebû'l-Fadl İbrâhîm), 2. Baskı, Dâru'l-Meârif, Kahire, 2009.

en-Nesefî Ömer b. Muhammed (v. 537/1142). **Tilbetü't-Talebe** Mektebetü'l-Müsennâ, Bağdat, 1893.

Önkal, Ahmet. "Hicret" **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1998, Cilt: 17, ss. 458-462.

Özdemir, Faruk. **Kur'ân'da Mustazaf ve Müstekbir Kavramlarının Semantik Analizi**, Kitap ve Cafe Serüven Yayınları, Ankara, 2015.

Özdemir, Mehmet. "Hz. Peygamber'in Tebliğ Metodu Işığında İslam'ın Güncel Sunumu", **2003 Yılı Kutlu Doğum Sempozyumu Tebliğ ve Müzakereleri**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 2006, ss. 89-96.

Öztürk, Mustafa. "İblis'in Trajik Hikâyesi Allah, Şeytan, İnsan ve Kötülüğe Dair", **Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 5, Sayı: 1, 2005, ss. 39-65.

Öztürk, Mustafa. **İslam Kaynaklarında Geleneğinde ve Günümüzde Cihad**, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2016.

Öztürk, Mustafa. **Tefsirin Halleri**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2016.

Pickthall, Muhammed Marmaduke (1875-1936). **Kadercilik Suçlaması ve Cihad**, Trc. Taha Dinçer, Akabe Yayınları, İstanbul, 1985.

Razi, Fahreddin (v. 606/1268). **Mefâtîhu'l-Gayb**, Dâr-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2000.

er-Razi, Ebu Abdillâh Zeynüddin Muhammed b. Ebu Bekr b. Abdilkadir (v. 666/1268). **Muhtâru's-Sihah**, (Thk. Yusuf eş-Şeyh Muhammed), el-Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut, 1999.

Reşid Rıza, Muhammed (1865-1935). **Tefsîru'l-Menâr**, el-Hey'etü'l-Mısriyyetü'l-Âmma li'l-Kitâb, Kahire, 1990.

es-Sa'lebî, Ebû İshâk Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm en-Nisâbü'rî (v. 427/1035). **el-Keşf ve'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân**, (Thk. el-İmam Muhammed b. Âşur), Dar-u İhyâi't-Türâsi'l-Arabî, Beyrut, 2002.

Salim b. Zekvan (v. 70/689). **es-Sire Bir Harici/İbadi Klasığı**, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2017.

es-Semerkindî, Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm (v. 373/983), **Bahru'l-Ulûm**, b.y., ts.

Sırma, İhsan Süreyya. **İslami Tebliğin Medine Dönemi ve Cihad**, 42. Baskı, Beyan Yayınları, İstanbul, 2015.

Suad el-Hakîm. **el-Mucemü's-Sûfiyye el-Hikmetü fi Hududi'l-Kelimât**, Dandaliyye Yayınları, Beyrut, 1981.

Suad el-Hakîm. **İbnü'l-Arabî Sözlüğü**, (Trc. Ekrem Demirli), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2005.

Suyuti, Celalleddin Abdurrahman b. Ebubekir eş-Şâfiî (v. 911/1505). **Mu'terakü'l-Akran fi İcazi'l-Kur'ân**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

Suyuti, Celalleddin Abdurrahman b. Ebubekir eş-Şâfiî (v. 911/1173). **el-Hasâisü'l-Kübra**, Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, ts.

es-Süheylî, Ebü'l-Kasım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed (v. 581/1185). **er-Ravzü'l-Ünûf fî Şerhi's-Sîreti'n-Nebeviyye (li İbn Hişam)**, Dar-u İhyâi't-Türasi'l-Arabî, Beyrut, 1991.

Sümertaş, Burhan. **Sıdk'ın Semantik Serüveni Kuranda Doğruluk ve Samimiyet**, İsam Yayınları, Ankara, 2017.

Şen, Ercan. **Kur'ân'da Fetih**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2014.

Şener, Abdulkadir, Cemal Sofuoğlu, Mustafa Yıldırım. **Yüce Kur'ân ve Açıklamalı Yorumlu Meali**, Türkiye Diyanet Vakfı, İzmir, 2011.

eş-Şevkânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Alî b. Muhammed (v. 1250/1834). **Fethu'l-Kadir**, Dar-u İbn Kesir, Beyrut, 1993.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (v. 310/923). **Câmiu'l-Beyan fi Te'vili'l-Kur'ân**, (Thk. Ahmed Muhammed Şakir), Müessesetü'r-Risâle, b.y., 2000.

et-Taberî, Ebû Cafer Muhammed b. Cerîr (v. 310/923). **Tarihü'r-Rusul ve'l-Mülük**, Daru't-Türas, Beyrut, 1967.

Tantavi, Muhammed Seyyid. **et-Tefsîru'l-Vasît li Kur'âni'l-Kerîm**, Dar-u Nahda, Kahire, 1998.

Tarafe b. el-Abd (v. m. 564). **Divanü Tarafe b. el-Abd**, (Thk. Mehdi Muhammed Nâsiruddin), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2002.

et-Teftâzânî, Sadeddin Mes'ud b. Ömer (v. 792/1390). **Risâletü'l-Hudûd**, b.y., ts.

et-Tehânevî, Muhammed b. Ali İbnü'l-Kâdi (v. 1158/1745). **Mevsûatü Keşşâf-ı Istılâhâtü'l-Funûn ve'l-Ulûm**, (Thk. Ali Dahruc), Mektebetü Lübnan, Beyrut, 1996.

et-Tirmizî, Ebû İsmâ Muhammed b. İsmâ b. Sevre (Yezîd) (v. 279/892). **Sünenü't-Tirmizî**, (Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Daru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut, 1998.

Topaloğlu, Bekir. "Cennet", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1993, Cilt: 7, ss. 376-386.

Tuncer, Mustafa. **Kur'an'da Cin ve Şeytan**, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 1999.

Tülücü, Süleyman. "Hâtim et-Tâi" **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 1997, Cilt: 16, ss. 472-473.

Uludağ, Süleyman. **Tasavvuf Terimleri Sözlüğü**, Marifet Yayınları, İstanbul, 1977.

Urve b. el-Verd (v. m. 594). **Divanü Urve b. el-Verd Emiru's-Seâlik** (Thk. Esma Ebubekir Muhammed), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

Ümeyye b. Ebü's-Salt (v. 8/630). **Divanü Ümeyye b. Ebü's-Salt**, (Thk. Secî Cemil el-Cübeylî), Dar-u Sâdir, Beyrut, 1998.

Ümeyye b. Ebü's-Salt (v. 8/630). **Şerhu Divanı Ümeyye b. Ebü's-Salt**, (Thk. Seyfettin el-Katib ve Ahmed Isam el-Katib), Daru'l-Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, ts.

el-Vâhidî, Ebü'l-Hasen Alî b. Ahmed b. Muhammed (v. 468/1076). **Esbâb-u Nüzûli'l-Kur'ân**, (Thk. Kemal Besyûni Zağlûl), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1990.

el-Vâkıdî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ömer b. Vâkıd (v. 207/823). **el-Megazi**, (Thk. Marsden Jones), Daru'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

Watt, W. Montgomery. **Hız. Muhammed Mekke'de**, (Trc. Süleyman Kalkan) Kuramer Yayınları, İstanbul, 2016.

Yahya b. Sellam (v. 200/815). **Tefsiru Yahya b. Sellam** (Thk. Hind Çelebi), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 2004.

Yahya b. Sellam (v. 200/815). **et-Tesarif: Tefsîrû'l-Kur'ân Mimma'Stebehet Esmâühû ve Tasarrafet Meânih**, (Thk. Hind Çelebi), el-Mektebetü'l-Ürdüniyyetü'l-Haşimiyye, Amman, 2008.

Yaman, Ahmet. "Seleb", **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2009, Cilt: 36, ss. 398-399.

Yaran, Rahmi. "Şehitlik ve İlgili Fıkhî Hükümler", **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 1, Sayı: 42, 2012, ss. 211-220.

Yıldırım, Kadri. "Câhiliye Dönemi Arap Edebiyatında "Su'lûk" Şâirler Hareketi", **Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 3, Sayı: 1, 2001, ss. 177-209.

Yurdağür, Metin. "İ'lâ-yi Kelimetullah" **Diyanet İslam Ansiklopedisi**, Ankara, 2006, Cilt: 22, ss. 62-63.

Yücel, Ahmet. **İslam Kaynaklarında, Geleneğinde ve Günümüzde Cihad**, Kuramer Yayınları, İstanbul, 2016.

ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer (v. 538/1144). **Esasü'l-Belâga**, (Thk. Muhammed Bâsil Uyunissevâd), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1998.

ez-Zemahşerî, Ebü'l-Kasım Mahmûd b. Ömer (v. 538/1144). **el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzîl**, Daru'l-Kitâbi'l-Arabî, Beyrut, 1987.

ez-Zerkeşî, Ebû Abdillâh Bedrüddîn (v. 794/1392). **el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân**, (Thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim), Dar-u İhyâi'l-Kütübi'l-Arabî, Beyrut, 1957.

Zeydan, Corci. **Tarihu't-Temeddüni'l-İslamî**, Daru'l-Mektebeti'l-Hayat, Beyrut, ts.

Züheyr b. Ebî Sülmâ (v. m. 609). **Divanü Züheyr b. Ebî Sülmâ**, (Thk. Ali Hasan Fâur), Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, 1988.

Züheyr b. Ebî Sülmâ, **Divanü Züheyr b. Ebî Sülmâ** (Thk. Hamdü Tammâs), Darul'l-Marife, Beyrut, 2005.

EK: Kur'ân-ı Kerim'deki Cihad Ayetlerinin Kronolojik Tablosu

1	Furkan 25/52	Mekkî	فَلَا تُطِعِ الْكَافِرِينَ وَجَاهِدْهُمْ بِهِ جِهَادًا كَبِيرًا
2	Lokman 31/15	Mekkî	وَإِنْ جَاهَدَاكَ عَلَى أَنْ تُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا وَصَاحِبْهُمَا فِي الدُّنْيَا مَعْرُوفًا وَاتَّبِعْ سَبِيلَ مَنْ أَنَابَ إِلَيَّ ثُمَّ إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
3	Nahl 16/110	Mekkî	ثُمَّ إِنَّ رَبَّكَ لِلَّذِينَ هَاجَرُوا مِنْ بَعْدِ مَا فُتِنُوا ثُمَّ جَاهَدُوا وَصَبَرُوا إِنَّ رَبَّكَ مِنْ بَعْدِهَا لَغَفُورٌ رَحِيمٌ
4	Ankebut 29/6	Mekkî	وَمَنْ جَاهَدَ فَإِنَّمَا يُجَاهِدُ لِنَفْسِهِ إِنَّ اللَّهَ لَغَنِيٌّ عَنِ الْعَالَمِينَ
5	Ankebut 29/8	Mekkî	وَوَصَّيْنَا الْإِنْسَانَ بِوَالِدَيْهِ حُسْنًا وَإِنْ جَاهَدَاكَ لِتُشْرِكَ بِي مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ فَلَا تُطِعْهُمَا إِلَيَّ مَرْجِعُكُمْ فَأُنَبِّئُكُمْ بِمَا كُنْتُمْ تَعْمَلُونَ
6	Ankebut 29/69	Mekkî	وَالَّذِينَ جَاهَدُوا فِينَا لَنَهْدِيَنَّهُمْ سُبُلَنَا وَإِنَّ اللَّهَ لَمَعَ الْمُحْسِنِينَ
7	Hac 22/78	Mekkî	وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ هُوَ اجْتَبَاكُمْ وَمَا جَعَلَ عَلَيْكُمْ فِي الدِّينِ مِنْ حَرَجٍ مِلَّةَ أَبِيكُمْ إِبْرَاهِيمَ هُوَ سَمَّاكُمُ الْمُسْلِمِينَ مِنْ قَبْلُ وَفِي هَذَا لِيَكُونَ الرَّسُولُ شَهِيدًا عَلَيْكُمْ وَتَكُونُوا شُهَدَاءَ عَلَى النَّاسِ فَأَقِيمُوا الصَّلَاةَ وَآتُوا الزَّكَاةَ وَاعْتَصِمُوا بِاللَّهِ هُوَ مَوْلَاكُمْ فَنِعْمَ الْمَوْلَى وَنِعْمَ النَّصِيرُ
8	Bakara 2/218	Medeni	إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ يَرْجُونَ رَحْمَةَ اللَّهِ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ
9	Enfal 8/72	Medeni	إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ بَعْضُهُمْ أَوْلِيَاءُ بَعْضٍ وَالَّذِينَ آمَنُوا وَلَمْ يُهَاجِرُوا مَا لَكُمْ مِنْ وَلَايَتِهِمْ مِنْ شَيْءٍ حَتَّى يُهَاجِرُوا وَإِنْ اسْتَنْصَرُوكُمْ فِي الدِّينِ فَعَلَيْكُمُ النَّصْرُ إِلَّا عَلَى قَوْمٍ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُمْ مِيثَاقٌ وَاللَّهُ بِمَا تَعْمَلُونَ بَصِيرٌ
10	Enfal 8/74	Medeni	وَالَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ آوَوْا وَنَصَرُوا أُولَئِكَ هُمُ الْمُؤْمِنُونَ حَقًّا لَهُمْ مَغْفِرَةٌ وَرِزْقٌ كَرِيمٌ
11	Enfal 8/75	Medeni	وَالَّذِينَ آمَنُوا مِنْ بَعْدِ وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا مَعَكُمْ فَأُولَئِكَ مِنْكُمْ وَأُولُو الْأَرْحَامِ بَعْضُهُمْ أَوْلَى بِبَعْضٍ فِي كِتَابِ اللَّهِ إِنَّ اللَّهَ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ
12	Alimran 3/142	Medeni	أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُدْخِلُوا الْجَنَّةَ وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَيَعْلَمَ الصَّابِرِينَ
13	Mümteherine 60/1	Medeni	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَتَّخِذُوا عَدُوِّي وَعَدُوَّكُمْ أَوْلِيَاءَ تُلْقُونَ إِلَيْهِمْ بِالْمُودَّةِ وَقَدْ كَفَرُوا بِمَا جَاءَكُمْ مِنَ الْحَقِّ يُخْرِجُونَ الرَّسُولَ وَإِيَّاكُمْ أَنْ

			تُؤْمِنُوا بِاللَّهِ رَبِّكُمْ إِنَّ كُنْتُمْ خَرَجْتُمْ جِهَادًا فِي سَبِيلِي وَابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي تُسِرُّونَ إِلَيْهِم بِالْمَوَدَّةِ وَأَنَا أَعْلَمُ بِمَا أَخْفَيْتُمْ وَمَا أَعْلَنْتُمْ وَمَنْ يَفْعَلْهُ مِنْكُمْ فَقَدْ ضَلَّ سَوَاءَ السَّبِيلِ
14	Nisa 4/95	Medeni	لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً وَكُلًّا وَعَدَ اللَّهُ الْحُسْنَى وَفَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ عَلَى الْقَاعِدِينَ أَجْرًا عَظِيمًا
15	Muhammed 47/31	Medeni	وَلَنْبَلُوَكُمْ حَتَّى نَعْلَمَ الْمُجَاهِدِينَ مِنْكُمْ وَالصَّابِرِينَ وَنَبْلُوَ أَخْبَارَكُمْ
16	Hucurat 49/15	Medeni	إِنَّمَا الْمُؤْمِنُونَ الَّذِينَ آمَنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ لَمْ يَرْتَابُوا وَجَاهَدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ أُولَئِكَ هُمُ الصَّادِقُونَ
17	Tahrim 66/9	Medeni	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَفِيهَا الْمَصِيرُ
18	Saf 61/11	Medeni	تُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ ذَلِكَُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ
19	Maide 5/35	Medeni	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اتَّقُوا اللَّهَ وَابْتَغُوا إِلَيْهِ الْوَسِيلَةَ وَجَاهِدُوا فِي سَبِيلِهِ لَعَلَّكُمْ تُفْلِحُونَ
20	Maide 5/54	Medeni	يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا مَنْ يَرْتَدَّ مِنْكُمْ عَنْ دِينِهِ فَسَوْفَ يَأْتِي اللَّهُ بِقَوْمٍ يُحِبُّهُمْ وَيُحِبُّونَهُ أَذِلَّةٌ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٌ عَلَى الْكَافِرِينَ يُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلَا يَخَافُونَ لَوْمَةَ لَائِمٍ ذَلِكَ فَضْلُ اللَّهِ يُؤْتِيهِ مَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ
21	Tevbe 9/16	Medeni	أَمْ حَسِبْتُمْ أَنْ تُتْرَكُوا وَلَمَّا يَعْلَمِ اللَّهُ الَّذِينَ جَاهَدُوا مِنْكُمْ وَلَمْ يَتَّخِذُوا مِنْ دُونِ اللَّهِ وَلَا رَسُولِهِ وَلَا الْمُؤْمِنِينَ وَلِيجَةً وَاللَّهُ خَبِيرٌ بِمَا تَعْمَلُونَ
22	Tevbe 9/19	Medeni	أَجْعَلْتُمْ سِقَايَةَ الْحَاجِّ وَعِمَارَةَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ كَمَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَجَاهَدَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ لَا يَسْتَوُونَ عِنْدَ اللَّهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الظَّالِمِينَ
23	Tevbe 9/20	Medeni	الَّذِينَ آمَنُوا وَهَاجَرُوا وَجَاهَدُوا فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ أَعْظَمُ دَرَجَةً عِنْدَ اللَّهِ وَأُولَئِكَ هُمُ الْفَائِزُونَ
24	Tevbe 9/24	Medeni	قُلْ إِنْ كَانَ آبَاؤُكُمْ وَأَبْنَاؤُكُمْ وَإِخْوَانُكُمْ وَأَزْوَاجُكُمْ وَعَشِيرَتُكُمْ وَأَمْوَالٌ اقْتَرَفْتُمُوهَا وَتِجَارَةٌ تَخْشَوْنَ كَسَادَهَا وَمَسَاكِينُ تُرَضُّونَهَا أَحَبَّ إِلَيْكُمْ مِنْ سَبِيلِ اللَّهِ وَرَسُولِهِ وَجِهَادٍ فِي سَبِيلِهِ فَتَرَبَّصُوا حَتَّى يَأْتِيَ اللَّهُ بِأَمْرِهِ وَاللَّهُ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْفَاسِقِينَ

25	Tevbe 9/41	Medeni	انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ
26	Tevbe 9/44	Medeni	لَا يَسْتَأْذِنُكَ الَّذِينَ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَاللَّهُ عَلِيمٌ بِالْمُتَّقِينَ
27	Tevbe 9/73	Medeni	يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ جَاهِدِ الْكُفَّارَ وَالْمُنَافِقِينَ وَاغْلُظْ عَلَيْهِمْ وَمَأْوَاهُمْ جَهَنَّمُ وَبِئْسَ الْمَصِيرُ
28	Tevbe 9/81	Medeni	فَرِحَ الْمُخَلَّفُونَ بِمَقْعَدِهِمْ خِلَافَ رَسُولِ اللَّهِ وَكَرِهُوا أَنْ يُجَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَقَالُوا لَا تَنْفِرُوا فِي الْحَرِّ قُلْ نَارُ جَهَنَّمَ أَشَدُّ حَرًّا لَوْ كَانُوا يَفْقَهُونَ
29	Tevbe 9/86	Medeni	وَإِذَا أَنْزَلْتَ سُورَةَ أَنْ آمَنُوا بِاللَّهِ وَجَاهِدُوا مَعَ رَسُولِهِ اسْتَأْذَنَكَ أُولُو الطَّوْلِ مِنْهُمْ وَقَالُوا ذَرْنَا نَكُنْ مَعَ الْقَاعِدِينَ
30	Tevbe 9/88	Medeni	لَكِنَّ الرُّسُولَ وَالَّذِينَ آمَنُوا مَعَهُ جَاهِدُوا بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ وَأُولَئِكَ هُمُ الْخَيْرَاتُ وَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ